

มิลินทปัญหาปกรณ์แปล

เล่ม ๑

ถาม-ตอบปัญหาในพระไตรปิฎก
ระหว่างพระเจ้ามิลินท์ กับพระนาคเสนเถระ



พระมหาธีรพงศ์ อุตตมปัญโญ

แปล

มิลินทปัญหาปกรณ์แปล

เล่ม ๑

ถาม - ตอบปัญหาในพระไตรปิฎก

ระหว่างพระเจ้ามิลินท์ กับ พระนาคเสนเถระ



พระมหาธิติพงษ์ อุตตมปญโญ

แปล

คำนำ

จากประวัติของคัมภีร์มิลินทปัญหาที่กล่าวไว้ในบุพพโยคกัณฑ์ ตอนว่าด้วยพาหิรกถาว่า “สามเณรก็ร้องไห้ เพราะความกลัว จึงหอบขยับไปทิ้ง ได้ตั้งความปรารถนาเป็นครั้งแรกว่า “ด้วยบุญกรรมคือการทิ้งขยะนี้ เรายังไม่บรรลुพระนิพพานเพียงใด, ในระหว่างกาลนี้ ขอเราพึงเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่ มีเดชมาก เหมือนอย่างดวงอาทิตย์ในเวลาเที่ยงวัน ในที่ทุกสถานที่เราบังเกิดขึ้นเถิด” พอทิ้งขยะเสร็จแล้ว ก็ไปยังทำน้าคงคาเพื่อสร้งน้ำ พอเห็นระลอกคลื่นในแม่น้ำคงคาที่หมุนเป็นเกลียวมาอยู่ ก็ตั้งความปรารถนาแม่เป็นครั้งที่ ๒ ว่า “เรายังไม่บรรลुพระนิพพานเพียงใด, ในระหว่างกาลนี้ ขอเราพึงเป็นผู้มีปฏิภาณอุบัติขึ้นโดยสมควรแก่เหตุ มีปฏิภาณไม่รู้จักหมดจักสิ้นไป เหมือนระลอกคลื่นนี้ ในที่ทุกสถานที่เราบังเกิดขึ้นเถิด”

แม้ภิกษุรูปนั้น พอวางไม้กวาดไว้ที่โรงเก็บไม้กวาด ก็เดินไปยังทำน้ำที่แม่น้ำคงคา เพื่อต้องการจะสร้งน้ำเช่นกัน ได้ยินคำปรารถนาของสามเณรเข้า จึงคิดว่า “สามเณรรูปนี้ แม้ถูกเราใช้ก็ยังไม่ปรารถนาอย่างนี้ก่อน ก็ความปรารถนาที่นั้น จักไม่สำเร็จแก่เราบ้างหรือ” ดังนี้แล้วก็ได้ตั้งความปรารถนาว่า “ในระหว่างกาลที่เรายังไม่ได้บรรลुพระนิพพานนี้ ขอเราพึงเป็นผู้มีปฏิภาณไม่รู้จักหมดจักสิ้นไป เหมือนระลอกคลื่นในแม่น้ำคงคานี้ ในที่ทุกสถานที่เราบังเกิดขึ้นแล้ว และขอเราพึงเป็นผู้สามารถที่จะแก้ ที่จะเปลื้องปัญหาปฏิภาณที่สามเณรรูปนี้ถามได้ทุกอย่างด้วยเถิด”

จากข้อความข้างต้นดังกล่าว จะเห็นได้ว่า การทำบุญ ไม่ว่าจะจะเป็นพระภิกษุสามเณรหรือฆราวาสญาติโยมทั้งหลาย เมื่อทำบุญแล้ว สามารถตั้งความปรารถนาได้ และสำเร็จตั้งความปรารถนาทุกราย ถ้าพิจารณาแล้ว ก็จะได้ข้อคิดอีกอย่างที่ว่า บุญที่ทำ แบบไม่อยากจะทำด้วยซ้ำไป ยังสำเร็จประโยชน์ตามที่ปรารถนาได้และอำนวยผลให้มากมายถึงเพียงนี้

นี่เป็นจุดเริ่มต้นของปัญหาและคำตอบที่ทั้งละเอียดและลึกซึ้งยิ่งนักในคัมภีร์มิลินทปัญหา ยากที่สามัญชนคนทั่วไป จะเข้าถึงได้ เข้าใจได้ ท่านกล่าวไว้ว่า แม้แต่พระอรหันตชีณาสพจำนวนมากที่ถูกพระเจ้ามิลินท์ตรัสถามแล้ว ก็ไม่สามารถตอบคำถามของท้าวเธอได้ จนต้องหลีกหนีออกนอกเมืองไป

ในชาติสุดท้าย น้องสามเณร มาเกิดเป็นพระราชชาผู้ยิ่งใหญ่เกรียงไกร ปกครองประเทศที่มั่งคั่ง ร่ำรวย สงบสุข มีเดชมาก มีอำนาจมาก มีนามว่า “พระเจ้ามิลินท์” ผู้ฝึกฝนใจ

(๗)

ในพระศาสนา ศึกษาหลักธรรม จนแตกฉานในพระไตรปิฎก และอรรถกถา สมดังความปรารถนาที่ได้ตั้งไว้ ส่วนพระภิกษุ กลับมาเกิดเป็นพระภิกษุผู้แตกฉานในพระไตรปิฎก อรรถกถา และปฏิบัติธรรมจนบรรลุธรรมเป็นพระอรหันตชีนาสพ และปฏิสัมภทา ๔ จึงเป็นที่มาของปัญหาที่ทั้งยากทั้งลึกซึ้งและคำตอบที่ลึกซึ้งที่ประกอบด้วยอุปมา เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจในปัญหานั้นๆ ได้แจ่มแจ้งชัดเจน เช่นเดียวกัน

ฉะนั้น จึงขอเชิญชวนพุทธศาสนิกชนได้ศึกษาทำความเข้าใจในคัมภีร์มิลินทปัญหาของนักปราชญ์ทั้ง ๒ ท่าน คือ พระเจ้ามิลินท์ และพระนาคเสนเถระ เพื่อเพิ่มพูนสติปัญญาและความเลื่อมใสในบวรพระพุทธศาสนาให้เกิดขึ้นกับตน และดำรงไว้ซึ่งคำสอนพระพระพุทธเจ้าที่สุขุมลุ่มลึกคัมภีร์ภาพไว้ตราบนานเท่านาน

พระมหาชาติพงษ์ อุตตมปญโญ

คำปรารภของผู้แปล

เมื่อเวลาประมาณ ๑๐.๐๐ น. เช้าของวันพุธที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๐ คุณโยม สุวรรณ ตันตระเชียร คุณเนาวรัตน์ รัตนสุนทร ซึ่งเป็นน้องสาว พร้อมกับคุณพลอยทิพย์ ตันตระเชียร ซึ่งเป็นหลานของสามี ได้มาเยี่ยมที่วัดจากแดง หลังจากถามสารทุกข์สุขดิบแล้ว คุณโยมได้ปรารภว่า อยากจะทำหนังสือ “มิลินทปัญญา” ไว้แจกในงานศพ เป็นการเตรียมตัวก่อนตาย โดยได้บอกวัตถุประสงค์ว่า เป็นหนังสือเกี่ยวกับ “ปัญญา” อยากให้ผู้รับได้ไปศึกษาอ่านเพื่อให้เกิดปัญญา โดยคุณโยมเอง ก็บอกว่า เคยศึกษาคัมภีร์นี้ แล้วเกิดความชอบ ข้าพเจ้าก็ได้ถามคุณโยมไปว่า ต้องการแบบไหน หมายความว่า หนังสือมิลินทปัญญานี้ แปลแบบเรียบเรียงเป็นภาษาไทยให้คนทั่วไปอ่านได้ หรือแปลคงรูปบาลีไว้เป็นต้น คุณโยมบอกว่าประสงค์จะให้คนทั่วไปอ่านได้ แล้วก็มีการพูดคุยกันว่า คนมีอายุมากกว่า ใช้น่าจะตายก่อนเสมอไป แต่ก็เป็นการดีที่คุณโยมมีสติ มีการเตรียมความพร้อมก่อนจะจากโลกนี้ไปจริงๆ เมื่อข้าพเจ้าได้ทราบความประสงค์ดังนี้ ก็คิดวางแผนว่าจะทำหนังสือออกมาในรูปแบบไหน ถึงจะตรงตามวัตถุประสงค์ของคุณโยมและมีประโยชน์กับผู้ศึกษาภาษาบาลีด้วย ก็เลยคิดจะทำแนวของหนังสือ “ภิกขุปาติโมกข์แปล พร้อมมาติกาสำหรับวิจิตรนิพนธ์ศึกษาบท” ซึ่งได้จัดพิมพ์ไปแล้วก่อนหน้านี้

ในเบื้องต้น ได้ให้คนไปช่วยหาหนังสือมิลินทปัญญาฉบับต่างๆ มา เท่าที่จะหามาได้ เพื่อนำมาศึกษา ก่อนสรุปว่า จะเอาฉบับไหนเป็นต้นฉบับสำหรับการนำมาแปล รวมทั้งสำนวนภาษาไทย ว่าฉบับไหน อ่านง่าย เป็นสำนวนแบบพื้นๆ ไม่คงภาษาบาลีไว้มากนัก จนมาสรุปได้ว่า จะใช้ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทั้งหมด ทั้งภาษาบาลี และไทย เป็นต้นฉบับในการแปล เพราะมีครบทั้งฉบับภาษาบาลี อรรถกถา และฎีกา และแปลเป็นไทย จึงเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะนำมาเป็นต้นฉบับ

บัดนี้ การแปลและพิมพ์ต้นฉบับมิลินทปัญญา ใช้นเวลามากพอสมควร ก็เสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงขออนุโมทนาต่อคุณโยมสุวรรณ ตันตระเชียร ผู้เป็นต้นบุญ ที่มีความประสงค์จะทำบุญด้านปัญญา ด้วยการเป็นเจ้าภาพพิมพ์คัมภีร์มิลินทปัญญานี้ แจกเป็นธรรมทานให้กับชาวพุทธท่านอื่นๆ ได้มีโอกาสศึกษาคัมภีร์มิลินทปัญญานี้เหมือนกับท่าน

(พ)

คำปรารภของเจ้าภาพ

แรกทีเดียวข้าพเจ้าได้ปรารภกับท่านพระอาจารย์มหาธิพิงศ์ อุตตมปญโญ (พระอาจารย์ถ้วน ผู้เป็นศิษย์ก้นกุฎิของพระภิกษุทันตธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต อดีตเจ้าอาวาสวัดท่ามะโอและเจ้าสำนักเรียนบาลีใหญ่ จังหวัดลำปาง) ว่าอยากพิมพ์หนังสือที่ระลึกเพื่อแจกในงานฌาปนกิจของข้าพเจ้า อันเป็นการบูชาธรรมครั้งสุดท้ายที่สามารถจะทำได้ ด้วยเมตตาของท่านพระอาจารย์ ท่านก็รับคำขอร้องของข้าพเจ้า และช่วยดำเนินการจนหนังสือเล่มนี้สำเร็จเรียบร้อย และเมื่อหนังสือเสร็จเรียบร้อยก่อนเวลามรณกาลของข้าพเจ้า เจตนาเดิมของข้าพเจ้าก็เปลี่ยนไปเพราะคิดว่า หนังสือที่มีประโยชน์เช่นนี้จะเก็บไว้ก่อน ก็อาจทำให้ผู้ศึกษาและสนใจภาษาบาลีพลาดโอกาสค้นคว้าเรียนรู้ไป จึงมีความประสงค์จะจัดส่งหนังสือชุดนี้ไปถวายตามสำนักเรียนบาลีทั่วประเทศตามที่ตั้งใจไว้ ท่านพระอาจารย์ก็เห็นดีด้วยว่าสมควรแจกในกาลนี้เลย

ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณท่านพระอาจารย์ถ้วนที่เมตตาช่วยดำเนินการตามคำขอร้องไว้ ณ ที่นี้ด้วย และด้วยความรอบรู้เชี่ยวชาญในพระบาลี (ท่านสอบได้อันดับที่ ๑ ของสำนักเรียน) กอปรกับความทุ่มเทแรงกายแรงใจของท่านพระอาจารย์ อันเป็นจริยาปกติของท่านพระอาจารย์หนังสือทุกเล่ม(มิใช่เฉพาะเล่มนี้เท่านั้น)ที่พระอาจารย์จัดทำขึ้นจึงนับว่าเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพระบาลีอย่างมากมาย

สาธุ สาธุ สาธุ

สุวรรณ ตันตระเชียร

คำชี้แจง

คัมภีร์มิลินทปัญหา เป็นคัมภีร์แสดงความลึกซึ้งของปัญหาและคำตอบ ทั้งผู้ถามเองก็แตกฉานในพระไตรปิฎก ในบุพพโยคกัณฑ์ของคัมภีร์มิลินทปัญหาได้เล่าไว้ว่า แม้พระอรหันตชีณาสพจำนวนมาก เมื่อถูกพระเจ้ามิลินท์ถามปัญหาดังกล่าว ก็ยังไม่สามารถที่จะตอบปัญหาต่างๆ เหล่านี้ได้เลย ยังต้องหลีกหนีออกเมืองไป เพื่อไปหาที่พำนักใหม่ให้ห่างไกลจากพระเจ้ามิลินท์ และผู้ตอบ นอกจากพระเป็นอรหันตชีณาสพแล้ว ยังได้บรรลุปฏิสัมภิตา ๔ อีกด้วย ปฏิสัมภิตา ๔ คือ (๑) **อรรถปฏิสัมภิตา** ปัญญาที่รู้แตกฉานในอรรถ คือในผลที่เกิดจากเหตุ (๒) **ธัมมปฏิสัมภิตา** ปัญญาที่รู้แตกฉานในธรรม คือในเหตุที่ทำให้ผลเกิดขึ้น (๓) **นิรุตติปฏิสัมภิตา** ปัญญาที่รู้แตกฉานในนิรุตติ คือในภาษาโดยเฉพาะในภาษามคธอันเป็นมูลภาษา และ (๔) **ปฏิภาณปฏิสัมภิตา** ปัญญาที่รู้แตกฉานในปฏิภาณ คือในความแจ่มแจ้งเกี่ยวกับอารมณ์ที่ปฏิสัมภิตา ๓ อย่างข้างต้นรู้อยู่ และเกี่ยวกับกิจแห่งปฏิสัมภิตา ๓ อย่างข้างต้นนั้นนั้นแหละ นี่แหละ เป็นสาเหตุที่จะกล่าวได้ว่า คัมภีร์มิลินทปัญหานี้ เป็นคัมภีร์ชั้นยอด เพราะยอดเยี่ยมทั้งปัญหาและยอดเยี่ยมทั้งคำตอบ เหตุทั้งท่านผู้ถาม ก็แตกฉานในพระไตรปิฎกทั้งท่านผู้ตอบ ก็เป็นทั้งพระอรหันต์ และบรรลุปฏิสัมภิตาดังกล่าว

นอกจากนั้น คัมภีร์นี้ ยังเป็นคัมภีร์ที่มีตัวละคร และสถานที่ต่างๆ ที่ระบุแน่ชัดว่ามีอยู่จริง ทั้งคำถามคำตอบ ก็อิงอาศัยหลักจากพระไตรปิฎกอรรถกถา พระไตรปิฎก ฉบับจันฐุสังคายนา ของเมียนมาร์ ยอมรับนับถือว่าเป็นคัมภีร์ที่สำคัญอีกคัมภีร์หนึ่ง ถึงขนาดจัดอยู่ในกลุ่มหนังสือพระไตรปิฎกเลย ประเทศที่นับถือพุทธ เถรวาทที่เหลือนอกเมียนมาร์แล้วจัดคัมภีร์มิลินทปัญหานี้ อยู่ในชั้นอรรถกถา

คัมภีร์มิลินทปัญหานี้ มีแปลเป็นภาษาไทยไว้แล้วหลายสำนวน ดังนี้

๑. ฉบับ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งแรก, พ.ศ. ๒๕๕๙
๒. ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๕, พ.ศ. ๒๕๕๖
๓. ฉบับ ส ธรรมภักดี แปลโดย ปุ้ย แสงฉาย, ชำระโดย พระธรรมมหาวิทยาลัยวชิรวัตร
๔. ฉบับ มูลนิธิปรางณี สำเร็จราชย์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, พ.ศ. ๒๕๖๐

สำหรับการแปลฉบับนี้ได้นำ “มิลินทปัญหาปกรณ์” ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มาเป็นต้นฉบับในการแปล เพราะเห็นว่ามิมีฉบับภาษาบาลี ฉบับแปล และฉบับ

(จ)

“มิลินทพัญหอกฏจากถา-ฎีกา” ครบถ้วนสมบูรณ์ และยังสามารถที่จะเทียบเคียงกับฉบับจันฐุ-สังคายนา ของเมียนมาร์ได้อีกด้วย

และการแปลในฉบับนี้ มีทั้งบาลี และภาษาไทย วัตถุประสงค์ก็เพื่อว่า ท่านที่ต้องการจะฝึกแปลหรือต้องการจะดูเทียบเคียงกับภาษาบาลี ก็จะได้ดูตามไปด้วย จะได้รู้ทั้งบาลีและไทย ถ้าตรงไหน อ่านแล้วยังไม่เข้าใจ หรือสงสัยในประเด็นใดๆ ก็สามารถอ่านจากต้นฉบับภาษาบาลี อาจจะช่วยให้เข้าใจได้ดียิ่งขึ้น และเป็นการเพิ่มอรรถรสสำหรับการอ่านทั้งบาลีทั้งไทยด้วย

โดยการแปลในครั้งนี้ ยังได้แบ่งมิลินทปัญหาปกรณ์แปล ออกเป็น ๒ เล่มอีกด้วย คือ เล่มแรก ตั้งแต่ปุพพโยคกัณฑ์ ถึงเมณฑกปัญหกัณฑ์ วรรคที่ ๔.๓ ปมาณิตวรรค เล่ม ๒ ยังเป็นเมณฑกปัญหกัณฑ์ แต่เป็นวรรคที่ ๔.๔ สัพพัญญุตญาณวรรค เป็นต้นไป จนจบคัมภีร์ เพื่อให้หนังสือเล่มไม่ใหญ่เกินไป สะดวกในการหยิบนำมาอ่านศึกษาของท่านผู้สนใจ

จุดเด่นของคัมภีร์มิลินทปัญหา ก็คือคำตอบ ที่นอกจากจะอ้างอิงจากพระพุทธพจน์แล้ว ยังมีอุปมาเปรียบเทียบ บางคำตอบ มีอุปมาตั้ง ๕ ถึง ๖ ครั้ง เพื่อให้คำตอบชัดเจนที่สุด เท่าที่ผู้ถาม หรือผู้ตอบจะพึงพอใจ ถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของคัมภีร์เล่มนี้เลยทีเดียว ซึ่งตามหลักในคัมภีร์สุโฆธาลังการกล่าวว่า การใช้อุปมา ถือว่า เป็นอสังการที่ยอดเยี่ยมอีกอย่าง ที่นักพูดหรือนักประพันธ์ใช้ประดับคำพูดหรือข้อเขียนของตน เพื่อแสดงความสามารถของตนให้ประจักษ์ และทำให้ผู้ฟังหรือผู้อ่านเข้าใจในสิ่งที่ตนต้องการจะสื่อได้เข้าใจตรงกัน

ฉะนั้น จึงหวังว่า มิลินทปัญหาปกรณ์แปล ฉบับนี้ จะเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อพุทธศาสนิกชนผู้สนใจธรรมะที่ลึกซึ้ง ที่ยากต่อความเข้าใจ ให้เข้าใจในหลักธรรมมากยิ่งขึ้น เพื่อเสริมสร้างสติปัญญาความเข้าใจในพระพุทธศาสนายิ่งๆ ขึ้นไป และนำไปเป็นประโยชน์ต่อการประพฤติปฏิบัติให้เจริญรุ่งเรืองสูงสุดในชีวิต สมกับเป็นพุทธศาสนิกชนที่นับถือศาสนา ต้านปัญญาสืบต่อไป

คำอนุโมทนา

ผลของบุญ ซึ่งเรียกว่า “วิบาก” สามารถที่จะให้สมบัติอันน่าใคร่ทุกประการตามที่ปรารถนาได้ เว้นความปรารถนา หาสำเร็จไม่ ข้อความนี้ พระสิริมังคลาจารย์ได้กล่าวไว้ในมังคลัตถทีปนี ภาค ๑ หน้า ๙๔ ว่า “ปฏุนาย ตํ ตสฺส สพฺพกามททตฺตํ โหติ, น วินา ปฏฺจนํ” นี่เป็นการแสดงผลของบุญพิเศษ แต่ถ้าเป็นผลของบุญตามปกติสามัญนั้น สามารถที่จะให้ผลได้ เช่น ผลของท่าน เป็นเหตุให้มีโภกทรัพย์ ไปสู่สุคติภูมิ แต่ไม่สามารถทำให้หลุดพ้นจากวัฏฏทุกข์ได้ แต่ถ้าทำบุญให้ท่านแล้ว ตั้งความปรารถนา ก็สามารถเป็นเหตุนำสัตว์ผู้ปรารถนานั้นๆ ออกจากวัฏฏทุกข์ได้

จากประวัติของพระเจ้ามิลินท์และพระนาคเสนเถระนั้น ท่านเล่าไว้ว่า “ในอดีตเป็นภิกษุหนุ่มผู้เคร่งครัดในข้อวัตรกับสามเณรน้อย เข้าของวันหนึ่ง พระหนุ่มลุกขึ้นแต่เช้า แล้วทำการปิดกรวดบริเวณเสนาสนะ เสร็จแล้วก็บอกให้สามเณรช่วยเก็บขยะ แต่สามเณรทำเป็นหูทวนลม เหมือนไม่ได้ยิน พระท่านก็เลยเอาด้ามไม้กรวดตีสามเณร สามเณรร้องไห้พลงเก็บขยะไปพลง เพราะกลัวจะโดนตีอีก เมื่อเก็บขยะเสร็จ น้องสามเณรก็เตรียมตัวไปสร่งน้ำที่แม่น้ำคงคา ในขณะนั้น น้องสามเณรก็เปล่งวาจาตั้งความปรารถนาขึ้นว่า “ตราบใดที่ยังไม่บรรลुพระนิพพาน ก็ขอให้เป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่ มีเดชมาก ดุจพระอาทิตย์เที่ยงวัน ในทุกที่ที่บังเกิด” นี่เป็นความปรารถนาครั้งที่ ๑ หลังจากนั้น น้องสามเณรน้องลงไปยังแม่น้ำคงคา เหลือบไปเห็นระลอกคลื่น จึงตั้งความปรารถนาเป็นครั้งที่ ๒ ว่า “ขอให้เป็นผู้มีปฏิภาณไม่มีที่สิ้นสุด ดุจระลอกคลื่นในทุกที่ที่บังเกิด”

ส่วนพระหนุ่มนั้น ก็ได้เดินมาที่แม่น้ำคงคา เพื่อจะสร่งน้ำเช่นเดียวกัน ได้ยินเสียงน้องสามเณรเปล่งเสียงตั้งความปรารถนาดังนั้น ก็คิดว่า “ความปรารถนาที่น้องสามเณรปรารถนา นั้น จะไม่สำเร็จ ไม่มี คือต้องสำเร็จแน่นอน” จึงได้ตั้งความปรารถนาเองบ้างว่า “ตราบใดที่ยังไม่บรรลुพระนิพพาน ขอให้เป็นผู้มีปฏิภาณไม่มีที่สิ้นสุด สามารถที่จะแก้ปัญหานั้นที่น้องสามเณรนี้ถามแล้วได้ทุกข้อ ในทุกที่ที่บังเกิด”

หลังจากอัตภาพนั้น ทั้งคู่ก็ท่องเที่ยวไปในสุคติภูมิยาวนาน ชาตินี้สุดท้าย น้องสามเณรมาเกิดเป็นพระเจ้ามิลินท์ผู้เกรียงไกร ประเทศมั่นคงมั่งคั่งร่ำรวย มีความสนใจในศาสนา ศึกษาหาความรู้ในหลักธรรม แล้วเที่ยวไปสนทนาธรรมกับพระภิกษุมากมาย ถ้ามปัญหาที่ลึกซึ้ง

(๗)

ในศาสนา เป็นเหตุให้ภิกษุที่ถูกพระเจ้ามิลินท์ตรัสถามปัญหา แล้วไม่สามารถตอบได้ ก็ได้หลีกหนีไปอยู่ยังสถานที่อื่น

ส่วนพระภิกษุ ก็กลับมาเกิดเป็นพระภิกษุอีกเช่นเคย โดยมีนามว่าพระนาคเสนเถระ เป็นพระอรหันตชีณาสพ ผู้มีปฏิภาณไหวพริบมาก สามารถตอบทุกปัญหาที่พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามได้ตามพระพุทธานุญาต จนเป็นที่พอพระทัยของพระราชา

จะเห็นได้ว่า ความเป็นพระราชาที่เกรียงไกร ผู้มีปัญญาแตกฉานในหลักธรรม ของพระเจ้ามิลินท์ และผู้มีปฏิภาณไม่มีที่สิ้นสุดของพระนาคเสนเถระ สำเร็จด้วยความปรารถนาสมัยที่เป็นภิกษุกับสามเณร ที่ทั้งคู่ทำบุญด้วยการกวาดขยะกับเก็บขยะ และผู้เก็บขยะ ก็ทำบุญ ด้วยถูกบังคับให้ทำ ยังสามารถที่จะให้ผลได้อย่างยิ่งใหญ่ขนาดนี้ ไม่ต้องพูดถึงว่า ถ้าพวกเราและท่านๆ ทั้งหลาย พวกนี้ทำบุญด้วยความตั้งใจและเต็มใจแล้ว ผลบุญจะมากมายขนาดไหน

ฉะนั้น จึงขออนุโมทนาบุญกับคุณโยมสุวรรณ ตันตระเชียร ที่ตนเองก็ได้สะสมบุญกุศลที่เป็นฝ่ายปริยัติ คือ ลงมือศึกษาพระอภิธรรม จนจบอภิธรรม และศึกษาพระบาลี จนสำเร็จบาลีศึกษา บ.ศ. ๓ เป็นมหาอุบาสิกา และปรารถนาจะให้ผู้อื่นได้มีโอกาสได้ศึกษาหาความรู้ มีความรู้ในศาสนาบ้าง จึงปรารถนาที่จะเป็นเจ้าภาพพิมพ์มิลินทพจนานุกรม เพื่อแจกเป็นธรรมทาน ขอให้ความปรารถนาของคุณโยมจงสำเร็จดังมโนรถทุกประการเทอญ

พระมหาชาติพงษ์ อุตตมปณฺโณ

๒๖ พย. ๒๕๖๓

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	(ก)
คำปรารภของผู้แปล	(ค)
คำปรารภของเจ้าภาพ	(ง)
คำชี้แจง	(ง)
อนุโมทนาภาต	(ฉ)
นิทานกถา	๑
๑. ปุพพโยคกัณฑ์	๕
พาหिरกถา	๕
๒. มิลินทปัญหกัณฑ์	๕๑
๒.๑ มหาพรรค	๕๑
๑. ปัญญัติปัญหา	๕๑
๒. วิสศณนปัญหา	๖๐
๓. วิมังสนปัญหา	๖๑
๔. อนันตกายปัญหา	๖๓
๕. ปัพพัชชาปัญหา	๖๔
๖. ปฏิสนธิปัญหา	๗๑
๗. โยนิโสมนสิการปัญหา	๗๒
๘. มนสิการลักขณปัญหา	๗๓
๙. สีลลักขณปัญหา	๗๔
๑๐. สัมปสาทนลักขณสัทธาปัญหา	๗๔
๑๑. สัมปักษ์นทนลักขณสัทธาปัญหา	๘๐
๑๒. วีรียลักขณปัญหา	๘๒
๑๓. สติลักขณปัญหา	๘๓
๑๔. สมาธิปัญหา	๘๗
๑๕. ปัญญาลักขณปัญหา	๘๙
๑๖. นานาธัมมานังเอกกกิจจอภินิปผาตปัญหา	๙๑

๒.๒	อัทธานวรรค	๙๓
๑.	ธัมมสันตติปัญหา	๙๓
๒.	ปฏิสันทหนปัญหา	๙๗
๓.	ญาณปัญญาปัญหา	๙๘
๔.	ปฏิสันทหนปุคคลเวทียนปัญหา	๑๐๕
๕.	เวทนาปัญหา	๑๐๗
๖.	นามรูปเอกัตตนาหนดตปัญหา	๑๐๘
๗.	เถรปฏิสันทหนปฏิสันทหนปัญหา	๑๑๖
๘.	นามรูปปฏิสันทหนปัญหา	๑๑๘
๙.	อัทธานะปัญหา	๑๑๙
๒.๓	วิจารณ์วรรค	๑๒๑
๑.	อัทธานมุลปัญหา	๑๒๑
๒.	ปุริมโกฏิปัญหา	๑๒๒
๓.	โกฏิปัญญายนปัญหา	๑๒๕
๔.	สังขารชายมานปัญหา	๑๒๗
๕.	ภวันตสังขารชายมานปัญหา	๑๒๘
๖.	เวทคุปัญหา	๑๓๔
๗.	จักขุวิญญาณาทีปัญหา	๑๔๐
๘.	ผัสสลักขณปัญหา	๑๔๗
๙.	เวทналักขณปัญหา	๑๔๙
๑๐.	สัญญาลักขณปัญหา	๑๕๑
๑๑.	เจตนาลักขณปัญหา	๑๕๒
๑๒.	วิญญาณลักขณปัญหา	๑๕๓
๑๓.	วิตักกลักขณปัญหา	๑๕๔
๑๔.	วิจารณ์ลักขณปัญหา	๑๕๕
๒.๔	นิพพานวรรค	๑๕๖
๑.	ผัสสาทีวินิพฤษนปัญหา	๑๕๖
๒.	นาคเสนปัญหา	๑๕๘

๙. สังสารปัญหา	๒๐๑
๑๐. จิรกตสรณปัญหา	๒๐๒
๑๑. อภิขานันตสติปัญหา	๒๐๔
๒.๗ อรูปธัมมวัตถถานวรรค (วตตตทวคค)	๒๐๖
๑. สติอุปัชชนปัญหา	๒๐๖
๒. พุทธคุณสติปฏิลาภปัญหา	๒๑๒
๓. ทุกข์ปปหานวายมปัญหา	๒๑๓
๔. พรหมโลกปัญหา	๒๑๘
๕. ทวินนังโลกุปันนาหังสมกภาวปัญหา	๒๒๐
๖. โปชฌกปัญหา	๒๒๒
๗. ปาปปุญญาหังอัปปาหังปภาวปัญหา	๒๒๔
๘. ชานันตาชานันตปาปกรณปัญหา	๒๒๕
๙. อุตตรกรุกาทิคมนปัญหา	๒๒๖
๑๐. ที่มัญญูปัญหา	๒๒๘
๑๑. อัธสาสปัธสาสนิโรธปัญหา	๒๒๙
๑๒. สมุททปัญหา	๒๓๐
๑๓. สมุททเอกรสปัญหา	๒๓๑
๑๔. สุขุมปัญหา	๒๓๒
๑๕. วิญญาณนาหัตถปัญหา	๒๓๓
๑๖. อรูปธัมมวัตถถานทุกกรปัญหา	๒๓๔
มิลินทปัญหาปุจฉาวิสัชนา	๒๓๖
๓. ลักษณะปัญหาภัณฑ์	๒๔๑
๑. อัญญวัตตปัญหา	๒๔๑
๒. อัญญมันตปริวัชชนียัญญฐานปัญหา	๒๔๓
๓. อัญญมันตวินาสกปกคัลปัญหา	๒๔๖
๔. นวคุษหมันตวิรังสกปกคัลปัญหา	๒๔๗
๕. อัญญปัญญาปฏิลาภการณปัญหา	๒๔๙
๖. ปัญจวิสติอาจริยคุณปัญหา	๒๕๐

๗. ทศอุปาสกคุณปัญหา	๒๕๓
๔. เมณฑกปัญหกัณฑ์	๒๕๕
๔.๑ อิทธิพลวรรค	๒๕๕
๑. กตาทิการสผลปัญหา	๒๕๕
๒. พุทธสัพพัญญูภาวะปัญหา	๒๖๙
๓. เทวทัตตบัพพิชชปัญหา	๒๗๐
๔. ปถวีจลนปัญหา	๒๗๑
๕. ลีวีราชจักขุทานปัญหา	๓๐๑
๖. คัพภาวักกัณฑ์ปัญหา	๓๐๙
๗. สัทธัมมันตรธานปัญหา	๓๒๓
๘. อุกุสลัจเจทนปัญหา	๓๓๐
๙. อุตตริกรณียปัญหา	๓๓๙
๑๐. อิทธิพลทัสสนปัญหา	๓๔๔
๔.๒ อเภชชวรรค	๓๔๘
๑. ขุททานุขุททกปัญหา	๓๔๘
๒. อัพยากรณียปัญหา	๓๕๑
๓. มัจจุภายนาภายนปัญหา	๓๕๔
๔. มัจจุปาสมุตติปัญหา	๓๖๔
๕. พุทธลาภันตรายปัญหา	๓๗๒
๖. อปุญญปัญหา	๓๘๐
๗. ภิกขุสังฆปริหรัณปัญหา	๓๘๒
๘. อเภชชปริสปัญหา	๓๘๔
๔.๓ ปณามิตวรรค	๓๘๗
๑. เสฏฐธัมมปัญหา	๓๘๗
๒. สัพพัตตहितผรณปัญหา	๓๙๒
๓. วัตถคฺยุหนิทัสสนปัญหา	๓๙๙
๔. ผรุสวาจาภาวปัญหา	๔๐๕
๕. รุกขอเจตนาภาวปัญหา	๔๐๙

๖. ปิณฑปาตมหีปผลปัญหา	๔๑๒
๗. พุทธบุชชนปัญหา	๔๑๗
๘. ปาทสกลิกาหตปัญหา	๔๒๐
๙. อัคคัคคสมณปัญหา	๔๒๕
๑๐. วัฒนภณนปัญหา	๔๒๘
๑๑. อหิงสานิคคหปัญหา	๔๓๑
๑๒. ภิกขุปณามิตปัญหา	๔๓๕

มิลินทปัญหาปกรณ์แปล

เล่ม ๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.



นิทานกถา

- | | | |
|-----|---|---|
| [๑] | มิลินโท นาม โส ราชา
อุปกณฺธิ นาคเสนํ
อาสาชฺช ราชา จิตฺรกถิ
อปฺกณฺธิ นิปฺกณฺเ ปณฺเห
ปฺกณฺชา วิสฺสชฺชนา เจว
ททยงฺคมา กณฺณสุชา
อภิรมฺมวินโยคาพฺพา
นาคเสนกถา จิตฺรา
ตตฺถ ฅาณํ ปณฺิชาย
สุณฺถ นิปฺกณฺเ ปณฺเห | สาคลายํ ปฺรุตฺตเม
คงฺคา จ ยถา สาครํ ๗
อุกฺกาธารํ ตโมนุทํ
จนาภูจฺจนาคเต ปฺกณฺ ๗
คมฺภีรตฺถุปนฺิสฺสิตา
อพฺภุตา โลมหํสนา ๗
สุตฺตชาลสมฺตติตา
โอปฺมเมหิ นเยหิ จ ๗
หาสยิตฺวาน มานสํ
กงฺขาภูจฺจนาวิทาลเนติ ๗ |
|-----|---|---|

กถาว่าด้วยเหตุเกิดของปัญหา

- [๑] พระราชาพระนามว่ามิลินท์พระองค์นั้น ได้เสด็จเข้าไปหาพระนาคเสน ณ สาครราชธานี ดุจแม่น้ำใหญ่ ๕ สาย มีแม่น้ำคงคา เป็นต้นไหลไปยังมหาสมุทร ฉะนั้น พระราชาผู้มีพระดำรัสอันวิจิตร ครั้นประทับนั่งแล้ว ตรัสถามปัญหาที่ละเอียดอ่อนอันดำรงอยู่ในเหตุ และมีไช้เหตุ หลายปัญหากับท่านพระนาคเสน ผู้เป็นดุจทรงไว้ซึ่งคบเพลิง บรรเทาความมืดมนอนธการ ทั้งปุจฉาและวิสัชนาล้วนอิงอาศัยอรรถที่ลึกซึ้ง จับใจ เสนาะโสต

นำอัครรรย์ ทำให้เกิดโลมชาติชนลุกชูชัน
 คำของพระนาคเสนหยั่งลงในพระอภิธรรมและพระวินัย
 ประกอบด้วยพระสูตรซึ่งเป็นดุจข่าย วิจิตรด้วยอุปมาและนัย
 ทั้งหลาย
 ขอท่านทั้งหลายจงตั้งญาณ ทำใจให้ร่าเริง พังปัญหาที่ละเอียด
 อ่อน อันเป็นเครื่องทำลายฐานะที่น่าสงสัย ในมิลินทปัญหา
 ปกรณ์นั้นเถิด

[๒] ตั ยถานุสสุยเต - อตถิ โยนกานัน นานาปุฏฐเกทหน สาคลัน นาม นครัน นที-
 ปพพตโสภิตัน รมณีนุภูมิปปเทศภาค อารามุยยาโนปวตตพากโปกขุรณิสมฺปนฺน นทีปพพต-
 วนรามณฺเอยยก สุตวตฺตนิมมิตัน นิตตปจฺจตฺถิกัง ปจฺจามิตตตานุปปีพิตัง วิวิชฺชวิจิตรทพฺหมภูฏาล-
 โกฏฺฐกัง วรปวรโคปรุโตรณัน คมฺภีรปริชาปนฺตรปการปริกฺขิตตฺตเนตฺตปฺริ สฺวิภตตวิถิจจจร-
 จตฺตูกสิงฆาฏกัง สฺขุปฺสชาติเนกวิชฺชรณฺฑปปริปริตฺตเนตฺตราปณัน วิวิชฺชานคฺคตตสมฺมุโสภิตัน หิม-
 คิริสิขรสงฺกาสวรวานสตสทสฺสอุปฺปฏิมณฺฑิตัน คชหฺยรตฺตติสมากุลัน อภิรฺูปนรนาโรคณานุจริตัน
 อากิณฺณชนมนุสฺสัน ปุณฺณตฺตติยพฺราหฺมณเวสฺสสฺสทฺทัง วิวิชฺสมณพฺราหฺมณสภานสงฺฆมฺภูตัง พหุวิช-
 วิชฺชชวณฺตนจรินิสฺสวิตัน กาสิกโกฏฺฐมฺพริกาทินานาวิชฺชตถาปนสมฺปนฺน สฺขุปฺสชาติจรฺุจริทพหุวิช-
 ษุปฺสคณฺธาปณัน คณฺธคณฺธิตัน อาสิสเนยพฺหุรตฺตนปริปริตัน ทิสามุขสฺขุปฺสชาติปณัน สิงฺคารวณฺธิช-
 คณานุจริตัน กหาปนฺรชตฺตสฺวณฺณกัสปตฺตฤปริปริ ษฺชโชตมานนินฺธิเนกตัง ปหฺุตชนนฺธณฺธิตฺตตฺต-
 ปกรณัน ปริปริณฺณโกสโกฏฺฐจาจารย์ พหุวนฺนปานิ พหุวิชฺชชฺชโกชฺชเลยฺเยยฺยสายนีนีย อุตฺตรกฺุ-
 สงฺกาสัน สมฺปนฺนสฺสสฺส อापกมฺนทา วิย เทวปฺริ ๕

[๒] ตามที่ได้سبقต่อ ๆ กันมานั้น มีเรื่องเล่าว่า มีนครชื่อว่าสาละ เป็นที่แลกเปลี่ยน
 สินค้าต่าง ๆ ของพวกโยนก^๑ เป็นเมืองที่สวยงามด้วยแม่น้ำและภูเขา มีภูมิประเทศที่น่า
 รื่นรมย์ เต็มไปด้วยวัด อุทยาน ชายป่า ธารน้ำ และสระโบกขรณี มีแม่น้ำ ภูเขา ป่าที่น่า
 รื่นรมย์ มีแต่สิ่งที่มีผู้มีความรู้สร้างสรรค์ไว้ ปราศจากข้าศึกรบกวน ศัตรูไม่เข้าไปเบียดเบียน มี
 ป้อมและซุ้มประตูที่มั่นคงวิจิตรหลากหลาย มีป้อมเชิงเทินที่เลิศหรูยอดเยี่ยม มีคูเมืองลึกและ

^๑ พวกโยนกในที่นี้ หมายถึงพวกกรีกที่เข้ามาอาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่ในแคว้นปัญจาปของอินเดีย ครั้งที
 อเล็กซานเดอร์มหาราชพิชิตแคว้นนี้ได้ มิได้หมายถึงชาวไทยแถบล้านนา

กำแพงขาวรายรอบล้อมเมืองภายในไว้ มีถนน ตรอกซอย ทางสี่แพร่ง ตัดแบ่งไว้อย่างดี ระหว่างตลาดเต็มไปด้วยสินค้าดี ๆ หลายอย่างตั้งเสนอขายเป็นอย่างดี สวยงามด้วยโรงทาน หลากหลายนับเป็นร้อยแห่ง ประดับด้วยที่อยู่อาศัยอย่างดีนับเป็นแสน ๆ คล้ายกับยอดเขา หิมาลัย พลุกพล่านไปด้วยช้าง ม้า รถ คนเดินเท้า มีหมู่ชายหญิงที่ทั้งหล่อทั้งสวยเที่ยวสัญจร ไปมา มีผู้คนอยู่กระจัดกระจายไปทั่ว มีทั้งพวกกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และพวกศูทรย์ มากมาย ภาชนะของสมณพราหมณ์หลากหลายเบียดเสียดกัน เป็นที่อยู่ของคนมีวิชาความรู้มากมายอยู่กันอย่างช้านาน ถึงพร้อมด้วยตลาดผ้าขนานาชนิด มีผ้าทอจากแคว้นกาสิ และ แคว้นโกฏุมพร เป็นต้น มีตลาดค้าดอกไม้และของหอมหลากหลายสวยงามที่วางขายไว้เป็นอย่างดี ฟุ้งไปด้วยกลิ่นหอม เพียบพร้อมด้วยรัตนชาติหลายอย่างที่หาปรารถนา มีตลาดตั้งเสนอขายหันหน้าตรงทิศ เป็นที่หมู่พ่อค้าแต่งกายงามหรูเที่ยวไป แพร่หลายบริบูรณ์ด้วย กหาปณะ เงิน ทอง ทองแดง มีธงปักโบกไสว มีทรัพย์สิน ัญญาหาร อุปกรณ์เครื่องปล้ำใจ มากมาย บริบูรณ์ด้วยยุงฉางและคลังสินค้า มีข้าวน้ำมากมาย มีของเคี้ยว ของกิน ของเลีย ของดื่ม ของลิ้มหลากหลาย มีข้าวกล้าอุดมสมบูรณ์คล้ายกับอุตุตรกฐทวีป ประดุจเทพนคร ชื่อว่า อาพกมันทา ฉะนั้น

ตตถ จตุวา เตสั ปุพพกมมึ กเถตพพึ, กเถนเตน จ ฉธา วิภชิตฺวา กเถตพพึ ๕
เสยยถิหิ – ปุพพโยโค मिलिन्त्पण्हि लक्ष्णपण्हि मेणत्तकपण्हि अनुमानपण्हि ओปम्म-
กถापण्हนฺติ ๕

บัณฑิตผู้ดำรงอยู่ในสาครนครนั้น กล่าวถึงบุพกรรม (กรรมที่ทำไว้ในชาติปางก่อน) ของพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสนเหล่านั้น และเมื่อจะกล่าว ก็ควรกล่าวแบ่งเป็น ๖ กัณฑ์ก่อน ๖ กัณฑ์ดังนี้ คือ

๑. ปุพพโยค ว่าด้วยบุพกรรมของพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสน
๒. मिलिन्त्पण्हि ว่าด้วยปัญหาเงื่อนเดี้ยว
๓. लक्ष्णपण्हि ว่าด้วยปัญหาลักษณะแห่งธรรมต่าง ๆ
๔. मेणत्तकपण्हि ว่าด้วยปัญหา ๒ เงื่อน
๕. अनुमानपण्हि ว่าด้วยปัญหาที่รู้โดยอนุมานรู้
๖. ओपम्मกถापण्हि ว่าด้วยปัญหาที่พึงทราบด้วยการเปรียบเทียบ

ตตถ มิลินทปญฺโห ลกฺขณปญฺโห, วิมตฺติเจตฺตนปญฺโหติ ทฺวิโร ๗ เมณฑกปญฺโหปิ
มหาวคฺโค, โยคิกถาปญฺโหติ ทฺวิโร ๗

ใน ๖ กัณฑ์นั้น มิลินทปัญญา มี ๒ ประการ คือ

๑. ลักษณะปัญหา ว่าด้วยปัญหาลักษณะแห่งธรรมต่าง ๆ
๒. วิมติเจตน์ปัญหา ว่าด้วยปัญหาที่ถามเพื่อจะตัดความสงสัย

แม้เมณฑกปัญญา ก็มี ๒ ประการ คือ

๑. มหาวรรค ว่าด้วยความยิ่งใหญ่แห่งหมวดธรรมบางอย่าง
 ๒. โยคิกถาปัญหา ว่าด้วยพระโยคาวจรควรปฏิบัติตนให้เหมือนอย่างลา เป็นต้น
-

๑. ปุพฺพโยคกถุช กัถเทปุพฺพโยคะ

พาหิรกถา

พาหิรกถา ว่าด้วยเรื่องภายนอก

ปุพฺพโยคาคถิ

ว่าด้วยเรื่องกรรมในชาติปางก่อนเป็นต้น

[๓] “ปุพฺพโยค”ติ เตสํ ปุพฺพกมมํ ๗

[๓] คำว่า “ปุพฺพโยค” ได้แก่ กรรมในชาติปางก่อนของชนเหล่านั้น (คือพระเจ้ามีลินทร์กับพระนาคเสนเถระ)

อตีเต กิร กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน วตฺตมาเน คญฺคาย สมึเป เอกสมึ อาวาเส มหาภิกขุสํโฆ ปฏิวสตี, ตตฺถ วตฺตสึลสมฺปนฺนา ภิกขุ ปาโตว อฏฺฐจาย ยญฺจิสสมฺมชฺชนียो อาทาย พุทฺธคฺคฺเณ อาวชฺเชนฺดา องฺคณํ สมฺมชฺชิตฺวา กจฺวรพฺพหํ กโรนฺติ ๗ อเถโก ภิกขุ เอกํ สามเณรํ “เอหิ สามเณร, อิมํ กจฺวรํ จตฺตเทหิ”ติ อาห, โส อสฺสณฺโหโต วีย จจฺฉตี, โส ทฺตียมฺปิ...เป.... ตตฺตียมฺปิ อามนฺตียมฺมาโน อสฺสณฺโหโต วีย จจฺฉเตว ๗ ตโต โส ภิกขุ “ทฺพฺพโจ วตายํ สามเณโร”ติ กุทฺโธ สมฺมชฺชนิตฺถนฺเตน ปหารํ อทาสี ๗ ตโต โส โรทฺโหโต ภเยน กจฺวรํ จตฺตเทหฺโต “อิมินา กจฺวรจตฺตเทหฺนปฺญญกมฺเมเน ยาวาหํ นิพฺพานํ น ปาปฺณามิ, เอตฺถนฺตเร นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตญฺจาเน มชฺฌนฺหิกสฺสุริโย วีย มฺหเสทฺโข มหาเตโช ภเวยฺยน”ติ ปจฺมํ ปตฺถนํ ปฏฺจเปสิ ๗ กจฺวรํ จตฺตเทหฺวา นหฺนตฺถาย คญฺคาคิตฺตํ คโต คญฺคาย อุมิเวคํ คคฺครายมานํ ทิสฺวา “ยาวาหํ นิพฺพานํ น ปาปฺณามิ, เอตฺถนฺตเร นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตญฺจาเน อยํ อุมิเวโค วีย จานุปฺปตฺตติกปฏฺธิภาโน ภเวยฺยํ อกฺขยปฏฺธิภาโน”ติ ทฺตียมฺปิ ปตฺถนํ ปฏฺจเปสิ ๗

เล่ากันมาว่า ในครั้งอดีตชาติ เมื่อพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากัสสปะ ยังเป็นไปอยู่ ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่อาศัยอยู่ที่อาวาสแห่งหนึ่ง ใกล้แม่น้ำคงคา. บรรดาภิกษุเหล่านั้น พวกภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยวัตรและศีล ลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ถือไม้กวาดด้ามยาว นึกถึงพุทธคุณ บัดกวาดลาน แล้วรวมขยะไว้เป็นกอง ๆ. ที่นั้น ภิกษุรูปหนึ่งพูดกับสามเณรรูปหนึ่งว่า “นี่แะสามเณร เธอจงมา จงเอาขยะนี้ไปทิ้ง”. สามเณรนั้นก็เดินไปทำเหมือนไม่ได้ยิน. ภิกษุจะเรียกอยู่ถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง สามเณรนั้นก็เดินไป ทำเป็นเหมือนไม่ได้ยิน. แต่ทั้งนั้น ภิกษุนั้นโกรธขึ้นว่า

“สามเณรรูปนี้ว่ายากจริงหนอ” ดังนี้ จึงใช้ด้ามไม้กวาดตีเอา. แต่ฉัน สามเณรก็ร้องไห้ เพราะความกลัว จึงหอบขยับไปทิ้ง ได้ตั้งความปรารถนาเป็นครั้งแรกว่า “ด้วยบุญกรรมคือการทิ้งขยาะนี้ เรายังไม่บรรลुพระนิพพานเพียงใด, ในระหว่างกาลนี้ ขอเราพึงเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่ มีเดชมาก เหมือนอย่างดวงอาทิตย์ในเวลาเที่ยงวัน ในที่ทุกสถานที่เราบังเกิดขึ้นเกิด พอทิ้งขยาะเสร็จแล้ว ก็ไปยังทำน้ำคองคาเพื่อสร้งน้ำ พอเห็นระลอกคลื่นในแม่น้ำคองคาที่หมุนเป็นเกลียวมาอยู่ ก็ตั้งความปรารถนาแม้เป็นครั้งที่ ๒ ว่า “เรายังไม่บรรลुพระนิพพานเพียงใด, ในระหว่างกาลนี้ ขอเราพึงเป็นผู้มีปฏิภาณอุบัติขึ้นโดยสมควรแก่เหตุ มีปฏิภาณไม่รู้จักหมดจักสิ้นไปเหมือนระลอกคลื่นนี้ ในที่ทุกสถานที่เราบังเกิดขึ้นเกิด”

โสปี ภิกขุ สมมุชชนิสาลาย สมมุชชณี จเปตวา นหันทถาย คงคาตัตถิ คจจนโถ สามเณรสสุ ปตถนํ สุตฺวา “เอส มยา ปโยชิโตปิ ตาว เอวํ ปตฺถเอติ, มยหํ ก็ น สมิชฺฉิสฺสตี”ติ จินฺตเตตฺวา “ยาวาหํ นิพฺพานํ น ปาปฺณามิ, เอตถนฺตเร นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตญฺจาเน อยํ คงคาอุมิเวโค วีย อุกฺขยปฏิภาโน ภเวยฺย, อิมินา ปุจฺฉิตฺตปุจฺฉิตํ สพฺพํ ปญฺหปฏิภาณํ วิชฺฌेतฺถํ นิพฺเพเจตฺถํ สมตฺถอ ภเวยฺยนุ”ติ ปตถนํ ปฏฺจเปสิ ฯ

แม้ภิกษุรูปนั้น พอวางไม้กวาดไว้ที่โรงเก็บไม้กวาด ก็เดินไปยังทำน้ำที่แม่น้ำคองคา เพื่อต้องการจะสร้งน้ำ ได้ยินคำปรารถนาของสามเณรเข้า จึงคิดว่า “สามเณรรูปนี้ แม้ถูกเราใช้ก็ยังปรารถนาอย่างนี้ก่อน ก็ความปรารถนานั้น จักไม่สำเร็จแก่เราบ้างหรือ” ดังนี้แล้ว ก็ตั้งความปรารถนาว่า “ในระหว่างกาลที่เรายังไม่ได้บรรลุพระนิพพานนี้ ขอเราพึงเป็นผู้มีปฏิภาณไม่รู้จักหมดจักสิ้นไป เหมือนระลอกคลื่นในแม่น้ำคองคานี้ ในที่ทุกสถานที่เราบังเกิดแล้ว ขอเราพึงเป็นผู้สามารถที่จะแก้ ที่จะเปลื้องปัญหาปฏิภาณที่สามเณรรูปนี้ถามได้ทุกอย่างเกิด”

เต อุโภปิ เทเวสุ จ มนุสฺเสสุ จ สฺสรฺนฺตา เอกํ พุทฺธนฺตรํ เขเปสฺสุ ฯ อถ อมฺหากํ ภควตาปี “ยถา โมคฺคสิปฺตฺตติสฺสตฺเถโร ทิสฺสติ, เอวเมเตปิ ทิสฺสนฺติ, มม ปรีนิพฺพานโต ปญฺจวสฺสสเต อติภกฺนเต เอเต อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, ยํ มยา สฺขุมํ กตฺวา เทสิตํ ฐมฺมวินยํ, ตํ เอเต ปญฺหปุจฺจนโอบมฺมยฺตุตฺติวเสน นิชฺชฏฺฐํ นิคฺคุมฺพํ กตฺวา วิภชฺชิสฺสนฺตีติ นิทฺทิสฺวา ฯ

บุคคลแม้ทั้ง ๒ นั้น ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ลี้ไปพุทธรันดรหนึ่ง ต่อมา แม้พระผู้มีพระภาคของพวกเราก็ได้ทรงแสดงไว้ว่า “บุคคลทั้ง ๒ แม่นี้ จักปรากฏขึ้นเหมือนอย่างพระโมคคัลลิตุตรติสสเถระปรากฏขึ้น ฉะนั้น เมื่อกาลล่วงไป ๕๐๐ ปี นับแต่กาลปรินิพพานของเรา บุคคลทั้ง ๒ นี้จักเกิดขึ้น บุคคลทั้ง ๒ นี้จักจำแนกกรรมและวินัยที่เราแสดง

ไว้อย่างสุขุม ให้หายยุ่งเหยิง หมัดเงื่อนงำ ด้วยอำนาจแห่งคำถาม อุปมา และยุดีในปัญหา”

[๔] เตสฺ สามเณโร ชมฺพุทีเป สาคลนคเร มลินฺโท นาม ราชา อโหสิ ปณฺฑิตโต พยตฺโต เมธาวิ ปฏฺวิโโล อตีตนาคตปจฺจุปฺปนฺนํ มนฺตโยควิธานกิริยานํ กรณกาเล นิสฺมมการี โหติ, พฺหุณี จสฺส สตฺถานิ อุกฺคหิตานิ โหนฺติ ฯ เสยฺยถิํ, สฺสูติ สฺมฺมุติ สฺงฺขยา โยคา นีติ วิเสสิกา คณิกา คณฺฐพฺพา ติกิจฺจา จตฺตฺพเพทา ปฺรฺาณนา อิติหาสา โชติสา มายา เหตุ มนฺตนา ยฺทุธา ฉนฺทสา พฺุทฺทวจเนน เอกฺกนฺวิสติ, วิตฺตฺทวาทิ ทฺุราสโท ทฺุปฺปสโห ปฺฤตฺติตฺถกรณํ อคฺคกมฺุขายติ, สกฺกชฺมฺพุทีเป มลินฺเทน รมฺญา สโม โกจิ นาโหสิ, ยทิทฺถาเมน ชเวน สฺุเรน ปณฺญา, อทฺุโฆ มหฺทฺุชโน มหาโภโค อนนฺตพลวาทโน ฯ

[๔] ในบุคคลทั้ง ๒ นั้น สามเณรได้เกิดเป็นพระราชาทรงพระนามว่า มลินท์ ที่สาคลนครในชมพูทวีป ทรงเป็นบัณฑิต ผู้เฉลียวฉลาด เป็นนักปราชญ์ มีความสามารถ มีปกติใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำทุกคราวที่ทรงทำสิ่งควรทำ ด้วยการวางแผนและลงมือทำ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ทั้งได้ทรงเรียนศาสตร์ทั้งหลายเป็นอันมาก ศาสตร์เหล่านี้มีอะไรบ้าง ได้แก่

๑. สฺสูติ ศัพท์ศาสตร์ คือ ฐฺาษาเสยฺยสฺตฺวิ มินฺกร้ง เป็นต้น ว่าดีหรือร้าย
 ๒. สฺมฺมุติ ธรรมศาสตร์ ว่าด้วยหลักเกณฑ์การวินิจฉัยอรรถคดีของราชการ
 ๓. สฺงฺขยา สฺงฺขยาศาสตร์ ว่าด้วยหลักการนับเลขจำนวน
 ๔. โยคะ โยคศาสตร์ ว่าด้วยการใช้ของคลังเป็นเครื่องประกันว่าจะไม่เกิดภัย
- อันตรายขึ้นในอนาคต
๕. นีติ นิตศาสตร์ ว่าด้วยข้อที่พระราชและชาวโลกพึงประพฤติ
 ๖. วิเสสิกา ศาสตร์ว่าด้วยการใช้เครื่องมือมีเครื่องชั่ง เป็นต้น วิชาก่อสร้าง
 ๗. คณิกา คณิตศาสตร์
 ๘. คันฐพฺพา วิชาดนตรี การฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลง
 ๙. ติกิจฺจา แพทยศาสตร์
 ๑๐. จตฺตฺพเพทา ได้แก่ เวท ๔ คือ อิริเวท สามเวท ยชฺุรเวท อาถรรพณเวท
 ๑๑. ปฺรฺาณนา ชื่อคัมภีร์ในศาสนาฮินดู
 ๑๒. อิติหาสะ วิชาประวัติศาสตร์
 ๑๓. โชติสา พยากรณ์ศาสตร์
 ๑๔. มายา มายาศาสตร์

๑๕. เหตุ วิชาว่าด้วยลางบอกเหตุดีหรือร้าย
 ๑๖. มันทนา ศาสตร์ของพวกวิทายธร ทำนายสิ่งที่ต้องการรู้
 ๑๗. ยุทธะ ยุทธศาสตร์ ว่าด้วยตำราพิชัยสงคราม
 ๑๘. จันทสะ จันทศาสตร์ ว่าด้วยกิจที่จะพึงทำสำหรับพวกผู้หญิงมีการปั้นด้าย

เป็นต้น กิจที่พึงทำสำหรับพวกผู้ชายมีการไถนาเป็นต้น ที่พึงทำได้ตามความพอใจของตน

พร้อมทั้งพระพุทธรูป รวมเป็น ๑๙ ศาสตร์ ทรงเป็นวิदัตถวาที (มีวาทีที่ทำให้จิตใจของบุคคลอื่นหวั่นไหว) เป็นผู้ที่ใคร ๆ เข้าใกล้ได้ยาก (ไม่มีใครกล้าเผชิญหน้า) ช่มได้ยาก นับว่าเป็นยอดแห่งบรรดาเจ้าลัทธิแต่ละลัทธิ ในชมพูทวีปทั้งสิ้น ไม่มีใคร ๆ ที่จะเสมอกับพระเจ้ามิลินท์ ด้วยพลังกำลัง เชาวน์ ความกล้าหาญ และปัญญา ทรงเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีสมบัติมาก มีไพร่พลและพาหนะหาที่สุดมิได้

[๕] อถกทิวสั มิลินโท ราชา อนนตพลวาหนิ จตุรงคินิ พลคคเสนาพยุหิ ทสสนกมยตาย นครา นิกขमितฺวา พหินคเร เสนงคทสสนิ กตฺวา สาเรตฺวา โส ราชา ภสฺสปปวาทโก โลกายตฺวิตถุทชนสลลาปปลวจิตตโกตฺทุโหล วิสารโท วิชมภโก สุริยิ โอลเเกตฺวา อมฺจุเจ อามนฺเตสิ “พหุ ภเณ ตาว ทิวสาวเสโส ก็ กริสฺสาม, อิทาเนว นคริ ปวิสิตฺวา อตฺถิ โกจิ ปณฺหิตฺ สมนเณ วา พฺราหฺมเณ วา สงฺฆิ คณิ คณาจริโย อปี อรหนตฺตฺ สมนฺมาสพฺทฺธิ ปฏฺิขานมาโน, โย มยา สทฺธิ สลลปิตุํ สกฺโกติ กงฺขิ ปฏฺิวิเนตุํ, ตํ อฺปสงฺกमितฺวา ปณฺหิ ปุจฺฉิสฺสาม, กงฺขิ ปฏฺิวินยิสฺสามา”ติ ฯ

[๕] อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้ามิลินท์ เสด็จออกจากพระนครไป เพราะทรงประสงค์จะตรวจดูกำลังพลและพาหนะซึ่งหาที่สุดมิได้ จัดเป็นกระบวนทัพประกอบด้วยพล ๔ เหล่า ครั้นทรงสิ้นสุดการตรวจดูเหล่าทัพที่ภายนอกพระนครแล้ว พระราชาผู้ทรงชอบการไต่ถามกรรม แก้วกล้า คล่องแคล่ว ผู้มีพระทัยวุ่นวายอยู่ในการสนทนากับพวกวิดัตถชนเรื่องโลกายต์ (กำเนิดโลก) พระองค์นั้น ก็ทรงแกลงพระพักตร์ดูพระอาทิตย์ ตรัสเรียกอำมาตย์ทั้งหลายมา รับสั่งว่า “นี่แนะนำชาย วันเวลายังเหลืออยู่มาก พวกเรากลับเข้าเมืองเวลานี้ แล้วจะทำอะไร สมณะหรือพราหมณ์บางท่านที่เป็นเจ้าหมู เจ้าคณะ เป็นอาจารย์ประจำคณะ ผู้เป็นบัณฑิต แม้ที่ยืนยันว่า ‘ตนเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้สามารถที่จะสนทนากับเรา เพื่อกำจัดความสงสัยก็มิได้อยู่ พวกเราจักเข้าไปถามปัญหาเกี่ยวกับสมณะหรือพราหมณ์ผู้นั้น จักบรรเทาความสงสัยเสียละ”

เอวี่ วุฑฺเต, ปญจสตา โยนกา ราชานํ มิลินฺทํ เอตทโวจฺ “อตุถิ มหาราช ฉ สตุถาโร ปุโรถน กสฺสโป มกฺขลึ โคสาลอ นิคณฺโจ นาฏฺพตุโต สมฺชโย เพลฏฺจตุโต อชิตฺ เกสกมฺพโล ปกุโร กจฺจายโน, เต สงฺฆิโน คณฺโณ คณาจริยกา ฅาตา ยสฺสสิโน ติตฺถกรรา สาธุสมฺมตา พหุชนสฺส, คจฺจ ตวํ มหาราช เต ปญฺหํ ปุจฺจสฺส, กงฺขํ ปฏิวินยสฺส”ติ ฯ

เมื่อรับสั่งอย่างนี้แล้ว พวกข้าหลวงโยนกจำนวน ๕๐๐ คน ก็ได้กราบทูลความข้อนี้กับ พระเจ้ามิลินท์ว่า “ขอเดชะพระมหาราช ศาสตรา ๖ ท่าน คือ ท่านปุรณกัสนปะ ท่านมกฺขลึ- โคศาล ท่านนิกัณฐนาฏบุตร ท่านสัณฺฑชยเพลัฏฺฐบุตร ท่านอชิตเกสกัมพล ท่านปกุรกัจจายนะ ก็มีอยู่ ศาสตรา ๖ ท่านเหล่านั้น เป็นเจ้าหมู เจ้าคณะ เป็นอาจารย์ประจำคณะ เป็นผู้รู้ เป็นผู้ มียศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนจำนวนมากนับถือกันว่าเป็นคนดี ขอเดชะพระมหาราช ขอพระองค์จง เสด็จไปถามปัญหาเกี่ยวกับศาสตราทั้ง ๖ ท่านนั้น ขอจงทรงกำจัดความสงสัยเสียที่เกิด พระเจ้าข้า”

[๖] อถ โข มิลินฺโท ราชา ปญฺจหิ โยนกสฺเตหิ ปริวุโต ภาทรวาหนํ รัตนมารุฑห, เยน ปุโรถน กสฺสโป, เตนุสสงฺกมิ; อุปสงฺกमितฺวา ปุเรนฺน กสฺสเปน สทุธิ สมฺโมเท, สมฺโมเทนียํ กถํ สารณฺนียํ วิตฺติสาเรตฺวา เอกมฺนตํ นิสีทิ ฯ

[๖] ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ แวดล้อมด้วยข้าหลวงโยนก ๕๐๐ คน เสด็จขึ้นรถทรง อันเป็นพาหนะที่งดงาม เข้าไปหาท่านปุรณกัสนปะ ณ ที่พำนัก แล้วทรงยินดีร่วมกับท่าน ปุรณกัสนปะ ตรัสสัมโมทนาเยกถา พอเป็นเครื่องให้ระลึกถึงกันจบแล้ว ทรงประทับนั่งลง ณ ที่ สมควร

เอกมฺนตํ นิสินฺโน โข มิลินฺโท ราชา ปุรณํ กสฺสโป เอตทโวจ “โก ภาเต กสฺสโป โลกํ ปาเลตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ ครั้นทรงประทับนั่ง ณ ที่สมควรแล้ว ก็ได้ตรัสความข้อนี้กับท่านปุรณ- กัสนปะว่า “ท่านกัสนปะผู้เจริญ อะไรรักษาโลกอยู่แล้ว ?”

“ปถวี มหาราช โลกํ ปาเลตี”ติ ฯ

ท่านปุรณกัสนปะกล่าวตอบว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร แผ่นดินรักษาโลกอยู่”

“ยทิ ภาเต กสฺสโป ปถวี โลกํ ปาเลติ, อถ กสฺมา อวีจिनฺริยํ คจฺจนฺตา สตุตา ปถวี อติกกมิตฺวา คจฺจนฺตี”ติ ?

พระราชอาตรัสว่า “ท่านกัสนปะผู้เจริญ ถ้าหากแผ่นดินรักษาโลกอยู่ไซ้ร้ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร สัตว์ผู้จะไปเวจันรก จึงล่วงแผ่นดินไปได้เล่า”

เอวํ วุตเต, ปุรโณ กสฺสโป เนว สกฺขิ โอคิลิตฺตุํ, เนว สกฺขิ อุกฺคิลิตฺตุํ, อโฆมุโข
ปตฺตกฺขนฺโธ ตฺถนฺทึภูโต ปชฺฌายนฺโต นิสีทึ ฯ

เมื่อพระเจ้ามิลินท์ตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านปุรณกัสสปะก็กลืนไม่เข้าคายไม่ออก นั่งก้ม
หน้า คอดก นิ่งเฉย เก้อเขินอยู่

[๗] อถ โข มิลินฺโท ราชชา มกฺขลึ โคสาลํ เอตทโวจ “อตุถิ ฆนฺเต โคสาล กุสลา-
กุสลานิ กมฺมานิ, อตุถิ สุกตทฺกฺกฺฆานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก”ติ ?

[๗] ต่อจากนั้น พระเจ้ามิลินท์ จึงตรัสถามความข้อนี้กับท่านมักขลิโคสาละว่า “ท่าน
โคสาละผู้เจริญ กรรมที่เป็นกุศล ที่เป็นอกุศล มีอยู่หรือ ผลของกรรมดีและกรรมชั่วทั้งหลาย
เป็นวิบาก มีอยู่หรือ ?”

“นตุถิ มหาราช กุสลากุสลานิ กมฺมานิ, นตุถิ สุกตทฺกฺกฺฆานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก
ฯ เย เต มหาราช อิทฺ โลเก ขตฺติยา, เต ปฺรโลกํ คนฺตฺวาปิ ปฺน ขตฺติยาวิ ภาวิสฺสนฺติ, เย
เต พฺราหฺมณา เวสฺสา สฺสุทฺทา จณฺทาลา ปุกฺกฺสา, เต ปฺรโลกํ คนฺตฺวาปิ ปฺน พฺราหฺมณา
เวสฺสา สฺสุทฺทา จณฺทาลา ปุกฺกฺสาว ภาวิสฺสนฺติ, ก็ กุสลากุสเลหิ กมฺเมหิ”ติ ?

ท่านมักขลิโคสาละกล่าวตอบว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร กรรมที่เป็นกุศล ที่เป็น
อกุศลไม่มีหรือ ผลของกรรมดีกรรมชั่วทั้งหลาย ที่เป็นวิบาก ก็ไม่มี ขอถวายพระพร
มหาบพิตร พวกที่เป็นกษัตริย์ในโลกนี้ แม้ไปยังโลกหน้า ก็คงเป็นกษัตริย์นั่นแหละอีก พวกที่
เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร เป็นจันฑาล เป็นคนเก็บขยะ แม้ไปยังโลกหน้า ก็คงเป็น
พราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร เป็นจันฑาล เป็นคนเก็บขยะนั่นแหละอีก จะมีประโยชน์อะไร
ด้วยกุศลกรรมและอกุศลกรรมทั้งหลายเล่า”

“ยทึ ฆนฺเต โคสาล อิทฺ โลเก ขตฺติยา พฺราหฺมณา เวสฺสา สฺสุทฺทา จณฺทาลา
ปุกฺกฺสา, เต ปฺรโลกํ คนฺตฺวาปิ ปฺน ขตฺติยา พฺราหฺมณา เวสฺสา สฺสุทฺทา จณฺทาลา
ปุกฺกฺสาว ภาวิสฺสนฺติ, นตุถิ กุสลากุสเลหิ กมฺเมหิ ภาวิสฺสนฺติ ฯ เตนฺทึ ฆนฺเต โคสาล เย เต
อิทฺ โลเก หตฺถจฺฉินฺนา, เต ปฺรโลกํ คนฺตฺวาปิ ปฺน หตฺถจฺฉินฺนาวิ ภาวิสฺสนฺติ ฯ เย
ปาทจฺฉินฺนา, เต ปาทจฺฉินฺนาวิ ภาวิสฺสนฺติ ฯ เย หตฺถปาทจฺฉินฺนา, เต หตฺถปาทจฺฉินฺนา
ภาวิสฺสนฺติ ฯ เย กณฺณจฺฉินฺนา, เต กณฺณจฺฉินฺนาวิ ภาวิสฺสนฺติ ฯ เย นาสจฺฉินฺนา, เต
นาสจฺฉินฺนาวิ ภาวิสฺสนฺติ ฯ เย กณฺณนาสจฺฉินฺนา, เต กณฺณนาสจฺฉินฺนาวิ ภาวิสฺสนฺติ”ติ ฯ

พระราชอาตริสว่า “ท่านโคสาละผู้เจริญ ถ้าหากว่า คนที่เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพทย์ เป็นศูทร เป็นจัณฑาล เป็นคนเก็บขยะในโลกนี้ แม้ไปยังโลกหน้าแล้ว ก็คงเป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพทย์ เป็นศูทร เป็นจัณฑาล เป็นคนเก็บขยะอยู่อย่างนั้นแหละ สิ่งที่ดีสัตว์ ทำโดยเป็นกุศลกรรม อกุศลกรรมไม่มีไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น ท่านโคสาละผู้เจริญ คนมือด้วนในโลกนี้ แม้ไปยังโลกหน้าแล้ว ก็คงเป็นคนมือด้วนนั้นแหละอีก คนเท้าด้วน ก็คงเป็นคนเท้าด้วนนั้นแหละอีก คนที่ทั้งมือทั้งเท้าด้วน ก็คงเป็นคนทั้งมือทั้งเท้าด้วนนั้นแหละอีก คนหูแหวง ก็คงเป็นคนหูแหวงนั้นแหละอีก คนจมูกง้วน ก็คงเป็นคนจมูกง้วนนั้นแหละอีก คนทั้งหูแหวงจมูกง้วน ก็คงเป็นคนทั้งหูแหวงทั้งจมูกง้วนนั้นแหละอีกละซี”

เอว้ วุตเต, โคสาลโ โลตุหี อโหสิ ฯ

เมื่อพระเจ้ามิลินท์ตรัสอย่างนี้ ท่านโคสาละก็ได้นิ่งเฉย

อถ โข มิลินทสส รณโณ เอตทโหสิ “ตุจโณ วต โภ ชมพุทโธโป, ปลาโป วต โภ ชมพุทโธโป, นตถิ โภจิ สมโณ วา พุราหุมนโณ วา, โย มยา สพุทโธ สลลปิตุ สกุโกติ กงขั ปฏิวินตุน”ติ ฯ

ลำดับนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ทรงเกิดพระดำริข้อนี้ว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย ชมพุทโธวิปว้างเปล่าไปเสียแล้วหนอ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ชมพุทโธวิปเหลวไหลหนอ ใคร ๆ ไม่ว่าจะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ ผู้สามารถที่จะสนทนากับเรา เพื่อจะบรรเทาความสงสัยให้หายได้ ไม่มีเลย”

อถ โข มิลินโท ราชา อมจเจ อามนุเตสิ “รมณียา วต โภ โทสิณา รตติ, กั นุ ขวชช สมณั วา พุราหุมนั วา อุปสงกเมยยาม ปณหิ ปุจจิติ, โภ มยา สพุทโธ สลลปิตุ สกุโกติ กงขั ปฏิวินตุน”ติ ?

ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ตรัสเรียกอำมาตย์ทั้งหลาย รับสั่งว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ราตรีเดือนหงายน่ารื่นรมย์จริงหนอ ไฉนวันนี้ เราน่าจะเข้าไปหาสมณะหรือว่าพราหมณ์ไร ๆ เพื่อจะถามปัญหา ใครเล่าที่สามารถเพื่อจะสนทนากับเรา เพื่อจะบรรเทาความสงสัยเสียได้”

เอว้ วุตเต, อมจจา ตุนหิภูตา รณโณ มุขั โโอโลกยมานา อฏจัสสุ ฯ

เมื่อทรงรับสั่งอย่างนี้แล้ว พวกอำมาตย์ก็ได้แต่พากันนั่ง ได้ยืนมองดูพระพักตร์ของพระราชอาอยู่

เตน โข ปน สมเยน สาคลนคร์ ทวาทส วสุธานี สุญญ์ อโหสิ สมณพราหมณ-
คหปติปณฺหิตเตหิ ฯ “ยตุถ สมณพราหมณคหปติปณฺหิตา ปฏิวสนฺติติ สุนาติ, ตตุถ คนฺตวา
ราชา เต ปณฺหิ ปุจฺจติ, เต สพฺเพปิ ปณฺหวิสฺสชฺชเนน ราชานํ อาราเชตุํ อสกุโกนฺดา เยน
วา เตน วา ปกฺกมนฺติ ฯ ये อญฺญํ ทิสํ น ปกฺกมนฺติ, เต สพฺเพ ตุณฺหิภฺภูตา อจฺจนฺติ ฯ
ภิกฺขุ ปน เยภฺยุเยน หิมวฺนุตเมว จจฺจนฺติ ฯ

ก็ในสมัยนั้นแล สาคลนครกลายเป็นพระนครที่ว่างจากสมณะ พราหมณ์ และคฤหบดีผู้
เป็นบัณฑิตไปถึง ๑๒ ปี, พระราชาทรงสดับว่า “สมณะพราหมณ์และคฤหบดีผู้เป็นบัณฑิต
อาศัยอยู่ ณ สถานที่แห่งใด” ก็เสด็จไป ณ สถานที่แห่งนั้น ตรัสถามปัญหาเกี่ยวกับบัณฑิตเหล่านั้น,
บัณฑิตเหล่านั้นแม้ทุกท่าน ไม่สามารถที่จะให้พระราชาทรงโปรดปรานได้ด้วยการตอบปัญหา
จึงหลีกไปเสีย ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง, พวกที่ไม่ยอมหลีกไปยังทิศอื่น ก็ได้แต่อยู่นิ่งเฉยกัน
ทั้งหมด, ส่วนพวกภิกษุ โดยมากจะพากันไปยังภูเขาคิมพานต์

[๘] เตน โข ปน สมเยน โกฏิสตา อรหนฺโต หิมวฺนเต ปพฺพเต รกฺขิตตเล
ปฏิวสนฺติ ฯ อถ โข आयสฺมา อสฺสคฺคฺโต ทิพฺพาย โสตธาตฺยา มลินฺทสฺส รณฺเวย วจฺนํ
สุตฺวา ยฺคนฺธรมตฺถเก ภิกฺขุสฺสํ สนฺนิปาเตตฺวา ภิกฺขุ ปุจฺจติ “อตฺถาวุโส โกจิ ภิกฺขุ ปฏฺวิโล
มลินฺเทน รณฺเวย สทฺธิ สลฺลปิตุํ กงฺขํ ปฏฺวิเนตฺนุ”ติ ?

[๘] ก็ในสมัยนั้นแล มีพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ อาศัยอยู่ที่รักษิตตลวิหาร บนภูเขา
คิมพานต์. ครั้งนั้น ท่านพระอัสสคฺคฺโต ได้ฟังพระดำรัสของพระเจ้ามลินท์ด้วยทิพยโสตธาตฺญาณ
(ญาณคือหูทิพย์) แล้วให้ประชุมภิกษุสงฆ์ที่ยอดเขายุคันธร ถามภิกษุทั้งหลายว่า “ท่านผู้มีอายุ
ทั้งหลาย มีภิกษุผู้สามารถเพื่อจะสนทนากับพระเจ้ามลินท์ เพื่อจะบรรเทาความสงสัยอยู่บ้าง
หรือไม่ ?”

เอวํ วุตฺเต, โกฏิสตา อรหนฺโต ตฺถุหิ อหฺลฺสุ ฯ ทฺติยมฺปิ... ตฺติยมฺปิ ปุฏฺฐา ตฺถุหิ
อหฺลฺสุ ฯ อถ โข आयสฺมา อสฺสคฺคฺโต ภิกฺขุสฺสํ เอตทวโจ “อตฺถาวุโส ตาวตีสฺภาเว
เวชยนฺตสฺส ปาจฺฉินฺโต เกตฺตุมฺตี นาม วิมานํ, ตตุถ มหาเสโน นาม เทวปฺตฺโต ปฏฺวิสฺติ, โส
ปฏฺวิโล เตน มลินฺเทน รณฺเวย สทฺธิ สลฺลปิตุํ กงฺขํ ปฏฺวิเนตฺนุ”ติ ฯ

เมื่อท่านพระอัสสคฺคฺตกล่าวอย่างนี้แล้ว พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ ก็ได้แต่พากันนิ่งเฉย.
พระอัสสคฺคฺตถามแม้เป็นครั้งที่ ๒ แม้เป็นครั้งที่ ๓ ก็ได้แต่พากันนิ่งเฉย. เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่าน
พระอัสสคฺคฺตจึงได้กล่าวความข้อนั้นกับภิกษุสงฆ์ว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ที่ภพดาวดึงส์มี
วิมานชื่อเกตุมตี อยู่ทางด้านทิศปราจีน แห่งเวชยันต์ปราสาท เทพบุตรชื่อว่า มหาเสน อาศัย

อยู่ที่วิมานนั้น เทพบุตรนั้น สามารถที่จะสนทนากับพระเจ้ามิลินท์พระองค์นั้น เพื่อบรรเทาความสงสัยได้”

อถ โข โกฏิस्ता อรหันโต ยุกุณฺธรูปพฺพเต อนฺตรหิตา ตาวตีสภวานเ ปาตุรเหสุ ๕
 อทุกฺสา โข สกโก เทวานมินฺโท เต ภิกฺขุ ทูรโตว อากฺขณฺเต, ทิสฺวาน เยนายสฺมา
 อสฺสคฺคฺโต, เตนุปลฺสงฺกมิ; อุปลฺสงฺกมิตฺวา आयสฺมนฺตํ อสฺสคฺคฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมฺนฺตํ
 อฏฺฐจาสิ, เอกมฺนฺตํ จิตฺโต โข สกโก เทวานมินฺโท आयสฺมนฺตํ อสฺสคฺคฺตํ เอตทโวจ “มหา โข
 ฆนฺเต ภิกฺขุสฺสโฆ อนุปรฺตฺโต, อหํ สฺมสฺส อารามิกอ, เกนตฺโถ, ก็ มยา กรณียนฺ”ติ ?

ลำดับนั้นแล พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ ก็ได้อันตรธานหายตัวไปบนยอดภูเขายุคันธร มาปรากฏตัวที่ภพดาวดึงส์. ท้าวสักกะจอมเทพได้ทอดพระเนตรเห็นพวกภิกษุเหล่านั้นมาแต่ไกลทีเดียว ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้ว จึงได้เสด็จเข้าไปหาท่านพระอัสสคฺคฺต กราบท่านพระอัสสคฺคฺต แล้วทรงยืนอยู่ ณ ที่สมควร, ท่านท้าวสักกะจอมเทพ ครั้นประทับยืนอยู่ ณ ที่สมควรแล้ว ก็ได้ตรัสความข้อนั้นกับท่านพระอัสสคฺคฺตว่า “พระคุณเจ้าผู้เจริญ พระภิกษุหมู่ใหญ่แลมาถึงแล้ว โยมก็เป็นคนวัดของสงฆ์ พระสงฆ์มีความต้องการด้วยเรื่องอะไร มีอะไรที่โยมจะต้องทำหรือ ?”

อถ โข आयสฺมา อสฺสคฺคฺโต สกุกิ เทวานมินฺโท เอตทโวจ “อຍိ โข มหาราชา
 ชมฺพฺที่เป สาคลนฺครเ มิลินฺโท นาม ราชา วิตถฺนฺทวาทิ ทูราสโท ทุปรฺสโห ปุถฺติตถฺกฺรานํ
 อคฺคฺมกฺขายติ, โส ภิกฺขุสฺสมิ อุปลฺสงฺกมิตฺวา ทิฏฺฐิจิวาเทน ปณฺหํ ปุจฺฉิตฺวา ภิกฺขุสฺสมิ
 วิเหเจตี”ติ ๕

ลำดับนั้น ท่านพระอัสสคฺคฺต จึงได้ถวายพระพรแจ้งความข้อนั้นกับท้าวสักกะจอมเทพว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ที่สาคลนครในชมพูทวีป มีพระราชานามว่ามิลินท์ ทรงเป็นผู้มีวาทีทำให้ผู้อื่นให้หวั่นได้ เป็นผู้ที่ใคร ๆ เข้าใกล้ได้ยาก ใคร ๆ ชมขี้ได้ยาก กล่าวได้ว่าทรงเป็นยอดแห่งบรรดาเจ้าลัทธิจำนวนมาก พระองค์ได้เสด็จเข้าไปหาภิกษุสงฆ์ใช้ทิฏฐิวาทะถามปัญหา เบียดเบียนภิกษุสงฆ์”

อถ โข สกโก เทวานมินฺโท आयสฺมนฺตํ อสฺสคฺคฺตํ เอตทโวจ “อຍိ โข ฆนฺเต
 มิลินฺโท ราชา อิตฺโต จุตฺโต มนุสฺเสสุ อุปรฺปนฺโน, เอโส โข ฆนฺเต เกตุมฺติวิมานเ มหาเสโน
 นาม เทวปรฺตฺโต ปฏฺฐิสฺติ, โส ปฏฺฐิพลฺ เตน มิลินฺเทน รณฺเฎา สทฺธิ สลฺลปิตฺตุ กฺงฺขิ
 ปฏฺฐิวิเนตฺตุ, ตํ เทวปรฺตฺตํ ยาจิสุสฺสาม มนุสฺสโลกฺุปรฺตฺติยา”ติ ๕

ครั้งนั้นแล ท้าวสักกะจอมเทพได้รับสั่งความข้อนั้นกับท่านพระอัสสสุตว่า “พระคุณเจ้า พระเจ้ามิลินท์องค์นี้ ทรงเป็นผู้ที่เคลื่อนจากภพนี้ไปอุบัติในหมู่มนุษย์ พระคุณเจ้า เทพบุตรชื่อ มหาเสนนี้ อาศัยอยู่ที่เกตุมดีวิมาน เทพบุตรตนนั้นสามารถที่จะสนทนากับพระเจ้ามิลินท์ เพื่อ บรรเทาความสงสัยได้ โยมจะขอร้องเทพบุตรตนนั้นเพื่อให้อุบัติในมนุษย์โลก”

อถ โข สกุโก เทวานมิโนโท ภิกขุสฺสํ ปุรุชฺชตฺวา เกตุมดีวิมานํ ปวีลิตฺวา มหาเสนํ เทวปุตฺตํ อาลึงคิตฺวา เอตทโวจ “ยาจติ ตํ มาริส ภิกขุสฺสโฆ มนุสฺสโลกุปรตฺติยา”ติ ฯ

ต่อจากนั้นแล ท้าวสักกะจอมเทพ ทรงให้ภิกษุสงฆ์นำหน้า เสด็จเข้าไปยังเกตุมดีวิมาน ทรงสวมกอดมหาเสนเทพบุตร ตรัสบอกความข้อนั้นว่า “นี่แน่ะท่านผู้นิรทุกข์ ภิกษุสงฆ์มา ขอร้องท่านเพื่อให้ไปอุบัติในมนุษย์โลก”

“น เม ภาเต มนุสฺสโลเกนตฺโต กมฺพพหุเลน, ติพฺโพ มนุสฺสโลโก, อิเชวาทํ ภาเต เทวโลเก อุปรุปรุปรตฺติโก หุตฺวา ปรีนิพฺพายิสฺสามิ”ติ ฯ

มหาเสนเทพบุตรกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่มีความต้องการ ด้วยมนุษย์โลกที่มีการงานมากมายแล้ว พระเจ้าข้า มนุษย์โลกหยาบช้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักขออุบัติในเทวโลกนี้ชั้นสูงต่อ ๆ ไป จนกว่าจะปรินิพพาน พระเจ้าข้า”

หุติยมฺปิ...เป.... ตติยมฺปิ โข สกุเกน เทวานมิโนเทน ยาจิตฺโต มหาเสนํ เทวปุตฺตํ เอวมาห “น เม ภาเต มนุสฺสโลเกนตฺโต กมฺพพหุเลน, ติพฺโพ มนุสฺสโลโก, อิเชวาทํ ภาเต เทวโลเก อุปรุปรุปรตฺติโก หุตฺวา ปรีนิพฺพายิสฺสามิ”ติ ฯ

ท้าวสักกะจอมเทพทรงขอร้องแม้เป็นครั้งที่ ๒ แม้เป็นครั้งที่ ๓ มหาเสนเทพบุตรก็ยังคงกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่มีความต้องการด้วยมนุษย์โลกที่มีการงานมากมายแล้ว พระเจ้าข้า มนุษย์โลกหยาบช้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักขออุบัติในเทวโลกนี้ชั้นสูงต่อ ๆ ไป จนกว่าจะปรินิพพาน พระเจ้าข้า”

อถ โข อายสฺมา อสฺสสุตฺโต มหาเสนํ เทวปุตฺตํ เอตทโวจ “อิธ มยฺ มาริส สเทวกํ โลกํ อหฺวีโลกยมาณา อญฺญตฺร ตยา มิลินทสฺส รมฺโยเว วาทํ ภินฺทิตฺวา สาสนํ ปคฺคเหตุํ สมตฺถํ อญฺญํ กณฺจि น ปสฺสาม, ยาจติ ตํ มาริส ภิกขุสฺสโฆ, สาธุ สปรุสิส มนุสฺสโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ทสพฺลสฺส สาสนํ ปคฺคณฺหาหิ”ติ ฯ

ต่อจากนั้นแล ท่านพระอัสสสุตจึงได้กล่าวความข้อนั้นกับมหาเสนเทพบุตรว่า “ท่านผู้ นิรทุกข์ พวกเราเมื่อตรวจดูโลกพร้อมทั้งเทวโลกอยู่ ก็ไม่เห็นใครอื่นที่สามารถเพื่อจะทำลาย

วาทะของพระเจ้ามิลินท์ ยกย่องพระศาสนาได้ ยกเว้นแต่ท่าน ท่านผู้เ็นรทุกข์ ภิกษุสงฆ์ขอร้อง
ท่าน ดูก่อนสัตบุรุษ ขอให้โปรดบังเกิดในมนุษย์โลก ยกย่องพระศาสนาของพระทศพลเกิด”

เอวี่ วุตเต, มหาเสโน เทวปุตุโต “อหิ กิร มิลินทสส รณโย วาทำ ภินทิตวา
พุทธศาสน์ ปคคเหตุ สมนโต ภวิสสามิ”ติ ภูมิฏปภูมิโจ อุกคคคคโค หุตวา “สาธู ฆนเต
มนุสสโลก อูปชชชิสสามิ”ติ ปฏินณ อทาสี ๗

เมื่อท่านอัสสคตกล่าวขอร้องอย่างนี้ มหาเสนเทพบุตร คิดว่า “เพิ่งทราบว่าจะจะเป็น
ผู้สามารถทำลายวาทะของพระเจ้ามิลินท์ ยกย่องพระศาสนาได้” ดังนี้แล้ว ก็เป็นผู้สำเร็จ
บันเทิง ยินดีปรีดา ได้ให้คำปฏิญาณว่า “ได้ครับพระคุณเจ้า โยมจักไปอุปบัติในมนุษย์โลก”

[๗] อถ โข เต ภิกขุ เทวโลเก ตั กรณียั ตีเรตวา เทเวสุ ตาวตีเสสุ อนนฺตรหิตา
หิมวนเต ปพฺพเต รกฺขิตตเล ปาตุรเสสุ ๗

[๗] ครั้งนั้นแล พวกภิกษุเหล่านั้น ครั้นเสร็จกรณียกิจนั้นในเทวโลกแล้ว ก็อันตรธาน
หายตัวไปที่เทวโลกชั้นดาวดึงส์ มาปรากฏตัวที่รักขิตตลวิหาร ใกล้ภูเขาคิมพานต์

อถ โข อายสฺมา อสฺสคฺตโต ภิกขุสงฺฆิ เอตทวโจ “อตฺถาวุโส อิมสฺมี ภิกขุสงฺฆ
โกจิ ภิกขุ สนฺนิปาตํ อนาคโต”ติ ๗

ครั้งนั้นแล ท่านพระอัสสคต ได้กล่าวความข้อนั้นกับภิกษุสงฆ์ว่า “ท่านผู้มีอายุทั้ง
หลาย ในหมู่ภิกษุนี้ มีภิกษุรูปใดๆ มิได้มาประชุมอยู่บ้างหรือ?”

เอวี่ วุตเต, อณฺณตโร ภิกขุ อายสฺมนตํ อสฺสคฺตตํ เอตทวโจ “อตฺถิ ฆนเต
อายสฺมา โรหणे อิต สตฺตเม ทิวเส หิมวนตํ ปพฺพตํ ปวิสิตวา นิโรธํ สฺมาปนฺโน, ตสฺส
สนฺติเก ทุตํ ปาเหถา”ติ ๗

เมื่อพระเถระกล่าวอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ก็ได้กล่าวความข้อนั้นกับท่านพระ
อัสสคตว่า “มีครับ ท่านผู้เจริญ เมื่อ ๗ วันก่อนจากนี้ ท่านโรหณะ ได้เข้าไปยังภูเขาคิมพานต์
เข้านิโรธ ขอท่านจงส่งตัวแทนไปที่สำนักของท่านเถิด”

อายสฺมาปิ โรหणे ตงฺขณฺณเมว นิโรธา วุฏฺฏาย “สํโฆ มํ ปฏฺฐิมาเนตี”ติ
หิมวนเต ปพฺพเต อนนฺตรหิตโต รกฺขิตตเล โกฏิสถานํ อรหนฺตานิ ปุโรโต ปาตุโรหสิ ๗

ฝ่ายท่านโรหณะได้ออกจากนิโรธในขณะนั้นนั่นเอง คิดว่า “พระสงฆ์เรียกหาเรา” จึง
หายตัวที่ภูเขาคิมพานต์ ไปปรากฏตัวที่รักขิตตลวิหาร ที่เบื้องหน้าพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ

อถ โข อายสฺมา อสฺสคฺคฺโต อายสฺมนฺตํ โรหณํ เอตทโวจ “กิณฺहु โข อาวุโส โรหณ, พุทฺธสฺสเน ภิชฺชุนฺเต, น ปสฺสสิ สํขสฺส กรณียานี”ติ ฯ

ลำดับนั้น ท่านพระอัสสคฺคฺโตได้กล่าวความข้อนั้นกับท่านโรหณะว่า “ท่านโรหณะ เมื่อพระพุทฺธศาสนา กำลังจะแตกทำลาย ทำไมหนอ ท่านจึงไม่เสียวแลกิจที่ควรทำของสงฆ์เล่า”

“อมนสิกาโร เม ฆนฺเต อโหสิ”ติ ฯ

พระโรหณะกล่าวว่า “กระผมไม่ทันได้ใส่ใจครับ ท่านผู้เจริญ”

“เตน หาวุโส โรหณ ทนฺทกมฺมํ กรโรหี”ติ ฯ

พระอัสสคฺคฺโตกล่าวว่า “ท่านโรหณะ ถ้าเช่นนั้น ขอท่านจงทำทัณทกรรม”

“กึ ฆนฺเต กรโรมี”ติ ?

พระโรหณะถามว่า “จะให้ผมทำอะไรหรือขอรับ ท่านผู้เจริญ”

“อตุฏฺฐาโว โรหณ หิมานฺตปพฺพตปสฺเส **คชงฺคฺลํ** นาม พุราหฺมณคาโม, ตตฺถ **โสณฺตฺตโร** นาม พุราหฺมโณ ปฏฺวิสฺติ, ตสฺส ปุตุโต อฺปฺปชฺชิสฺสฺติ **‘นาคเสน’**ติ นาม ทารโก, เตนหิ ตฺวํ อาวุโส โรหณ ทสฺมาสาธิกานิ สตฺต วสฺसानิ ตํ กุลํ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา นาคเสนํ ทารกํ นีหริตฺวา ปพฺพาเชหิ, ปพฺพชิตฺเว ตสฺมี, ทนฺทกมฺมโต มุจฺฉิสฺสฺสิ”ติ ฯ

พระอัสสคฺคฺโตกล่าวว่า “นี่แน่ะท่านโรหณะ ที่ข้างภูเขาหิมพานต์ มีหมู่บ้านพราหมณ์อยู่แห่งหนึ่ง ชื่อว่า คชงฺคฺลํ พราหมณ์ชื่อว่า โสณฺตฺตระ อาศัยอยู่ ณ ที่แห่งนั้น เด็กน้อยชื่อว่า นาคเสน ผู้เป็นบุตรของเขาจักเกิดขึ้น ถ้าอย่างนั้น ท่านโรหณะ ท่านจงเข้าไปพิณฑาต ยังตระกูลนั้น ตลอด ๗ ปีกับ ๑๐ เดือน แล้วชักนำเด็กน้อยนาคเสนให้บวช เมื่อเขาบวชแล้วเท่านั้น ท่านจึงจะพ้นจากทัณทกรรมได้”

อายสฺมาปิ โข โรหโณ “สาธฺ”ติ สมฺปฏฺิจฺฉิ ฯ

ฝ่ายพระโรหณะก็ตอบรับว่า “ได้ครับ”

[๑๐] มหาเสนปี โข เทวปุตุโต เทวโลกา จวิตฺวา โสณฺตฺตฺรพฺุราหฺมณสฺส ภริยาย กุจฺฉิสฺมี ปฏฺวิสนฺธิ อคฺคฺเหลสิ, สห ปฏฺวิสนฺธิคฺคฺคฺหนา ตโย อจฺฉริยา อพฺุฏฺตา ฐมา ปาตุรฺหฺสุ, อาวุธฆานานิ ปชฺชลิสิ, อคฺคฺสฺสฺ อภินิพฺพนฺ, มหาเมโฆ อภิปฺวสฺสิ ฯ

[๑๐] ฝ่ายมหาเสนเทพบุตร เคลื่อนจากเทวโลก ได้ถือปฏิสนธิในครรภ์ของภรรยาของ

โสณุตตรพราหมณ์ สิ่งน่าอัศจรรย์ น่าประหลาดใจ ได้มีปรากฏขึ้น ๓ อย่าง พร้อมกับการถือปฏิบัติ คือ อาวุธยุทธภัณฑ์ทั้งหลาย ก็เรืองแสงขึ้น ข้าวกล้าที่ดีเลิศ ก็เฟล็ดผล เมฆฝนใหญ่ ก็ตกหนัก

อายุสมาปิ โข โรหิณ ตสฺส ปฏิสนธิคฺคหณโต ปฏฺจาย ทสฺมาสาธิกานิ สตุตฺตวสุสานิ ตํ กุลํ ปิณฺฑาย ปวิสฺนุโต เอกทิวสมปิ กฏฺจจุมตฺตํ ภตุตํ วา อุกฺกมตฺตํ ยาคุ วา อภิวาทนํ วา อณฺชลิคมมํ วา สามิจิกมมํ วา นาลตฺถ, อถ โข อุกโกสณฺเฆว ปริภาสณฺเฆว ปฏิลภติ, “อติจฺฉถ ฆนฺเต”ติ วจนมตฺตมปิ วตฺตา นาม นาโหสิ, ทสฺมาสาธิกานํ ปน สตุตฺตุนํ วสุสานํ อจฺเจยน เอกทิวสํ “อติจฺฉถ ฆนฺเต”ติ วจนมตฺตํ อลตฺถ ฯ

ฝ่ายท่านพระโรหณะ ตั้งแต่มหาเสนเทพบุตรนั้นถือปฏิบัติแล้ว ก็เข้าไปบิณฑบาตยังตระกูลนั้น ตลอด ๗ ปีกับ ๑๐ เดือน แม้สักวันเดียว ข้าวต้มสักกระบวย ข้าวสวยสักทัพพีหนึ่ง ก็ไม่เคยได้ การอภิวาท การทำอัญชลี หรือสามิจิกรรม ก็ไม่เคยได้ ทว่า ได้รับแต่การตำ การบริภาษเท่านั้น ไม่มีผู้พูดด้วยแม้เพียงคำว่า “โปรดสัตว์ข้างหน้าเถิด เจ้าข้า”, แต่เมื่อผ่านไป ๗ ปีกับ ๑๐ เดือน วันหนึ่ง ท่านได้เพียงคำว่า “โปรดสัตว์ข้างหน้าเถิด เจ้าข้า”

ตํ ทิวสมเว พุราหุมนปี พหิ กมฺมุนฺดา อากจฺฉนฺโต ปฏิปฺเถ เถรํ ทิสฺวา “กี โภปพฺพชิต อมฺหากํ เคหํ อคฺมิตฺถา”ติ อาห ฯ

ในวันนั้นเอง ฝ่ายพราหมณ์ขณะกำลังเดินทางกลับมาจากการทำงานที่ข้างนอกบ้าน พบพระเถระตรงที่สวนทางกัน ก็ถามว่า “ท่านบรรพชิตผู้เจริญ ท่านได้ไปยังเรือนของพวกเราหรือ ?”

“อาม พุราหุมน อคฺมฺมหา”ติ ฯ

พระเถระกล่าวว่า “ใช่ พราหมณ์ อาตมาได้ไปมา”

“อปี กิณฺฉิ ลภิตฺถา”ติ ฯ

พราหมณ์ถามว่า “ท่านได้อะไรๆ บ้างหรือ ?”

“อาม พุราหุมน ลภิมฺหา”ติ ฯ

พระเถระกล่าวว่า “เจริญพรพราหมณ์ อาตมาได้”

โส อนตฺตมโน เคหํ คนฺตฺวา ปุจฺฉิ “ตสฺส ปพฺพชิตสฺส กิณฺฉิ อทฺตฺถา”ติ ฯ

พราหมณ์นั้นไม่พอใจ พอไปถึงเรือนก็ถามว่า “พวกเธอได้ให้อะไร ๆ แก่กับบวชผู้นั้น

หรือ ?”

“น กิณฺจิ อทฺมฺหา”ติ ฯ

คนในเรือนตอบว่า “ไม่ได้ให้อะไร ๆ เลย”

พฺรหฺมณฺโณ ทูตฺยทิวเส ฆรทฺวารเวยว นิสฺสีติ “อชฺช ปพฺพชิตฺติ มุสฺสาวาทน นิคฺคเหสฺสามิ”ติ ฯ

ในวันที่ ๒ พฺรหฺมณฺหนึ่งอยู่ที่ประตูเรือนนั้นแหละ คิดว่า “วันนี้ เราจักข่มน้กบวชด้วย เรื่องพูดเท็จ”

เถโร ทูตฺยทิวเส พฺรหฺมณฺสฺส ฆรทฺวาริ สมฺปตฺโต ฯ

ในวันที่ ๒ พระเถระก็ไปถึงประตูเรือนของพฺรหฺมณฺ์

พฺรหฺมณฺโณ เถโร ทิสฺสูว เวยมาห “ตุมฺเห หิโย โย อมฺหากํ เคเห กิณฺจิ อลฺภิตฺวา ว ‘ลภิมฺหา’ติ อโวจฺจตุถ, วฏฺฐติ นุ โข ตุมฺหากํ มุสฺสาวาทิ”ติ ฯ

พฺรหฺมณฺ์พอเห็นพระเถระก็กล่าวอย่างนี้ว่า “เมื่อวาน ท่านไม่ได้อะไร ๆ เลย ที่เรือนของโยม ก็บอกว่า ‘อาตมาได้’ การกล่าวเท็จสมควรหรือหนอสำหรับพวกท่าน ?”

เถโร อาห “มยฺ พฺรหฺมณฺ ตุมฺหากํ เคเห ทสฺมาสาธิกา นิ สตุต วสุสานิ ‘อติจฺจณา’ติ วจนมตฺตมฺปิ อลฺภิตฺวา หิโย ‘อติจฺจณา’ติ วจนมตฺตํ ลภิมฺหา, อเถตฺตํ วาจา-ปฏฺฐิสฺนฺธาริ อุปาทาย เวยมโวจฺจมฺหา”ติ ฯ

พระเถระกล่าวว่า “นี่แน่ะพฺรหฺมณฺ์ ตลอด ๗ ปี ๑๐ เดือน ที่อาตมาเข้าไปที่เรือนของพวกท่าน อาตมาไม่เคยได้แม้เพียงคำว่า ‘โปรดสัตว์ข้างหน้าเถิด เจ้าข้า’ เมื่อวานนี้ ถึงจะได้เพียงคำว่า ‘โปรดสัตว์ข้างหน้าเถิด เจ้าข้า’ เมื่อเป็นเช่นนั้น อาตมาก็หมายเอาวาจาปฏฺฐิสฺนฺธาริ นี้ จึงกล่าวอย่างนี้”

พฺรหฺมณฺโณ จินฺเตสิ “อิมเ วาจาปฏฺฐิสฺนฺธารมตฺตมฺปิ ลภิตฺวา ชนฺมชฺเฒ ‘ลภิมฺหา’ติ ปสฺสฺสนฺติ, อณฺณํ กิณฺจิ ชาทฺนียํ วา โภชฺนียํ วา ลภิตฺวา กสฺมา นปฺปสฺสฺสนฺติ”ติ ปสฺสีทิตฺวา อตฺตโน อตฺถาย ปฏฺฐิยาทิตภตฺตโต กฏฺฐจฺจุภิกฺขุ, ตทฺฐปิยญฺจ พุยฺญชฺนํ ทาเปตฺวา “อิมํ ภิกฺขุ สพฺพกาลํ ตุมฺเห ลภิสฺสฺสธา”ติ อาห ฯ

พฺรหฺมณฺ์ คิดว่า “สมณะพวกนี้ได้แม้เพียงวาจาปฏฺฐิสฺนฺธารเท่านั้น ก็ยังสรรเสริญในท่ามกลางหมู่ชนว่า ‘อาตมาได้’ ถ้าท่านได้ของเคี้ยวหรือของฉันอะไร ๆ อย่างอื่นบ้าง ไฉนจะ

ไม่สรรเสริญเล่า” ดังนี้แล้ว ก็เลื่อมใส สั่งให้เขาแบ่งข้าวทัพพีหนึ่ง และกับข้าวอย่างละนิดอย่างละหน่อยพอสมควรแก่ข้าวนั้น จากอาหารที่เขาเตรียมไว้เพื่อประโยชน์แก่ตน ถวาย จึงกล่าวกับท่านว่า “ท่านจักได้ภิกษานี้ตลอดไป”

โส ปุณทิวสโต ปภุติ อุปสงกมนตสฺส เถรสฺส อุปสมํ ทิสฺวา ภิโยโส มตฺตตาย ปสฺสิทิตฺวา เถรํ นิจฺจกัลลํ อตฺตโน ชฺเวรํ ฆตฺตวิสุตฺตคฺคกรณตฺถาย ยาจิ ๕

นับตั้งแต่วันรุ่งขึ้นเป็นต้นไป พราหมณ์นั้นเห็นความสงบเสงี่ยมของพระเถระผู้เข้าไป (ในเรือน) แล้วก็เลื่อมใสมยิ่งขึ้นไปอีก จึงขอร้องพระเถระให้ตนได้กระทำการถวายภัตตาหารในเรือนของตนตลอดกาลเป็นนิตย์

เถโร ตฺถุณฺหิภาเวน อธิวาเสตฺวา ทิวเส ทิวเส ฆตฺตกิจฺจํ กตฺวา คจฺจนฺโต โถกํ โถกํ พุทฺทวจนฺํ กเถตฺวา คจฺจติ ๕

พระเถระรับคำนิมนต์โดยดูษณีภาพ หลังทำภัตกิจเสร็จแล้วในแต่ละวัน เมื่อจะกลับก็จะกล่าวพระพุทฺพจน์วันละวันละหน้อยแล้วจึงกลับไป

สาปิ โข พฺราหฺมณฺี ทสฺมาสจฺเจเนน ปฺตฺตํ วิชายิ ๕
ฝ่ายนางพราหมณ์นั้นแล ล่วงไป ๑๐ เดือน ก็คลอดบุตร

“นาคเสน”ติสฺส นามมกฺสุ ๕
สองผิวเมียได้ตั้งชื่อให้แก่บุตรนั้นว่า “นาคเสน”

โส อนฺุภกฺกเมเนน วทฺุฒนฺุโต สตฺตวสฺสสิโก ชาโต ๕
เด็กนั้นเจริญเติบโตขึ้นตามลำดับ จนมีอายุได้ ๗ ขวบ

[๑๑] อถ โข นาคเสนสฺส ทารกสฺส ปิตา นาคเสนํ ทารกํ เอตทโวจ “อิมสฺมี โข ตาต นาคเสน พฺราหฺมณฺุเล สิฏฺขานิ สิฏฺเขยฺยาสี”ติ ๕

[๑๑] ครั้งนั้นแล บิดาของนาคเสนเด็กน้อย ได้กล่าวกับนาคเสนเด็กน้อยว่า “นี่แน่ะลูก นาคเสน ในสกุลพราหมณ์นี้ เจ้าต้องศึกษาศาสตร์ที่ควรศึกษาทั้งหลายนะ”

“กตฺมานิ ตาต อิมสฺมี พฺราหฺมณฺุเล สิฏฺขานิ นามา”ติ ?

นาคเสนถามว่า “คุณพ่อ ชื่อศาสตร์ที่ควรศึกษาในสกุลพราหมณ์นี้ คืออะไร ?”

“ตโย โข ตาต นาคเสน เวทา สิฏฺขานิ นาม, อวเสธานี สิปปานิ สิปปิ
นามา”ติ ฯ

พราหมณ์กล่าวว่า “ลูกนาคเสน ไตรเพทและ ชื่อว่า ศาสตร์ที่ควรศึกษา, วิชาศิลปะที่
เหลือทั้งหลาย ชื่อว่า ศิลปะ”

“เตนहि ตาต สิฏฺขิสฺสามิ”ติ ฯ

นาคเสนกล่าวว่า “ถ้าอย่างนั้น คุณพ่อ ลูกจักศึกษา”

อถ โข โสณฺตุตโร พุราหฺมโณ อจฺริยพฺราหฺมณฺสฺส อจฺริยภาคํ สหฺสฺสํ ทตฺวา
อนฺโตปาสาเท เอกสฺมี คพฺเภ เอกโต มณฺจกํ ปณฺณเปตฺวา อจฺริยพฺราหฺมณฺ อेतทวโจ
“สขฺฆมาเปหิ โข ตวํ พุราหฺมณ อิมํ ทารกํ มนฺตานีติ ฯ

ลำดับนั้นแล โสณุตตรพราหมณ์ ได้มอบเงิน ๑,๐๐๐ กหาปณะ อันเป็นส่วนบูชา
อาจารย์แก่พราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ แล้วให้เขาจัดเตียงไว้ข้างหนึ่ง ในห้องหนึ่งภายในปราสาท
ได้กล่าวข้อความนี้กับพราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ว่า “ท่านพราหมณ์ ขอท่านจงสอนให้เด็กคนนี้
สาธยายมนต์ทั้งหลายเถิด”

“เตนहि ตาต ทารก อุกฺคณฺหาหิ มนฺตานี”ติ ฯ

พราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ กล่าวกับนาคเสนเด็กน้อยว่า “ถ้าอย่างนั้น พ่อเด็กน้อย ขอพ่อ
จงเรียนมนต์ทั้งหลายเถิด”

อจฺริยพฺราหฺมโณ สขฺฆมายติ นาคเสนฺสฺส ทารกฺสฺส เอกเนว อุกฺกเทเสน, ตโย
เวทา หทยงฺคตา วาจุกฺคตา สฺฐปฺฐาริตา สุวตฺถาปิตา สฺมุณฺสิกตา อหฺสฺสํ, สกิเมว จกฺขุ
อุทฺปาที ติสฺสุ เวเทสฺสุ สนิชฺฌนฺตฺตฺถุเกฏฺฐเกสฺสุ สากฺขรปฺปเกเทสฺสุ อิติหาสปฺณจเมสฺสุ ปทโก
เวยฺยากรโณ โลกายตมฺหาปฺริสฺลกฺขณฺสฺสุ อนวโย อโหสิ ฯ

พราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์สาธยายมนต์ไป โดยยกขึ้นแสดงเพียงคราวเดียวเท่านั้นแก่
นาคเสนเด็กน้อย, นาคเสนเด็กน้อย ก็มีอันเข้าใจไตรเพทได้ ท่องได้ขึ้นปาก ทรงจำไว้ด้วยดี
กำหนดไว้ด้วยดี ใส่ใจด้วยดี, เพียงคราวเดียวเท่านั้น ก็เกิดดวงตาเห็นชัดในไตรเพท เป็นผู้รู้
บท ชำนาญการอธิบายในคัมภีร์สณฺนิษฺณนฺตฺตฺสฺสและเกฏฺฐกาสฺสตร์ ในคัมภีร์สากฺขรปฺปเกท-
ศาสฺสตร์ ในศาสฺสตร์ทั้งหลายอันมีอิติหาสะเป็นที่ ๕ ไม่ขาดตกบกพร่อง ในคัมภีร์โลกายตะและ
มหาปฺริสฺลกฺกษณฺนะ

อถ โข นาคเสน ทารโก ปิตร เอตทโวจ “อตุถิ นุ โข ตาต อิมสมิ พุราหฺมณกุเล อิตฺ อุตฺตริมฺปิ สิกฺขิตฺพุพานิ อุทาทุ เอตฺตกาเนวา”ติ ฯ

ต่อมา นาคเสนเด็กน้อยได้กล่าวข้อความนี้กับบิดาว่า “คุณพ่อ ศาสตร์ที่ควรศึกษาในสกุลพราหมณ์นี้ที่ยิ่งไปกว่านี้ มีอยู่หรือ หรือว่ามีเพียงเท่านี้เท่านั้น”

“นตุถิ ตาต นาคเสน อิมสมิ พุราหฺมณกุเล อิตฺ อุตฺตริ สิกฺขิตฺพุพานิ, เอตฺตกาเนว สิกฺขิตฺพุพานิ”ติ ฯ

บิดากล่าวว่า “ลูกนาคเสน ศาสตร์ที่ควรศึกษาในสกุลพราหมณ์นี้ ที่ยิ่งไปกว่านี้ ไม่มีอีกแล้ว ศาสตร์ที่ควรศึกษามีเพียงเท่านี้แหละ”

อถ โข นาคเสน ทารโก อาจริยสฺส อนุโยคํ ทตฺวา ปาสาทา โอรุยฺห ปุพฺพวาสนาย โจทิตฺทโย รโหคโต ปฏิสลฺลโน อตฺตโน สิปฺปสฺส อาทิมชฺฌปริโยสานํ โอลิเกนฺโต อาทิมฺหิ วา มชฺฌเม วา ปริโยसानเ วา อปฺปมตฺตกมฺปิ สารี อทิสฺวา “ตุจฺฉาวต โภ อิเม เวทา, ปลาปา วต โภ อิเม เวทา อสารา นิสฺสารา”ติ วิปฺปฏิสारी อนตฺตมโน อโหสิ ฯ

ครั้งนั้นแล นาคเสนเด็กน้อย ชักไซ้ร้ออาจารย์แล้วก็ลงจากปราสาทไป เป็นผู้ที่ว่าสนา (การอบรมจิต) ในภพก่อน คอยกระตุ้นเตือนจิตใจ ไปยังสถานที่ลับ ได้หลีกเร้นอยู่ ตรวจจับ เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งวิชาศิลปะของตนอยู่ ก็มองไม่เห็นสารระแม่แต่น้อย ในเบื้องต้นก็ดี ท่ามกลางก็ดี ที่สุดก็ดี จึงเกิดความเดือดร้อนใจ ชัดเคืองใจ ราพึงอยู่ว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พระเวทเหล่านี้ เปลาหนอ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พระเวทเหล่านี้ เหลวไหลหนอ ไม่มีสาระ ไร้สาระ”

[๑๒] เตน โข ปน สมเยน आयสฺมา โรหโณ วตฺตนิเย เสนาสเน นิสฺสินโน นาคเสนสฺส ทารกสฺส เจตฺสา เจโตปริวิตกฺกมฺณญาย นีวาเสตฺวา ปตฺตจิวฺรมาทาย วตฺตนิเย เสนาสเน อนฺตรหิโต คชฺชฺคฺลพฺุราหฺมณคฺามสฺส ปฺุรโต ปาตุโรหสิ ฯ

[๑๒] ก็ในสมัยนั้นแล ท่านพระโรหณะกำลังนั่งอยู่ที่เสนาสนะวัดตนิยะ กำหนดรู้ปริวิตกแห่งจิตของนาคเสนเด็กน้อยด้วยจิต แล้วก็นั่งห่ม ถือบาตรและจีวร อันตรธานหายตัวที่เสนาสนะวัดตนิยะ ไปปรากฏตัวที่เบื้องหน้าหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่า คชังคละ

อทุทสา โข นาคเสนโน ทารโก อตตโน ทวารโกฏจเก จิตโต อายสมนุตโต โรหณโ
ทุโรโตว อากจณตโต, ทิสวาน อตตมโน อุทคโค ปมุตโต ปิตติโสมนสสุชาโต “อปเปว นามาย
ปพพชิตโต กญจิจิ สารี ชาเนยยา”ติ, เยนายสุมา โรหणे, เตนุปลงกมิ; อุปลงกมิตวา
อายสมนุตโต โรหणे เอตทโวจ “โก นุ โข ตวุ มาริส เอทิสเ ภณตุกาสาवสโน”ติ ๕

นาคเสนเด็กน้อย ยืนอยู่ที่ซุ้มประตู(บ้าน)ของตน ได้เห็นท่านพระโรหณะกำลังเดินมา
แต่ไกลทีเดียว ครั้นเห็นแล้ว ก็เกิดพอใจ ดีใจ บั่นเทิงใจ เกิดปีติโสมนัสว่า “ท่านผู้นี้เป็น
บรรพชิต ถ้ากระไร ฟังรู้สิ่งที่เป็นสาระบ้างเป็นแน่” ดังนี้แล้ว ก็เข้าไปหาท่านพระโรหณะจนถึง
ที่ ครั้นเข้าไปหาแล้ว ได้กล่าวข้อความนี้กับท่านพระโรหณะว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านเป็นใครกัน
เล่าหนอ จึงมีศรัทธาไลน์ นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์เช่นนี้”

“ปพพชิตโต นามาย ทารกา”ติ ๕

พระเถระตอบว่า “เด็กน้อย เราเชื่อว่าเป็นบรรพชิต”

“เกน ตวุ มาริส ปพพชิตโต นามาย”ติ ?

นาคเสนกล่าวว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ เพราะเหตุใด ท่านจึงมีชื่อว่าเป็นบรรพชิตเล่า”

“ปาปกานิ มลานิ ปพพาเซติ, ตสุมาห ทารก ปพพชิตโต นามาย”ติ ๕

พระเถระกล่าวว่า “เพราะขับไล่มลทินที่ชั่วช้าทั้งหลายออกไป เพราะฉะนั้น เด็กน้อย
เราจึงเชื่อว่าเป็นบรรพชิต”

“กัการณา มาริส เกสา เต น, ยถา อญเณสนุ”ติ ?

นาคเสนถามว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ เพราะเหตุใด ผมของท่าน จึงไม่เป็นเหมือนอย่างคน
เหล่าอื่น”

“โสพลสิเม ทารก ปลิโพเช ทิสวา เกสมสสุ อโหาเรตวา ปพพชิตโต ๕ “กตเม
โสพลส”? “อลงการปลิโพเช มณฑนปลิโพเช เตลมกขนปลิโพเช โชรนปลิโพเช มาลาปลิ
โพเช คนธปลิโพเช วาสนปลิโพเช หรีฎกปลิโพเช อามลกปลิโพเช รุกปลิโพเช พนุช
นปลิโพเช โกจฉปลิโพเช กปปปลิโพเช วิชฎนปลิโพเช อูกาปลิโพเช, เกเสสุ วิญเณสุ
โสจนุติ กิลมนุติ ปรีเทวนุติ อุตตดาพี กนทนุติ สมุโมห อापชชนุติ,

อิเมสุ โข ทารก โสพลสสุ ปลิโพเชสุ ปลิคุณจิตตา มนุสสา สพพานิ อติสุขุมานิ
สิปปานิ นาสเนตติ”ติ ๕

พระเถระกล่าวว่า “เด็กน้อย เราเห็นปติโพธ (เหตุกังวลใจ) ๑๖ อย่างนี้ จึงปลงผมและ
หนวด แล้วบวชเสีย ปติโพธ ๑๖ อย่างอะไรบ้าง คือ

๑. อลังการปติโพธ ปติโพธในเครื่องประดับ
๒. มัณฑนปติโพธ ปติโพธในการประดับ
๓. เตลมหักชนปติโพธ ปติโพธในการทาน้ำมัน
๔. ไชวนปติโพธ ปติโพธในการสระล้าง
๕. มาลาปติโพธ ปติโพธในพวงดอกไม้
๖. คันธปติโพธ ปติโพธในของหอม
๗. วาสนปติโพธ ปติโพธในการอบกลิ่น
๘. หรีฎุกปติโพธ ปติโพธในผลสมอสำหรับใช้สระ
๙. อามลกปติโพธ ปติโพธในผลมะขามป้อมสำหรับใช้สระ
๑๐. รังคปติโพธ ปติโพธในสีย้อม
๑๑. พันธนปติโพธ ปติโพธในผ้าโพก
๑๒. โกจณปติโพธ ปติโพธในหวี
๑๓. กัปปกปติโพธ ปติโพธในช่างตัดผม
๑๔. วิชฎนปติโพธ ปติโพธในการหวี
๑๕. อูกาปติโพธ ปติโพธในการหาหา
๑๖. เมื่อผมเสียหายไป คนทั้งหลายก็เศร้ายุติ คือ ลำบากใจ คร่ำครวญ ตีอก ร้องไห้

ถึงความลุ่มหลง

เด็กน้อย คนทั้งหลายผู้กังวลใจ ในเพราะปติโพธ ๑๖ อย่างเหล่านี้ ย่อมทำวิชาศิลปะ
ทั้งหลายทั้งปวงที่ละเอียดยิ่งให้เสียหายไป”

“ก็การณา มาริส วตถานิปี เต น, ยถา อญเณสนุ”ติ ?

นาคเสนถามว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ เพราะเหตุไร แม้ผ้าของท่านก็ไม่เหมือนอย่างของคนเหล่าอื่นเขาเล่า”

“กามนิสสิตานิ โข ทารก วตถานิ, กามนิสสิตานิ คิหิพยุชฌนภณฺฑานิ, ยานิกานิจิ โข ภยานิ วตถโต อูปฺปชฺชนฺติ, ตานิ กาสาววสนสฺส น โหนฺติ, ตสฺมา วตถานิปี เม น, ยถา อญเณสนุ”ติ ฯ

พระเถระกล่าวว่า “เด็กน้อยเอ๋ย ผ้าทั้งหลายกามอาศัยได้ สิ่งของเครื่องใช้ของพวกคฤหัสถ์กามอาศัยได้ ภัยเหล่าใดเหล่าหนึ่งเกิดได้จากผ้า ภัยเหล่านั้นย่อมไม่มีแก่ผู้นุ่งผ้า กาสาวพัสตร์ เพราะฉะนั้น แม้ผ้าของเราจึงไม่เหมือนอย่างของคนเหล่าอื่น”

“ซานาสิ โข ตฺวํ มาริส สิปปานิ นามา”ติ ?

นาคเสนถามว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านรู้วิชาศิลปะทั้งหลายหรือ”

“อาม ทารก ซานามหํ สิปปานิ, ยํ โลเก อุตฺตมํ มนฺตํ, ตมฺปิ ซานามิ”ติ ฯ

พระเถระกล่าวว่า “ใช่ เด็กน้อย เรารู้วิชาศิลปะทั้งหลาย, มนต์ที่สูงสุดอันใด มีอยู่ในโลก แม้มนต์นั้น เรารู้”

“มยฺหมฺปิ ตํ มาริส ทาทุํ สกฺกา”ติ ?

นาคเสนถามว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านสามารถที่จะมอบมนต์นั้นให้กับกระผมได้หรือไม่”

“อาม ทารก สกฺกา”ติ ฯ

พระเถระกล่าวว่า “ได้ เด็กน้อย เราสามารถที่จะมอบให้กับเธอได้”

“เตนฺหิ เม เทหิ”ติ ฯ

นาคเสนถามว่า “ถ้าอย่างนั้น ก็ขอจงมอบให้กระผมด้วยเถิดครับ”

“อกาโล โข ทารก, อนฺตรฆริํ ปิณฺฑทาย ปวิฏฺฐมฺหา”ติ ฯ

พระเถระกล่าวว่า “มิใช่กาลที่สมควร เด็กน้อย, เรากำลังเข้าไปบิณฑบาตในระหว่างบ้านเรือน”

อถ โข นาคเสนो ทารโก आयसुमो रोहणसुस हतुतो पतुत्तं कहेतुवा षरिं पवेसेतुवा पणिंतेन चातनीयेन गोचनीयेन सहतुता सनुत्तपेत्तुवा समुवाเรत्तुवा आयसुमनुत्तं

โรหณ โภตุตาวี โอนิตปุตตปาณิ เอตทโวจ “เทหิ เม ทานิ มาริส มนฺตฺนุ”ติ ฯ

ลำดับนั้นแล นาคเสนเด็กน้อย รับบาตรจากมือของท่านพระโรหณะมา นิมนต์ท่านให้เข้าไปยังเรือน เลี้ยงดูท่านให้อิ่มหนำด้วยของเคี้ยวและของฉันอันประณีตด้วยมือของตนเอง ได้กล่าวความข้อนี้นี้กับท่านพระโรหณะผู้ฉันทเสร็จแล้ว วางมือจากบาตรแล้วว่า “ท่านผู้รุกรทุกข์บัดนี้ ขอท่านจงมอบมนต์ให้แก่กระผมเถิด”

“ยทา โข ตฺวํ ทารก นิปฺปฺลิวโธ หุตฺวา มาตาปิตโร อนุชานาเปตฺวา มยา คหิตํ ปพฺพชิตเวสํ คณฺหิสฺสสฺสิ, ตทา ทสฺสามิ”ติ อาห ฯ

พระเถระกล่าวว่า “เด็กน้อย เราจะมอบให้ในเวลาที่เธอเป็นผู้ไม่มีปิลิโพธ มารดาบิดา อนุญาตให้ถือเพศบรรพชิตที่เราถืออยู่”

อถ โข นาคเสน ทารโก มาตาปิตโร อุปสงฺกมิตฺวา อาห “อมฺมตาทา อยํ ปพฺพชิตโต ‘ยํ โลกํ อุตฺตมํ มนฺตํ, ตํ ชานามิ’ติ วทตี, น จ อตฺตโน สนฺติเก อปพฺพชิตสฺส เทติ, อหํ เอตสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ตํ อุตฺตมํ มนฺตํ อุกฺคณฺหิสฺสามิ”ติ ฯ

ครั้งนั้นแล นาคเสนเด็กน้อย ได้เข้าไปหามารดาบิดา กล่าวว่า “แม่ พ่อ นักบวชท่านนี้พูดว่า ‘ในโลกมีมนต์อันสูงสุดอันใดอยู่ เรารู้มนต์อันนั้น’ แต่ท่านจะไม่ให้มนต์แก่ผู้ที่ไม่ได้บวชในสำนักของตน ผมจักบวชในสำนักของท่านแล้วเรียนมนต์ที่สูงสุคนั้น”

อถสฺส มาตาปิตโร “ปพฺพชิตฺวาปิ โน ปฺตุโต มนฺตํ คณฺหตุ, คเหตุวา ปฺนุ อากฺขณฺิสฺสตี”ติ มณฺญมาณา “คณฺห ปฺตุตา”ติ อนุชานิสฺสุ ฯ

ลำดับนั้น มารดาบิดาของเขาเมื่อสำคัญว่า “ลูกของพวกเขา แม้บวชแล้วจงเรียนมนต์เรียนจบแล้ว ก็จักกลับมา” ดังนี้ จึงอนุญาตว่า “ขอจงถือเพศบรรพชิตเถิด ลูก”

[๑๓] อถ โข อายสฺมา โรหณํ นาคเสนํ ทารกํ อาทาย, เยน วตฺตนิยํ เสนาสนํ, เยน วิชฺมภวตฺตฺถุ, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา วิชฺมภวตฺตฺถุสฺมิ เสนาสเน เอกเรตฺตํ วสิตฺวา, เยน รกฺขิตตลล์, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา โกฏฺฐิสถานํ อรหฺนฺตานิ มชฺฌเณ นาคเสนํ ทารกํ ปพฺพชาเชสิ ฯ

[๑๓] ครั้งนั้นแล ท่านพระโรหณะได้พานาคเสนเด็กน้อย เข้าไปยังเสนาสนะวัดตนิยะ เข้าไปยังวิชัมภวตถุวิหาร ครั้นเข้าไปหาแล้ว ก็พักอยู่ที่เสนาสนะวิชัมภวตถุวิหารได้คืนหนึ่ง ก็เข้าไปยังรักขิตตลวิหาร แล้วให้นาคเสนเด็กน้อยบวชท่ามกลางพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ

บุพพชิต จ ปนายสุมา นาคเสน โอายุสมนุต์ โรหณ เอตทโวจ “คหิตโต เม ภนุเต ตว เวโส, เทถ เม ทานี มนุตน”ติ ฯ

ก็ท่านนาคเสนผู้บวช (เป็นสามเณร) แล้ว ได้กล่าวความข้อนี้กับท่านพระโรหณะว่า “ท่านผู้เจริญ เพศของท่าน กระผมได้ถือแล้ว บัดนี้ ขอท่านจงมอบมนต์ให้แก่กระผมเถิด”

อด ไช โอายุสุมา โรหโณ “กิมหิ นุ ไชหิ นาคเสน วิเนยยัม ปจम्म วิเนเย วา สุตตุนเต วา อภิธมฺเม วา”ติ จินฺเตตฺวา “ปณฺทิตโต ไช อัย นาคเสน, สกุกโกติ สุขเขเนว อภิธมฺมัม ปริยาปฺณิตฺตุน”ติ ปจम्म อภิธมฺเม วิเนสิ ฯ

ลำดับนั้นแล ท่านพระโรหณะ คิดว่า “เราควรแนะนำสามเณรนาคเสนในอะไรก่อนดี ในพระวินัย พระสูตร หรือว่าในพระอภิธรรม” ดังนี้แล้ว ครั้นเห็นว่า “นาคเสนนี้เป็นผู้ฉลาด ย่อมสามารถที่จะเรียนพระอภิธรรมได้โดยง่ายเทียว” จึงแนะนำในพระอภิธรรมก่อน

โอายุสุมา จ นาคเสน “กุสลา ธมฺมา, อกุสลา ธมฺมา, อพฺยาจตา ธมฺมา”ติ ติกทุกปฏิมณฺฑิตัม ธมฺมสงฺคณฺีปกรณํ, ขนฺธวิภงฺกาทิ อฏฺฐารสฺวิภงฺกปฏิมณฺฑิตัม วิภงฺกปฺ- ปกรณํ, “สงฺคโห อสงฺคโห”ติอาทินา จุฑฺทสฺวิเชน วิภตฺตัม ชาติกฺกถาปกรณํ, “ขนฺธปญฺญตฺติ อายตฺนปญฺญตฺติ”ติอาทินา จพฺพิเชน วิภตฺตัม ปุคฺคลปญฺญตฺติปฺปกรณํ, สกฺวาเท ปญฺจ- สุตฺตสฺตานิ ปรวาเท ปญฺจสฺุตฺตสฺตานิตี สุตฺตสฺสสฺส สโมชาเนตฺวา วิภตฺตัม กถาเวทฺตปฺปกรณํ, “มฺูลยมกํ ขนฺธยมกนฺ”ติอาทินา ทสฺวิเชน วิภตฺตัม ยมกปฺปกรณํ, “เหตุปฺปจฺจโย อารมฺมณปฺ- ปจฺจโย”ติอาทินา จตุวีสฺตฺติเชน วิภตฺตัม ปฏฺฐานปฺปกรณนฺตี สพฺพิ ตัม อภิธมฺมปิฏกํ เอเกเนว สขฺฆมาเยน ปคฺคณฺี กตฺวา “ติฏฺฐจฺจ ภนุเต, น ปฺน โอสารเถ, เอตฺตเกเนวาทํ สขฺฆมายิสฺสามี”ติ อาห ฯ

ก็ ท่านนาคเสนทำพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด คือ คัมภีร์ธรรมสังคณีที่ประดับด้วยดิกะ และทูกะอย่างนี้ว่า “กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยาจตา ธมฺมา” เป็นต้น, คัมภีร์วิภังค์ที่ ประกอบด้วยวิภังค์ ๑๘ มีขันธวิภังค์เป็นต้น, คัมภีร์ชาติกถาที่จำแนกไว้ ๑๔ ประการ มีว่า “สงฺคโห อสงฺคโห” เป็นต้น, คัมภีร์ปุคฺคลบัญญัติที่จำแนกไว้ ๖ ประการ มีว่า “ขนฺธปญฺญตฺติ อายตฺนปญฺญตฺติ” เป็นต้น, คัมภีร์กถาเวทฺตที่ประมวลจำแนกไว้ถึง ๑,๐๐๐ สูตร คือ สกฺวาเท (วาทะฝ่ายตน) ๕๐๐ สูตร ปรวาทะ (วาทะฝ่ายอื่น) ๕๐๐ สูตร, คัมภีร์ยมกที่จำแนกไว้ ๑๐ ประการ คือ มฺูลยมก, ขนฺธยมก เป็นต้น, คัมภีร์ปฏฺฐานที่จำแนกไว้ ๒๔ ประการ คือ เหตุปฺปจฺจโย อารมฺมณปฺปจฺจโย เป็นต้น ดังนี้ ให้คล้องแคล้วได้โดยการสาธยายเพียงคราวเดียวเท่านั้น

แล้วกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ ของงหยุดไว้เท่านี้ก่อนเถิด อย่าได้สวดต่ออีกเลย กระผมจะสาธยาย เนื้อหาเพียงเท่านี้ก่อน”

[๑๔] อถ โข อายสุมา นาคเสน, เยน โกฏิस्ता อรหนโต, เตนุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา โกฏิสเต อรหนเต เอตทโวจ “อหิ โข ฆนฺเต ‘กุสลา ฆมฺมา, อกุสลา ฆมฺมา, อพฺยาคตา ฆมฺมา’ติ อิมेषฺ ติสฺส ปเทสฺส ปกฺขิปิตฺวา สพฺพํ ตํ อภิฆมฺมปิฏกํ วิตุถาเรน โอสาราเรสุสามิ”ติ ฯ

[๑๔] ครั้งนั้นแล ท่านนาคเสนได้เข้าไปหาพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิถึงที่อยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้ว ได้กล่าวข้อความนี้กับพระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย กระผมจะขอ สวดสาธยายพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมดที่บรรจุไว้ในบท ๓ บทเหล่านี้ที่ว่า ‘กุสลา ฆมฺมา, อกุสลา ฆมฺมา, อพฺยาคตา ฆมฺมา’ ดังนี้ฉันโดยพิสดาร”

“สาธุ นาคเสน โอสาราเห”ติ ฯ

พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิกล่าวว่า “สาธุ ท่านนาคเสน ขอท่านจงสวดสาธยายเถิด”

อถ โข อายสุมา นาคเสน สตุตฺต มาसानิ สตุตฺต ปกรณานิ วิตุถาเรน โอสาราเรสิ, ปถวี อุณฺหฺนํ, เทวตา สาธุการมทํสฺส, พุรฺหุมาโน อปฺโผฏฺเฐสฺส, ทิพฺพานิ จนฺทนจฺจนฺดานิ ทิพฺพานิ จ มนฺทารวปฺปฺผานิ อภิปฺปวสฺสีสฺส ฯ

ต่อจากนั้นแล ท่านนาคเสนได้สวดสาธยายคัมภีร์ ๗ คัมภีร์โดยพิสดารตลอด ๗ เดือน แผ่นดินบันลือลั่น เทวดาทั้งหลายก็ได้พากันให้สาธุการ พรหมทั้งหลายก็ปรบมือ จุณจันท์ ที่เป็นทิพย์ และดอกมณฑารพที่เป็นทิพย์ ก็โปรยปรายลงมา

[๑๕] อถ โข โกฏิस्ता อรหนโต อายสมฺนฺตํ นาคเสนํ ปริปุณฺณวีสฺติวสฺสํ รกฺขิตฺตเล อุปสมฺปาเทสฺส ฯ

[๑๕] ในลำดับนั้นแล พระอรหันต์ ๑๐๐ โกฏิ ก็ให้ท่านนาคเสนผู้มีอายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์ ได้อุปสมบทที่รักรชิตตลวิหาร

อุปสมปฺนโน จ ปนายสุมา นาคเสนํ ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน ปุพฺพณฺหสมฺยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจิวรมาทาย อุปชฺฌาเยน สทฺธิ คามํ ปิณฺฑทาย ปวิสนฺโต เอวรूपํ ปริวิตกฺกํ อุปฺปาเทสิ “ตฺถจฺโฉ วต เม อุปชฺฌาโย, พาโล วต เม อุปชฺฌาโย, จเปตฺวา อวเสสฺสํ พุทฺทวจฺนํ ปจฺมํ มํ อภิฆมฺเม วิเนสิ”ติ ฯ

ก็แลท่านพระนาคเสนผู้อุปสมบทแล้ว เมื่อล่วงราตรีนั้นผ่านไป ในเวลาเช้า ก็หุง(สบง) ถีบาตรและจีวร เข้าไปยังหมู่บ้านเพื่อมิณฑบาตกับพระอุปัชฌาย์ เกิดความปริวิตกเห็นปานนี้ขึ้นว่า “พระอุปัชฌาย์ของเราเป็นคนเปล่าหนอ พระอุปัชฌาย์ของเราเป็นคนโง่หนอ ท่านแนะนำเราในพระอภิธรรมก่อน ยกเว้นพระพุทธพจน์ที่เหลือ (คือพระวินัยและพระสูตร)”

อถ โข อายสุมา โรหโณ อายสุมโต นาคเสนสุส เจตสา เจโตปริวิตกมณฺเฑาย อายสมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ “อนนฺจจฺฉวิกํ โข นาคเสน ปริวิตกํ วิตกฺเกสิ, น โข ปเนตํ นาคเสน ตวานฺจจฺฉวิกนฺ”ติ ฯ

ลำดับนั้นแล ท่านพระโรหณะทราบความปริวิตกที่เกิดขึ้นในใจของท่านพระนาคเสน ด้วยใจ จึงกล่าวความข้อนี้กับท่านพระนาคเสนว่า “นี่แนะนำท่านนาคเสน คุณปริวิตกถึงเรื่องที่ไม่สมควรคิด ความปริวิตกของคุณนี้ ไม่สมควรเลยนะ ท่านนาคเสน”

อถ โข อายสุมโต นาคเสนสุส เอตทโหสิ “อจฺฉริยํ วัต โภ, อพฺภุตํ วัต โภ, ยตฺร หิ นาม เม อุปฺชฌายเ อเจตสา เจโตปริวิตกํ ชานิสฺสติ, ปญฺหิติ วัต เม อุปฺชฌายเ, ยนฺนุหนนฺหํ อุปฺชฌายํ ขมาเปยฺยนฺ”ติ ฯ

ลำดับนั้นแล พระนาคเสน ได้เกิดความคิดข้อนี้ขึ้นว่า “นำอัครจริยจริงหนอ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย นำประหลาดจริงหนอ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ในการที่พระอุปัชฌาย์ของเรา ทราบความปริวิตกที่เกิดขึ้นในใจด้วยใจได้ พระอุปัชฌาย์ของเราเป็นบัณฑิตหนอ โง่หนอ เราพึงขอขมาพระอุปัชฌาย์”

อถ โข อายสุมา นาคเสน อายสมนฺตํ โรหณํ เอตทโวจ “ขมถ เม ภนฺเต, น ปฺน เหวรูปํ วิตกฺเกสฺสามิ”ติ ฯ

ลำดับนั้นแล ท่านพระนาคเสนได้กล่าวข้อความนี้กับท่านพระโรหณะว่า “ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงอดโทษให้แก่กระผมเถิด กระผมจะไม่คิดเรื่องเห็นปานนี้อีกแล้ว”

อถ โข อายสุมา โรหโณ อายสมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ “น โข ตฺยาหํ นาคเสน เอตตวาทา ขมามิ, อตฺถิ โข นาคเสน สาคลํ นาม นครํ, ตตฺถ มิลินฺโท นาม ราชา รชฺชํ กาทเรติ, โส ทิฏฺฐิจฺวาเทน ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา ภิกฺขุสฺสํ วิเหเจติ, สเจ ตฺวํ ตตฺถ คนฺตฺวา ตํ ราชานํ ทเมตฺวา พุทฺธสาสเน ปสาเทสฺสสิ, เอวาทํ ตํ ขมิสฺสามิ”ติ ฯ

ครั้งนั้นแล ท่านพระโรหณะได้กล่าวข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนว่า “นี่แนะนำท่าน

นาคเสน ผมจะไม่อดโทษให้ท่าน ด้วยเหตุเพียงว่าท่านมาขอขมาเท่านั้นหรือ ท่านนาคเสน มีเมืองอยู่เมืองหนึ่งชื่อว่าสาละ พระราชาพระนามว่ามิลินท์ ทรงครองราชย์อยู่ที่เมืองนั้น พระราชาพระองค์นั้นทรงใช้ท้าววิภูวาทะถามปัญหาเบียดเบียนพระภิกษุสงฆ์ ถ้าหากว่าท่านไปถึงที่เมืองสาละนั้นแล้ว ทรมานพระราชาพระองค์นั้น ทำให้ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้อย่างนี้แหละ ผมจึงจะอดโทษให้ท่าน”

“ติฏฐตุ ภานเต เอโก มิลินฺโท ราชา; สเจ ภานเต สกลชมฺพุทีเป สพุเพ ราชานโ อคานุตฺวา มํ ปญฺหํ ปุจฺเจยฺยํ, สพุพฺ ติ วิสฺสชฺเชตฺวา สมฺปทาเลสฺสามิ, ‘ขมถ เม ภานเต’ติ วตฺวา, ‘น ขมามี’ติ วุตฺเต ‘เตนหิ ภานเต อิมํ เตมาสํ กสฺส สนฺติเก วสิสฺสามิ’ติ อาห” ๕

พระนาคเสนกล่าวว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระเจ้ามิลินท์พระองค์เดียวจงยกไว้เถิด ท่านผู้เจริญ ถ้าหากว่า พระราชาทุกพระองค์ในชมพูทวีปทั้งสิ้น จะพึงเสด็จมาถามปัญหากับ กระผม กระผมจักถวายวิสัชนาทำลายปัญหานั้นให้หมด แล้วกล่าวว่า ‘ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอจงอดโทษให้แก่กระผมเถิด’ ดังนี้แล้ว เมื่อท่านพระโรหณะยังคงกล่าวว่า ‘เราจะไม่อดโทษให้หรือ’ ดังนี้ จึงกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น ตลอดไตรมาสนี้ กระผมจะอยู่ในสำนักของใครครับ ?”

“อัย โข นาคเสน อายสฺมา อสฺสคฺคุโต วตฺตนิเย เสนาสเน วิหฺรติ, คจฺฉ ตวํ นาคเสน, เยนายสฺมา อสฺสคฺคุโต, เตนุปสงฺกม; อุปสงฺกมิตฺวา มม วจฺเนน อายสฺมาโต อสฺสคฺคุตฺตสฺส ปาเท สิริสา วนฺท, เอวฺมจ นํ วเทหิ ‘อุปฺชฌาโย เม ภานเต ตุมฺหากํ ปาเท สิริสา วนฺทติ, อปฺปาพารฺ อปฺปาตงฺกํ ลหฺภูจฺานํ พลํ ฌาสฺวิหฺารํ ปุจฺฉติ, อุปฺชฌาโย เม ภานเต อิมํ เตมาสํ ตุมฺหากํ สนฺติเก วสิตฺถํ มํ ปหิณฺตี’ติ, ‘โกนาโม เต อุปฺชฌาโย’ติ จ วุตฺเต, ‘โรหณตฺเถโร นาม ภานเต’ติ วเทยฺยาสิ, ‘อหํ โกนาโม’ติ วุตฺเต, เอวํ วเทยฺยาสิ ‘มม อุปฺชฌาโย ภานเต ตุมฺหากํ นามิ ชานาตี’ติ ๕

ท่านพระโรหณะกล่าวว่า “นี่แน่ะท่านนาคเสน ท่านอัสสคฺคุตฺถิ อยู่ที่เสนาสนะวัดตนิยะ เธอจงไป จงเข้าไปหาท่านอัสสคฺคุตฺถิ ณ ที่ท่านพำนักอยู่เถิด ครั้นเข้าไปหาแล้ว จงกราบเท้าของท่านอัสสคฺคุตฺถิด้วยเศียรเกล้า และจงกล่าวกับท่านตามคำของฉันทันอย่างนี้ว่า ‘ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระอุปชฌาย์ของกระผมกราบเท้าของท่านด้วยเศียรเกล้า ขอถามถึงความเป็นผู้มีอาพาธน้อย มีโรคน้อย ความคล่องแคล่ว มีกำลัง ความอยู่ผาสุกของท่านด้วย ท่านผู้เจริญ พระอุปชฌาย์ของกระผม ส่งกระผมมาเพื่อจะให้อยู่ในสำนักของท่านตลอดไตรมาสนี้’ ดังนี้เถิด

และเมื่อท่านถามว่า ‘พระอุปัชฌาย์ของเธอชื่ออะไร ?’ ก็ควรตอบท่านว่า ‘ชื่อว่า พระโรหณะเถระ ท่านผู้เจริญ’ เมื่อท่านถามว่า ‘ฉันละ ชื่ออะไร ?’ ก็ควรตอบอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญ พระอุปัชฌาย์ของกระผมรู้จักชื่อของท่าน’ ดังนี้เกิด

“เอวํ ภนฺเต”ติ โข อายสฺมา นาคเสนํ อายสฺมฺนฺตํ โรหณํ อภิเวทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปตฺตจิวรมาทาย อนุปุพฺเพน จาริกํ จรมาโน, เยน วตฺตนิยํ เสนาสนํ, เยนายสฺมา อสฺสคฺคฺตโต, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมฺนฺตํ อสฺสคฺคฺตํ อภิเวทตฺวา เอกมฺนฺตํ อฏฺฐจาสิ ฯ

ท่านพระนาคเสนรับคำว่า “ครับ ท่านผู้เจริญ” ดังนี้แล้ว ก็กราบไหว้ท่านพระโรหณะ ทำประทักษิณ ถือบาตรและจีวร เทียวจาริกไปตามลำดับ ได้เข้าไปทางที่เสนาสนะวัดตนิยะตั้งอยู่ ได้เข้าไปหาท่านอัสสคฺคฺตเถระ กราบไหว้ท่านพระอัสสคฺคฺตแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควร

เอกมฺนฺตํ จิตฺโต โข อายสฺมา นาคเสนํ อายสฺมฺนฺตํ อสฺสคฺคฺตํ เอตทโวจ “อุปฺชฌาโย เม ภนฺเต ตุมฺหากํ ปาเท สิริสา วฺนฺทติ, เอวญฺจ วเทติ ‘อุปฺปาพารํ อุปฺปาตงฺกํ ลหฺภูจฺฉานํ พลํ ผาสฺสุวิหารํ ปุจฺฉติ, อุปฺชฌาโย เม ภนฺเต อิมํ เตมาสํ ตุมฺหากํ สฺนฺติเก วสิตุํ มํ ปหิณฺตี”ติ ฯ

ท่านพระนาคเสน ขณะยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้กล่าวข้อความข้อนี้กับท่านพระอัสสคฺคฺตว่า “ท่านผู้เจริญ พระอุปัชฌาย์ของกระผม ขอกราบเท้าของท่านด้วยเศียรเกล้า แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ‘พระอุปัชฌาย์ของกระผม ขอถามถึงความเป็นผู้มีอาพาธน้อย มีโรคน้อย มีความคล่องแคล่ว มีกำลัง ความอยู่ผาสุกของท่านด้วย ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระอุปัชฌาย์ของกระผมส่งกระผมมาเพื่อขออยู่ในสำนักของท่านตลอดไตรมาสนี้”

อถ โข อายสฺมา อสฺสคฺคฺตโต อายสฺมฺนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ “ตฺวํ กิณฺณาโมสิ”ติ ฯ
ที่นั่น ท่านพระอัสสคฺคฺต ได้กล่าวคำนี้กับท่านพระนาคเสนว่า “ท่านมีชื่อว่าอะไร ?”

“อหํ ภนฺเต นาคเสนํ นามา”ติ ฯ

พระนาคเสนกราบเรียนว่า “กระผมมีชื่อว่านาคเสน ครับ”

“โกนาโม เต อุปฺชฌาโย”ติ ?

ท่านพระอัสสคฺคฺตถามว่า “พระอุปัชฌาย์ของท่านมีชื่อว่าอะไร”

“อุปชฎาโย เม ภนฺเต โรหิโณ นามา”ติ ฯ

พระนาคเสนกราบเรียนว่า “ท่านผู้เจริญ พระอุปชฎาจารย์ของกระผม ชื่อว่าโรหณะ ครับ”

“อหิ โภนาโม”ติ ฯ

ท่านพระอัสสสุตถามว่า “ฉันละ มีชื่อว่าอะไร ?”

“อุปชฎาโย เม ภนฺเต ตุมฺหากํ นามิ ชานาตี”ติ ฯ

พระนาคเสนกราบเรียนว่า “ท่านผู้เจริญ พระอุปชฎาจารย์ของกระผมยอมรู้จักชื่อของท่าน”

“สาธุ นาคเสน ปตฺตจิวริ ปฏฺฐิสาเมหิ”ติ ฯ

ท่านพระอัสสสุตกล่าวว่า “ดีแล้ว ท่านนาคเสน จงเก็บบาตรและจีวรเสียเถิด”

“สาธุ ภนฺเต”ติ ปตฺตจิวริ ปฏฺฐิสาเมตฺวา ปุณฺทิวเส ปรีเวณิ สมฺมุชฺชิตฺวา มุโขทกํ ทนฺตโปณิ อฺปฏฺฐจเปสิ ฯ

ท่านพระนาคเสน ก็รับว่า “ขอรับกระผม” แล้วก็เก็บบาตรและจีวร วันรุ่งขึ้น ก็ปิดกวาดบริเวณ ตั้งน้ำล้างหน้า ไม่ชำระฟันไว้

เถโร สมฺมุชฺชิตฺภูจฺฉานิ ปฏฺฐิสมฺมุชฺชิ, ตํ อุกกํ จตฺตเตตฺวา อณฺณํ อุกกํ อหาริ, ตณฺจ ทนฺตกฏฺฐิ อปเนตฺวา อณฺณํ ทนฺตกฏฺฐิ คณฺหิ, น อาลาปสฺลลาปิ อกาสิ, เอวํ สตฺตทิวสานิ กตฺวา สตฺตเม ทิวเส ปุณฺ ปุจฺจิตฺวา, ปุณฺ เตนฺ ตเถว วุตฺเต, วสุสฺวาสิ อานุชานิ ฯ

ฝ่ายพระเถระ ก็ยังคงปิดกวาดบริเวณที่ท่านพระนาคเสนปิดกวาดไว้แล้ว เทหิ้งน้ำนั้น เสีย นำน้ำอื่นมา แล้วนำไม้ชำระฟันนั้นออกไป ถือเอาไม้ชำระฟันอันอื่น ไม่ได้ทำการพุดจาสนทนาด้วย พระเถระทำอย่างนี้อยู่ ๗ วัน ในวันที่ ๗ จึงถามอีกครั้ง เมื่อพระนาคเสนตอบเหมือนเดิมนั้นแหละอีก ท่านจึงอนุญาตให้อยู่จำพรรษาได้

[๑๖] เตนฺ โข ปน สมเยน เอกา มหาอุปาสิกา आयสมฺนุตํ อสฺสสุตฺตํ ตีสมตฺตานิ วสุสานิ อฺปฏฺฐจาสิ ฯ

[๑๖] ก็ในสมัยนั้นแล มีมหาอุปาสิกาคคนหนึ่ง คอยอุปัฏฐากบำรุงท่านพระอัสสสุตมาตลอด ๓๐ ปีเต็ม

อถ โข สา มหาอุปาสิกา เตมาสจฺเจยน, เยนายสุมา อสฺสคฺคฺตฺโต, เตนุปลงฺกมิ;
อุปสงฺกมิตฺวา आयस्มนตฺ อสฺสคฺคฺตฺโต เอตทโวจ “อตุถิ นุ โข ตาต ตุมหากํ สนฺติเก อญฺเอย
ภิกฺขุ”ติ ๕

ครั้งผ่านไปได้สามเดือน มหาอุปาสิกาผู้นั้นได้เข้าไปหาท่านพระอัสสคฺคฺตฺโต ณ ที่พำนัก
อยู่ เมื่อเข้าไปหาแล้ว ได้กล่าวข้อความนี้กับท่านพระอัสสคฺคฺตฺโตว่า “หลวงพ่อ ในสำนักของท่านมี
พระภิกษุรูปอื่นหรือไม่ ?”

“อตุถิ มหาอุปาสิกเก อมหากํ สนฺติเก นาคเสน นาม ภิกฺขุ”ติ ๕

ท่านพระอัสสคฺคฺตฺโตกล่าวว่า “มี มหาอุปาสิกา ในสำนักของอาตมามีภิกษุอยู่รูปหนึ่ง ชื่อ
ว่าพระนาคเสน”

“เตนหิ ตาต อสฺสคฺคฺตฺโต อธิวาทฺสฺสํ นาคเสนเนน สทฺธิ สุวาทนาย ภตฺตนุ”ติ ๕

มหาอุปาสิกากล่าวว่า “หลวงพ่ออัสสคฺคฺตฺโต ถ้าอย่างนั้น ขอหลวงพ่อพร้อมกับท่านพระ
นาคเสน จงรับภัตตาหารในวันพรุ่งนี้เถิดเจ้าค่ะ”

อธิวาทฺสฺสํ โข आयสุมา อสฺสคฺคฺตฺโต ตฺถนุหิภาเวน ๕

ท่านพระอัสสคฺคฺตฺโตยอมรับนิมนต์โดยดุษณีภาพ

อถ โข आयสุมา อสฺสคฺคฺตฺโต ตสฺสา รตฺติยา อจฺเจยน ปุพฺพณฺหสมยฺ นินฺวาเสตฺวา
ปตฺตจิวฺรมาทาย आयสฺมตา นาคเสนเนน สทฺธิ ปจฺจาสมณฺเณ, เยน มหาอุปาสิกาย นินฺเวสนฺ,
เตนุปลงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺญตฺเต อาสเน นิสฺสิทฺติ ๕

ต่อจากนั้นแล เมื่อผ่านราตรีนั้นไปแล้ว ในเวลาเช้า ท่านพระอัสสคฺคฺตฺตฺนุ(สบง) ถือบาตร
และจีวร เข้าไปยังสถานที่ที่อยู่ของมหาอุปาสิกา พร้อมกับท่านพระนาคเสนผู้เป็นปัจฉาสมณะ
(พระติดตาม) แล้วนั่งลงบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้

อถ โข สา มหาอุปาสิกา आयस्มนตฺ อสฺสคฺคฺตฺโต आयสฺมนตฺตฺถนุ นาคเสนํ ปณีเตน
ขาทนฺเยน โภชนฺเยน สหตฺถา สนฺตปฺเปลฺลิสฺส สมฺปวาเรสิ ๕

ครั้งนั้นแล มหาอุปาสิกาผู้นั้นได้เลี้ยงดูท่านพระอัสสคฺคฺตฺโต และท่านพระนาคเสนให้อิ่ม
หนำให้เพียงพอด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีตด้วยมือของตน

อถ โข อายสฺมา อสฺสคฺคฺโต ภูตฺตาวี โอนีตฺตตฺตปาณิ อายสฺมฺนฺตํ นาคเสนํ
เอตทโวจ “ตุวํ นาคเสน มหาอุปาสิกาย อนุโมทณํ กโรหิ”ติ อิทํ วตฺวา อฏฺฐายาสนา
ปฏฺกามิ ฯ

ต่อจากนั้นแล ท่านพระอัสสคฺคฺโตได้กล่าวข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนผู้ฉั้นเสร็จแล้ว
วางมือจากบาตรแล้วว่า “ท่านนาคเสน ขอท่านจงทำการอนุโมทนาแก่มหาอุปาสิกาเถิด” ครั้น
กล่าวคำนี้แล้ว ก็ลุกขึ้นจากอาสนะหลีกไป

อถ โข สา มหาอุปาสิกา อายสฺมฺนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ “มหลฺลิกา โขหิ ตาต
นาคเสน, คมฺภีราย ฆมฺมกถาย มยฺหํ อนุโมทณํ กโรหิ”ติ ฯ

ลำดับนั้นแล มหาอุปาสิกาผู้นั้น ได้กล่าวข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนว่า “คุณพ่อ
นาคเสน โยมแก่แล้ว โปรดทำอนุโมทนาให้แก่โยม ด้วยกรรมกถาที่ลึกซึ้งเถิด”

อถ โข อายสฺมา นาคเสนโน ตสฺสา มหาอุปาสิกาย คมฺภีราย ฆมฺมกถาย
โลกุตฺตราย สฺสญฺมตฺตปฏฺฐิสฺสยฺตฺตาย อนุโมทณํ อกาสิ ฯ

ต่อจากนั้น ท่านพระนาคเสน ได้ทำการอนุโมทนาแก่มหาอุปาสิกาผู้นั้น ด้วยกรรมกถา
ที่ลึกซึ้ง ที่เป็นโลกุตตระ เกี่ยวข้องกับสฺสญฺมตฺตา (ความว่างเปล่า)

อถ โข ตสฺสา มหาอุปาสิกาย ตสฺมีเยว อาสเน วิรชํ วีตมลํ ฆมฺมจกฺขุ อุกฺพาติ
“ยํ กิณฺณจฺจิ สฺมฺมุทฺตมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธฺตมฺมฺนุ”ติ ฯ

ครั้งนั้นแล ธรรมจักขุ (ดวงตาเห็นธรรม คือ โสตาปัตติมรรคญาณ) ที่ปราศจากธุลี
ปราศจากมลทิน ก็ได้เกิดขึ้นแก่มหาอุปาสิกาผู้นั้น บนอาสนะนั้นนั้นนั่นแหละว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมี
ความเกิดขึ้นเป็นธรรมตา สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนมีความดับไปเป็นธรรมตา”

อายสฺมาปิ โข นาคเสนโน ตสฺสา มหาอุปาสิกาย อนุโมทณํ กตฺวา อตฺตนา เทสิตํ
ฆมฺมํ ปจฺจเวกฺขนฺโต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ตสฺมีเยว อาสเน นิสฺสินฺโน โสตาปัตติผล
ปตฺติฏฺฐาสิ ฯ

แม้ท่านพระนาคเสน พอทำอนุโมทนาแก่มหาอุปาสิกาผู้นั้นแล้ว ก็พิจารณาธรรมที่ตน
ได้แสดง เริ่มตั้งวิปัสสนา ยังคงนั่งอยู่บนอาสนะนั้นนั้นนั่นแหละ ก็ดำรงอยู่ในโสตาปัตติผล

อถ โข อายสฺมา อสฺสคฺคฺโต มณฺฑลมาเพ นิสฺสิโน ทฺวินฺนมปิ ฐมฺมจกฺขุปฏิลาภํ
 ฅตฺวา สาธุการํ ปวตฺเตสิ “สาธุ สาธุ นาคเสน, เอเกน กณฺฑปฺปหาเรน เทว มหากายา
 ปทาลิตา”ติ ฯ

ครั้งนั้น ท่านพระอัสสคฺคฺตนี้อยู่ที่โรงกลม ทราบว่าบุคคลแม่ทั้งสองได้ธรรมจักขุแล้ว ก็
 ให้สาธุการไปว่า “สาธุ สาธุ นาคเสน ด้วยการใช้ลูกศรประหารคราวเดียว เธอก็ทำลายกิเลส
 หมูใหญ่ได้ทั้ง ๒ ฝ่าย”

อนเภานิ จ เทวตาสหฺสฺสานิ สาธุการํ ปวตฺเตสุ ฯ
 ทั้งเทวดาจำนวนหลายพัน ก็ได้ให้สาธุการเป็นไป

[๑๗] อถ โข อายสฺมา นาคเสน อฏฺฐายาสนา, เยนายสฺมา อสฺสคฺคฺโต,
 เตนุปฺสงฺกมิ, อุปฺสงฺกมิตฺวา อายสฺมฺนํ อสฺสคฺคฺตํ อภิวาทิตฺวา เอกมฺนํ นิสฺสิทิ ฯ

[๑๗] ต่อจากนั้น ท่านนาคเสนลุกจากอาสนะ เข้าไปหาท่านพระอัสสคฺคฺต ฅน ที่ท่าน
 พำนักอยู่ ครั้นเข้าไปหาแล้ว ก็กราบไหว้ท่านพระอัสสคฺคฺต แล้วนั่ง ฅน ที่สมควร

เอกมฺนํ นิสฺสิณฺโ ข อายสฺมฺนํ นาคเสน อายสฺมา อสฺสคฺคฺโต เอตทวโจ “คจฺจ
 ตฺวํ นาคเสน ปาฏฺฐลิปฺตฺตํ, ปาฏฺฐลิปฺตฺตนฺครเ อโสการาเม อายสฺมา ฐมฺมรฺกฺขิตฺโต ปฏฺฐิสฺติ,
 ตสฺส สนฺติเก พุทฺธวณฺโ ปฺริยาปฺุณาหิ”ติ ฯ

ท่านพระอัสสคฺคฺตได้กล่าวข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนผู้หนึ่ง ฅน ที่สมควรว่า “นี่ณะ
 นาคเสน ขอเธອງไปยังเมืองปาฏฐลิปฺตฺร ท่านพระธัมมรฺกฺขิตะอาศัยอยู่ที่วัดอโสการามไกล
 เมืองปาฏฐลิปฺตฺร เธองเรียนพระพุทฺธพจนีในสำนักของท่านพระธัมมรฺกฺขิตะนั้นเถิด”

“กิว ทฺุโร ฆนฺเต อิตฺโต ปาฏฺฐลิปฺตฺตนฺครนฺ”ติ ?

ท่านพระนาคเสนถามว่า “เมื่อปาฏฐลิปฺตฺรอยู่ไกลจากนี้ไปสักเท่าไร ขอรับ”

“โยชนสฺตานิ โข นาคเสนา”ติ ฯ

พระอัสสคฺคฺตกล่าวว่า “หลายร้อยโยชน์แหละ นาคเสน”

“ทฺุโร โข ฆนฺเต มคฺโค, อนฺตรามคฺเค ภิกฺขา ทูลลภา, กถาหํ คมิสฺสามิ”ติ ?

ท่านพระนาคเสนถามว่า “ท่านผู้เจริญ หนทางก็ไกล ในระหว่างทาง ภิกษาก็หาได้ยาก
 กระผมจะไปได้อย่างไร”

“คจจ ตูว์ นาคเสน, อนุตรามคเค ปิณฑปาตํ ลภิสฺสสิ สาสีนํ โอทนํ วิคตกาพกํ
อเนกสฺสปี อเนกพญชฺชนน”ติ ฯ

พระอัสสสุตกล่าวว่า “เธอจงไปเถิด นาคเสน ในระหว่างทาง เธอจะได้บิณฑบาตข้าว
สวยข้าวสาสีที่ปราศจากกาก แองและกับข้าวมากมาย”

“เอวํ ภนฺเต”ติ โข อายสฺมา นาคเสนํ อายสฺมฺหํ อสฺสคฺคฺตํ อภิวาเทตฺวา
ปทกฺขิณํ กตฺวา ปตฺตจิวรมาทาย, เยน ปาฏฺลิปฺตฺตํ, เตน จาริกํ ปกฺกามิ ฯ

ท่านนาคเสนรับคำว่า “ขอรับ กระผม” แล้วก็กราบลาท่านพระอัสสุต ทำประทักษิณ
ถือบาตรและจีวร หลีกจาริกไปทางเมืองปาฏลีบุตรตั้งอยู่

[๑๘] เตน โข ปน สมเยน ปาฏฺลิปฺตฺตโก เสฏฺฐิ ปณฺจหิ สกฺกฺสเทหิ ปาฏฺลิปฺตฺต-
คามิมคฺคํ ปฏฺธิปฺนฺโน โหติ ฯ

[๑๘] ก็ในสมัยนั้นแล เศรษฐีชาวเมืองปาฏลีบุตรคนหนึ่ง กำลังเดินทางไปเมืองปาฏลี
บุตรพร้อมกับเกวียน ๕๐๐ เล่ม

อทฺทสา โข ปาฏฺลิปฺตฺตโก เสฏฺฐิ อายสฺมฺหํ นาคเสนํ ทูรโตว อากจฺจนฺตํ, ทิสฺวาน
เยนายสฺมา นาคเสนํ เตนฺอุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา อายสฺมฺหํ นาคเสนํ อภิวาเทตฺวา “กุหิ
คจฺจสิ ตาตา”ติ อาห ฯ

เศรษฐีชาวเมืองปาฏลีบุตรได้เห็นท่านพระนาคเสนผู้กำลังเดินมาแต่ไกล พอเห็นเข้า
ก็เข้าไปหาท่านพระนาคเสน ครั้นเข้าไปหาแล้ว ได้กราบไหว้ท่านพระนาคเสน ถามว่า “หลวง
พ่อจะเดินทางไปไหนครับ”

“ปาฏฺลิปฺตฺตํ คหปตี”ติ ฯ

ท่านพระนาคเสนกล่าวว่า “อาตมภาพจะไปเมืองปาฏลีบุตร ท่านคฤหบดี”

“สาธุ ตาต, มยฺมปิ ปาฏฺลิปฺตฺตํ คจฺจาม, อมฺเหหิ สทฺธิ สฺขํ คจฺจถา”ติ ฯ

ท่านเศรษฐีกล่าวว่า “ดีจริงครับ หลวงพ่อ แม้พวกกระผมก็จะไปยังเมืองปาฏลีบุตร
ด้วยเช่นกัน ขอท่านจงไปพร้อมกับพวกกระผมตามสบายเถิด”

อถ โข ปาฏลีปุตตโก เสฏฺฐิ อายสฺมโต นาคเสนสฺส อิริยาปเถ ปสฺสีทิตฺวา อายสฺมन्दํ นาคเสนํ ปณฺเฑน ชาทนีเยน โภชนีเยน สหตฺถา สนฺตปฺเปตฺวา สมฺปวาเรตฺวา อายสฺมन्दํ นาคเสนํ ภูตฺตาวี โอนีตปฺตฺตปาณิ อณฺฏตรํ นิจํ อาสนํ คเหตฺวา เอกมฺนฺตํ นิสฺสีทิ, เอกมฺนฺตํ นิสฺสินฺโน โข ปาฏลีปุตตโก เสฏฺฐิ อายสฺมन्दํ นาคเสนํ เอตทโวจ “กีนฺหาโมสิ ตฺวํ ตาตา”ติ ฯ

ลำดับนั้นแล เศรษฐีชาวเมืองปาฏลีบุตรเลื่อมใสในอิริยาบถของท่านพระนาคเสน จึงเลี้ยงดูพระนาคเสนให้อิ่มหนำ ให้เพียงพอ ด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีตด้วยมือของตน ถือเอาอาสนะอันใดอันหนึ่งซึ่งเตี้ยกว่าไปนั่ง ณ ที่สมควร เศรษฐีชาวเมืองปาฏลีบุตรผู้นั่งอยู่ ณ ที่สมควรแล้ว ได้กล่าวความชื่อนี้กับท่านพระนาคเสนผู้ฉันเสร็จแล้ว ผู้วางมือจากบาตรแล้วว่า “หลวงพ่อกับ ท่านมีชื่อว่าอะไร”

“อหํ คหปติ นาคเสนโน นามา”ติ ฯ

พระนาคเสนกล่าวว่า “ท่านคฤหบดี อาตมภาพชื่อพระนาคเสน”

“ชานาสิ โข ตฺวํ ตาต พุทฺทวจนํ นามา”ติ ?

ท่านเศรษฐีถามว่า “หลวงพ่ ท่านรู้พระพุทฺทพจน์หรือเปล่าครับ”

“ชานามิ โขหํ คหปติ อภิธมฺมปทานิ”ติ ฯ

พระนาคเสนกล่าวว่า “อาตมภาพรู้บทพระอภิธรรม ท่านคฤหบดี”

“ลาภา โน ตาต, สฺลทฺฐํ โน ตาต, อหฺมปิ โข ตาต อภิธมฺมิโก, ตฺวมปิ อภิธมฺมิโก, ภณฺ ตาต อภิธมฺมปทานิ”ติ ฯ

ท่านเศรษฐีกล่าวว่า “หลวงพ่ เป็นลาภของพวกเราหนอ พวกเราได้ดีแล้วหนอ, ที่ว่า แม้โยมก็เป็นนักเรียนพระอภิธรรม แม้ท่านก็เป็นนักเรียนพระอภิธรรม หลวงพ่ ขอท่านจงกล่าวบทพระอภิธรรมเถิด”

อถ โข อายสฺมา นาคเสนโน ปาฏลีปุตตกสฺส เสฏฺฐิสฺส อภิธมฺมํ เทเสสิ, เทเสนฺเตยฺเวว ปาฏลีปุตตกสฺส เสฏฺฐิสฺส วิรชํ วิตมลํ ฆมฺมจกฺขุ อฺุทปาทิ “ยํ กิณฺฉิ สมฺภูยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺมํ”ติ ฯ

ครั้งนั้นแล ท่านพระนาคเสนได้แสดงพระอภิธรรมแก่เศรษฐีชาวเมืองปาฏลีบุตร, เมื่อท่านยังแสดงอยู่นั้นแหละ ท่านเศรษฐีชาวเมืองปาฏลีบุตรก็ได้เกิดธรรมจักขุ อันปราศจากธุลี

ปราศจากมลทินขึ้นว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมด ล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา”

อถ โข ปาฐลิปุตตโก เสฎฐจิ ปญจมตฺตานิ สกฏฺสตานิ ปฺรโต อุกฺโขเชตฺวา สยํ ปจฺจโต คจฺจนฺโต ปาฐลิปุตฺตสฺส อวิทฺฐเร เทวธาปเถ จตฺวา आयสฺมณฺโต นาคเสนํ เอตทโวจ “อัย โข ตาต นาคเสน อโสการามสฺส มคฺโค, อิทํ โข ตาต อมฺหากํ กมฺพลรตฺนํ โสฬส- หตฺถํ อายาเมณ, อฏฺฐหตฺถํ วิตถาเรน, ปฏฺฐิคฺคณฺหาหิ โข ตาต อิทํ กมฺพลรตฺนํ อนุกมฺปํ อฺปาทายา”ติ ฯ

ลำดับนั้นแล เศรษฐีชาวเมืองปาฐลิบุตรสง่เกวียน ๕๐๐ เล่มไปข้างหน้าก่อนแล้ว ตนเองเดินตามหลังไป หยุดยืนอยู่ที่ทางสองแพร่งในที่ไมไกลจากเมืองปาฐลิบุตร แล้วกล่าวกับท่านพระนาคเสนว่า “หลวงพ่อนาคเสน นี่คือเส้นทางไปวัดอโสการาม หลวงพ่อ นี่คือผ้ากำพลสีแดงของพวกกระผม ยาว ๑๖ ศอก กว้าง ๘ ศอก ขอจงอนุเคราะห์รับผ้ากำพลสีแดงผืนนี้เถิด”

ปฏฺฐิคฺคเหสิ โข आयสฺมา นาคเสนโน ตํ กมฺพลรตฺนํ อนุกมฺปํ อฺปาทาย ฯ
ท่านพระนาคเสน รับผ้ากำพลแดงผืนนั้น เพื่ออนุเคราะห์

อถ โข ปาฐลิปุตฺตโก เสฎฐจิ อตฺตมโน อุกฺทโค ปมฺภุทิตฺโต ปีติโสมนสฺสชาโต आयสฺมณฺโต นาคเสนํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามิ ฯ

คราวนั้นแล เศรษฐีชาวเมืองปาฐลิบุตร ก็พอใจ ดีใจ บั่นเทิ่งใจ เกิดความปีติโสมนัส กราบไหว้ท่านพระนาคเสน ทำประทักษิณ เสร็จแล้วก็หลีกไป

[๑๙] อถ โข आयสฺมา นาคเสนโน, เยน อโสการาโม, เยนายสฺมา ฐมฺมรฺกฺขิตฺโต, เตนฺอุปสงฺกมิ; อฺปสงฺกมิตฺวา आयสฺมณฺโต ฐมฺมรฺกฺขิตํ อภิวาเทตฺวา อตฺตโน อาคตฺการณํ กเถตฺวา आयสฺมโต ฐมฺมรฺกฺขิตสฺส สนฺติเก เตปิฏฺกํ พุทฺทวจนฺ อเเกเนว อุกฺุเทเสน ตีหิ มาเสหิ พุยฺญชนโส ปริยาปฺณิตฺวา ปฺน ตีหิ มาเสหิ อตฺถโส มนสาภาสิ ฯ

[๑๙] ครั้งนั้นแล ท่านพระนาคเสนได้เข้าไปหาท่านพระธรรมรักขิตะ ถึงที่วัดอโสการาม ครั้นเข้าไปถึงแล้ว ก็กราบไหว้ท่านพระธรรมรักขิตะ บอกถึงเหตุผลที่ตนมา แล้วก็เรียนพระพุทฺทพจนฺคือพระไตรปิฏกในสำนักของท่านพระธรรมรักขิตะ ใช้เวลา ๓ เดือน เรียนจบโดยพยัญชนะ โดยการแสดงเพียงคราวเดียวเท่านั้น ใช้เวลาอีก ๓ เดือน ทำไว้ในใจโดยอรรถ

อถ โข อายสฺมา ฌมฺมรฺกฺขิตฺ อายสฺมฺนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ “เสยฺยถาปี นาคเสน โคपालโก คาโว รกฺขติ, อญฺเฆ โครสฺ ปริภุญฺชนฺติ ๗ เอวเมว โข ตฺวํ นาคเสน เตปิภฺกํ พุทฺทวจนฺํ ชาเรฺนโตปี น ภาคิํ สามญฺญสฺสา”ติ ๗

ต่อจากนั้น ท่านพระธรรมรักขิตะ ได้กล่าวข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนว่า “นี่แน่ะ นาคเสน คนเลี้ยงโค ก็ได้แต่รักษาโค แต่คนเหล่าอื่น (คือเจ้าของโค) กลับได้บริโภคโครส แม้ฉันใด, นาคเสน ตัวเธอ แม้ทรงจำพระพุทฺทพจนฺ์คือพระไตรปิฎกได้ ก็หาเป็นผู้มีส่วนแห่ง สามัญญผลไม่ ฉันนั้นเหมือนกัน”

“โหตุ ฆนฺเต อลํ เอตฺตเกนา”ติ ๗

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ท่านผู้เจริญ พอทีละ ด้วยการเรียนพระไตรปิฎกเพียงเท่านี้”

เตเนว ทิวสฺภาเคน เตเน รตฺตติภาเคน สห ปฏฺฐิสฺมฺภิทาหิ อรหฺตตํ ปาปุณฺนิ, สห สจฺจปฺปฏิเวเชน อายสฺมโต นาคเสนสฺส สพุเพ เทวา สาธุการมทํสุ, ปถวี อุนฺหนฺติ, พุทฺทมาโน อปฺโผฏฺเฐสุ, ทิพฺพานิ จนฺทนจฺจนฺณานิ ทิพฺพานิ จ มนฺทารวปฺปฺพานิ อภิปฺปวสฺสีสุ ๗

พระนาคเสนบรรลุประอรหัตพร้อมทั้งปฏิสัมภิทาทั้งหลายในส่วนแห่งราตรีนั้น ในส่วนแห่งวันนั้นนั่นเอง พร้อมกับความรู้แจ้งแทงตลอดสัจจะ เทวดาทั้งหลายก็ได้ให้สาธุการแก่ท่านพระนาคเสน แผ่นดินก็บังลือลั่น พวกพรหมก็ปรบมือ ผงจूरณจันท์อันเป็นทิพย์ และดอกมณฑารพอันเป็นทิพย์ก็โปรยปรายลงมา

[๒๐] เตเน โข ปน สมเยน โภกฺกิสฺตา อรหฺนฺโต หิมวฺนฺเต ปพฺพเต รกฺขิตฺตเล สนฺนิปฺติตฺวา อายสฺมโต นาคเสนสฺส สนฺติเก ทูตํ ปาเหสุ “อาคจฺจตุ นาคเสน, ทสฺสนกามา มยํ นาคเสนนฺ”ติ ๗

[๒๐] ก็ ในสมัยนั้นแล พระอรหันต์ ๑๐๐ โภกฺกิ ประชุมกันที่รักขิตตลวิหาร บนภูเขาหิมพานต์ แล้วได้ส่งทูตไปที่สำนักของท่านพระนาคเสน บอกว่า “พระนาคเสนจงมา พวกเราต้องการพบพระนาคเสน”

อถ โข อายสฺมา นาคเสนโน ทูตสฺส วจนฺํ สุตฺวา อโสการาเม อนฺตรหิโต หิมวฺนฺเต ปพฺพเต รกฺขิตฺตเล โภกฺกิสฺตานิ อรหฺนฺตานิ ปฺรโต ปาตุรโหสิ ๗

ลำดับนั้น ท่านพระนาคเสนได้ฟังคำของทูตแล้ว ก็อันตรธานหายตัวที่วัดอโสการาม

ไปปรากฏตัวที่รักขิตตลวิหาร บนภูเขาหิมพานต์ เบื้องหน้าพระอรหันต์ ๑๐๐ โภกวิ

[๒๑] อถ โข โภกวิस्ता อรหุโต อายสมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจํ “เอโส โข นาคเสน มลินฺโท ราชา ภิกขุสฺสํ วิเหเจติ วาทปปฏิวาเทน ปญฺหปุจฺจนาย, สาธุ นาคเสน คจฺฉ ตวํ มลินฺทํ ราชานํ ทเมหี”ติ ฯ

[๒๑] ครั้งนั้นแล พระอรหันต์ ๑๐๐ โภกวิ ได้กล่าวข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนว่า “คุณนาคเสน พระเจ้ามิลินท์พระองค์นี้ ทรงเบียดเบียนภิกษุสงฆ์ด้วยการใช้วาทได้วาทะถามปัญหา ได้โปรดเกิดคุณนาคเสน ขอท่านได้โปรดไปทรมานพระเจ้ามิลินท์ด้วยเถิด”

“ติฏฺฐตุ ฆนฺเต เอโก มลินฺโท ราชา; สเจ ฆนฺเต สกฺลชมฺพุทฺธิเป ราชานอ อาคนฺตฺวา มํ ปญฺหํ ปุจฺเจยฺยํ, สพุทฺธิ ตํ วิสฺสชฺเชตฺตฺวา สมฺปทาเลสุสํมิ, คจฺฉตฺถ โว ฆนฺเต อจฺฉมฺภิตา สาคลนฺครนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พระเจ้ามิลินท์พระองค์เดียวจงยกไว้เถิด ถ้าหากว่าพระราชาทรงหลายในชมพูทวีปทั้งสิ้น จะพึงเสด็จมาถามปัญหากับกระผม กระผมจักแก้ปัญหานั้นทำลายเสียให้หมด, ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอท่านจงไปสู่เมืองสาละอย่าได้กลัวไปเลย”

อถ โข เถรา ภิกขุ สาคลนฺครํ กาสาวปฺปชฺโชตํ อสิวาทปปฏิวาตํ อกฺสุ ฯ

ลำดับนั้นแล พระภิกษุเถระทั้งหลาย ได้ทำเมืองสาละให้รุ่งเรืองด้วยผ้ากาสาวพัสดุ์ ให้มีลมพัดตลบไปด้วยลมแห่งถาฐี

เตน โข ปน สมเยน อายสุมา อายฺปาโล สงฺเขยฺยุยปริเวณ ปปฏิวสติ ฯ

ก็ในสมัยนั้นแล ท่านพระอายุปาละ อาศัยอยู่ที่สงขัยบริเวณ

อถ โข มลินฺโท ราชา อมจฺเจ เอตทโวจ “รมณียา วต โภ โทสินา รตฺติ, กนฺนุ ขวชฺช สมณํ วา พุราหฺมณํ วา อฺปสงฺกเมยฺยาม สากจฺจนาย ปญฺหปุจฺจนาย, โภ มยา สทฺธิ สลฺลปิตุํ อฺสุสฺสทฺติ กงฺขํ ปปฏิวเนตฺนุ”ติ ฯ

ครั้งนั้น พระเจ้ามิลินท์ได้กล่าวข้อความนี้กับพวกอำมาตย์ทั้งหลายว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย ราตรีแจ่มกระจ่างน่านรื่นรมย์จริงหนอ วันนี้ เราพึงเข้าไปเพื่อสนทนาถามปัญหากับสมณะหรือพราหมณ์ท่านใดหนอ ใครหนอสามารถที่จะสนทนากับเรา เพื่อจะบรรเทาความสงสัยได้”

เอวํ วุตเต, ปญจस्ता โยนกา ราชานํ มิลินทํ เอตทโวจํ “อตถิ มหาราช อายุปาโล นาม เถโร เตปิฎโก พุทฺธสุโต อากตาคโม, โส เอตฺรหิ สงฺเขยฺยปริเวณ ปฏิวสฺติ; คจฺจ ตวํ มหาราช อายสมฺนตํ อายุपालํ ปญหํ ปุจฺจนฺตฺสู”ติ ฯ

เมื่อรับสั่งอย่างนี้แล้ว พวกข้าหลวงโยนกประมาณ ๕๐๐ ก็ได้กราบทูลความข้อนั้นกับ พระเจ้ามิลินท์ว่า “ข้าแต่มหาราชเจ้า มีพระเถระรูปหนึ่งชื่อว่า พระอายุपालะ ทรงพระไตรปิฎก เป็นพหูสูต ชำนาญปริยัติ เวลานี้ ท่านอาศัยอยู่ที่สังฆายบริเวณ ขอเดชะพระมหาราชเจ้า ขอพระองค์จงเสด็จไปตรัสถามปัญหาที่ท่านอายุपालะเถิด พระเจ้าข้า”

“เตนหิ ภณฺเ ภทฺนตฺสฺส อโรเจธา”ติ ฯ

พระราชชาติรัสว่า “พนาย ถ้าอย่างนั้น พวกเราจงไปแจ้งพระคุณเจ้าเถิด”

อถ โข เนมิตฺติโก อายสมฺโต อายุपालสฺส สฺนฺติเก ทฺตํ ปาหสิ “ราชา ภนฺเต มิลินฺโท อายสมฺนตํ อายุपालํ ทสฺสนกาโม”ติ ฯ

ครั้งนั้นแล เนมิตติกอآمدยี่ได้ส่งทูตไปที่สำนักของท่านอายุपालะ กราบเรียนท่านว่า “ท่านผู้เจริญ พระเจ้ามิลินท์มีพระประสงค์จะพบท่านอายุपालะ”

อายสมฺมาปี โข อายุปาโล เอวมาห “เตนหิ อากจฺจตฺสู”ติ ฯ

แม้ท่านพระอายุपालะ ก็ได้กล่าวอย่างนี้ว่า “ถ้าอย่างนั้น ขอพระราชางเสด็จมาเถิด”

อถ โข มิลินฺโท ราชา ปญจมตฺเตหิ โยนกสฺเตหิ ปริวุโต รถวรมารุห, เยน สงฺเขยฺยปริเวณ, เยนายสมฺมา อายุปาโล, เตนฺุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา อายสมฺตา อายุปาเลน สทฺธิ สมฺโมทิ, สมฺโมทนียํ กถํ สารณียํ วิตฺติสารถฺวา เอกมฺนตํ นิสฺสีทิ ฯ

ลำดับนั้น พระเจ้ามิลินท์ แวดล้อมด้วยข้าหลวงโยนกประมาณ ๕๐๐ คน ได้เสด็จขึ้นรถ ทรงอันประเสริฐ เข้าไปถึงสังฆายบริเวณ ณ ที่ท่านพระอายุपालะพำนักอยู่ ครั้นแล้ว ได้ทรง บันเทิงกับท่านพระอายุपालะ แล้วจึงตรัสสัมโมทนียกถาอันเป็นเครื่องทำให้ระลึกถึงกัน แล้ว ประทับนั่ง ณ ที่สมควร

เอกมฺนตํ นิสฺสินฺโน โข มิลินฺโท ราชา อายสมฺนตํ อายุपालํ เอตทโวจ “กิมตฺถิยา ภนฺเต อายุपाल ตุมหากํ ปพฺพชฺชา, โก จ ตุมหากํ ปรมตฺโต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ประทับนั่ง ณ ที่สมควร แล้วได้ตรัสข้อความนี้กับท่านพระอายุपालะว่า “พระคุณเจ้าอายุपालะ การบวชของพวกท่านมีประโยชน์อะไร และอะไรเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

ของพวกท่าน ?”

เถโร อาท “ธมฺมจริยสมฺมจริยตฺถา โข มหาราช ปพฺพชฺชา, สามณฺณผลํ โข ปน อมฺหากํ ปรมตฺถโ”ติ ฯ

พระเถระกล่าวถวายคำตอบว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร การบวชมีการประพฤติธรรม ประพฤติสม่าเสมอเป็นประโยชน์ สามัญญผล เป็นประโยชน์อย่างยิ่งของพวกอาตมา”

“อตุถิ ปน ภนฺเต โกจิ คิหิปี ธมฺมจารี สมฺจารี”ติ ?

พระราชอาตมัสถามว่า “พระคุณเจ้า ผู้ประพฤติธรรม ประพฤติสม่าเสมอบางคน แม้ที่เป็นคฤหัสถ์ ก็มีอยู่มิใช่หรือ”

“อาม มหาราช อตุถิ คิหิปี ธมฺมจารี สมฺจารี, ภควติ โข มหาราช พาราณสียํ อิติปตเน มิคทาเย ธมฺมจกฺกํ ปวตฺเตนฺเต อฏฺฐารสฺสนํ พุทฺทมโกฏฺฐิณํ ธมฺมาภิสฺมโย อโหสิ, เทวตานิ ปน ธมฺมาภิสฺมโย คณนปถํ วิตฺติวตฺโต, สพุเพเต คิหิภฺภูตา, น ปพฺพชิตา ฯ

พระเถระตอบว่า “ขอถวายพระพร ใช้ ผู้ประพฤติธรรม ประพฤติสม่าเสมอ แม้ที่เป็นคฤหัสถ์ ก็มีอยู่ ขอถวายพระพร เมื่อคราวที่พระผู้มีพระภาคทรงประกาศธรรมจักรที่ป่าอิสิปตนมิคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี พวกพรหม ๑๘ โกฏิ ก็ได้มีการบรรลุธรรม ส่วนการบรรลุธรรมของพวกเทวดาทั้งหลาย เหลือที่จะคณนับได้ บุคคลเหล่านั้นทั้งหมด ล้วนเป็นคฤหัสถ์ หาเป็นบรรพชิตไม่

“ปุณ จปรํ มหาราช ภควตา โข มหาสมยฺสฺสฺตฺตฺนฺเต เทสิยมาเน, มหามงฺคล- สฺสฺตฺตฺนฺเต เทสิยมาเน, สมจิตฺตปริยายสฺสฺตฺตฺนฺเต เทสิยมาเน, ราหุโลวาทสฺสฺตฺตฺนฺเต เทสิยมาเน, ปราภวสฺสฺตฺตฺนฺเต เทสิยมาเน, คณนปถํ วิตฺติวตฺตานิ เทวตานิ ธมฺมาภิสฺมโย อโหสิ, สพุเพเต คิหิภฺภูตา, น ปพฺพชิตา”ติ ฯ

ขอถวายพระพร ข้ออื่นยังมีอยู่อีก เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดงมหาสมัยสูตร เมื่อทรงแสดงมหามงคสูตร เมื่อทรงแสดงสมจิตตปริยายสูตร เมื่อทรงแสดงราหุโลวาทสูตร เมื่อทรงแสดงปราภวสูตร เทวดาเหลือที่จะนับ ได้บรรลุธรรม บุคคลเหล่านั้นทั้งหมด ล้วนเป็นคฤหัสถ์ หาเป็นบรรพชิตไม่

“เตนหิ ภนฺเต อายุपाल นีรตฺติกา ตุมหากํ ปุพฺพชฺชา, ปุพฺเพ กตสฺส ปาปกมมฺสฺส นิสฺสนฺแทน สมณฺา สกฺยปฺตฺติยา ปุพฺพชนฺติ ชฺตฺตฺกานิ จ ปรีหฺรณฺติ ๗ เย โข เต ภนฺเต อายุपाल ภิกฺขุ เอกาสนิกา, นฺน เต ปุพฺเพ ปเรสฺส โภคหารกา โจรา, เต ปเรสฺส โภเค อจฺฉินฺทิตฺวา ตสฺส กมฺมสฺส นิสฺสนฺแทน เอตฺรหิ เอกาสนิกา ภวนฺติ, น ลภนฺติ กาเลนกาลํ ปรีภฺยชฺชิตฺตํ, นตฺติ เตสฺส สีสฺลํ, นตฺติ ตโป, นตฺติ พฺรหฺมจฺริยํ ๗ เย โข ปน เต ภนฺเต อายุपाल ภิกฺขุ อพฺโภกาสิกา, นฺน เต ปุพฺเพ ความฆาตกา โจรา, เต ปเรสฺส เคหาณี วินาเสตฺวา ตสฺส กมฺมสฺส นิสฺสนฺแทน เอตฺรหิ อพฺโภกาสิกา ภวนฺติ, น ลภนฺติ เสนาสนานิ ปรีภฺยชฺชิตฺตํ, นตฺติ เตสฺส สีสฺลํ, นตฺติ ตโป, นตฺติ พฺรหฺมจฺริยํ ๗ เย โข ปน เต ภนฺเต อายุपाल ภิกฺขุ เนสฺชชิกา, นฺน เต ปุพฺเพ ปนฺถทฺฐสกา โจรา, เต ปเรสฺส ปถิเก ชเน คเหตุวา พนฺธิตฺวา นิสฺสาเปตฺวา ตสฺส กมฺมสฺส นิสฺสนฺแทน เอตฺรหิ เนสฺชชิกา ภวนฺติ, น ลภนฺติ เสยฺยํ กปฺเปตฺตํ, นตฺติ เตสฺส สีสฺลํ, นตฺติ ตโป, นตฺติ พฺรหฺมจฺริยณฺ”ติ อห ๗

พระราชชาตรีว่า “พระคุณเจ้าอายุपालะ ถ้าอย่างนั้น การบวชของพวกท่านก็เป็นของ ไร้ประโยชน์ พวกสมณศากยบุตรทั้งหลายย่อมบวช และประพฤติกุศลดี เพราะเป็นผลแห่ง บาปกรรมที่ทำไว้ในภพก่อน พระคุณเจ้าอายุपालะ ภิกษุผู้ถือการฉันทมือเดียว ในภพก่อน เป็น โจรปล้นโภคทรัพย์ของคนเหล่านี้หรือไร ในบัดนี้ ภิกษุเหล่านั้นจึงต้องเป็นพระฉันทมือเดียว ย่อมไม่ได้ฉันทตามกาลอันควร เพราะเป็นผลแห่งกรรม ที่ปล้นโภคทรัพย์ของคนอื่นนั้น ภิกษุ เหล่านั้นจะได้มีศีลก็หาไม่ จะได้มีตบะก็หาไม่ มีพรหมจรรย์ก็หาไม่, พระคุณเจ้าอายุपालะ ส่วนว่า ภิกษุพวกที่ถือแต่การอยู่ในที่โล่งแจ้ง ในภพก่อน ล้วนเป็นโจรปล้นบ้านหรือไร ในบัดนี้ ภิกษุเหล่านั้น จึงต้องเป็นผู้อยู่แต่ที่โล่งแจ้ง ไม่ได้ใช้สอยเสนาสนะ เพราะเป็นผลแห่งกรรมที่ ทำเรือนของคนอื่นให้พินาศนั้น ภิกษุเหล่านั้นจะได้มีศีลก็หาไม่ จะได้มีตบะก็หาไม่ จะได้มี พรหมจรรย์ก็หาไม่, พระคุณเจ้าอายุपालะ ส่วนว่า ภิกษุพวกที่เป็นเนสัชชิกะ (ถือการนั่งเป็น วัตร) ในภพก่อน ล้วนเป็นโจรปล้นคนเดินทางหรือไร ในบัดนี้ ภิกษุเหล่านั้น จึงต้องเป็น เนสัชชิกะ ไม่ได้การนอนหลับ เพราะผลแห่งกรรมที่จับคนเดินทางมามัดให้นั่งนั้น ภิกษุเหล่านั้ น จะได้มีศีลก็หาไม่ จะได้มีตบะก็หาไม่ จะได้มีพรหมจรรย์ก็หาไม่”

เอวํ วุตฺเต, आयสฺมา อายุपालो ตฺถหิ อโหสิ, น กิณฺจि ปฏฺิภาสิ ๗

เมื่อพระราชชาตรีอย่างนี้ ท่านพระอายุपालะก็ได้เป็นผู้หนึ่งเฉย ไม่กล่าวตอบอะไร

อด โข ปณฺจสตา โยนกา ราชานํ มลินฺโท เอตทโวจฺ “ปณฺทิตฺ มหาราช เถโร, อปีจ โข อวิสารโท น กิจฺจึ ปฏฺฐิภาสตี”ติ ฯ

ครั้งนั้นแล พวกข้าหลวงโยนก ๕๐๐ คน ได้กราบทูลความข้อนั้นกับพระเจ้ามลินท์ว่า “ขอเดชะพระมหาราช พระเถระเป็นบัณฑิตอยู่หรือยกพระเจ้าข้า แต่ว่าเป็นผู้ไม่แกล้วกล้า จึงไม่กล่าวตอบอะไร ๆ”

อด โข มลินฺโท ราชา อายสมฺนตํ อายุปาลํ ตฺถุหฺมฺมํ ทิสฺวา อปโผฏฺเฐตฺวา อุกฺกุฏฺฐี กตฺวา โยนเก เอตทโวจ “ตฺถุโณ วต โภ ชมฺพุทฺธิโป, ปลาโป วต โภ ชมฺพุทฺธิโป, นตฺถิ โภจึ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา, โย มยา สทฺธิ สลฺลปิตุํ อุตฺตสฺสทฺธิ กงฺขํ ปฏฺฐิวิเนตฺตุน”ติ ฯ

ครั้งนั้นแล พระเจ้ามลินท์ พอทรงเห็นว่าท่านพระอายุपालะนั่งเฉยไป ก็ทรงปรบพระหัตถ์ ให้อำนาจ รับสั่งความข้อนั้นกับข้าหลวงโยนกทั้งหลายว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ชมพูทวีปว่างเปล่าหนอ ชมพูทวีปเหลวไหลหนอ ใคร ๆ ผู้เป็นสมณะหรือพราหมณ์ ผู้สามารถที่จะสนทนากับเรา เพื่อบรรเทาความสงสัย ไม่มีเลย”

[๒๒] อด โข มลินฺทสฺส รมฺโย สพฺพํ ตํ ปริสํ อนุวิโลเกนตฺสส อตีเต อมฺงกฺกุฏเต โยนเก ทิสฺวา เอตทโหสิ “นิสฺสํสยํ อตฺถิ มณฺเฑ อณฺโณ โภจึ ปณฺทิตฺ ภิกฺขุ, โย มยา สทฺธิ สลฺลปิตุํ อุตฺตสฺสทฺธิ, เยนิเม โยนกา น มงฺกฺกุฏตา”ติ ฯ

[๒๒] ครั้งนั้นแล เมื่อพระเจ้ามลินท์ทรงเสียดูบริษัททั้งปวง ทอดพระเนตรเห็นข้าหลวงโยนกผู้ไม่ก้อเขินแล้วในกาลที่ผ่านมา ก็ทรงเกิดพระดำริขึ้นใหม่ว่า “เห็นทีว่าภิกษุบางรูปอื่นซึ่งเป็นบัณฑิต ผู้สามารถที่จะสนทนากับเรา จะต้องมียุเป็นแน่ อย่างไม่ต้องสงสัย พวกข้าหลวงโยนกเหล่านี้ จึงไม่เป็นผู้ก้อเขิน”

อด โข มลินฺโท ราชา โยนเก เอตทโวจ “อตฺถิ ภณฺเณ อณฺโณ โภจึ ปณฺทิตฺ ภิกฺขุ, โย มยา สทฺธิ สลฺลปิตุํ อุตฺตสฺสทฺธิ กงฺขํ ปฏฺฐิวิเนตฺตุน”ติ ฯ

ลำดับนั้น พระเจ้ามลินท์รับสั่งกับพวกข้าหลวงโยนกว่า “นี่แน่ะพนาย ภิกษุบางรูปอื่น ซึ่งเป็นบัณฑิตผู้สามารถที่จะสนทนากับเราเพื่อบรรเทาความสงสัย จะต้องมียุ”

เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา นาคเสโน สมณคณฺปิรุโต สํฆิ คณฺเณ คณาจริโย ฌาโต ยสฺสึตี ติตฺถกโร สาธุสมฺมโต พหุชนสฺส ปณฺทิตฺ พุยฺตโต เมธาวิ นิปุโณ วิญญู วิกาวี วิณีโต วิสารโท พหุสฺสุโต เตปิฏฺโง เวทคฺคฺ ปภินฺนพฺพุทฺธิมา อาคตาคโม ปภินฺน-

ปฏิสัมภิติโก นววงศ์ตฤสาสเน ปริยตติชโร ปารมิปุตโต ชินวจนเ ชมมุตถเทสณาปฏิวะ
 กุสโล อกขยวิจิตรปฏิกานโน จิตรกถี กลยาณวากุรโณ ทุราสโท ทุขปสโห ทุขุตโตโร
 ทุราวารโณ ทุณนิวารโย, สาคโร วีย อกโขโภ, คิริราชา วีย นิจจโล, รณณชโห ตโมนุโท
 ปภงฺกโร มหากถี ปรคณคณมถโน ปรตติถียมททโน ภิกขุณี ภิกขุณีเน อูปาสกาน
 อูปาสิกานัน ราชุณี ราชมหมตตทานัน สกุกโต ครุกโต มานิตโต ปุชิตโต อปจิตโต ลากี จีวร-
 ปิณฺฑพปาตเสนาสนคิลานปฺจจยภเสชชชปรีกขารานัน ลากคคยสคคปุตโต วุฑฺธานัน วิญญู
 โสดาวชานเน สมนุหาคทานัน สนุทสเสนุโต นววงศ์ ชินสาสนรตฺนํ อูปทิสนุโต ชมมมคค
 ชารนุโต ชมมปฺชชิตโต อุตฺสาเปนุโต ชมมยูป ยชนุโต ชมมยาคํ ปคคณฺหนุโต ชมมทชช
 อุตฺสาเปนุโต ชมมเกตุํ ฐเมนุโต ชมมสงขํ อาหนฺนุโต ชมมเกรี นทนุโต สีหนาทํ กชชนุโต
 อีนุทคชชิตํ มชฺฐคิรคชชิตน ฅาณวรวิชชชชชลปรีเวจิตน กรุณาชลกริตน มหตา ชมมามต-
 เมเชน สกลโลกมกิตปฺยนุโต คามนิกมราชชานีสฺสุ จาริกํ จรมาโน อนุปฺพุเพน สาคลนคริ
 อนุปุตโต โหติ ฯ

ก็ในสมัยนั้นแล พระนาคเสนแวดล้อมด้วยหมู่สมณะ เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นอาจารย์
 ประจำคณะ เป็นผู้ที่คนทั้งหลายรู้จัก เป็นผู้มียศ เป็นเจ้าลัทธิ คนทั้งหลายเป็นอันมากนับถือว่า
 เป็นพระดี เป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีปัญญา เป็นวิญญูชนผู้ละเอียด รู้แจ่มแจ้ง ฝึกแล้ว แก้ว
 กล้า สดับตรับฟังมาก ทรงพระไตรปิฎก บรรลุเวท มีความรู้แตกฉาน ชำนาญพระปริยัติธรรม
 มีปฏิสัมภิตาญาณแตกฉาน ทรงปริยัติในคำสอนของพระศาสดามิ่งค์ ๙ บรรลุบารมีญาณ
 ฉลาดในการแสดง รู้แจ่มแจ้งในธรรมและอรรถในพระดำรัสของพระชินเจ้า มีปฏิภาณวิจิตร
 ไม่รู้จบสิ้น มีคำพูดวิจิตร แต่งคำพูดได้งดงาม ใคร ๆ โจมตีได้ยาก ใคร ๆ ช่มชู้ได้ยาก หาผู้
 เหนือกว่าได้ยาก ป้องกันได้ยาก ใคร ๆ ชัดขวางได้ยาก ไม่กำเริบดูจะเล ไม่หวั่นไหวดูจพญา
 ภูเขา เป็นผู้ละช้าศึก บรรเทาความมืดได้ สร้างแสงสว่าง กล่าวได้มาก บดขยี้คณะแห่งเจ้า
 คณะอื่นได้ ย่ำยีวาทะลัทธิอื่นได้ เป็นผู้ที่มีหมู่ภิกษุ ภิกษุณี อูบาสก อูบาสิกา พระราชาและราช-
 มหาอำมาตย์ทั้งหลาย สักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม มีปกติได้จีวร บิณฑบาต
 เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบิหาร ถึงความเป็นเลิศด้วยลาภและยศ เป็นผู้ชี้แจงแสดง
 คำสอนของพระชินวรพุทธเจ้าอันประกอบด้วยองค์ ๙ แก้ววิญญูชนผู้มีความรู้ ผู้ประกอบด้วย
 การเงี้ยวไสตสดับ เป็นผู้นำทางธรรม เป็นผู้ส่องแสงสว่างคือพระธรรม เป็นผู้ประกอบเสาหลัก
 คือพระธรรม บูชาัญญคือพระธรรม โบกธงคือพระธรรม ยกธงคือพระธรรม เป่าสังข์คือพระ
 ธรรม ลั่นกลองคือพระธรรม บันลือสีหนาทคือพระธรรม เปล่งเสียงดูเสียงพระอินทร์ เป็นผู้ทำ

โลกทั้งสิ้นให้อ้อมเอิบ ด้วยเมฆฝนอมตธรรมท่าใหญ่ ซึ่งส่งเสียงลั่นไพเราะ มีสายฟ้าแลบคือ
 ญาณประเสริฐช่อนอยุ่ เทียบด้วยน้ำคือกรุณา เทียวจาริกไปตามหมู่บ้านชนบท และราชธานี
 ทั้งหลาย จนถึงเมืองสาครละตามลำดับ

ตตฺร สุทฺถิ อายสฺมา นาคเสน โอสตียา ภิกฺขุสฺสสฺเสหิ สทฺธิ สงฺเขยฺยฺยปริเวณเ
 ปฏิวสตี ฯ

ทราบมาว่า ครั้งนั้น ท่านพระนาคเสนอาศัยอยู่ที่สังขัยบริเวณพร้อมกับภิกษุประมาณ
 ๘๐,๐๐๐ รูป

เตนาหุ ไปราณา -

“พหุสฺสุโต จิตฺรเกถิ	นิบุณฺโณ จ วิสาร์โท
สามยโก จ กุสโล	ปฏิกฺภาเน จ โกวิทฺโท ฯ
เต จ เตปิฏกกา ภิกฺขุ	ปณฺจเนกา ยิกายปิ จ
จตุเนกา ยิกา เจว	นาคเสนํ ปุรฺกขรฺุ ฯ
คมภีรปณฺโณ เมธาวิ	มคฺคามคฺคสฺส โกวิทฺโท
อุตฺตมตฺถํ อนุปฺปตฺโต	นาคเสน โอสาร์โท ฯ
เตหิ ภิกฺขุหิ ปริวุตฺโต	นิบุณฺเหสิ สจฺจวาทีภิ
จรณฺโต คามนิกมํ	สาครลํ อุปฺสงฺกมิ ฯ
สงฺเขยฺยฺยปริเวณฺสฺมี	นาคเสน เตทา วสิ
กเถติ โส มนุสฺสเสหิ	ปพฺพเต เกสรี ยถา”ติ ฯ

เพราะเหตุนั้น พระโบราณาจารย์ทั้งหลาย จึงได้กล่าวไว้ว่า

“ท่านพระนาคเสนเป็นพหูสูต มีคำพูดวิจิตร ละเอียดอ่อน แก้ว
 กล้า ฉลาดรู้ลึกลับ และเฉลียวฉลาดในปฏิภาณ

ก็ ภิกษุทั้งหลายผู้ทรงพระไตรปิฎก ชำนาญในนิกาย ๕ และ
 นิกาย ๔ ได้ตั้งพระนาคเสนเป็นหัวหน้า

พระนาคเสนผู้มีปัญญาลึกซึ้ง เป็นนักปราชญ์ ฉลาดในสิ่งที่เป็น
 ทางและมีช่องทาง ผู้บรรลุประโยชน์สูงสุด ผู้แก้แล้วกล้า
 ผู้ที่ภิกษุผู้มีปัญญาละเอียดอ่อน เป็นสังฆวาทีบุคคลทั้งหลาย
 แวดล้อม ได้เที่ยวไปในบ้านและนิคมเข้าไปจนถึงเมืองสาครละ

คราวนั้น พระนาคเสน พักอาศัยอยู่ที่สังขัยบริเวณ ท่านพระ
นาคเสนนั้น ได้กล่าวกับพวกคนทั้งหลาย ดุจพญาไกรสร
สีหราชบันลือสีหนาทอยู่บนภูเขา ฉะนั้น”

[๒๓] อถ โข เทวมนุติโย ราชานัน มิลินทัง เอตทโวจ “อาคเมหิ ตูว์ महाराज;
उत्तु महाराज नकसेनो नाम ऐरो पणुत्तिโต पुयत्तโต मेचावी विनीतो विसारतो पणुत्तु
जित्तरुगी गल्याणपणुत्तिโก ओत्तरुम्मनिरुत्तुत्तिपणुत्तिगणुत्तिगणुत्तिगणुत्तिगणुत्ति
सारमिपत्तुत्तो, सो ऐतरु
सुखेयुयुपरिवेणे पणुत्ति, कज्ज तुर्व महाराज आयसुमन्तु नकसेनो पणुत्ति पुज्जसु,
उत्तुसुत्ति सो ตया सत्तुत्ति สลลปิตุ กงขัง ปणुत्तिเนत्तु”ติ ๫

[๒๓] ครั้งนั้นแล เทวมันติยะอำมาตย์ ได้กราบทูลข้อความนี้กับพระเจ้ามิลินท์ว่า
“ขอเดชะพระมหाराช ขอพระองค์ทรงรอสักหน่อยเถิดพระเจ้าข้า ขอเดชะพระมหाराช ยังมี
พระเถระรูปหนึ่งชื่อว่าพระนาคเสน เป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีปัญญา ฝึกดีแล้ว แก้วกล้า
เป็นพหูสูต มีคำพูดวิจิตร มีปฏิภาณงดงาม บรรลุบารมีในอรรถปฏิสัมภิตา ธรรมปฏิสัมภิตา
นिरุตติปฏิสัมภิตา และปฏิภาณปฏิสัมภิตา บัดนี้ พระเถระรูปนั้นพักอาศัยอยู่ที่สังขัยบริเวณ
พระเจ้าข้า ขอเดชะพระมหाराช ขอพระองค์จงเสด็จไปถามปัญหาเกี่ยวกับท่านพระนาคเสนเถิด
พระเจ้าข้า พระนาคเสนนั้นย่อมสามารถที่จะสนทนากับพระองค์ เพื่อบรรเทาความสงสัยได้”

อถ โข มิลินทสสุ รมโย สหสา “นาคसेनो”ติ सत्तुत्ति सुत्तुवाव ओहुत्तु ภาย, ओहुत्तु
ณมกิตตตต, ओहुत्तु โลมहोโส ๫

ลำดับนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ทันทีที่ทรงสดับเสียงว่า “พระนาคเสน” เท่านั้น ก็ทรงเกิด
ความกลัวขึ้นมาทันที เกิดความหวาดหวั่นขึ้นมาทันที เกิดพระโลมชาติชูชันขึ้นมาทันที

อถ โข มิลินโท ราชา เทวมนุติโย เอตทโวจ “อุत्तुสุत्ติ โโก นาคसेनो ภายุ มยา
सत्तुत्ति स्ललपित्तु”ติ ?

ลำดับนั้น พระเจ้ามิลินท์ ก็รับสั่งความข้อนี้กับเทวมันติยะอำมาตย์ว่า “พ่อมหาเจ้าเรียม
พระนาคเสนย่อมสามารถที่จะสนทนากับเราได้หรือ”

“อุत्तुสุत्ติ महाराज ओपी ओनुत्तुम्मวรุณกุเวรปชาปติสุยามสนุत्तुत्तिโลกपालहिपी पित्तु-
पितामहेन महापुरुहुमापी सत्तुत्ति स्ललपित्तु, गिमงुत्ติ पन मनुत्तुสกุเตना”ติ ๫

เทวมันติยะอำมาตย์ก็กราบทูลว่า “ขอเดชะพระมหाराชเจ้า พระนาคเสนสามารถ
สนทนาแม้กับท้าวโลกบาลทั้งหลายคือ พระอินทร์ พญายม ท้าววรุณ ท้าวกุเวร ท้าวปชาบดี

ท้าวสุยามะ ท้าวสันตดุสิต แม้กับท่านท้าวมหาพรหมผู้เป็นปู่ของพ่อ จะป่วยกล่าวย้ายไปไยถึงการสนทนากับผู้เป็นมณุษย์เล่า พระเจ้าข้า”

อถ โข มิลินโท ราชา เทวมนุติยฺ เอตทโวจ “เตนทฺ ทูวํ เทวมนุติย ภทฺทสฺส สนฺตฺติเก ทฺตํ เปเสหิ”ติ ฯ

ลำดับนั้น พระเจ้ามิลินท์ รับสั่งข้อความนี้กับเทวมนุติยะอำมาตย์ว่า “เทวมนุติยะอำมาตย์ ถ้าอย่างนั้น เธอจงส่งตัวแทนไปที่สำนักของพระคุณเจ้าเถิด”

“เอวํ เทวา”ติ โข เทวมนุติโย อายสฺมโต นาคเสนสฺส สนฺตฺติเก ทฺตํ ปาเสหิ “ราชา ภนฺเต มิลินฺโท อายสฺมมฺหํ ทสฺสนกาโม”ติ ฯ

เทวมนุติยะอำมาตย์ ทูลสนองพระราชโองการว่า “พระเจ้าข้า” ดังนี้แล้ว จึงส่งตัวแทนไปที่สำนักของท่านพระนาคเสน แจ้งท่านว่า “ท่านผู้เจริญ พระเจ้ามิลินท์ทรงพระประสงค์จะพบท่าน”

อายสฺมาปิ โข นาคเสนโน เอวมาห “เตนทฺ อากจฺจตุ”ติ ฯ

ฝ่ายท่านพระนาคเสน กล่าวอย่างนี้ว่า “ถ้าอย่างนั้น ก็จงเสด็จมาเถิด”

อถ โข มิลินฺโท ราชา ปญฺจมตฺเตหิ โยนกสฺเตหิ ปริวฺโต รถวรมารุญฺห มหตา พลกาเยน สทฺธิํ, เยน สงฺเขยฺยุยปริเวณิ, เยนายสฺมา นาคเสนโน; เทนุปลสงฺกมิ ฯ

ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์แวดล้อมด้วยข้าหลวงโยนกประมาณ ๕๐๐ คน เสด็จขึ้นรถทรงคันประเสริฐ เข้าไปยังสังฆายบริเวณ เข้าไปหาท่านพระนาคเสนถึงที่พำนัก พร้อมทั้งไพร่พลหมู่ใหญ่

เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา นาคเสนโน อสฺสิตฺยา ภิกฺขุสฺสทฺสเสหิ สทฺธิํ มณฺฑลมาเพ นิสฺสินโน โหติ ฯ

ก็ในสมัยนั้นแล ท่านพระนาคเสนนั่งอยู่ที่โรงกลม พร้อมกับภิกษุ ๘๐,๐๐๐ รูป

อทฺทสา โข มิลินฺโท ราชา อายสฺมโต นาคเสนสฺส ปริสฺสํ ทูโรโตว, ทิสฺวาน เทวมนุติยฺ เอตทโวจ “กสฺเสสา เทวมนุติย มหตี ปริสา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ได้ทอดพระเนตรเห็นบริษัทของท่านพระนาคเสนแต่ที่ไกลทีเดียว ครั้นทอดพระเนตรแล้ว รับสั่งความข้อนี้นี้กับเทวมนุติยะอำมาตย์ว่า “นี่แน่ท่านเทวมนุติยะ บริษัทใหญ่นี้ของใครกัน”

“อายุสมโต โข महाराज नाकसेनसुस प्रिसा”ति ५

เทวมันตियะอำมาตย์กราบทูลว่า “ขอเดชะพระมหाराช ปรัชท์ของท่านพระนาคเสน พระเจ้าข้า”

อถ โข मिलินทसुस रघुयो आयुสมโต नाकसेनसुस प्रिसं तुरित्वा तिसुवा ओहुत्वा ग्यं, ओहुत्वा ण्मणित्तत्तं, ओहुत्वा लोमहंसो ५

ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ทอดพระเนตรเห็นปรัชท์ของท่านพระนาคเสนแต่ไกลก็ทรงเกิดความกลัวขึ้นมาทันที เกิดความหวาดหวั่นขึ้นมาทันที เกิดพระโลมชาติชูชันขึ้นมาทันที

อถ โข मिलिनो राजा खकप्रवारितो विय क्खो, क्रुप्परिवारितो विय नाโค, ओकरपरिवारितो विय गोत्तुโก, महिसप्रिवुतो विय ओจ्जे, नाकानुपुत्तो विय मणुत्तुโก, สททุลลानุพุत्तो विय मिโค, ओहितุณฺทิกสมาคโต विय ปนฺนโค, มชฺชารสมาคโต विय อุนฺทุโร, ภูตเวชฺชสมาคโต विय ปिसाโจ, ราหุมุขโคโต विय จนฺโท, ปนฺนโค विय เปพนฺตรโคโต, สกุณฺโณ विय ปญฺชนฺตรโคโต, มจฺझे विय ชาลนฺตรโคโต, วาพวนมนุปฺปวิภูโจ विय ปุริโส, เวสฺสวณฺา-ปราชโก विय ยกฺโข, ปริกฺชีณายโก विय เทวปฺุตโต गीतो ओพุพิคโค ओตฺรสฺโต สํวิคโค โลมภูจฺจชาโต विमो नुम्मो न ภูนฺตจิตฺโต विปริณตमानโส “मा मं ओयं परिขโน परिग्वी”ติ สตี ओปฏฺฐเปตฺวา เทวมนฺตियं ऐतत्तवोจ्जे “मा โข तुवं เทวมนฺตिय आयुสมนฺตं नाकसेनं मय्हं ओจิกฺเขยยาสิ, อนกฺขาตณฺเฒวหา นาคเสนं ชานิสฺสามี”ติ ५

ครั้งนั้น พระเจ้ามิลินท์ ทรงกลัว หวาดหวั่น หวาดเสียว สลด เกิดพระโลมชาติชูชัน มีพระทัยวิปริตไป มีพระทัยเสียไป มีพระทัยพล่านไป มีพระทัยแปรปรวนไป ดุจช้างที่ถูกขอสับ รุมล้อม ดุจนาคที่ถูกพวกครุฑรุมล้อม ดุจสุนัขจิ้งจอกที่ถูกงูเหลือมรัด ดุจหมี่ที่ถูกฝูงควายรุม ล้อม ดุจกบที่ถูกงูเลื้อยตาม ดุจเนื้อที่ถูกเสือเหลืองไล่ตาม ดุจงูที่เจอหมองู ดุจหนูที่เจอแมว ดุจปีศาจเจอหมอผี ดุจพระจันทร์ที่ปากราหู ดุจงูที่ติดอยู่ในลึง ดุจนกที่ติดอยู่ในกรง ดุจปลาที่ ติดอยู่ในข่าย ดุจคนที่หลงเข้าไปในป่าที่มีสัตว์ร้าย ดุจยักษ์ผู้มีความผิดต่อท้าวเวสสุวรรณ ดุจเทพบุตรกำลังจะสิ้นอายุ ทรงดำริว่า “ขอชนผู้เป็นบริวารนี้ อย่าดูหมิ่นเราได้เลย” ทรงตั้งสติ (แข็งพระทัย) รับสั่งข้อความนี้กับเทวมันตियะอำมาตย์ว่า “นี่แน่เทวมันตियะอำมาตย์ เธออย่า เพิ่งบอกกับเราว่าพระคุณเจ้ารูปไหนเป็นท่านพระนาคเสนนะ เราจะขอรู้ว่าพระคุณเจ้ารูปไหน เป็นพระนาคเสน อย่างไม่ต้องบอกเลย”

“สาธุ มหาราช, ตวณฺเฎว ชานาหี”ติ ฯ

เทวมันตियะอำมาตย์กราบทูลว่า “ดีแล้ว พระเจ้าข้า ขอพระองค์จงทรงทราบเองเทียว พระเจ้าข้า”

เตน โข ปน สมเยน อายสุมา นาคเสนโน ตสุสา ภิกขุปริสาย ปุโรโต จตตาลีสาย
ภิกขุสหฺสฺสานํ นวทโร โหติ ปจฺจโต จตตาลีสาย ภิกขุสหฺสฺสานํ วุฑฺฒโตโร ฯ

ก็ในสมัยนั้นแล ในภิกษุบริษัทนั้น ท่านพระนาคเสนก็มีพรรษาอ่อนกว่าภิกษุ ๔๐,๐๐๐
รูป ที่อยู่ข้างหน้า มีพรรษาแก่กว่าภิกษุ ๔๐,๐๐๐ รูปที่อยู่ข้างหลัง

อถ โข मिलินฺโท ราชา สพุพฺพิ ตํ ภิกขุสํฆํ ปุโรโต จ ปจฺจโต จ มชฺฌโต จ
อนฺุวิโลเกนฺโต อทฺทสา โข อายสมฺนตํ นาคเสนํ ทูโรโตว ภิกขุสํฆสฺส มชฺฌเณ นิลินฺนํ
เกสรสีหํ วย วิคตภยเกรวํ วิคตโลมหํสํ วิคตภยสารชฺชํ, ทิสฺวาน อากาเรเนว อญฺเฌาสี
“เอโส โข เอตฺถ นาคเสนโน”ติ ฯ

ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์เหลียวดูภิกษุสงฆ์นั้นทั้งปวง ทั้งเบื้องหน้า เบื้องหลัง และ
ท่ามกลาง ได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระนาคเสนผู้นั้นอยู่ท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ผู้ปราศจาก
ความกลัว ความหวั่นเกรง ปราศจากโลมชาติชูชัน ปราศจากความขลาดกลัว ดุจไกรสรราชสีห์
แต่ที่ไกลเทียว ก็ทรงทราบโดยอาการนั้นแหละว่า “ในหมู่พระสงฆ์นี้ ท่านผู้นี้แหละ คือ พระ
นาคเสน”

อถ โข मिलินฺโท ราชา เทวมนฺตियํ เอตทโวจ “เอโส โข เทวมนฺตिय อายสุมา
นาคเสนโน”ติ ฯ

ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ จึงรับสั่งข้อความนี้กับเทวมันตियะอำมาตย์ว่า “นี่แน่ะ เทว-
มันตियะ ท่านผู้นี้แหละ คือ ท่านพระนาคเสน”

“อาม มหาราช เอโส โข นาคเสนโน, สุกฺกุจฺจ โข ตฺวํ มหาราช นาคเสนโน
อญฺเฌาสี”ติ ฯ

เทวมันตियะอำมาตย์กราบทูลว่า “ข้าแต่มหาราชเจ้า ถูกต้องแล้วพระเจ้าข้า ท่านผู้นี้
แหละ คือ พระนาคเสน พระองค์ทรงทราบพระนาคเสนดีแล้ว พระเจ้าข้า”

โตโต ราชา ตฺวญฺโโจ อโหสิ “อนฺุขาโตว มยา นาคเสนโน อญฺเฌาโต”ติ ฯ

ลำดับนั้น พระราชาก็ทรงยินดีว่า “ใคร ๆ ไม่ต้องบอกเลย เราก็อู้จักพระนาคเสนได้”

อถ โข มิลินทสฺส รณฺเวย อายสมฺมุตฺตํ นาคเสนํ ทิสฺสุวว อหุทฺเวว ภยํ, อหุทฺเวว
ณฺมภิตตตฺตํ, อหุทฺเวว โลมหํโส ๕

ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ทอดพระเนตรเห็นท่านพระนาคเสนเท่านั้น ก็เกิดความกลัว
ขึ้นมาทันที เกิดความหวาดหวั่นขึ้นมาทันที เกิดพระโลมชาติชูชันขึ้นมาทันที

เตนาหุ –

“จรณฺณ จ สมฺปนฺนํ	สุทนต์ํ อุตฺตเม ทเม
ทิสฺสุว ราชาน นาคเสนํ	อิทํ วจนมฺพรวี ๕
กถิตา มยา พหุ ทิฏฺฐจา	สากจฺฉา โอสฺฐา พหุ
น ตาทิสํ ภยํ อาสิ	อชฺช ตาโส ยถา มม ๕
นิสฺสํสยํ ปราชโย	มม อชฺช ภวิสฺสติ
ชโย จ นาคเสนสฺส	ยถา จิตฺตํ น สณฺฺจิตนฺ”ติ ๕

เพราะเหตุนั้น พระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวไว้ว่า

“เพราะทอดพระเนตรเห็นพระนาคเสนผู้ถึงพร้อมด้วยจรณะ ผู้
ฝึกดีแล้วในการฝึก (อินทรีย์ ๖ มีจักขุอินทรีย์เป็นต้น) อันสูงส่ง
พระราชาก็ได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า ‘เราเคยได้พบเห็นสมณะและ
พราหมณ์ที่เราพูดด้วยมากมาย สมณะและพราหมณ์ที่เราเคย
ร่วมสนทนาด้วยก็มากมาย เราไม่ได้เกิดความกลัวเช่นนั้น
เหมือนอย่างที่เกิดความหวาดหวั่นขึ้นมาในวันนี้เลย วันนี้ เรา
จักมีความพ่ายแพ้แน่ อย่างไม่ต้องสงสัย ส่วนพระนาคเสนจักมี
ชัย เพราะว่าจิตของเราไม่นิ่งเลย”

พาทิวรกถา นิฏฺฐิตา ๕

จบพาทิวรกถา

ปุพฺพโยคกถุโท นิฏฺฐิตอ ๕

จบปุพฺพโยคกัณฑ์

—————

๒. มิสินุตปยุตกถุช กัณฑ์มิตินุตปยุต

๒.๑ มหาวคค

๒.๑ มหาวรรค วรคคว่าด้วยควมยั้งใหญ่แห่งหมวดธรรมบางอย่ง

๑. ปญตติปญห

๑. ปญตติปัญหา

ปัญหาว่าด้วยบัญญัติ

[๑] อถ โข มิตินุโท ราชชา, เยนายสุมา นาคเสน, เตนุปลสงกมิ; อุปลสงกมิตวา
อายสุมตา นาคเสนเนน สทุธิ์ สมโมท, สมโมทนีย กถ สสารณีย วิตีสารेतวา เอกมนต์
นีสสิทึ ๗

[๑] ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิตินุที่ได้เสด็จเข้าไปหาท่านพระนาคเสน ณ ที่ท่านพำนักอยู่
แล้วได้ทรงบันเทงกับท่านพระนาคเสน ตรัสสัมโมทนียกถาอันเป็นเหตุให้ระลึกถึงกันเสร็จแล้ว
ก็ทรงประทับนั่ง ณ ที่สมควร

อายสุมาปิ โข นาคเสน ปฏิสมโมทนีเยเนว มิตินุทสุส รณโย จิตต อาราเชสิ ๗

แม้ท่านพระนาคเสนได้ทำพระหทัยของพระเจ้ามิตินุให้ทรงยินดีด้วยสัมโมทนียกถา
ตอบนั้นแหละ

อถ โข มิตินุโท ราชชา อายสุมนต์ นาคเสน เอตทโวจ “กถ ภทฺโต ฃายติ,
กิทฺนาโมสิ ฆนเต”ติ ?

ลำดับนั้นพระเจ้ามิตินุที่ได้ตรัสขอควมนี้กับท่านพระนาคเสนว่า “พระคุณเจ้า คนทั้ง
หลายรู้จักท่านอย่างไร พระคุณเจ้ามีชื่อว่่าอะไรครับ ?”

“นาคเสน”ติ โข อหิ มหาราช ฃายามิ, “นาคเสน”ติ โข มิ มหาราช สพุรหุม-
จารี สมุทาจรณติ, อปีจ มาตาปีโตร นามิ กโรนติ “นาคเสน”ติ วา “สุรเสน”ติ วา
“วีรเสน”ติ วา “สีหเสน”ติ วา, อปีจ โข มหาราช สงฆา สมณญา ปญตติ วโหาโร
นามมตต, ยทึทึ ‘นาคเสน’ติ, น เหตุถ ปุคคโล อุปลพุกตตี ๗

พระนาคเสนถววยพระพรว่า “ขอถววยพระพรมหาบพิตร คนทั้งหลายรู้จักอาตมภาพ
ว่่า พระนาคเสน เพื่อนผู้ประพฤติพรหมจรรย์เรียกอตมภาพว่่า ‘พระนาคเสน’ ก็แต่ว่่า มารดา

บิดาตั้งชื่อเรียกอาตมภาพว่า ‘นาคเสน’ บ้าง ว่า ‘สุรเสน’ บ้าง ว่า ‘วีรเสน’ บ้าง ว่า ‘สีหเสน’ บ้าง, ขอถวายพระพร ก็แต่คำว่า ‘นาคเสน’ นี้ เป็นเพียงคำกล่าวถึง เป็นเพียงสมญานาม เป็นเพียงบัญญัติ เป็นเพียงโวหาร เป็นเพียงชื่อเท่านั้น ความจริง ชื่อว่า ‘นาคเสน’ นี้ ห้ามมีบุคคลอยู่ ‘ไม่’

อถ โข มิลินโท ราชา เอวมาห “สุณนตุ เม โภนุโต ปญจस्ता โยนกา อสีติ-
สหสสา จ ภิกขุ, อยฺ นาคเสนโน เอวมาห ‘น เหตุถ ปุคฺคโล อุปฺลพฺพตี’ติ, กลฺลํ นุ โข
ตทภินฺนุทิตฺนุ”ติ ฯ

ลำดับนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ได้ตรัสอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ทั้งพวกข้าหลวง
โยนก ๕๐๐ คน ทั้งภิกษุ ๘๐,๐๐๐ รูป ขอจงฟังโยม พระนาคเสนนี้ได้กล่าวอย่างนี้ว่า ความจริง
ในชื่อ ‘นาคเสน’ นี้ ห้ามมีบุคคลอยู่ ‘ไม่’ ควรหรือหนอที่พระนาคเสนจะเปล่งคำนั้นออกมา”

อถ โข มิลินโท ราชา อายุสมฺมุตฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ “สเจ ภาฺนเต นาคเสน
ปุคฺคโล นฺุปลพฺพตี, โโก จรฺหิ ตุมฺหากํ จีวรปิตฺทชฺปาตเสนาสนคิลานปฺปจฺยภสชฺชปริกฺขาร
เทติ, โโก ตํ ปรีกฺขชฺชตี, โโก สีลํ รกฺชตี, โโก ภาวนมฺนุญฺชตี, โโก มคฺคผลนิพฺพานานิ สจฺฉิ-
กโรตี, โโก ปาณํ หนตี, โโก อทินฺนํ อาทียตี, โโก กาเมสุมิจฺฉาจารย์ จรตี, โโก มุสา ภณตี,
โก มชฺชํ ปิวตี, โโก ปญฺจานนฺุตริยกมฺมํ กโรตี, ตสฺมา นตฺถิ กุสฺลํ, นตฺถิ อกุสฺลํ, นตฺถิ
กุสฺลากุสฺลानํ กมฺมานํ กตฺตา วา กาเรตา วา, นตฺถิ สุกตทูกฺกฏฺวานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก,
สเจ ภาฺนเต นาคเสน โย ตุมฺहे มาเรตี, นตฺถิ ตสฺสาปิ ปาณาติปาโต, ตุมฺหากมฺปิ ภาฺนเต
นาคเสน นตฺถิ อาจริโย, นตฺถิ อฺุชฺชมาโย, นตฺถิ อฺุปลสมฺปทา ฯ “นาคเสนโน”ติ มํ มหาราช
สพฺรหฺมจาร์ สมนุทาจฺรณฺุตีติ ยํ วเทสิ, ‘กตโม เอตถ นาคเสนโน? กิณฺุ โข ภาฺนเต เกสา
นาคเสนโน”ติ ?

ต่อจากนั้น พระเจ้ามิลินท์ได้ตรัสข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนว่า “พระคุณเจ้านาค-
เสน ถ้าหากว่า ไม่มีบุคคลไซ้ไร ใครเล่า ถวายจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเครื่องบริขารคือยา
ที่เป็นปัจจัยบำบัดไข้ แก่พวกท่าน ใครใช้สอยจีวรเป็นต้นนั้น ใครรักษาศีล ใครบำเพ็ญภาวนา
ใครทำมรรคผลและพระนิพพานให้แจ้ง ใครฆ่าสัตว์ ใครลักสิ่งของที่เขามิได้ให้ ใครประพฤดิ
ผิดในกาม ใครกล่าวเท็จ ใครดื่มน้ำเมา ใครทำอนันตริยกรรม ๕ เพราะเหตุนี้ กุศลก็ไม่มี
อกุศลก็ไม่มี ผู้ทำกุศลกรรมและอกุศลกรรมก็ดี ผู้ใช้ให้ทำก็ดี ก็ไม่มี ผลของกรรมดีและกรรม
ชั่ว ซึ่งเป็นวิบากก็ไม่มี พระคุณเจ้านาคเสน ผู้ใดฆ่าท่าน แม้ผู้นั้นหาชื่อว่ามีการทำปาณาติบาต

ไม่ พระคุณเจ้าภาคเสน แม้แต่ตัวท่านก็ไม่มีอาจารย์หรือก ไม่มีอุปัชฌาย์ ไม่มีการอุปสมบท คำที่ท่านกล่าวว่า ‘ขอถวายพระพรมหาบพิตร เพื่อนผู้ประพฤติพรหมจรรย์เรียกอาตมภาพว่า ‘ภาคเสน’ ดังนี้ ไต ในคำนี้ อะไรเป็นภาคเสนเล่า เส้นผมหรือเป็นภาคเสน ?”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ

พระภาคเสนถวายพระพรว่า “หามีได้หรือก มหาบพิตร”

“โลมา ภาคเสนโน”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “ขนหรือ เป็นภาคเสน”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ

พระภาคเสนถวายพระพรว่า “หามีได้ มหาบพิตร”

“นขา...เป... ทนฺตา...เป... ตโจ...เป... มंसฺ...เป... นฺหารุ...เป... อฏฺฐิ...เป... อฏฺฐิมิณฺข...เป... วกฺก...เป... ทหฺย...เป... ยกน...เป... กิลอมก...เป... ปิหก...เป... ปปฺผาส...เป... อนฺต...เป... อนฺตคฺคณ...เป... อฺุทริย...เป... กรีส...เป... ปิตต...เป... เสมฺห...เป... ปุพฺโพ...เป... โลหิต...เป... เสโท...เป... เมโท...เป... อสฺสุ...เป... วสา...เป... เขโพ...เป... สิงฺฆาณิกา...เป... ลสิกา...เป... มุตต...เป... มตฺถเก มตฺถลฺลฺงคฺ ภาคเสนโน”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “เล็บหรือ... ฟันหรือ... หนังหรือ... เนื้อหรือ... เอ็นหรือ... กระดูกหรือ... เยื่อในกระดูกหรือ... ไตหรือ... หัวใจหรือ... ตับหรือ... พังผืดหรือ... ม้ามหรือ... ปอดหรือ... ไล่ใหญ่หรือ... ไล่ย่อยหรือ... อาหารใหม่หรือ... อาหารเก่าหรือ... ดีหรือ... เสมหะหรือ... น้ำหนองหรือ... เลือดหรือ... เหงื่อหรือ... มันข้นหรือ... น้ำตาหรือ... มันเหลวหรือ... น้ำลายหรือ... น้ำมูกหรือ... ไขข้อหรือ... ปัสสาวะหรือ.. มันสมองหรือ เป็นภาคเสน ?”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ

พระภาคเสนถวายพระพรว่า “หามีได้ มหาบพิตร”

“กินฺนุ โข ภาฺนเต รูป ภาคเสนโน”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “รูปหรือ เป็นภาคเสน”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามีได้ มหาบพิตร”

“เวทนา นาคเสน”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “เวทนาหรือ เป็นนาคเสน”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามีได้ มหาบพิตร”

“สัญญา นาคเสน”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สัญญาหรือ เป็นนาคเสน ?”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามีได้ มหาบพิตร”

“สังขาร นาคเสน”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สังขารทั้งหลายหรือ เป็นนาคเสน ?”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามีได้ มหาบพิตร”

“วิญญาณ นาคเสน”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “วิญญาณหรือ เป็นนาคเสน ?”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามีได้ มหาบพิตร”

“กั ปน ภนฺเต รุปเวทนาสนฺญาสงฺขารวิญญาณ นาคเสน”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า รุป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณหรือ เป็นนาคเสน”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามีได้ มหาบพิตร”

“กั ปน ภาหุเต อญญตฺร รูปเวทนาสมญาสงขารวิญญาณํ นาคเสนโน”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า ก็อื่นไปจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณหรือ เป็นนาคเสน”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามีได้ มหาบพิตร”

“ตมหํ ภาหุเต ปุจฺจนฺโต ปุจฺจนฺโต น ปสฺสามิ นาคเสนํ ฯ นาคเสนสทฺโทเยว นุ โข ภาหุเต นาคเสนโน”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า โยมถามแล้วถามเล่า ก็ยังไม่พบนาคเสนนั้น เลย เสียงที่เปล่งว่านาคเสนหรือ เป็นนาคเสน พระคุณเจ้า ?”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามีได้ มหาบพิตร”

“โก ปเนตฺถ นาคเสนโน, อลิกํ ตฺวํ ภาหุเต ภาสสิ มุสาวาทํ, นตฺถิ นาคเสนโน”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ก็ในคำว่า ‘นาคเสน’ นี้ ไหนนาคเสนเล่า ท่านพูดจาเหลวไหลและเป็นมุสาวาทนะพระคุณเจ้า นาคเสนไม่มีหรอก”

อถ โข อายสฺมา นาคเสนโน มิลินฺทํ ราชาเน อेतทโวจ “ตฺวํ โขสิ มหาราชา ขตฺติย- สฺขุมาโล อจฺจนฺตสฺขุมาโล, ตสฺส เต มหาราชา มชฺฌนฺทิกสมยํ ตตฺตตาย ภูมียา อุนฺหา ย วาลิกาย ขราย สกฺขรกถลิกาย มทฺทิตฺวา ปาเทนาจฺจนฺตสฺส ปาทา รุชฺชนฺติ, กาโย กิลมติ, จิตฺตํ อฺปฺหณฺณติ, ทฺกฺขสฺหคตํ กายวิญญาณํ อฺปฺปชฺชติ, กิณฺุ โข ตฺวํ ปาเทนาคโตสิ, อฺทาทุ วาหเนนา”ติ ?

ลำดับนั้นแล ท่านพระนาคเสนได้ถวายพระพรพระเจ้ามิลินท์ว่า “ขอถวายพระพร มหาบพิตร พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์สุขุมลชาชาติละเอียดอ่อนเสียเหลือเกิน เมื่อพระองค์เสด็จ ดำเนินมาด้วยพระบาทในตอนที่เที่ยงวัน ทรงเหยียบไปบนพื้นที่แดดแผดเผา บนทรายร้อน บน แผ่นกรวดแข็ง พระบาททั้งสองก็ระบมไป พระวรกายก็ย้อมลำบาก พระทัยก็เดือดร้อน กาย วิญญาณที่สทรคตด้วยทุกข์ก็ย้อมเกิดขึ้น พระองค์เสด็จมาด้วยพระบาทหรือ หรือว่าด้วยยาน พาหนะเล่า”

“นาหิ ภนฺเต ปาเทนาจฺฉามิ, รเถนาหิ อาคโตะสุมี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ข้าพเจ้ามิได้ใช้เท้าเดินมาหรรอก โยมมาด้วยรถ”

“สเจ ตูวํ มหาราช รเถนาคโตะสิ, รถํ เม อาโรเจหิ, กิณฺณุ โข มหาราช อีสา
รโถ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าหากว่า พระองค์
เสด็จมาด้วยรถแล้วละก็ขอจงบอกรถให้อาตมภาพทราบด้วยเถิด ขอถวายพระพร งอนรถหรือ
เป็นรถ”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้หรรอก พระคุณเจ้า”

“อกุโข รโถ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “เพลหรือ เป็นรถ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“จกุกานิ รโถ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ล้อทั้งหลายหรือ เป็นรถ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“รถปญฺชริ รโถ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ประทุนหรือ เป็นรถ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“รถทณฺฑโก รโถ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ไม้คานรถหรือ เป็นรถ ?”

“น หิ ภา๑เต”ติ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“ยุคํ รโถ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “แอกหรือ เป็นรถ ?”

“น หิ ภา๑เต”ติ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“รสมิโย รโถ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “เชือกหรือ เป็นรถ ?”

“น หิ ภา๑เต”ติ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“ปโตทลภู๑จิ รโถ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ไม้ปู้๑กหรือ เป็นรถ ?”

“น หิ ภา๑เต”ติ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“กิ๑นุ โข มหาราช อี๑สากุ๑ข๑ก๑รถ๑ป๑ณ๑ช๑ร๑ร๑ท๑น๑ท๑ยุ๑คร๑สมิ๑ป๑โต๑ทา รโถ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ขอถวายพระพร งอน เพล๑ ล้อ ๑ประ๑ท๑น๑รถ ๑ไม้๑คาน๑รถ แอ๑ก เชี๑ก ๑ไม้๑ปู้๑กหรือ เป็นรถ ?”

“น หิ ภา๑เต”ติ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“กี๑ ป๑น มหาราช อ๑ณ๑ต๑ร อี๑สากุ๑ข๑ก๑รถ๑ป๑ณ๑ช๑ร๑ร๑ท๑น๑ท๑ยุ๑คร๑สมิ๑ป๑โต๑ทา รโถ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ขอถวายพระพรมห๑า๑บ๑พิ๑ตร ก็๑อื่น๑ไป๑จาก๑ งอน เพล๑ ล้อ ๑ประ๑ท๑น๑รถ ๑ไม้๑คาน๑รถ แอ๑ก เชี๑ก ๑ไม้๑ปู้๑กหรือ เป็นรถ ?”

“น หิ ภา๑เต”ติ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“ตมหิ महाराज पुञ्जनुतो पुञ्जनुतो न प्रसामि रत्तं, रत्तसुतोयेव नु चो महाराज रत्तो”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อาตมภาพถามแล้วถามเล่า ก็ยังไม่พบเห็นรถนั้นเลย เสียงที่เปล่งว่ารถหรือ เป็นรถ มหาบพิตร ?”

“น हि णनुते”ติ च

พระเจ้ามิลินทร์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“โก ปเนตฺถ รโถ, อลิกํ ตฺวํ महाराज णससि मुसुवात्तं, นตฺถि रโถ, ต्वंसि महाराज सकलขมฺพฺที่เป อคฺคฺราชา, กสฺส ปน ต्वํ ภายิตฺวา मुसुवात्तं णससि, สฺกฺนฺนฺตฺ เม โภณฺโต ปญฺจสตา โยนกา อสฺสิตฺสฺหสฺสา จ ภิกฺขุ, อयं मिलिन्तो राชา เอवมาห ‘รเณนาหิ อาคโตสมิ’ติ, สजे ต्वํ महाराज रเณनाคโตसि, रत्तं मे आरोजेहि’ति वुत्तो समाโน रत्तं न समुपातेति, กล्लं नु चो ตत्तภिन्नฺทิตฺน”ติ च

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ก็ในคำว่า ‘รถ’ นี้ ไหนรถเล่า ขอถวายพระพร พระองค์ตรัสแหละแหละเป็นมุสาวาท รถไม่มีหรือ ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์ก็จัดว่าเป็นพระราชายอดเยี่ยมในชมพูทวีปทั้งสิ้น ทรงกลัวใครกันเล่า จึงได้ตรัสมุสาวาท ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ทั้งข้าหลวงโยนก ๕๐๐ คน ทั้งพระภิกษุ ๘๐,๐๐๐ รูป ของจงฟังโยม พระเจ้ามิลินทร์ พระองค์นี้ตรัสอย่างนี้ว่า “โยมมาด้วยรถ ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าหากว่า พระองค์เสด็จมาด้วยรถ ก็ขอจงบอกรถให้อาตมภาพทราบ ดังนี้แล้ว พระราชาไม่ทรงสามารถยืนยันถึงสิ่งซึ่งชื่อว่ารรถได้ ควรหรือหนอที่พระองค์จะทรงเปล่งรับสั่งเช่นนั้น”

เอวํ วุत्เต, ปญฺจสตา โยนกา อายสฺมโต นาคเสนสฺส สาธุการํ ทตฺวา मिलिन्तराชาเน เอตทโวจु “อิทานि चो त्वं महाराज सकुणोतो णससु”ติ च

เมื่อท่านพระนาคเสนกล่าวอย่างนี้แล้ว พวกข้าหลวงโยนก ๕๐๐ คน ก็ได้ให้สาธุการแก่ท่านพระนาคเสน แล้วกราบทูลข้อความนี้กับพระเจ้ามิลินทร์ว่า “ขอเดชะพระมหाराจ บัดนี้พระองค์เมื่อทรงสามารถ ก็ขอจงรับสั่งเถิด พระเจ้าข้า”

อถ चो मिलिन्तो राชา आयस्मन्तं नาคसेने एतทโวจ “นาहि णनुते नาคसेने मुसा णणामि, อีสญจ ปฏิจ्ज อกฺขญจ ปฏิจ्ज จกฺกานि จ ปฏิจ्ज รत्तปญฺชฺรญจ ปฏิจ्จ รत्तทฺนฺทกฺญจ ปฏิจ्จ ‘รโถ’ติ สงฺขา สมญฺญา ปญฺจตฺติ โวหาโร नामมตฺตํ ปวตฺตตี”ติ च

ลำดับนั้น พระเจ้ามิลินทร์ ได้ตรัสข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนว่า “พระคุณเจ้า

นาคเสน โยมมิได้กล่าวมูสา อาศัยงอนรถด้วย อาศัยเพลารถด้วย อาศัยลัรถด้วย อาศัย
ประทุนรถด้วย อาศัยคานรถด้วย จึงมีคำกล่าวถึง มีสมัญญา มีบัญญัติ มีไวยาหาร มีเพียงชื่อเป็น
ไปว่า รถ แล”

“สาธุ โข ตูมิ มหาราชา รถิ ชานาสี, เอวเมว โข มหาราชา มยหมปิ เกเส จ
ปฏิจจ โลเม จ ปฏิจจ...เป.... มตถเก มตถลุงคณจ ปฏิจจ รูปณจ ปฏิจจ เวทณจ
ปฏิจจ สณณณจ ปฏิจจ สงฺขารे จ ปฏิจจ วิญญาณณจ ปฏิจจ ‘นาคเสน’ติ สงฺขา
สมณณา ปณณตติ ไวยาโร นามมตติ ปวตตติ, ปรมตถโต ปเนตถ ปุคฺคโล นุปลพฺภติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ดีจริงที่พระองค์ผู้จักรรถ ขอถวายพระพร
ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ แม้อาตมภาพ อาศัยเส้นผมด้วย อาศัยขนด้วย ฯลฯ อาศัยมัน
สมองด้วย อาศัยรูป อาศัยเวทนา อาศัยสัญญา อาศัยสังขาร อาศัยวิญญาณ จึงมีคำกล่าวถึง
มีสมัญญา มีบัญญัติ มีไวยาหาร มีเพียงชื่อเป็นไปว่า นาคเสน ก็ในชื่อว่า นาคเสนนี้ หามีบุคคล
โดยปรมาตถิไม่

ภาสิตมฺเปตํ มหาราชา วชิราย ภิกฺขุณิยา ภควโต สมฺมุขา –

“ยถา हि องฺคสมฺภारा โหติ สทฺโท ‘รโถ’ อิติ

เอวํ ขนฺเธสุ สนฺเตสุ โหติ ‘สฺตโต’ติ สมฺมุติ”ติ ฯ

ขอถวายพระพร พระวชิรภิกษุณีได้กล่าวคำนี้เบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

“ศัพท์ว่า ‘รถ’ ย่อมมี เพราะมีองค์ประกอบ ฉันทใด เมื่อชนันท์

ทั้งหลายมีอยู่ ก็ย่อมมีสมมุติว่า ‘สัตว์’ ฉันทนั้นเหมือนกัน”

“อจฺฉริยํ ภาเนเต นาคเสน, อพฺภุตํ ภาเนเต นาคเสน, อติจิตฺตฺรานิ ปณฺหปฺปฏิภานานิ
วิสุตฺตฺชิตฺตานิ, ยทิ พุทฺโธ ติฏฺฐเจยฺย สาธุการํ ทเทยฺย ‘สาธุ สาธุ นาคเสน อติจิตฺตฺรานิ
ปณฺหปฺปฏิภานานิ วิสุตฺตฺชิตฺตานี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “นำอัสจรรย์จริง พระคุณเจ้านาคเสน นำแปลกจริง พระคุณเจ้า
นาคเสน ข้อที่ทำนวิสัยหาปัญหาปฏิภาณที่วิจิตรยิ่งได้ ถ้าหากพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่
ก็คงประทานสาธุการว่า ‘สาธุ สาธุ นาคเสน เธอแก้ปัญหาปฏิภาณที่วิจิตรยิ่งได้’ ดังนี้แน่แท้

ปณฺณตฺติปณฺโท ปจฺโม ฯ

จบบัญญัติปัญหาข้อที่ ๑

๒. วสสคณนปญห

๒. วสสคณนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการนับพรรษา

[๒] “กติวสุโสสิ ตูว์ ฆนฺเต นาคเสนา”ติ ?

[๒] พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านบวชมาที่พรรษาครึบ ?”

“สตตฺวสุโสหิ มหาราช”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อาตมภาพ ๗ พรรษา”

“เก เต ฆนฺเต สตตฺ, ตูว์ วา สตตฺ, คณฺนา วา สตตฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “อะไรของท่านเล่า ๗ พรรษา ตัวท่านเองหรือชื่อ ๗ พรรษา หรือการนับชื่อว่า ๗ พรรษา ?”

เตน โข ปน สมเยน มิลินฺทสฺส รมฺโถ สพฺพาภรณปฏิมณฺฑิตสฺส อลงฺกตปฏฺยตฺตสฺส ปถวียิ ฉายา ทิสฺสติ, อุทกมณฺเฑ จ ฉายา ทิสฺสติ ฯ

ก็ในสมัยนั้นแล พระฉายา (เงา) ของพระเจ้ามิลินท์ผู้ทรงประดับด้วยเครื่องอาภรณ์ทั้งปวงติดเครื่องยศ ทอดปรากฏอยู่ที่พื้นดิน พระฉายายังปรากฏอยู่ที่อ่างน้ำด้วย

อถ โข อายสฺมา นาคเสโน มิลินฺทํ ราชานํ เอตทโวจ “อโย เต มหาราช ฉายา ปถวียิ อุทกมณฺเฑ จ ทิสฺสติ, กิ ปน มหาราช ตูว์ วา ราชา ฉายา วา ราช”ติ ?

ที่นั้น ท่านพระนาคเสนได้ถวายพระพรถามข้อความนั้นกับพระเจ้ามิลินท์ว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระฉายาของพระองค์นี้ ทอดปรากฏอยู่ที่พื้นดินและที่อ่างน้ำ ขอถวายพระพร พระองค์เองชื่อว่า เป็นพระราชา หรือพระฉายาชื่อว่า เป็นพระราชาเล่า”

“อหิ ฆนฺเต นาคเสน ราชา, นายิ ฉายา ราช, มํ ปน นิสฺสาย ฉายา ปวตฺตตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน โยมชื่อว่า เป็นพระราชา เงานี้หาชื่อว่า เป็นพระราชาไม่ แต่ว่า เงาเป็นไปเพราะอาศัยโยม”

“เอวเมว โข มหาราช วสฺसानิ คณฺนา สตตฺ, น ปนาหิ สตตฺ, มํ ปน นิสฺสาย สตตฺ ปวตฺตตี, ฉายูปมํ มหาราช”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ การนับชื่อว่า ๗ พรรษา ตัวอาตมาเองหาชื่อว่า ๗ พรรษาไม่ แต่การนับ ๗ พรรษานี้ย่อมเป็นไปเพราะอาศัยอาตมภาพ จึงมีอุปมาเหมือนเงา ขอถวายพระพร”

“อจฺจริยํ ภาณฺเต นาคเสน, อพฺภุตํ ภาณฺเต นาคเสน, อติจิตฺตฺวานิ ปญฺหปฏฺฏิภาณานิ วิสฺสชฺชิตฺตานี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “นำอัสจรรยจริง พระคุณเจ้านาคเสน นำประหลาดจริง พระคุณเจ้านาคเสน ข้อที่ท่านวิชันนาปัญหาปฏิภาณที่วิจิตรยิ่งได้”

วสฺสคณนปฺนุโห ทฺติโย ๑
จบวสฺสคณนปัญหาข้อที่ ๒

๓. วิมฺสนปฺนุห

๓. วิมฺงสนปฺนุหา

ปัญหาว่าด้วยพิจารณาไตรตรอง

[๓] ราชา อาห “ภาณฺเต นาคเสน สลฺลปิสุสฺสสิ มยา สทฺธิณฺ”ติ ?

[๓] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านจะสนทนากับโยมได้หรือไม่”

“สเจ ตฺวํ มหาราช ปณฺทิตฺวาหิ สลฺลปิสุสฺสสิ, สลฺลปิสุสฺสามิ, สเจ ปน ราชวาหิ สลฺลปิสุสฺสสิ, น สลฺลปิสุสฺสามิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าหากว่าพระองค์จะตรัสแต่คำพูดอย่างที่บัณฑิตใช้พูดสนทนากัน อาตมภาพก็จะสนทนาด้วย แต่ถ้าหากรับสั่งแต่คำพูดอย่างที่พระราชารับสั่ง อาตมภาพก็จะไม่ขอสนทนาด้วย”

“กถิ ภาณฺเต นาคเสน ปณฺทิตฺตา สลฺลปฺนุตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เหล่าบัณฑิตสนทนากันอย่างไร ?”

“ปณฺทิตฺตานํ โข มหาราช สลฺลาเป อาเวจนมฺปิ กยิริติ, นิพฺเพจนมฺปิ กยิริติ, นิคฺคโหปิ กยิริติ, ปฏฺฏิกมฺมมฺปิ กยิริติ, วิสฺสาโสปิ กยิริติ, ปฏฺฏิวิสฺสาโสปิ กยิริติ, น จ เตน ปณฺทิตฺตา กุปฺปนฺติ, เอวํ โข มหาราช ปณฺทิตฺตา สลฺลปฺนุตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เมื่อมีการสนทนากัน บัณฑิตทั้งหลายย่อมผูกปัญหาขึ้นบ้าง ย่อมแก้คำพูดเขาบ้าง ย่อมข่มเขาบ้าง ย่อมโต้ตอบบ้าง ย่อมทำที่ว่าเป็นคำกล่าวชัดดีบ้าง ย่อมทำที่ว่าเป็นคำกล่าวชัดดีกว่าบ้าง ก็บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่ขุ่นเคืองกันเพราะวาทะนั้น ขอถวายพระพร บัณฑิตทั้งหลายสนทนากันอย่างนี้”

“กถิ ปน ภนฺเต ราชานो สลฺลปฺนฺตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า พวกพระราชาสนทนากันอย่างไร ?”

“ราชานो โข มหาราช สลฺลาเป เอกํ วตฺถุํ ปฏฺิชาณฺนฺติ, โย ตํ วตฺถุํ วิโลเมติ, ตสฺส ทณฺ्हํ อาณาเปณฺติ ‘อิมสฺส ทณฺ्हํ ปณฺเฑา’ติ, เหวํ โข มหาราช ราชานो สลฺลปฺนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เมื่อมีการพูดจากัน พระราชาทรงยืนยันเรื่องหนึ่ง ผู้ใดไม่คล้อยตามเรื่องที่ทรงยืนยันนั้น ก็จะได้รับสั่งให้ลงทัณฑ์ผู้นั้นว่า ‘จงลงโทษผู้นี้’ ขอถวายพระพร พระราชาทั้งหลายทรงสนทนากันอย่างนี้”

“ปณฺหิตฺวาทาหํ ภนฺเต สลฺลปฺิสฺสามิ, โน ราชวาทํ วิสฺสฺมฺโห ภาทฺโตะ สลฺลปฺตุ ยถา ภิกฺขุณา วา สามเณเรณ วา อุปาสเกณ วา อารามิเกณ วา สทฺธิ สลฺลปฺติ, เหวํ วิสฺสฺมฺโห ภาทฺโตะ สลฺลปฺตุ มา ภายตุ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า โยมจักสนทนาแต่คำที่เป็นบัณฑิตวาทาทะ ไม่ใช่ราชวาทะ ขอพระคุณเจ้าจงวางใจที่จะสนทนากับโยมเถิด เหมือนอย่างที่สนทนากับพระภิกษุสามเณร อุบาสก หรือกับคนวัดเถิด จงอย่ากลัวไปเลย”

“สฺมฺมจฺจ มหาราช”ติ เถโร อพฺภานฺนุโมทิ ฯ

พระเถระอนุโมทนาอย่างยั้งว่า “สาธุ ขอถวายพระพรมหาบพิตร”

ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ปุจฺฉิสฺสามิ”ติ ฯ

พระราชชาติรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน โยมจักถามปัญหาละ”

“ปุจฺฉ มหาราช”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ขอจงตรัสถามเถิด”

“ปุจฺฉิโตสิ เม ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า โยมได้ถามแล้ว”

“วิสุตชชิต์ เม มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร อาตมภาพก็ได้ถวายวิสัยชันมาแล้ว”

“ก็ ปน ฆนเต ตยา วิสุตชชิตนุ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ท่านวิสัยชันว่าอะไร ?”

“ก็ ปน มหาราชา ตยา ปุจฺฉิตนุ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ก็ ขอถวายพระพร พระองค์ตรัสถามว่าอะไรเล่า”

วิมัสสนปญฺโท ตติโย ฯ

จบวิมัสสนปัญหาค์ที่ ๓

๔. อนนตกายปญฺห

๔. อนนตกายปัญหา

ปัญหาว่าด้วยอนนตกายอำมาตย์

[๔] อถ โข มิลินฺทสฺส รณฺโฆ เอตทโหสิ “ปญฺหิตฺโต โข อยํ ภิกฺขุ ปฏฺวิโฬ มยา สทฺธิ์ สลฺลปิตุํ, พหุกาณิ จ เม จานานิ ปุจฺฉิตพฺพานิ ภวิสฺสนฺติ, ยาว อปุจฺฉิตานิเยว ตานิ จานานิ ภวิสฺสนฺติ, อถ สฺสูริโย อตุถํ คมิสฺสตี, ยนฺนุนาหํ เสว อนฺเตปุเร สลฺลเปยฺยนุ”ติ ฯ

[๔] ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ทรงเกิดพระดำริข้อนี้อขึ้นมาว่า “ภิกษุรูปนี้ เป็นบัณฑิต มีความสามารถพอที่จะสนทนากับเราได้หนอ ก็เรื่องที่เราควรจะถามมีมากมาย เรื่องเหล่านั้น ยังมีได้ตามเลย แต่ว่า ดวงอาทิตย์จะอัสดงคต ถ้าอะไรพรั่งนี้เราควรได้สนทนากันในเมือง”

อถ โข ราชา เทวมนฺติยํ เอตทโวจ “เตนหิ ตวํ เทวมนฺติย ภาทนฺตสฺส อาโรเจยฺยาสิ ‘เสว อนฺเตปุเร รณฺเณ สทฺธิ์ สลฺลาโป ภวิสฺสตี’ติ ฯ

ที่นั่น พระราชาจึงรับสั่งข้อความนี้กับเทวมันติยะอำมาตย์ว่า “นี่แน่ะเทวมันติยะ ถ้าอย่างนั้น เธอพึงไปกราบเรียนพระคุณเจ้าเถิดว่า ‘วันพรั่งนี้ ท่านจะมีการสนทนากับพระราชา ภายในเมือง’”

อิทํ วตฺวา มิลินฺโท ราชา อุฏฺฐายาสนา เถรํ นาคเสนํ อาปุจฺฉิตฺวา รถํ อภิรุหิตฺวา “นาคเสนโน นาคเสนโน”ติ สขุฌายํ กโรนฺโต ปกฺกามิ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ครั้งรับสั่งความข้อนั้นแล้ว ก็เสด็จลุกจากอาสนะ ตรัสลาพระนาคเสนเถระเสด็จขึ้นรถหลีกไป ทรงพลางพึมพำว่า “ท่านนาคเสน ท่านนาคเสน”

อถ โข เทวมนฺติโย อายสมฺนตํ นาคเสนํ เอตทโวจ “ราชา ฆนฺเต มิลินฺโท เอวมาห ‘เสว อนฺเตปุเร รณฺณา สทฺธิ์ สลฺลาโป ภวิสฺสตี’ติ ฯ

ต่อจากนั้น เทวมันติยะอำมาตย์ก็ได้ไปกราบเรียนความข้อนั้นกับท่านพระนาคเสนว่า “พระคุณเจ้า พระเจ้ามิลินท์รับสั่งอย่างนี้ว่า ‘วันพรุ่งนี้ ท่านจะมีการสนทนากับพระราชาราชาภายในเมือง ขอรับ’”

“สาธฺฐ”ติ เถโร อพฺภานฺโมทิ ฯ

พระเถระอนุโมทนาอย่างยืงว่า “ดีละ”

อถ โข ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน เทวมนฺติโย จ อนนฺตกาโย จ มงฺกุโร จ สพฺพทินฺโน จ, เยน มิลินฺโท ราชา, เตนฺอุปสงฺกมฺมีสุ; อุปสงฺกมิตฺวา ราชานํ มิลินฺทํ เอตทโวจฺ “आคจฺฉตฺตุ महाराज गणुतो नकसेनो”ति ?

ครั้งนั้นแล เมื่อราตรีล่วงไปแล้ว เทวมันติยะอำมาตย์ อนันตกายอำมาตย์ มังกุระอำมาตย์ และสรรพทินนะอำมาตย์ ได้พากันไปเฝ้าพระเจ้ามิลินท์ ณ ที่ประทับ แล้วกราบทูลข้อความนั้นกับพระเจ้ามิลินท์ว่า “ขอเดชะพระมหाराชา พระคุณเจ้านาคเสนจงมาได้หรือยังพระเจ้าข้า”

“आम आकज्छत्तु”ติ ฯ

พระราชชาติรัสว่า “เออ ขอท่านจงมาได้แล้วละ”

“กิตฺตเกหิ ภิกฺขุหิ สทฺธิ์ आकज्छत्तु”ติ ?

พวกอำมาตย์กราบทูลถามว่า “จะทรงโปรดให้ท่านมาพร้อมกับพระภิกษุจำนวนสักกี่รูป พระเจ้าข้า”

“ยत्ตเก ภิกฺขุ อิจฺฉติ, ตตฺตเกหิ ภิกฺขุหิ สทฺธิ์ आकज्छत्तु”ติ ฯ

พระราชชาติรัสว่า “ขอพระคุณเจ้าจงมาพร้อมกับพระภิกษุจำนวนตามที่ต้องการเถิด”

อถ โข สัพพทินุโน อาห “อาคัจฉตุ มหาราช ทสฺหิ ภิกฺขุหิ สทฺธิณฺหฺ”ติ ฯ
 ลำดับนั้น สัพพทินนะอำมาตย์จึงกราบทูลว่า “ขอเดชะพระมหาราช ขอจงทรงโปรดให้
 ท่านมาพร้อมกับภิกษุจำนวน ๑๐ รูปเถิด พระเจ้าข้า”

ทฺติยมฺปิ โข ราชฯ อาห “ยตฺตเก ภิกฺขุ อิจฺฉติ, ตตฺตเกหิ ภิกฺขุหิ สทฺธิ
 อาคัจฉตุ”ติ ฯ

พระราชารับสั่งแม่เป็นครั้งที่ ๒ ว่า “ขอพระคุณเจ้าจงมาพร้อมกับพระภิกษุจำนวน
 ตามที่ท่านต้องการเถิด”

ทฺติยมฺปิ โข สัพพทินุโน อาห “อาคัจฉตุ มหาราช ทสฺหิ ภิกฺขุหิ สทฺธิณฺหฺ”ติ ฯ
 สัพพทินนะอำมาตย์ก็ยังคงกราบทูลแม่เป็นครั้งที่ ๒ ว่า “ขอเดชะมหาราชเจ้า ขอจง
 ทรงโปรดให้ท่านมาพร้อมกับพระภิกษุจำนวนเพียง ๑๐ รูปเท่านั้นเถิด พระเจ้าข้า”

ตติยมฺปิ โข ราชฯ อาห “ยตฺตเก ภิกฺขุ อิจฺฉติ, ตตฺตเกหิ ภิกฺขุหิ สทฺธิ
 อาคัจฉตุ”ติ ฯ

พระราชารับสั่งแม่เป็นครั้งที่ ๓ ว่า “ขอพระคุณเจ้าจงมาพร้อมกับภิกษุจำนวนตาม
 ท่านต้องการเถิด”

ตติยมฺปิ โข สัพพทินุโน อาห “อาคัจฉตุ มหาราช ทสฺหิ ภิกฺขุหิ สทฺธิณฺหฺ”ติ ฯ
 สัพพทินนะอำมาตย์ก็ยังคงกราบทูลแม่เป็นครั้งที่ ๓ ว่า “ขอเดชะพระมหาราชเจ้า ขอ
 จงทรงโปรดให้ท่านมาพร้อมกับพระภิกษุจำนวนเพียง ๑๐ รูปเท่านั้นเถิด พระเจ้าข้า”

“สพฺโพ ปนายํ สกฺกาโร ปฏฺยชาติโต, อหํ ภณฺนํ ‘ยตฺตเก ภิกฺขุ อิจฺฉติ, ตตฺตเกหิ
 ภิกฺขุหิ สทฺธิ อาคัจฉตุ’ติ ฯ อยํ ภณฺเน สพฺพทินุโน อณฺณถา ภณฺติ, กิณฺนุ มยํ นปฺปฏฺยพลา
 ภิกฺขุณฺโณ โมฆณฺโณ ทาตฺตุนฺหฺ”ติ ?

พระราชตรัสว่า “ก็เครื่องสักการะทุกอย่างนี้ เราก็ได้เตรียมไว้แล้ว ทั้งเราก็กว่า
 อยู่ว่า ‘ขอพระคุณเจ้าจงมาพร้อมกับพระภิกษุจำนวนตามที่ท่านต้องการเถิด’ นี่แนะนำ
 สัพพทินนะอำมาตย์ผู้นี้กลับกล่าวโดยประการอื่น เราไม่มีความสามารถพอที่จะถวายอาหาร
 แก่พระภิกษุทั้งหลายได้หรือไร”

เอวํ วุตฺเต, สพฺพทินุโน มงฺกฺ อโหสิ ฯ

เมื่อรับสั่งอย่างนี้แล้ว สัพพทินนะอำมาตย์ก็ได้แต่ก่อกวนไป

อถ โข เทวมนฺติโย จ อนนฺตกาโย จ มงฺกุโร จ, เยนายสุมา นาคเสนโน, เตนฺอุปสงฺกมึสุ; อุปสงฺกมิตฺวา आयสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจुं “ราชา ฆนฺเต มิลินฺโท เอวมาห ‘ยตฺตเก ภิက္ขุ อิจฺจติ, ตตฺตเกหิ ภิက္ขุหิ สทฺธิ อากจฺจตุ’ติ ฯ

ต่อจากนั้น เทวมันติยะอำมาตย์ อนันตกายอำมาตย์ และมังกุระอำมาตย์ ได้เข้าไปหา ท่านพระนาคเสน ณ ที่ท่านพำนักอยู่ แล้วได้เรียนข้อความนั้นกับท่านพระนาคเสนว่า “พระคุณเจ้า พระเจ้ามิลินท์รับสั่งอย่างนี้ว่า ‘ขอพระคุณเจ้าจงมาพร้อมกับพระภิกษุจำนวนตามที่ท่านต้องการเถิด’”

อถ โข आयสฺมา นาคเสนํ ปุพฺพพฺนฺหสมยํ นิวาเสตุวา ปตฺตจิวฺรมาทาย อสีติยา ภิက္ขุสฺหสฺเสหิ สทฺธิ สาคลํ ปาวิสึ ฯ

ลำดับนั้น พระนาคเสนหนึ่ง(สบง) ในเวลาเช้า ถือเอาบาตรและจีวร เข้าไปยังเมืองสาครละ พร้อมกับภิกษุสงฆ์จำนวน ๘๐,๐๐๐ รูป

อถ โข อนนฺตกาโย आयสฺมนฺตํ นาคเสนํ นิสุสาย คจฺจนฺโต आयสฺมนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ “ฆนฺเต นาคเสน ยํ ปเนตํ พฺรุสิ ‘นาคเสนโน’ติ, กตโม เอตถ นาคเสนโน’ติ ?

ครั้งนั้นแล อนันตกายอำมาตย์ ผู้เดินใกล้ซัดท่านพระนาคเสน ได้กล่าวข้อความนั้นกับท่านพระนาคเสนว่า “พระคุณเจ้านาคเสน คำที่ท่านกล่าวว่า ‘นาคเสน’ นี้ ไต ในคำนี้มีอะไรที่เป็นนาคเสนอยู่หรือ ?”

เถโร อาท “โก ปเนตถ ‘นาคเสนโน’ติ มญฺญสิ”ติ ?

พระเถระกล่าวว่า “ก็ในคำว่า ‘นาคเสน’ นี้ ท่านสำคัญว่า อะไรเป็นนาคเสนเล่า”

“โย โส ฆนฺเต อพฺพฆนฺตเร วาโต ซีโว ปวิสฺติ จ นิภฺขมฺติ จ, โส ‘นาคเสนโน’ติ มญฺญามิ”ติ ฯ

อนันตกายอำมาตย์ กล่าวตอบว่า “พระคุณเจ้า ชีวะคือลมในภายใน ย่อมเข้าและออกอยู่นั้นใด โยมสำคัญว่าลมนั้นนั่นแหละว่า ‘เป็นนาคเสน’

“ยทิ ปเนโส วาโต นิภฺขมิตฺวา นปฺปวิเสยฺย, ปวิสิตฺวา น นิภฺขเมยฺย, ซีเวยฺย นุ โข โส ปุริโส”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ก็ถ้าหากว่า ลมนั้น ออกไปแล้ว ไม่กลับเข้ามาเข้าไปแล้ว ไม่ออกมา บุคคลนั้นจะพึงเป็นอยู่ได้หรือ ?”

“น หิ ภาณุเต”ติ ฯ

อนันตกายอำมาตย์กล่าวว่า “มิได้หรรอก พระคุณเจ้า”

“เย ปนิเม สงฺขทมกา สงฺขํ ฐเมนติ, เตสํ วาโต ปฺน ปวิสตี”ติ ?

พระภาคเสนถามว่า “นักเป่าสังข์ ย่อมเป่าสังข์ ลมเป่าของคนเหล่านั้น จะกลับเข้าไปอีกหรือ ?”

“น หิ ภาณุเต”ติ ฯ

อนันตกายอำมาตย์กล่าวตอบว่า “มิได้หรรอก พระคุณเจ้า”

“เย ปนิเม วีสทมกา วีสํ ฐเมนติ, เตสํ วาโต ปฺน ปวิสตี”ติ ?

พระภาคเสนถามว่า “พวกนักเป่าปี่ ย่อมเป่าปี่ ลมเป่าของคนเหล่านั้นจะกลับเข้าไปอีกหรือ ?”

“น หิ ภาณุเต”ติ ฯ

อนันตกายอำมาตย์ตอบว่า “มิได้หรรอก พระคุณเจ้า”

“เย ปนิเม สิงฺคทมกา สิงฺคํ ฐเมนติ, เตสํ วาโต ปฺน ปวิสตี”ติ ?

พระภาคเสนถามว่า “พวกคนเป่าเขาสัตว์ ย่อมเป่าเขาสัตว์ ลมเป่าของคนเหล่านั้น จะกลับเข้าไปอีกหรือ ?”

“น หิ ภาณุเต”ติ ฯ

อนันตกายอำมาตย์ตอบว่า “มิได้หรรอก พระคุณเจ้า”

“อถ กิสฺส ปน เต น มรฺนตี”ติ ฯ

พระภาคเสนถามว่า “ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร คนเหล่านั้นจึงไม่ตายเล่า ?”

“นาหํ ปฏฺวิพลฺโล ตยา วาทินา สทฺธิ สลฺลปิตุํ, สาธุ ภาณุเต อตฺถํ ชฺปเปหิ”ติ ฯ

อนันตกายอำมาตย์กราบเรียนว่า “โยมไม่มีความสามารถเพื่อจะสนทนากับท่านผู้เป็นเจ้าวาหะได้ พระคุณเจ้าขอได้โปรดอธิบายเนื้อความด้วยเถิด”

“เนโส ชีโว, อสฺสาสปสฺสาสา นามเตเต กายสงฺขาราทิ เถโร อภิธมฺมกถํ กเถสิ ฯ

พระเถระได้กล่าวอภิธรรมกถาว่า “ชื่อว่าลมหายใจเข้า และหายใจออกนี้ หาใช่ชีวะไม่ นี้ชื่อว่ากายสังขาร” ดังนี้ เป็นต้น

อถ อนนุตกาโย อุปาสกตตํ ปฏิวะเทสีติ ฯ
 ลำดับนั้น อนันตกายอำมาตย์ได้ประกาศตนว่าเป็นอุบาสก

อนนุตกายปญฺโท จตฺตฺโต ฯ
 จบอนันตกายปัญหาข้อที่ ๔

๕. ปพพชชปญฺห

๕. ปัพพชชปัญฺหา

ปัญหาว่าด้วยการบวช

[๕] อถ โข อายสฺมา นาคเสน, เยน มิลินฺทสฺส รณฺโณ นิเวสนํ, เตนุปลสงฺกมิ;
 อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺญตฺเต อาสเน นิสิตฺติ ฯ

[๕] ครั้งนั้นแล ท่านพระนาคเสนได้เข้าไปยังพระราชนิเวศน์ของพระเจ้ามิลินท์ แล้วก็นั่งบนอาสนะที่เจ้าพนักงานได้ปูลาดไว้

อถ โข มิลินฺโท ราชฺา อายสฺมฺนฺตํ นาคเสนํ สปริสฺสํ ปณฺเฑน ชาทนีเยน โภชนีเยน
 สหตฺถา สนฺตปฺเปตฺวา สมฺปฺวาเรตฺวา เอกเมกํ ภิกฺขุํ เอกเมเกน ทฺสฺสยฺเคน อจฺฉาเทตฺวา
 อายสฺมฺนฺตํ นาคเสนํ ติจิวเรน อจฺฉาเทตฺวา อายสฺมฺนฺตํ นาคเสนํ เอตทโวจ “ภนฺเต
 นาคเสน ทสฺหิ ภิกฺขุหิ สทฺธิ อึช นิสิตถ, อวเสสา คจฺฉนฺตุ”ติ ฯ

ที่นั้น พระเจ้ามิลินท์ก็ได้ทรงเล็งดูท่านพระนาคเสนพร้อมทั้งบริษัทให้อ้อมหน้าเพียง
 พอด้วยของเคี้ยวของฉันอันประณีต ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง แล้วทรงให้ภิกษุครองผ้า
 รูปละหนึ่งคู่ นิมนต์ให้พระนาคเสนครองไตรจีวร แล้วตรัสถามข้อความนี้กับท่านพระนาคเสน
 ว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ขอนิมนต์ท่านพร้อมทั้งภิกษุ ๑๐ รูป นั่งอยู่ ณ ที่นี้เถิด ภิกษุที่เหลือ
 ขอนิมนต์กลับไปก่อน”

อถ โข มิลินฺโท ราชฺา อายสฺมฺนฺตํ นาคเสนํ ภูตฺตาวี โอนีตปตฺตปาณี วิทิตฺวา
 อญฺญตรํ นิจํ อาสนํ คเหตุวา เอกมฺนฺตํ นิสิตฺติ ฯ

ลำดับนั้น พระเจ้ามิลินท์ พอทรงทราบที่ท่านพระนาคเสนฉันเสร็จ วางมือจากบาตร
 พระองค์ก็ทรงยึดเอาอาสนะที่ต่ำกว่าแห่งใดแห่งหนึ่ง ประทับนั่ง ณ ที่สมควร

เอกมณฑุ์ นิลินุโน โข มลินุโท ราชา आयสมนุด้ นาคเสนุ์ เอตทวโจ “ภนุเต นาคเสนุ์ กิมุหิ โหติ กถาสลลาโป”ติ ?

พระเจ้ามลินุ์ประทับนั่งลง ณ ที่สมควรแล้ว ก็ได้รับสั่งข้อความนี้กับท่านพระนาคเสนุ์ ว่า “พระคุณเจ้านาคเสนุ์ จะมีการพูดคุยสนทนากันในเรื่องอะไรบ้าง ?”

“อตุเถน มยั มหาราช อตุถิกา, อตุเถ โหตุ กถาสลลาโป”ติ ฯ

พระนาคเสนุ์ถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พวกเรามีความต้องการด้วย ประโยชน์ ขอจงมีการพูดจาสนทนากันในเรื่องที่มีประโยชน์เกิด”

ราชา อาห “กิมตุถิยา ภนุเต นาคเสนุ์ ตุมหากั ปพพชชา, โโก จ ตุมหากั ปรมตุโถ”ติ ฯ

พระราชอาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสนุ์ การบวชของท่านมีประโยชน์อะไร ก็ประโยชน์ อย่างยิ่งของพวกท่านคืออะไร ?”

เถโร อาห “กินุติ มหาราช อิหุ่ ทุกุขั นีรุชฺฌเมยย, อญญญจ ทุกุขั น อุปฺปชเชยยาติ ฯ เอตทตถา มหาราช อมุหากั ปพพชชา, อนฺุปาทา ปรีนินฺุพานุ์ โข ปน อมุหากั ปรมตุโถ”ติ ฯ

พระเถระถวายวิสัชนาว่า “ประโยชน์อะไรหรือ ขอถวายพระพร พวกอาตมภาพบวช เพื่อประโยชน์แก่สิ่งนี้ คือ ทุกุขันี้ ฟังดับไปเสีย และทุกุขัอื่นก็ไม่ฟังเกิดขึ้น ขอถวายพระพร การบวชของพวกอาตมภาพ ก็มีข้อที่กล่าวมานี้ เป็นประโยชน์ ก็แลอนฺุปาทาปรีนินฺุพานุ์ เป็น ประโยชน์อย่างยิ่งของพวกอาตมภาพ”

“เกี ปน ภนุเต นาคเสนุ์ สพฺุเพ เอตทตถาย ปพพชนุติ”ติ ?

พระเจ้ามลินุ์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสนุ์ พวกภิกษุทุกรูปล้วนบวชเพื่อ ประโยชน์แก่สิ่งนี้หรือ ?”

“น หิ มหาราช เกจิ เอตทตถาย ปพพชนุติ, เกจิ ราชากินีตา ปพพชนุติ, เกจิ โจราากินีตา ปพพชนุติ, เกจิ อิณฺุฎฎา ปพพชนุติ, เกจิ อาชีวิกตถาย ปพพชนุติ, เย ปน สมฺุมา ปพพชนุติ, เต เอตทตถาย ปพพชนุติ”ติ ฯ

พระนาคเสนุ์ถวายวิสัชนาว่า “หามิได้ ขอถวายพระพร บางพวกก็บวชเพื่อประโยชน์ แก่สิ่งนี้ บางพวกเป็นผู้ที่พระราชามีรับสั่งให้จับตัวไป ก็บวช (บวชหนีพระราชา) บางพวกกลัว

พวกโจรจับไป ก็บวช บางพวกก็บวชหนีหนี บางพวกก็บวชเพื่อประโยชน์แก่การเลี้ยงชีพ ส่วนภิกษุเหล่าใดบวชโดยชอบ ภิกษุเหล่านั้นย่อมบวชเพื่อประโยชน์ข้อนี้”

“ตวั ปน ภาณเต เอตทตถาย ปพฺพชฺชิตฺสึ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านบวชเพื่อประโยชน์แก่สิ่งนี้หรือเปล่า ?”

“อหิ โข มหาราช ทหฺรโก สนฺโต ปพฺพชฺชิตฺ, น ชานามิ อิมสฺส นามตถาย ปพฺพชามิตฺติ, อปิจ โข เม เอวํ อโหสิ ‘ปณฺฑิตา อิมํ สมณํ สกฺยปฺตฺติยา, เต มํ สิग्ขาเปสฺสนฺตึ’ติ, สุวาทํ เตหิ สิग्ขาปิตฺ ชานามิ จ ปสฺสามิ จ ‘อิมสฺส นามตถาย ปพฺพชฺชา’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อาตมภาพบวชตั้งแต่ยังเป็นเด็ก ยังไม่ทราบว่ เราบวชเพื่อประโยชน์แก่สิ่งนี้ ก็แต่ว่า อาตมภาพเกิดความคิดขึ้นอย่างนี้ว่า ‘สมณศากยบุตรเหล่านี้เป็นบัณฑิต ท่านเหล่านั้นจักให้เราได้ศึกษา’ อาตมภาพนั้น พอท่านเหล่านั้นให้ศึกษาแล้ว จึงรู้ และจึงเห็นว่า ‘การบวชย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่สิ่งนี้’

“กฺลโลสิ ภาณเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ปพฺพชฺชปญฺโท ปญฺจโม ฯ

จบปัพพชชปัญญาข้อที่ ๕

๖. ปฏิสนธิปญห

๖. ปฏิสนธิปัญหา

ปัญหาว่าด้วยปฏิสนธิ

[๖] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน อตฺถิ โภจิ มโต น ปฏิสนฺทหฺติ”ติ ฯ

[๖] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บางคนตายแล้วไม่ปฏิสนธิ (ไม่เกิดอีก) มีอยู่หรือ”

เถโร อาห “โภจิ ปฏิสนฺทหฺติ, โภจิ น ปฏิสนฺทหฺติ”ติ ฯ

พระเถระถวายวิสัชนาว่า “บางคนปฏิสนธิ บางคนไม่ปฏิสนธิ”

“โภ ปฏิสนฺทหฺติ, โภ น ปฏิสนฺทหฺติ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “ใครปฏิสนธิ ใครไม่ปฏิสนธิ”

“สฺกิลโส มหาราช ปฏิสนฺทหฺติ, นิกฺกิลโส น ปฏิสนฺทหฺติ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร ผู้มีกิเลส ย่อมปฏิสนธิ ผู้ไม่มีกิเลส ย่อมไม่ปฏิสนธิ”

“ตฺวํ ปน ภนฺเต นาคเสน ปฏิสนฺทหฺติสฺสตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านจะปฏิสนธิหรือไม่”

“สเจ มหาราช สอุปาทาโน ภวิสฺสามิ, ปฏิสนฺทหฺติสฺสามิ, สเจ อนุปาทาโน ภวิสฺสามิ, น ปฏิสนฺทหฺติสฺสามิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร ถ้าหากว่าอาตมภาพเป็นผู้มีอุปาทาน อาตมภาพก็จะปฏิสนธิ ถ้าหากว่า อาตมภาพเป็นผู้ไม่มีอุปาทาน อาตมภาพก็จะไม่ปฏิสนธิ”

“กฺลฺโลลฺลิสฺส ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ปฏิสนธิปญฺโท ญฺจ ๑

จบปฏิสนธิปัญหาข้อที่ ๖

๗. โยนิโสมนสิการปญห

๗. โยนิโสมนสิการปัญหา

ปัญหาว่าด้วยโยนิโสมนสิการ

[๗] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน โย น ปฏิสนฺทหติ, นนฺ โส โยนิโสมนสิการเณ
น ปฏิสนฺทหตี”ติ ?

[๗] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลใดไม่ปฏิสนธิ บุคคลนั้นย่อมไม่
ปฏิสนธิ เพราะมีโยนิโสมนสิการใช่หรือไม่ ?”

“โยนิโส จ มหาราช มนสิการเณ ปญฺเวย จ อญฺเวยหิ จ กุสเลหิ ฐมฺเมหิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุคคลย่อมไม่ปฏิสนธิ เพราะ
มีโยนิโสมนสิการ เพราะมีปัญญา และเพราะมีกุศลธรรมทั้งหลายอย่างอื่น”

“นนฺ ภนฺเต โยนิโสมนสิการโรเยว ปญฺเวย”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า โยนิโสมนสิการนั้นแหละ ก็เป็นปัญญาใช่หรือไม่ ?”

“น หิ มหาราช อญฺโฆ มนสิการโร, อญฺเวย ปญฺเวย, อิมสฺส โข มหาราช อเชพฺก-
โคณมหีสโฏจจตุรภานมุปี มนสิการโร อตฺถิ, ปญฺเวย ปน เตสฺส นตฺถิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “หามิได้ มหาบพิตร โยนิโสมนสิการก็อย่างหนึ่ง ปัญญา
ก็อย่างหนึ่ง ขอถวายพระพร แม้พวกสัตว์เหล่านั้น คือ แพะ แกะ โค กระบือ อูฐ ลา ก็มีโยนิโส-
มนสิการได้ แต่สัตว์เหล่านั้น หาปัญญาไม่”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

โยนิโสมนสิการปญฺโท สฺตฺตโม ฯ

จบโยนิโสมนสิการปัญหาข้อที่ ๗

๘. มนสิการลक्षणปญห

๘. มนสิการลักขณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยมนสิการมีอะไรเป็นลักษณะ

[๘] ราชา อาห “กิลฺกฺขโณ ภาฺนฺเต นาคเสน มนสิกาโร, กิลฺกฺขณา ปญฺญา”ติ ?

[๘] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน มนสิการ มีอะไรเป็นลักษณะ ปัญญา มีอะไรเป็นลักษณะ ?”

“อุหนฺลฺกฺขโณ โข มหาราช มนสิกาโร, เจฺทฺนลฺกฺขณา ปญฺญา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร มนสิการมีการตรึก เป็นลักษณะ ปัญญามีการตัดเป็นลักษณะ”

“กถํ อุหนฺลฺกฺขโณ มนสิกาโร, กถํ เจฺทฺนลฺกฺขณา ปญฺญา, โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “มนสิการมีการตรึก (การจับไว้) เป็นลักษณะอย่างไร ปัญญามีการตัดเป็นลักษณะอย่างไร ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ที่เถอะ”

“ชานาสี ตฺวํ มหาราช ยวลาวเก”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์ทรงรู้จักคนเกี่ยวข้าวบ้างหรือไม่ ?”

“อาม ภาฺนฺเต ชานามิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสตอบว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมรู้จัก”

“กถํ มหาราช ยวลาวกา ยวํ ลฺุณฺนฺตี”ติ ?

พระนาคเสนถามว่า “ขอถวายพระพร พวกคนเกี่ยวข้าว เขาเกี่ยวข้าวกันอย่างไร ?”

“วาเมฺน ภาฺนฺเต หตฺเถน ยวกลาปี คเหตุวา ทกฺขิเณน หตฺเถน ทาทฺตํ คเหตุวา ทาทฺเตน ฉินฺทฺนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า พวกเขาใช้มือซ้ายจับมัดข้าวไว้ ใช้มือขวาถือเคียว แล้วเกี่ยว(ข้าว)ด้วยเคียว”

“ยถา มหาราช ยวลาวโก วาเมน หตุเถน ยวกลาปี คเหตุวา ทกฺขิเณน หตุเถน ทาตติ คเหตุวา ยวํ ฉินฺหติ, เอวเมว โข มหาราช โยคาวจโร มนสิกาเรน มาณสิ คเหตุวา ปญฺญา ย กิเลสํ ฉินฺหติ, เอวํ โข มหาราช อุหนลกฺขโณ มนสิกาโร, เอวํ เจทหนลกฺขณา ปญฺญา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร คนเกี่ยวข้าวใช้มือซ้ายจับมัดข้าวไว้ ใช้มือขวาถือเคียวเกี่ยวข้าว ฉนฺใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจรก็ยอมใช้มนสิการจับมัดข้าวไว้ แล้วใช้ปัญญาตัดกิเลสทั้งหลาย ฉนฺนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร มนสิการมีการตรีก (มีการจับไว้) เป็นลักษณะ ปัญญามีการตัดเป็นลักษณะ ตามประการดังกล่าวมานี้แหละ”

“กลฺโลสิ ภาฺนเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

มนสิการลกฺขณปญฺโท อฏฺฐโม ฯ

จวมนสิการลกฺขณปญฺหาข้อที่ ๘

๙. สีสลกฺขณปญฺห

๙. สีสลกฺขณปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยลักษณะของศีล

[๙] ราชา อาห “ภาฺนเต นาคเสน ยํ ปเนตํ พุริสิ ‘อญฺเวยหิ จ กุสเลหิ ฐมฺเมหิ’ติ, กตเม เต กุสลา ฐมฺมา”ติ ?

[๙] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ก็แต่ว่า ท่านกล่าวคำนี้ว่า ‘และเพราะมีกุศลธรรมทั้งหลายอย่างอื่น’ ดังนี้ใด กุศลธรรมเหล่านั้น เป็นไฉน ?”

“สีลํ มหาราช สทฺธา วีริยํ สติ สมฺมาธิ, อิมํ เต กุสลา ฐมฺมา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ศีล ศรัทธา วีริยะ สติ สมมาธิธรรมเหล่านี้ ชื่อว่ากุศลธรรมเหล่านั้น”

“กิลฺกฺขณํ ภาฺนเต สีลนฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า ศีลมีอะไรเป็นลักษณะ ?”

“ปติภูจันลกษณั มหาราช สีลั, สพเพสั กุสลานั ฌมมานั อินุทริยพลโพชฌงค-
มคคกคสตีปฏิกจันสมมุบปธานอิทธิปาทฌานวิโมกขสมาธิสมาปตตีนี้ สีลั ปติภูจั, สีเล
ปติภูจิติ โข มหาราช โยคาวจโร สีลั นิสสาย สีเล ปติภูจาย ปณจินุทริยานิ ภาเวติ
สทฐินุทริยั วิริยินุทริยั สตินุทริยั สมาธิินุทริยั ปณณินุทริยนุติ, สพเพ กุสลา ฌมมา น
ปรีหายนุตี”ติ ๗

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร สีลมีความเป็นที่ตั้งเป็นลักษณะ คือ สีล
เป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวง ได้แก่ อินทริยั พละ โพชฌงคั องคัมมรรค สตีปฏิกจัน
สัมมุบปธาน อิทธิปาท ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ ขอถวายพระพร พระโยคาวจรผู้ตั้งอยู่ใน
สีล อาศัยสีล ดำรงอยู่ในสีลแล้ว ย่อมเจริญอินทริยัทั้ง ๕ คือ สทฐินทริยั วิริยินทริยั สตินทริยั
สมาธิินทริยั ปณณินทริยัได้ กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวงย่อมไม่เสื่อมไป”

“โอปมมัม กโรหี”ติ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช เย เกจิ พีชคามภูตคามา วุฑฒี วิรุพหี เวปุลลั อาปชชนุติ,
สพเพ เต ปถวี นิสสาย ปถวียั ปติภูจาย วุฑฒี วิรุพหี เวปุลลั อาปชชนุติ ๗ เอวเมว
โข มหาราช โยคาวจโร สีลั นิสสาย สีเล ปติภูจาย ปณจินุทริยานิ ภาเวติ สทฐินุทริยั
วิริยินุทริยั สตินุทริยั สมาธิินุทริยั ปณณินุทริยนุ”ติ ๗

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนพีช ต้นไม้
เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมถึงความเจริญ งอกงาม ความไพบูลย์ พีชต้นไม้เหล่านั้นล้วนอาศัยแผ่นดิน
ดิน ตั้งอยู่บนแผ่นดินแล้วก็ย่อมถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ได้ ฉันทใด ขอถวายพระพร
มหาบพิตร พระโยคาวจรอาศัยสีล ดำรงอยู่ในสีลแล้ว ก็ย่อมเจริญอินทริยั ๕ คือ สทฐินทริยั
วิริยินทริยั สตินทริยั สมาธิินทริยั ปณณินทริยัได้ ฉันทนั้นเหมือนกัน”

“ภียโย โอปมมัม กโรหี”ติ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “กรุณาท่านช่วยอุปมาให้อีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช เย เกจิ พลภกรณียา กมุมนุตตา กยิรนฺติ, สพฺเพ เต ปถวี นิสฺสาย ปถวียํ ปติฏฺฐาย กยิรนฺติ ฯ เอวเมว โข มหาราช โยคาวจโร สीलํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย ปณฺจินฺทริยานิ ภาเวติ สทฺธินฺทริยํ วิริยินฺทริยํ สตินฺทริยํ สมာธินฺทริยํ ปณฺณินฺทริยนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนคนทั้งหลาย ย่อมทำการงานที่ต้องทำด้วยกำลังเหล่าใดเหล่าหนึ่ง คนทั้งหลายเหล่านั้น ล้วนอาศัยแผ่นดิน ยืนหยัดบนแผ่นดิน แล้วก็ย่อมทำการงานเหล่านั้นได้ ฉนฺใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจร อาศัยศีล ดำรงอยู่แล้วในศีล ก็ย่อมเจริญอินทริย์ ๕ คือ สัทฺธินฺทริยํ วิริยินฺทริยํ สตินฺทริยํ สมာธินฺทริยํ ปณฺณินฺทริยํได้ ฉนฺนั้นเหมือนกัน”

“ภิกฺขุโย โอปมมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ท่านโปรดช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช นครวฑฺฒกํ นครํ มาเปตฺตุกาโม ปจฺมํ นครภูจฺจัน โสธาเปตฺวา ชาตฺถุกณฺฐกํ อปกทฺฐมาเปตฺวา ภูมึ สมํ การาเปตฺวา ตโต อปรภาเค วิถิจตฺถุกสิงฆาฏฺฐกาทิ- ปริจฺเจเทน วิภิชิตฺวา นครํ มาเปติ ฯ เอวเมว โข มหาราช โยคาวจโร สीलํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย ปณฺจินฺทริยานิ ภาเวติ สทฺธินฺทริยํ วิริยินฺทริยํ สตินฺทริยํ สมာธินฺทริยํ ปณฺณินฺทริยนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ช่างสร้างเมือง ต้องการจะสร้างเมือง ที่แรกก็ให้เขาชำระที่ตั้งเมือง กำจัดต่อและหนามออกไป ปรับพื้นที่ ให้เสมอ ต่อมาหลังจากนั้น ก็จำแนกโดยการตัดแบ่งเป็นถนน เป็นทางสี่แพร่งเป็นต้น สร้างเมืองขึ้นมา ฉนฺใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจรอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล ก็ย่อมเจริญอินทริย์ ๕ คือ สัทฺธินฺทริยํ วิริยินฺทริยํ สตินฺทริยํ สมာธินฺทริยํ ปณฺณินฺทริยํได้ ฉนฺนั้นเหมือนกัน”

“ภิกฺขุโย โอปมมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช ลงฺฆโก สิปฺปี ทสฺเสตฺตุกาโม ปถวี ฆณาเปตฺวา สกฺขรทลลํ อปกทฺฐมาเปตฺวา ภูมึ สมํ การาเปตฺวา มุกฺกาย ภูมียา สิปฺปี ทสฺเสติ ฯ เอวเมว โข มหาราช โยคาวจโร สीलํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย ปณฺจินฺทริยานิ ภาเวติ สทฺธินฺทริยํ วิริยินฺทริยํ สตินฺทริยํ สมာธินฺทริยํ ปณฺณินฺทริยนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนนักแสดง ภายกรรมต้องการจะแสดงศิลปะ ก็ยอมให้เขาถางพื้นดิน ขจัดก้อนกรวดและกระเบื้องออกไป ปรับพื้นที่ให้ราบเรียบแล้ว จึงแสดงศิลปะบนพื้นที่นุ่มได้ ฉันทใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจร อาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล ย่อมเจริญอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญินทรีย์ได้ ฉันทนั้นเหมือนกัน”

ภาสิตมุเปตัม มหาราช ภควตา -

“สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโฆ จิตฺตํ ปญฺณญจ ภาวยํ
 อาตาปี นิปโก ภิกขุ โส อิมํ วิชฺฐเย ชฺฅนฺ”ติ ฯ
 “อโย ปติฏฺฐา ธรณีว ปาณินํ
 อิทญจ มฺลํ กุสลาภิวุฑฺฒิยา
 มุขญฺจิทํ สพฺพชินานุสาสเน
 โย สีลฺกขนฺโห วรปาติโมกฺขิโย”ติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาสิตความข้อนีไว้ว่า

“นรชนผู้เป็นภิกษุ มีปัญญา ตั้งมั่นอยู่ในศีลแล้ว อบรมจิตและ ปัญญา เป็นผู้มีความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส ฉลาด ผู้นั้นจะ ฟังทางซึ้งคือตถาคตนี้ได้”

“อนึ่ง ศีลนี้ เป็นรากเหง้าแห่งความเจริญยั้งแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ดุจแผ่นดินนี้ เป็นที่รองรับสัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้น ในศาสนา ของพระชินเจ้าทุกพระองค์ ก็มีศีลนี้ เป็นประธาน ได้แก่ กอง ศีลอันมีในพระปาติโมกข์อันประเสริฐ”

“กฺลฺโลสิ ภาเนเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สีลฺกขณฺปนฺนุโท นวโม ฯ
 จปสีลฺกขณฺปญฺหาชฺชอที ๙

๑๐. สมุปสาทนลกขณสทฐาปัญห

๑๐. สัมปสาทนลกขณสัทธาปัญหา

ปัญหาว่าด้วยศรัทธามีความทำให้เลื่อมใสเป็นลักษณะ

[๑๐] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน กิลฺกขณา สทฺธา”ติ ?

[๑๐] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ศรัทธามีอะไรเป็นลักษณะ ?”

“สมุปสาทนลกขณา จ มหาราช สทฺธา สมุปกฺขนฺทนลกขณา จา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ศรัทธามีความทำให้เลื่อมใสเป็นลักษณะ และมีความทำให้แน่นไปด้วยดีเป็นลักษณะ”

“กถํ ภนฺเต สมุปสาทนลกขณา สทฺธา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า ศรัทธาซึ่งถือว่ามีความทำให้เลื่อมใสด้วยดีเป็นลักษณะอย่างไร ?”

“สทฺธา โข มหาราช อุปฺปชฺชมาณา นีวรณฺ วิกฺขมฺภเตติ, วิเนวฺรณฺ จิตฺตํ โหติ อจฺฉํ วิปฺปสฺสนฺหนํ อนาวิลํ ฯ เอวํ โข มหาราช สมุปสาทนลกขณา สทฺธา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร ศรัทธาเมื่อเกิดขึ้น ย่อมข่มนิวรณ์ทั้งหลายได้ จิตที่ปราศจากนิวรณ์ เป็นจิตที่ใส ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว ขอถวายพระพร ศรัทธามีความทำให้เลื่อมใสด้วยดีเป็นลักษณะอย่างนี้แล”

“โอปมมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ด้วยเถิด”

“ยถา มหาราช ราชา จกฺกวตฺตติ จตฺตฺรจฺฉินฺนิยา เสนาย สทฺธี อทฺธานมคฺคปฺปฏิปนฺโน ปริตฺตํ อุกกํ ตเรยฺย, ตํ อุกกํ หตฺถิหิ จ อสฺเสหิ จ รเถหิ จ ปตฺตตีหิ จ ขุภิตํ ภเวยฺย อาวิลํ ลุพิตํ กลลี้ภฺภูตํ ฯ อุตฺตติณฺโณ จ ราชา จกฺกวตฺตติ มนุสฺเส อาณาเปยฺย ‘ปานีโย ภณฺ อหารถ, ปิวิสฺสามิ’ติ, รณฺโณ จ อุกกปฺปสาทโก มณิ ภเวยฺย ฯ ‘เอวํ เทวา’ติ โข เต มนุสฺสา รณฺโณ จกฺกวตฺตติสฺส ปฏฺฐิสฺสุตฺวา ตํ อุกกปฺปสาทกํ มณิ อุกเก ปกฺกฺขิเปยฺย, ตสฺมิ อุกเก ปกฺกฺขิตตมตฺเต สงฺขเสวาลปณฺกํ วิจฺเจยฺย, กทฺทโม จ สนฺนิสีเทยฺย, อจฺฉํ ภเวยฺย อุกกํ วิปฺปสฺสนฺหนํ อนาวิลํ ฯ ตโต รณฺโณ จกฺกวตฺตติสฺส ปานีโย อุปฺปนาเมยฺย ‘ปิวตฺ กเว ปานีเยน’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนพระเจ้าจักรพรรดิผู้เสด็จดำเนินทางไกล พร้อมกับกองทัพ ๔ เหล่า ต้องเสด็จข้ามแ่งน้ำไป แ่งน้ำนั้นก็มียันต์ต้องกระเพื่อมชุ่มมัว กลายเป็นน้ำโคลนไป เพราะเหล่าช้าง เหล่าม้า เหล่ารถ และเหล่าพลเดินเท้าทั้งหลาย ก็พระเจ้าจักรพรรดิผู้เสด็จข้ามไปแล้ว พึงรับสั่งคนทั้งหลายว่า ‘แน่ะพนาย จงนำน้ำดื่มมา เราจะดื่มน้ำละ’ ก็พระราชาทรงมีแก้วมณีที่ทำน้ำให้ใสได้ คนทั้งหลายทูลรับพระบัญชาของพระเจ้าจักรพรรดิว่า ‘พระเจ้าข้า’ ดังนี้แล้ว (ก็ตักน้ำใสภาชนะมา) ใส่แก้วมณีที่ใช้ทำน้ำให้ใสนั้นลงไปใส น้ำเมื่อเพียงแต่ใสแก้วมณีลงไปใสในน้ำนั้นเท่านั้น บรรดาโคลนสาหร่าย จอก แหน ก็พึงปราศนาการไป และเปลือกตมก็สงบนิ่งไปเทียว น้ำก็กลายเป็นน้ำใส ผ่องใส ไม่ชุ่มมัว ต่อจากนั้น ก็จะมีพืงน้อมนำถวายให้เป็นน้ำเสวยแก่พระเจ้าจักรพรรดิ กราบทูลว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นสมมุติเทพ ขอจงเสวยน้ำดื่มเถิด พระเจ้าข้า’”

“ยถา มหาราช อุทกั, เอรุ จิตตึ ทฎุจพุพิ, ยถา เต มนุสสุสา, เอรุ โยคาวจโร ทฎุจพุโพ, ยถา สงฺขเสวาลปนกั กทฺทโม จ, เอรุ กิเลสสา ทฎุจพุพา ๗ ยถา อุทกปฺปสาทโก มณิ, เอรุ สทฺธา ทฎุจพุพา, ยถา อุทกปฺปสาทเก มณิมฺหิ อุทเก ปกฺขิตตมตฺเต สงฺขเสวาลปนกั วิคจฺเจยฺย, กทฺทโม จ สนฺนิสีเทยฺย, อจฺฉั ภาเวยฺย อุทกั วิปฺปสนฺนั อนาวิลั, เอรุเมว โข มหาราช สทฺธา อุปฺปชฺชมานา นีวรณฺ วิกฺขมฺภตฺติ, วินีวรณั จิตตึ โหติ อจฺฉั วิปฺปสนฺนั อนาวิลั, เอรุ โข มหาราช สมฺปสาทนลกฺขณา สทฺธา”ติ ๗

ขอถวายพระพร ผู้เป็นบัณฑิตพึงเห็นจิตว่าเป็นดุจน้ำ พึงเห็นพระโยคาวจรว่าเป็นดุจคนเหล่านั้น พึงเห็นกิเลสทั้งหลายว่าเป็นดุจสาหร่าย จอก แหน และตะกอน พึงเห็นศรัทธาว่าเป็นดุจแก้วมณีที่ช่วยทำน้ำให้ใส เปรียบเหมือนว่า เมื่อเพียงแต่วางแก้วมณีที่ทำน้ำให้ใสลงไปใสในน้ำเท่านั้น สาหร่าย จอก แหน ก็พึงปราศนาการไป และตะกอนก็สงบนิ่ง น้ำเปลี่ยนเป็นน้ำใส ผ่องใส ไม่ชุ่มมัว ฉนใด ขอถวายพระพร ศรัทธาเมื่อเกิดขึ้น ย่อมข่มนิรณทั้งหลายได้ จิตที่ปราศจากนิรณ ย่อมเป็นจิตที่ใส ผ่องใส ไม่ชุ่มมัว ฉนนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร ศรัทธาชื่อว่ามีความทำให้ใสอมใสด้วยดีเป็นลักษณะ ตามประการดังกล่าวมานี้แล”

“กลุโลสิ ภาเนเต นาคเสนา”ติ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สัมปสาทนลกฺขณสทฺธาปญฺโท ทสโม ๖

จบสัมปสาทนลกฺขณสทฺธาปญฺหาข้อที่ ๑๐

๑๑. สมปุกขุทนต์ลกุชณสทฐาปญฺห

๑๑. สัมปิกขันทนลักขณสัทธาปัญหา

ปัญหาว่าด้วยศรัทธามีความทำให้แล่นไปด้วยดีเป็นลักษณะ

[๑๑] “กถิ ภนฺเต สมปุกขุทนต์ลกุชณา สทฐา”ติ ?

[๑๑] พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า ศรัทธา ซึ่งว่ามีความทำให้แล่นไปด้วยดี เป็นลักษณะอย่างไร ?”

“ยถา มหาราช โยคาวจโร อญฺเฆสํ จิตฺตํ วิมุตฺตํ ปสฺสิตฺวา โสตาปตฺติผลฺเล วา สกทาคามิผลฺเล วา อนาคามิผลฺเล วา อรหตฺเต วา สมปุกขุทนต์โยคํ กโรติ อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา อนนฺทิตสฺส อธิคมา ย อสจฺฉิกตสฺส สจฺฉิกิริยา ย ๕ เหว โข มหาราช สมปุกขุทนต์ลกุชณา สทฐา”ติ ๕

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนพระโยคาวจร พอเห็นจิตที่หลุดพ้นของท่านผู้อื่นแล้ว ก็ยอมแล่นไปด้วยดีในพระโสตาปัตติผลบ้าง ในพระสกทาคามิผลบ้าง ในพระอนาคามิผลบ้าง ในพระอรหัตตผลบ้าง ย่อมกระทำความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง ขอถวายพระพรมหาบพิตร ศรัทธา ซึ่งว่ามีความทำให้แล่นไปด้วยดีเป็นลักษณะอย่างนี้แล”

“โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ที่เถอะ”

“ยถา มหาราช อุปริปพฺพเต มหาเมฆเ อภิปฺปวสุเสยฺย, ตํ อุทกํ ยถานิหนํ ปวตฺตมานํ ปพฺพตกนฺทรปทรสาขา ปริปุเรตฺวา นทึ ปริปุเรยฺย, สธา อุภโต กุลานิ สํวิสุสนฺทนต์ิ คจฺเจยฺย, อถ มหาชนกาโย อาคนฺตฺวา ตสฺสา นทียา อุตฺตानตํ วา คมฺภีรตํ วา อชานนฺโต ภิโต วิตฺถโต ตีเร ติฏฺเฐยฺย, อถญฺจตโร ปุริโส อาคนฺตฺวา อตฺตโน ฅามณฺจ พลณฺจ สมปฺสฺสนฺโต คาพฺหํ กจฺฉํ พนฺธิตฺวา ปกฺขนฺทิตฺวา ตเรยฺย, ตํ ติณฺณํ ปสฺสิตฺวา มหาชนกาโยปิ ตเรยฺย ๕ เหวเมว โข มหาราช โยคาวจโร อญฺเฆสํ จิตฺตํ วิมุตฺตํ ปสฺสิตฺวา โสตาปตฺติผลฺเล วา สกทาคามิผลฺเล วา อนาคามิผลฺเล วา อรหตฺเต วา สมปุกขุทนต์โยคํ กโรติ อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา อนนฺทิตสฺส อธิคมา ย อสจฺฉิกตสฺส สจฺฉิกิริยา ย ๕ เหว โข มหาราช สมปุกขุทนต์ลกุชณา สทฐาติ ๕

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ฝนทำใหญ่ ฟุ้งโปรยปรายลงมาเบื้องบนภูเขา น้ำฝนนั้นก็ไหลไปตามที่ราบลุ่ม ทำชอกเขา ระแหง ห้วย ให้เต็มแล้วก็ไปทำแม่น้ำให้เต็ม แม่น้ำนั้น (เต็มเปี่ยมแล้ว) ก็ไหลเซาะฝั่งทั้ง ๒ ข้างไป ต่อมา หม่อมมหานมาถึงแล้ว เมื่อไม่รู้ว่ามีแม่น้ำนั้นดินหรือลิก ก็กลัว จึงยืน (รื้อ) อยู่ที่ฝั่งอันกว้าง ลำดับนั้น มีบุรุษคนหนึ่งมาถึง เมื่อพิจารณาเห็นความเข้มแข็ง และกำลังของตนอยู่ ก็ผูกชาย พกไว้แน่น แล่นข้ามไปได้ด้วยดี แม้หม่อมมหาน ครั้นเห็นเขาข้ามได้ ก็ฟังข้ามบ้าง จันใด ขอถวายพระพร พระโยคาวจร พอเห็นจิตที่หลุดพ้นของท่านผู้อื่นแล้ว ก็ยอมแล่นไปด้วยดี ในพระโสดาปัตติผลบ้าง ในพระสกทาคามีผลบ้าง ในพระอนาคามีผลบ้าง ในพระอรหัตตผลบ้าง ย่อมทำความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลु เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง จันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร ศรัทธา ชื่อว่า มีความทำให้แล่นไปด้วยดีเป็นลักษณะอย่างนี้แล”

ภาสิตมูเปตัม มหาราช ภควตา สยุตตนิกายเว -

“สทุชาย ตรตี โอฆัม

อปฺปมาเทน อณฺเณวํ

วีริเยน ทุกฺขมจฺเจติ

ปญฺญา ย ปริสุทฺธติ”ติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ในสังยุตต-
นิกายที่ประเสริฐว่า

“บุคคลยอมข้ามห้วงน้ำได้ ด้วยศรัทธา ย่อมข้ามห้วงมหรณพ

ได้ด้วยความสามารถ ย่อมล่องทุกข์ได้ ด้วยความเพียร ย่อม

บริสุทธิ์ได้ ด้วยปัญญา”

“กลโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สมฺปุกฺขนฺทนฺตฺกฺขนฺสทุชฺชาปญฺโท เอกาทสโม ฯ

จบสัมปฏักขนฺทนฺตฺกฺขนฺสทุชฺชาปญฺหาข้อที่ ๑๑

๑๒. วิริยลกขณปญหา

๑๒. วิริยลักขณปญหา

ปัญหาว่าด้วยความเพียรมีอะไรเป็นลักษณะ

[๑๒] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน กิลฺกขณฺ์ วิริยนฺ”ติ ?

[๑๒] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน วิริยะมีอะไรเป็นลักษณะ ?”

“อุปฺตถมฺภนฺลกขณฺ์ มหาราช วิริยํ, วิริยฺอุปฺตถมฺภิตา สพฺเพ กุสลา ฐมฺมา น ปริหายนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร วิริยะมีการค้ำจุนเป็นลักษณะ กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวงที่วิริยะค้ำจุนไว้แล้วนั้น ย่อมไม่เสื่อมไป”

“โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช ปุริโส เคเห ปตฺนฺเต อญฺเณน ทารุณา อุปฺตถมฺภเยย, อุปฺตถมฺภิตํ สนฺตํ เอวํ ตํ เคหํ น ปเตยฺย ฯ เอวเมว โข มหาราช อุปฺตถมฺภนฺลกขณฺ์ วิริยํ, วิริยฺอุปฺตถมฺภิตา สพฺเพ กุสลา ฐมฺมา น ปริหายนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า เมื่อเรือจะพัง บุรุษ (ผู้เป็นเจ้าของเรือ) ก็จะพึงใช้ไม้ท่อนอื่นค้ำไว้ เรือนั้นถูกไม้ค้ำอยู่อย่างนี้แล้ว ก็พังลงไม่ได้ ฉะนั้น, ขอถวายพระพร วิริยะมีการค้ำจุนไว้เป็นลักษณะ กุศลธรรมทั้งหลายทั้งปวงที่วิริยะค้ำจุนไว้แล้ว ย่อมไม่เสื่อมไป ฉะนั้นเหมือนกัน”

“ภฺยโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกเถิด”

“ยถา มหาราช ปริตฺตกํ เสนํ มหตี เสนา ภญฺเชยฺย, ตโต ราชา อญฺมมณฺเณ อฺนุสฺสาเรยฺย อฺนุเปเสยฺย อตฺตโน ปริตฺตกาย เสนาย พลํ อฺนุปทํ ทเทยฺย, ตาย สทฺธิ ปริตฺตกา เสนา มหตี เสนํ ภญฺเชยฺย ฯ เอวเมว โข มหาราช อุปฺตถมฺภนฺลกขณฺ์ วิริยํ, วิริยฺอุปฺตถมฺภิตา สพฺเพ กุสลา ฐมฺมา น ปริหายนฺตี ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า กองทัพ

ใหญ่อาจจะตีกองทัพเล็กกว่าได้ เพราะเหตุนั้น พระราชาจึงสมทบ ทรงหนุนเข้าไป ประทานกำลังพลแก่กองทัพเล็กของพระองค์ไปเรื่อย ๆ กองทัพเล็กพร้อมทั้งกำลังสมทบและกำลังหนุนนั้น ก็จะฟังตีกองทัพใหญ่ได้ ขอถวายพระพร วิริยะ มีการค้าจุนไว้เป็นลักษณะ ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลทั้งปวงที่วิริยะค้าจุนไว้ ย่อมไม่เสื่อมไป ฉะนั้นเหมือนกัน

ภาสิตมูเปตัม มหาราช ภควตา – ‘วีริยวา โข ภิกขเว อริยสาวโก อกุสลัม ปชหติ, กุสลัม ภเวติ ฯ สวาชชัม ปชหติ, อนวชชัม ภเวติ ฯ สุทฺธมตฺตานิ ปริหเรตี’ติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาสิตความข้อนี้นี้ไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้มีความเพียร ย่อมละอกุศลได้ ย่อมเจริญกุศลได้ ย่อมละธรรมที่มีโทษได้ ย่อมเจริญธรรมที่ไม่มีโทษได้ ย่อมบริหารตน ให้หมดจดได้ ดังนี้แล”

“กลุโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

วีริยลักษณะปญฺโท ทฺวาทสโม ฯ

จบวีริยลักษณะปัญหาข้อที่ ๑๒

๑๓. สติลักษณะปญฺห

๑๓. สติลักษณะปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสติมีอะไรเป็นลักษณะ

[๑๓] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน กิลักษณะนา สตี”ติ ?

[๑๓] พระราชาตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สติมีอะไรเป็นลักษณะ ?”

“อปิลาปนลกฺขณา มหาราช สตี อูปคฺคณฺหนลกฺขณา จา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สติมีความไม่เลอะเลือน (ไม่สับสน) เป็นลักษณะ และมีความเข้าไปถือเอาเป็นลักษณะ”

“กถํ ภนฺเต อปิลาปนลกฺขณา สตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า สติซึ่งถือว่ามีความไม่เลอะเลือนเป็นลักษณะอย่างไร ?”

“สติ มหาราช อุப்புชชมานา กุสลากุสลสาวชชานวชชหีนปฺปณีตกณฺหสุกฺก-
สปปฏฺฐิภาคธมฺเม อปฺปิลาเปติ ‘อิเม จตฺตารโ สติปฏฺฐานา, อิเม จตฺตารโ สมนฺนปฺปชานา, อิเม
จตฺตารโ อิทฺธิปาทา, อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ, อิมานิ ปญฺจ พฺลานิ, อิเม สตฺต โปชฺฌงฺคา,
อโย อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค, อโย สมนฺโถ, อโย วิปฺสฺสนา, อโย วิชฺชา, อโย วิมฺุตฺตี’ติ ฯ ตโต
โยคาวจโร เสวิตพฺเพ ฐมฺเม เสวติ, อเสวิตพฺเพ ฐมฺเม น เสวติ ฯ ภชิตพฺเพ ฐมฺเม ภชติ,
อภชิตพฺเพ ฐมฺเม น ภชติ ฯ เหว โข มหาราช อปฺปิลานลฺกขณา สติ’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สติ เมื่อเกิดขึ้น ย่อมไม่เลอะ
เลื่อน (ไม่สับสน) ซึ่งธรรมที่เป็นกุศล ธรรมที่เป็นอกุศล ธรรมที่มีโทษ ธรรมที่ไม่มีโทษ ธรรมที่
แล้ว ธรรมที่ประณีต ธรรมดำ ธรรมขาว ธรรมที่มีส่วนเปรียบ. ย่อมไม่เลอะเลื่อนธรรมทั้งหลาย
ว่า นี้ คือ สติปฏฺฐาน ๔, นี้ คือ สมนฺนปฺปชาน ๔, นี้ คือ อิทฺธิปาท ๔, นี้ คือ อินฺทฺริย ๕, นี้ คือ
พละ ๕, นี้ คือ โปชฺฌงฺค ๗, นี้ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘, นี้ คือ สมนฺโถ, นี้ คือ วิปฺสฺสนา, นี้ คือ
วิชฺชา, นี้ คือ วิมฺุตติ ดังนี้. เพราะลักษณะที่ไม่เลอะเลื่อนนั้น พระโยคาวจร จึงเสพแต่ธรรมที่
ควรเสพ ไม่เสพธรรมที่ไม่ควรเสพ คบแต่ธรรมที่ควรคบ ไม่คบธรรมที่ไม่ควรคบ ขอถวาย
พระพร สติ ซึ่งว่ามีความไม่เลอะเลื่อนเป็นลักษณะ อย่างนี้แล”

“โอปมมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามลินทตรัสว่า “ขอท่านช่วยทำอุปมาให้หน่อยทีเถอะ”

“ยถา มหาราช รมฺโถ จกฺกวตฺติสฺส ภณฺฑาคาริกอ ราชานํ จกฺกวตฺตี สายํ ปาตํ
ยสํ สราเปติ ‘เอตฺตกา เทว เต หตฺถิ, เอตฺตกา อสฺสา, เอตฺตกา รธา, เอตฺตกา ปตฺตี,
เอตฺตกํ หิรณฺณํ, เอตฺตกํ สุวณฺณํ, เอตฺตกํ สापเตยฺยํ, ตํ เทโว สรตฺฐู’ติ รมฺโถ สापเตยฺยํ
อปฺปิลาเปติ ฯ เหวเมว โข มหาราช สติ อุப்புชชมานา กุสลากุสลสาวชชานวชชหีนปฺปณีต-
กณฺหสุกฺกสปปฏฺฐิภาคธมฺเม อปฺปิลาเปติ ‘อิเม จตฺตารโ สติปฏฺฐานา, อิเม จตฺตารโ สมนฺนปฺป-
ชานา, อิเม จตฺตารโ อิทฺธิปาทา, อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ, อิมานิ ปญฺจ พฺลานิ, อิเม สตฺต
โปชฺฌงฺคา, อโย อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค, อโย สมนฺโถ, อโย วิปฺสฺสนา, อโย วิชฺชา, อโย
วิมฺุตฺตี’ติ ฯ ตโต โยคาวจโร เสวิตพฺเพ ฐมฺเม เสวติ, อเสวิตพฺเพ ฐมฺเม น เสวติ ฯ
ภชิตพฺเพ ฐมฺเม ภชติ, อภชิตพฺเพ ฐมฺเม น ภชติ ฯ เหว โข มหาราช อปฺปิลานลฺกขณา
สติ’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่าขุนคลังของพระเจ้าจักรพรรดิ ย่อมไม่เลอะเลือน (ไม่สับสน) ย่อมกราบทูลพระเจ้าจักรพรรดิให้ทรงระลึกถึงพระราชอิสริยยศ ในเวลาเย็น ในเวลาเช้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พระองค์มีช้างอยู่เท่านี้ มีม้าอยู่เท่านี้ มีรถอยู่เท่านี้ มีพลเดินเท้าอยู่เท่านี้ มีเงินอยู่เท่านี้ มีทองอยู่เท่านี้ มีสิ่งของของพระองค์อยู่เท่านี้ ขอสมมติเทพจงทรงระลึกถึงพระราชทรัพย์นั้นเถิด ดังนี้ ย่อมไม่เลอะเลือนพระราชทรัพย์ ฉันทใด ขอถวายพระพร สติ เมื่อเกิดขึ้น ย่อมไม่เลอะเลือน (ไม่สับสน) ซึ่งธรรมที่เป็นกุศล ธรรมที่เป็นอกุศล ธรรมที่มีโทษ ธรรมที่ไม่มีโทษ ธรรมที่เลว ธรรมที่ประณีต ธรรมดำ ธรรมขาว ธรรมที่มีส่วนเปรียบ. ย่อมไม่เลอะเลือนว่า นี้ คือ สติปัญญา ๔, นี้ คือ สัมมัตถิยาน ๔, นี้ คือ อิทธิบาท ๔, นี้ คือ อินทรีย์ ๕, นี้ คือ พละ ๕, นี้ คือ โพชฌงค์ ๗, นี้ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘, นี้ คือ สมณะ, นี้ คือ วิปัสสนา, นี้ คือ วิชชา, นี้ คือ วิมุตติ ดังนี้. เพราะลักษณะที่ไม่เลอะเลือนนั้น พระโยคาวจรจึงเสพแต่ธรรมที่ควรเสพ ไม่เสพธรรมที่ไม่ควรเสพ คบแต่ธรรมที่ควรคบ ไม่คบธรรมที่ไม่ควรคบ ฉันทนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร สติ ชื่อว่ามีความไม่เลอะเลือนเป็นลักษณะ อย่างนี้แล”

“กถั ภาหเต อุปคคณฺหณลกฺขณา สติ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า สติมีความเข้าไปถือเอาเป็นลักษณะอย่างไร ?”

“สติ มหาราช อุปปชฺชมานา หิตาหิตานํ ฐมฺมานํ คติโย สมฺนุเวติ ‘อิเม ฐมฺมา หิตา, อิเม ฐมฺมา อหิตา ฯ อิเม ฐมฺมา อุปการา, อิเม ฐมฺมา อนุปการา’ติ ฯ ตโต โยคาวจโร อหิตะ ฐมฺเม อปนฺนเตติ, หิตะ ฐมฺเม อุปคคณฺหาติ ฯ อนุปกาเร ฐมฺเม อปนฺนเตติ, อุปกาเร ฐมฺเม อุปคคณฺหาติ ฯ เอวํ โข มหาราช อุปคคณฺหณลกฺขณา สติ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัยเห็นว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สติ เมื่อเกิดขึ้น ย่อมรับรู้ด้วยดี ซึ่งคติแห่งธรรมทั้งหลายที่เกื้อกูลและไม่เกื้อกูลว่า ธรรมเหล่านี้เกื้อกูล ธรรมเหล่านี้ไม่เกื้อกูล ธรรมเหล่านี้มีอุปการะ ธรรมเหล่านี้ไม่มีอุปการะ ดังนี้. เพราะฉะนั้น พระโยคาวจร ก็ย่อมขจัดธรรมที่ไม่เกื้อกูลเสียได้ เข้าไปถือเอาแต่ธรรมที่เกื้อกูล. ขจัดธรรมที่ไม่มีอุปการะเข้าไปถือเอาแต่ธรรมที่มีอุปการะ. ขอถวายพระพร สติ ชื่อว่ามีความเข้าไปถือเอาเป็นลักษณะ อย่างนี้แล”

“โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช รมฺโฆ จกฺวตฺติสฺส ปรีณายกรตฺนํ รมฺโฆ หิตาหิตะ ชานาติ ‘อิเม รมฺโฆ หิตา, อิเม อหิตา ฯ อิเม อุปการา, อิเม อนุปการา’ติ ฯ ตโต อหิตะ อปฺนุเทติ, หิตะ อุปคฺคณฺหาติ ฯ อนุปกาเร อปฺนุเทติ, อุปกาเร อุปคฺคณฺหาติ ฯ เอวเมว โข มหาราช สติ อุปฺปชฺชมานา หิตาหิตานํ รมฺมานํ คติโย สมฺนเวติ ‘อิเม รมฺมา หิตา, อิเม รมฺมา อหิตา ฯ อิเม รมฺมา อุปการา, อิเม รมฺมา อนุปการา’ติ ฯ ตโต โยคาวจโร อหิตะ รมฺเม อปฺนุเทติ, หิตะ รมฺเม อุปคฺคณฺหา’ติ ฯ อนุปกาเร รมฺเม อปฺนุเทติ, อุปกาเร รมฺเม อุปคฺคณฺหาติ ฯ เอว โข มหาราช อุปคฺคณฺหฺนลฺกฺขณา สติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ปรีณายก แก้วของพระเจ้าจักรพรรดิ ย่อมรู้จักบุคคลผู้ที่เกื้อกูลและผู้ที่ไม่เกื้อกูลแก่พระราชาวา ‘คน เหล่านี้เกื้อกูลแก่พระราชา คนเหล่านี้ไม่เกื้อกูล คนเหล่านี้มีอุปการะ คนเหล่านี้ไม่มีอุปการะ’ ดังนี้ เพราะเหตุนั้น ย่อมขจัดคนที่ไม่เกื้อกูล เข้าไปถือเอาแต่คนที่เกื้อกูล, ขจัดคนที่ไม่ มีอุปการะ เข้าไปถือเอาแต่คนที่มีอุปการะ ฉนใด ขอถวายพระพร สติ เมื่อเกิดขึ้น ย่อมรับรู้ด้วย ติซึ่งคติแห่งธรรมทั้งหลายที่เกื้อกูลและไม่เกื้อกูลว่า ‘ธรรมเหล่านี้เกื้อกูล ธรรมเหล่านี้ไม่ เกื้อกูล ธรรมเหล่านี้มีอุปการะ ธรรมเหล่านี้ไม่มีอุปการะ’ ดังนี้. เพราะลักษณะที่เข้าไปถือเอา นั้น พระโยคาวจรก็ย่อมขจัดธรรมที่ไม่เกื้อกูล เข้าไปถือเอาแต่ธรรมที่เกื้อกูล ขจัดธรรมที่ไม่ มีอุปการะ เข้าไปถือเอาแต่ธรรมที่มีอุปการะ ฉนนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร สติ ชื่อว่ามีความเข้าไปถือเอาเป็นลักษณะอย่างนี้แล

ภาสิตมเปตํ มหาราช ภควตา – ‘สตีณฺจ ขฺวหา ภิกฺขเว สพฺพตฺถิกํ วทามิ’ติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้นว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราขอกล่าวถึงสติว่าเป็นธรรมที่จำปรารถนาในกิจทั้งปวงแล” ดังนี้

“กลฺโลสิ ภาฺนเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทร์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สตฺถิลฺกฺขณฺปนฺนุโหิ เตรสิโม ฯ

จบสติลักขณปัญหาค์ที่ ๑๓

๑๔. สมาริปัญห

๑๔. สมาริปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสมาริ

[๑๔] ราชา อาท “ภนุเต นาคเสน กิลกฺขโณ สมาริ”ติ ?

[๑๔] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สมาริมืออะไรเป็นลักษณะ ?”

“ปมฺขลกฺขโณ มหาราช สมาริ, เย เกจิ กุสลา ฐมฺมา, สพฺเพ เต สมาริปมฺขา โหนฺติ สมารินินฺนา สมาริโปณา สมาริปพฺภารา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สมาริมีความเป็นประมุขเป็นลักษณะ กุศลธรรมทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กุศลธรรมทั้งหมดเหล่านั้นล้วนมีสมาริเป็นประมุข น้อมไปสู่สมาริ โอนไปสู่สมาริ เจื่อมไปสู่สมาริ”

“โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอความกรุณาท่านช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช กุฎาคารสฺส ยา กาจิ โคปานสิโย, สพฺพา ตา กุฎฺงคฺมา โหนฺติ กุฎฺนินฺนา กุฎฺสโมสรณา, กุฎฺฏี ตาสฺ อคฺคมกฺขายติ ฯ เอวเมว โข มหาราช เย เกจิ กุสลา ฐมฺมา, สพฺเพ เต สมาริปมฺขา โหนฺติ สมารินินฺนา สมาริโปณา สมาริปพฺภาราติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนไม้กลอนหลังคา (จันทัน) ทั้งหมด แห่งเรือนยอดเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม้กลอนหลังคาทั้งหมดเหล่านั้น ล้วนมีอันไปสู่ยอด น้อมไปสู่ยอด รวมกันอยู่ที่ยอด บรรดาไม้กลอนหลังคาเหล่านั้น ยอดเรือนกล่าวได้ว่ายอดเยี่ยม ฉันทันใด ขอถวายพระพร กุศลธรรมทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กุศลธรรมทั้งหมดเหล่านั้น ล้วนมีสมาริเป็นประมุข น้อมไปสู่สมาริ โอนไปสู่สมาริ เจื่อมไปสู่สมาริ ฉันทันนั้นเหมือนกัน”

“ภียโย โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช โกจิ ราชา จตุรงค์ินิยา เสนาย สทุธิ์ สงคาม์ โอดเรยย, สพุพา
เสนา หตุถิ จ อสุสา จ รธา จ ปตุติ จ ตปปมุขา ภเวยฺยํ ตนฺนินฺนา ตปโปณา
ตปปพุการา ตํเวว อหฺนฺปรียาเยยฺยํ ๑ เอวเมว โข มหาราช เย เกจิ กุสลา ฐมฺมา, สพุเพ
เต สมาริปมุขา โหนฺติ สมารินินฺนา สมาริโปณา สมาริปปุการา ๑

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า พระราชา
พระองค์หนึ่ง ทรงหยั่งลงสู่สงคราม พร้อมกับกองทัพ ๔ เหล่า กองทัพทั้งปวงเที่ยว คือ พลช้าง
ก็ดี พลม้าก็ดี พลรถก็ดี พลเดินเท้าก็ดี ล้วนมีพระราชาพระองค์นั้นเป็นประมุข น้อมไปยังพระ
ราชาพระองค์นั้น โอนไปยังพระราชาพระองค์นั้น เจื่อมไปยังพระราชาพระองค์นั้น จะพึงคล้อย
ตามพระราชาพระองค์นั้นเท่านั้น ฉนฺใด ขอถวายพระพร กุศลธรรมทั้งหลายเหล่าใดเหล่า
หนึ่ง กุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมดล้วนมีสมาธิเป็นประมุข น้อมไปสู่สมาธิ โอนไปสู่สมาธิ เจื่อมไป
สู่สมาธิ ฉนฺนั้นเหมือนกัน”

เอวํ โข มหาราช ปมุขลกฺขโณ สมาริ ๑

ขอถวายพระพร สมาธิ ชื่อว่ามีความเป็นประมุขเป็นลักษณะตามประการดังกล่าวมานี้

ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา – “สมาธิ ภิกุขเว ภาเวถ, สมหิโต ภิกุขเว ภิกุข
ยถาภูตํ ปชานาตี”ติ ๑

ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนีไว้ว่า “ดูก่อน
ภิกุขทั้งหลาย พวกเขอจงเจริญสมาธิ ดูก่อนภิกุขทั้งหลาย ภิกุขผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ชัด
ตามความเป็นจริงได้”

“กลฺโลสิ ภาเนเต นาคเสนา”ติ ๑

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สมาธิปญฺโท จุทฺทสโม ๑

จบสมาธิปัญญาข้อที่ ๑๔

—————

๑๕. ปณณาลกฺขณปญฺห

๑๕. ปัญญาลักษณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยปัญญามีอะไรเป็นลักษณะ

[๑๕] ราชชา อาห “ภนฺเต นาคเสน กิลฺกขณา ปญฺญา”ติ ?

[๑๕] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ปัญญามีอะไรเป็นลักษณะ ?”

“ปุพฺพเพว โข มหาราช มยา วุตฺตํ ‘เจตนลฺกขณา ปญฺญา’ติ, อปิจ โสภาสนลฺกขณา ปญฺญา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อาตมภาพได้กล่าวในคราวก่อนแล้วว่า ปัญญามีการตัดเป็นลักษณะ อีกอย่างหนึ่ง ปัญญาที่มีความส่องสว่างเป็นลักษณะ”

“กถํ ภนฺเต โสภาสนลฺกขณา ปญฺญา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า ปัญญา ชื่อว่ามีความส่องสว่างเป็นลักษณะอย่างไร ?”

“ปญฺญา มหาราช อุปฺปชฺชมานา อวิชฺชนุทธการํ วิธเมติ, วิชฺโชภาสํ ชเนติ, ฌาณาโลกํ วิทฺเสติ, อริยสัจจานิ ปากฺฎาणि กโรติ ฯ ตโต โยคาวจโร ‘อนิจฺจนฺ’ติ วา ‘ทุกฺขนฺ’ติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา สมฺมปฺปญฺฌาย ปสฺสตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ปัญญาเมื่อเกิดขึ้นย่อมกำจัดความมืดคืออวิชชา ย่อมทำความสว่างคือวิชชาให้เกิดขึ้น ย่อมส่องแสงสว่างคือญาณ ย่อมกระทำอริยสัจทั้งหลายให้ปรากฏ เพราะลักษณะที่ส่องสว่างนั้น พระโยคาวจรจึงเห็นได้ด้วย ปัญญาชอบว่า ไม่เที่ยงบ้าง ว่าเป็นทุกข์บ้าง ว่าเป็นอนัตตาบ้าง”

“โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช ปุริโส อนุชการเ เคเห ปทีป ปเวเสยย, ปวิฏฺโฐ ปทีโป อนุชการ วิชเมติ, โอภาสํ ชเนติ, อาโลกํ วิทฺเสติ, รุปานิ ปากฺกฺวานิ กโรติ ฯ เอวเมว โข มหาราช ปญฺญา อูปฺปชฺชมาณา อวิชฺชนุชการํ วิชเมติ, วิชฺโชภาสํ ชเนติ, ฌาณาโลกํ วิทฺเสติ, อริย- สจฺจจาณี ปากฺกฺวานิ กโรติ ฯ ตโต โยคาวจรโร ‘อนิจฺจนฺ’ติ วา ‘ทุกฺขนฺ’ติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา สมุมฺปฺปญฺญา ย ปสฺสตี ฯ เอว โข มหาราช โอภาสนลฺกฺขณา ปญฺญา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุคคลพึง นำประทีปเข้าไปในเรือนที่มีแต่ความมืด ประทีปที่นำเข้าไปนั้น ย่อมกำจัดความมืด ย่อม ทำความสว่างให้เกิดขึ้น ย่อมส่องแสงสว่าง ย่อมทำรูป (ภาพ) ทั้งหลายให้ปรากฏ ฉะนั้น ขอ ถวายพระพร ปัญญาเมื่อเกิดขึ้น ย่อมกำจัดความมืดคืออวิชาชา ย่อมทำความสว่างคือวิชาชาให้ เกิดขึ้น ย่อมส่องแสงสว่างคือญาณ ย่อมกระทำอริยสัจทั้งหลายให้ปรากฏ ฉะนั้น เพราะ ลักษณะที่ส่องสว่างนั้น พระโยคาวจรจึงเห็นได้ด้วยปัญญาชอบว่าไม่เที่ยงบ้าง ว่าเป็นทุกข์ บ้าง ว่าเป็นอนัตตาบ้าง ขอถวายพระพร ปัญญา ชื่อว่า มีความสว่างเป็นลักษณะ ตามประการ ดังกล่าวมานี้แล”

“กลฺโลสิ ฆนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทร์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ปญฺเฑนาลกฺขณปญฺโฑ ปนฺนรสิโม ฯ

จบปัญญาสักขณปัญญาข้อที่ ๑๕

—————

๑๖. นานาธมมานัน เอกกิจจจอกินีปผาทณปญหา

๑๖. นานาธัมมานันัง เอกกิจจจอกินีปผาทณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยธรรมทั้งหลายต่าง ๆ กันให้สำเร็จกิจจอย่างเดียวกัน

[๑๖] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน อิเม ธมฺมา นานา สนฺตา เอกํ อตุถํ อภินิปฺผาเทนฺตี”ติ ?

[๑๖] พระราชาตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ธรรมทั้งหลายมีอย่างต่าง ๆ กันเหล่านี้ ย่อมให้สำเร็จประโยชน์อย่างเดียวกันหรือ ?”

“อาม มหาราช อิเม ธมฺมา นานา สนฺตา เอกํ อตุถํ อภินิปฺผาเทนฺติ, กิเลสเณหนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ธรรมทั้งหลายอันมีอย่างต่าง ๆ กันเหล่านี้ ย่อมให้สำเร็จประโยชน์อย่างเดียวกัน คือ กำจัดกิเลสทั้งหลายได้”

“กถํ ภนฺเต อิเม ธมฺมา นานา สนฺตา เอกํ อตุถํ อภินิปฺผาเทนฺติ, กิเลสเณหนฺตี ? โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า ธรรมทั้งหลายอันมีอย่างต่าง ๆ กันเหล่านี้ ย่อมให้สำเร็จประโยชน์อย่างเดียวกัน คือกำจัดกิเลสทั้งหลายได้อย่างไร ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช เสนา นานา สนฺตา หตุถิ จ อสุสา จ รธา จ ปตฺตี จ เอกํ อตุถํ อภินิปฺผาเทนฺติ, สงฺคามเ ปฺรเสณํ อภิวินฺนฺติ ฯ เอเวเมว โข มหาราช อิเม ธมฺมา นานา สนฺตา เอกํ อตุถํ อภินิปฺผาเทนฺติ, กิเลสเณหนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า กองทัพทั้งหลายอันมีอย่างต่าง ๆ กัน คือ กองทัพช้าง กองทัพม้า กองทัพรถ กองทัพพลเดินเท้า ย่อมให้สำเร็จประโยชน์อย่างเดียวกัน คือชนะกองทัพฝ่ายอื่นในการสงครามได้ ฉนใด ขอถวายพระพร ธรรมทั้งหลายอันมีอย่างต่าง ๆ กันเหล่านี้ ก็ย่อมให้สำเร็จประโยชน์อย่างเดียวกัน คือกำจัดกิเลสทั้งหลายได้ ฉนนั้นเหมือนกันแล

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

นानาธมฺมานํ เอกกัจจอนินิปฺพาทนปฺญโท โสฬสโม ๑
จบนานาธมฺมานัง เอกกัจจอนินิปฺพาทนปฺญทาข้อที่ ๑๖

มหาวคฺโค ปจโม ๑
จบนมหาวรรคที่ ๑

อิมฺสุมี วคฺเค โสฬส ปญฺทา ๑
โนวรรคนี้ มีปัญหา ๑๖ ข้อ

๒.๒ อัทธานวรรค

๒.๒ อัทธานวรรค วรรคว่าด้วยกาลนาน

๑. ธรรมสนทติปัญหา

๑. ธรรมสนทติปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความสืบต่อแห่งธรรม

[๑] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน โย อุปฺชชติ, โส เอว โส อุทฺทหฺ อญฺโฆ”ติ ?

[๑] พระราชาตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ผู้ใดจะเกิด เขาผู้นั้นนั้นแหละเกิด หรือว่าผู้อื่นเกิดเล่า ?”

เถโร อาห “น จ โส, น จ อญฺโฆ”ติ ฯ

พระเถระถวายวิสัชนาว่า “ผู้นั้นเกิดก็ไม่ใช่ ผู้อื่นเกิดก็ไม่ใช่”

“โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ตํ ก็ มณฺณสิ มหาราช, ยทา ตฺวํ ททโร ตฺรุณฺ มนฺโท อุตุตฺตานเสยฺโยโก อโหสิ, โสเยว ตฺวํ เอตฺรหิ มหนฺโต”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทำสำคัญความข้อนั้นอย่างไร พระองค์ทรงเคยเป็นเด็กอ่อนนอนบนเบาะมาก่อน มาบัดนี้ พระองค์ผู้เคยทรงเป็นเด็กอ่อนนอนบนเบาะนั้นนั้นแหละ กลายเป็นผู้ใหญ่หรือไร ?”

“น หิ ภนฺเต อญฺโฆ โส ททโร ตฺรุณฺ มนฺโท อุตุตฺตานเสยฺโยโก อโหสิ, อญฺโฆ อหิ เอตฺรหิ มหนฺโต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หาмиได้ พระคุณเจ้า เด็กอ่อนนอนบนเบาะนั้นก็เป็นคนหนึ่ง โยมเป็นผู้ใหญ่ในบัดนี้ ก็เป็นอีกคนหนึ่ง”

“เอวํ สนฺเต โข มหาราช มาตาติปิ น ภวิสฺสติ, ปีตาติปิ น ภวิสฺสติ, อจฺริโยติปิ น ภวิสฺสติ, สิปปฺวาติปิ น ภวิสฺสติ, สีลฺวาติปิ น ภวิสฺสติ, ปญฺญฺวาติปิ น ภวิสฺสติ ฯ กิณฺฑุ โข มหาราช อญฺญา เอว กลลฺลสฺส มาตา, อญฺญา อพฺพุทฺทสฺส มาตา, อญฺญา เปสิยา มาตา, อญฺญา ขนฺนสฺส มาตา, อญฺญา ขุทฺทกสฺส มาตา, อญฺญา มหนฺตสฺส มาตา, อญฺโฆ

สิปปิ ลิกฺขติ, อญฺโฆ ลิกฺขิตฺตํ ภวติ, อญฺโฆ ปาปกมมํ กโรติ, อญฺญสฺส หตฺถปาทา นิชฺชนฺตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เมื่อเป็นเช่นนั้น แม่ผู้ที่บุตรเรียกว่า มารดา ก็จะไม่ มี แม่ผู้ที่บุตรเรียกว่า บิดา ก็จะไม่ มี แม่ผู้ที่ศิษย์เรียกว่า อาจารย์ ก็จะไม่ มี แม่ผู้ที่เขาเรียกว่า ผู้มีศิลปะ ก็จะไม่ มี แม่ผู้ที่เขาเรียกว่า ผู้มีศีล ก็จะไม่ มี แม่ผู้ที่เขาเรียกว่า ผู้มีปัญญา ก็จะไม่ มี ขอถวายพระพร มารดาของผู้ที่ยังเป็นกัลละ(น้ำใส)อยู่ ก็เป็นคนหนึ่ง ต่างหาก มารดาของผู้ที่เป็นอัพพุทะ(น้ำสีแดงขุ่น) ก็เป็นอีกคนหนึ่ง มารดาของผู้ที่เป็นเปสิ(ขึ้นเนื้อ) ก็เป็นอีกคนหนึ่ง มารดาของผู้ที่เป็นชนะ(ก้อนเนื้อ) ก็เป็นอีกคนหนึ่ง มารดาของผู้ที่เป็นเด็กเล็ก ก็เป็นอีกคนหนึ่ง มารดาของผู้ที่เป็นเด็กโต ก็เป็นอีกคนหนึ่ง คนหนึ่งเรียนศิลปะ แต่ผู้ที่เรียนจบวิชาศิลปะ เป็นอีกคนหนึ่ง คนหนึ่งทำกรรมชั่วไว้ แต่อีกคนหนึ่งถูกตัดมือ ตัดเท้า หรือไรหนอ ?”

“น หิ ภาณเต, ตฺวํ ปน ภาณเต, เอวํ วุตฺเต, กิ วทฺเตยฺยาสี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “มิใช่หรือก พระคุณเจ้า ก็เมื่อโยมกล่าวไปแล้วอย่างนี้ ตัวท่านฟังกล่าวว่าอย่างไรเล่า ?”

เถโร อาห “อหฺญเฆว โข มหาราช ททโร อโหสี ตฺรฺโณ มนฺโท อุตฺตานเสยฺยโก, อหฺญเฆว เอตฺรหิ มหนฺโต, อิมเมว กายํ นิสฺสาย สพฺเพ เต เอกสงฺคหิตา”ติ ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร อาตมภาพก็จะขอกล่าวว่า อาตมภาพนั้น แหละเคยเป็นเด็กอ่อนนอนแบเบาะ อาตมภาพคนเดียวกันนั้นแหละ เป็นผู้ใหญ่ในบัดนี้ ทุกคนเหล่านั้นรวมเข้าเป็นคนเดียวกันได้ เพราะอาศัยกายเดียวกันนี้แหละ”

“ภิกฺขโย โอบมมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส ปทีปํ ปทีเปยฺย, กิ โส สพฺพรตฺตี ปทีเปยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนบุคคคลบางคนพึงตามประทีปไว้ ประทีปนั้นพึงส่องไปตลอดทั้งคืนหรือไม่”

“อาม ภาณเต สพฺพรตฺตี ปทีเปยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า ประทีปส่องไปตลอดทั้งคืน”

“กินุหุ โข มหาราช ยา ปุริเม ยามะ อจฺจิ, สา มชฺฌิเม ยามะ อจฺจิ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เปลวไฟในยามต้น มาเป็นเปลวไฟในยามท่ามกลางหรือ ?”

“น หิ ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“ยา มชฺฌิเม ยามะ อจฺจิ, สา ปจฺฉิเม ยามะ อจฺจิ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เปลวไฟในยามท่ามกลาง มาเป็นเปลวไฟในยามสุดท้ายหรือ ?”

“น หิ ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“กินุหุ โข มหาราช อญฺโถ โส อโหสิ ปุริเม ยามะ ปทีโป, อญฺโถ มชฺฌิเม ยามะ ปทีโป, อญฺโถ ปจฺฉิเม ยามะ ปทีโป”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ประทีปในยามต้นก็เป็นดวงหนึ่ง ประทีปในยามท่ามกลาง ก็เป็นอีกดวงหนึ่ง ประทีปในยามสุดท้าย ก็เป็นอีกดวงหนึ่งหรือไร ?”

“น หิ ภาณเต ตํเยว นิสฺสาย สพฺพตฺตํ ปทีปิโต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า แสงประทีปส่องอยู่ตลอดทั้งคืนได้ เพราะอาศัยประทีปดวงเดียวกันนั้นนั่นแหละ”

“เอวเมว โข มหาราช ฐมฺมสนฺตติ สนฺทหติ, อญฺโถ อูปฺปชฺชติ, อญฺโถ นิสฺสจฺจติ, อปฺพุพฺพํ อจฺริมิ วิย สนฺทหติ, เตน น จ โส, น จ อญฺโถ, ปุริมิวญฺญาเณ ปจฺฉิมวิญฺญาเณ สงฺคหํ คจฺจติ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ธรรมที่สืบต่อกัน ย่อมสืบต่อกันไป คนหนึ่งเกิดขึ้น อีกคนดับไป สืบต่อกันไปราวกะว่าไม่ก่อนไม่หลัง เพราะเหตุนั้น จะเป็นคนเดียวกันนั้นก็มิใช่ จะเป็นคนละคนกันก็มิใช่ วิญญาณอันมีในภายหลัง ย่อมถึงความรวมกันเข้าในวิญญาณอันมีในดวงก่อนๆ”

“ภิกขุ โอบมมัม กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช ขีรี ทูยหมานัน กาลนุตเรน ทริ ปริวตุเตยย, ทริโต นวนีตัม, นวนีตโต ฆตัม ปริวตุเตยย, โย นุ โข มหาราช เอว วเทยย ‘ยัเยว ขีรี ตัเยว ทริ, ยัเยว ทริ ตัเยว นวนีตัม, ยัเยว นวนีตัม ตัเยว ฆตนุ’ติ, สมมา นุ โข โส มหาราช วทมาโน วเทยยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า นมสดที่เขารีดไว้ ในกาลต่อมาเปลี่ยนเป็นนมส้ม จากนั้นนมส้มก็กลายเป็นเนยใส จากนั้นเนยใสก็กลายเป็นเปรียง มหาบพิตร ผู้ใดกล่าวอย่างนี้ว่า นมสดอันใด นมส้มก็อันนั้นนั่นแหละ นมส้มอันใด เนยใสก็อันนั้นนั่นแหละ เนยใสอันใด เปรียงก็อันนั้นนั่นแหละ ดังนี้ มหาบพิตร ผู้ที่กล่าวนั้น ชื่อว่ากล่าวถูกต้องหรือไม่หนอ ?”

“น หิ ภานเต ตัเยว นิสสาย สมภูตนุ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่ชื่อว่ากล่าวถูกต้องหรือ คุณคนเจ้า คือมันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น เพราะอาศัยนมสดอันเดียวกันนั้นนั่นแหละ”

“เอวเมว โข มหาราช ฐมมสนุตติ สนุทหติ, อญโณ อุปฺปชฺชติ, อญโณ นิรุชฺชติ, อุปฺพุพฺ อจิริมฺ วิย สนุทหติ, เตน น จ โส, น จ อญโณ, ปุริมิวิญญาเณ ปจฺฉิมิวิญญาเณ สงฺคหํ คจฺฉติ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ธรรมสันตติย่อมสืบต่อกันไป คนหนึ่งเกิดขึ้น อีกคนหนึ่งดับไป สืบต่อกันไปราวกระว่าไม่ก่อนไม่หลังกัน เพราะเหตุนั้น จะเป็นคนเดียวกันก็มีใช่ จะเป็นคนละคนกันก็มีใช่ วิญญาณอันมีในภายหลัง ย่อมถึงความรวมกันเข้าในวิญญาณอันมีในดวงก่อนๆ”

“กลโลสิ ภานเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ฐมมสนุตติปญฺโท ปจฺโม ๑

จบฐมมสนุตติปญฺญาข้อที่ ๑

๒. ปฏิสนุทหนปญห

๒. ปฏิสนุทหนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการปฏิสนธิ

[๒] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน โย น ปฏิสนุทหติ, ชานาติ โส ‘น ปฏิสนุทหิสสามิ’ติ ?

[๒] พระราชาตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านผู้ไม่ปฏิสนธิ ย่อมรู้หรือว่า ‘เราจักไม่ปฏิสนธิ’ ?”

“อาม มหาราช โย น ปฏิสนุทหติ, ชานาติ โส ‘น ปฏิสนุทหิสสามิ’ติ ฯ
พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ไซ้ ท่านผู้ไม่ปฏิสนธิ ย่อมรู้ว่า เราจักไม่ปฏิสนธิ”

“กถํ ภนฺเต ชานาตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “รู้ได้อย่างไร พระคุณเจ้า ?”

“โย เหตุ โย ปจฺจโย มหาราช ปฏิสนุทหนาย, ตสฺส เหตุสฺส ตสฺส ปจฺจยสฺส อฺปรมา ชานาติ โส ‘น ปฏิสนุทหิสสามิ’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เหตุใด ปัจจัยใด ฟังมีเพื่อปฏิสนธิ เพราะระงับเหตุนั้น ปัจจัยนั้นได้ ท่านจึงรู้ว่า ‘เราจักไม่ปฏิสนธิ’”

“โอปมมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช กสฺสโก คหปติโก กสิตฺวา จ วปีตฺวา จ ฌณฺณาคารี ปริปุเรยฺย, โส อปเรน สมเยน เหนว กสฺเสยฺย น วปฺเปยฺย, ยถาสมฺภตณฺจ ฌณฺณํ ปริภุญฺชเยยฺย วา วิสฺสขฺชเยยฺย วา ยถापจฺจยํ วา กเรยฺย, ชานเยยฺย โส มหาราช กสฺสโก คหปติโก ‘น เม ฌณฺณาคารี ปริปุเรสฺสตี’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า คฤหบดี ชาวนาไถและหว่านแล้ว ก็พึงทำยุ่งฉางให้เต็มได้ สมัยต่อมา เขาไม่ไถเลย ไม่หว่านเลย ได้แต่บริโภคข้าวที่มีบ้าง จำหน่ายไปบ้าง ทำไปตามสมควรแก่ปัจจัยบ้าง ขอถวายพระพร คฤหบดี ชาวนาผู้นั้น อารู้หรือไม่ว่า ‘ยุ่งฉางของเราจักไม่เต็ม (พร่อง) เสียแล้ว”

“อาม ภนฺเต ชานเญยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ สามารถรู้ได้ พระคุณเจ้า”

“กถํ ชานเญยา”ติ ?

พระนาคเสนถามว่า “เขาจะพึงรู้ได้อย่างไร ?”

“โย เหตุ โย ปจฺจโย ฌณฺณาการุสส ปริปุรณาย, ตสฺส เหตุสฺส ตสฺส ปจฺจยสฺส
อุปรมา ชานาติ ‘น เม ฌณฺณาการํ ปริปุเรสฺสตี’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสตอบว่า “เหตุใด ปัจจัยใด พึงมีเพื่อความเต็มแห่งยุ่งฉาง เพราะระงับ
เหตุนั้น ปัจจัยนั้นเสีย จึงรู้ว่า ‘ยุ่งฉางของเราจักไม่เต็มเสียแล้ว”

“เอวเมว โข มหาราช โย เหตุ โย ปจฺจโย ปฏิสนฺทหนาย, ตสฺส เหตุสฺส ตสฺส
ปจฺจยสฺส อุปรมา ชานาติ โส ‘น ปฏิสนฺทหิสสามี’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ เหตุใด
ปัจจัยใด พึงมีเพื่อปฏิสนธิ เพราะระงับเหตุนั้น ปัจจัยนั้น ท่านจึงรู้ว่า ‘เราจักไม่ปฏิสนธิ’

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ปฏิสนฺทหนปนฺโท ทฺติโย ฯ

จบปฏิสนฺทหนปัญหาข้อที่ ๒

๓. ฌาณปญญาปญฺห

๓. ฌาณปญญาปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยฌาณและปญญา

[๓] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ยสฺส ฌาณํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ปญฺญา อุปฺปนฺนา”ติ ?

[๓] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ผู้ใดมีฌาณเกิดขึ้นแล้ว ผู้นั้นชื่อว่า มีปญญา
เกิดขึ้นแล้วหรือไร ?”

“อาม มหาราช ยสฺส ฌาณํ อุปฺปนฺนํ, ตสฺส ปญฺญา อุปฺปนฺนา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถูกต้อง ผู้ใดมีญาณเกิดขึ้นแล้ว ผู้นั้นชื่อว่ามึปัญญาเกิดขึ้นแล้ว”

“ก็ ภาณุเต ยญเฆว ฌาณึ สาเยว ปญญา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า ฌาณอันใด ปัญญาก็อันนั้นหรือ ?”

“อาม มหาราช ยญเฆว ฌาณึ สาเยว ปญญา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ไซ้ ฌาณอันใด ปัญญาก็อันนั้น”

“ยสฺส ปน ภาณุเต ตญเฆว ฌาณึ สาเยว ปญญา อุปปนฺหา, ก็ สมมุยุเหยยา โส อุทาหุ น สมมุยุเหยยา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ก็แต่ว่า ผู้ใดมีญาณนั้นนั้นแหละ มีปัญญานั้นนั้นแหละเกิดขึ้นแล้ว เขานั้นก็ยังอาจหลง (คือไม่รู้) ได้ หรือว่าไม่อาจหลงได้เลยเล่า ?”

“กตฺถจิ มหาราช สมมุยุเหยยา, กตฺถจิ น สมมุยุเหยยา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ยังอาจหลงได้ในบางสิ่งบางอย่าง ไม่อาจหลงได้เลยในบางสิ่งบางอย่าง”

“กุหิ ภาณุเต สมมุยุเหยยา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ยังอาจหลงได้ในอะไรบ้าง พระคุณเจ้า ?”

“อญฺญาตปฺพุเพสฺสุ วา มหาราช สิปปญฺญาเนสฺสุ, อคตปฺพุพาย วา ทิสาย, อสฺสุต-
ปฺพุพาย วา นามปญฺจตฺติยา สมมุยุเหยยา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ยังอาจหลงในวิชาศิลปะที่ไม่เคยรู้บ้าง ในทิศที่ไม่เคยไปบ้าง ในชื่อหรือบัญญัติที่ไม่เคยได้ยินบ้าง”

“กุหิ น สมมุยุเหยยา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่อาจหลงในอะไรบ้าง ?”

“ยิ โข ปน มหาราช ตาย ปญฺญา ย กตฺติ ‘อนิจฺจนฺ’ติ วา ‘ทุกฺขนฺ’ติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา, ตหิ น สมมุยุเหยยา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร กิจที่ปัญญานั้นได้ทำไว้แล้ว ว่าไม่เที่ยง ก็ดี ว่าเป็นทุกข์ ก็ดี ว่าเป็นอนัตตา ก็ดี ไต ไม่อาจหลงในกิจที่ทำแล้วนั้น”

“โมโห ปนสฺส ภนฺเต กุหิ คจฺจตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ก็ความหลงของเขาไปไหนเสีย ?”

“โมโห โข มหาราช ฅาเณ อุปฺปนฺนมตฺเต ตตฺถเภา นิริชฺฌตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เมื่อเพียงแต่ญาณเกิดขึ้นเท่านั้น ความหลง ก็ยอมดับไปในที่นั้นนั่นแหละ”

“โอปมมฺ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส อนุชการเคเห ปทีปํ อารุเปยฺย, ตโต อนุชการโ
นิริชฺฌเมยฺย, อาโลโก ปาตุภเวยฺย ฯ เอวเมว โข มหาราช ฅาเณ อุปฺปนฺนมตฺเต โมโห
ตตฺถเภา นิริชฺฌตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุคคลบางคน
พึงตั้งประทีปไว้ในเรือนมืด เพราะเหตุนั้น ความมืดก็พึงดับไป ความสว่างก็พึงมีปรากฏ
ฉนั้นใด ขอถวายพระพร เมื่อเพียงแต่ญาณเกิดขึ้นเท่านั้น ความหลงก็ยอมดับไปในที่นั้น
นั่นแหละ ฉนั้นนั่นเหมือนกัน”

“ปญฺญา ปน ภนฺเต กุหิ คจฺจตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ส่วนปัญญาเล่า จะไปไหน พระคุณเจ้า”

“ปญฺญาปิ โข มหาราช สกิจฺจยํ กตฺวา ตตฺถเภา นิริชฺฌตี, ยํ ปน ตาย ปญฺญา
ย กตํ ‘อนิจฺจนฺ’ติ วา ‘ทุกฺขนฺ’ติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา, ตํ น นิริชฺฌตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร แม้ปัญญาพอได้ทำกิจของ
ตนแล้ว ก็ยอมดับไปในกิจที่ได้ทำไว้ที่นั่นนั่นแหละ แต่กิจที่ปัญญานั้นได้ทำไว้แล้ว ว่าไม่เที่ยง
ก็ดี ว่าเป็นทุกข์ ก็ดี ว่าเป็นอนัตตา ก็ดี ใด กิจที่ได้ทำไว้แล้วนั้นหาได้ดับไปไม่”

“ภนฺเต นาคเสน ยํ ปเนตํ พุริสํ ‘ปญฺญา สกิจฺจยํ กตฺวา ตตฺถเภา นิริชฺฌตี, ยํ ปน
ตาย ปญฺญา ย กตํ ‘อนิจฺจนฺ’ติ วา ‘ทุกฺขนฺ’ติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา, ตํ น นิริชฺฌตี’ติ, ตสฺส
โอปมมฺ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านกล่าวคำใดที่ว่า ‘แม้ปัญญาพอได้ทำ
กิจของตนแล้ว ก็ยอมดับไปในกิจที่ได้ทำไว้ที่นั่นนั่นแหละ แต่กิจที่ปัญญานั้นได้ทำไว้แล้ว ว่าไม่

เพียง ก็ดี ว่าเป็นทุกข์ ก็ดี ว่าเป็นอนัตตา ก็ดี ไต กิจที่ได้ทำไว้แล้วนั้นหาได้ดับไปไม่, ขอท่านจงช่วยอุปมาสำหรับคำนั้นเถิด”

“ยถา มหาราช โย โกจิ ปุริโส รตตี เลขิ เปเสตุกาโม เลขกั ปกุโกสาเปตวา ปทีปี อาโรเปตวา เลขิ ลิซาเปยฺย, ลิขิตะ ปน เลเช ปทีปี วิชฺฌาเปยฺย, วิชฺฌาปิเตปิ ปทีเป เลขิ น วินสฺเสยฺย ๕ เหวเมว โข มหาราช ปญฺญา สกัจจยํ กตฺวา ตตฺเถว นิรุชฺฌตี, ยํ ปน ตาย ปญฺญา ย กตํ ‘อนิจฺจนฺ’ติ วา ‘ทุกฺขนฺ’ติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา, ตํ น นิรุชฺฌตี”ติ ๕

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุคคลบางคนต้องการจะส่งหนังสือไปในตอนกลางคืน จึงเรียกนักเขียนมา ตั้งประทีปไว้แล้ว ให้เขาเขียน เมื่อเขาเขียนหนังสือเสร็จ ก็ดับประทีปเสีย แม้เมื่อประทีปถูกดับไปแล้ว ตัวหนังสือ (ที่เขียนไว้แล้ว) ก็หาพินาศไปไม่ ฉนั้นใด ขอถวายพระพร ปัญญาพอได้ทำกิจของตนแล้ว ก็ย่อมดับไปในกิจที่ได้ทำไว้เช่นนั้นแหละ แต่กิจที่ปัญญานั้นได้ทำไว้แล้ว ว่าไม่เพียง ก็ดี ว่าเป็นทุกข์ ก็ดี ว่าเป็นอนัตตา ก็ดี หาดับไปไม่ ฉนั้นนั้นเหมือนกัน”

“ภียโย โอบมมํ กโรหิ”ติ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช ปุรตฺถิเมสฺสุ ชนปฺเทสฺสุ มนุสฺสา อนุฆริํ ปญฺจ ปญฺจ อุทกขมฺภกานิ จเปนฺติ อาลิมฺปนํ วิชฺฌาเปตฺตุ, ขฺมเร ปทิตฺเต ตานิ ปญฺจ อุทกขมฺภกานิ ขฺมรสฺสุปริ ชิปนฺติ, ตโต อคฺคิ วิชฺฌายตี, กิณฺุ โข มหาราช เตสํ มนุสฺसानํ เอวํ โหตี ‘ปฺน เตหิ ขมฺภูกิจฺจํ กริสฺสามา’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า พวกมนุษย์ในชนบททางทิศตะวันออก ตั้งโอ่งน้ำไว้ตามลำดับเรือน เรือนละ ๕ ใบ เพื่อใช้ดับไฟ เมื่อเรือนหลังหนึ่งถูกไฟไหม้ พวกเขาก็ย่อมเทโอ่งน้ำทั้ง ๕ ใบเหล่านั้นไปเบื้องบนของเรือนไฟย่อมดับไปเพราะเหตุนั้น ขอถวายพระพร ผู้คนเหล่านั้น ย่อมเกิดความคิดอย่างนี้ว่า ‘พวกเราจะใช้โอ่งทั้ง ๕ ใบเหล่านั้น ทำกิจที่ควรทำด้วยโอ่งอีก’ หรือไม่หนอ ?”

“น หิ ภาเนเต อลํ เตหิ ขมฺภูกิ, กิ เตหิ ขมฺภูกิ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่หรือก พระคุณเจ้า พอที่ละด้วยโอ่งน้ำทั้งหลายเหล่านั้น ประโยชน์อะไรด้วยโอ่งน้ำเหล่านั้นอีกเล่า”

“ยถา มหาราช ปณจ อุกทกขณิกานิ, เอวํ ปณจินุทริยานิ ทฏฐพุพานิ สทฐินุทริยํ
 วิริยิณุทริยํ สตินุทริยํ สมามินุทริยํ ปณณินุทริยํ ๗ ยถา เต มนุสฺสสา, เอวํ โยคาวจโร
 ทฏฐพุโโป ๗ ยถา อคฺคิ, เอวํ กิเลสสา ทฏฐพุพา ๗ ยถา ปณจหิ อุกทกขณิกเกหิ อคฺคิ
 วิชฺฐมาปียติ, เอวํ ปณจินุทริเยหิ กิเลสสา วิชฺฐมาปียนติ, วิชฺฐมาปิตาปี กิเลสสา น ปฺน
 สมฺภวานติ ๗ เอวเมว โข มหาราช ปณฺญา สกัจจยํ กตฺวา ตตฺถเวว นิรุชฺชติ, ยํ ปน ตาย
 ปณฺณาย กตํ ‘อนิจฺจนฺ’ติ วา ‘ทุกฺขนฺ’ติ วา ‘อนตฺตา’ติ วา, ตํ น นิรุชฺชติ’ติ ๗

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พึงเห็นอินทรีย ๕ คือ สัทชินทรีย วิริยิน
 ทรีย สตินทรีย สมามินทรีย ปัญญินทรีย เป็นดุษโองน้ำทั้ง ๕ ไบเกิด, พึงเห็นพระโยคาวจร
 เป็นดุษโองกมนุษย์เหล่านั้น พึงเห็นกิเลสทั้งหลายเป็นดุษโองไฟ. พวกมนุษย์ทั้งหลายยอมใช้น้ำ ๕
 โอง ดับไฟ ฉนไต พระโยคาวจรก็ยอมใช้อินทรีย ๕ ดับกิเลสทั้งหลาย แม้กิเลสทั้งหลายถูกดับ
 ไปแล้ว ก็ยอมไม่เกิดอีก ฉนนั้น. ขอถวายพระพร ปัญญาชื่อว่าพอได้ทำกิจของตนแล้ว ก็ยอม
 ดับไปในกิจนั้นนั่นแหละ แต่กิจที่ปัญญานั้นได้ทำไว้แล้ว ว่าไม่เที่ยง ก็ดี ว่าเป็นทุกข์ ก็ดี ว่าเป็น
 อนัตตา ก็ดี กิจที่ทำไว้แล้วนั้น หาดับไปไม่ ตามประการดังกล่าวมานี้แล”

“ภิกฺขุ โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ๗

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช เวชฺฐโ ข ปณฺจมูลภสฺสชฺชานิ คเหตุวา คิลานกํ อุปฺสงฺกมิตฺวา ตานิ
 ปณฺจมูลภสฺสชฺชานิ ปิสิตฺวา คิลานกํ ปาเยยฺย, เตหิ จ โทสา นิทฺทเมยฺย, กิณฺนุ โข มหาราช
 ตสฺส เวชฺฐสฺส เอวํ โหติ ‘ปฺน เตหิ ปณฺจมูลภสฺสชฺเชหิ ภสฺสชฺชกัจจํ กริสฺสามิ’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า แพทย์ถือ
 เอาเครื่องยาที่เป็นรากไม้ ๕ อย่งไปหาคนไข้ บดเครื่องยาที่เป็นรากไม้ ๕ ชนิดเหล่านั้น
 ละลายให้คนไข้ดื่ม ก็โทษ (โรค) ทั้งหลายพึงหายไปเพราะเครื่องยาเหล่านั้น ขอถวายพระพร
 แพทย์ผู้นั้นยอมเกิดความคิดอย่างนี้ว่า เราจักใช้เครื่องยาที่เป็นรากไม้ ๕ ชนิดเหล่านั้นทำกิจ
 ที่ควรทำด้วยยาอีก’ ดังนี้หรือไม่หนอ ?”

“น หิ ภาเนเต อลํ เตหิ ปณฺจมูลภสฺสชฺเชหิ, กิ เตหิ ปณฺจมูลภสฺสชฺเชหิ”ติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ไม่หรรอก พระคุณเจ้า พอที่ด้วยเครื่องยาที่เป็นรากไม้ ๕ ชนิด
 เหล่านั้น ประโยชน์อะไรด้วยเครื่องยาที่เป็นรากไม้ ๕ ชนิดเหล่านั้นอีกเล่า”

“ยถา มหาราช ปณจมูลเภสัชชานิ, เอวํ ปณจินุทริยานิ ทฏฐพพานิ สทฺธินุทริยํ
 วิริยิณุทริยํ สติณุทริยํ สมาริณุทริยํ ปณณินุทริยํ, ยถา เวชฺโช, เอวํ โยคาวจโร ทฏฐพฺโพ ๗
 ยถา พยาธิ, เอวํ กิเลสา ทฏฐพฺพา ๗ ยถา พยาธิโต ปุริโส, เอวํ ปุณฺณชฺชนโน ทฏฐพฺโพ ๗
 ยถา ปณจมูลเภสัชเชหิ คิลานสฺส ทอสฺสา นิทฺธนฺตฺตา, โทเส นิทฺธนฺเต คิลานโน อโรโค โหติ,
 เอวํ ปณจินุทริเยหิ กิเลสา นิทฺธมียนฺติ, นิทฺธมิตา จ กิเลสา น ปุณฺ สมภวณฺติ ๗ เอวเมว
 โช มหาราช ปณณฺวา สกัจจยํ กตฺวา ตตฺถเวว นิรุชฺฌติ, ยํ ปน ตาย ปณณฺวาย กตํ
 ‘อนิจฺจนฺ’ติ วา ‘ทุกฺขนฺ’ติ วา ‘อนตฺตฺตา’ติ วา, ตํ น นิรุชฺฌติ”ติ ๗

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พึงเห็นอินทรีย์ ๕ คือ
 สทฺธินทรีย์ วิริยิณทรีย์ สติณทรีย์ สมาริณทรีย์ ปณณินทรีย์ เป็นดุษฎีเครื่องยาที่เป็นรากไม้ ๕
 ชนิดเถิด พึงเห็นพระโยคาวจรเป็นดุษฎีแพทย์ พึงเห็นกิเลสทั้งหลายดุษฎีความเจ็บป่วย พึงเห็น
 ผู้เป็นปุณฺณชชนเป็นดุษฎีบุรุษผู้เจ็บป่วย, โทษ(โรค)ทั้งหลายของคนไข้หายไปเพราะแพทย์ใช้เครื่อง
 ยาที่เป็นรากไม้ ๕ ชนิด เมื่อโทษ(โรค)ทั้งหลายดับไปแล้ว คนไข้ก็เป็นอันหายโรค จันใด
 พระโยคาวจรก็ย่อมใช้อินทรีย์ ๕ ทำกิเลสทั้งหลายให้ดับไป และกิเลสทั้งหลายที่ถูกทำให้ดับ
 ไปแล้ว ย่อมไม่เกิดอีก จันนั้น

ขอถวายพระพรมหาบพิตร ปัญญาชื่อว่าพอได้ทำกิจของตนแล้ว ก็ย่อมดับไปในกิจนั้น
 นั้นแหละ แต่กิจที่ปัญญานั้นได้ทำไว้แล้ว ว่าไม่เที่ยง ก็ดี ว่าเป็นทุกข์ ก็ดี ว่าเป็นอนัตตา ก็ดี
 ย่อมไม่ดับไป ตามประการดังกล่าวมานี้แล”

“ภิกฺขโย โอปมมํ กโรหิ”ติ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช สงฺคามาวจโร โยโช ปณจ กณฺฑทานิ คเหตุวา สงฺคามํ โอตเรยฺย
 ปรเสณํ วิเชตฺตุ, โส สงฺคามคโต ตานิ ปณจ กณฺฑทานิ ชิเปยฺย, เตหิ จ ปรเสนา ภิชฺเชยฺย,
 กิณฺณุ โช มหาราช ตสฺส สงฺคามาวจรสฺส โยธสฺส เอวํ โหติ ‘ปุณฺ เตหิ กณฺฑเทหิ กณฺฑ-
 กิจจํ กริสฺสามิ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า นักรบ
 ผู้คร่ำหวอดในสงครามคว้าเอาลูกธนูได้ ๕ ลูก แล้วก็หยั่งลงสู่สงคราม เพื่อเอาชนะกองทัพ
 ข้าศึก นักรบผู้นั้นไปถึงสนามรบแล้ว พึงยิงลูกธนู ๕ ลูกนั้น และข้าศึกก็แตกพ่ายไป เพราะลูก
 ธนูเหล่านั้น ขอถวายพระพร นักรบผู้คร่ำหวอดในสงครามผู้นั้น พึงเกิดความคิดอย่างนี้ว่า เรา
 จักใช้ลูกธนู ๕ ลูกเหล่านั้น ทำกิจที่ควรทำด้วยลูกธนูอีก’ ดังนี้หรือไม่หนอ ?”

“น หิ ภาณเต อลํ เตหิ กณฺเหหิ, กิ เตหิ กณฺเหหิ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่หรรอก พระคุณเจ้า พอทีละด้วยลูกธนูเหล่านั้น ประโยชน์อะไรด้วยลูกธนูเหล่านั้นอีกเล่า”

“ยถา มหาราช ปญฺจ กณฺทานิ, เอวํ ปญฺจินฺทริยานิ ทฏฺฐพฺพานิ สทฺธิทฺธิริยํ วิริยินฺทริยํ สติทฺธิริยํ สมานินฺทริยํ ปญฺฉินฺทริยํ ฯ ยถา มหาราช สงฺคามาวจโร โยโธ, เอวํ โยคาวจโร ทฏฺฐพฺโพ ฯ ยถา ปฺรเสนา, เอวํ กิเลสฺสา ทฏฺฐพฺพา ฯ ยถา ปญฺจหิ กณฺเหหิ ปฺรเสนา ภิขฺชติ, เอวํ ปญฺจินฺทริเยหิ กิเลสฺสา ภิขฺชนฺติ, ภคฺคา จ กิเลสฺสา น ปฺน สมฺภวานฺติ ฯ

เอวเมว โข มหาราช ปญฺญา สกิञฺจยํ กตฺวา ตตฺเถว นิรุชฺฌติ, ยํ ปน ตาย ปญฺฌาย กตํ ‘อนิञฺจนฺ’ติ วา ‘ทุกฺขนฺ’ติ วา ‘อนตฺตฺตา’ติ วา, ตํ น นิรุชฺฌตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พึงเห็นอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญฺฉินทรีย์ เป็นดุจลูกธนู ๕ ลูก พึงเห็นพระโยคาวจรเป็นดุจนักรบผู้คร่ำหวอดอยู่ในสงคราม พึงเห็นกิเลสทั้งหลายเป็นดุจกองทัพเข้าศึก กองทัพเข้าศึกแตกพ่ายไป เพราะลูกธนู ๕ ลูก จันใด กิเลสทั้งหลายย่อมแตกหักไปเพราะอินทรีย์ ๕ และกิเลสที่แตกหักไปแล้ว ก็ไม่เกิดอีก จันนั้น

ขอถวายพระพรมหาบพิตร ปัญฺญาชื่อว่าพอได้ทำกิจของตนแล้ว ก็ดับไปในกิจนั้นนั่นแหละ แต่กิจที่ปัญญานั้นได้ทำไว้แล้ว ว่าไม่เที่ยง ก็ดี ว่าเป็นทุกข์ ก็ดี ว่าเป็นอนัตตา ก็ดี ย่อมไม่ดับไป ก็จันนั้นนั่นแหละ”

“กลฺโลสิ ภาณเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ฅาณปญฺญาปญฺโหิ ตติโย ๑

จบนฺฑานปญฺญาปญฺหาชฺโหิ ๓

๔. ปฏิสนุทหนนุคคลเวทียนปญห

๔. ปฏิสนุทหนนุคคลเวทียนปญหา

ปัญหาว่าด้วยการเสวยเวทนาของบุคคลผู้ปฏิสนธิ

[๔] ราชา อาห “ภนุเต นาคเสน โย น ปฏิสนุทหติ, เวเทติ โส กิญจิ ทุกขั เวทหนุ”ติ ?

[๔] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านผู้ใดจะไม่ปฏิสนธิ ท่านผู้นั้นยังจะเสวยทุกข์เวทนาอะไร ๆ อยู่บ้างหรือเปล่า ?”

เถโร อาห “กิญจิ เวเทติ, กิญจิ น เวเทตี”ติ ฯ

พระเถระถวายวิสัชนาว่า “ท่านยังเสวยทุกข์เวทนาบางอย่าง จะไม่เสวยทุกข์เวทนาบางอย่าง”

“กั เวเทติ, กั น เวเทตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “จะเสวยทุกข์เวทนาอะไร จะไม่เสวยทุกข์เวทนาอะไร ?”

“กายิกั มหาราช เวทณั เวเทติ, เจตสิกั เวทณั น เวเทตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร จะเสวยทุกข์เวทนาทางกาย จะไม่เสวยทุกข์เวทนาทางใจ”

“กถั ภนุเต กายิกั เวทณั เวเทติ, กถั เจตสิกั เวทณั น เวเทตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ท่านจะเสวยทุกข์เวทนาทางกายอย่างไร จะไม่เสวยทุกข์เวทนาทางใจอย่างไร ?”

“โย เหตุ โย ปจฺจโย กายิกาย ทุกฺขเวทนาย อุปฺปตฺติยา, ตสฺส เหตุสฺส ตสฺส ปจฺจยสฺส อนุปรมา กายิกั ทุกฺขเวทณั เวเทติ, โย เหตุ โย ปจฺจโย เจตสิกาย ทุกฺขเวทนาย อุปฺปตฺติยา, ตสฺส เหตุสฺส ตสฺส ปจฺจยสฺส อนุปรมา เจตสิกั ทุกฺขเวทณั น เวเทติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เหตุใด ปัจจัยใด ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งทุกข์เวทนาทางกาย เพราะการไม่ระงับไปแห่งเหตุ นั้น แห่งปัจจัยนั้น ท่านจึงเสวยทุกข์เวทนาทางกาย เหตุใด ปัจจัยใด ย่อมเป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นแห่งทุกข์เวทนาทางใจ เพราะการระงับไปแห่งเหตุ นั้น แห่งปัจจัยนั้น ท่านจึงไม่เสวยทุกข์เวทนาทางใจ

ภาสิตมเปตัม มหาราช ภควตา – ‘โส เอกัง เวทนัง เวเทติ กายิกัง น เจตสิกนฺ’ติ ฯ
 ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตแม้ข้อความนี้ไว้ว่า ‘ภิกษุรูป
 นั้นย่อมเสวย(ทุกข)เวทนาทางกายอย่างเดียว ไม่เสวย(ทุกข)เวทนาทางใจ’

“ภนฺเต นาคเสน โย ทุกฺขํ เวทนํ เวเทติ, กสฺมา โส น ปรินิพฺพายตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านผู้ใดยังเสวยทุกขเวทนาอยู่ เพราะเหตุ
 อะไร ท่านผู้นั้น จึงไม่ปรินิพพานเสียแล้ว ?”

“นตฺถิ มหาราช อรหโต อนฺนโย วา ปฏิโม วา, น จ อรหฺนโต อปกุกฺกํ ปาเตนฺติ
 ปริปากํ อากเมนฺติ ปณฺทิตา ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ความยินดีหรือความยินร้าย ย่อมไม่มี
 แก่ท่านผู้เป็นพระอรหันต์ อนึ่ง พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นบัณฑิต จะไม่ทำชันท์ที่ยังไม่สุกงอม
 ให้ตกไป รอคอยความสุกงอมอยู่

ภาสิตมเปตัม มหาราช เถเรน สาริปฺตฺเตน ฌมฺมเสนาปตินา –

“นาภินนฺทามิ มรณํ นภินนฺทามิ ชีวิตํ

กาลญจ ปฏิกกฺขามิ นิพฺพิสฺสํ ภตฺโก ยถา ฯ

นาภินนฺทามิ มรณํ นภินนฺทามิ ชีวิตํ

กาลญจ ปฏิกกฺขามิ สมฺปชานโน ปตฺติสฺสโต”ติ ฯ

ขอถวายพระพร ท่านพระธรรมเสนาบดีสาริปุตฺรเถระ ได้ภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า

“เราไม่ยินดีความตาย เราไม่ยินดีความเป็นอยู่ ทว่า เราได้แต่

เฝ้ารอเวลา ดูกผู้รับจ้างหวังค่าจ้างอยู่ ฉะนั้น เราไม่ยินดีความ

ตาย เราไม่ยินดีความเป็นอยู่ ทว่า เรามีสติเฉพาหน้า มี

สัมปชัญญะ ได้แต่รอเวลาอยู่เท่านั้น”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ปฏฺิสํหฺตทหนฺปคฺคสเวทฺยนปฺญโท จตฺตฺโต ฯ

จบปฏฺิสํหฺตทหนฺปคฺคสเวทฺยนปฺญทาข้อที่ ๔

๕. เวทนาปญห

๕. เวทนาปัญหา

ปัญหาว่าด้วยเวทนา

[๕] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน สุขา เวทนา กุสลา วา อกุสลา วา อพฺยากตา วา”ติ ?

[๕] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สุขเวทนา เป็นกุศล อกุศล หรือว่า อพฺยากตะเล่า ?”

“สียา มหาราช กุสลา, สียา อกุสลา, สียา อพฺยากตา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สุขเวทนา เป็นกุศล ก็มี เป็นอกุศล ก็มี เป็นอพฺยากตะ ก็มี”

“ยถิ ภนฺเต กุสลา น ทุกฺขา, ยถิ ทุกฺขา น กุสลา, ‘กุสลํ ทุกฺขนฺ’ติ นฺุปรชชตี”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า เวทนา ถ้าหากเป็นกุศล ก็ย่อมไม่เป็นทุกข์ ถ้าหากว่าเป็นทุกข์ ก็ย่อมไม่เป็นกุศล คำว่า ‘กุศลก็เป็นทุกข์’ ดังนี้ จะไม่เกิดขึ้น”

“ตํ ก็ มณฺเฑสิ มหาราช, อิธ ปุริสสฺส หตฺถเต ตตฺตํ อโยคฺพํ นิกุชิเปยฺย, ทฺุติเย หตฺถเต สีสํ หิมปิณฺุทํ นิกุชิเปยฺย, กิณฺุ โข มหาราช อุโภปิ เต ทฺุเหยฺยฺนฺุ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ณ ที่นี้มีบุรุษคนหนึ่ง เขาวางก้อนเหล็กก้อนไว้บนฝ่ามือข้างหนึ่ง วางก้อนหิมะเย็นไว้บนฝ่ามือข้างที่สอง ขอถวายพระพร ฝ่ามือของเขาพึงไหม้เกรียมทั้ง ๒ ข้างเลยหรือไม่ ?”

“อาม ภนฺเต อุโภปิ เต ทฺุเหยฺยฺนฺุ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า ฝ่ามือของเขาพึงไหม้เกรียมทั้ง ๒ ข้าง”

“กิณฺุ โข เต มหาราช อุโภปิ อุณฺุหา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ฝ่ามือของเขาร้อนทั้ง ๒ ข้างหรือไม่ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หาไม่ได้ พระคุณเจ้า”

“ก็ ปน เต มหาราช อุโภปิ สีตลา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็แต่ว่า ฝ่ามือของเขาเย็นทั้ง ๒ ข้าง เลยหรือไม่ ?”

“น หิ ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“อาชานาหิ นิคคหํ ยถิ ตตตํ ทหติ, น จ เต อุโภปิ อุณฺหา, เตน นุปฺปชฺชติ ฯ ยถิ สีตลํ ทหติ, น จ เต อุโภปิ สีตลา, เตน นุปฺปชฺชติ ฯ กิสฺส ปน เต มหาราช อุโภปิ ทหฺนติ, น จ เต อุโภปิ อุณฺหา, น จ เต อุโภปิ สีตลา ? เอกํ อุณฺหํ, เอกํ สีตลํ, อุโภปิ เต ทหฺนติ, เตน นุปฺปชฺชติ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอจงทราบเถิดว่า รับสั่งของพระองค์เป็นอันอாதมภาพ ข่มได้แล้ว ถ้าหากว่า ก้อนเหล็กร้อนเท่านั้นแผดเผาได้ แต่ฝ่ามือของเขามีได้ร้อนทั้ง ๒ ข้าง เพราะเหตุนั้น พระดำรัสของพระองค์ย่อมฟังไม่ขึ้น ถ้าหากว่า ก้อนหิมะเย็นเท่านั้นแผดเผา เอาได้ แต่ฝ่ามือของเขาก็มีได้เย็นทั้ง ๒ ข้าง เพราะเหตุนั้น พระดำรัสของพระองค์ก็ย่อมฟังไม่ขึ้น ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็ฝ่ามือของเขาใหม่ไกรยมไปทั้ง ๒ ข้างได้อย่างไรเล่า เพราะว่า ฝ่ามือของเขามีได้ร้อนทั้ง ๒ ข้าง และมีได้เย็นทั้ง ๒ ข้างเลย ฝ่ามือข้างหนึ่งร้อน ฝ่ามือข้างหนึ่งเย็น แต่ก็ใหม่ไกรยมทั้ง ๒ ข้าง เพราะฉะนั้น พระดำรัสของพระองค์ ย่อมฟังไม่ขึ้น”

“นาหํ ปฏฺวิโฬ ตยา วาทินา สทุธิ สลฺลปิตุํ, สาธุ อตถํ ชฺปเปหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โยมไม่มีความสามารถพอที่จะโต้ตอบกับท่านผู้เป็นเจ้าวาหะได้ หรอก ขอโอกาส ได้โปรดช่วยอธิบายความด้วยเถิด”

ตโต เถโร อภิธมฺมสฺยุตฺตาย กถาย ราชานํ มิลินฺทํ สญฺญาเปสิ –

“ฉยิมานิ มหาราช เคหนิสฺสิตานิ โสมนสฺसानิ, ฉ เนกขมฺมนิสฺสิตานิ โสมนสฺसानิ, ฉ เคหนิสฺสิตานิ โทมนสฺसानิ, ฉ เนกขมฺมนิสฺสิตานิ โทมนสฺसानิ, ฉ เคหนิสฺสิตา อุเปกฺขา, ฉ เนกขมฺมนิสฺสิตา อุเปกฺขาติ, อิมานิ ฉ จกฺกานิ, อตีตปิ ฉตฺตีสฺวิธา เวทนา, อนาคตปิ ฉตฺตีสฺวิธา เวทนา, ปจฺจุปฺปนาปิ ฉตฺตีสฺวิธา เวทนา, ตเทกฺขณํ อภิสญฺญหิตฺวา อภิสมฺปิณฺฑเตตฺวา อฏฺจสฺตํ เวทนา โหนฺตี”ติ ฯ

ในลำดับนั้น พระเถระก็ได้ถวายวิชันนาทำให้พระเจ้ามิลินท์ทรงเข้าใจ ด้วยคำพูดที่

ประกอบด้วยพระอภิธรรม ดังนี้ว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร โสมนัสอาศัยเรือนมี ๖ อย่าง เหล่านี้ โสมนัสอาศัยเนกขัมมะมี ๖ อย่าง โทมนัสอาศัยเรือนมี ๖ อย่าง โทมนัสอาศัยเนกขัมมะมี ๖ อย่าง อุเบกขาอาศัยเรือนมี ๖ อย่าง อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะมี ๖ อย่าง เวทนามี ๖ หมวด เหล่านี้ เวทนาแม่ที่เป็นอดีตมี ๓๖ อย่าง เวทนาแม่ที่เป็นอนาคตมี ๓๖ อย่าง เวทนาแม่ที่เป็นปัจจุบันก็มี ๓๖ อย่าง รวมเวทนาทั้งหมดนั้นเข้าด้วยกัน ก็เป็นเวทนา ๑๐๘” ดังนี้

“กลุโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

เวทนาปญฺโท ปญฺจโม ฯ

จบเวทนาปัญหาข้อที่ ๕

๖. นามรูปเอกตตนาณตตปญฺห

๖. นามรูปเอกตตนาณตตปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือความเป็นคนละอย่างกันแห่งนามรูป

[๖] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน โโก ปฏฺิสนฺุทฺหตี”ติ ?

[๖] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ใครกัน ย่อมปฏฺิสนฺุทฺหตี ?”

เถโร อาห “นามรูปฺ โข มหาราช ปฏฺิสนฺุทฺหตี”ติ ฯ

พระเถระถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร นามรูปแล ย่อมปฏฺิสนฺุทฺหตี”

“กึ อิมฺเวย นามรูปฺ ปฏฺิสนฺุทฺหตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “นามรูปนี้แหละหรือ ย่อมปฏฺิสนฺุทฺหตี ?”

“น โข มหาราช อิมฺเวย นามรูปฺ ปฏฺิสนฺุทฺหตี, อิมินา ปน มหาราช นามรูปฺน กมฺมํ กโรตี โสภณํ วา ปาปกํ วา, เตน กมฺเมณ อญฺญํ นามรูปฺ ปฏฺิสนฺุทฺหตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร หาใช้นามรูปนี้แหละ ย่อมปฏฺิสนฺุทฺหตีไม่ ขอถวายพระพร บุคคลย่อมทำกรรมดีบ้าง ชั่วบ้าง ด้วยนามรูปนี้ นามรูปอื่น จึงปฏฺิสนฺุทฺหตีเพราะกรรมนั้น”

“ยทิ ภาณเต น อิมเวย นามรูปุ ปฏิสนุทหติ, นนุ โส มุตโต ภาวิสสติ ปาปเกหิ กมเมหิ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ถ้าหากว่านามรูปนี้แหละมิได้ปฏิสนธิไซ้ร์ บุคคลผู้นั้นจักเป็นผู้พ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้ มิใช่หรือ ?”

เถโร อาห “ยทิ น ปฏิสนุทเหยย, มุตโต ภาเวยย ปาปเกหิ กมเมหิ ฯ ยสฺมา จ โข มหาราช ปฏิสนุทหติ, ตสฺมา น มุตโต ปาปเกหิ กมเมหิ”ติ ฯ

พระเถระถวายวิสขนาว่า “ถ้าหากนามรูปไม่อาจปฏิสนธิได้ไซ้ร์ เขาก็พึงเป็นผู้พ้นจากกรรมชั่วทั้งหลาย ขอถวายพระพรมหาบพิตร แต่เพราะเหตุที่นามรูปย่อมปฏิสนธิ เพราะเหตุ นั้น เขาจึงไม่สามารถที่จะหลุดพ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้”

“โอปมม กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านช่วยทำอุปมาให้หน่อยทีเถอะ”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส อณฺตรสฺส ปุริสสฺส อมพํ อวหเรยย, ตเมเน อมฺพสามิโก คเหตุวา รณฺโณ ทสฺเสยย ‘อิมินา เทว ปุริเสน มยหํ อมฺพา อวหฺภา’ติ, โส เอวํ วเทยย ‘นาหํ เทว อิมสฺส อมฺเพ อวหฺรามิ, อณฺเณ เต อมฺพา, เย อิมินา โรปีตา, อณฺเณ เต อมฺพา, เย มยา อวหฺภา, นาหํ ทณฺทปฺปตฺโต’ติ ฯ กิณฺนุ โข โส มหาราช ปุริโส ทณฺทปฺปตฺโต ภาเวยยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่งขโมยผลมะม่วงของบุรุษคนใดคนหนึ่งไป บุรุษผู้เป็นเจ้าของมะม่วงจึงจับเอาบุรุษคนนั้นไปแสดงแก่พระราช กราบทูลว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นสมมุติเทพ นายคนนี้ขโมยผลมะม่วงของข้าพระองค์ พระเจ้าข้า’ บุรุษผู้ขโมยผลมะม่วงนั้นจึงกราบทูลว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นสมมุติเทพ ข้าพระองค์มิได้ขโมยผลมะม่วงของนายคนนี้ ผลมะม่วงที่นายคนนี้เพาะปลูก เป็นผลมะม่วงอื่น ผลมะม่วงที่ข้าพระองค์เก็บมาเป็นผลมะม่วงอื่น ข้าพระองค์ไม่น่าเป็นผู้ต้องรับโทษ พระเจ้าข้า’ ดังนี้ ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุรุษผู้ขโมยผลมะม่วงนั้น พึงเป็นผู้ต้องรับโทษหรือไม่หนอ ?”

“อาม ภาณเต ทณฺทปฺปตฺโต ภาเวยยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า เขาพึงเป็นผู้ต้องรับโทษ”

“เกน การณนา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพราะเหตุอะไรหรือ จึงต้องรับโทษ ?”

“กัญจาปี โส เอวํ วเทยฺย, ปุริมํ ภาฺนเต อมฺพํ อปฺปจฺจกฺขาย ปจฺฉิเมน อมฺเพน โส ปุริโส ทณฺฑปฺปตฺโต ภาเวยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “บุรุษผู้ขโมยมะม่วงนั้น อาจกล่าวอย่างนี้ได้ก็จริงอยู่ พระคุณเจ้า ผู้เจริญ ถึงกระนั้น บุรุษผู้นั้นบอกปัดผลมะม่วงก่อนมิได้หรือ ควรเป็นผู้ต้องรับโทษ เพราะ มะม่วงผลหลัง”

“เอวเมว โข มหาราช อิมินา นามรูปเณ กมฺมํ กโรติ โสภนํ วา ปาปกํ วา, เตน กมฺเมเน อณฺเณ นามรูปํ ปฏฺฐิสฺสทฺทติ, ตสฺมา น มุตฺโต ปาปกเกหิ กมฺเมหิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ บุคคลย่อมทำกรรมดีบ้าง ชั่วบ้าง ด้วยนามรูปนี้ นามรูปอื่นจึงปฏิสนธิเพราะกรรมนั้น เพราะฉะนั้น จึงไม่สามารถที่จะรอดพ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้เลย”

“ภฺยโย โอปมมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส อณฺเณตรสฺส ปุริสสฺส สาลิํ อวฺหเรยฺย... เป.... อจฺฉํ อวฺหเรยฺย... เป.... ยถา มหาราช โกจิ ปุริโส เหมนฺตกาเล อคฺคิํ ชาเลตฺวา วิสิพฺเพตฺวา อวิชฺฌาเปตฺวา ปกฺกเมยฺย, อถ โข โส อคฺคิ อณฺเณตรสฺส ปุริสสฺส เขตฺตํ ฯทฺเหยย, ตเมเน เขตฺตสฺสามีโก คเหตุวา รมฺโวย ทสฺเสยฺย ‘อิมินา เทว ปุริเสน มยฺหํ เขตฺตํ ททฺฒน’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคน ใดๆ ฟังลัทธิขโมยข้าวสารีของบุรุษคนใดคนหนึ่ง ฯลฯ ฟังลัทธิขโมยอ้อย ฯลฯ ขอถวายพระพร บุรุษคนใดๆ จุดไฟในฤดูหนาวแล้วผิงไฟ ไม่ดับไฟก่อน ฟิงหลีกไป, โดยที่แท้แล ไฟนั้นฟิง ไหม้หน้าของบุรุษคนใดคนหนึ่ง, เจ้าของนาจึงจับเอาตัวบุรุษนั้นไว้ แล้วฟิงแสดงแก่พระราชาวา “ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นสมมุติเทพ บุรุษคนนี้เผาหน้าของข้าพระองค์”

โส เอวํ วเทยฺย ‘นาหํ เทว อิมสฺส เขตฺตํ ฌาเปมิ, อญฺโฆ โส อคฺคิ, โย มยา อวิชฺฌาปิโต, อญฺโฆ โส อคฺคิ, เยนิมสฺส เขตฺตํ ททฺธมฺ, นาหํ ทณฺฑปฺปตฺโต’ติ ฯ กิณฺหุ โข โส มหาราช ปุริโส ทณฺฑปฺปตฺโต ภาเวยฺยา”ติ ?

บุรุษผู้นั้นจึงกราบทูลอย่างนี้ว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นสมมุติเทพ ข้าพระองค์ไม่ได้เผาเนาของคนนี้ ไฟนั้นอีกกองหนึ่ง ไฟที่ข้าพระองค์มิได้ดับใด ไฟนั้นก็เป็ไฟอีกกองหนึ่ง บุคคลใดเผาเนาของบุรุษนี้ ข้าพระองค์มิต้องรับโทษ’ ดังนี้ ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุรุษผู้เผานั้น พึงเป็นผู้ต้องรับโทษหรือไม่หนอ ?”

“อาม ภนฺเต ทณฺฑปฺปตฺโต ภาเวยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า เขาพึงเป็นผู้ต้องรับโทษ”

“เกน การณฺนา”ติ ?

พระนาคเสนถามว่า “เพราะเหตุอะไรหรือ ?”

“ภิกฺขุจาปี โส เอวํ วเทยฺย, ปุริมฺ ภนฺเต อคฺคิ อปฺปจฺจกฺขาย ปจฺฉิเมน อคฺคินา โส ปุริโส ทณฺฑปฺปตฺโต ภาเวยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “บุรุษผู้เผานั้น อาจกล่าวอย่างนี้ได้ก็จริงอยู่ พระคุณเจ้าผู้เจริญถึงกระนั้น บุรุษผู้เผานั้นบอกปิดไฟก่อนมิได้หรรอก ควรเป็นผู้ต้องรับโทษ เพราะไฟหนหลัง”

“เอวเมว โข มหาราช อิมินา นามรูปเณ กมฺมํ กโรติ โสภนํ วา ปาปกํ วา, เตน กมฺเมเน อญฺญํ นามรูปํ ปฏฺฐิสฺนุทฺทติ, ตสฺมา น มุตฺโต ปาปเกหิ กมฺเมหิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ บุคคลย่อมทำกรรมดีบ้าง ชั่วบ้าง ด้วยนามรูปนี้ นามรูปอื่นจึงปฏิสนธิเพราะกรรมนั้น เพราะฉะนั้น จึงไม่อาจเป็นผู้รอดพ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้เลย”

“ภิกฺขุโย โอปมมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส ปทีปํ อาทาย ปาสาทํ อภฺริหิตฺวา ภูฏเชยฺย, ปทีโป ฌายมาโน ติณฺ ฌาเปยฺย, ติณฺ ฌายมานํ ฆรํ ฌาเปยฺย, ฆรํ ฌายมานํ คามํ ฌาเปยฺย, คามชโน ตํ ปุริสํ คเหตุวา เอวํ วเทยฺย ‘กิสฺส ตฺวํ โภ ปุริส คามํ ฌาเปสึ’ติ, โส เอวํ วเทยฺย ‘นาหํ โภ คามํ ฌาเปมิ, อญฺโฆ โส ปทีปคฺคิ, ยสฺสาหํ อาโลเกน ภูฏชึ,

อญโธ โส อคฺคิ, เยน คาโม ฌาปิโต’ติ, เต วิวทมานา ตว สนฺติเก อาคจฺเจยฺยํ, กสฺส ตวํ มหาราช อฏฺฐํ ชาเรยฺยาสี’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่ง ฟิงถือประทีบก้าวย่างขึ้นปราสาท แล้วบริโภคอาหาร ประทีปที่ลุกติดอยู่ก็ไปเผาเอาหญ้าเข้า หญ้าที่ลุกติดอยู่ก็ไปเผาเอาเรือนเข้า เรือนที่ลุกติดอยู่ ก็ไปเผาเอาละแวกบ้านเข้า ชาวบ้านจึงจับเอาตัวบุรุษนั้นไว้แล้ว ฟิงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘นาย ทำไมคุณจึงเผาละแวกบ้านเสียละ?’ บุรุษผู้นั้นจึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘นายท่าน ผมไม่ได้เผาละแวกบ้าน ไฟประทีปที่ผมได้อาศัยแสงสว่างกินข้าวเป็นไฟอีกกองหนึ่ง ไฟที่เผาละแวกบ้านก็เป็นไฟอีกกองหนึ่ง’ ดังนี้ คนเหล่านั้นทะเลาะกัน พวกกันมาที่สำนักงานของพระองค์ ขอถวายพระพร พระองค์ควรที่จะยอมรับคำฟ้องของใคร?”

“คามชนสฺส ฆนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ของชาวบ้าน พระคุณเจ้า”

“ก็การณา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “เพราะเหตุอะไร”

“กิญฺจาปิ โส เอวํ วทฺเยย, อปิจ ตโต เอว โส อคฺคิ นิพฺพตฺโต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “บุรุษนั้นอาจจะกล่าวอย่างนี้ได้ก็จริง แต่ทว่าไฟนั้นก็บังเกิดจากไฟประทีปนั้นนั่นแหละ”

“เอวเมว โข มหาราช กิญฺจาปิ อญฺญํ มารณฺนฺติกํ นามรูป, อญฺญํ ปฏฺิสนฺธิสฺมี นามรูป, อปิจ ตโตเยว ตํ นิพฺพตฺตํ, ตสฺมา น มตฺโต ปาปเกหิ กมฺเมหิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ, นามรูปอันมีความตายเป็นที่สุด (ก่อนตาย) ก็ส่วนหนึ่ง นามรูปในคราวปฏิสนธิก็เป็นอีกส่วนหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง นามรูป (ในคราวปฏิสนธิ) นั้น ก็บังเกิดจากนามรูปอันมีความตายเป็นที่สุด(ก่อนตาย)นั้นนั่นแหละ เพราะฉะนั้น จึงไม่อาจเป็นผู้รอดพ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้”

“ภฺิโย โอบมมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส ทหรี ทาริกั วาเรตฺวา สุงกั ทตฺวา ปกุกเมยฺย ๗
 सा अपरेन समेयेन महती असु वयंप्रतदा, ततो अन्वये पुริโส सङ्गं तत्त्वा विवाहं क्रेय्य,
 इतिरो आकन्दत्वा ऐवं वथेय्य 'गिसु पन मे तुवं ओमोโก पुริस गुरियं नेसी'ति ? सो ऐवं
 वथेय्य 'नाहं त्व गुरियं नेमि, अण्णमा सा तारिका तहरी त्रुणी, या तया वारिता ज
 तिनसुङ्गा ज, अण्णायं तारिका महती वयंप्रतदा मया वारिता ज तिनसुङ्गा जा'ति, ते
 विवमाना त्व सन्दिगे आकजेयेयुं ५ गसु तुवं मหารाज अण्णुं चायेयासी'ति ?

พระภาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคน
 หนึ่ง สู้ขอเด็กหญิง หมั้นแล้วก็หนีไปเสีย ในสมัยต่อมา เด็กผู้หญิงนั้นก็ถึงวัยเป็นผู้ใหญ่, ต่อ
 มาก็มีบุรุษอีกคนหนึ่งมาหมั้นแล้วทำการวิวาห์ บุรุษคนก่อนนั้นก็กลับมาแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ‘นี่
 แนะนำ เพราะเหตุอะไร คุณจึงพาภรรยาของผมไปเสียเล่า’ ดังนี้ บุรุษคนหลังนั้นก็จึงกล่าว
 อย่างนี้ว่า ‘ผมมิได้พาภรรยาของคุณไปหรอก เด็กหญิงวัยรุ่นที่คุณสู้ขอและหมั้นไว้ นั้นเป็นอีก
 คนหนึ่ง เด็กหญิงที่ถึงวัยเป็นผู้ใหญ่แล้ว ผมสู้ขอและหมั้นแล้วนี่ก็เป็นอีกคนหนึ่ง’ ดังนี้ คนทั้ง
 ๒ นั้นทะเลาะกัน พวกกันมาที่สำนักงานของพระองค์ ขอถวายพระพร พระองค์ควรที่จะยอมรับ
 คำฟ้องของใคร ?”

“ปุริมสสุ ฆานเต”ติ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ของบุรุษคนก่อน พระคุณเจ้า”

“ก็การณา”ติ ?

พระภาคเสนถวายพระพรถามว่า “เพราะเหตุอะไร ?”

“กิญจาปี โส ऐवं วथेय्य, อปีจ ตโตเยว सा महती निพุत्तदा”ติ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “บุรุษคนที่ ๒ นั้น อาจกล่าวอย่างนี้ได้ก็จริง ถึงอย่างนั้น หญิงที่
 เป็นผู้ใหญ่นั้น ก็บังเกิดจากเด็กผู้หญิงนั้นนั่นแหละ”

“เอวเมว โฆ มหาราช กิญจาปี อणฺณं มารณนฺติกั นามรูปั, อणฺณं ปฏิสนฺธิสฺสมี
 นามรูปั, อปีจ ตโตเยว ตं นิพุत्तत्, ตสฺมา น ปริมุตฺโต ปापเกหิ กมฺเมหิ”ติ ๗

พระภาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่น
 แหละ นามรูปอันมีความตายเป็นที่สุด(ก่อนตาย)ก็เป็นส่วนหนึ่ง นามรูปในคราวปฏิสนธิก็เป็น
 อีกส่วนหนึ่งก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น นามรูปในคราวปฏิสนธินั้น ก็บังเกิดมาจากนามรูปอันมี

ความตายเป็นที่สุด(ก่อนตาย)นั้นนั่นแหละ เพราะฉะนั้น จึงไม่อาจเป็นผู้รอดพ้นจากกรรมชั่ว ทั้งหลายได้เลย”

“ภียโย โอปมม กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส โคपालกสฺส หตฺถโต ชีรฆฺฏํ กิณฺติวา ตสฺเสว หตฺถเ นิกฺขิปีตฺวา ปกุกเมยฺย ‘เสว คเหตุวา คมิสฺสามิ’ติ, ตํ อปรชฺชฺ ทฺธิ สมฺปชฺเซยฺย, โส อาคนฺตฺวา เอวํ วเทยฺย ‘เทหิ เม ชีรฆฺฏนฺ’ติ ฯ โส ทฺธิ ทสฺเสยฺย ฯ อิตโร เอวํ วเทยฺย ‘นาหํ ตว หตฺถโต ทฺธิ กิณฺนามิ, เทหิ เม ชีรฆฺฏนฺ’ติ ฯ โส เอวํ วเทยฺย ‘อชานโต เต ชีรํ ทฺธิภูตฺนฺ’ติ, เต วิวทฺมานา ตว สนฺติเก อาคจฺเจยฺยํ, กสฺส ตวํ มหาราช อฏฺฏํ ฐาเรยฺยาสี’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษคนหนึ่ง ช้อนนมสดหม้อหนึ่งจากมือของคนเลี้ยงโค ยังคงวางหม้อนมสดไว้ในมือของคนเลี้ยงโคนั้นนั่นแหละ พร้อมกับพูดว่า ‘พຽงนี้ ผมจะมารับเอาไป’ ดังนี้ แล้วก็หลีกไป วันต่อมา นมสดหม้อนั้นก็กลายเป็นนมส้มไป บุรุษคนนั้นมาแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ‘ท่านจงเอาหม้อนมสดมาให้ผม’ ดังนี้ คนเลี้ยงโคนั้นก็แสดงนมส้มไป. บุรุษคนนอกนี้ก็กล่าวอย่างนี้ว่า ‘ผมมิได้ช้อนนมส้มจากมือของคุณ จงเอาหม้อนมสดมาให้ผมเถิด’ ดังนี้. นายคนเลี้ยงโคนั้น จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ‘นมสดของท่านผู้ไม่รู้อะไร กลายเป็นนมส้มไปแล้ว’ คนทั้ง ๒ ทะเลาะกัน พวกกันมาที่สำนักงานของพระองค์ ขอถวายพระพร พระองค์ควรที่จะยอมรับคำฟ้องของใคร ?”

“โคपालกสฺส ฆนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ของ คนเลี้ยงโค พระคุณเจ้า”

“กึการณา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “เพราะเหตุอะไร ?”

“ภิญจาปี โส เอวํ วเทยฺย, อปีจ ตโตเยว ตํ นิพฺพตฺตฺนฺ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “บุรุษคนนั้นอาจกล่าวอย่างนี้ได้ก็จริง แต่ถึงอย่างนั้น นมส้มนั้นก็บังเกิดมาจากนมสดนั้นนั่นเอง”

“เอวเมว โข มหาราช กิณจาปี อญญั มารณนุติกั นามรูป, อญญั ปฏิสนธิสูมี นามรูป, อปิจ ตโตเยว ตั นิพพตตัง, ตสฺมา น ปริมุตฺโต ปาปเกหิ กมฺเมหิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ นามรูปอันมีความตายเป็นที่สุด(ก่อนตาย)ก็เป็นส่วนหนึ่ง นามรูปในคราวปฏิสนธิ ก็เป็นอีกส่วนหนึ่ง ก็จริงอยู่ แต่ถึงอย่างนั้น นามรูปในคราวปฏิสนธิ นั้น ก็บังเกิดมาจากนามรูปอันมีความตายเป็นที่สุด(ก่อนตาย)นั้นนั่นเอง เพราะฉะนั้น จึงไม่สามารถจะเป็นผู้รอดพ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้เลย”

“กลุโลสิ ฆนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

นามรูปเอกตตฺตานตฺตปญฺโท ฉฏฺโฐ ๑

จบนามรูปเอกตตฺตานตฺตปญฺทาข้อที่ ๒

๗. เถรปฏิสนทหนูปปฏิสนทหนปญฺท

๗. เถรปฏิสนทหนูปปฏิสนทหนปญฺทา

ปัญหาว่าด้วยการปฏิสนธิหรือไม่ปฏิสนธิแห่งพระเถระ

[๗] ราชชา อาท “ฆนฺเต นาคเสน ตวํ ปน ปฏิสนฺทหิสฺสตี”ติ ?

[๗] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านจะปฏิสนธิอีกหรือไม่ ?”

“อลั มหาราช ก็ เต เตน ปุจฺฉิตฺเตน, นนุ มยา ปฏิกฺจเจว อุกฺขาตัง ‘สเจ มหาราช สอุปาทาโน ภวิสฺสามิ, ปฏิสนฺทหิสฺสามิ, สเจ อนุปาทาโน ภวิสฺสามิ, น ปฏิสนฺทหิสฺสามิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อย่าเลย ประโยชน์อะไรด้วยคำที่พระองค์ตรัสถามนั้นเล่า, อาตมภาพได้ถวายวิสัยนาเจาะจงที่เดียวไปว่า ‘มหาบพิตร ถ้าหากว่า อาตมภาพยังมีอุปาทานอยู่ อาตมภาพก็จะปฏิสนธิอีก ถ้าหากว่าอาตมภาพไม่มีอุปาทาน อาตมภาพก็จะไม่ปฏิสนธิอีก’ ดังนี้ มีใช่หรือ ?”

“โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส รมโย อธิการิ กเรย, ราชา ตุมฺโห อธิการิ
ทเทย, โส เตน อธิการน ปณฺจหิ กามคุณฺหิ สมปฺปิโต สมงฺคิภูโต ปริจเรย, โส เจ
ชนสฺส อาโรเจย ‘น เม ราชา กิจฺจि ปฏฺิกโรตี’ติ ฯ กิณฺุ โข โส มหาราช ปุริโส
ยุตฺตการี ภเวยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคน
หนึ่ง พึ่งทำการทะนุบำรุงพระราชา พระราชาทรงยินดีแล้ว ก็ทรงให้การทะนุบำรุงแก่เขา เขา
เป็นผู้เอิบอ้อม เพียบพร้อม บำรุงบำเรออยู่ด้วยกามคุณทั้ง ๕ เพราะการทะนุบำรุงนั้น หากว่า
เขาพึ่งบอกแก่ชนว่า ‘พระราชามีได้ทรงกระทำตอบแทนอะไร ๆ แก่เราหรือ’ ดังนี้ไซ้ร้ ขอ
ถวายพระพร บุรุษผู้นั้น ชื่อว่าพึ่งเป็นผู้ทำสมควรแล้วหรือไม่ ?”

“น หิ ภาฺนเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่สมควรหรือ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช กิ เต เตน ปุจฺฉิตฺเตน, นนุ มยา ปฏฺิกจฺเจว อุกฺขาตํ ‘สเจ
สอุปาทาโน ภวิสฺสามิ, ปฏฺิสนฺทหิสฺสามิ, สเจ ออุปาทาโน ภวิสฺสามิ, น ปฏฺิสนฺทหิสฺสามิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่น
แหละ ประโยชน์อะไรด้วยคำที่พระองค์ตรัสตามนั้นเล่า อาตมภาพได้กล่าวเจาะจงทีเดียวแล้ว
ว่า ‘ถ้าหากว่าอาตมภาพยังมีอุปาทานอยู่ อาตมภาพก็จะปฏิสนธิอีก ถ้าหากอาตมภาพไม่มี
อุปาทานแล้ว อาตมภาพก็จะไม่ปฏิสนธิอีก’ ดังนี้ มิใช่หรือ ?”

“กลฺโลสิ ภาฺนเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

เถรปฏิสนฺทหนาปฏิสนฺทหนปญฺโท สฺตฺตโม ฯ

จบเถรปฏิสนฺทหนาปฏิสนฺทหนปญฺทาข้อที่ ๗

๘. นามรูปปฏิสนทหนปัญหา

๘. นามรูปปฏิสนทหนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการปฏิสนธิของนามรูป

[๘] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ยํ ปเนตํ พฺรุษิ ‘นามรูปนฺ’ติ, ตตฺถ กตมํ นามํ, กตมํ รูปนฺ”ติ ฯ

[๘] พระราชาตรัสว่า “พระองค์เจ้านาคเสน ในคำที่ท่านกล่าวว่า ‘นามรูป’ นี้ อะไรคือ นาม อะไร คือ รูป ?”

“ยํ ตตฺถ มหาราช โອพาริกํ, เอตํ รูปํ, เย ตตฺถ สุขุมํ จิตฺตเจตสิกํ ชมฺมา, เอตํ นามนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ในคำว่า ‘นามรูป’ นั้น ธรรมชาติที่หยาบ คือรูป ในคำว่า ‘นามรูป’ นั้น จิตและเจตสิกธรรมทั้งหลาย อันเป็นธรรมชาติที่ละเอียด คือนาม”

“ภนฺเต นาคเสน เกน การเณน นามํเยว น ปฏิสนฺทหติ, รูปํเยว วา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระองค์เจ้านาคเสน เพราะเหตุอะไร นามเพียงอย่างเดียว ปฏิสนธิไม่ได้ หรือรูปเพียงอย่างเดียว ก็ปฏิสนธิไม่ได้เล่า ?”

“อญฺญมญฺญูปนิสฺสิตา มหาราช เอเต ชมฺมา เอกโตว อุปฺปชฺชนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ธรรมเหล่านี้อิงอาศัยกัน และกัน ย่อมเกิดขึ้นพร้อมกันแน่นอน”

“โອปมมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช กุกฺกุฎิยา กลลํ น ภเวยฺย, อญฺฐมฺปิ น ภเวยฺย, ยญฺจ ตตฺถ กลลํ, ยญฺจ อญฺฐํ, อุโหเปเต อญฺญมญฺญูปนิสฺสิตา, เอกโต เนสํ อุปฺปตฺติ โหติ ฯ เอวเมว โข มหาราช ยถิ ตตฺถ นามํ น ภเวยฺย, รูปมฺปิ น ภเวยฺย, ยญฺเจว ตตฺถ นามํ, ยญฺเจว รูปํ, อุโหเปเต อญฺญมญฺญูปนิสฺสิตา, เอกโตว เนสํ อุปฺปตฺติ โหติ ฯ เอวเมตํ ที่ชมฺทฺธานํ สนฺธาวิตนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าน้ำกลละ(ตัวอ่อนแรกเกิด) ของแม่ไก่ไม่มี แม่เหี่ยวไซ้ ก็ไม่มี ในสิ่งทั้ง ๒ นั้น ตัวอ่อนก็ดี เหี่ยวไซ้ก็ดี สิ่งทั้ง ๒ นี้ อิงอาศัยซึ่งกันและกัน สิ่งทั้ง ๒ นี้ มีความเกิดขึ้นพร้อมกันนั้นแหละ ฉันทใด ขอถวายพระพร ในนามและรูปนั้น ถ้านามไม่มี แม้รูปก็ไม่อาจมีได้ในนามและรูปนั้น นามก็ดี รูปก็ดี ธรรมทั้ง ๒ นี้ อิงอาศัยซึ่งกันและกัน ธรรมทั้ง ๒ นี้มีความเกิดขึ้นพร้อมกันแน่นอน, ฉันทนั้นเหมือนกัน นามและรูปนี้ดังกล่าวมานี้ มีอันแล่นไปตลอดกาลนาน”

“กลุโลสิ ภาณเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

นามรูปปฏิสัมพันธ์ทนปญฺโท อฏฺฐโม ฯ
 จบนามรูปปฏิสัมพันธ์ทนปญฺหาชอฺที ๘

๘. อุตธานปญฺห

๘. อัทธานปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยกาลนาน

[๘] ราชา อาห “ภาณเต นาคเสนา ยํ ปเนตํ พุรุสิ ‘ที่ชมอุตธานนฺ’ติ, กิเมตํ อุตธานํ นามา”ติ ?

[๘] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน คำที่ท่านกล่าวว่า ตลอดกาลนานนี้ อะไรเล่า ชื่อว่าสิ่งมีกาลนาน (อัทธานะ) นี้ ?”

“อติโต มหาราช อุตฺธา, อนาคโต อุตฺธา, ปจฺจุปฺปนโน อุตฺธา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สิ่งที่ล่วงไปแล้ว ก็ชื่อว่าสิ่งที่มีกาลนาน สิ่งที่ยังไม่มาถึง ก็ชื่อว่าสิ่งที่มีกาลนาน สิ่งที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ก็ชื่อว่าสิ่งที่มีกาลนาน”

“กึ ปน ภาณเต สพุเพ อุตฺธา อตุถิ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า สิ่งที่มีกาลนาน ล้วนมีอยู่ทั้งนั้นหรือ ?”

“โกจิ มหาราช อทฺธา อตฺถิ, โกจิ นตฺถิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สิ่งมีกาลนาน บางอย่างมีอยู่ สิ่งมีกาลนาน บางอย่างไม่มีอยู่”

“กตโม ปน ฆนฺเต อตฺถิ, กตโม นตฺถิ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า อะไรชื่อว่าสิ่งมีกาลนาน มีอยู่ อะไรชื่อว่าสิ่งมีกาลนาน ไม่มีอยู่ ?”

“เย เต มหาราช สงฺขารา อตฺถิตา วิคตา นิรฺรทฺธา วิปริณฺตตา, โส อทฺธา นตฺถิ ฯ
เย ธมฺมา วิปากา, เย จ วิปากธมฺมธมฺมา, เย จ อณฺณตฺร ปฏฺฐิสฺสฺสึ เทนฺติ, โส อทฺธา
อตฺถิ ฯ เย สตฺตฺตา กาลงฺกตา อณฺณตฺร อุปฺปนฺนา, โส จ อทฺธา อตฺถิ ฯ เย สตฺตฺตา
กาลงฺกตา อณฺณตฺร อนฺุปฺปนฺนา, โส อทฺธา นตฺถิ ฯ เย จ สตฺตฺตา ปรินิพฺพตฺตา, โส จ อทฺธา
นตฺถิ ปรินิพฺพตฺตา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สังขารทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว ไปปราศแล้ว ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว เหล่านั้นใด นั้น ชื่อว่าสิ่งมีกาลนาน ไม่มีอยู่, วิปากธรรมทั้งหลายก็ดี ธรรมที่ให้วิปากทั้งหลายก็ดี ธรรมที่กำลังให้ปฏิสสนธิในภพอื่น ๆ อยู่ก็ดี เหล่าใด นั้น ชื่อว่ามีกาลนาน มีอยู่, สัตว์ทั้งหลายที่ได้ตายแล้ว เกิดขึ้นในภพอื่นใด นั้น ก็ชื่อว่า สิ่งมีกาลนาน มีอยู่, สัตว์ทั้งหลายที่ได้ตายแล้ว ไม่เกิดขึ้นในภพอื่นใด นั้น ก็ชื่อว่า สิ่งมีกาลนาน ไม่มีอยู่ คือสัตว์ทั้งหลายผู้บริณหพานแล้วเหล่าใด นั้น ก็ชื่อว่าสิ่งมีกาลนาน ไม่มีอยู่ เพราะดับรอบแล้ว”

“กลฺโลสิ ฆนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

อทฺธานปญฺโท นวโม ฯ

จบอทฺธานปญฺทาข้อที่ ๙

อทฺธานวคฺโค ทฺติโย ฯ

จบอทฺธานววรรคที่ ๒

อิมฺสฺมิ วคฺเค นว ปญฺทา ฯ

ในววรรคนี้ มีปญฺทา ๙ ข้อ

๒.๓ วิจรรวค

๒.๓ วิจรรวรรค วรรคว่าด้วยวิจาร์

๑. อทธานมูลปณ

๑. อทธานมูลปัญหา

ปัญหาว่าด้วยมูลเหตุแห่งอทธานะ

[๑] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน อตีตสฺส อทธานสฺส กิ มฺลํ, อนาคตสฺส อทธานสฺส กิ มฺลํ, ปจฺจุปปนฺนสฺส อทธานสฺส กิ มฺลนุ”ติ ?

[๑] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน อะไรเป็นมูลเหตุแห่งอทธานะ(สิ่งมีกาล) ฝ่ายอดีต อะไรเป็นมูลเหตุแห่งอทธานะฝ่ายอนาคต อะไรเป็นมูลเหตุแห่งอทธานะฝ่ายปัจจุบันเล่า ?”

“อตีตสฺส จ มหาราช อทธานสฺส อนาคตสฺส จ อทธานสฺส ปจฺจุปปนฺนสฺส จ อทธานสฺส อวิชฺชา มฺลํ ๗ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ, นามรูปปจฺจยา สพฺพยตฺนํ, สพฺพยตฺนปจฺจยา ผสฺโส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา ภโว, ภวปจฺจยา ชาติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวานฺติ ๗ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส อทธานสฺส ปุริมา โภฏิ น ปณฺณายตี”ติ ๗

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อวิชชาเป็นมูลเหตุแห่งอทธานะฝ่ายอดีต แห่งอทธานะฝ่ายอนาคต และแห่งอทธานะฝ่ายปัจจุบัน คือว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีอายตนะ ๖ เพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ปลายสุดข้างต้นแห่งอทธานะอันเป็นกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้นตามประการดังกล่าวมานี้ ย่อมไม่ปรากฏ”

“กลุโลสิ ฆนเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

อทุชานมุลปญโท ปจโม ฯ

จบอทุชานมุลปัญหาคอฐี ๑

๒. ปริมโกฏิปญห

๒. ปริมโกฏิปัญหา

ปัญหาว่าด้วยปลายสุดข้างต้น

[๒] ราชา อาห “ฆนเต นาคเสน ยัม ปเนตัม พุริสิ ‘ปริมา โภกฺกึ น ปญญาตี’ติ, ตสฺส โอปมมัม กโรหี”ติ ฯ

[๒] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน คำที่ท่านกล่าวว่า ปลายสุดข้างต้นไม่ปรากฏนี้ใด ขอท่านจงช่วยทำอุปมาสำหรับคำนั้นเถิด”

“ยถา มหาราช ปุริโส ปริปกุกัม พิชัม ปถวิยัม นิภฺชิเปยฺย, ตโต องฺกุโร อฏฺฐหิตฺวา อนุพุเพน วุฑฺฒีมิ วิรุพฺพหิ เวปุลลัม อาปชฺชิตฺวา ผลัม ทเทยฺย ฯ ตโต พิชัม คเหตุวา ปุนโรเปยฺย, ตโตปิ องฺกุโร อฏฺฐหิตฺวา อนุพุเพน วุฑฺฒีมิ วิรุพฺพหิ เวปุลลัม อาปชฺชิตฺวา ผลัม ทเทยฺย ฯ เอวเมติสฺสา สนฺตติยา อตฺถิ อนุโต”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่ง ฝังเมล็ดพืชที่แก่เต็มที่แล้วที่พื้นดิน ต่อมา ก็มีหน่ออกขึ้นมา ถึงความเติบโตงอกงามไพบูลย์ไปตามลำดับแล้วก็ให้ผล บุรุษก็ถือเอาเมล็ดพืชจากต้นนั้นไปเพาะปลูกอีก แม้ต่อมา ก็มีหน่ออกขึ้นมา ถึงความเติบโตงอกงามไพบูลย์ไปตามลำดับ แล้วก็ให้ผล ที่สุดของความสืบต่อกันไปนี้โดยอาการดังกล่าวมาขณะนี้ มีอยู่หรือไรหนอ”

“นตฺถิ ฆนเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่มีหรือ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช อทุชานมุลปญโท ปริมา โภกฺกึ น ปญญาตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่น

แหละ ปลายสุดข้างต้นแม่แห่งอัทธานะ ย่อมไม่ปรากฏ”

“ภียโย โอปมม กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช กุกกุฏิยา อณฺฑํ ภาเวยฺย, อณฺฑโต กุกกุฏี กุกกุฏิยา อณฺฑนฺติ ฯ
เอวเมติสฺสา สนฺตติยา อตฺถิ อนฺโต”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า จากไก่ ก็มีไข่ จากไข่ ก็มีไก่, จากไก่ ก็มีไข่ ที่สุดของความสืบต่อกันไปนี้โดยอาการดังกล่าวมานี้ มีอยู่หรือหนอ ?”

“นตฺถิ ภาฺนเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่มีหรือก พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช อทฺธานสฺสาปิ ปุริมา โภกฺกั น ปญฺญาตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ปลายสุดข้างต้นแม่แห่งอัทธานะ ย่อมไม่ปรากฏแล้ว”

“ภียโย โอปมม กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

เถโร ปถวิยา จุกํ อาลิจิตฺวา มิลินฺทํ ราชาณํ เอตทโวจ “อตฺถิ มหาราช อิมสฺส
จุกฺกสฺส อนฺโต”ติ ?

พระเถระเขียนรูปวงล้อลงที่พื้นดิน ถวายพระพรถามความข้อนี้กับพระเจ้ามิลินท์ว่า
“ขอถวายพระพรมหาบพิตร ที่สุดของรูปวงล้อนี้ มีอยู่หรือไม่”

“นตฺถิ ภาฺนเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่มีหรือก พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช อิมานิ จุกฺกานิ วุตฺตานิ ภควตา ‘จุกฺขุณฺจ ปฏฺิจฺจ รูปฺเป จ
อุปฺปชฺชติ จุกฺขุวิญฺญาณํ, ติณฺณํ สงฺคตฺติ ผสฺโส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา
ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา กมฺมํ, กมฺมโต ปุณฺ จุกฺขุ ชายตี”ติ ฯ
เอวเมติสฺสา สนฺตติยา อตฺถิ อนฺโต”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ มหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสวงล้อเหล่านี้ไว้อย่างนี้ว่า ‘จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เพราะอาศัยประสาทตาและรูป ผัสสะย่อมมี เพราะความพร้อมเพรียงกันแห่งธรรม ๓ อย่าง เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีกรรม จักขุประสาทย่อมเกิดจากกรรมอีก’ ดังนี้ ที่สุดของความสืบต่อกันไปนี้โดยอาการดังกล่าวมาจะนี้ มีอยู่หรือไม่ ?”

“นตฺถิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ไม่มีหรือ พระคุณเจ้า”

“โสตตฺถจ ปฏฺิจฺจ สทฺเท จ... เป.... มนฺตฺถจ ปฏฺิจฺจ ฐมฺเม จ อุปฺปชฺชติ มโนวิญญานํ, ติณฺณํ สงฺกตฺติ ผสฺโส, ผสฺสปฺจฺจยา เวทนา, เวทนาปฺจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปฺจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปฺจฺจยา กมฺมํ, กมฺมโต ปฺน มโน ชายตี’ติ ฯ เอวเมติสฺสา สนฺตติยา อตฺถิ อนฺโต’ติ ?”

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “โสตวิญญานเกิดขึ้น เพราะอาศัยโสตประสาทและเสียง ฯลฯ มโนวิญญานเกิดขึ้น เพราะอาศัยใจและธรรมารมณ์ ผัสสะย่อมมีเพราะความพร้อมเพรียงกันแห่งธรรม ๓ อย่าง เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีกรรม ใจย่อมเกิดจากกรรมอีก’ ดังนี้ ที่สุดของความสืบต่อกันไปนี้โดยอาการดังกล่าวมาจะนี้ มีอยู่หรือไม่”

“นตฺถิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ไม่มีหรือ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช อทฺธานสฺสาปิ ปฺริมา โภจฺจ น ปณฺณายตี’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ปลายสุดข้างต้นแม้แห่งอัทธานะ ย่อมไม่ปรากฏแล”

“กฺลโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ปริมิโกฏิปญฺโท ทฺติโย ฯ

จบปริมิโกฏิปญฺหาข้อที่ ๒

๓. โภคิณปัญหานปน

๓. โภคิณปัญหานปน

ปัญหานปนด้วยความปรากฏแห่งปลายสุด

[๓] ราชชา อาน “ภนุเต นาคเสน ยั ปเนตัง พุรุสิ ‘ปุริมา โภคิณ น ปณณายตี’ติ, กตมา จ สา ปุริมา โภคิณ”ติ ?

[๓] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน คำที่ท่านกล่าวว่า ‘ปลายสุดข้างต้นไม่ปรากฏ’ ดังนี้ ก็ปลายสุดข้างต้นนั้นเป็นไฉน ?”

“โย โข มหาราช อตีโต อทุธา, เอสา ปุริมา โภคิณ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อัครานะที่ล่วงไปแล้ว ชื่อว่า ปลายสุดข้างต้น”

“ภนุเต นาคเสน ยั ปเนตัง พุรุสิ ‘ปุริมา โภคิณ น ปณณายตี’ติ, ก็ ปน ภนุเต สพุพาปิ ปุริมา โภคิณ น ปณณายตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน คำที่ท่านกล่าวว่า ‘ปลายสุดข้างต้นย่อมไม่ปรากฏ’ ดังนี้ ปลายสุดข้างต้นนั้นแม้ทุกอย่างเลยหรือ ย่อมไม่ปรากฏ”

“กาจิ มหาราช ปณณายตี, กาจิ น ปณณายตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ปลายสุดข้างต้นบางอย่าง ย่อมปรากฏ ปลายสุดข้างต้นบางอย่าง ย่อมไม่ปรากฏ”

“กตมา ภนุเต ปณณายตี, กตมา น ปณณายตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ปลายสุดอะไรปรากฏ ปลายสุดอะไร ไม่ปรากฏ ?”

“อิตโต ปุพุเพ มหาราช สพุเพนสพุพ สพุพธา สพุพ อวิชชา นาโหสีติ เอสา ปุริมา โภคิณ น ปณณายตี, ยั อหุตวา สมโภติ, หุตวา ปฏิวิจจติ, เอสา ปุริมา โภคิณ ปณณายตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ข้อที่ตรัสไว้ว่า ‘ในกาลก่อน แต่เน อวิชชา ไม่เคยมีเลยโดยสิ้นเชิง โดยประการทั้งปวง’ ดังนี้ นี้ชื่อว่าปลายสุดข้างต้น ย่อมไม่ปรากฏ สิ่งใดไม่มี ก็มีขึ้น ที่มีแล้ว ก็กลับปราศไป นี้จัดเป็นปลายสุดข้างต้น ย่อมปรากฏ”

“ภนฺเต นาคเสน ยํ อหุตฺวา สมฺโภติ, หุตฺวา ปฏฺวิคจฺจติ, นนฺ ตํ อุมฺโตะ จินฺนํ อตฺถํ คจฺจติ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สิ่งใดไม่มี ก็กลับมีขึ้น ที่มีแล้ว ก็กลับปราศไป สิ่งนั้นถูกตัดโดยขณะทั้ง ๒ (ขณะเกิดขึ้นและขณะดับไป) แล้ว ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ มีใช่หรือ”

“ยทิ มหาราช อุมฺโตะ จินฺนํ อตฺถํ คจฺจติ, อุมฺโตะ จินฺนา สกฺกา วฑฺฒตฺตฺนุ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าหากว่าเป็นสิ่งที่ถูกตัดโดยขณะทั้ง ๒ ก็ย่อมถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ปลายสุดที่ถูกตัดโดยขณะทั้ง ๒ สามารถที่จะเจริญได้หรือ ?”

“อาม สปิ สกฺกา วฑฺฒตฺตฺนุ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ ปลายสุดแม้่นั้น สามารถที่จะเจริญได้”

“นาหิ ภนฺเต เอตํ ปุจฺจามิ โภฏฺโตะ สกฺกา วฑฺฒตฺตฺนุ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้ามิได้ถามข้อนั้น ถ้ามว่า ปลายสุดสามารถที่จะเจริญได้โดยปลายสุดหรือไม่ ?”

“อาม สกฺกา วฑฺฒตฺตฺนุ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ใช่ สามารถที่จะเจริญได้”

“โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

เถโร ตสฺส รุกฺขูปมํ อกาสิ “ขนฺธา จ เกวลสฺส ทฺกฺขทฺขนฺธสฺส พิชานี”ติ ฯ

พระเถระได้ทำอุปมาเรื่องต้นไม้ให้แก่พระเจ้ามิลินท์นั้นว่า “ก็ขั้นทั้งหลายล้วนเป็นพีชแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

โกฏฺปิณฺณายนฺนฺโตะ ตติโย ฯ

จบโกฏฺปิณฺณายนฺนฺโตะปัญหาข้อที่ ๓

๔. สงขารชายมานปญหา

๔. สังขารชายมานปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสังขารที่กำลังเกิด

[๔] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน อตฺถิ เย เกจฺจ สงฺขารา, เย ชานนฺตํ”ติ ?

[๔] พระราชาตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สังขารเหล่านี้ใดเหล่านี้ที่มีอยู่ สังขารเหล่านี้ใด ย่อมเกิดขึ้นหรือ ?”

“อาม มหาราช อตฺถิ สงฺขารา, เย ชานนฺตํ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถูกต้องแล้ว สังขารเหล่านี้ใด เหล่าหนึ่ง มีอยู่ สังขารเหล่านี้ใดเหล่านี้ที่ย่อมเกิดขึ้น”

“กตเม เต ภนฺเต”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สังขารที่มีอยู่และสังขารที่เกิดขึ้นเหล่านั้น เป็นในเง พระคุณเจ้า ?”

“จกฺขุสมฺมิจฺจ โข มหาราช สติ รุปํสุ จ จกฺขุวิญญาณํ โหติ, จกฺขุวิญญาณํ สติ จกฺขุสมฺมผลํโส โหติ, จกฺขุสมฺมผลํเส สติ เวทนา โหติ, เวทนาย สติ ตณฺหา โหติ, ตณฺหา ย สติ อฺปาทานํ โหติ, อฺปาทานํ สติ ภาโว โหติ, ภาเว สติ ชาติ โหติ, ชาติยา สติ ชรามรณํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวานฺติ, เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺภูโต โหติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เมื่อมีจักขุ และเมื่อมีรูป ก็ย่อมมีจักขุวิญญาณ, เมื่อมีจักขุวิญญาณ ก็ย่อมมีจักขุสัมผัส เมื่อมีจักขุสัมผัส ก็ย่อมมีเวทนา เมื่อมีเวทนา ก็ย่อมมีตัณหา เมื่อมีตัณหา ก็ย่อมมีอุปาทาน เมื่อมีอุปาทาน ก็ย่อมมีภพ เมื่อมีภพ ก็ย่อมมีชาติ เมื่อมีชาติ ก็ย่อมมีชรา มรณะ โสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีได้โดยอาการอย่างนี้

จกฺขุสมฺมิจฺจ โข มหาราช อสติ รุปํสุ จ อสติ จกฺขุวิญญาณํ น โหติ, จกฺขุวิญญาณํ อสติ จกฺขุสมฺมผลํโส น โหติ, จกฺขุสมฺมผลํเส อสติ เวทนา น โหติ, เวทนาย อสติ ตณฺหา น โหติ, ตณฺหา ย อสติ อฺปาทานํ น โหติ, อฺปาทานํ อสติ ภาโว น โหติ, ภาเว อสติ ชาติ น โหติ, ชาติยา อสติ ชรามรณํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา น โหติ, เอวเมตสฺส

เกวลสุส ทุกขกฺขนุสสุส นิโรโธ โหตี”ติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร เมื่อไม่มีจักขุ และเมื่อไม่มีรูป ก็ย่อมไม่มีจักขุวิญญูณ เมื่อไม่มีจักขุวิญญูณ ก็ย่อมไม่มีจักขุสัมผัส เมื่อไม่มีจักขุสัมผัส ก็ย่อมไม่มีเวทนา เมื่อไม่มีเวทนา ก็ย่อมไม่มีตัณหา เมื่อไม่มีตัณหา ก็ย่อมไม่มีอุปาทาน เมื่อไม่มีอุปาทาน ก็ย่อมไม่มีภพ เมื่อไม่มีภพ ก็ย่อมไม่มีชาติ เมื่อไม่มีชาติ ก็ย่อมไม่มีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีได้โดยอาการอย่างนี้”

“กลฺโลสิ ภานเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สงฺขารช่ายมานปญฺโท จตฺตโต ๑

จบสังขารช่ายมานปัญหาข้อที่ ๔

๕. ภาวนตสงฺขารช่ายมานปญฺห

๕. ภาวนตสังขารช่ายมานปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสิ่งที่มีอยู่เกิดเป็นสังขารทั้งหลาย

[๕] ราชา อาห “ภานเต นาคเสน อตฺถิ เกจิ สงฺขารา, เย อภาวนตา ชายนฺตี”ติ ?

[๕] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สังขารทั้งหลายอะไรๆ ที่เกิดมาเป็นสิ่งที่ไม่ได้อยู่ สังขารเหล่านั้นมีอยู่หรือ?”

“นตฺถิ มหาราช เกจิ สงฺขารา, เย อภาวนตา ชายนฺตี, ภาวนตาเยว โข มหาราช สงฺขารา ชายนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สังขารทั้งหลายอะไรๆ ที่เกิดมาเป็นสิ่งที่ไม่ได้อยู่ สังขารเหล่านั้นหาไม่มี ขอถวายพระพร สังขารทั้งหลายเกิดมาล้วนเป็นสิ่งมีอยู่ทั้งนั้น”

“โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ดี ก็ มณฺเษล มหาราชา, อิหิ เคหิ อภานุตฺตํ ชาตํ, ยตถ ตวํ นิสินฺโนสึ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร พระราชมณเฑียรที่พระองค์ประทับนั่งอยู่นี้ เกิดมาเป็นสิ่งที่ไม่มียุหรือไร ?”

“นตฺถิ กิณฺณิ ภาณฺเต อิห อภานุตฺตํ ชาตํ, ภาณุตฺตเยว ชาตํ, อิมานิ โข ภาณฺเต ทารุณิ วเน อหฺสิ, อยญจ มตฺติกา ปถวิยํ อโหสิ, อิตฺถินฺนญจ ปุริสานญจ ตชฺเชน วายาเมเน เอวมิหิ เคหิ นินฺพตฺตนฺ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ในเรือนหลังนี้ อะไร ๆ ที่เกิดมาเป็นสิ่งที่ไม่มียุ หามีไม่ ที่เกิดมาล้วนเป็นสิ่งที่มีอยู่ทั้งนั้น พระคุณเจ้า ไม่ทั้งหลายเหล่านี้ ก็มีอยู่แล้วในป่า ดินเหนียว(ที่ทำเป็นผนัง)นี้ ก็ได้มีอยู่แล้วที่พื้นแผ่นดิน เพราะอาศัยความพยายามที่สมควรแก่กิจการนั้นของหญิงและชายทั้งหลายอย่างนี้แล้ว เรือนหลังนี้จึงเกิดขึ้นได้”

“เอวเมว โข มหาราชา นตฺถิ เกจิ สงฺขารธา, เย อภานุตฺตา ชายนุตฺติ, ภาณุตฺตเยว สงฺขารธา ชายนุตฺติ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ สังขารทั้งหลายอะไร ๆ ที่เกิดมาเป็นสิ่งที่ไม่มียุ สังขารเหล่านั้นหามีไม่ สังขารเหล่านั้นเกิดมาแล้วล้วนเป็นสิ่งที่มีอยู่ทั้งนั้น”

“ภิกฺขุโย โอปมมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราชา เย เกจิ พีชคามภูตคามมา ปถวิยํ นิขิตฺตทา อณฺุพฺพเพเน วุฑฺฒิ วิฐฺพฺหิ เวปฺกุลลํ อาปชฺชมานา ปุปฺผานิ จ ผลานิ จ ทเพยฺยํ, น เต รุกฺษา อภานุตฺตา ชาตา, ภาณุตฺตเยว เต รุกฺษา ชาตา ฯ เอวเมว โข มหาราชา นตฺถิ เกจิ สงฺขารธา, เย อภานุตฺตา ชายนุตฺติ, ภาณุตฺตเยว เต สงฺขารธา ชายนุตฺติ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า พีชและต้นไม้เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ที่พวกชนปลูกไว้บนพื้นดิน เมื่อถึงความเจริญ ความงอกงาม ความไพบูลย์ไปตามลำดับได้ ก็จะมีให้ดอกและผล ต้นไม้เหล่านั้นหาได้เกิดมาเป็นสิ่งที่ไม่มียุไม่ ต้นไม้เหล่านั้นเกิดมาล้วนเป็นสิ่งที่มีอยู่ทั้งนั้น ฉะนั้น, ขอถวายพระพร สังขารทั้งหลายอะไร ๆ ที่เกิดมาเป็นสิ่งที่ไม่มียุ หามีไม่ สังขารเหล่านั้นเกิดมาล้วนเป็นสิ่งที่มีอยู่ทั้งนั้น ฉะนั้นเหมือนกัน”

“ภิกษุโอบ โอบมมม กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช กุมภกาโร ปถุวียา มตฺติกิ อุตฺตริตฺวา นานาภาษณานิ กโรติ, น ตานิ ภาษณานิ อภวนฺตานิ ชาตานิ, ภวนฺตานิเยว ชาตานิ ฯ เอวเมว โข มหาราช นตฺถิ เกจิ สงฺขารา, เย อภวนฺตา ชายนฺติ, ภวนฺตาเยว สงฺขารา ชายนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ช่างปั้นหม้อตัดดินเหนียวจากพื้นดินทำเป็นภาชนะต่าง ๆ ภาชนะเหล่านั้นหาได้เกิดมาเป็นสิ่งไม่มีอยู่ ไม่เกิดมาล้วนเป็นสิ่งที่มียู่ทั้งนั้น ฉนใด ขอถวายพระพร สังขารอะไร ๆ ที่เกิดมา เป็นสิ่งไม่มีอยู่ สังขารเหล่านั้นหาไม่มี สังขารทั้งหลายเกิดมาล้วนเป็นสิ่งที่มียู่ทั้งนั้น ฉนนั้นเหมือนกัน”

“ภิกษุโอบ โอบมมม กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช วิณาย ปตฺตํ น สียา, จมฺมํ น สียา, โทณิ น สียา, ทณฺโท น สียา, อุปวีโณ น สียา, ตนฺตโย น สียุ, โโกโณ น สียา, ปุริสฺสฺส จ ตชฺโช วายาโม น สียา, ชาเยยฺย สทฺโท”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ไบพินก็ไม่มี หน้พินก็ไม่มี รางพินก็ไม่มี คันพินก็ไม่มี คอพินก็ไม่มี สายพินก็ไม่มี อุปกรณ์เครื่องดีดสายพินก็ไม่มี และความพยายามอันควรแก่กิจการนั้นของบุรุษก็ไม่มี เสียง(พิน)พึงเกิดได้หรือไม่ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่ได้หรอก พระคุณเจ้า”

“ยโต จ โข มหาราช วิณาย ปตฺตํ สียา, จมฺมํ สียา, โทณิ สียา, ทณฺโท สียา, อุปวีโณ สียา, ตนฺตโย สียุ, โโกโณ สียา, ปุริสฺสฺส จ ตชฺโช วายาโม สียา, ชาเยยฺย สทฺโท”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็แต่ว่า เมื่อใดแล ไบพินก็มี หน้พินก็มี รางพินก็มี คันพินก็มี คอพินก็มี สายพินก็มี อุปกรณ์เครื่องดีดพินก็มี ความพยายามอันควรแก่กิจการนั้นของบุรุษก็มี เสียง(พิน)ก็พึงเกิดได้ใช่หรือไม่ ?”

“อาม ภนฺเต ชาเยยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ ฟังเกิดได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช นตฺถิ เกจฺจิ สงฺขารา, เย อภวานฺตา ชานนฺติ, ภวานฺตาเยว โข สงฺขารา ชานนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ สังขารทั้งหลายอะไร ๆ ที่เกิดมาเป็นสิ่งไม่มีอยู่ สังขารเหล่านั้นหาไม่มี สังขารเหล่านั้นเกิดมาแล้วเป็นสิ่งที่มีอยู่ทั้งนั้น”

“ภฺยโย โอบมมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช อรณฺนิ น สฺยา, อรณฺนิโปตโก น สฺยา, อรณฺนิโยตฺตกํ น สฺยา, อุตฺตรารณฺนิ น สฺยา, โจพกํ น สฺยา, ปุริสฺสฺส จ ตชฺชโฆ วายาโม น สฺยา, ชาเยยฺย โส อคฺคิ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ไม่มีไฟตัวแม่มก็ไม่มี ไม่มีไฟตัวลูกก็ไม่มี เชือกผูกไม่มีไฟก็ไม่มี ไม่มีไฟท่อนบนก็ไม่มี ขี้ฝอยก็ไม่มี และความพยายามอันควรแก่กิจการนั้นแห่งบุรุษก็ไม่มี ไฟนั้นฟังเกิดได้หรือไม่ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่อาจเกิดได้หรอก พระคุณเจ้า”

“ยโต จ โข มหาราช อรณฺนิ สฺยา, อรณฺนิโปตโก สฺยา, อรณฺนิโยตฺตกํ สฺยา, อุตฺตรารณฺนิ สฺยา, โจพกํ สฺยา, ปุริสฺสฺส จ ตชฺชโฆ วายาโม สฺยา, ชาเยยฺย โส อคฺคิ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็แต่ว่า เมื่อใดแล ไม่มีไฟตัวแม่มก็มี ไม่มีไฟตัวลูกก็มี เชือกผูกไม่มีไฟก็มี ไม่มีไฟท่อนบนก็มี ขี้ฝอยก็มี และความพยายามอันควรแก่กิจการนั้นของบุรุษก็มี ไฟนั้นก็ฟังเกิดได้ ใช่หรือไม่ ?”

“อาม ภนฺเต ชาเยยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ ฟังเกิดได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช นตฺถิ เกจฺจ สงฺขารํ, เย อภวนฺตํ ชานนฺติ, ภวนฺตํ เว โข สงฺขารํ ชานนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ สังขารทั้งหลายอะไร ๆ ที่เกิดมาเป็นสิ่งไม่มีอยู่ สังขารเหล่านั้น หามีไม่ สังขารเหล่านั้น เกิดมาแล้วเป็นสิ่งที่มีอยู่ทั้งนั้น”

“ภิกฺขุ โอปมมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช มณฺเฑ น สฺยํ, อาตโป น สฺยํ, โคมยํ น สฺยํ, ชาเยยฺย โส อคฺคิ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า แก้วมณีก็ไม่มี แสงแดดก็ไม่มี โคมัยก็ไม่มี ไฟนั้นพึงเกิดได้หรือไม่ ?”

“น หิ ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ไม่อาจเกิดได้หรอก พระคุณเจ้า”

“ยโต จ โข มหาราช มณฺเฑ สฺยํ, อาตโป สฺยํ, โคมยํ สฺยํ, ชาเยยฺย โส อคฺคิ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็แต่ว่า เมื่อใด แก้วมณีก็มี แสงแดดก็มี โคมัยก็มี ไฟนั้นพึงเกิดได้ ใช่หรือไม่ ?”

“อาม ภาณเต ชาเยยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ใช่ พึงเกิดได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช นตฺถิ เกจฺจ สงฺขารํ, เย อภวนฺตํ ชานนฺติ, ภวนฺตํ เว โข สงฺขารํ ชานนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ สังขารทั้งหลายอะไร ๆ ที่เกิดมาเป็นสิ่งไม่มีอยู่ สังขารเหล่านั้น หามีไม่ สังขารเหล่านั้น เกิดมาแล้วเป็นสิ่งที่มีอยู่ทั้งนั้น”

“ภิกฺขุ โอปมมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช อาทาโส น ลียา, อาภา น ลียา, มุขี น ลียา, ซาเยยฺย
 อตุตา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า กระจกเงา
 ก็ไม่มี แสงสว่างก็ไม่มี หน้าคนส่องก็ไม่มี ตัวคน(เงาหน้าคน) จะพึงเกิดได้หรือไม่ ?”

“น หิ ภานเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่อาจเกิดได้หรือ พระคุณเจ้า”

“ยโต จ โข มหาราช อาทาโส ลียา, อาภา ลียา, มุขี ลียา, ซาเยยฺย อตุตา”ติ ?
 พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็แต่ว่า เมื่อใดแล กระจกเงา
 ก็มี แสงสว่างก็มี หน้าคนส่องก็มี ตัวคน(เงาหน้าคน) จะพึงเกิดได้ใช่หรือไม่ ?”

“อาม ภานเต ซาเยยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พึงเกิดได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช นตฺถิ เกจฺจ สงฺขารธา, เย อภาวนตา ซายนฺติ, ภาวนตาเยว โข
 สงฺขารธา ซายนฺติ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่น
 แหละ สังขารทั้งหลายอะไร ๆ ที่เกิดมาเป็นสิ่งไม่มีอยู่ สังขารเหล่านั้นหาไม่ สังขารเหล่านั้น
 เกิดมาแล้วเป็นสิ่งมีอยู่ทั้งนั้น”

“กลฺโลสิ ภานเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ภวนฺตฺสงฺขารธา ยมา น ปญฺโท ปญฺจโม ฯ

จบภวนตฺสงฺขารธา ยมา น ปญฺทา ข้อที่ ๕

๖. เวทคุปญฺห

๖. เวทคุปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยเวทคุ

[๖] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน เวทคุ อุปลพฺภติ”ติ ?

[๖] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เวทคุมีอยู่หรือ ?”

“โก ปเนส มหาราช เวทคุ นามา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็ใครเล่าชื่อว่าเวทคุ ?”

“โย ภนฺเต อพฺภนฺตเร ชีโว จกฺขุณา รูปํ ปสฺสติ, โสเตน สทฺทํ สุณฺนาติ, ฅาเนน คนฺธํ ฅายติ, ชิวฺหาย รสํ สายติ, กาเยน โฝฏฺจพฺพํ ผุสฺสติ, มนสา ฅมฺมํ วิชานาติ, ยถา มยํ อิธ ปาสาเท นิสินฺหา เยน เยน วาตปาเนน อิจฺเจยฺยาม ปสฺสิตฺตุํ, เตน เตน วาตปาเนน ปสฺเสยฺยาม, ปฺรตฺถิเมนปิ วาตปาเนน ปสฺเสยฺยาม, ปจฺฉิเมนปิ วาตปาเนน ปสฺเสยฺยาม, อุตฺตเรนปิ วาตปาเนน ปสฺเสยฺยาม, ทกฺขิเณนปิ วาตปาเนน ปสฺเสยฺยาม ฯ เอวเมว โข ภนฺเต อยํ อพฺภนฺตเร ชีโว เยน เยน ทฺวาเรน อิจฺจติ ปสฺสิตฺตุํ, เตน เตน ทฺวาเรน ปสฺสติ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้า ได้แก่ ตัวอัปภัณฑรชีวะ (ชีวะภายใน) ซึ่งมองดูรูป ทางตาบ้าง ฟังเสียงทางหูบ้าง ดมกลิ่นทางจมูกบ้าง ลิ้มรสทางลิ้นบ้าง ถูกต้องโผฏฐัพพะทาง กายบ้าง ฐรรรมทางใจบ้าง เปรียบเหมือนว่า เรานั่งกันอยู่บนปราสาทนี้ ต้องการจะมองดูไป ทางหน้าต่างช่องใด ๆ เราก็มองดูไปทางหน้าต่างช่องนั้น ๆ ได้ คือว่า จะมองดูไปทางหน้าต่าง ด้านทิศตะวันออกก็ได้ จะมองดูไปทางหน้าต่างด้านทิศตะวันตกก็ได้ จะมองดูไปทางหน้าต่าง ด้านทิศเหนือก็ได้ จะมองดูไปทางหน้าต่างด้านทิศใต้ก็ได้ ฉะนั้นใด พระคุณเจ้า ตัวอัปภัณฑรชีวะ ต้องการจะมองดู(รูปเป็นต้น) ทางทวารใด ๆ ก็ย่อมมองดู(รูปเป็นต้น) ทางทวารนั้น ๆ ได้ ฉะนั้นเหมือนกัน”

เถโร อาห “ปญฺจทฺวารํ มหาราช ภณฺิสฺสามิ, ตํ สุโณฺหิ สาธุกํ มนสิกรโหฺหิ, ยถิ อพฺภนฺตเร ชีโว จกฺขุณา รูปํ ปสฺสติ, ยถา มยํ อิธ ปาสาเท นิสินฺหา เยน เยน วาตปาเนน อิจฺเจยฺยาม ปสฺสิตฺตุํ, เตน เตน วาตปาเนน รูปิเยว ปสฺเสยฺยาม, ปฺรตฺถิเมนปิ วาตปาเนน รูปิเยว ปสฺเสยฺยาม, ปจฺฉิเมนปิ วาตปาเนน รูปิเยว ปสฺเสยฺยาม, อุตฺตเรนปิ วาตปาเนน

รูปเยว ปสเสยยาม, ทกฺขิณฺณปิ วาตปาเนน รูปเยว ปสเสยยาม, เอวเมเตน อพฺภนฺตเร
 ซีเวน โสเตนปิ รูปเยว ปสฺสิตพฺพ, ฌาเนนปิ รูปเยว ปสฺสิตพฺพ, ชิวฺหายปิ รูปเยว
 ปสฺสิตพฺพ, กาเยนปิ รูปเยว ปสฺสิตพฺพ, มนฺสาปิ รูปเยว ปสฺสิตพฺพ; จกฺขุณาปิ สทฺโทเยว
 โสตพฺโพ, ฌาเนนปิ สทฺโทเยว โสตพฺโพ, ชิวฺหายปิ สทฺโทเยว โสตพฺโพ, กาเยนปิ
 สทฺโทเยว โสตพฺโพ, มนฺสาปิ สทฺโทเยว โสตพฺโพ; จกฺขุณาปิ คนฺโหเยว ฌายิตพฺโพ,
 โสเตนปิ คนฺโหเยว ฌายิตพฺโพ, ชิวฺหายปิ คนฺโหเยว ฌายิตพฺโพ, กาเยนปิ คนฺโหเยว
 ฌายิตพฺโพ, มนฺสาปิ คนฺโหเยว ฌายิตพฺโพ; จกฺขุณาปิ รโสเยว สಾಯิตพฺโพ, โสเตนปิ
 รโสเยว สಾಯิตพฺโพ, ฌาเนนปิ รโสเยว สಾಯิตพฺโพ, กาเยนปิ รโสเยว สಾಯิตพฺโพ,
 มนฺสาปิ รโสเยว สಾಯิตพฺโพ; จกฺขุณาปิ โฝฏฺจพฺพเยว ผุสฺสิตพฺพ, โสเตนปิ โฝฏฺจพฺพเยว
 ผุสฺสิตพฺพ, ฌาเนนปิ โฝฏฺจพฺพเยว ผุสฺสิตพฺพ, ชิวฺหายปิ โฝฏฺจพฺพเยว ผุสฺสิตพฺพ, มนฺสาปิ
 โฝฏฺจพฺพเยว ผุสฺสิตพฺพ; จกฺขุณาปิ ฌมฺมเยว วิชานิตพฺพ, โสเตนปิ ฌมฺมเยว วิชานิตพฺพ,
 ฌาเนนปิ ฌมฺมเยว วิชานิตพฺพ, ชิวฺหายปิ ฌมฺมเยว วิชานิตพฺพ, กาเยนปิ ฌมฺมเยว
 วิชานิตพฺพ”ติ ?

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อาตมภาพจักขอถวายพระพร
 กล่าวถึงทวาร ๕ ขอพระองค์จงทรงสดับเรื่องทวาร ๕ นั้น ขอจงทรงกระทำไว้ในพระทัยให้ดี
 เกิด เปรียบเหมือนว่า เรานั่งอยู่บนปราสาทนี้ต้องการจะมองดูรูปทางหน้าต่างช่องใด ๆ เราก็
 มองดูเฉพาะรูปเท่านั้นทางหน้าต่างช่องนั้น ๆ คือ เราฟังมองดูรูปนั้นแหละ ทางหน้าต่างด้าน
 ทิศตะวันออกก็ได้ ฟังมองดูรูปนั้นแหละทางหน้าต่างด้านทิศตะวันตกก็ได้ ฟังมองดูรูปนั้น
 แหละทางหน้าต่างด้านทิศเหนือก็ได้ ฟังมองดูรูปนั้นแหละทางหน้าต่างด้านทิศใต้ก็ได้ ฉะนั้นใด
 ถ้าหากว่า ตัวอัมภันตรชีวะ ฟังมองดูรูปทางตาได้ไซ้ไร ตัวอัมภันตรชีวะนั้น ก็ฟังมองดูรูปนั้น
 แหละ ทางหูก็ได้ ฟังมองดูรูปนั้นแหละ ทางจมูกก็ได้ ฟังมองดูรูปนั้นแหละ ทางลิ้นก็ได้ ฟังมอง
 ดูรูปนั้นแหละทางกายก็ได้ ฟังมองดูรูปนั้นแหละทางใจก็ได้ ฟังฟังเสียงนั้นแหละ ทางตากี้ได้
 ฟังฟังเสียงนั้นแหละ ทางจมูกก็ได้ ฟังฟังเสียงนั้นแหละ ทางลิ้นก็ได้ ฟังฟังเสียงนั้นแหละทาง
 กายก็ได้ ฟังฟังเสียงนั้นแหละ ทางใจก็ได้ ฟังดมกลิ่นนั้นแหละ ทางตากี้ได้ ฟังดมกลิ่นนั้น
 แหละทางหูก็ได้ ฟังดมกลิ่นนั้นแหละ ทางลิ้นก็ได้ ฟังดมกลิ่นนั้นแหละ ทางกายก็ได้ ฟังดม
 กลิ่นนั้นแหละ ทางใจก็ได้ ฟังลิ้มรสนั้นแหละ ทางตากี้ได้ ฟังลิ้มรสนั้นแหละ ทางหูก็ได้ ฟังลิ้ม
 รสนั้นแหละ ทางจมูกก็ได้ ฟังลิ้มรสนั้นแหละ ทางกายก็ได้ ฟังลิ้มรสนั้นแหละ ทางใจก็ได้ ฟัง
 ถูกต้องโฝฏฐัพพะนั้นแหละ ทางตากี้ได้ ฟังถูกต้องโฝฏฐัพพะนั้นแหละ ทางหูก็ได้ ฟังถูกต้อง

โณฏฐัพพะนั้นแหละ ทางจมูกก็ได้ ฟังถูกต้องโณฏฐัพพะนั้นแหละ ทางลิ้นก็ได้ ฟังถูกต้อง
โณฏฐัพพะนั้นแหละ ทางใจก็ได้ ฟังรัฐธรรมนูญแท้ทางตากี้ได้ ฟังรัฐธรรมนูญแท้ทางหูก็ได้ ฟังรัฐธรรมนูญแท้
ทางจมูกก็ได้ ฟังรัฐธรรมนูญแท้ทางลิ้นก็ได้ ฟังรัฐธรรมนูญแท้ทางกายก็ได้ ฉะนั้นเหมือนกันหรือไร ?”

“น หิ ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“น โข เต มหาราช ยุชชติ ปุริเมเน วา ปจจิมิ, ปจจิเมเน วา ปุริมิ, ยถา วา
ปน มหาราช มยิ อิธ ปาสาเท นิสินฺหา อิเมสุ ซาลวาตปาเนสุ อุกขมาฏิตेषु มหฺนฺเตน
อากาเสน พหิมุขา สฎฺฐจฺจฺตรี รูปิ ปสฺสาม, เอเวเมเตน อพฺภนฺตเร ซีเวนาปิ จกฺขุทฺวาเรสุ
อุกขมาฏิตेषุ มหฺนฺเตน อากาเสน สฎฺฐจฺจฺตรี รูปิ ปสฺสิตพฺพิ,

โสเตสุ อุกขมาฏิตेषุ... เป... ฆานเ อุกขมาฏิตเ... เป... ชิวฺหาเย อุกขมาฏิตาย...
เป... กาเย อุกขมาฏิตเ มหฺนฺเตน อากาเสน สฎฺฐจฺจฺตรี สทฺโท โสิตพฺโพ, คนฺโธ ฆายิตพฺโพ,
รโส สายิตพฺโพ, โณฏฺฐพฺโพ ผุสฺสิตพฺโพ”ติ ?

พระภาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระดำรัสของพระองค์ข้าง
หลังไม่สมกับพระดำรัสที่แรก หรือพระดำรัสที่แรกไม่สมกับพระดำรัสข้างหลัง ขอถวายพระพร
อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า เรานั่งกันอยู่บนปราสาทหลังนี้ เปิดหน้าต่างเหล่านี้ออก หัน
หน้าตรงไปภายนอกทางอากาศที่กว้างใหญ่ ก็ย่อมมองดูรูปชัดเจเนียง ฉนฺโต ตัวอัปภันตรชีวะ
นั้น เมื่อได้เปิดจักขุทวารหันหน้าตรงไปภายนอกทางอากาศที่กว้างใหญ่ ก็ฟังมองดูรูปได้
ชัดเจเนียง

เมื่อได้เปิดโสิตทวาร หันหน้าตรงไปภายนอกทางอากาศที่กว้างใหญ่ ก็ฟังฟังเสียงได้
ชัดเจเนียง, เมื่อได้เปิดฆานทวาร หันหน้าตรงไปภายนอกทางอากาศที่กว้างใหญ่ ก็ฟังดมกลิ่น
ได้ชัดเจเนียง, เมื่อได้เปิดชิวหาทวาร หันหน้าตรงไปภายนอกทางอากาศที่กว้างใหญ่ ก็ฟังลิ้ม
รสได้ชัดเจเนียง, เมื่อได้เปิดกายทวาร หันหน้าตรงไปภายนอกทางอากาศอันกว้างใหญ่ ก็ฟัง
ถูกต้องโณฏฐัพพะได้ชัดเจเนียง ฉะนั้นเหมือนกันหรือไร ?”

“น หิ ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“น โข เต มหาราช ยุชชติ ปุริเมน วา ปจฉิมิ, ปจฉิเมน วา ปุริมิ, ยถา วา ปน มหาราช อัย ทินโน นิกขมิตวา พหิทวารโกฏฐเก ติฏฐเจยย, ชานาสิ ตวั มหาราช ‘อัย ทินโน นิกขมิตวา พหิทวารโกฏฐเก จิโต’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระดำรัสของพระองค์ข้างหลังไม่สมกับพระดำรัสที่แรก หรือพระดำรัสที่แรกไม่สมกับพระดำรัสข้างหลัง ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า บุรุษผู้นี้ได้รับพระราชทานแล้ว ออกไปยืนอยู่ภายนอกซุ้มประตู ขอถวายพระพร พระองค์จะทรงทราบหรือไม่ว่า บุรุษนี้ได้รับพระราชทานแล้วออกไป ยืนอยู่ภายนอกซุ้มประตู”

“อาม ภนฺเต ชานามิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ โยมทราบ พระคุณเจ้า”

“ยถา วา ปน มหาราช อัย ทินโน อนฺโต ปวิสิตวา ตว ปุโรโต ติฏฐเจยย, ชานาสิ ตวั มหาราช ‘อัย ทินโน อนฺโต ปวิสิตวา มม ปุโรโต จิโต’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ส่วนว่า อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า บุรุษผู้นี้ได้รับพระราชทานแล้ว เข้าไปข้างในแล้วพึงยืนอยู่เบื้องพระพักตร์ของพระองค์ ขอถวายพระพร พระองค์จะทรงทราบหรือไม่ว่า ‘บุรุษผู้นี้ได้รับพระราชทานแล้ว เข้าไปข้างในแล้วยืนอยู่ที่เบื้องหน้าเรา’

“อาม ภนฺเต ชานามิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ โยมทราบ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช อพฺภนฺตเร โส ชิวํ ชิวํ หาย รเส นิกฺขิตฺเต ชาเนยฺย อมฺพิลตฺตํ วา ลวณฺตฺตํ วา ติตฺตกตฺตํ วา กฏฺกตฺตํ วา กสายตฺตํ วา มจฺจฺจตฺตํ วา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ตัวอัมพันตรชีวะนั้น เมื่อได้วางรสไว้ที่ลิ้น พึงรู้ได้หรือไม่ว่าเป็นรสเปรี้ยว รสเค็ม รสขม รสเผ็ด รสฝาด หรือว่าเป็นรสหวาน ?”

“อาม ภนฺเต ชาเนยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พึงรู้ได้ พระคุณเจ้า”

“เต รเส อนโต ปวิฏฺเฐ ชาเนยฺย อมฺพิลตฺตํ วา ลวณตฺตํ วา ติตฺตกตฺตํ วา กฏฺกตฺตํ วา กสายตฺตํ วา มรฺฐตฺตํ วา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ตัวอัมภันตรชีวะพึงรู้รส เหล่านั้นที่เข้าไปในภายในได้ว่าเป็นรสเปรี้ยว รสเค็ม รสขม รสเผ็ด รสฝาด หรือว่าเป็นรสหวาน”

“น หิ ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “รู้ไม่ได้หรือหอก พระคุณเจ้า”

“น โข เต มหาราช ยฺชชติ ปุริเมเน วา ปจฺฉิมํ, ปจฺฉิเมเน วา ปุริมํ, ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส มรฺฐมฺภูสฺสํ ออาหาราเปตฺวา มรฺฐโทณิ ปุราเปตฺวา ปุริสฺสฺส มุขํ ปิทฺทิตฺวา มรฺฐโทณียา ปกฺขิเปยฺย, ชาเนยฺย มหาราช โส ปุริโส มรฺฐํ สมฺปนฺนํ วา น สมฺปนฺนํ วา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระดำรัสของพระองค์ข้างหลังไม่สมกับพระดำรัสที่แรก หรือพระดำรัสที่แรกไม่สมกับพระดำรัสข้างหลัง ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษบางคนให้เขาน้ำฝิ่ง ๑๐๐ หม้อ มาเทใส่รางน้ำฝิ่งให้เต็ม แล้วปิดปากของบุรุษไว้ จับวางลงไปใ้รางน้ำฝิ่ง ขอถวายพระพร บุรุษผู้นั้นจะพึงรู้ได้หรือไม่ว่าเป็นน้ำฝิ่งดี หรือน้ำฝิ่งไม่ดี ?”

“น หิ ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “รู้ไม่ได้หรือหอก พระคุณเจ้า”

“เกน การณนา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพราะเหตุอะไรหรือ ?”

“น หิ ตสฺส ภาณเต มุเข มรฺฐ ปวิฏฺฐจฺน”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า เพราะว่าน้ำฝิ่งมิได้เข้าไปในปากของเขา”

“น โข เต มหาราช ยฺชชติ ปุริเมเน วา ปจฺฉิมํ, ปจฺฉิเมเน วา ปุริมนุ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระดำรัสของพระองค์ข้างหลังไม่สมกับพระดำรัสที่แรก หรือพระดำรัสที่แรกไม่สมกับพระดำรัสข้างหลัง”

“นาห์ ปฏิวโล ตยา วาทีนา สทุธิ์ สลลปิตุ้; สาธุ ภาเต อตถึ ชปเปหี”ติ ฯ
 พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โยมไม่ใช่เป็นผู้ที่สามารถพอจะโต้ตอบกับท่านเจ้าวาทะได้ ขอ
 พระคุณเจ้าได้โปรดช่วยอธิบายเนื้อความด้วยเถิด”

เถโร อภิธมมส์ยุตตาย กถาย ราชานัน มิลินทัง สญญาเปสิ – “อิธ มหาราช
 จกขุญจ ปฏิวจ รุเป จ อุปปชชติ จกขุวิญญาณัน, ตัสสาชชตา ผสฺโส เวทนา สญญา เจตนา
 เอกคคตา ชีวิตินุทริยํ มนสิกาโรติ เอเวเมเต ชมมา ปจฺจยโต ชายนฺติ, น เหตุถ เวทคุ
 อุปลพุกติ, โสตญจ ปฏิวจ สทุเท จ... เป.... มนญจ ปฏิวจ ชมเม จ อุปปชชติ มโน-
 วิญญาณัน, ตัสสาชชตา ผสฺโส เวทนา สญญา เจตนา เอกคคตา ชีวิตินุทริยํ มนสิกาโรติ
 เอเวเมเต ชมมา ปจฺจยโต ชายนฺติ, น เหตุถ เวทคุ อุปลพุกติ”ติ ฯ

พระเถระได้ทำให้พระเจ้ามิลินท์ทรงเข้าพระทัยด้วยคำพูดประกอบด้วยพระอภิธรรม
 ว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ในความข้อนี้ จักขุวิญญาณอาศัยจักขุและรูปเกิดขึ้น ผัสสะ
 เวทนา สัญญา เจตนา เอกคคตา ชีวิตินุทริยํ มนสิการเป็นธรรมเกิดร่วมกับจักขุวิญญาณนั้น
 ธรรมเหล่านี้ย่อมเกิดจากปัจจัยตามประการดังกล่าวมาจะนี้ นี้ก็เวทคุย่อมถูกได้ในธรรมเหล่านี้
 นี้ ก็หาไม่ โสตวิญญาณ อาศัยโสตะและสัททเกิดขึ้น ฯลฯ มโนวิญญาณ อาศัยมโนและธรรม
 ทั้งหลายเกิดขึ้น ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกคคตา ชีวิตินุทริยํ มนสิการ เป็นธรรมที่เกิด
 ร่วมกับมโนวิญญาณนั้น ธรรมเหล่านี้ ย่อมเกิดจากปัจจัยตามประการดังกล่าวมาจะนี้ ก็เวทคุ
 ย่อมถูกได้ในธรรมเหล่านี้ ก็หาไม่” ดังนี้

“กลโลสิ ภาเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

เวทคุปญฺโท ฉฏฺโง ๑

จบเวทคุปญฺทาซอที ๒

๗. จกฺขุวิญญาณาทีปญฺห

๗. จักขุวิญญาณาทีปญฺหา

ปัญหาวาดัวยจักขุวิญญาณเป็นต้น

[๗] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ยตถ จกฺขุวิญญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตถ มโน-
วิญญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ”ติ ?

[๗] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน จักขุวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโน-
วิญญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้นหรือ ?”

“อาม มหาราช ยตถ จกฺขุวิญญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตถ มโนวิญญาณมฺปิ
อุปฺปชฺชติ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถูกต้องแล้ว จักขุวิญญาณ
เกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น”

“กิณฺุ โข ภนฺเต นาคเสน ปจฺมํ จกฺขุวิญญาณํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺฉา มโนวิญญาณํ,
อุทาทุ มโนวิญญาณํ ปจฺมํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺฉา จกฺขุวิญญาณนฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน จักขุวิญญาณย่อมเกิดขึ้นก่อน มโน-
วิญญาณย่อมเกิดขึ้นทีหลัง หรือว่ามโนวิญญาณย่อมเกิดขึ้นก่อน จักขุวิญญาณย่อมเกิดขึ้น
ทีหลังเล่า ?”

“ปจฺมํ มหาราช จกฺขุวิญญาณํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺฉา มโนวิญญาณนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร จักขุวิญญาณย่อมเกิดขึ้น
ก่อน มโนวิญญาณย่อมเกิดขึ้นทีหลัง”

“กิณฺุ โข ภนฺเต นาคเสน จกฺขุวิญญาณํ มโนวิญญาณํ อาณาเปติ ‘ยตถาหํ
อุปฺปชฺชามิ, ตวมฺปิ ตตถ อุปฺปชฺชามิ’ติ, อุทาทุ มโนวิญญาณํ จกฺขุวิญญาณํ อาณาเปติ
‘ยตถ ตวํ อุปฺปชฺชิสฺสสฺสิ, อหฺมฺปิ ตตถ อุปฺปชฺชิสฺสสฺสามิ’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน จักขุวิญญาณสั่งมโนวิญญาณไว้ว่า ‘เรา
เกิดขึ้นที่ทวารใด แม้ท่านก็งเกิดขึ้นที่ทวารนั้น’ ดังนี้หรือ หรือว่า มโนวิญญาณสั่งจักขุ
วิญญาณว่า ท่านจักเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้เราก็จักเกิดขึ้นที่ทวารนั้น’ ดังนี้หรือ ?”

“น หิ มหาราช อนาลาโป เตสํ อญญมญเณหิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร วิญญูญาณเหล่านั้นต่างหาการพุดจากันและกันมิได้”

“กถํ ฆนฺเต นาคเสน ยตฺถ จกฺขุวิญญานํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญญานมฺปิ อุปฺปชฺชติ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน จักขุวิญญูญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญูญาณ ก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น อย่างไรเล่า ?”

“นิหนฺตฺตา จ มหาราช ทฺวารตฺตา จ จิณฺณตฺตา จ สมฺมาจริตฺตฺตา จา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร จักขุวิญญูญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด มโนวิญญูญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น ก็เพราะทวารนั้นเป็นเหมือนที่ลุ่มต่ำ เพราะเป็นเหมือนประตู เพราะเป็นเหมือนเส้นทางที่เคยเที่ยวไปแล้ว และเพราะความที่ทวารนั้นเป็นที่วิญญูญาณทั้ง ๒ นั้นเที่ยวไปอยู่เสมอ”

“กถํ ฆนฺเต นาคเสน นิหนฺตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญญานํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญญานมฺปิ อุปฺปชฺชติ ? โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน จักขุวิญญูญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญูญาณ ก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น เพราะทวารนั้นเป็นเหมือนที่ลุ่มต่ำอย่างไร ขอท่านจงช่วยอุปมาด้วยเถิด”

“ตํ กิ มญฺญสิ มหาราช, เทเว วสุสฺสฺสฺเต, กตฺเมน อุกฺกํ คจฺเจยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร เมื่อฝนตกลงมา น้ำจะฟุ้งไหลไปทางไหน ?”

“เยน ฆนฺเต นิหนํ, เตน คจฺเจยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “จะฟุ้งไหลไปทางที่ลุ่มต่ำ พระคุณเจ้า”

“อถาปรเณ สมเยน เทโว วสุเสยฺย, กตฺเมน ตํ อุกฺกํ คจฺเจยฺยา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ในสมัยอื่นต่อมา ฝนฟุ้งตกลงมาอีก น้ำนั้นจะฟุ้งไหลไปทางไหน”

“เยน ภนฺเต ปุริมฺ อุกกํ คตฺ, ตมปิ เตน คจฺเจยยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “แม่น้ำนั้นก็พึงไหลไปทางที่น้ำครั้งแรกได้ไหลไปแล้ว พระคุณเจ้า”

“กีนฺนุ โข มหาราช ปุริมฺ อุกกํ ปจฺฉิมํ อุกกํ อาณาเปติ ‘เยนาหํ คจฺฉามิ, ตวมปิ เตน คจฺฉาหิ’ติ, ปจฺฉิมํ วา อุกกํ ปุริมฺ อุกกํ อาณาเปติ ‘เยน ตวํ คจฺฉิสฺสสิ, อหฺมปิ เตน คจฺฉิสฺสามิ’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร น้ำครั้งแรกสั่งน้ำครั้งแรกไว้ว่า ‘เราไหลไปทางใด แม้น้ำนั้นก็จงไหลไปทางนั้น’ ดังนี้หรือไร หรือว่า น้ำครั้งแรกสั่งน้ำครั้งแรกว่า ‘ท่านจักไหลไปทางใด แม้เราก็จักไหลไปทางนั้น’ ดังนี้หรือ ?”

“น หิ ภนฺเต อนาลาโป เตสํ อญฺญมญฺเฆหิ, นิฺนฺนตฺตา คจฺฉนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า น้ำทั้งสองคราวนั้นต่างหาพูดจากันและกันไม่ ย่อมไหลไป เพราะเป็นทางที่ลุ่มต่ำ”

“เอวเมว โข มหาราช นิฺนฺนตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ, น จกฺขุวิญญาณํ มโนวิญญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถาหํ อุปฺปชฺชามิ, ตวมปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชาหิ’ติ, นาปิ มโนวิญญาณํ จกฺขุวิญญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถ ตวํ อุปฺปชฺชิสฺสสิ, อหฺมปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชิสฺสามิ’ติ, อนาลาโป เตสํ อญฺญมญฺเฆหิ, นิฺนฺนตฺตา อุปฺปชฺชนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ จักขุวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น เพราะว่าทวารนั้นเป็นเหมือนที่ลุ่มต่ำ จักขุวิญญาณมิได้สั่งมโนวิญญาณไว้ว่า ‘เราเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้น้ำนั้นก็จงเกิดขึ้นที่ทวารนั้น’ ดังนี้เลย แม้มโนวิญญาณก็มิได้สั่งจักขุวิญญาณไว้ว่า ‘ท่านจักเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้เราก็จักเกิดขึ้นที่ทวารนั้น’ ดังนี้เลย วิญญาณทั้ง ๒ นั้น หาพูดจากันและกันไม่ ย่อมเกิดขึ้น เพราะทวารนั้นเป็นเหมือนที่ลุ่มต่ำ”

“กถํ ภนฺเต นาคเสน ทวารตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ ? โอปมมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน จักขุวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโน-

วิญญานก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น เพราะว่าทวารนั้นเป็นเหมือนประตู อย่างไร ? ขอท่านจงช่วยอุปมาด้วยเถิด”

“ดี ก็ มณฑล มหาราช, รมโย ปจจนติมิ นครี อสุส ทพหปากการโตรณ เอกทวาร, ตโต ปุริโส นิคมิตุกาโม ภเวย, กตเมน นิคมเมยยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร หัวเมืองชายแดนของพระราชชาติซึ่งมีป้อมปราการเสาค่ายแข็งแรง มีประตูเดียว บุรุษผู้ต้องการจะออกไปจากเมืองนั้น พึงออกไปทางไหนเล่า ?”

“ทวารน ฆนเต นิคมเมยยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พึงออกไปทางประตู พระคุณเจ้า”

“อถาปโร ปุริโส นิคมิตุกาโม ภเวย, กตเมน โส นิคมเมยยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ต่อมา มีบุรุษอีกคนหนึ่งต้องการจะออกไป บุรุษผู้นั้นพึงออกไปทางไหนเล่า”

“เยน ฆนเต ปุริโม ปุริโส นิคมนโต, โสปี เตน นิคมเมยยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เขาพึงออกไปทางประตูที่บุรุษคนก่อนออกไปแล้ว พระคุณเจ้า”

“กิณฺหุ โข มหาราช ปุริโม ปุริโส ปจจิมิ ปุริส อานาเปติ ‘เยนาหิ คจฺฉามิ, ตวมปิ เตน คจฺฉาหิ’ติ, ปจจิมิ วา ปุริโส ปุริมิ ปุริส อานาเปติ ‘เยน ตวํ คจฺฉิสฺสสิ, อหฺมปิ เตน คจฺฉิสฺสามิ’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุรุษคนก่อนสั่งบุรุษคนหลังไว้ว่า ‘เราไปทางไหน แม้ท่านก็จงไปทางนั้น’ ดังนี้หรือไร หรือว่าบุรุษคนหลังสั่งบุรุษคนแรกไว้ว่า ‘ท่านไปทางใด แม้เราก็จักไปทางนั้น’ ดังนี้หรือ ?”

“น หิ ฆนเต, อนาลาโป เตสํ อญฺญมญฺเฆหิ, ทวารตฺตา คจฺฉนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า บุรุษทั้ง ๒ คนนั้น ต่างหาพูดจากันและกันไม่ พวกเขายอมไป ก็เพราะว่าทางนั้นเป็นประตู”

“เอวเมว โข มหาราช ทวารตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญญานํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโน-วิญญานมฺปิ อุปฺปชฺชติ, น จกฺขุวิญญานํ มโนวิญญานํ อานาเปติ ‘ยตฺถาหิ อุปฺปชฺชามิ,

ตุวมปิ ตตถ อุปฺปชฺชาหิ’ติ, นาปิ มโนวิญญานํ จกฺขุวิญญานํ อาณาเปติ ‘ยตถ ตฺวํ
 อุปฺปชฺชิสฺสสฺสึ, อหฺมปิ ตตถ อุปฺปชฺชิสฺสสามิ’ติ, อนาลาโป เตสํ อณฺณมณฺเณหิ, ทวารตฺตา
 อุปฺปชฺชนฺตฺติ’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ จักขุวิญญานเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญานก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น เพราะว่าทวารนั้นเป็นเหมือนประตู จักขุวิญญานมิได้สั่งมโนวิญญานไว้ว่า ‘เราเกิดขึ้นที่ทวารไหน แม้ท่านก็จงเกิดขึ้นที่ทวารนั้นนะ’ ดังนี้ ทั้งมโนวิญญานก็มิได้สั่งจักขุวิญญานไว้ว่า ‘ท่านเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้เราก็จักเกิดขึ้นที่ทวารนั้น’ ดังนี้เลย วิญญานทั้ง ๒ นั้น ต่างหาพูดจากันและกันไม่ ย่อมเกิดขึ้น ก็เพราะว่าทวารนั้นเป็นเหมือนประตู”

“กถํ ภาเต นาคเสน จิณฺณตฺตา ยตถ จกฺขุวิญญานํ อุปฺปชฺชติ, ตตถ มโน
 วิญญานมฺปิ อุปฺปชฺชติ ? โอปมมํ กโรหิ’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน จักขุวิญญานเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญานก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น เพราะว่าทวารนั้นเป็นเส้นทางที่เคยเที่ยวไปแล้ว อย่างไร? ขอท่านจงช่วยอุปมาด้วยเถิด”

“ตํ ก็ มณฺณสิ มหาราช, ปจฺมํ เอกํ สกฺกํ คจฺเจยฺย, อถ ทฺตฺติยํ สกฺกํ กตฺเมน
 คจฺเจยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร เกรียนเล่มที่ ๑ พึ่งไปก่อน ต่อมา เกรียนเล่มที่ ๒ จะพึ่งไปเส้นทางไหน”

“เยน ภาเต ปุริมํ สกฺกํ คตํ, ตมฺปิ เตน คจฺเจยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “จะพึ่งไปตามเส้นทางที่เกรียนเล่มที่ ๑ ได้ไปแล้ว พระคุณเจ้า”

“กินฺนุ โข มหาราช ปุริมํ สกฺกํ ปจฺฉิมํ สกฺกํ อาณาเปติ ‘เยนาหิ คจฺฉามิ, ตวมฺปิ
 เตน คจฺฉาหิ’ติ, ปจฺฉิมํ วา สกฺกํ ปุริมํ สกฺกํ อาณาเปติ ‘เยน ตฺวํ คจฺฉิสฺสสฺสึ, อหฺมปิ เตน
 คจฺฉิสฺสสามิ’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เกรียนเล่มแรกสั่งเกรียนเล่มหลังไว้ว่า ‘เราไปเส้นทางใด แม้ท่านก็จงไปตามเส้นทางนั้นนะ’ ดังนี้หรือไร หรือว่าเกรียนเล่มหลังสั่งเกรียนเล่มแรกไว้ว่า ‘ท่านไปเส้นทางใด แม้เราก็จักไปตามเส้นทางนั้น’ ดังนี้เล่า ?”

“น หิ ภาเนเต, อนาลาโป เตสํ อญญมณเฑหิ, จิณฺณตฺตา คจฺจนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า เกวียนทั้ง ๒ เล่มนั้น ต่างหาพุดจากันและกันไม่ ย่อมไป เพราะว่าเป็นเส้นทางที่เคยเที่ยวไปแล้ว”

“เอวเมว โข มหาราช จิณฺณตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ, น จกฺขุวิญญาณํ มโนวิญญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถาหํ อุปฺปชฺชามิ, ตวมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชาหิ’ติ, นาปิ มโนวิญญาณํ จกฺขุวิญญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถ ตวํ อุปฺปชฺชิสฺสสฺสี, อหฺมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชิสฺสสามิ’ติ, อนาลาโป เตสํ อญฺญมณเฑหิ, จิณฺณตฺตา อุปฺปชฺชนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ จักขุวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น เพราะว่าทวารนั้นเป็นเส้นทางที่เคยเที่ยวไปแล้ว จักขุวิญญาณมิได้สั่งมโนวิญญาณไว้ว่า ‘เราเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้ท่านก็จงเกิดขึ้นที่ทวารนั้น’ ดังนี้เลย ทั้งมโนวิญญาณก็มิได้สั่งจักขุวิญญาณไว้ว่า ‘ท่านจักเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้เราก็จักเกิดขึ้นที่ทวารนั้น’ ดังนี้เลย วิญญาณทั้ง ๒ นั้น ต่างก็หาพุดจากันและกันไม่ ย่อมเกิดขึ้น เพราะว่าทวารนั้นเป็นเส้นทางที่เคยเที่ยวไปแล้ว”

“กถํ ภาเนเต นาคเสน สมฺมาจริตฺตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ ? โอปมมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน จักขุวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น เพราะว่าทวารนั้นเป็นทางที่วิญญาณทั้ง ๒ นั้นเที่ยวไปอยู่เสมออย่างไร ? ขอท่านจงช่วยอุปมาด้วยเถิด”

“ยถา มหาราช มุฑฺทาคณฺหาสงฺขยาเลขาสิปฺปฏฺจาเนสุ อาทิกมฺมิกสฺส ทนฺธายนาภาวติ, อถาปนเรน สมเยน นิสฺสมมฺกิริยาเย สมฺมาจริตฺตฺตา อทฺนฺธายนาภาวติ ฯ เอวเมว โข มหาราช สมฺมาจริตฺตฺตา ยตฺถ จกฺขุวิญญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มโนวิญญาณมฺปิ อุปฺปชฺชติ, น จกฺขุวิญญาณํ มโนวิญญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถาหํ อุปฺปชฺชามิ, ตวมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชาหิ’ติ, นาปิ มโนวิญญาณํ จกฺขุวิญญาณํ อาณาเปติ ‘ยตฺถ ตวํ อุปฺปชฺชิสฺสสฺสี, อหฺมฺปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชิสฺสสามิ’ติ, อนาลาโป เตสํ อญฺญมณเฑหิ, สมฺมาจริตฺตฺตา อุปฺปชฺชนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า คนผู้เริ่มทำงานครั้งแรกในงานศิลปะทั้งหลาย มีการนับจำนวนด้วยนิ้วมือ และการขีดเขียน แรกๆ ก็มี

ความงุ่มง่ามชักช้าอยู่ สมัยต่อมา ก็หาความงุ่มง่ามชักช้ามิได้ เพราะได้เป็นไปอยู่เสมอ ในการงานที่ต้องใคร่ครวญแล้วทำ ฉันทิ ขอดถวายพระพร จักขุวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น เพราะว่าทวารนั้นเป็นทางที่วิญญาณทั้ง ๒ นั้นเที่ยวไปอยู่เสมอ ฉันทิเหมือนกัน, จักขุวิญญาณมิได้สั่งมโนวิญญาณไว้ว่า ‘เราเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้นท่านก็จงเกิดขึ้นที่ทวารนั้น’ ดังนี้เลย ทั้งมโนวิญญาณก็มิได้สั่งจักขุวิญญาณไว้ว่า ‘ท่านเกิดขึ้นทางทวารใด แม้นเราก็จักเกิดขึ้นที่ทวารนั้นด้วย’ ดังนี้เลย วิญญาณทั้ง ๒ นั้น ต่างหาพูดจากันและกันไม่ ย่อมเกิดขึ้น เพราะว่าทวารนั้นเป็นทางที่วิญญาณทั้ง ๒ นั้นเที่ยวไปอยู่เสมอ”

“ภนฺเต นาคเสน ยตถ โสตวิญญาณํ อูปฺปชฺชติ, ตตถ มโนวิญญาณมฺปิ อูปฺปชฺชติติ... เป... ยตถ ฆานวิญญาณํ อูปฺปชฺชติ... เป... ยตถ ชิวหาวิญญาณํ อูปฺปชฺชติ ... เป.... ยตถ กายวิญญาณํ อูปฺปชฺชติ, ตตถ มโนวิญญาณมฺปิ อูปฺปชฺชติ”ติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน โสตวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้นหรือ ? ฆานวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด ฯลฯ ชิวหาวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด ฯลฯ กายวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณ ก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้นหรือ ?”

“อาม มหาราช ยตถ กายวิญญาณํ อูปฺปชฺชติ, ตตถ มโนวิญญาณมฺปิ อูปฺปชฺชติ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ถูกต้องแล้ว มหาบพิตร กายวิญญาณเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้มโนวิญญาณก็เกิดขึ้นที่ทวารนั้น”

“กิณฺหุ โข ภนฺเต นาคเสน ปจฺมํ กายวิญญาณํ อูปฺปชฺชติ, ปจฺจํ มโนวิญญาณํ, อุกาหุ มโนวิญญาณํ ปจฺมํ อูปฺปชฺชติ, ปจฺจํ กายวิญญาณนุ”ติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน กายวิญญาณย่อมเกิดขึ้นก่อน มโนวิญญาณย่อมเกิดขึ้นทีหลังหรือ หรือว่ามโนวิญญาณย่อมเกิดขึ้นก่อน กายวิญญาณย่อมเกิดขึ้นทีหลังเล่า ?”

“กายวิญญาณํ มหาราช ปจฺมํ อูปฺปชฺชติ, ปจฺจํ มโนวิญญาณนุ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอดถวายพระพรมหาบพิตร กายวิญญาณย่อมเกิดขึ้นก่อน มโนวิญญาณย่อมเกิดขึ้นทีหลัง”

“กินนุ โข ภาณเต นาคเสน... เป...”

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน กายวิญญาณสังมโนวิญญาณไว้ว่า ‘ท่านเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้เราก็จักเกิดขึ้นที่ทวารนั้น’ ดังนี้หรือ หรือว่ามโนวิญญาณสังกายวิญญาณไว้ว่า ‘ท่านเกิดขึ้นที่ทวารใด แม้เราก็จักเกิดที่ทวารนั้น’ ดังนี้หรือไร”

“... เป... อนาลาไป เตส อญญมญเเหหิ, สมุทาจจิตตตดา อุปฺปชฺชติ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร วิญญาณเหล่านั้น ต่างหาพูดจากันและกันไม่ ย่อมเกิดขึ้น เพราะว่าทวารนั้นเป็นทางที่วิญญาณทั้ง ๒ นั้นเที่ยวไปอยู่เสมอ”

“กลโลลสิ ภาณเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

จกฺขุวิญญาณาทีปญฺโท สฺตฺตโม ฯ

จบจกฺขุวิญญาณาทีปญฺหาชฺชอที ๗

๘. ผลสลกขณปญหา

๘. ผลสลกขณปญหา

ปัญหาว่าด้วยลักษณะของผัสสะ

[๘] ราชา อาห “ภาณเต นาคเสน ยตถ มโนวิญญาณํ อุปฺปชฺชติ, ผลฺโสปี เวทนาปี ตตถ อุปฺปชฺชติ”ติ ?

[๘] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน มโนวิญญาณเกิดขึ้นในที่ใด แม้ผัสสะ แม้เวทนา ก็เกิดขึ้นในที่นั้นหรือ ?”

“อาม มหาราช ยตถ มโนวิญญาณํ อุปฺปชฺชติ, ผลฺโสปี ตตถ อุปฺปชฺชติ, เวทนาปี ตตถ อุปฺปชฺชติ, สญฺญาปี ตตถ อุปฺปชฺชติ, เจตนาปี ตตถ อุปฺปชฺชติ, วิตกฺโกปี ตตถ อุปฺปชฺชติ, วิจาโรปี ตตถ อุปฺปชฺชติ, สพฺเพปี ผลฺสฺสปมฺขา รมฺมา ตตถ อุปฺปชฺชติ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร มโนวิญญาณเกิดขึ้นในที่ใด แม้ผัสสะก็เกิดขึ้นในที่นั้น แม้เวทณาก็เกิดขึ้นในที่นั้น แม้สัญญาเกิดขึ้นในที่นั้น แม้เจตนา

ก็เกิดขึ้นในที่นั้น แม้วีตกกก็เกิดขึ้นในที่นั้น แม้วิจารก็เกิดขึ้นในที่นั้น ธรรมแม้ทุกอย่างมีผัสสะ เป็นประมุข ย่อมเกิดขึ้นในที่นั้น”

“ภนฺเต นาคเสน กิลฺกฺขโณ ผสฺโส”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ผัสสะมีอะไรเป็นลักษณะเล่า ?”

“ผุสฺนลฺกฺขโณ มหาราช ผสฺโส”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ผัสสะมีการกระทบเป็น ลักษณะ”

“โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาด้วยเถิด”

“ยถา มหาราช เทว เมณฑฺวา ยฺชฺฌเมยฺยํ, เตสฺส ยถา เอโก เมณฑฺวโ, เอวํ จกฺขุ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ยถา ทฺตฺติโย เมณฑฺวโ, เอวํ รูปิ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ยถา เตสฺส สฺนฺนิปาโต, เอวํ ผสฺโส ทฏฺฐพฺโพ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เหมือนอย่างแพะ ๒ ตัวต่อสู้กัน ในแพะ ๒ ตัวนั้น ฟังเห็นจักขุเป็นจุดแพะตัวหนึ่ง ฟังเห็นรูป เป็นจุดแพะตัวที่ ๒ ฟังเห็น ผัสสะเป็นจุดการชนกันแห่งแพะทั้ง ๒ ตัวเหล่านั้นเถิด”

“ภฺยโย โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช เทว ปาณิ วชฺเชยฺยํ, เตสฺส ยถา เอโก ปาณิ, เอวํ จกฺขุ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ยถา ทฺตฺติโย ปาณิ, เอวํ รูปิ ทฏฺฐพฺพํ ฯ ยถา เตสฺส สฺนฺนิปาโต, เอวํ ผสฺโส ทฏฺฐพฺโพ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เหมือนอย่างคนปรบฝ่ามือ ทั้ง ๒ ข้าง ในฝ่ามือ ๒ ข้างนั้น ฟังเห็นจักขุเป็นจุดฝ่ามือข้างหนึ่ง ฟังเห็นรูปเป็นจุดฝ่ามือข้างที่ ๒ ฟังเห็นผัสสะเป็นจุดการปรบกันแห่งฝ่ามือทั้ง ๒ ข้างเหล่านั้น”

“ภฺยโย โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช เทว สมมา วชเชยฺยํ, เตสุ ยถา เอโก สมโม, เอวํ จกฺขุ ทฏฺฐพฺพํ ๕ ยถา ทฺตฺติโย สมโม, เอวํ รูปํ ทฏฺฐพฺพํ ๕ ยถา เตสํ สนฺนิปาโต, เอวํ ผลฺโล ทฏฺฐพฺโพ”ติ ๕

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เหมือนอย่างคนตีฉิ่ง ๒ ข้าง ในฉิ่ง ๒ ข้างนั้น ฟังเห็นจักขุเป็นดุจฉิ่งข้างหนึ่ง ฟังเห็นรูปเป็นดุจฉิ่งข้างที่ ๒ ฟังเห็นผัสสะเป็น ดุจการตีถูกกันแห่งฉิ่งทั้ง ๒ ข้างเหล่านั้นเถิด”

“กฺลฺโลลฺลํ ฆนฺเต นาคเสนา”ติ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ผลฺลสฺสทฺถกฺขนปฺนฺโท อฏฺฐจโม ๖

จปฺปสฺสสทฺถกฺขนปฺนฺโทอฏฺฐจโม ๘

๘. เวทนาการกษณปัญหา

๘. เวทนาการกษณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยลักษณะของเวทนา

[๘] “ฆนฺเต นาคเสน กิลฺกฺขณา เวทนา”ติ ?

[๘] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เวทนามีอะไรเป็นลักษณะ ?”

“เวทยิตถกฺขนภา มหาราช เวทนา อฏฺฐกฺขนภา จา”ติ ๕

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เวทนามีการได้รับรู้เป็น ลักษณะ และมีการเสวยเป็นลักษณะ”

“โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถิด”

“ยถา มหาราช โกจิทฺเว ปฺริโส รณฺโณ อธิการํ กรเยย, ตสฺส ราชา ตฺถุจฺจ อธิการํ ทเทย, โส เตน อธิการเณ ปญฺจหิ กามคฺเณหิ สมปฺปิโต สมงฺคิภูโต ปฺริจเรย, ตสฺส เอวมสฺส ‘มยา โข ปฺพเพ รณฺโณ อธิการโ กโต, ตสฺส เม ราชา ตฺถุจฺจ อธิการํ อทาสิ, สุวาทํ ตโตนิทานํ อิมํ เอวรूपํ เวทณํ เวทยามิ”ติ ๕

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เหมือนอย่างบุรุษบางคนได้ทำความดีความชอบต่อพระราชา พระราชาทรงยินดีแล้ว ก็ทรงปูนบำเหน็จความดีความชอบต่อเขา เขาจึงเป็นผู้มีอัมเียบพร้อมบำรุงบำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ เพราะการปูนบำเหน็จความดีความชอบนั้น เขานั้นได้เกิดความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราได้ทำความดีความชอบต่อพระราชาไว้ก่อน พระราชาทรงยินดีแล้ว จึงทรงปูนบำเหน็จความดีความชอบต่อเรา เราได้รับเวทนาเห็นปานนั้นได้ เพราะความดีความชอบที่พระราชาทรงปูนบำเหน็จต่อเรานั้นเป็นเหตุ’ ดังนี้

ยถา วา ปน มหาราช โกจิเทว ปุริโส กุสลํ กมฺมํ กตฺวา กายสฺส เกทา ปรี มรณา สุกฺตํ สุกฺคํ โลกํ อุปปชฺเชยฺย, โส จ ตตฺถ ทิพฺเพหิ ปญฺจหิ กามคฺเณหิ สมฺปปีโต สมฺจฺคิภูโต ปริจเรยฺย, ตสฺส เอวมสฺส ‘สฺวหา โข ปุพฺเพ กุสลํ กมฺมํ อกาสิ, โสหํ ตโตนิทานํ อิมํ เอวรูปํ เวทณํ เวทยามี’ติ, เอว โข มหาราช เวทยิตลฺกฺขณา เวทนา อนุกฺวณลฺกฺขณา จา”ติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร “อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนบุรุษบางคนได้ทำกุศลกรรมไว้ หลังจากตายไป ก็พึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ และเขาก็เป็นผู้มีอัมเียบพร้อมบำรุงบำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ อันเป็นทิพย์ ในชั้นสวรรค์นั้น เขานั้นได้เกิดความคิดอย่างนี้ว่า ‘เรานั้นได้ทำกุศลกรรมเอาไว้ก่อน เพราะเหตุที่เราได้ทำกุศลกรรมเอาไว้แล้ว เรานั้นจึงได้ส่วยเวทนาเห็นปานนี้’ ดังนี้ ขอถวายพระพร เวทนามีการได้รับรู้เป็นลักษณะ และมีการส่วยเป็นลักษณะ ตามประการดังกล่าวมานี้แล”

“กลฺโลสิ ฆนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

เวทนาลฺกฺขณปญฺโท นวโม ฯ

จบเวทนาดัชนีปัญหาคอที่ ๘

๑๐. สัตว์นรกขณปญหา

๑๐. สัญญาลักขณปญหา

ปัญหาว่าด้วยลักษณะของสัญญา

[๑๐] “ภนฺเต นาคเสน กิลฺกขณา สญฺญา”ติ ?

[๑๐] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สัญญามีอะไรเป็นลักษณะ ?”

“สญฺชานนลกฺขณา มหาราช สญฺญา ฯ ก็ สญฺชานาติ ? นิลมฺปิ สญฺชานาติ, ปิตมฺปิ สญฺชานาติ, โลหิตมฺปิ สญฺชานาติ, โอทาทมฺปิ สญฺชานาติ, มณฺชิฏฺฐมฺปิ สญฺชานาติ ฯ เอวํ โข มหาราช สญฺชานนลกฺขณา สญฺญา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สัญญามีความจำเป็น ลักษณะ จำอะไรหรือ จำสีเขี้ยวบ้าง จำสีเหลืองบ้าง จำสีแดงบ้าง จำสีขาวบ้าง จำสีเลื่อมพรายบ้าง ขอถวายพระพร สัญญามีความจำได้เป็นลักษณะ ตามประการดังกล่าวมานี้แล”

“โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถาะ”

“ยถา มหาราช รณฺโฆ ภณฺฑทาคาริโก ภณฺฑทาคาริ ปวิสิตฺวา นิลปีตโลหิตาทาท-มณฺชิฏฺฐจานิ ราชโกคานิ รุปรานิ ปสฺสิตฺวา สญฺชานาติ ฯ เอวํ โข มหาราช สญฺชานนลกฺขณา สญฺญา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ขุนคลังของพระราชา เข้าไปสู่เรือนคลังแล้ว เห็นรูปทั้งหลายซึ่งเป็นเครื่องใช้ของพระราชาที่มีสีเขี้ยว สีเหลือง สีแดง สีขาว สีเลื่อมพราย ก็ย่อมจำได้ ฉันทใจ ขอถวายพระพร สัญญามีความจำได้เป็นลักษณะ ก็ฉันทนั้นเหมือนกันแล”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สัตตวาสนุขณปญโท ทสโม ฯ

จบสัญญาลักขณปัญหาคอที่ ๑๐

๑๑. เจตนาลกษณปัญหา

๑๑. เจตนาลักษณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยลักษณะของเจตนา

[๑๑] “ภนฺเต นาคเสน กิลฺกษณา เจตนา”ติ ?

[๑๑] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เจตนามีอะไรเป็นลักษณะ ?”

“เจตยิตฺตลกฺขณา มหาราช เจตนา อภิสงฺขรณลกฺขณา จา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เจตนามีความจงใจเป็นลักษณะ และมีการปรุงแต่งเป็นลักษณะ”

“โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส วิสํ อภิสงฺขริตฺวา อตฺตนา จ ปีเวยฺย, ปเร จ ปาเยยฺย, โส อตฺตนาปี ทฺกฺขิตฺโต ภเวยฺย, ปเรปี ทฺกฺขิตฺตา ภเวยฺยฺยํ ฯ เอวเมว โข มหาราช อิเธกฺจฺจ โปคฺคโล อุกฺกสฺสํ กมฺมํ เจตนาย เจตยิตฺวา กายสฺส เกทา ปรี มรณา อปายํ ทฺกฺคตฺติ วินิปาทํ นิรยํ อุปฺปชฺชเยยฺย ฯ เยปี ตสฺส อนฺุสิทฺทฺขนฺุติ, เตปี กายสฺส เกทา ปรี มรณา อปายํ ทฺกฺคตฺติ วินิปาทํ นิรยํ อุปฺปชฺชนฺุติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุรุษบางคน ปรุขยาพิษแล้วก็ดื่มเองด้วย ให้คนเหล่านี้ดื่มด้วย แม้ตัวเขาเองนั้นก็เป็ทุกข์ แม้คนเหล่านี้ก็เป็นทุกข์ จันใด ขอถวายพระพร บุคคลบางคนในโลกนี้ มีเจตนาจงใจกระทำอกุศลกรรม หลังจากตายไป ก็พึงเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก บุคคลแม้เหล่านี้เอาเยี่ยงอย่างเขา บุคคลแม้เหล่านั้น หลังจากตายไป ก็ยอมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก จันนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช โกจิเทว ปุริโส สปิพนวเนิตเตลมฺรฺฐผาณิตฺตํ เอกชฺฉมฺ อภิสงฺขริตฺวา อตฺตนา จ ปีเวยฺย, ปเร จ ปาเยยฺย, โส อตฺตนา สฺุขิตฺโต ภเวยฺย, ปเรปี สฺุขิตฺตา ภเวยฺยฺยํ เอวเมว โข มหาราช อิเธกฺจฺจ โปคฺคโล อุกฺกสฺสํ กมฺมํ เจตนาย เจตยิตฺวา กายสฺส เกทา ปรี มรณา สฺุคตฺติ สฺุคคํ โลกํ อุปฺปชฺชติ ฯ เยปี ตสฺส อนฺุสิทฺทฺขนฺุติ, เตปี กายสฺส เกทา ปรี มรณา สฺุคตฺติ สฺุคคํ โลกํ อุปฺปชฺชนฺุติ ฯ เอว โข มหาราช เจตยิตฺตลกฺขณา เจตนา อภิสงฺขรณลกฺขณา จา”ติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็หรือว่า เปรียบเหมือนว่า บุรุษบางคน ประงเหยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อยให้มีรสเป็นอันเดียวกันแล้วก็ดื่มเองด้วย ให้คนเหล่านี้ดื่มด้วย ตัวเขาเองนั้นก็มีความสุข แม้คนเหล่านี้ก็เป็นสุข ฉันทใด ขอถวายพระพร บุคคลบางคนในโลกนี้มีเจตนาจงใจกระทำกุศลกรรม หลังจากตายไป ก็ยอมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ บุคคลแม่เหล่านี้เอาเยี่ยงอย่างเขา บุคคลแม่เหล่านั้น หลังจากตายไป ก็ยอมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ฉันทนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร เจตนามีความจงใจเป็นลักษณะ และมีการปรุงแต่งเป็นลักษณะตามประการดังกล่าวมานี้แล”

“กลุโลสิ ภาหุเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

เจตนาลกขณปญโท เอกาทสโม ฯ

จบเจตนาสิกขณปัญหาที่ ๑๑

๑๒. วิญญาณลกขณปญห

๑๒. วิญญาณลกขณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยลักษณะของวิญญาณ

[๑๒] “ภาหุเต นาคเสน กิลกขณ วิญญาณน”ติ ?

[๑๒] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน วิญญาณมีอะไรเป็นลักษณะ ?”

“วิชานนลกขณ มหาราช วิญญาณน”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร วิญญาณมีความรู้ต่างๆ เป็นลักษณะ”

“โอปมมัม กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช นครคฤตติโก มชฺเฌ นครสิงฆาฏเก นิสินฺโน ปสฺเสยฺย ปุรตถิมทิสโต ปุริสํ อากจฺจนตํ, ปสฺเสยฺย ทกฺขินทิสโต ปุริสํ อากจฺจนตํ, ปสฺเสยฺย ปจฺฉิมทิสโต ปุริสํ อากจฺจนตํ, ปสฺเสยฺย อุตฺตรทิสโต ปุริสํ อากจฺจนตํ ฯ เอวเมว โข มหาราช ยญจ ปุริโส

จกขุณา รูป ปัสสติ, ตัม วิญญาเณน วิชานาติ ฯ ยญจ โสเตน สททํ สุณาติ, ตัม วิญญาเณน
 วิชานาติ ฯ ยญจ ขาเนน คนฺธํ ขายติ, ตัม วิญญาเณน วิชานาติ ฯ ยญจ ชิวฺหาย รสํ
 สายติ, ตัม วิญญาเณน วิชานาติ ฯ ยญจ กาเยน โผฏฺฐพฺพํ ผุสติ, ตัม วิญญาเณน
 วิชานาติ, ยญจ มนสา ธมฺมํ วิชานาติ, ตัม วิญญาเณน วิชานาติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุรุษผู้
 รักษาเมือง นั่งอยู่ที่สี่แยกกลางเมืองแล้ว ก็พึงเห็นผู้คนผู้มาจากทางทิศตะวันออก พึงเห็นผู้คน
 ผู้มาจากทางทิศใต้ พึงเห็นผู้คนผู้มาจากทางทิศตะวันตก พึงเห็นคนผู้มาจากทางทิศเหนือ
 ฉะนั้นได้ ขอถวายพระพร บุรุษเห็นรูปใดทางตา ก็ชื่อว่ารู้รูปนั้นได้ด้วยวิญญาณ ได้ยินเสียงใด
 ทางหู ก็ชื่อว่ารู้เสียงนั้นได้ด้วยวิญญาณ ดมกลิ่นใดทางจมูก ก็ชื่อว่ารู้กลิ่นนั้นได้ด้วยวิญญาณ
 ลิ้มรสใดทางลิ้น ก็ชื่อว่ารู้รสนั้นได้ด้วยวิญญาณ กระทบโผฏฐัพพะใดทางกาย ก็ชื่อว่ารู้
 โผฏฐัพพะนั้นได้ด้วยวิญญาณ วัชรรมใดทางใจ ก็ชื่อว่ารู้ธรรมนั้นได้ด้วยวิญญาณ ฉะนั้น
 เหมือนกัน

เอวํ โข มหาราช วิชานนลกฺขณํ วิญญาณนฺ”ติ ฯ

ขอถวายพระพร วิญญาณมีความรู้ต่าง ๆ เป็นลักษณะตามประการดังกล่าวมานี้แล”

“กลฺโลสิ ภาฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

วิญญาณลกฺขณปญฺโท ทฺวาทสโม ฯ

จบวิญญาณลักขณปัญหาข้อที่ ๑๒

๑๓. วิตกฺกลกฺขณปญฺโท

๑๓. วิตักกลักขณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยลักษณะของวิตก

[๑๓] “ภาฺเต นาคเสน กิลฺกฺขโณ วิตกฺโก”ติ ?

[๑๓] พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน วิตกมีอะไรเป็นลักษณะ ?”

“อฺปฺปนาลกฺขโณ มหาราช วิตกฺโก”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร วิตกก็มีความแนบชิด (อารมณฺ์)เป็นลักษณะ”

“โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อย”

“ยถา มหาราช วฑฺฒกึ สุปริกมฺมกตํ ทารุํ สนฺธิสฺมี อปฺเปติ, เอวเมว โข มหาราช อปฺปนาถกฺขโณ วิตกโก”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ช่างไม้ ย่อมวางท่อนไม้ที่ทำบริกรรมดีแล้วให้แนบชิดถึงกันในส่วนที่จะต่อเชื่อมกัน ฉนฺใด ขอถวายพระพร วิตกก็มีความแนบชิดอารมณฺ์เป็นลักษณะ ก็ฉนนั้นเหมือนกันแล”

“กลฺโลสิ ภานเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

วิตกุกถกฺขณปญฺโท เตรสโม ฯ

จวิตกุกถกฺกถกฺขณปญฺทาขฺอที่ ๑๓

๑๔. วิจาร์ลกฺขณปญฺห

๑๔. วิจาร์ลกฺกถกฺขณปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยลักษณะของวิจาร์

[๑๔] “ภานเต นาคเสน กิลฺกฺขโณ วิจาร์โร”ติ ?

[๑๔] พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน วิจาร์มีอะไรเป็นลักษณะ ?”

“อนุมชฺชนลกฺขโณ มหาราช วิจาร์โร”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร วิจาร์มีการตามเคล้าคลึง (อารมณฺ์)เป็นลักษณะ”

“โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช กัสตาลัม อาโกฏิตัม ปจฺจนา อนุรวติ อนุสนฺทหติ, ยถา มหาราช อาโกฏานา, เอวํ วิตกฺโก ทฏฺฐพฺโพ ๕ ยถา อนุรวนา, เอวํ วิจาโร ทฏฺฐพฺโพ”ติ ๕

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า กังสดาล พอเริ่มตีแล้ว ภายหลังก็ส่งเสียงครวญต่อเนื่องกันไป ส่งเสียงกังวาลต่อเนื่องกันไป ฉะนั้นใด ขอถวายพระพร พึงเห็นวิตกว่าเป็นดุจการตีครั้งแรก พึงเห็นวิจารณ์ว่าเป็นดุจเสียงครวญ ฉะนั้นนั้นเถิด”

“กลุโลสิ ฆนฺเต นาคเสนา”ติ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

วิจารณ์กฎชนปญฺโท จุทฺทสโม ๑

จบวิจารณ์กฎชนปญฺหาข้อที่ ๑๔

วิจารณ์วคฺโค ตติโย ๑

จบวิจารณ์วรรคที่ ๓

อิมสฺมิ วคฺเค จุทฺทส ปญฺหา ๑

ในวรรคนี้ มีปญฺหา ๑๔ ข้อ

๒.๔ นิพพานวคฺค

๒.๔ นิพพานวรรค วรรคว่าด้วยนิพพาน

๑. ผัสสาทีวินิพฺภฺชนปญฺห

๑. ผัสสาทีวินิพฺภฺชนปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยการแยกแยะธรรมมีผัสสะเป็นต้น

[๑] ราชา อาห “ฆนฺเต นาคเสน สกฺกา อิมสฺ ฆมฺมานํ เอกโตภาวคฺคานํ วินิพฺภฺชิตฺวา วินิพฺภฺชิตฺวา นานาการณํ ปญฺญาเปตฺตุ ‘อโย ผสฺโส, อโย เวทนา, อโย สญฺญา, อโย เจตนา, อิทํ วิญฺญาณํ, อโย วิตกฺโก, อโย วิจาโร’ติ”?

[๑] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ใคร ๆ สามารถที่จะแยกแยะธรรมทั้งหลาย

ที่ถึงความรวมอยู่ในจิตดวงเดียวกันเหล่านี้ เพื่อให้รู้ถึงความต่างกันว่า ‘นี้ผัสสะ นี้เวทนา นี้สัญญา นี้เจตนา นี้วิญญาณ นี้วิตก นี้วิจารณ์’ ดังนี้ได้หรือไม่ ?”

“น สกกา มหาราช อิมสั ธมฺมานั เอกโตภาวคตานั วินิพฺภุชิตฺวา วินิพฺภุชิตฺวานานาการณั ปณฺญาเปตฺตุ ‘อัยฺย ผสฺโส, อัยฺย เวทนา, อัยฺย สณฺญา, อัยฺย เจตนา, อิทํ วิญฺญาณั, อัยฺย วิตกโก, อัยฺย วิจาโร’ติ ฯ”

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ใคร ๆ ไม่อาจที่จะแยกแยะธรรมทั้งหลายที่ถึงความรวมอยู่ในจิตดวงเดียวกันเหล่านี้ เพื่อให้รู้ถึงความต่างกันว่า ‘นี้ผัสสะ นี้เวทนา นี้สัญญา นี้เจตนา นี้วิญญาณ นี้วิตก นี้วิจารณ์’ ดังนี้ได้เลย”

“โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช รมฺโหย สฺสูโท อรฺสํ วา รฺสํ วา กเรยฺย, โส ตตฺถ ทริมฺปิ ปกฺขิเปยฺย, โลณมฺปิ ปกฺขิเปยฺย, สิงฺคิเวรมฺปิ ปกฺขิเปยฺย, ชีรกมฺปิ ปกฺขิเปยฺย, มริจมฺปิ ปกฺขิเปยฺย, อณฺฎานิปิ ปการานิ ปกฺขิเปยฺย, ตเมณั ราชา เอวံ วเทยฺย, ‘ทริสฺส เม รฺสํ อาหาร, โลณสฺส เม รฺสํ อาหาร, สิงฺคิเวรสฺส เม รฺสํ อาหาร, ชีรสฺส เม รฺสํ อาหาร, มริจสฺส เม รฺสํ อาหาร, สพฺเพสํ เม ปกฺขิตฺตานั รฺสํ อาหาร’ติ ฯ สกกา นุ โข มหาราช เตสํ รसानั เอกโตภาวคตานั วินิพฺภุชิตฺวา วินิพฺภุชิตฺวา รฺสํ อาหาริตฺตํ อมฺพิลิตฺตํ วา ลวณิตฺตํ วา ติตฺตกิตฺตํ วา กฏุกิตฺตํ วา กสายิตฺตํ วา มรฺฐิตฺตํ วา”ติ ?”

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า นายวิเสท (พ่อครัวของหลวง) พึ่งทำเครื่องเสวยที่มีรสไม่ดีบ้าง มีรสดีบ้าง ถวายแก่พระราชานายวิเสทผู้นั้น พึ่งใส่นมส้มในเครื่องเสวยนั้นบ้าง พึ่งใส่เกลือบ้าง พึ่งใส่ขิงสดบ้าง พึ่งใส่เม็ดยี่ห่วยบ้าง พึ่งใส่พริกบ้าง พึ่งใส่เครื่องปรุงรุ่มอย่างอื่น ๆ บ้าง, พระราชารับสั่งกับนายวิเสทนั้นอย่างนี้ว่า ‘เจ้าจงแยกรสนมส้มมาให้เรา จงแยกเอารสของเกลือมาให้เรา จงแยกเอารสของขิงสดมาให้เรา จงแยกเอารสของยี่ห่วยมาให้เรา จงแยกเอารสของพริกมาให้เรา จงแยกเอารสของเครื่องปรุงรุ่มทุกอย่างที่ใส่ลงไปมาให้เรา’ ดังนี้, ขอถวายพระพร บรรดารสทั้งหลายที่ถึงความรวมอยู่ในเครื่องเสวยอันเดียวกันเหล่านั้นนั้น นายวิเสทสามารถที่จะคัดแยกนำมาเฉพาะรสเปรี้ยว เค็ม ขม เผ็ด ผาด หรือหวาน ได้หรือไม่หนอ ?”

“น หิ ฆนเต สกกา เตสํ รसानํ เอกโตภาวคตานํ วินิพฺภุชิตฺวา วินิพฺภุชิตฺวา รสํ
 อหาริตํ อมฺพิลิตํ วา ลวณตตํ วา ติตตตตตํ วา กฏุกตตํ วา กสายตตํ วา มธฺรตตํ วา,
 อปิจ โข ปน สเกน สเกน ลกฺขณฺเนน อุปฺภูจฺหนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้า บรรดาสัตว์ทั้งหลายที่ถึงความรวมอยู่ในเครื่องเสวย
 อันเดียวกันเหล่านั้น นายวิเสทไม่อาจที่จะคัดแยกนำมาเฉพาะรสเปรี้ยว เค็ม ขม เผ็ด ฝาด
 หรือหวานได้ แต่ทว่า รสทั้งหลายก็ปรากฏ(ให้รู้ได้) โดยลักษณะเฉพาะที่เป็นของตนๆ”

“เอวเมว โข มหาราช น สกกา อิมํสํ ฆมฺมานํ เอกโตภาวคตานํ วินิพฺภุชิตฺวา
 วินิพฺภุชิตฺวา นานาภวํ ปญฺญาเปตํ ‘อํยํ ผสฺโส, อํยํ เวทนา, อํยํ สญฺญา, อํยํ เจตนา,
 อิทํ วิญฺญาณํ, อํยํ วิตกฺโก, อํยํ วิจาร์โติ, อปิจ โข ปน สเกน สเกน ลกฺขณฺเนน
 อุปฺภูจฺหนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่น
 แหละ ใคร ๆ ไม่อาจที่จะแยกแยะธรรมทั้งหลายที่ถึงความรวมอยู่ในจิตดวงเดียวกันเหล่านี้
 เพื่อให้รู้ถึงความต่างกันว่า ‘นี่ผัสสะ นี่เวทนา นี่สัญญา นี่เจตนา นี่วิญญาณ นี่วิตก นี่วิจารณ์’
 ดังนี้ได้เลย ก็อีกอย่างหนึ่งแล ธรรมเหล่านั้นย่อมปรากฏ (ให้รู้ได้) โดยลักษณะที่เป็นของ
 ตนๆ”

“กลฺโลสิ ฆนเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ผลฺลํสาทิวินิพฺภุชํปญฺโท ปจฺจโม ฯ

จบผลฺลํสาทิวินิพฺภุชํปญฺโทท้าวที่ ๑

๒. นาคเสนปญฺห

๒. นาคเสนปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยปัญหาของพระนาคเสน

[๒] เถโร อาห “โลณํ มหาราช จกฺขุวิญญฺเยยฺห”ติ ฯ

[๒] พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ความเค็มเป็นสิ่งที่พึงรู้ได้
 ด้วยตาหรือ ?”

“อาม ภนฺเต จกฺขุวิญญเญยฺยนฺ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า เป็นสิ่งที่พึงรู้ได้ด้วยตา”

“สุฏฺฐุ โข มหาราช ชานาหิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระองค์ทรงรู้ถูกต้องดีแล้วหรือ ?”

“กึ ปน ภนฺเต ชิวหาวิญญเญยฺยนฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ความเค็มเป็นสิ่งที่พึงรู้ได้ด้วยลิ้นหรือ ?”

“อาม มหาราช ชิวหาวิญญเญยฺยนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ใช่แล้ว มหาบพิตร รสเค็มเป็นสิ่งที่พึงรู้ได้ด้วยลิ้น”

“กึ ปน ภนฺเต สพฺพํ โลณํ ชิวหาย วิชานาตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า คนเรารู้รสเค็มทั้งปวงได้ด้วยลิ้นหรือ ?”

“อาม มหาราช สพฺพํ โลณํ ชิวหาย วิชานาตี” ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ถูกต้อง มหาบพิตร คนเรารู้รสเค็มทั้งปวงได้ด้วยลิ้น”

“ยถิ ภนฺเต สพฺพํ โลณํ ชิวหาย วิชานาตี, กิสฺส ปน ตํ สกฺกฺเหหิ พลีพทุทา
อาหารนฺติ, นนฺ โลณเมว อาหาริตพฺพนฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ถ้าหากคนเรารู้รสเค็มทั้งปวงได้ด้วยลิ้นไซ้ร้ ก็
เพราะเหตุไร จึงต้องใช้โคถึกลากเอาเกลือขึ้นมามาตั้งหลายเล่มเกวียนเล่า น่าจะเอามาเฉพาะ
ความเค็มเท่านั้น มิใช่หรือ ?”

“น สกฺกา มหาราช โลณเมว อาหาริตฺตุํ เอกโตภาวคตา เอเต ธมฺมา โคจรนानตฺต-
คตา โลณํ ครุภาโว จาติ ฯ สกฺกา ปน มหาราช, โลณํ ตฺลสาย ตฺลยิตฺตุนฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ใคร ๆ ไม่สามารถที่จะคัดเอามาเฉพาะ
ความเค็มเท่านั้นได้ ธรรมเหล่านี้รวมอยู่ในกลุ่มก้อนเดียวกัน ถึงความเป็นอารมณ์ที่แตกต่าง
กัน ขอถวายพระพร ความเค็มมีน้ำหนักด้วยหรือ ใคร ๆ สามารถที่จะใช้ตาชั่งชั่งความเค็มได้
หรือ ?”

“อาม ภนฺเต สกฺกา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า ใคร ๆ ก็สามารถที่จะชั่งความเค็มได้”

“น สกุกา มหาราช โสณิ ตุลา ย ตุลยิตุ, ครุภาโว ตุลา ย ตุลยิตี”ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ใคร ๆ ไม่สามารถที่จะใช้ตาซึ่งซึ่งความ
เค็มได้หรือก น้ำหนักของเกลือเท่านั้นที่ใคร ๆ สามารถที่จะใช้ตาซึ่งทำการซึ่งเอาได้”

“กลุโลสิ ฆนุเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

นาคเสนปญฺโท ทูติโย ฯ

จบนาคเสนปัญหาข้อที่ ๒

๓. ปญฺจายตนกมฺมนิพฺพตฺตปญฺห

๓. ปญฺจายตนกัมมนิพพัตตปัญหา

ปัญหาว่าด้วยอายตนะ ๕ เป็นสิ่งที่บังเกิดแต่กรรม

[๓] ราชา อาห “ฆนุเต นาคเสนา ยานิมานิ ปญฺจายตนานิ, กิณฺหุ ตานิ นานา-
กมฺเมหิ นิพฺพตฺตานิ, อุทาทุ เอเกน กมฺเมนา”ติ ?

[๓] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน อายตนะ ๕ อย่างเหล่านี้ บังเกิดจากกรรม
ต่าง ๆ กัน หรือว่าบังเกิดจากกรรมอันเดียวกันเล่า ?”

“นานากมฺเมหิ มหาราช นิพฺพตฺตานิ, น เอเกน กมฺเมนา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อายตนะ ๕ อย่าง บังเกิด
จากกรรมต่าง ๆ กัน หาบังเกิดจากกรรมอันเดียวกันไม่”

“โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ตํ ก็ มณฺณสิ มหาราช, เอกสฺมี เขตฺเต นานาพีซานิ วปฺเปยฺยํ, เตสํ นานาพีซานิ
นानาผลานิ นิพฺพตฺเตยฺยุน”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความ
ข้อนั้นว่าอย่างไร ชาวนาฟิงหว่านเมล็ดพืชชนิดต่าง ๆ กันในนาแห่งหนึ่ง เมล็ดพืชชนิดต่าง ๆ
กันเหล่านั้น ฟิงบังเกิดผลชนิดต่าง ๆ กัน ใช่หรือไม่ ?”

“อาม ภนฺเต นิพฺพตฺเตยฺยุณฺ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า ฟังบังเกิดผลชนิดต่าง ๆ กัน”

“เอวเมว โข มหาราช ยานิ ยานิ ปญฺจายตนาหิ, ตานิ ตานิ นานากมฺเมหิ
นิพฺพตฺตานิ, น เอเกน กมฺเมนา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ
อายตนะ ๕ อย่างเหล่าใด ๆ อายตนะ ๕ อย่างเหล่านั้น ๆ ล้วนบังเกิดจากกรรมต่าง ๆ
กัน หาเกิดจากกรรมอันเดียวกันไม่”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ปญฺจายตนกมฺมนิพฺพตฺตปญฺโท ตติโย ฯ

จปฺปญฺจายตนกัมมนิพฺพตฺตปญฺหาชฺชอํ ๓

๔. กมฺมณานาครณปญฺห

๔. กัมมนานาครณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการทำกรรมที่ต่างกัน

[๔] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน เกน การณน มนุสฺสา น สพุเพ สมกา, อญฺเณ
อปฺปายุกา, อญฺเณ ทีชฌายุกา, อญฺเณ พหฺวาปาธา อญฺเณ อปฺปาปาธา, อญฺเณ ทุพฺพณฺณา,
อญฺเณ วณฺณวนฺโต, อญฺเณ อปฺเปสกุขา, อญฺเณ มหฺเสกุขา, อญฺเณ อปฺปโภคา, อญฺเณ
มหาโภคา, อญฺเณ นิจฺกุลีนา, อญฺเณ มหากุลีนา, อญฺเณ ทุปฺปญฺญา, อญฺเณ
ปญฺญวนฺโต”ติ ?

[๔] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เพราะเหตุอะไร มนุษย์ทุกคนจึงไม่เสมอ
เหมือนกัน คือ พวกหนึ่งมีอายุสั้น พวกหนึ่งมีอายุยืนยาว พวกหนึ่งมีความเจ็บไข้ได้ป่วยมาก
พวกหนึ่งมีความเจ็บไข้ได้ป่วยน้อย พวกหนึ่งมีผิวพรรณทราม พวกหนึ่งมีผิวพรรณงดงาม
พวกหนึ่งมียศศักดิ์น้อย พวกหนึ่งมียศศักดิ์มาก พวกหนึ่งมีโภคะน้อย พวกหนึ่งมีโภคะมาก
พวกหนึ่งมีสกุลต่ำ พวกหนึ่งมีสกุลสูง พวกหนึ่งมีปัญญาทราม พวกหนึ่งมีปัญญามากเล่า ?”

เถโร อาห “กิสฺส ปน มหาราช รุกฺขา น สพฺเพ สมกา, อญฺเฆ อมฺพิลา, อญฺเฆ ลวณา, อญฺเฆ ติตฺตกา, อญฺเฆ กฏฺกา, อญฺเฆ กสาวา, อญฺเฆ มรฺฐรา”ติ ?

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เพราะเหตุอะไร ต้นไม้ทุกจำพวกจึงไม่เสมอเหมือนกัน คือ จำพวกหนึ่งเปรี้ยว จำพวกหนึ่งเค็ม จำพวกหนึ่งขม จำพวกหนึ่งเผ็ด จำพวกหนึ่งฝาด จำพวกหนึ่งหวานเล่า ?”

“มณฺฑามิ ภาฺนเต พืชานํ นานาภรณนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้า โยมเข้าใจว่าต้นไม้ทุกจำพวกไม่เสมอเหมือนกัน เพราะเหตุคือมีความต่างกันแห่งชนิดของพืชทั้งหลาย”

“เอวเมว โข มหาราช กมฺมานํ นานาภรณน มนุสฺสา น สพฺเพ สมกา, อญฺเฆ อปฺปายุกา, อญฺเฆ ทีชฌายุกา, อญฺเฆ พหฺวาพาธา, อญฺเฆ อปฺปาพาธา, อญฺเฆ ทุพฺพณฺณา, อญฺเฆ วณฺณวนฺโต, อญฺเฆ อปฺเปสฺกฺขา, อญฺเฆ มหฺสฺกฺขา, อญฺเฆ อปฺปโภคา, อญฺเฆ มหาโภคา, อญฺเฆ นิจฺกุลีนา, อญฺเฆ มหากุลีนา, อญฺเฆ ทุปฺปญฺญา, อญฺเฆ ปญฺญวนฺโต ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ มนุษย์ทุกคนไม่เสมอเหมือนกัน คือ พวกหนึ่งอายุสั้น พวกหนึ่งอายุยืนยาว พวกหนึ่งมีความเจ็บไข้ได้ป่วยมาก พวกหนึ่งมีความเจ็บไข้ได้ป่วยน้อย พวกหนึ่งมีผิวพรรณทรมาน พวกหนึ่งมีผิวพรรณงดงาม พวกหนึ่งมียศศักดิ์น้อย พวกหนึ่งมียศศักดิ์มาก พวกหนึ่งมีโภคะน้อย พวกหนึ่งมีโภคะมาก พวกหนึ่งมีสกุลต่ำ พวกหนึ่งมีสกุลสูง พวกหนึ่งมีปัญญาทรมาน พวกหนึ่งมีปัญญามาก ก็เพราะเหตุคือความแตกต่างกันแห่งกรรมทั้งหลาย

ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา – ‘กมฺมสฺสกา มาณว สตุตา กมฺมทายาทา กมฺมโยนี กมฺมพนฺธุ กมฺมปฺปฏิสรณา, กมฺมํ สตุเต วิภชติ ยทิทํ หีนปฺปณฺิตตายา’ติ ฯ

ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนีไว้ว่า ‘ดูก่อนมาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งพิงอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์เพื่อให้เป็นผู้ต่ำทราม หรือประณีต’ ดังนี้”

“กลฺโลสิ ภาฺนเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

กมฺมณานาภรณปญฺโท จตุตฺถโ ๑

จบกัมมณานาภรณปัญหาคอที่ ๔

๕. วายามกรณปญฺห

๕. วายามกรณปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยการทำความเพียร

[๕] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ตุมฺเห ภณฺถ ‘กิณฺติ อิมํ ทุกฺขํ นีรुชฺฌเยยฺย, อณฺณญจ ทุกฺขํ นุปฺปชฺเชยฺยา’ติ ฯ”

[๕] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านพากันกล่าวว่า ‘ถ้ากระไรทุกข์นี้ ฟังดับไปเสีย หนึ่ง ทุกข์อื่นก็ไม่ฟังเกิดขึ้น’ ดังนี้ มิใช่หรือ ?”

“เอตทตฺถา มหาราช อมฺหากํ ปพฺพชฺชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร การบวชของพวกอาตมภาพ ก็มีข้อที่ว่ามานี้เป็นประโยชน์”

“กึ ปฏฺวิจฺเจว วายมิเตน, นนุ สมฺปตฺเต กาเล วายมิตพฺพนฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ประโยชน์อะไรด้วยความเพียรแต่เนิ่น ๆ เล่า เมื่อถึงเวลาแล้ว จึงค่อยเพียรพยายาม มิใช่หรือ ?”

เถโร อาห “สมฺปตฺเต กาเล มหาราช, วายาโม อภิจฺจกโร ภวตี, ปฏฺวิจฺเจว วายาโม กิจฺจกโร ภวตี”ติ ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ความเพียรต่อเมื่อเวลามาถึงแล้ว เป็นความเพียรที่ใช้ทำกิจไม่ได้ ความเพียรแต่เนิ่น ๆ เท่านั้น เป็นความเพียรที่ใช้ทำกิจได้”

“โอบมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ตํ กึ มณฺณสิ มหาราช, ยทา ตวุ ปิปาสิโต ภเวยฺยาสี, ตทา ตวุ อุทฺปานํ ขณฺาเปยฺยาสี, ตพากํ ขณฺาเปยฺยาสี ‘ปานีโย ปิวิสุสามิ’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร พระองค์ทรงรับสั่งให้เขาชูดบ่อเก็บน้ำ รับสั่งให้เขาชูดสระน้ำ ในคราวที่พระองค์ทรงกระหายน้ำ แล้วทรงมีพระดำริว่า ‘เราจักดื่มน้ำ’ ดังนี้ หรือไร ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ห้ามได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช สมฺปตฺเต กาลे, วายาโม อภิจฺจโร ภาติ, ปฏิจฺเจว วายาโม กิจฺจโร ภาตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ความเพียรต่อเมื่อเวลามาถึงแล้ว เป็นความเพียรที่ใช้ทำกิจไม่ได้ ความเพียรแต่เนิ่น ๆ เท่านั้น เป็นความเพียรที่ใช้ทำกิจได้”

“ภิชฺชโย โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ตํ ก็ มณฺณสิ มหาราช, ยทา ตฺวํ พุฏฺฐุขิตฺโต ภเวยฺยาสิ, ตทา ตฺวํ เขตฺตํ กสาเปยฺยาสิ, สาลิํ โรปาเปยฺยาสิ, ธณฺณํ อติหฺราเปยฺยาสิ ‘ภตฺตํ ภูฏฺชิสฺสามิ’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร พระองค์ทรงรับสั่งให้เขาไถนา รับสั่งให้เขาหว่านข้าวสาลี รับสั่งให้เขาเก็บข้าวเปลือก ในคราวที่พระองค์ทรงหิว แล้วทรงมีพระดำริว่า ‘เราจักกินข้าว’ ดังนี้ หรือไร ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ห้ามได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช สมฺปตฺเต กาลे, วายาโม อภิจฺจโร ภาติ, ปฏิจฺเจว วายาโม กิจฺจโร ภาตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ความเพียรต่อเมื่อเวลามาถึงแล้ว เป็นความเพียรที่ใช้ทำกิจไม่ได้ ความเพียรแต่เนิ่น ๆ เท่านั้น เป็นความเพียรที่ใช้ทำกิจได้”

“ภิชฺชโย โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ตํ ก็ มณฺณสิ มหาราช, ยทา เต สงฺคาโม ปจฺจุปฺภูจฺจิตฺโต ภเวยฺย, ตทา ตฺวํ ปริขิณฺหาเปยฺยาสิ, ปาการิํ กการาเปยฺยาสิ, โคปุริํ กการาเปยฺยาสิ, อฏฺฐาลกํ กการาเปยฺยาสิ,

ธณฺเฑ อติหฺราเปยฺยาสิ, ตทา ตฺวํ หตฺถิสฺมึ ลิกฺขเยยฺยาสิ, อสฺสสฺมึ ลิกฺขเยยฺยาสิ, รตฺสฺมึ ลิกฺขเยยฺยาสิ, ฐนฺสฺมึ ลิกฺขเยยฺยาสิ, ฏรฺสฺมึ ลิกฺขเยยฺยาสิ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์ทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร พระองค์ทรงรับสั่งให้เขาขุดคูเมือง รับสั่งให้เขาสร้างกำแพง รับสั่งให้เขาทำซุ้มประตู รับสั่งให้เขาสร้างป้อม รับสั่งให้เขารวบรวมธัญญาหารไว้ ตัวพระองค์เองก็จะทรงศึกษาในเรื่องช้าง จะทรงศึกษาในเรื่องม้า จะทรงศึกษาในเรื่องรถ จะทรงศึกษาในเรื่องธนู จะทรงศึกษาในเรื่องดาบ ก็ในคราวที่สงครามปรากฏขึ้นแล้วแก่พระองค์ อย่างนั้นหรือ ?”

“น หิ ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช สมปฺตเต กาเล, วายาโม อภิจฺจโร ภาติ, ปฏิกฺจเจว วายาโม กิจฺจโร ภาติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ความเพียรต่อเมื่อเวลามาถึงแล้ว เป็นความเพียรที่ใช้ทำกิจไม่ได้ ความเพียรแต่เนิ่น ๆ เท่านั้น เป็นความเพียรที่ใช้ทำกิจได้

ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภาควตา –

“ปฏิกฺจเจว ตํ กยฺรา	ยํ ชญฺญา หิตมตฺตโน
น สากฏิกฺกจินฺตาย	มนฺตา ซีโร ปรกุกฺเม ฯ
“ยถา สากฏิกฺโก มฏฺจํ	สมํ หิตฺวา มหาปถํ
วิสมํ มคฺคมารุญฺห	อกฺขจฺฉินฺโนว ฌายติ ฯ
“เอวํ ฐมฺมา อปฺกุกฺมม	อฐมฺมมฺนฺวตฺตย
มนฺโท มจฺจุ มุขํ ปตฺโต	อกฺขจฺฉินฺโนว ฌายติ”ติ ฯ

ขอถวายพระพร ข้อนี้นั้นจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

“บุคคลรู้ว่าสิ่งใดเป็นประโยชน์แก่ตนเอง ก็พึงทำสิ่งนั้นเสีย แต่เนิ่น ๆ เกิด บุคคลผู้เป็นนักปราชญ์ ไม่ควรคล้อยตามความคิดของพ่อค้าเกวียน รู้แล้ว ก็ควรบากบั่นเสียแต่เนิ่น ๆ เปรียบเหมือนว่า พ่อค้าเกวียนละทิ้งทางใหญ่ที่เรียบดีเสีย ว่างขึ้นทางขรุขระ เพลาเกวียนหักไป ก็ยอมชบเซา ฉันทิด

บุคคลผู้มีปัญญาที่บ หนักออกจากกรรม แล้วคล้อยตามซึ่ง
 อกรรม พอถึงปากแห่งความตาย อินทรีย์แตกทำลายแล้ว ก็
 ย่อมชบเซา ฉะนั้นเหมือนกัน” ดังนี้

“กลุโลสิ ฆนเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทร์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

วายามกรณปญโท ปญจโม ฯ

จววายามกรณปัญหาคอทิ ๕

๖. เนรยิกคคิอุณหภาวปญห

๖. เนรยิกคคิอุณหภาวปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความร้อนแห่งไฟนรก

[๖] ราชา อาห “ฆนเต นาคเสน ตุมเห ฆนถ ‘ปากติกอคคิตโต เนรยิกโก อคคิ
 มหาภิตาปตโร โหติ, ชุทโทโกปิ ปาสาโณ ปากติเก อคคิมหิ ปกขิตโต ทิวสมปิ ปจจมาโน
 น วิลยํ คจจติ, กุฎาคารมตโตปิ ปาสาโณ เนรยิกคคิมหิ ปกขิตโต ชณน วิลยํ คจจตี’ติ,
 เอตํ วจัน น สททหามิ, เอวญจ ปน วเทถ ‘เย จ ตตถ อุปฺปนนา สตุตา, เต อนเภานิปี
 วสสสสสุสานิ นิริเย ปจจมานา น วิลยํ คจจนตี’ติ, ตมปิ วจัน น สททหามิ”ติ ฯ

[๖] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันว่า ‘ไฟนกร้อน ร้อนแรง
 มากกว่าไฟตามปกติ ก้อนหินแม่เหล็ก ๆ ใส่เข้าไปในไฟตามปกติ ถูกเผาตลอดทั้งวัน ก็หาถึง
 ความย่อยยับไปไม่ ก้อนหินแม่โตขนาดเท่าเรือหยอดใส่เข้าไปในไฟนรก เพียงขณะเดียว ก็ถึง
 ความย่อยยับไป’ ดังนี้ โยมไม่เชื่อคำที่ว่านี้หรือ และก็แม้คำที่พวกท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ‘พวก
 สัตว์นรกที่เกิดอยู่ในนรกนั้น หมกไหม้อยู่ในนรก แม้ตลอดหลายพันปี ก็ไม่ถึงความย่อยยับไป’
 ดังนี้ โยมก็ไม่เชื่อคำนั้นหรือ”

เถโร อาห “ตํ ก็ มญฺญสิ มหาราช, ยา ता สนฺติ มกรินิโยปิ สฺสุมารินิโยปิ
 กจฺจปิโยปิ โมรินิโยปิ กโปตินิโยปิ, กิณฺุ ता กกุชฺพานิ ปาสาณานิ สกุชฺราโย จ
 ขาทนฺตี”ติ ?

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อ

นั้นว่าอย่างไร สัตว์จำพวกแม่มังกรก็ดี จำพวกแม่จระเข้ก็ดี จำพวกแม่เต่าก็ดี จำพวกแม่นกยูงก็ดี จำพวกแม่นกเขากีดี ย่อมกินก้อนหินและก้อนกรวดที่แข็ง ๆ ได้มิใช่หรือ ?”

“อาม ภนฺเต ขาทนต์”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ ย่อมกินได้ พระคุณเจ้า”

“ก็ ปน ตานิ ตาสํ กุจฺฉิยํ โกฏฺจพฺพภนฺตรคตานิ วิลยํ คจฺฉนฺติ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ก็ก้อนหินก้อนกรวดเหล่านั้น ที่อยู่ภายในกระเพาะในท้องของสัตว์เหล่านั้น ย่อมถึงความย่อยยับไป ใช่หรือไม่”

“อาม ภนฺเต วิลยํ คจฺฉนฺติ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ ย่อมถึงความย่อยยับไป พระคุณเจ้า”

“โย ปน ตาสํ กุจฺฉิยํ คพฺโภ, โสปี วิลยํ คจฺฉนฺติ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ก็แต่ว่า แม้นูกน้อยในท้องของสัตว์เหล่านั้น ย่อมถึงความย่อยยับไปด้วยหรือไม่”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่หรอก พระคุณเจ้า”

“เกน การณฺนา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “เพราะเหตุอะไรหรือ ?”

“มณฺฑามิ ภนฺเต กมฺมาธิกเตน น วิลยํ คจฺฉนฺติ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า โยมเข้าใจว่า ย่อมไม่ถึงความย่อยยับไป ก็เพราะเป็นสิ่งที่กรรมจัดแจง”

“เอวเมว โข มหาราช กมฺมาธิกเตน เนรยิกา สตุตา อนิกานิปี วสุสสฺสสุสานิ นิริเย ปจฺจมานา น วิลยํ คจฺฉนฺติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พวกสัตว์นรกทั้งหลายที่หมกไหม้อยู่ในนรก แม้ตลอดหลายพันปี ไม่ถึงความย่อยยับไป ก็เพราะเป็นสิ่งที่กรรมจัดแจง

ภาสิตมเบตํ มหาราช ภควตา - 'โส น ตาว กาลํ กโรติ, ยาว น ตํ ปापกम्मํ
พฺยนฺตีโหตี"ติ ฯ

ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนีไว้ว่า 'สัตว์นรานั้น ทราบใด
ที่กรรมชั่วนั้นยังไม่สิ้นสุด ทรานั้นจะยังไม่ตาย' ดังนี้"

"ภียโย โอปมมํ กโรหี"ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด"

"ตํ ก็ มณฺเฑสิ มหาราช, ยา ตา สนฺติ สีหิโนปิ พฺยคฺชินโนปิ ทีปโนปิ
กุกฺกุรีโนปิ, กิณฺหู ตา กกุขพานิ อฏฺฐิกานิ มฺसानิ ขาทนฺตีติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความ
ข้อนั้นว่าอย่างไร สัตว์จำพวกแม่ราชสีห์ก็ดี จำพวกแม่เสือโคร่งก็ดี จำพวกแม่เสือเหลืองก็ดี
จำพวกแม่สุนัขก็ดี ย่อมกินเนื้อกระดูกที่แข็ง ๆ เหล่านั้น ได้มิใช่หรือ ?"

"อาม ภนฺเต ขาทนฺตี"ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "ใช่ ย่อมกินได้ พระคุณเจ้า"

"ก็ ปน ตานิ ตาสํ กุจฺฉิยํ โภจฺจพฺพนฺตฺรคตานิ วิลยํ คจฺฉนฺตี"ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ก็เนื้อกระดูกที่แข็ง ๆ เหล่านั้น ที่อยู่ภายในกระเพาะใน
ท้องของสัตว์เหล่านั้น ย่อมถึงความย่อยยับไป หรือไม่ ?"

"อาม ภนฺเต วิลยํ คจฺฉนฺตี"ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "ใช่ ย่อมถึงความย่อยยับไป พระคุณเจ้า"

"โย ปน ตาสํ กุจฺฉิยํ คพฺโภ, โสปิ วิลยํ คจฺฉนฺตี"ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ก็แต่ว่า แม้นเล็กน้อยในท้องของพวกสัตว์เหล่านั้น ย่อม
ถึงความย่อยยับไปด้วยหรือไม่ ?"

"น หิ ภนฺเต"ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "ไม่หอรอก พระคุณเจ้า"

"เกน การณฺนา"ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า "เพราะเหตุอะไรหรือ ?"

“มณฺเฑาะมิ ภนฺเต กมฺมาธิกเตน น วิลยํ คจฺจนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า โยมเข้าใจว่า ย่อมไม่ถึงความย่อยยับไป ก็เพราะ เป็นสิ่งที่กรรมจัดแจง”

“เอวเมว โข มหาราช กมฺมาธิกเตน เหนฺริกา สตุตา อเนกานิปี วสุสฺสหฺสฺสานิ นิริเย ปจฺจมานา น วิลยํ คจฺจนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พวกสัตว์นรกที่หมกหม้ออยู่ในนรกแม้ตลอดหลายพันปี ไม่ถึงความย่อยยับไป ก็เพราะ เป็นสิ่งที่กรรมจัดแจง”

“ภียโย โอบมมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ตํ ก็ มณฺเฑสิ มหาราช, ยา ตา สนฺติ โยนกฺสุขุมาลินิโยปี ขตฺติยฺสุขุมาลินิโยปี พฺราหฺมณฺสุขุมาลินิโยปี คหฺปติสุขุมาลินิโยปี, กิณฺณุ ตา กกฺขพานิ ขชฺชกานิ มฺसानิ ขาทนฺตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร พวกหญิงชาวโยนกผู้สุขุมาลชาติก็ดี พวกหญิงกษัตริย์ผู้สุขุมาลชาติก็ดี พวกหญิงพราหมณ์ผู้สุขุมาลชาติก็ดี พวกหญิงคฤหบดีผู้สุขุมาลชาติก็ดี ย่อมเคี้ยวกินของขบเคี้ยวที่แข็ง ๆ เนื้อที่แข็ง ๆ เหล่านั้นได้ มีไฉ่หรือ ?”

“อาม ภนฺเต ขาทนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไฉ่ ย่อมเคี้ยวกินได้ พระคุณเจ้า”

“เกี ปน ตานิ ตาสํ กุจฺฉิยํ โภจฺจพฺพนฺตรคตานิ วิลยํ คจฺจนฺตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ก็ของขบเคี้ยวที่แข็ง ๆ เนื้อที่แข็ง ๆ เหล่านั้น ที่อยู่ภายในกระเพาะในท้องของหญิงเหล่านั้น ย่อมถึงความย่อยยับไป ไฉ่หรือไม่ ?”

“อาม ภนฺเต วิลยํ คจฺจนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไฉ่ ย่อมถึงความย่อยยับไป พระคุณเจ้า”

“โย ปน ตาส์ กุจฉิยํ คพฺโภ, โสปี วิลยํ คจฺฉตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ก็แต่ว่า แม้ลูกน้อยในท้องของหญิงเหล่านั้น ย่อมถึงความย่อยยับไปด้วยหรือไม่ ?”

“น หิ ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่หอรอก พระคุณเจ้า”

“เกน การณนา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “เพราะเหตุอะไรหรือ ?”

“มณฺเฑวามิ ภาณเต กมฺมาริกเตน น วิลยํ คจฺฉตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า โยมเข้าใจว่า ย่อมไม่ถึงความย่อยยับไป ก็เพราะเป็นสิ่งที่กรรมจัดแจง”

“เอวเมว โข มหาราช กมฺมาริกเตน เนรยิกา สตุตา อนิกานปิ วสฺสสทฺสฺสานิ
นิริเย ปจฺจมานา น วิลยํ คจฺฉนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พวกสัตว์นรกที่หมกหม้ออยู่ในนรกแม้ตลอดหลายพันปี ย่อมไม่ถึงความย่อยยับไป ก็เพราะเป็นสิ่งที่กรรมจัดแจง

ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา – “โส น ตาว กาลํ กโรติ, ยาว น ตํ ปापกมฺม
พฺยุนฺตีโหตี”ติ ฯ

ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนีไว้ว่า ‘สัตว์นรกนั้น トラบใดที่กรรมชั่วนั้นยังไม่สิ้นสุด トラบนั้นจะยังไม่ตาย’ ดังนี้”

“กลโลสิ ภาณเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

เนวียกคฺคิอุณฺทภาวปญฺโฑ ฌฏฺฐโง ๑

จบเนวียกคฺคิอุณฺทภาวปญฺโฑที่ ๒

๗. ปถวิสนธารกปญห

๗. ปถวิสนธารกปัญหา

ปัญหาว่าด้วยน้ำที่รองรับแผ่นดิน

[๗] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ตุมฺเห ภณฺถ ‘อัยฺ มหาปถวี อุกฺเก ปตฺติภูจฺจิตา, อุกฺกํ วาเต ปตฺติภูจฺจิตํ, วาโต อากาเส ปตฺติภูจฺจิตอ’ติ, เอตมฺปิ วจนํ น สทฺทหามิ”ติ ฯ

[๗] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันว่า ‘แผ่นดินใหญ่นี้ ตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม ลมตั้งอยู่บนอากาศ’ ดังนี้ แม้คำนี้ โยมก็ไม่เชื่อหรือ”

เถโร ชมฺมกรเกน อุกฺกํ คเหตุวา ราชานํ มิลินฺทํ สญฺญาเปสิ “ยถา มหาราช อิมํ อุกฺกํ วาเตน อาชาริตํ, เอวํ ตมฺปิ อุกฺกํ วาเตน อาชาริตมฺ”ติ ฯ

พระเถระใช้เครื่องกรองน้ำตักน้ำ ถวายพระพรพระเจ้ามิลินท์ให้ทรงเข้าพระทัยว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร น้ำนี้เป็นน้ำที่ลมรองรับไว้ ฉันทใด แม้น้ำที่รองรับแผ่นดินนั้น ก็เป็นน้ำที่ลมรองรับไว้ ฉันทนั้น”

“กลุโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ปถวิสนธารกปญฺโท สตุตฺโตโม ฯ

จบปถวิสนธารกปัญหาข้อที่ ๗

๘. นิโรธนิพพานปญห

๘. นิโรธนิพพานปัญหา

ปัญหาว่าด้วยนิโรธเป็นนิพพาน

[๘] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน นิโรโธ นิพฺพานนฺ”ติ ?

[๘] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน นิโรธ ชื่อว่านิพพานหรือ ?”

“อาม มหาราช นิโรโธ นิพฺพานนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ใช่ นิโรธ ชื่อว่านิพพาน”

“กถั ฆนเต นาคเสน นิโรธ นิพพานนฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน นิโรธ ชื่อว่านิพพาน อย่างไร ?”

“สพฺเพ พาลปฺฤชชนา โข มหาราช อชฺฌตฺติกพาหิเร อายตเน อภินฺนุหนฺติ อภิวทฺตติ อชฺโฌสยา ติฏฺฐจฺตติ, เต เตเน โสเตเน วุญฺหนฺติ, น ปริมุจฺจนฺติ ชาตียา ชราย มรเณน โสเกน ปรีเทเวณ ทุกฺเขหิ โทมนสฺเสหิ อุปายาเสหิ ‘น ปริมุจฺจนฺติ ทุกฺขสมฺมาตี วทามิ ฯ สุตวา จ โข มหาราช อริยสวากอ อชฺฌตฺติกพาหิเร อายตเน นาภินฺนุหนฺติ นาภิวทฺติ นาชฺโฌสยา ติฏฺฐจฺตติ, ตสฺส ตํ อนภินฺนุทโต อนภิวทโต อนชฺโฌสยา ติฏฺฐจฺโต ตณฺหา นิรุชฺฌติ, ตณฺหานิโรธา อุปาทานนิโรธ, อุปาทานนิโรธา ภวนิโรธ, ภวนิโรธา ชาตินิโรธ, ชาตินิโรธา ชรามรณ โสกปรีเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺฌนฺติ, เอเวตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรธ โหติ, เอว โข มหาราช นิโรธ นิพพานนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ปุ่ชชนผู้คนพาลทั้งหลายทั้งปวง ย่อมเพิลิตเพลิน ย่อมชื่นชม ย่อมยึดติดอายตนะภายในและอายตนะภายนอกทั้งหลาย ปุ่ชชนคนพาลเหล่านั้น จึงถูกกระแสะคือตัณหานั้นพัดพาไป จึงไม่พ้นจากความเกิด จากความแก่ จากความตาย จากความเศร้าโศก จากความร่ำไห้รำพัน จากความทุกข์กาย จากความทุกข์ใจ จากความคับแค้นใจ อาตมภาพขอกล่าวว่า ‘ย่อมไม่พ้นจากทุกข์’ ขอถวายพระพร พระอริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ย่อมไม่เพิลิตเพลิน ไม่ชื่นชม ย่อมไม่ยึดติดอายตนะภายในและอายตนะภายนอกทั้งหลาย ตัณหาของพระอริยสาวกนั้น ผู้ไม่เพิลิตเพลิน ไม่ชื่นชม ไม่ยึดติดอายตนะภายในและอายตนะภายนอกนั้น ย่อมดับไป เพราะตัณหาดับไป อุปาทานจึงดับไป เพราะอุปาทานดับไป ภพจึงดับไป เพราะภพดับไป ความเกิดจึงดับไป เพราะความเกิดดับไป ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก ความร่ำไห้รำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ จึงดับไป นิโรธ(ความดับ)แห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีได้โดยประการดังกล่าวมานี้, ขอถวายพระพรมหาบพิตร นิโรธ จึงชื่อ่านิพพาน อย่างนี้แล”

“กถฺโลลสิ ฆนเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

นิโรธนิพพานปญฺโท อฏฺฐโม ๖

จบนิโรธนิพพานปญฺหาข้อที่ ๘

๙. นิพพานลภนปญฺห

๙. นิพพานลภนปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยการได้พระนิพพาน

[๙] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน สพฺเพว ลภนฺติ นิพฺพานนฺ”ติ ?

[๙] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลย่อมได้พระนิพพานกันทุกคนเลย หรือ ?”

“น โข มหาราช สพฺเพว ลภนฺติ นิพฺพานํ, อปิจ โข มหาราช โย สมฺมา ปฏิปนฺโน อภิญฺเษเย ฌมฺเม อภิชานาติ, ปริญฺเษเย ฌมฺเม ปรีชานาติ, ปหาตพฺเพ ฌมฺเม ปชหติ, ภาเวตพฺเพ ฌมฺเม ภาเวติ, สจฺจิกาตพฺเพ ฌมฺเม สจฺจิกโรติ, โส ลภติ นิพฺพานนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุคคลจะได้พระนิพพานกันทุกคนหามิได้ ขอถวายพระพร ก็แต่ว่า ผู้ใดแลเป็นผู้ปฏิบัติชอบ รู้ยิ่งซึ่งอภิญเษยธรรมทั้งหลาย กำหนดรู้ปริญเษยธรรมทั้งหลาย ละปหาตัพพธรรมทั้งหลาย เจริญภาเวตัพพธรรมทั้งหลาย กระทำให้แจ้งซึ่งสัจจิกาตัพพธรรมทั้งหลาย ผู้นั้นย่อมได้พระนิพพาน”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

นิพฺพานลภนปญฺโท นวโม ฯ

จบนิพพานลภนปญฺหาข้อที่ ๙

๑๐. นิพพานสุขชานนปญหา

๑๐. นิพพานสุขชานนปญหา

ปัญหาวาดด้วยความรู้พระนิพพานว่าเป็นสุข

[๑๐] ราชชา อาท “ภนฺเต นาคเสน โย น ลภติ นิพพานํ, ชานาติ โส ‘สุขํ นิพพานนฺ’ติ ?

[๑๐] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ผู้ที่ไม่ได้พระนิพพานจะรู้หรือไม่ว่า พระนิพพานเป็นสุข ?”

“อาม มหาราช โย น ลภติ นิพพานํ, ชานาติ โส ‘สุขํ นิพพานนฺ’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ไซ้ ผู้ที่ไม่ได้พระนิพพาน ก็ย่อมรู้ได้ว่า ‘พระนิพพานเป็นสุข’

“กถํ ภนฺเต นาคเสน อลภนฺโต ชานาติ ‘สุขํ นิพพานนฺ’ติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เมื่อไม่ได้ จะรู้ว่า ‘พระนิพพานเป็นสุข’ ได้อย่างไร ?”

“ตํ ก็ มณฺเฐสิ มหาราช, เยสิ นจฺฉินฺหา หตฺถปาทา, ชาเนยฺยํ เต มหาราช ‘ทุกฺขํ หตฺถปาทจฺเจทนนฺ’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร คนพวกที่ไม่เคยถูกตัดมือตัดเท้ามาก่อน อาจทราบได้หรือไม่ว่า ‘การถูกตัดมือหรือเท้าเป็นทุกข์ ?”

“อาม ภนฺเต ชาเนยฺยนฺ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ไซ้ อาจทราบได้ พระคุณเจ้า”

“กถํ ชาเนยฺยนฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “อาจทราบได้อย่างไร ?”

“อณฺเณสิ ภนฺเต จินฺนหตฺถปาทานํ ปรีเทวิตสทฺทํ สุตฺวา ชานนฺติ ‘ทุกฺขํ หตฺถปาทจฺเจทนนฺ’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้า เขาได้ยินเสียงร้องคร่ำครวญของพวกคนเหล่าอื่น

ที่ถูกตัดมือหรือเท้าแล้ว ก็ยอมทราบได้ว่า ‘การถูกตัดมือหรือเท้า เป็นทุกข์’

“เอวเมว โข มหาราช เยสํ ทิฏฺฐจํ นิพฺพานํ, เตสํ สทฺทํ สุตฺวา ชานาติ ‘สุขํ นิพฺพานนฺ’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ คนทั้งหลายได้สดับเสียง (สรรเสริญ) ของบุคคลทั้งหลายผู้ที่ได้พบเห็นพระนิพพานแล้ว ก็ยอมทราบได้ว่า ‘พระนิพพานเป็นสุข’

“กลฺโลสิ ภาเนเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

นิพฺพานสฺสชานนปญฺโท ทสฺโม ฯ

จบนิพพานสฺสชานนปญฺทาข้อที่ ๑๐

นิพฺพานวคฺโค จตฺตฺโต ฯ

จบนิพพานวรรคที่ ๔

อิมสฺมิ วคฺเค ทสฺ ปญฺทา ฯ

โนววรรคนี้ มีปัญหา ๑๐ ข้อ

๒.๕ พุทฺธวคฺค

๒.๕ พุทฺธวรรค วรฺรควาด้วยพระพุทฺธเจ้า

๑. พุทฺธสฺส อตฺถินตฺถิภาวปฺภห

๑. พุทฺธัสสะ อตฺถินตฺถิภาวปฺภห

ปฺภหาวาด้วยพระพุทฺธเจ้ามีหรือไม่มี

[๑] ราชชา อาห “ภนฺเต นาคเสน พุทฺโธ ตยา ทิฏฺฐโจะ”ติ ?

[๑] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านเคยเห็นพระพุทฺธเจ้าหรือ ?”

“น หิ มหาราชชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “อาตมภาพไม่เคยเห็นหรือ มหาบพิตร”

“อถ เต อจฺริเยหิ พุทฺโธ ทิฏฺฐโจะ”ติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “เมื่อเป็นเช่นนั้น อาจารย์ทั้งหลายของท่านเคยเห็นพระพุทฺธเจ้าหรือไร ?”

“น หิ มหาราชชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ไม่เคยเห็นหรือ มหาบพิตร”

“เตนหิ ภนฺเต นาคเสน นตฺถิ พุทฺโธ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ถ้าเช่นนั้น พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทฺธเจ้าก็ไม่มีจริง”

“กึ ปน มหาราช หิมวติ อูหา นหิ ตยา ทิฏฺฐจา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์เคยทอดพระเนตรแม่น้ำอูหา ที่ภูเขาคิมพานต์หรือไม่ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ไม่เคยเห็นหรือ พระคุณเจ้า”

“อถ เต ปิตฺรา อูหา นหิ ทิฏฺฐจา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เมื่อเป็นเช่นนั้น พระชนกของพระองค์เคยทอดพระเนตรแม่น้ำอูหาหรือไม่ ?”

“น หิ ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ก็ไม่เคยทอดพระเนตรเห็นหรือ คุณเจ้า”

“เตนหิ มหาราช นตฺถิ อุหา นที”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าเช่นนั้น แม่น้ำอุหา ก็ไม่มีอยู่จริง”

“อตฺถิ ภาณเต กิญจาปี มยา อุหา นที น ทิฏฺฐา, ปีตฺราปี เม อุหา นที น ทิฏฺฐา, อปีจ อตฺถิ อุหา นที”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “มีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมไม่เคยเห็นแม่น้ำอุหา แม้บิดาของโยมก็ไม่เคยเห็นแม่น้ำอุหา ก็จริงอยู่ ถึงกระนั้น แม่น้ำอุหา ก็มีจริง”

“เอวเมว โข มหาราช กิญจาปี มยา ภควา น ทิฏฺฐโ, อจฺริเยหิปี เม ภควา น ทิฏฺฐโ, อปีจ อตฺถิ ภควา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ อาตมภาพไม่เคยเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้อาจารย์ทั้งหลายของอาตมภาพก็ไม่เคยเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็จริงอยู่ ถึงกระนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็มีอยู่จริง”

“กลฺโลสิ ภาณเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

พุทธสูตร อตฺถินตฺถิภาวปญฺโท ปจโม ฯ

จบพุทธสูตร อตฺถินตฺถิภาวปญฺทาข้อที่ ๑



๒. พุทฺธสฺส อนุตฺตรภาวปญฺห

๒. พุทฺธสฺส อนุตฺตรภาวปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยพระพุทธเจ้าผู้ที่หาใครยิ่งกว่ามิได้

[๒] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน พุทฺโธ อนุตฺตโร”ติ ?

[๒] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้า ทรงเป็นบุคคลผู้ที่หาใครยิ่งกว่ามิได้ จริงหรือ ?”

“อาม มหาราช ภควา อนุตฺตโร”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ใช่ มหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลที่หาใครยิ่งกว่ามิได้”

“กถํ ภนฺเต นาคเสน อทิกฺขรปฺพุพฺพิ ชานาสึ ‘พุทฺโธ อนุตฺตโร’ติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านก็ไม่เคยเห็นพระพุทธเจ้า ท่านจะทราบได้อย่างไรว่า ‘พระพุทธเจ้าทรงเป็นบุคคลผู้ที่หาใครยิ่งกว่ามิได้ ?”

“ตํ กิ มณฺณสิ มหาราช, เยหิ อทิกฺขรปฺพุโพ มหาสมฺมุทฺโท, ชานเญยฺย เต มหาราช มหนฺโต โข มหาสมฺมุทฺโท คมฺภีโร อปฺปเมยฺโย ทฺวปฺปรีโยคาโห, ยตฺถิมา ปญฺจ มหานทียสฺส ตตฺถ สมิตฺถํ อปฺปนฺนุติ, เสยฺยถิทํ, คจฺจคา ยมฺภนา อจิริวตี สรรภฺม มหี, เวนฺน ตสฺส อุนฺนตฺตํ วา ปฺรตฺตํ วา ปญฺญาตํ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความซื่อนั้นว่าอย่างไร พวกคนที่ไม่เคยเห็นมหาสมุทร จะทราบได้หรือไม่ว่า มหาสมุทรกว้างใหญ่ ลึก หาประมาณมิได้ หยั่งถึงได้ยาก เป็นที่แม่น้ำใหญ่ ๕ สายเหล่านี้ไหลมาบรรจบเป็นประจำสม่ำเสมอ คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภุม และแม่น้ำมही มหาสมุทรนั้นไม่ปรากฏว่าพร่องไป หรือเต็มล้นฝั่งเลย”

“อาม ภนฺเต ชานเญยฺย”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ใช่ ฟังทราบได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช สวาเก มหนฺเต ปรีนิพฺพุเต ปสฺสิตฺวา ชานามิ ‘ภควา อนุตฺตโร’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ อาตมภาพได้พบเห็นพระอรหันตสาวกทั้งหลายผู้ประเสริฐบริณิพพานแล้ว ก็ทราบได้ว่า ‘พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลที่หาใครยิ่งกว่ามิได้’

“กลโลสิ ฆนเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

พุทธัสส อนุตตรภาวปญโท ทุติโย ฯ

จบพุทธัสสะ อนุตตรภาวปัญหาคอที่ ๒

๓. พุทธัสส อนุตตรภาวชานนปญหา

๓. พุทธัสสะ อนุตตรภาวชานนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยจะรู้ได้ว่าพระพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่หาใครยิ่งกว่ามิได้

[๓] ราชา อาห “ฆนเต นาคเสน สกกา ชานิตุ ‘พุทโธ อนุตตโร’ติ ?

[๓] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เราสามารถที่จะทราบได้หรือไม่ว่า ‘พระพุทธรเจ้าทรงเป็นบุคคลที่หาใครยิ่งกว่ามิได้หรือไม่ ?’

“อาม มหาราช สกกา ชานิตุ ‘ภควา อนุตตโร’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ใช่ ขอถวายพระพรมหาบพิตร เราสามารถที่จะทราบได้ว่า ‘พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบุคคลที่หาใครยิ่งกว่ามิได้’

“กถิ ฆนเต นาคเสน สกกา ชานิตุ ‘พุทโธ อนุตตโร’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เราสามารถที่จะทราบได้อย่างไรว่า ‘พระพุทธรเจ้าเป็นบุคคลที่หาใครยิ่งกว่ามิได้ ?’

“ภุตปุพพิ มหาราช ติสสตุเถโร นาม เลขาจริโย อโหสิ, พหุณี วสุธานี อพภติตานิ กาลงกตสฺส กถิ โส ฌายตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ในกาลก่อน ก็เคยมีพระอาจารย์นักเขียนชื่อว่าพระติสสเถระ เมื่อท่านมรณภาพล่วงไปแล้วหลายปี คนทั้งหลายยังรู้จักท่านได้อย่างไร ?”

“เลเขน ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โดยงานเขียน พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช โย ธมฺมํ ปสฺสตี, โส ภควนฺตํ ปสฺสตี, ธมฺโม หิ มหาราช
ภควตา เทสิโต”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ผู้ใดเห็นพระธรรม ผู้นั้นย่อมเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะว่า พระธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ มหาบพิตร”

“กลุโลสิ ภาณเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

พุทธสฺส อนุตฺตรภาวชานนปญฺโท ตติโย ฯ

จบพุทธสฺส อนุตฺตรภาวชานนปญฺทาข้อที่ ๓

๔. ธมฺมทิกฺขุจปญฺหา

๔. ธมฺมทิกฺขุจปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยธรรมที่เห็นแล้ว

[๔] ราชา อาห “ภาณเต นาคเสน ธมฺโม ตยา ทิกฺขุจ”ติ ฯ

[๔] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระธรรม ท่านได้เห็นแล้วหรือ ?”

“พุทธเนตฺติยา โข มหาราช พุทฺธปญฺญตฺติยา ยาวชิวํ สวาทเกหิ วตฺติตฺตพฺพน”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระธรรม พวกสาวกควรประพาศตลอดชีวิต เพราะเป็นสิ่งที่พระพุทธรเจ้าทรงแนะนำไว้ เพราะเป็นสิ่งที่พระพุทธรเจ้าทรงบัญญัติไว้”

“กลุโลสิ ภาณเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ธมฺมทิกฺขุจปญฺโท จตฺตโต ฯ

จบธมฺมทิกฺขุจปญฺทาข้อที่ ๔

๕. อสงกมนปฏิสนทหนปญห

๕. อสังกมนปฏิสนทหนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการไม่เคลื่อนไปก็ปฏิสนธิได้

[๕] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน น จ สงฺกมฺติ ปฏิสนฺทหฺติ จา”ติ ?

[๕] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน จิตไม่เคลื่อนไปด้วย ย่อมปฏิสนธิได้ด้วย หรือ ?”

“อาม มหาราช น จ สงฺกมฺติ ปฏิสนฺทหฺติ จา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ใช่แล้ว จิตไม่เคลื่อนไปด้วย ย่อมปฏิสนธิได้ด้วย”

“กถํ ภนฺเต นาคเสน น จ สงฺกมฺติ ปฏิสนฺทหฺติ จ, โอปมมํ กโรหิ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน จิตไม่เคลื่อนไปด้วย ย่อมปฏิสนธิได้ด้วย อย่างไร ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส ปทีปโต ปทีป ปทีเปยฺย, กิณฺุ โข โส มหาราช ปทีโป ปทีปมฺหา สงฺกนฺโต”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษบางคน ฟังจุดไฟตะเกียง (ใหม่) ขึ้นจากไฟตะเกียง (เก่า) ไฟตะเกียง (ใหม่) เป็นไฟที่เคลื่อนจาก ตะเกียง (เก่า) ไปหรือ มหาบพิตร?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช น จ สงฺกมฺติ ปฏิสนฺทหฺติ จา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ จิตไม่เคลื่อนไปด้วย ย่อมปฏิสนธิได้ด้วย”

“ภฺยโย โอปมมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“อภิขานาสี นุ ตูว์ มหาราช ทหฺรโก สนฺโต สิโลกาจริยสฺส สนฺติเก กิณฺจิ สิโลกํ คหิตนฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เมื่อครั้งที่พระองค์ยังทรงพระเยาว์มีอยู่ พระองค์ยังคงทรงจำได้หรือไม่ว่า ทรงได้รับเกียรติคุณบางอย่างในสำนักของอาจารย์ผู้มีเกียรติคุณ”

“อาม ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมยังจำได้”

“กึ นุ โข มหาราช โส สิโลกา อจริยมฺหา สงฺกนฺโต”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เกียรติคุณที่พระองค์ทรงได้รับนั้น เคลื่อนไปจากตัวพระอาจารย์หรือ ?”

“น หิ ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช น จ สงฺกมฺติ ปฏฺฐิสฺนุทฺทติ จาติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ จิตไม่เคลื่อนไปด้วย ย่อมปฏิสนธิได้ด้วย”

“กลฺโลสิ ภาณเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

อสงฺกมฺนปฏฺฐิสฺนุทฺทนปญฺโท ปญฺจโม ฯ

จบอสงฺกมฺนปฏฺฐิสฺนุทฺทนปญฺหาชฺชอที ๕

๖. เวทคุปญฺห

๖. เวทคุปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยเวทคุ

[๖] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน เวทคุ อุปลพฺภตี”ติ ?

[๖] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เวทคุ บุคคลย่อมได้จริงหรือ ?”

เถโร อาห “ปรมตฺเถน โข มหาราช เวทคุ นฺปลพฺภตี”ติ ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ว่าโดยปรมัตถ์ เวทคุ บุคคลย่อมไม่ได้”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

เวทคุปญฺโท ฉฎฺฐโง ๑

จบเวทคุปญฺหาข้อที่ ๒

๗. อญฺญกายสงฺกมณปญฺห

๗. อญฺญกายสังกมนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการเคลื่อนจากกายนี้สู่กายอื่น

[๗] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน อตฺถิ โกจิ สตุโต, โย อิมฺมหา กายา อญฺญํ กายํ สงฺกมตี”ติ ?

[๗] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สัตว์อะไร ๆ ผู้เคลื่อนจากกายนี้ไปสู่อีกกายอื่น มีอยู่หรือ ?”

“น หิ มหาราช”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ไม่มีหรือ มหาบพิตร”

“ยถิ ภนฺเต นาคเสน อิมฺมหา กายา อญฺญํ กายํ สงฺกมฺนฺโต นตฺถิ นนฺ มุตฺโต ภวิสฺสติ ปาปเกหิ กมฺเมหิ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่าสัตว์ผู้เคลื่อนจากกายนี้สู่กายอื่น ไม่มีไซร์ ก็จักเป็นผู้พ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้ มิใช่หรือ ?”

“อาม มหาราช, ยทิ น ปฏิสนฺทเหฺย, มุตฺโต ภวิสฺสติ ปาปเกหิ กมฺเมหิตี, ยสฺมา จ โข มหาราช ปฏิสนฺทหติ, ตสฺมา น ปริมุตฺโต ปาปเกหิ กมฺเมหิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ใช่แล้ว ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าหากว่าเขาไม่ ปฏิสนธิ เขาก็เป็นผู้พ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้ ขอถวายพระพรมหาบพิตร แต่เพราะเหตุที่ เขายังจะปฏิสนธิ เพราะฉะนั้น จึงหาเป็นผู้พ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้ไม่”

“โอปมมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช โกจิเทว บุริโส อณฺตรสฺส ปุริสสฺส อมฺพํ อวหเรฺย, กิ โส ทณฺทปฺปตฺโต ภเวฺยยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุรุษบางคน ขโมยมะม่วงของบุรุษคนใดคนหนึ่งไป บุรุษผู้นั้นควรเป็นผู้ต้องโทษมิใช่หรือ ?”

“อาม ภนฺเต ทณฺทปฺปตฺโต ภเวฺยยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า เขาควรเป็นผู้ต้องโทษ”

“น โข โส มหาราช ตานิ อมฺพานิ อวหริ, ยานิ เตน โรปีตานิ, กสฺมา ทณฺทปฺปตฺโต ภเวฺยยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุรุษผู้นั้นมิได้ขโมยมะม่วงที่ บุรุษผู้เป็นเจ้าของนั้นปลูกไว้ เพราะเหตุอะไร เขาจึงควรเป็นผู้ต้องโทษเล่า ?”

“ตานิ ภนฺเต อมฺพานิ นิสฺสาย ชาตานิ, ตสฺมา ทณฺทปฺปตฺโต ภเวฺยยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า มะม่วง (ที่ถูกขโมยไป) เหล่านั้น อาศัยมะม่วง (ที่ บุรุษผู้เป็นเจ้าของปลูกไว้) เหล่านั้น จึงเกิดได้ เพราะฉะนั้น เขาควรเป็นผู้ต้องโทษ”

“เอวเมว โข มหาราช อิมินา นามรฺูเปน กมฺมํ กโรติ โสภณํ วา อโสภณํ วา, เตน กมฺเมน อณฺณํ นามรฺูปี ปฏิสนฺทหติ, ตสฺมา น ปริมุตฺโต ปาปเกหิ กมฺเมหิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่น

แหละ บุคคลทำกรรมดีบ้าง ชั่วบ้าง ด้วยนามรูปนี้ นามรูปอื่นย่อมนิยมปฏิสนธิเพราะกรรมนั้น เพราะฉะนั้น จึงหาเป็นผู้พ้นจากกรรมชั่วทั้งหลายได้ไหม”

“กลุโลสิ ภาณเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

อญฺญกายนํสํกมณญฺโท สํตฺตโม ฯ

จปญฺญกายนํสํกมณญฺหาชฺชโถ ๗

๘. กัมมผลอติภาวะปญหา

๘. กัมมผลอติภาวะปญหา

ปญหาว่าด้วยภาวะที่กรรมมีผล

[๘] ราชา อาห “ภาณเต นาคเสน อิมินา นามรูปเณ กมมํ กตํ กุสลํ वा อकुสลํ वा, กุหิ ตานิ กมฺมานิ ติญฺจนฺตี”ติ ?

[๘] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน กุศลกรรมก็ตาม อकुศลกรรมก็ตามที่สัตว์ได้ทำไว้ด้วยนามรูปนี้ กรรมทั้งหลายเหล่านั้นดำรงอยู่ ณ ที่ไหน ?”

“อนุพฺนฺเชยฺยฺ โข มหาราช ตานิ กมฺมานิ ฉายาว อนฺปายินิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร กรรมทั้งหลายเหล่านั้นพึงตามติดพันไป เหมือนเงาที่ติดตามตัวไป ฉะนั้น”

“สกุภา ปน ภาณเต ตานิ กมฺมานิ ทสฺเสตฺตุ ‘อิชฺ วา อิชฺ วา ตานิ กมฺมานิ ติญฺจนฺตี’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ท่านสามารถที่จะแสดงกรรมทั้งหลายเหล่านั้นได้หรือไม่ว่า ‘กรรมทั้งหลายเหล่านั้นดำรงอยู่ ณ ที่ตรงนี้ หรือว่า ณ ที่ตรงนี้ ?’

“น สกุภา มหาราช ตานิ กมฺมานิ ทสฺเสตฺตุ ‘อิชฺ วา อิชฺ วา ตานิ กมฺมานิ ติญฺจนฺตี’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ใคร ๆ ก็ไม่สามารถที่จะแสดงกรรมทั้งหลายเหล่านั้นได้ว่า ‘กรรมเหล่านั้นดำรงอยู่ ณ ที่ตรงนี้ หรือว่า ณ ที่ตรงนี้’

“โอปมม กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ตํ ก็ มณฺเณสิ มหาราช, ยานิมานิ รุกฺขานิ อนิพฺพตฺตผลานิ, สกฺกา เตสํ ผลานิ ทสฺเสตฺตํ ‘อิธ วา อิธ วา ตานิ ผลานิ ติฏฺฐจฺนตี’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ต้นไม้ที่ยังไม่มีออกผล พระองค์ทรงสามารถที่จะแสดงผลไม้เหล่านั้นได้หรือไม่ว่า ‘ผลทั้งหลายเหล่านั้นจะตั้งอยู่ ณ ที่ตรงนี้ หรือว่า ณ ที่ตรงนี้ ?’

“น หิ ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ไม่สามารถที่จะแสดงได้หรือก พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช อพฺุโพจฺฉินฺหานาย สนฺตติยา น สกฺกา ตานิ กมฺมานิ ทสฺเสตฺตํ ‘อิธ วา อิธ วา ตานิ กมฺมานิ ติฏฺฐจฺนตี’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ เมื่อความสืบต่อ (แห่งนามรูป) ยังไม่ขาดสาย ใคร ๆ ก็ไม่สามารถที่จะแสดงกรรมทั้งหลายเหล่านั้นได้ว่า ‘กรรมทั้งหลายเหล่านั้นดำรงอยู่ ณ ที่ตรงนี้ หรือว่า ณ ที่ตรงนี้’

“กลฺโลสิ ภาณเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

กมฺมผลสตฺติภาวปฺญโท อฏฺฐโม ฯ

จบกัมมผลสตฺติภาวปฺญหาข้อที่ ๘

๙. อุปฺปชฺชติชานนปญฺหา

๙. อุปฺปชฺชติชานนปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยสัตว์ผู้จะเกิดย่อมรู้ได้หรือ

[๙] ราชา อาห “ภาณเต นาคเสน โย อุปฺปชฺชติ, ชานาติ โส ‘อุปฺปชฺชติสฺสามี’ติ ?

[๙] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สัตว์ผู้จะเกิดย่อมรู้ได้หรือไม่ว่า ‘เราจักเกิด ?’

“อาม มหาราช โย อุปฺปชฺชติ, ชานาติ โส ‘อุปฺปชฺชิสฺสามิ’”ติ ฯ
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ไช้ สัตว์ผู้จะเกิดย่อมรู้ได้ว่าเรจักเกิด”

“โอปมมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช กสฺสโก คหปติโก พิชานิ ปถวิยํ นิภฺชิปิตุวา สมฺมา เทเว
วสุสฺสเนเต ชานาติ ‘ธณฺณํ นิพฺพตฺติสฺสตี’”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า คฤหบดี
ชาวนา ผังเมล็ดพืชทั้งหลายไว้ที่พื้นดิน เมื่อฝนตกดี ย่อมรู้หรือไม่ว่า ‘ธัญญาพืชจักงอกขึ้น ?’

“อาม ภาเนเต ชานะยยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า เขาพึงรู้ได้”

“เอเวเมว โข มหาราช โย อุปฺปชฺชติ, ชานาติ โส ‘อุปฺปชฺชิสฺสามิ’”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่น
แหละ สัตว์ผู้จะเกิดย่อมรู้ได้ว่า ‘เรจักเกิด’

“กลฺโลลสิ ภาเนเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

อุปฺปชฺชติชานนปญฺโท นวโม ฯ

จบอุปฺปชฺชติชานนปญฺหาข้อที่ ๙

๑๐. พุทธนิทสนปญฺห

๑๐. พุทธนิทสนปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยการแสดงว่าพระพุทฺธเจ้ามีจริงหรือไม่

[๑๐] ราชา อาห “ภาเนเต นาคเสน พุทฺโธ อตฺถิ”ติ ?

[๑๐] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทฺธเจ้ามีจริงหรือไม่ ?”

“อาม มหาราช ภควา อตุถิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ไซ้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีอยู่จริง”

“สฎกา ปน ฆนเต นาคเสน พุทฺโธ นิสฺเสตฺถุ อิทฺ วา อิทฺ วา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสนก็แต่ว่าท่านสามารถที่จะแสดงพระพุทฺธเจ้าได้หรือไม่ว่า ประทับอยู่ ณ สถานที่แห่งนี้ หรือว่า ณ สถานที่แห่งนี้ ?”

“ปรินิพฺพุโต มหาราช ภควา อนุปาทิสฺสาย นินฺพพานธาตฺยา, น สฎกา ภควา นิสฺเสตฺถุ ‘อิทฺ วา อิทฺ วา’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาทิสฺสนินฺพพานธาตฺย ใด ๆ ก็ไม่สามารถที่จะแสดงได้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สถานที่แห่งนี้ หรือว่า ณ สถานที่แห่งนี้”

“โอปมมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ตํ ก็ มณฺเฑสิ มหาราช, มหโต อคฺคิกฺขนฺธสฺส ชลมานสฺส ยา อจฺจิ อตฺถงฺคตา, สฎกา सा अज्जि त्सฺเสตฺถุ ‘อิทฺ วา อิทฺ วา’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร เปลวไฟแห่งกองไฟใหญ่ที่ลุกโพลง ถึงความดับไปแล้ว พระองค์สามารถที่จะแสดงเปลวไฟนั้นได้หรือไม่ว่า อยู่ ณ สถานที่แห่งนี้ หรือว่า ณ สถานที่แห่งนี้ ?”

“น हि ฆนเต, นินฺรุทฺธา सा अज्जि อปฺปณฺณตฺตี คตา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่สามารถที่จะแสดงได้หรือก พระคุณเจ้า เปลวไฟที่ดับไปแล้วนั้น ถึงความไม่ปรากฏแล้ว”

“เอวเมว โข มหาราช ภควา อนุปาทิสฺสาย นินฺพพานธาตฺยา ปรินิพฺพุโต อตฺถงฺคโต, น สฎกา ภควา นิสฺเสตฺถุ ‘อิทฺ วา อิทฺ วา’ติ, ธมฺมกาเยน ปน โข มหาราช สฎกา ภควา นิสฺเสตฺถุ ฯ ธมฺโม हि มหาราช ภควตา เทสิโต”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรินิพพานแล้ว ทรงถึงความดับแล้ว ด้วยอนุปาทิสฺสนินฺพพาน

ชาติใด ๆ ก็ไม่สามารถที่จะแสดงได้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สถานที่แห่งนี้ หรือว่า ณ สถานที่แห่งนี้ ขอถวายพระพร ก็แต่ว่า บุคคลสามารถที่จะแสดงพระผู้มีพระภาคเจ้า (ว่ามีอยู่จริง) ได้ด้วยพระธรรมกาย ขอถวายพระพร เพราะว่า พระธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้แล้ว”

“กลุโลสิ ฆนเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

พุทฺธนิทฺสฺสนปญฺโท ทสโม ฯ

จปพุทฺธนิทฺสฺสนปฺญทา ๑๐

พุทฺธวคฺโค ปญฺจโม ฯ

จปพุทฺธวรรคที่ ๕

อิมฺสฺมิ วคฺเค ทส ปญฺทา ฯ

โนวรรคนี้ มีปัญหา ๑๐ ข้อ

๒.๖ สติวรรค

๒.๖ สติวรรค วรรคว่าด้วยสติ

๑. กายปิยายนปญฺห

๑. กายปิยายนปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยความประพฤติดูจว่าร่างกายเป็นที่รัก

[๑] ราชา อาห “ฆนเต นาคเสน ปิโย ปพฺพชิตานํ กาโย”ติ ?

[๑] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ร่างกายเป็นที่รักของพวกบรรพชิตหรือ ?”

“น โข มหาราช ปิโย ปพฺพชิตานํ กาโย”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ร่างกายหาเป็นที่รักของพวกบรรพชิตทั้งหลายไม่”

“อถ กิสฺส นฺุ โข ภนฺเต เกลยถ มมายถา”ติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสถามว่า “เมื่อเป็นเช่นนั้น พระคุณเจ้า เพราะเหตุอะไร พวกบรรพชิต จึงยังคงปรนนิบัติร่างกาย ยังคงยึดร่างกายว่าเป็นของเราอยู่เล่า ?”

“กึ ปน เต มหาราช กทาจิ กรหจิ สงฺคามคตฺตสฺส กนฺุทฺทปฺปหาโร โหตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร นักรบของพระองค์ผู้ไปในสงครามในบางครั้ง ในบางโอกาสถูกทำร้ายด้วยธนู ก็มีอยู่ มิใช่หรือ ?”

“อาม ภนฺเต โหตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ใช่ มีอยู่ พระคุณเจ้า”

“กิณฺุ โข มหาราช โส วโณ อาเลเปน จ อาลิมฺปิยติ เตเลน จ มกฺขียติ สุขฺเมน จ โจพปฏฺฐเณน ปลิเวจียตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บาดแผลนั้น เขาต้องใช้ยาทาแผลทาไว้ ใช้น้ำมันลูบไล่ไว้ และใช้แผ่นผ้าเนื้อละเอียดพันไว้ มิใช่หรือ ?”

“อาม ภนฺเต อาเลเปน จ อาลิมฺปิยติ เตเลน จ มกฺขียติ สุขฺเมน จ โจพปฏฺฐเณน ปลิเวจียตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า เขาต้องใช้ยาทาแผลทาไว้ ใช้น้ำมันลูบไล่ไว้ และใช้แผ่นผ้าเนื้อละเอียดพันไว้”

“กิณฺุ โข มหาราช ปิโย เต วโณ, เตน อาเลเปน จ อาลิมฺปิยติ เตเลน จ มกฺขียติ สุขฺเมน จ โจพปฏฺฐเณน ปลิเวจียตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็บาดแผลเป็นที่รักของพระองค์หรือไร พระองค์จึงต้องใช้ยาทาแผลนั้นทาไว้ ใช้น้ำมันลูบไล่ไว้ และใช้แผ่นผ้าเนื้อละเอียดพันไว้ ?”

“น เม ภนฺเต ปิโย วโณ, อปิจ มํสสฺส รุหนตฺถาย อาเลเปน จ อาลิมฺปิยติ เตเลน จ มกฺขียติ สุขฺเมน จ โจพปฏฺฐเณน ปลิเวจียตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “บาดแผลจะเป็นที่รักของโยม ก็หาไม่ได้ พระคุณเจ้า อีกอย่างหนึ่ง โยมต้องใช้ยาทาแผลทาไว้ ใช้น้ำมันลูบไล่ไว้ และใช้แผ่นผ้าเนื้อละเอียดพันไว้ เพื่อประโยชน์แก่การให้เนื้อออกขึ้น”

“เอวเมว โข มหาราช อปปีโย ปพฺพชิตานํ กาโย, อถ จ ปพฺพชิตา อนชฺโฆสิตา
 กายํ ปริหรนฺติ พุรฺหมจฺริยานุคฺคหยา ๕ อปีจ โข มหาราช วณฺญปโม กาโย วุฑฺโฒ
 ภควตา, เตน ปพฺพชิตา วณฺมิว กายํ ปริหรนฺติ อนชฺโฆสิตา ๕

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่น
 แหละ ร่างกายมิได้จะเป็นที่รักของพวกบรรพชิตหรอก พวกบรรพชิตทั้งหลายผู้ไม่สยบใน
 ร่างกาย ย่อมบริหารร่างกาย เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์, ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง พระผู้
 มีพระภาคเจ้าตรัสถึงร่างกายว่า มีอุปมาเหมือนบาดแผล เพราะเหตุนั้น พวกบรรพชิตทั้งหลาย
 ผู้ไม่สยบในร่างกาย จึงบริหารร่างกายดุจรักษาแผล ฉะนั้น

ภาสิตมเปตํ มหาราช ภควตา –

“อลฺลจฺมมปฏฺิจฺจนฺโน นวทฺวาโร มหาวโณ
 สมฺนตโต ปคฺขมฺรติ อสฺสุจฺปิฏฺิตคฺนฺธิโย”ติ ๕

ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาสิตความข้อนีไว้ว่า

“ร่างกายอันถูกห่อหุ้มด้วยหนังสด มีทวาร ๙ เป็นแผลใหญ่
 เป็นสิ่งสกปรก มีกลิ่นเหม็น ย่อมไหลออกจากร่างกายทั่ว
 ทั้งตัว” ดังนี้

“กลฺโลลฺลสิ ฆนฺเต นาคเสนา”ติ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

กายปิยายนปญฺโท ปจฺโม ๑
 จมกายปิยายนปญฺทาซอที ๑

๒. สัพพัญญูภาวะปญฺห

๒. สัพพัญญูภาวะปญฺหา

ปญฺหาว่าด้วยความเป็นพระสัพพัญญู

[๒] ราชา อาห “ฆนฺเต นาคเสน พุทฺโธ สัพพัญญู สัพพทสฺสาวี”ติ ?

[๒] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระสัพพัญญู (ผู้รู้
 ทุกสิ่งทุกอย่าง) เป็นพระสัพพทสฺสาวี (ผู้เห็นทุกสิ่งทุกอย่าง) หรือ ?”

“อาม มหาราช ภควา สพุพณฺณ สพุพทสฺสาวี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ไซ้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นพระสัพพัญญู ทรงเป็นพระสัพพทสฺสาวี”

“อถ กิสฺส นฺุ โข ภนฺเต นาคเสน สวากานํ อนฺุพฺพเพน สิग्ขาปทํ ปณฺณเปสึ”ติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุอะไรหนอ จึงค่อย ๆ ทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อพระสาวกทั้งหลายไปตามลำดับเล่า ?”

“อตุถิ ปน เต มหาราช โกจิ เวชฺโซ, โย อิมิสฺสํ ปถวิยํ สพุพเภสชฺชานินิชาเนตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร หมอบางคนของพระองค์ รู้จักยาทุกชนิดในแผ่นดินนี้ ก็มีอยู่ มิใช่หรือ ?”

“อาม ภนฺเต อตุถิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ไซ้ มีอยู่ พระคุณเจ้า”

“กินฺนุ โข มหาราช โส เวชฺโซ คิลานกํ สมฺปตฺเต กालเ ภสชฺชํ ปาเยติ, อุทาทุ อสมฺปตฺเต กालเ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร หมอผู้นั้น ย่อมให้คนไข้กินยาในเวลาที่ถึงคราวป่วยไข้ หรือว่าในเวลาที่ยังไม่ถึงคราวป่วยไข้เล่า ?”

“สมฺปตฺเต กालเ ภนฺเต คิลานกํ ภสชฺชํ ปาเยติ, โน อสมฺปตฺเต กาลเ”ติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้า หมอผู้นั้นย่อมให้คนไข้กินยาในเวลาที่ถึงคราวป่วยไข้ ไม่ใช่ในเวลาที่ยังไม่ถึงคราวป่วยไข้”

“เอวเมว โข มหาราช ภควา สพุพณฺณ สพุพทสฺสาวี น อสมฺปตฺเต กาลเ สวากานํ สิग्ขาปทํ ปณฺญาเปติ, สมฺปตฺเต กาลเ สวากานํ สิग्ขาปทํ ปณฺญาเปติ ยาวชิวํ อนตฺติกุมเนียนุ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นพระสัพพัญญู เป็นพระสัพพทสฺสาวี ไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อพระสาวกทั้งหลาย ในเวลาที่ยังไม่ถึงคราว ทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อพระสาวกทั้งหลายในเวลาถึงคราวแล้ว เป็นสิกขาบทที่เหล่าพระสาวกทั้งหลายไม่ควรล่วงละเมิดเลย ตลอดชีวิต”

“กลโลลสิ ภาณเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สัพพัญญูภาวะปญโท ทุตโย ฯ

จบสัพพัญญูภาวะปัญหาข้อที่ ๒

๓. มหาปุริสลักขณปญห

๓. มหาปุริสลักขณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยลักษณะของมหาบุรุษ

[๓] ราชา อาห “ภาณเต นาคเสน พุทฺโธ ทวตฺตีสมหาปุริสลกฺขณฺเหหิ สมฺนฺนาโคโต อสีตฺติยา จ อนุพฺยณฺชเนหิ ปริรัณฺชิตฺโต สุวณฺณวณฺโณ กณฺจณสนฺนิกตฺตจฺโจ พฺยามปฺปโก”ติ ?

[๓] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ประกอบด้วยพระมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ และประดับด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีสีพระวรกายดุจดังทองคำ มีพระฉวีวรรณดุจดังทองคำ มีพระรัศมีแผ่สร้านออกไปประมาณ ๑ วา จริงหรือ?”

“อาม มหาราช ภควา ทวตฺตีสมหาปุริสลกฺขณฺเหหิ สมฺนฺนาโคโต อสีตฺติยา จ อนุพฺยณฺชเนหิ ปริรัณฺชิตฺโต สุวณฺณวณฺโณ กณฺจณสนฺนิกตฺตจฺโจ พฺยามปฺปโก”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ใช้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้ประกอบด้วยพระมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ และประดับด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีสีพระวรกายดุจดังทองคำ มีพระฉวีวรรณดุจดังทองคำ มีพระรัศมีแผ่สร้านออกไปประมาณ ๑ วา”

“กึ ปนฺสฺส ภาณเต มาตาปิตโรปิ ทวตฺตีสมหาปุริสลกฺขณฺเหหิ สมฺนฺนาคตา อสีตฺติยา จ อนุพฺยณฺชเนหิ ปริรัณฺชิตฺตา สุวณฺณวณฺณา กณฺจณสนฺนิกตฺตจฺจา พฺยามปฺปภา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ก็แต่ว่า แม้พระชนกและชนนีของพระองค์ก็ทรงเป็นผู้ประกอบด้วยพระมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ และประดับด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีสีพระวรกายดุจดังทองคำ มีพระฉวีวรรณดุจดังทองคำ มีพระรัศมีแผ่สร้านออกไปประมาณ ๑ วา หรือไร ?”

“โน จสฺส มหาราช มาตาปิตโร ทวตฺตีสมหาปฺริสลกฺขณฺเหหิ สมฺนฺนาคตา อสฺตียา จ อนุพฺยณฺชนฺเหหิ ปฺริรณฺชิตา สุวณฺณวณฺณนา กณฺจนสนฺนิภตฺตจา พฺยามปฺปภา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระชนกและชนนีของพระองค์ หาทรงเป็นผู้ประกอบด้วยพระมหาปรีสลักษณะ ๓๒ ประการ และประดับด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีสีพระวรกายดุจดังทองคำ มีพระฉวีวรรณดุจดังทองคำ มีพระรัศมีแผ่สร้านออกไปประมาณ ๑ วา ไม่”

“เอวํ สนฺเต โข ฆนฺเต นาคเสน น อฺปฺปชฺชติ พุทฺโธ ทวตฺตีสมหาปฺริสลกฺขณฺเหหิ สมฺนฺนาคโต อสฺตียา จ อนุพฺยณฺชนฺเหหิ ปฺริรณฺชิตो สุวณฺณวณฺโณ กณฺจนสนฺนิภตฺโต พฺยามปฺปโกติ, อปิจ มาตฺสฺทิสฺโส วา ปฺตุโต โหติ มาตฺปกฺโข วา, ปิตฺสฺทิสฺโส วา ปฺตุโต โหติ ปิตฺปกฺโข วา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เมื่อเป็นอย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ประกอบด้วยพระมหาปรีสลักษณะ ๓๒ ประการ และประดับด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีสีพระวรกายดุจดังทองคำ มีพระฉวีวรรณดุจดังทองคำ มีพระรัศมีแผ่สร้านออกไปประมาณ ๑ วา ทรงอุบัติขึ้นได้อย่างไร ? เพราะว่า ผู้เป็นบุตร ย่อมเป็นผู้เหมือนกับมารดา หรือเป็นช่างเดียวกับมารดา เป็นผู้เหมือนกับบิดา หรือเป็นช่างเดียวกับบิดา ?”

เถโร อาห “อตฺถิ ปน มหาราช กิณฺจิ ปทุมํ สตปฺตฺตฺนุ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ปทุมร้อยกลีบบางชนิด มีอยู่มิใช่หรือ ?”

“อาม ฆนฺเต อตฺถิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ มีอยู่ พระคุณเจ้า”

“ตสฺส ปน กุหิ สมฺภโว”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ก็ ปทุมชนิดนั้น เกิดขึ้นในที่ไหน ?”

“กทฺทเม ชายติ อุกเก อาสียติ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ย่อมเกิดในเปือกตม อาศัยอยู่ในน้ำ”

“กินฺนุ โข มหาราช ปทุมํ กทฺทเมน สทิสฺสํ วณฺณเณน วา คนฺธเณน วา รเสน วา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ปทุมมีสีก็ดี มีกลิ่นก็ดี มีรสก็ดี เหมือนกันกับเปลือกถมหรือไร ?”

“น หิ ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“อถ อุกถเนน สทิสํ วณฺเณน วา คนฺธเนน วา รเสน วา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เมื่อเป็นเช่นนั้น ปทุมนั้น มีสีก็ดี มีกลิ่นก็ดี มีรสก็ดี เหมือนกับน้ำหรือ ?”

“น หิ ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช ภาควา ทวตฺตีสมหาปฺริสลกฺขณฺเหหิ สมฺนฺนาคโถ อสฺตียา จ อนุพฺยณฺชเนหิ ปฺริรณฺชิตโถ สุวณฺณวณฺณโน กณฺจนสนฺนิภตฺตจโ พฺยามปฺปโก, โน จสฺส มาตาปิตโร ทวตฺตีสมหาปฺริสลกฺขณฺเหหิ สมฺนฺนาคตา อสฺตียา จ อนุพฺยณฺชเนหิ ปฺริรณฺชิตา สุวณฺณวณฺณา กณฺจนสนฺนิภตฺตจา พฺยามปฺปภา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้ประกอบด้วยพระมหาปรีสลักษณะ ๓๒ ประการ และประดับด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีสีพระวรกายดุจดังทองคำ มีพระฉวีวรรณดุจดังทองคำ มีพระรัศมีแผ่สร้านออกไปประมาณ ๑ วา พระชนกและชนนีของพระองค์นั้น หาเป็นผู้ประกอบด้วยด้วยพระมหาปรีสลักษณะ ๓๒ ประการ และประดับด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีสีพระวรกายดุจดังทองคำ มีพระฉวีวรรณดุจดังทองคำ มีพระรัศมีแผ่สร้านออกไปประมาณ ๑ วา ไม่”

“กลฺโลลฺลิสฺส ภาณเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

มหาปรีสลกฺขณฺปนฺนุโ ทติโย ฯ

จมมหาปรีสลกฺขณฺปนฺนุทาซอที ๓

๔. ภควโต พรหมจารีปญฺห

๔. ภควโต พรหมจารีปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความเป็นพรหมจารีของพระผู้มีพระภาค

[๔] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน พุทฺโธ พรหมจารี”ติ ?

[๔] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ประพฤติเยี่ยงอย่างพรหมหรือ ?”

“อาม มหาราช ภควา พรหมจารี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ไซ้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้ประพฤติเยี่ยงอย่างพรหม”

“เตนหิ ภนฺเต นาคเสน พุทฺโธ พรหมฺโน สิสฺโส”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้น พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าก็ชื่อว่าทรงเป็นศิษย์ของพรหมนะซี ?”

“อตฺถิ ปน เต มหาราช หตฺถิปาโมกฺโข”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ช้างประธานของพระองค์ มีอยู่ มีไซ้หรือ ?”

“อตฺถิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “มีอยู่ พระคุณเจ้า”

“กิณฺ्हุ โข มหาราช โส หตฺถิ กทาจิ กรหฺจि โภญฺจนาทํ นทตีติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ช้างเชือกนั้น บางครั้งบางครั้งราวก็บันลือไถ่โยจนาท (ส่งเสียงร้องอย่างเสียงนกกระเรียน) มีไซ้หรือ ?”

“อาม ภนฺเต นทตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไซ้ พระคุณเจ้า ย่อมบันลือ”

“เตนหิ มหาราช โส หตฺถิ โภญฺจสฺสกุณฺฺสฺส สิสฺโส”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าอย่างนั้น ช้างเชือกนั้นก็ได้ชื่อว่า เป็นศิษย์ของนกกระเรียนนะซี ?”

“น หิ ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“กී ปน มหาราช พุทฺฐมา สพุทฺธิโก อพุทฺธิโก”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พรหมเป็นผู้ที่ต้องมี พระพุทธเจ้า หรือว่าไม่ต้องมีพระพุทธเจ้าเล่า ?”

“สพุทฺธิโก ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เป็นผู้ต้องมีพระพุทธเจ้า พระคุณเจ้า”

“เตนหิ มหาราช พุทฺฐมา ภควโต สิสฺโส”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าเช่นนั้น พรหมก็ต้องเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้านะซี”

“กลฺโลลฺลิสฺส ภาณเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ภควโต พุทฺฐมาจาริปญฺโห จตฺตฺโต ๑

จภภควโต พรหมจารีปัญฺหาชฺชอถิ ๔

๕. ภควโต อุปสมปทาปญฺห

๕. ภควโต อุปสัมปทาปัญฺหา

ปัญหาว่าด้วยการอุปสมบทของพระผู้มีพระภาคเจ้า

[๕] ราชา อาห “ภาณเต นาคเสน อุปสมปทา สุนฺทรา”ติ ?

[๕] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน การอุปสมบทเป็นสิ่งที่ดีหรือ ?”

“อาม มหาราช อุปสมปทา สุนฺทรา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ใช่ การอุปสมบทเป็นสิ่งที่ดี”

“อตฺถิ ปน ภาณเต พุทฺฐสฺส อุปสมปทา อุกาหุ นตฺถิ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า พระพุทธเจ้าทรงมีการอุปสมบท หรือว่าไม่มีเล่า ?”

“อุปสมปฺโน โข มหาราช ภควา โพธิรุกขมูเล สห สพฺพญญุตตมาเถน, นตฺถิ ภควโต อุปสมปฺทา อญฺเฆหิ ทินฺนา, ยถา สาวกานํ มหาราช ภควา ลิกฺขาปทํ ปญฺจเปตฺติ ยาวชีวํ อนตฺติกฺกมนีนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงได้ อุปสมบทที่โคนต้นโพธิ์ พร้อมกับพระสัพพัญญุตญาณ ไม่มีผู้อื่นถวายการอุปสมบทแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นเหมือนอย่างทีพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทแก่เหล่าพระสาวกทั้งหลาย อันเป็นสิกขาบททีพระสาวกทั้งหลายไม่ควรล่วงละเมิดตลอดชีวิต ฉะนั้น”

“กลุโลสิ ฆนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ภควโต อุปสมปฺทาปญฺโท ปญฺจโม ฯ

จภภควโต อุปสมปฺทาปญฺหาชฺชอถิ ๕

๖. อสฺสุเกสฺสชฺชาเกสฺสชฺชปญฺหา

๖. อัสนฺสุเกสฺสชฺชาเกสฺสชฺชปญฺหา

ปญฺหาว่าด้วยน้ำตาที่เป็นยาและทีไม่เป็นยา

[๖] ราชา อาห “ฆนฺเต นาคเสน โย จ มาตริ มตฺตาย โรทติ, โย จ ฆมฺมเปเมน โรทติ, อุภินฺนํ เตสํ โรทฺตนานํ กสฺส อสฺสุ เกสฺสชฺชํ, กสฺส น เกสฺสชฺชน”ติ ?

[๖] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน คนหนึ่ง เมื่อมารดาตาย ร้องไห้ อีกคนหนึ่ง ร้องไห้เพราะความรักในธรรม บรรดาคนทั้ง ๒ ผู้ทีร้องไห้อยู่เหล่านั้น น้ำตาของคนไหน จัดเป็นยา ของคนไหน ไม่จัดเป็นยา ?”

“เอกสฺส โข มหาราช อสฺสุ รากโทสโมเหหิ สมลํ อุณฺหํ, เอกสฺส ปิตฺติโสมนสฺเสน วิมลํ สีตลํ ฯ ยํ โข มหาราช สีตลํ, ตํ เกสฺสชฺชํ, ยํ อุณฺหํ, ตํ น เกสฺสชฺชน”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร น้ำตาของคนหนึ่งมีมลทิน ร้อนเพราะไฟคือราคะ โทสะ และโมหะ น้ำตาของอีกคนหนึ่งปราศจากมลทิน เย็นเพราะปิตติ และโสมนัส ขอถวายพระพร น้ำตาทีเย็น จัดเป็นยา น้ำตาทีร้อน ไม่จัดเป็นยา”

“กลโลสิ ภาเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

อัสสัฏฐะชาฎฐะชปญโท นฏุโจ ฯ

จบอัสสัฏฐะชาฎฐะชปญหาข้อที่ ๒

๗. สราคีวิตราคานานากรรมปญหา

๗. สราคีวิตราคานานากรรมปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความแตกต่างกันระหว่างคนผู้มีราคะกับผู้ปราศจากราคะ

[๗] ราชา อาห “ภาเต นาคเสน ก็ นานากรรม สราคัสส จ วิตราคัสส จา”ติ ?

[๗] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลผู้มีราคะ กับบุคคลผู้ปราศจากราคะ มีอะไรเป็นข้อที่ทำให้แตกต่างกัน ?”

“เอโก โข มหาราช อชฺโฌสิโต, เอโก อนชฺโฌสิโต”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุคคลหนึ่งเป็นผู้สงบ กับอีก บุคคลหนึ่งเป็นผู้ไม่สงบ”

“ก็ เอตํ ภาเต อชฺโฌสิโต อนชฺโฌสิโต นามา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ที่ชื่อว่าเป็นผู้สงบ เป็นผู้ไม่สงบ นี่คืออะไร ?”

“เอโก โข มหาราช อตถิโก, เอโก อนตถิโก”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร คือ บุคคลหนึ่งแล มีความต้องการ กับอีกบุคคลหนึ่ง ไม่มีความต้องการ”

“ปสฺสามหํ ภาเต เอวรूपิ โย จ สราโค, โย จ วิตราโค, สพุโปเปโส โสภณเยว อิจฺจติ ขาทนียํ วา โภชนียํ วา, น โกจิ ปापกํ อิจฺจตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า โยมย่อมเห็นบุคคลเช่นนี้เหมือน ๆ กัน คือ บุคคลผู้มีราคะ กับบุคคลผู้ปราศจากราคะ ทุกคนแม้นี้ล้วนแต่ต้องการสิ่งดี ๆ ทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นอย่างใด ๆ ก็ไม่ต้องการของไม่ดี”

“อวีตราโค โข มหาราช รสปฏิสัเวที จ รสราคปฏิสัเวที จ โภชนํ ภูณชติ, วีตราโค ปน รสปฏิสัเวที โภชนํ ภูณชติ, โน จ โข รสราคปฏิสัเวที”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุคคลผู้ยังไม่ปราศจากราคะ บริโภคอาหาร ก็เป็นผู้รู้จักรสและรู้จักยินดีในรส ส่วนบุคคลผู้ปราศจากราคะ บริโภคอาหาร เป็นผู้รู้จักรสเพียงอย่างเดียว หากเป็นผู้รู้จักยินดีในรสด้วยไม่”

“กลุโลสิ ฆนเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สรวาคีตวาคณานการณปญโท สตุตโม ฯ

จบสรวาคีตวาคณานการณปัญหาคอที่ ๘

๘. ปญญาปติฏฐานปญห

๘. ปญญาปติฏฐานปัญหา

ปัญหาวาดด้วยที่ตั้งแห่งปัญญา

[๘] ราชชา อาห “ฆนเต นาคเสน ปญญา กุหิ ปฏิวสตี”ติ ?

[๘] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ปัญญาย่อมาอาศัยอยู่ ณ ที่ไหน ?”

“น กตุถจิ มหาราชชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ปัญญาหาได้อาศัยอยู่ ณ ที่ไหนไม่”

“เตนหิ ฆนเต นาคเสน นตุถิ ปญญา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าเช่นนั้น ปัญญาก็ไม่มีจริง”

“วาโต มหาราช กุหิ ปฏิวสตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ลมย่อมาอาศัยอยู่ ณ ที่ไหน?”

“น กตุถจิ ฆนเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ลมหาได้อาศัยอยู่ ณ ที่ไหนไม่”

“เตนหิ महाराज नतुति वाटो”ति ५

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าเช่นนั้น ลมก็ไม่มีจริงนะซี”

“गलोत्ति णनुते नानुसेना”ति ५

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ปญญาปติฏฐานปญโท อฏฐโม ๑

จบปญญาปติฏฐานปัญหาค์อที่ ๘

๙. สัสารปณห

๙. สัสังสารปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสังสารวัฏ

[๙] ราชา อาห “णनुเต नानुसेन ยं पनेत् पुरुषि ‘संसारो’ति, गतो सो संसारो’ति ?

[๙] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สิ่งที่ท่านเรียกว่า ‘สังสารวัฏ’ นี้ได้สังสารวัฏนั้น เป็นไฉน ?”

“อิธ महाराज चाटो अथ मरुति, अथ मतो अणुत्तर उपपञ्चति, त्थि चाटो त्थิเยव मरुति, त्थि मतो अणुत्तर उपपञ्चति, एवो च महाराज संसारो होति”ति ५

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุคคลที่เกิดในโลกนี้แล้ว ก็ตายในโลกนี้นั้นแหละ ครั้นตายในโลกนี้แล้ว ก็เกิดขึ้นในโลกอื่น เกิดในโลกนั้นแล้ว ก็ตายในโลกนั้นนั้นแหละ ครั้นตายในโลกนั้นแล้ว ก็เกิดขึ้นในโลกอื่นอีก ขอถวายพระพร สังสารวัฏเป็นอย่างไรแล”

“ओपमग्ं गरोही”ति ५

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยทีเถอะ”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส ปกุกั อมพั ชาทิตฺวา อฏฺฐี โรเปยฺย, ตโต มหนฺโต อมฺพฺรฺกฺโข นิพฺพตฺติตฺวา ผลานิ ทเทยฺย, อถ โส ปุริโส ตโตปิ ปกุกั อมพั ชาทิตฺวา อฏฺฐี โรเปยฺย, ตโตปิ มหนฺโต อมฺพฺรฺกฺโข นิพฺพตฺติตฺวา ผลานิ ทเทยฺย, เอวเมเตสํ รุกฺขานํ โกฏฺฐิ น ปญฺญาตฺติ, เอวเมว โข มหาราช อิธ ชาโต อิธเว มรตฺติ, อิธ มโต อญฺญตฺร อฺปฺปชฺชตฺติ, ตหิ ชาโต ตหิเยว มรตฺติ, ตหิ มโต อญฺญตฺร อฺปฺปชฺชตฺติ, เอว โข มหาราช สํสาโร โหตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่งเกี่ยวกินผลมะม่วงสุกแล้ว เพาะเมล็ดมะม่วงนั้นไว้ ต่อจากเมล็ดมะม่วงที่เพาะไว้ นั้น พึ่งบังเกิดเป็นต้นมะม่วงใหญ่แล้วก็ให้ผล ลำดับนั้น บุรุษนั้นก็เพาะเกี่ยวกินผลมะม่วงสุก แม้จากต้นมะม่วงต้นที่ ๒ แล้วก็เพาะเมล็ดมะม่วงไว้ แม้ต่อจากเมล็ดมะม่วงที่เพาะไว้ นั้น พึ่งบังเกิดเป็นต้นมะม่วงใหญ่แล้วก็ให้ผล เมื่อเป็นอย่างนี้ ต้นแรกสุดแห่งบรรดาต้นมะม่วงเหล่านั้น ก็ย่อมไม่ปรากฏ จันใด ขอถวายพระพร บุคคลเกิดในโลกนี้แล้ว ก็ตายในโลกนี้นั้นแหละ ครั้นตายในโลกนี้แล้ว ก็เกิดขึ้นในโลกอื่น เกิดขึ้นในโลกนั้นแล้ว ก็ตายในโลกนั้นนั้นแหละ ครั้นตายในโลกนั้นแล้ว ก็เกิดขึ้นในโลกอื่นอีก ขอถวายพระพร สังสารวัฏย่อมมีตามประการดังกล่าวมาจะนี้แล”

“กถฺลโลสิ ฆนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สํสารปญฺโท นวโม ฯ

จบสังสารปัญหาข้อที่ ๙

๑๐. จิรกตสรณปญฺห

๑๐. จิรกตสรณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการระลึกถึงกิจที่ได้ทำไว้นานแล้ว

[๑๐] ราชชา อาห “ฆนฺเต นาคเสน เกน อตีตํ จิรกตํ สรตี”ติ ?

[๑๐] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลย่อมระลึกถึงกิจที่ล่วงไปแล้ว ที่ได้ทำไว้นานแล้ว ได้ด้วยอะไร ?”

“สตียา มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ย่อมระลึกได้ด้วยสติ”

“นनु ภานเต นาคเสน จิตฺเตน สรติ โน สตียา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เขาย่อมระลึกได้ด้วยจิตมิใช่หรือไม่ใช่ ด้วยสติหรือ”

“อภิขานาสี นุ ตวุ มหาราช, กิญฺจิทเว กรณียํ กตฺวา ปมฺภุจฺนุ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์ก็ทรงทราบดีมิใช่หรือว่า พระกรณียกิจบางอย่างที่พระองค์ทรงทำแล้วหลงลืมไป ก็มีอยู่ ?”

“อาม ภานเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า”

“กินฺนุ โข ตวุ มหาราช ตสฺมี สมเย อจิตฺตโก อโหสี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็ในสมัยนั้น พระองค์ได้ทรงเป็นผู้ไม่มีจิตหรือไรหนอ ?”

“น หิ ภานเต สติ ตสฺมี สมเย นาโหสี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า ในสมัยนั้น ไม่มีสติต่างหาก”

“อถ กสฺมา ตวุ มหาราช เอวมาห จิตฺเตน สรติ, โน สตียา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุอะไร พระองค์จึงตรัสอย่างนี้ว่า ‘เขาย่อมระลึกได้ด้วยจิต ไม่ใช่ด้วยสติหรือ’ ดังนี้เล่า”

“กฺลฺโลลฺลึ ภานเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

จिरกตส์รณปญฺโท ทสฺโม ฯ

จบจिरกตส์รณปญฺหาข้อที่ ๑๐

๑๑. อภิขานนตสตีปญฺห

๑๑. อภิขานนตสตีปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยสติพอเกิดขึ้นมาก็รู้ทันที

[๑๑] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน สพฺพา สติ อภิขานนฺตี อุปฺปชฺชติ อุกาหุ กภูมิกาว สตี”ติ ?

[๑๑] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สติทั้งปวงเมื่อเกิดขึ้นมาก็รู้ทันที หรือว่ามีแต่สติที่เป็นเหตุให้รู้ภายหลังทำไปแล้วเท่านั้น ?”

“อภิขานนฺตีปิ มหาราช กภูมิกापि สตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สติแม้ที่รู้ทันที ก็มี แม้ที่เป็นเหตุให้รู้ภายหลังทำไปแล้ว ก็มี”

“เอวณฺหิ โข ภนฺเต นาคเสน สพฺพา สติ อภิขานนฺตี, นตฺถิ กภูมิกา สตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เป็นอย่างนี้เท่านั้นแล พระคุณเจ้านาคเสน สติทั้งปวงล้วนมีแต่รู้ทันที สติที่เป็นเหตุให้รู้ภายหลังทำไปแล้ว ไม่มีหรอก”

“ยถิ นตฺถิ มหาราช กภูมิกา สติ, นตฺถิ กิณฺจิ สิปฺปิگانํ กมฺมายตเนหิ วา สิปฺปายตเนหิ วา วิชฺชาภูจฺจเนหิ วา กรณียํ, นิสฺสํ, อจฺจริยา, ยสฺมา จ โข มหาราช อตฺถิ กภูมิกา สติ, ตสฺมา อตฺถิ กมฺมายตเนหิ วา สิปฺปายตเนหิ วา วิชฺชาภูจฺจเนหิ วา กรณียํ, อตฺถิ จ อจฺจริเยหิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าหากว่าสติที่เป็นเหตุให้รู้ภายหลังทำไปแล้วไม่มีไซ้ พวกศึกษางานศิลปะทั้งหลาย ก็ไม่มีกิจอะไร ๆ ที่ควรทำ โดยเป็นการงานที่ควรทำ โดยเป็นศิลปะที่ควรทำ หรือโดยเป็นฐานะแห่งวิชา ทั้งพวกอาจารย์ทั้งหลาย ก็ย่อมเป็นคนไร้ประโยชน์ ขอถวายพระพร แต่เพราะเหตุที่สติที่เป็นเหตุให้รู้ภายหลังทำไปแล้ว ก็มีอยู่ เพราะฉะนั้น จึงมีกิจที่ควรทำ โดยเป็นการงานที่ควรทำ โดยเป็นศิลปะที่ควรทำ หรือโดยเป็นฐานะแห่งวิชา และประโยชน์ด้วยอาจารย์ทั้งหลาย ก็มีอยู่”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

อภิขานนุตสติปญโท เอกาทสโม ฯ
จบอภิขานนุตสติปญทาข้อที่ ๑๑

สติวคฺโค ฉฏฺโง ฯ
จบสติวรรคที่ ๒

อิมฺสุมิ วคฺเค เอกาทส ปญทา ฯ
โนวรรคนี้ มีปัญหา ๑๑ ข้อ

๒.๗ อรูปธรรมมวตถานวคค

๒.๗ อรูปธรรมมวตถานวคค วรคควาตวักการกำหนดอรูปธรรม

๑. สติอุปปชชนปญห

๑. สติอุปปชชนปญหา

ปญหาว่าด้วยการเกิดขึ้นแห่งสติ

[๑] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน กตihakarehi สติ อุปปชชตี”ติ ?

[๑] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สติย่อมเกิดขึ้นโดยอาการเท่าไร ?”

“สตฺตรสหากาเรหิ มหาราช สติ อุปปชชตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สติย่อมเกิดขึ้นโดยอาการ
๑๗”

“กตเมหิ สตฺตรสหากาเรหิ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “สติย่อมเกิดขึ้นโดยอาการ ๑๗ อะไรบ้าง ?”

“อภิขานโตปิ มหาราช สติ อุปปชชตี, กฏุมิกายปิ สติ อุปปชชตี, โอพาริก-
วิญญานโตปิ สติ อุปปชชตี, หิตวิญญานโตปิ สติ อุปปชชตี, อหิตวิญญานโตปิ สติ
อุปปชชตี, สภาคนิมิตฺตโตปิ สติ อุปปชชตี, วิสภาคนิมิตฺตโตปิ สติ อุปปชชตี,
กถาภิญญานโตปิ สติ อุปปชชตี, ลกขณโตปิ สติ อุปปชชตี, สารณโตปิ สติ อุปปชชตี,
มุกฺกทาโตปิ สติ อุปปชชตี, คณนาโตปิ สติ อุปปชชตี, ธารณโตปิ สติ อุปปชชตี,
ภวานโตปิ สติ อุปปชชตี, โปตฺถกนิพนฺธนโตปิ สติ อุปปชชตี, อุปนิกฺเขปโตปิ สติ
อุปปชชตี, อนุภฺตโตปิ สติ อุปปชชตีติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะ
เป็นคนคงแก่เรียน, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะเป็นคนที่มีผู้อื่นกระตุ้นเตือนให้รู้สิ่งที่ได้ทำไปแล้ว,
สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะวิญญานโอฟาร, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะวิญญานที่เกื้อกูล, สติย่อม
เกิดขึ้น แม้เพราะวิญญานที่ไม่เกื้อกูล, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะนิมิตที่มีส่วนเหมือนกัน, สติ
ย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะนิมิตที่มีส่วนที่ไม่เหมือนกัน, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะการเข้าใจคำพูด,
สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะลักษณะ, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะการที่ผู้อื่นบอกให้ระลึก, สติย่อม
เกิดขึ้น แม้เพราะการบันทึก, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะการนับ, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะการ

ทรงจำ, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะภาวณา, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะคำบันทึกไว้ในสมุด, สติย่อมเกิดขึ้น แม้เพราะการเก็บไว้, สติย่อมเกิดขึ้น เพราะเป็นอารมณ์ที่เคยเสวย ฉะนั้นแล”

“กถิ อภิขานโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะเป็นคนคงแก่เรียนอย่างไร ?”

“ยถา มหาราช อายสุมา จ อานนุโท ชุชฺชุตตรา จ อุปาสิกา, เย วา ปน อญฺเฌปิ เกจิ ชาติสฺสรา ชาตี สฺรนฺติ, เหว อภิขานโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สติย่อมเกิดขึ้น เพราะเป็นผู้คงแก่เรียน ก็เหมือนกับท่านพระอานนท์ และนางชูชุตตราอุปาสิกา หรือแม้แต่คนอื่น ๆ บางพวกผู้ระลึกชาติได้ทั้งหลาย ย่อมระลึกชาติได้”

“กถิ กภูมิกาย สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะเป็นคนที่ผู้อื่นกระตุ้นเตือนให้รู้สิ่งที่ได้ทำไปแล้วอย่างไร ?”

โย ปกตียา มุฏฺฐสฺสติโก, ปเร จ ตํ สฺราปนตถํ นิพฺนฺนฺติ, เหว กภูมิกาย สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “บุคคลผู้มักหลงลืมสติ พอผู้อื่นกระตุ้นเตือนเพื่อให้ระลึกถึงสิ่งที่ได้ทำไปแล้วนั้น ก็ย่อมระลึกได้ สติย่อมเกิดขึ้นแม้เพราะเป็นคนที่ผู้อื่นกระตุ้นเตือนให้รู้สิ่งที่ได้ทำไปแล้วอย่างนี้

“กถิ โอพาริกวิญญาณโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะวิญญาณโอฟารอย่างไร ?”

ยทา รชฺเช วา อภิสิตฺโต โหติ, โสตาปตฺติผลํ วา ปตฺโต โหติ, เหว โอพาริกวิญญาณโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “สติย่อมเกิดขึ้นเพราะวิญญาณอันโอฟาร ก็เหมือนอย่างในคราวที่บุคคลได้อภิเษกในราชสมบัติ หรือบรรลู่โสดาปัตติผล ฉะนั้น

“กถิ หิตวิญญาณโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้นเพราะวิญญาณที่เกื้อกูลอย่างไร ?”

“ยมหิ สุขาปีโต, ‘อมุกสมิ เอวํ สุขาปีโต’ติ สรติ, เอวํ หิตวิญญาณโต สติ
อุปปชชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “บุคคลเป็นผู้เปี่ยมด้วยความสุขในทีเดียว ก็ย่อมระลึกได้ว่า
‘เราเป็นผู้เปี่ยมด้วยความสุขแล้วอย่างนี้ในที่โน้น’ ดังนี้ สติย่อมเกิดขึ้น เพราะวิญญาณที่
เกื้อกูลอย่างนี้

“กถํ อหิตวิญญาณโต สติ อุปปชชติ ?

พระเจ้ามลินทร์ตรัสว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะวิญญาณที่ไม่เกื้อกูลอย่างไร ?”

“ยมหิ ทุกขาปีโต, ‘อมุกสมิ เอวํ ทุกขาปีโต’ติ สรติ, เอวํ อหิตวิญญาณโต สติ
อุปปชชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “บุคคลเป็นผู้เปี่ยมไปด้วยความทุกข์ในทีเดียว ก็ย่อมระลึก
ได้ว่า ‘ในที่โน้น เราเป็นผู้เปี่ยมไปด้วยความทุกข์แล้วอย่างนี้’ ดังนี้ สติย่อมเกิดขึ้น เพราะ
วิญญาณที่ไม่เกื้อกูลอย่างนี้

“กถํ สภาคณิมิตฺตโต สติ อุปปชชติ ?

พระเจ้ามลินทร์ตรัสว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะนิมิตที่มีส่วนเหมือนกันอย่างไร ?”

“สทิสํ ปุคฺคํ ทิสฺวา มาตรํ วา ปีตรํ วา ภาตรํ วา ภคินี วา สรติ, โอฏฺฐํ วา
โคณํ วา คหฺรภํ วา ทิสฺวา อณฺเฑํ ตาทิสํ โอฏฺฐํ วา โคณํ วา คหฺรภํ วา สรติ, เอวํ
สภาคณิมิตฺตโต สติ อุปปชชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “บุคคลเห็นบุคคลที่เหมือนกับมารดาเป็นต้น ย่อมระลึก
ถึงมารดาหรือบิดา พี่น้องชายหรือพี่น้องหญิง เห็นอุฐุ โค หรือลา ย่อมระลึกถึงอุฐุ โค หรือลา
อื่น ๆ ที่เหมือนกัน สติย่อมเกิดขึ้น เพราะนิมิตที่มีส่วนเหมือนกันอย่างนี้

“กถํ วิสภาคณิมิตฺตโต สติ อุปปชชติ ?

พระเจ้ามลินทร์ตรัสว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะนิมิตที่มีส่วนไม่เหมือนกันอย่างไร ?”

“อสุกฺกสฺส นาม วณฺเณ เอทิสฺส, สทฺโท เอทิสฺส, คนฺโหฺ เอทิสฺส, รสฺส เอทิสฺส,
โผฏฺฐพฺโพ เอทิสฺสติ สรติ, เอวมฺปิ วิสภาคณิมิตฺตโตปิ สติ อุปปชชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “คือ ย่อมระลึกได้ว่า ‘สิ่งโน้น มีสีเช่นนั้น มีเสียงเช่นนั้น มี
กลิ่นเช่นนั้น มีรสเช่นนั้น มีโผฏฐัพพะเช่นนั้น’ ดังนี้ สติย่อมเกิดขึ้นแม้เพราะนิมิตที่มีส่วนไม่เหมือน

กันอย่างไร

“กถํ กถาภิญญาณโต สติ อุปปชชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการเข้าใจคำพูดอย่างไร ?”

“โย ปกติยา มุฏฺฐสฺสติโก โหติ, ตํ ปเร สราเปนฺติ, เตน โส สรติ, เอวํ กถา-
ภิญญาณโต สติ อุปปชชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ผู้ที่มีกหลงลืม พอถูกผู้อื่นบอกให้ระลึก เขาย่อมระลึกได้
เพราะคำพูดนั้น สติย่อมเกิดขึ้นเพราะการเข้าใจคำพูดอย่างนี้

“กถํ ลกฺขณโต สติ อุปปชชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะลักษณะอย่างไร ?”

“โย ปกติยา พลีพฺพทานํ องฺเคน ชานาติ, ลกฺขเณน ชานาติ, เอวํ ลกฺขณโต สติ
อุปปชชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ผู้รู้จักโคถึกทั้งหลายโดยอวัยวะตามปกติ ชื่อว่าย่อมรู้
โดยลักษณะ สติย่อมเกิดขึ้น เพราะลักษณะอย่างนี้

“กถํ สารณโต สติ อุปปชชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการให้ระลึกอย่างไร ?”

“โย ปกติยา มุฏฺฐสฺสติโก โหติ, โย ตํ ‘สราหิ โภ, สราหิ โภ’ติ ปฺนปฺปฺนํ สราเปติ,
เอวํ สารณโต สติ อุปปชชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ผู้ที่มีกหลงลืม พอผู้อื่นมาบอกให้ระลึกอยู่บ่อย ๆ ว่า ‘จง
ระลึกเข้าเถิดนะ พ่อมหาจำเริญ จงระลึกเข้าเถิดนะ พ่อมหาจำเริญ’ ดังนี้ (ก็ย่อมระลึกได้), สติ
ย่อมเกิดขึ้น เพราะการถูกผู้อื่นบอกให้ระลึกอย่างนี้

“กถํ มุฑฺดาโต สติ อุปปชชติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการบันทึกอย่างไร ?”

“ลปิยา ลิกฺขิตตฺตา ชานาติ ‘อิมฺสฺส อกฺขรฺสฺส อนนฺตรํ อิมํ อกฺขรํ กาทพฺพนฺ’ติ เอวํ มุทฺทาโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพราะได้ศึกษาวิธีเขียนไว้แล้ว จึงรู้ว่า ‘อักษรนี้ต้องทำไว้ติดกับอักษรตัวนี้ เป็นต้น’ สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการบันทึกอย่างนี้

“กถํ คณนาโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการนับอย่างไร ?”

“คณนาย ลิกฺขิตตฺตา คณกา พหุํปิ คณนฺติ, เอวํ คณนาโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพราะได้ศึกษาการนับเอาไว้แล้ว พวกคนผู้นับจึงนับจำนวนแม้มากมายได้ สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการนับอย่างนี้

“กถํ ธารณโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการทรงจำอย่างไร ?”

“ธารณาย ลิกฺขิตตฺตา ธารณกา พหุํปิ ธารเณฺติ, เอวํ ธารณโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “คือ เพราะศึกษาการทรงจำไว้แล้ว พวกคนผู้ทรงจำจึงจำได้แม้มากมาย สติย่อมเกิดขึ้นเพราะการทรงจำอย่างนี้

“กถํ ภาวนาโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการภาวนาอย่างไร ?”

“อิธ ภิกฺขุ อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรติ, เสยฺยถิทํ, เอกมฺปิ ชาตี เทวํปิ ชาติโย... เป.... อิติ สาการํ สอุทฺเทสํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรติ, เอวํ ภาวนาโต สติ อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “คือ ภิกษุในพระศาสนา นี้ ย่อมตามระลึกถึงขั้นที่ที่เคยอยู่ในภพก่อนได้เป็นอันมาก คือย่อมระลึกไปชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง ฯลฯ ย่อมระลึกถึงขั้นที่ เคยอยู่ในภพก่อน พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุทเทส อย่างนี้, สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการภาวนาอย่างนี้

“กถํ โปตุถกนิพฺพชฺชโต สติ อุปฺปชฺชติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะคำบันทึกไว้ในสมุดอย่างไร ?”

“ราชาโน ออนุสาสนิย อสุสรนฺตา ‘เอตํ โปตฺถกํ ออาหารถาติ, เตน โปตฺถเกน ออนุสรนฺติ, เอวํ โปตฺถกนิพนฺชนโต สติ อูปฺปชฺชติ ฯ”

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “คือ พระราชาทั้งหลาย เมื่อทรงระลึกในอนุศาสนีไม่ได้ จึงรับสั่งว่า ‘จงเอาสมุดเล่มนี้มา’ ทรงระลึกถึงอนุศาสนีได้ เพราะสมุดเล่มนั้น สติย่อมเกิดขึ้น เพราะคำบันทึกไว้ในสมุดอย่างนี้

“กถํ อูปฺนิกุเชปโต สติ อูปฺปชฺชติ ?”

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการเก็บไว้ได้อย่างไร ?”

“อูปฺนิกุชิตฺตํ ภาณํ ทิสฺวา สรติ, เอวํ อูปฺนิกุเชปโต สติ อูปฺปชฺชติ ฯ”

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “คือ พอเห็นสิ่งของที่เก็บไว้ ก็ย่อมระลึกได้ สติย่อมเกิดขึ้น เพราะการเก็บไว้อย่างนี้

“กถํ ออนุภูตโต สติ อูปฺปชฺชติ ?”

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “สติย่อมเกิดขึ้น เพราะเป็นอารมณ์ที่เคยเสวยอย่างไร ?”

“ทิจฺจตฺตฺตา รูปี สรติ, สุตฺตฺตฺตา สทฺทํ สรติ, ฆายิตฺตฺตา คณฺฐํ สรติ, สายิตฺตฺตา รสํ สรติ, ผุฏฺจตฺตฺตา โผฏฺจพฺพํ สรติ, วิญญาตฺตฺตา ฆมฺมํ สรติ, เอวํ ออนุภูตโต สติ อูปฺปชฺชติ ฯ”

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “คือ ย่อมระลึกถึงรูปได้ เพราะเคยเห็น ย่อมระลึกถึงเสียงได้ เพราะเคยได้ยิน ย่อมระลึกถึงกลิ่นได้ เพราะเคยดม ย่อมระลึกถึงรสได้ เพราะเคยลิ้ม ย่อมระลึกถึงโผฏฐัพพะได้ เพราะเคยสัมผัส ย่อมระลึกถึงธรรมได้ เพราะเคยรู้ สติย่อมเกิดขึ้น เพราะเป็นอารมณ์ที่เคยเสวยอย่างนี้

อิเมหิ โข มหาราช สตฺตรสหาการเหหิ สติ อูปฺปชฺชติ”ติ ฯ”

ขอถวายพระพรมหาบพิตร สติย่อมเกิดขึ้นโดยอาการ ๑๗ อย่าง เหล่านี้แล”

“กลฺโลสิ ภาณเต นาคเสนา”ติ ฯ”

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สติอูปฺปชฺชนปฺญโท ปจฺโม ฯ

จบสติอูปฺปชฺชนปฺญทาขัทธิ ๑

๒. พุทธคุณสติปฏิลาภปัญหา

๒. พุทธคุณสติปฏิลาภปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการได้สติระลึกถึงพระพุทธรูป

[๒] ราชา อาห “ภนุเต นาคเสน ตุมเห เอตํ ภณถ ‘โย วสุสสํ อกฺขลํ กเรยฺย, มรณกาลे ज एकं पुत्तकुณं สตี ปฏิลเกยฺย, โส เทเวสุ อูปฺชเชยฺยา’ติ เอตํ น สทฺทหามิ, เอวฺจ ปน วเทถ ‘เอเกน ปาณาติปาเตน นริเย อูปฺชเชยฺยา’ติ เอตมปิ น สทฺทหามิ”ติ ฯ

[๒] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านพากันกล่าวว่า ‘บุคคลใดทำแต่อกุศลไปตลอด ๑๐๐ ปี แต่ในเวลาใกล้ตาย กลับได้สติระลึกถึงพระพุทธรูป บุคคลนั้น ฟังได้เกิดในหมู่เทวดาทั้งหลาย’ ดังนี้ โยมไม่เชื่อคำที่ว่านี้หรือ อีกอย่างหนึ่ง แม้คำที่พวกท่านกล่าวกันอย่างนี้ว่า ‘บุคคลฟังเกิดขึ้นในนรกได้ เพราะปาณาติบาตที่ได้ทำไว้แล้วครั้งเดียว’ แม้เรื่องนี้ โยมก็ไม่เชื่อหรือ”

“ตํ ก็ มณฺเณสิ มหาราช, ชุทฺทโกปิ ปาสาโณ วินา นาวาย อุกฺเก อูปฺปิลเวยฺยา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ก้อนหินแม้เล็ก ๆ เว้นจากการใช้เรือ ก็ฟังลอยอยู่เหนือน้ำได้หรือไม่ ?”

“น หิ ภนุเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “หามีได้หรือ พระคุณเจ้า”

“กิณฺุ โข มหาราช วาหสตมฺปิ ปาสาณานํ นาวาย อาโรปิตํ อุกฺเก อูปฺปิลเวยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก้อนหินแม้ขนาด ๑๐๐ เล่มเกวียน ที่เขาบรรทุกไว้ในเรือ ฟังลอยอยู่เหนือน้ำได้หรือไม่ ?”

“อาม ภนุเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ได้ พระคุณเจ้า”

“ยถา มหาราช นาวา, เอวํ กุสลานิ กมฺมานิ ทฏฺฐพฺพานิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุคคลพึงเห็นกุศลกรรมทั้งหลายว่า เปรียบเหมือนเรือเกิด”

“กลุโลสิ ภาณเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

พุทธคุณสติปฏิลาภปญฺโท ทฺติโย ฯ

จบพุทธคุณสติปฏิลาภปัญหาข้อที่ ๒

๓. ทุกขุปปหานวายมปญฺห

๓. ทุกขุปปหานวายมปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความพยายามเพื่อละทุกข์

[๓] ราชา อาห “ภาณเต นาคเสน กิ ตุมฺเห อตีตสฺส ทุกฺขสฺส ปหานาย วายมถา”ติ ?

[๓] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านยอมพยายามเพื่อละทุกข์ที่เป็นอดีตหรือไร ?”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามีได้ มหาบพิตร”

“กิ ปน ภาณเต อนาคตสฺส ทุกฺขสฺส ปหานาย วายมถา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า พวกท่านพากันพยายามเพื่อจะละทุกข์ที่เป็นอนาคตหรือ ?”

“น หิ มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามีได้ มหาบพิตร”

“กิ ปน ปจฺจุปปนฺนสฺส ทุกฺขสฺส ปหานาย วายมถา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พวกท่าน ย่อมพยายามเพื่อจะละทุกข์ที่เป็นปัจจุบันหรือ ?”

“น หิ มหาราชชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามีได้ มหาบพิตร”

“ยถิ ตุมฺเห น อตีตสฺส ทฺกฺขสฺส ปหานาย วายมถ, น อนาคตสฺส ทฺกฺขสฺส ปหานาย วายมถ, น ปจฺจุปฺปนฺนสฺส ทฺกฺขสฺส ปหานาย วายมถ, อถ กิมตฺถาย วายมถา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ถ้าหากว่า พวกท่านมิได้พยายามเพื่อละทุกข์ที่เป็นอดีต มิได้พยายามเพื่อละทุกข์ที่เป็นอนาคต มิได้พยายามเพื่อละทุกข์ที่เป็นปัจจุบันไซ้ร้ เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกท่านพยายามไปเพื่อประโยชน์อะไร ?”

เถโร อาห “กีนฺติ มหาราช ‘อิทญจ ทฺกฺขํ นีรฺุชฺฌเมยฺย, อญฺญญจ ทฺกฺขํ นฺุชฺชเชยฺยา’ติ เอตตฺถาย วายมามา”ติ ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร เพื่อประโยชน์อะไรนะหรือ พวกอาตมภาพยอมพยายามเพื่อประโยชน์แก่อะไรนี้คือ ‘ทุกข์นี้พึงดับไปเสีย และทุกข์อื่น ก็ไม่พึงเกิดขึ้น’

“อตุถิ ปน เต ฆนฺเต นาคเสน อนาคตํ ทฺกฺขนฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ก็แต่ว่า ทุขข์ที่เป็นอนาคตของท่าน มีอยู่หรือ ?”

“นตุถิ มหาราชชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ไม่มีหรือ มหาบพิตร”

“ตุมฺเห โข ฆนฺเต นาคเสน อติปณฺหิตา, เย ตุมฺเห อสนฺตานิ อนาคตานิ ทฺกฺขานํ ปหานาย วายมถา”ติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านล้วนเป็นผู้ฉลาดเกิน ที่พากันพยายามเพื่อละทุกข์ที่เป็นอนาคต ซึ่งยังไม่มีอยู่”

“อตุถิ ปน เต มหาราช เกจิ ปฏฺิราชาโน ปจฺจตุถิกา ปจฺจามิตฺตา ปจฺจุปฺภูจิตฺตา โหนฺตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระราชาฝ่ายตรงกันข้ามทั้งหลายบาง พระองค์ผู้เป็นข้าศึก ศัตรู ผู้รุกราน ของพระองค์ มีอยู่หรือไม่ ?”

“อาม ภนฺเต อตฺถิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ มีอยู่ พระคุณเจ้า”

“ก็ หนู โข มหาราช ตทา ตุมฺเห ปรีชํ ขณาเปยฺยาถ, ปาการิ จินาเปยฺยาถ, โคปุริ การาเปยฺยาถ, อฏฺฐาลกํ การาเปยฺยาถ, ธณฺณํ อติหฺราเปยฺยาถา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระองค์ทรงรับสั่งให้ขุดคูเมือง ให้ก่อกำแพง ให้สร้างประตูเมือง ให้สร้างป้อม ให้เก็บเกี่ยวธัญญาหารไว้ ในคราวนั้นหรือหนอ ?”

“น หิ ภนฺเต ปฏฺฐิกจฺเจว ตํ ปฏฺฐิตตํ โหตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า ก็จะมีการให้ขุดคูเมืองไว้เป็นต้นนั้น จำเป็นต้องเตรียมการเสียแต่เนิ่น ๆ เลย”

“ก็ ตุมฺเห มหาราช ตทา หตฺถิสฺสมี สิฏฺเฆยฺยาถ, อสฺสสฺสมี สิฏฺเฆยฺยาถ, รตฺสฺสมี สิฏฺเฆยฺยาถ, ธนฺสฺสมี สิฏฺเฆยฺยาถ, ฤตฺสฺสมี สิฏฺเฆยฺยาถา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พวกพระองค์ทรงศึกษาในเรื่องช้าง ทรงศึกษาในเรื่องม้า ทรงศึกษาในเรื่องรถ ทรงศึกษาในเรื่องธนู ทรงศึกษาในเรื่องหอก ก็ในคราวนั้นหรือ ?”

“น หิ ภนฺเต, ปฏฺฐิกจฺเจว ตํ สิฏฺธิตํ โหตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า ก็มีการศึกษาในเรื่องช้างเป็นต้นนั้น จำเป็นต้องเตรียมการเสียแต่เนิ่น ๆ เลย”

“กิสฺสตุถายา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพื่อประโยชน์อะไรหรือ ?”

“อนาคตานํ ภนฺเต ภยานํ ปฏฺฐิปาหนตฺถายา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เพื่อประโยชน์คือการป้องกันภัยทั้งหลายที่ยังมาไม่ถึง”

“กิหนู โข มหาราช อตฺถิ อนาคตํ ภยนุ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ภัยที่เป็นอนาคตมีอยู่หรือหนอ ?”

“นตฺถิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ยังไม่มีหรือ พระคุณเจ้า”

“ตุมเห จ โข มหาราช อติปณฺฑิตา, เย ตุมเห อสนฺตานิ อนาคตานิ ภายานํ ปฏิพาหนตฺถาย ปฏิยาเทถา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็พวกพระองค์แล ล้วนทรงเป็นผู้ฉลาดเกิน ที่ทรงเตรียมการเพื่อป้องกันภัยที่เป็นอนาคต ซึ่งยังไม่มี”

“ภิกฺขุโย โอบมฺมํ กโรหิตฺติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ตํ ก็ มณฺฑลฺลํ มหาราช, ยทา ตฺวํ ปิปาสิโต ภเวยฺยาสฺสิ, ตทา ตฺวํ อุทฺพานํ ขณาเปยฺยาสฺสิ, โปกฺขรณฺนิ ขณาเปยฺยาสฺสิ, ตพากํ ขณาเปยฺยาสฺสิ ‘ปานีเย ปิวิสฺสามิ’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร พระองค์ทรงเกิดกระหายน้ำในเวลาใด พระองค์ก็รับสั่งให้เขาชุดบ่อน้ำ ให้ชุดสระโบกขรณี ให้ชุดตระพังน้ำ ด้วยทรงดำริว่า ‘เราจักดื่มน้ำ ในเวลานั้นหรือ ?’

“น หิ ภาณฺเต, ปฏิกฺจเจว ตํ ปฏิยตฺตํ โหตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า ก็จะมีการให้ชุดบ่อน้ำเป็นต้นนั้น จำเป็นต้องเตรียมการเสียแต่เนิ่น ๆ เลย”

“กิสฺสตุถฺถายา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพื่อประโยชน์อะไรหรือ ?”

“อนาคตานิ ภาณฺเต ปิปาसानํ ปฏิพาหนตฺถาย ปฏิยตฺตํ โหตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “มีการเตรียมการเพื่อประโยชน์คือการป้องกันความหิวกระหายที่จะเกิดในอนาคต พระคุณเจ้า”

“อตฺถิ ปน มหาราช อนาคตา ปิปาสา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็ความหิวกระหายที่เป็นอนาคต มีอยู่หรือ ?”

“นตฺถิ ภาณฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ยังไม่มีหรือ พระคุณเจ้า”

“ตุมเห โข มหาราช อติปณฺหิตา, เย ตุมเห อสนฺตานํ อนาคตานํ ปิปาसानํ ปฏิพาหนตฺถาย ตํ ปฏฺฐิยาเทถา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พวกพระองค์แล ล้วนทรงเป็นผู้ฉลาดเกิน ที่ตระเตรียมกิจการให้ขุดบ่อน้ำเป็นต้นนั้นไว้ เพื่อประโยชน์คือการป้องกันความหิวกระหายที่เป็นอนาคต ซึ่งยังไม่มี”

“ภฺยโย โอบมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ตํ ก็ มณฺเฐสิ มหาราช, ยทา ตฺวั พุฏฺฐุขิโต ภเวยฺยาสิ, ตทา ตฺวั เขตฺตํ กสาเปยฺยาสิ, สาลิ วปาเปยฺยาสิ ‘ภตฺตํ ภูณฺชิสุสสามิ’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร พระองค์ทรงเกิดหิวข้าวขึ้นมาในเวลาใด พระองค์ก็รับสั่งให้ไถนา ให้หว่านข้าวสาลี ด้วยทรงดำริว่า ‘เราจักกินข้าว’ ดังนี้ ในเวลานั้นหรือ ?”

“น หิ ภาณฺเต, ปฏิกจฺเจว ตํ ปฏิยตฺตํ โหติ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า กิจมีการให้ไถนาเป็นต้นนั้น จำเป็นต้องเตรียมการเสียแต่เนิ่น ๆ เลย”

“กิสฺสตุถายา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพื่อประโยชน์อะไรหรือ ?”

“อนาคตานํ ภาณฺเต พุฏฺฐุขานํ ปฏิพาหนตฺถายา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เพื่อประโยชน์คือการป้องกันความหิวที่เป็นอนาคต”

“อตฺถิ ปน มหาราช อนาคตา พุฏฺฐุขา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็ความหิวที่เป็นอนาคต มีอยู่หรือ ?”

“นตฺถิ ภาณฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ยังไม่มีหรือ พระคุณเจ้า”

“ตุมเห โข มหาราช อติปณฺฑิตา, เย ตุมเห อสนฺตานํ อนาคตานํ พุกฺกุขานํ
ปฏฺฐิพาทนตฺถาย ปฏฺฐิยาเทถา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พวกพระองค์แล ล้วนทรงเป็นผู้ฉลาด
เกิน ที่ตระเตรียมการเพื่อประโยชน์คือการป้องกันความหิวที่เป็นอนาคต ซึ่งยังไม่มี”

“กลฺโลสิ ฆนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ทุกฺขปฺปทานวายมปฺญฺโท ตติโย ฯ

จบทุกขปฺปทานวายมปฺญฺทาข้อที่ ๓

๔. พรหมโลกปญฺห

๔. พรหมโลกปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยระยะทางไปพรหมโลก

[๔] ราชา อาห “ฆนฺเต นาคเสน กิวกุโร อิตฺตํ พรหมโลกํ”ติ ?

[๔] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พรหมโลกอยู่ไกลจากนี้ไปเท่าไร ?”

“กุโร โข มหาราช อิตฺตํ พรหมโลกํ กุฎฏาคารมตฺตา สิลลา ตมฺหา ปตฺติตา
อโหฺรตฺเตน อฏฺฐจตฺตาสีสโยชนสทฺสทานิ ฆสฺสमानา จตฺุหิ มาเสหิ ปถวียํ ปตฺติฏฺฐเหยฺยา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พรหมโลกอยู่ไกลจากนี้ไป
ชั่วกัอนหินขนาดเท่าเรือขนยอด ตกจากพรหมโลกนั้น ลอยเคว้งคว้างไปทั้งวันทั้งคืน ลี้ระยะ
ทาง ๔๘,๐๐๐ โยชน์ โดยใช้เวลา ๔ เดือน ก็ตกถึงพื้นดิน”

“ฆนฺเต นาคเสน ตุมฺเห เอวํ ฆณฺเฑ ‘เสยฺยถาปี พลวา ปุริโส สมินฺชิตํ วา พาทํ
ปสาเรยฺย, ปสาริตํ วา พาทํ สมินฺชเยยฺย, เอเวเมว อิทฺุหิมา ภิกฺขุ เจโตวสิปฺปตฺโต ชมฺพุทฺธิเป
อนฺตรหิตํ พรหมโลกํ ปาตฺุภเวยฺยา’ติ เอตํ วจฺหนํ น สทฺทหามิ, เอวํ อตฺิสฺสํ ตาว พหฺุณฺนิ
โยชนสตานิ คจฺฉิสฺสตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันอย่างนี้ว่า ‘ภิกษุผู้มีฤทธิ์
ผู้ได้เจโตวสิ พึงหายตัวที่ชมพูทวีป ไปปรากฏตัวที่พรหมโลก ชั่วระยะเวลาดูบุรุษผู้มีกำลัง

เหยียดแขนที่คู้ออกไป หรือคู้แขนที่เหยียดอยู่เข้ามา ฉะนั้น โยมไม่เชื่อคำที่ว่านี้หรอก ภิกษุ
จักไปสิ้นทางหลายร้อยโยชน์ถึงเพียงนั้น ได้เร็วยิ่งอย่างนี้เชียวหรือ”

เถโร อาห “กุหิ ปน มหาราช ตว ชาตภูมี”ติ ?

พระเถระกล่าวถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ชาตภูมีของพระองค์อยู่ที่ไหน ?”

“อตุถิ ฆนฺเต อลฺสฺนุโท นาม ทีโป, ตตฺถาหิ ชาโต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “มีเกาะแห่งหนึ่ง ชื่อว่าอลสันทะ โยมเกิดที่เกาะนั้น”

“กิวฺภูโร มหาราช อิตฺถ อลฺสฺนุโท โหตี”ติ ?

พระเจ้านาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เกาะอลสันทะ อยู่ไกลจากที่นี่ไปสัก
เท่าไร ?”

“ทุวิมตฺตานิ ฆนฺเต โยชนฺสฺตานี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไกลจากที่นี่ไปประมาณ ๒๐๐ โยชน์ พระคุณเจ้า”

“อภิฆานาสิ ญฺ ตฺวํ มหาราช, ตตฺถ กิณฺจิทฺเว กรณียํ กริตฺวา สริตา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระองค์ก็ทรงทราบมิใช่หรือว่า
พระองค์ก็ทรงระลึกถึงพระราชกรณียกิจบางอย่างที่ทรงกระทำไว้แล้ว ณ ที่เกาะแห่งนั้นได้ ?”

“อาม ฆนฺเต สฺรามิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมระลึกได้”

“ลหุ โข ตฺวํ มหาราช คโตสิ ทุวิมตฺตานิ โยชนฺสฺตานี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระองค์เสด็จไปสิ้นระยะทางประมาณ
๒๐๐ โยชน์ได้เร็วเสียจริงหนอ”

“กลฺโลสิ ฆนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

พฺรหฺมโลกปญฺโท จตฺตฺโต ฯ

จปพรหมโลกปญฺหาชฺชอที ๔

๕. ทูวินน์ โลกุปปนนาน สมกภาวปณฺห

๕. ทูวินนัง โลกุปปนนานัง สมกภาวปณฺหา

ปัญหาว่าด้วยภาวะที่บุคคล ๒ คนใช้เวลาอุบัติในโลกเท่ากัน

[๕] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน โย อิท กาลงฺกโต พุรหมฺโลกे อุปฺปชฺชชฺชเยย, โย จ อิท กาลงฺกโต กสฺมีเร อุปฺปชฺชชฺชเยย, โก จิรตรํ โก สิมฺตรนฺ”ติ ?

[๕] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลผู้ตายในเมืองนี้ แล้วเกิดขึ้นที่ พรหมโลก กับบุคคลที่ตายในเมืองนี้แล้ว เกิดขึ้นในเมืองกัสมิระ ใครช้าเร็วกว่ากัน ?”

“สมกํ มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เท่ากัน มหาบพิตร”

“โอปมมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“กุหิ ปน มหาราช ตว ชาตนฺตรนฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระนครที่ประสูติของพระองค์ อยู่ที่ไหน ?”

“อตุถิ ภนฺเต กลสิคาโม นาม, ตตุถาหํ ชาโต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “มีหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ชื่อว่ากลสิ โยมเกิดที่นั่น”

“กิวฑูโร มหาราช อิตโต กลสิคาโม โหตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร หมู่บ้านชื่อว่ากลสิ อยู่ห่างไกลจากที่นี่ไปเท่าไร ?”

“ทฺวิมตฺตานิ ภนฺเต โยชนสตานิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ประมาณ ๒๐๐ โยชน์ พระคุณเจ้า”

“กิวฑูริ มหาราช อิตโต กสฺมีริ โหตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เมืองกัสมิระอยู่ห่างไกลไปจากที่นี่เพียงไร ?”

“ทิวาส ภาณุเต โยชนานี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ประมาณ ๑๒ โยชน์ พระคุณเจ้า”

“อิงฆ ตูว์ มหาราช กลสคามิ จินฺเตหี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เอาละ มหาบพิตร ขอพระองค์จงทรงนึกถึงหมู่บ้านชื่อว่ากลสิเถิด”

“จินฺติโต ภาณุเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โยมนึกแล้ว พระคุณเจ้า”

“อิงฆ ตูว์ มหาราช กสฺมีร์ จินฺเตหี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เอาละ มหาบพิตร ขอพระองค์จงทรงนึกถึงเมืองกัสมิระเถิด”

“จินฺติตํ ภาณุเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โยมนึกแล้ว พระคุณเจ้า”

“กตมํ ญ โข มหาราช จิเรน จินฺติตํ, กตมํ สีมฺตฺรณฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร สถานที่แห่งไหนหนอ เป็นสถานที่ที่พระองค์ทรงใช้เวลาในการนึกช้าเร็วกว่ากัน ?”

“สมกํ ภาณุเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เท่ากัน พระคุณเจ้า”

“เอเวเมว โข มหาราช โย อิท กาลงฺกโต พุรหมฺโลเก อุปฺปชฺเชยฺย, โย จ อิท กาลงฺกโต กสฺมีเร อุปฺปชฺเชยฺย, สมกํเยว อุปฺปชฺชนฺติ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ บุคคลผู้ตายในเมืองนี้แล้ว ไปเกิดขึ้นในพรหมโลก กับบุคคลที่ตายในเมืองนี้แล้ว ไปเกิดขึ้นในเมืองกัสมิระ ย่อมเกิดขึ้นใช้เวลาเท่ากันนั่นแหละ”

“ภฺยโย โอปมฺมํ กโรหี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้ยิ่งขึ้นอีกหน่อยเถิด”

“ตํ ก็ มณฺเฑสิ มหาราช, เทว สกฺุณา อากาเสน คจฺเจยฺยํ, เตสฺส เอโก อุกฺุเจ รุกฺุเข นิสฺสีเทยฺย, เอโก นีเจ รุกฺุเข นิสฺสีเทยฺย, เตสฺสํ สมกํ ปติฏฺุจิตานํ กตมสฺส ฉายา ปจฺมตฺรํ ปถวียํ ปติฏฺุจเหยฺย, กตมสฺส ฉายา จิเรน ปถวียํ ปติฏฺุจเหยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนี้ว่าอย่างไร นก ๒ ตัว บินไปทางอากาศ ในนก ๒ ตัวนั้น ตัวหนึ่งจับที่ต้นไม้กิ่งสูง อีกตัวจับที่เกาะต้นไม้กิ่งต่ำ บรรดานก ๒ ตัวที่ลงจับใช้เวลาเท่ากัน เงามของนกตัวไหนถึงพื้นดินก่อน เงามของนกตัวไหนใช้เวลาถึงพื้นดินช้ากว่า ?”

“สมกํ ภาฺุเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช้เวลาเท่ากัน พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช โย อิทฺ กาลงฺกโต พฺุรหฺมโลเก อฺุปปชฺุเซยฺย, โย จ อิทฺ กาลงฺกโต กสฺมิเร อฺุปปชฺุเซยฺย, สมกํเยว อฺุปปชฺุชนฺุติ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ บุคคลผู้ที่ตายในเมืองนี้แล้วไปเกิดขึ้นในพรหมโลก กับบุคคลผู้ที่ตายในเมืองนี้แล้วไปเกิดขึ้นในเมืองกัสมิระ ย่อมเกิดขึ้นใช้เวลาเท่ากันนั่นแหละ”

“กลฺุโลสิ ภาฺุเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ทฺุวิณฺุํ โสภุปฺุณฺุณานํ สฺมกภาวปฺุญฺุโท ปฺุญฺุโฆ ๑

จบทวิณฺุํ โสภุปฺุณฺุณานํ สฺมกภาวปฺุญฺุทาซฺุทธิ ๕

๖. โปชฌงฺคปญฺุหา

๖. โปชฌงฺคปญฺุหา

ปัญหาวาด้วยองค์แห่งโปชฌงค์

[๖] ราชอาห “กติ นฺุ โข ภาฺุเต นาคเสน โปชฌงฺคา”ติ ?

[๖] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน โปชฌงค์มีเท่าไรหนอ ?”

“สตุต โข มหาราช โพชฌงคา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร โพชฌงคมี ๗ อย่าง”

“กตติ ปน ภานเต โพชฌงเคหิ พุชฌตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า บุคคลย่อมตรัสรู้ด้วยโพชฌงคเท่าไร ?”

“เอเกน โข มหาราช โพชฌงเคน พุชฌติ ฌมมวิจยสมโพชฌงเคนา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร บุคคลย่อมตรัสรู้ด้วยโพชฌงค้อย่างเดียว คือ ด้วยฌมมวิจยสัมโพชฌงค์”

“อถ กิสฺส นุ โข ภานเต วุจฺจนฺติ ‘สตุต โพชฌงคา’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุอะไรหนอ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ‘โพชฌงคมี ๗ อย่างเล่า’ พระคุณเจ้า”

“ตํ ก็ มณฺณสิ มหาราช, อสิ โกลิยา ปกฺขิตฺโต อคฺคหิตฺโต หตฺถเณ อสุสฺหติ เจชฺชํ จินฺหิตฺตุนุ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระองค์ทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ดาบที่สอดไว้ในฝัก มิได้ใช้มือชักออกมา สามารถที่จะฟันให้ขาดได้หรือ ?”

“น หิ ภานเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “มิได้หรือ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช ฌมมวิจยสมโพชฌงเคน วินา จหิ โพชฌงเคหิ น พุชฌตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ เว้น ฌมมวิจยสัมโพชฌงค์เสีย บุคคลจะตรัสรู้ด้วยโพชฌงค์ ๖ อย่าง (ที่เหลือ) หาได้ไม่”

“กลฺโลสิ ภานเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

โพชฌงคปญฺโท ฉฏฺโง ๑

จบโพชฌงคปัญหาคอที่ ๒

๗. ปาปบุญฉาน อปฺปานปฺปภาวปญฺห

๘. ปาปบุญญานัง อปฺปานปฺปภาวปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยบาปมีน้อย บุญมีได้มาก

[๗] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน กตรํ หนู โข พหุตรํ ปุญฺณํ วา อปฺปญฺณํ วา”ติ ?

[๗] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน อย่างไหนหนอแลมีได้มากกว่ากัน บุญหรือบาป ?”

“ปุญฺณํ โข มหาราช พหุตรํ, อปฺปญฺณํ โลกนุ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุญมีได้มากกว่า บาปมีได้หน้อยเดียว”

“เกน การณนา”ติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “เพราะเหตุอะไรหรือ ?”

“อปฺปญฺณํ โข มหาราช กโรนฺโต วิปฺปฏิสารี โหติ ‘ปาปกมฺมํ มยา กตฺนฺติ, เตน ปาปํ น วฑฺฒติ ฯ ปุญฺณํ โข มหาราช กโรนฺโต อวิปฺปฏิสารี โหติ, อวิปฺปฏิสารีโน ปาโมชฺชํ ชายติ, ปมฺพิตฺตสฺส ปีติ ชายติ, ปีติมนฺตสฺส กาโย ปสฺสสมฺภติ, ปสฺสทฺทกาโย สุขํ เวเทติ, สุขีโน จิตฺตํ สมายิยติ, สมายิโต ยถาภูตํ ปชานาติ, เตน การณนํ ปุญฺณํ วฑฺฒติ ฯ ปุริโส โข มหาราช ฉินฺนหตฺถปาโท ภควโต เอกํ อปฺปปลหตฺถํ ทตฺวา เอกนฺวฺติ-กปฺปานิ วินิปาตํ น คจฺฉิสฺสติ ฯ อิมินาปิ มหาราช การณนํ ภณามิ ‘ปุญฺณํ พหุตรํ, อปฺปญฺณํ โลกนุ’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร บุคคลเมื่อทำบาป ย่อมเป็นผู้มีความเดือดร้อนใจว่า ‘เราได้ทำกรรมชั่วไว้แล้วหนอ’ เพราะเหตุนั้น บาปจึงไม่เจริญ ขอถวายพระพร เมื่อได้ทำบุญ ก็หาความเดือดร้อนใจมิได้ บุคคลผู้หาความเดือดร้อนใจมิได้ ย่อมเกิดความบันเทิง บุคคลผู้บันเทิง ย่อมเกิดความอิมเอบใจ กายของบุคคลผู้มีใจอิมเอบ ย่อมระงับ บุคคลผู้มีกายระงับ ย่อมเสวยสุข จิตของบุคคลผู้มีความสุข ย่อมตั้งมั่นโดยชอบ บุคคลผู้มีจิตตั้งมั่น โดยชอบ ย่อมรู้ชัดได้ตามความเป็นจริง เพราะเหตุนี้ บุญย่อมเจริญได้ ขอถวายพระพร บัณฑิตผู้มีมือและเท้าด้วน ได้ถวายดอกอบุลกำมือเดียวแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วจักไม่ไปสู่วินิบาตภูมิตลอด ๘๑ กัป ขอถวายพระพร แม้เพราะเหตุนี้ อาตมภาพจึงกล่าวว่า ‘บุญมีได้มากกว่า

บาปมีได้นิดหน่อย’

“กลโลสิ ฆนเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามีลินทร์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ปาปบุญญานํ อูปานูปภาวปญโท สุตโตโม ฯ

จบปาปบุญญานัง อูปานูปภาวปัญหาคอที่ ๗

๘. ชานนตาชานนตปาปกรรมปญห

๘. ชานนตาชานนตปาปกรรมปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการทำกรรมชั่วแห่งบุคคลผู้รู้และผู้ที่ไม่รู้

[๘] ราชา อาห “ฆนเต นาคเสน โย ชานนโต ปापกम्मํ กโรติ, โย อชานนโต ปापกम्मํ กโรติ, กสฺส พหุตรํ อပ္ญญนุ”ติ ?

[๘] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลหนึ่งรู้ผู้ทำกรรมชั่ว บุคคลหนึ่งไม่รู้ผู้ทำกรรมชั่ว บาปของใครมีมากกว่ากัน ?”

เถโร อาห “โย โข มหาราช อชานนโต ปापกम्मํ กโรติ, ตสฺส พหุตรํ อပ္ญญนุ”ติ ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ผู้ที่ไม่รู้ผู้ทำกรรมชั่ว บาปของบุคคลนั้น ย่อมมีมากกว่า”

“เตนหิ ฆนเต นาคเสน โย อมฺหากํ ราชปฺตุโต วา ราชมฺหามตฺโต วา อชานนโต ปापกम्मํ กโรติ, ตํ มยํ ทิกฺขณํ ทณฺฑเฆมา”ติ ?

พระเจ้ามีลินทร์ตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้น พระคุณเจ้านาคเสน ผู้ใดเป็นราชโอรส หรือเป็นราชมหาอำมาตย์ของโยม ไม่รู้ผู้กระทำการกรรมชั่ว โยมก็ต้องให้ลงโทษผู้นั้นเป็น ๒ เท่าละซิ”

“ตํ ก็ มณฺณสิ มหาราช, ตตฺตํ อโยคฺพุ อาทิตฺตํ สมฺปชฺชลิตํ สฺโขติภฺภูตํ, เอโก ชานนโต คณฺเหยย, เอโก อชานนโต คณฺเหยย, กตโม พลวตรํ พยฺเหยยา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ก้อนเหล็กที่ถูกเผาจนร้อนโพลงโชติช่วงซ้ชวาล, คนหนึ่งรู้ผู้ฟังจับ, คนหนึ่งไม่รู้ผู้

“ฟังจับ คนไหน ฟังถูกไฟไหม้มากกว่า ?”

“โย โข ภนฺเต อชานนฺโต คณฺเหยฺย, โส พลวตฺรํ ทฺยเหยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ผู้ใดไม่รู้ อยู่ ฟังจับ, ผู้นั้นฟังถูกไฟไหม้มากกว่า”

“เอวเมว โข มหาราช โย อชานนฺโต ปาปกมฺมํ กโรติ, ตสฺส พหุตฺรํ อปฺภุณฺหนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ บุคคลผู้ไม่รู้ อยู่ ทำกรรมชั่ว บาปของเขาเยอมีมากกว่า”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ชานนฺตาชานนฺตปาปกรณฺปนฺโท อฏฺฐโม ฯ

จบชานนฺตาชานนฺตปาปกรณฺปัญฺหาที่ ๘

๙. อุตฺตรกฺรฺกาतिकมนฺปญฺห

๙. อุตฺตรกฺรฺกาतिकมนฺปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยการไปสู่อุตฺตรกฺรฺทวิปเป็นต้น

[๙] ราชฯ อาห “ภนฺเต นาคเสน อตฺถิ โกจฺจิ, โย อิมินา สรีเรน อุตฺตรกฺรฺภู วา คจฺเจยฺย พุรฺหมโลกํ วา อญฺญํ วา ปน ทิปนฺ”ติ ?

[๙] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลบางคนผู้ไปอุตฺตรกฺรฺทวิป หรือ พรหมโลก ก็หรือว่าฟังไปทวิปอื่นด้วยร่างกายนี้ มีอยู่หรือ ?”

“อตฺถิ มหาราช โย อิมินา จาตุมฺมหาภฺภูติเกน กาเยน อุตฺตรกฺรฺภู วา คจฺเจยฺย, พุรฺหมโลกํ วา, อญฺญํ วา ปน ทิปนฺ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร บุคคลผู้ไปอุตฺตรกฺรฺทวิป หรือพรหมโลก ก็หรือว่าฟังไปทวิปอื่น ด้วยร่างกายที่ประกอบด้วยมหาภฺภูตฺรูป ๔ นี้ มีอยู่”

“กถํ ภนฺเต นาคเสน อิมินา จาตุมฺมหาภฺภูติเกน กาเยน อุตฺตรกฺรฺภู วา คจฺเจยฺย, พุรฺหมโลกํ วา, อญฺญํ วา ปน ทิปนฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินทร์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เขาไปอุตตรกुरुทวีป หรือพรหมโลก ก็หรือว่าพึงไปทวีปอื่น ด้วยร่างกายที่ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ นี้ ได้อย่างไร ?”

“อภิขานาสิ นุ ตูว์ มหาราช อิมิสฺสา ปถวียา วิทถฺถี วา รตนํ วา ลงฺฆิตา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระองค์ทรงทราบหรือไม่ว่า พระองค์ก็ทรงกระโดดจากพื้นดินนี้สูงขึ้นไปคืบหนึ่งก็ได้ ศอกหนึ่งก็ได้ ?”

“อาม ภนฺเต อภิขานามิ ‘อหํ ภนฺเต นาคเสน อฏฺฐปิ รตนิโย ลงฺฆेमฺมิ’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทร์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมย่อมทราบดีว่า ‘พระคุณเจ้านาคเสน โยมกระโดดได้สูงถึง ๘ ศอกทีเดียว’

“กถํ ตูว์ มหาราช อฏฺฐปิ รตนิโย ลงฺฆีสฺส”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ขอถวายพระพร พระองค์ทรงกระโดดสูงถึง ๘ ศอก ได้อย่างไร ?”

“อหฺมฺหิ ภนฺเต จิตฺตํ อุปฺปาเทมิ ‘เอตถ นิปตฺติสฺสามิ’ติ สห จิตฺตูปฺปาเทน กาโย เม ลหุโก โหติ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทร์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า พอโยมเกิดความคิดขึ้นว่า ‘เราจักกระโดด ณ ที่นี้’ ดังนี้ ร่างกายของโยมก็เป็นอันเบาไปทันทีพร้อมกับความคิดที่เกิดขึ้น”

“เอวเมว โข มหาราช อิหฺริมา ภิกฺขุ เจโตวสิปฺปโต กายํ จิตฺเต สมารोเปตฺวา จิตฺตวเสน เวหาสํ คจฺจตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ภิกษุผู้มีฤทธิ์ ได้เจโตวสี ยกร่างกายเข้าไว้ในจิตแล้ว ย่อมไปสู่อากาศได้ด้วยอำนาจจิต”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทร์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

อุตฺตรกुरुกาติคฺคณฺปิณฺโฑ นวโม ฯ

จบอุตฺตรกुरुกาติคฺคณฺปิณฺโฑชาดกํ ๘

๑๐. ที่ขงจื๊อปัญหา

๑๐. ที่ขงจื๊อปัญหา

ปัญหาว่าด้วยโครงกระดูกที่ยาว

[๑๐] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ตุมฺเห เอวํ ภณฺถ ‘อฏฺฐิกานิ ที่ฆานิ โยชน-
สติกานิปิ’ติ, รุกฺโขปิ ตาว นตฺถิ โยชนสติกิ, กุโต ปน อฏฺฐิกานิ ที่ฆานิ โยชนสติกานิ
ภวิสฺสนฺตี”ติ ?

[๑๐] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันอย่างนี้ว่า ‘โครงกระดูก
แม้ยาวถึง ๑๐๐ โยชน์’ ก็มีอยู่ แม้แต่ต้นไม้ที่สูงถึง ๑๐๐ โยชน์ ก็ยังไม่มีเลย โครงกระดูกที่จะ
ยาวถึง ๑๐๐ โยชน์ จักมีได้แต่ที่ไหนกันเล่า ?”

“ตํ ก็ มณฺณสิ มหาราช, สุตํ เต ‘มหาสมฺพุทฺเท ปญฺจโยชนสติกานิ มจฺฉา อตฺถิ’ติ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์จะทรงสำคัญความ
ข้อนั้นว่าอย่างไร พระองค์ได้ทรงสดับมาบ้างหรือไม่ว่า ‘ในมหาสมุทร ปลาแม้ที่ยาวถึง ๕๐๐
โยชน์ ก็มีอยู่?’

“อาม ภนฺเต สุตนฺ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมก็เคยได้ยิน”

“นนฺ มหาราช ปญฺจโยชนสติกสฺส มจฺฉสฺส อฏฺฐิกานิ ที่ฆานิ ภวิสฺสนฺติ โยชน-
สติกานิปิ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ปลาที่มีลำตัวยาวถึง ๕๐๐ โยชน์ ก็ยัง
มีได้ โครงกระดูกแม้ที่ยาวเพียง ๑๐๐ โยชน์ ก็จักมีได้เหมือนกันมิใช่หรือ ?”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

ที่ขงจื๊อปัญหาโท ทสโม ฯ

จบที่ขงจื๊อปัญหาข้อที่ ๑๐

๑๑. อสสาสปสสาสนิโรธปญห

๑๑. อัธสาสปีสสาสนิโรธปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการดับลมอัธสาสะและปีสสาสะ

[๑๑] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ตุมฺเห เอวํ ภณฺถ ‘สกุกา อสสาสปสสาเส นิโรเชตฺตฺนุ’ติ ?

[๑๑] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านพากันกล่าวอย่างนี้ว่า ‘บุคคลสามารถที่จะดับลมอัธสาสะและปีสสาสะได้’ จริงหรือ ?”

“อาม มหาราช สกุกา อสสาสปสสาเส นิโรเชตฺตฺนุ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “จริง มหาบพิตร บุคคลสามารถที่จะดับลมอัธสาสะและปีสสาสะได้”

“กถํ ภนฺเต นาคเสน สกุกา อสสาสปสสาเส นิโรเชตฺตฺนุ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลสามารถที่จะดับลมอัธสาสะและปีสสาสะได้อย่างไร ?”

“ตํ ก็ มณฺณสิ มหาราช, สุตปุพฺโพ เต โกจิ กากจฺจมาโน”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระองค์จะทรงสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร พระองค์เคยทรงสดับบ้างหรือไม่ว่า คนบางคนนอนกรน ?”

“อาม ภนฺเต สุตปุพฺโพ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมเคยได้ยิน”

“กิณฺุ โข มหาราช โส สทุโท กายเ นมิเต วิรเมยฺยา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “ขอถวายพระพร เมื่อเขาพลิกกาย เสียง(กรน)นั้น ฟังระงับไป ใช่หรือไม่หนอ ?”

“อาม ภนฺเต วิรเมยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ ฟังระงับไป พระคุณเจ้า”

“โส หิ นาม มหาราช สมุทโท อภาวิตกายสุส อภาวิตสีลสุส อภาวิตจิตตสุส
อภาวิตปณฺณสุส กาเย นมิเต วิรมิสฺสติ, ก็ ปน ภาวิตกายสุส ภาวิตสีลสุส ภาวิตจิตตสุส
ภาวิตปณฺณสุส จตุตฺถชฺฌานํ สสมาปฺนฺนสุส อสฺสาสปฺสฺสาสา น นฺริชฺชณฺนิสฺสนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร สำหรับคนที่ยังไม่ได้อบรมกาย มิได้
อบรมศีล มิได้อบรมจิต มิได้อบรมปัญญา เมื่อเพียงแต่พลิกกาย เสียงกรนก็ยังคงรับไปได้ ลม
อัสสาสะและปัสสาสะของภิกษุผู้ได้อบรมกายแล้ว ได้อบรมศีลแล้ว ได้อบรมจิตแล้ว ได้อบรม
ปัญญาแล้ว ผู้เข้าฌานที่ ๔ จักไม่ดับไปได้เล่า”

“กลุโลสิ ฆนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

อสุสํสาปฺสํสาสนิโรชฺฌนุโท เอกาทสโม ฯ

จบอสุสํสาปฺสํสาสนิโรชฺฌนุทาทํ ๑๑

๑๒. สมุททปณฺห

๑๒. สมุททปัญหา

ปัญหาว่าด้วยทะเล

[๑๒] ราชา อาห “ฆนฺเต นาคเสน ‘สมุทฺโท สมุทฺโท’ติ วุจฺจติ, เกน การณฺน
อุทกํ ‘สมุทฺโท’ติ วุจฺจตี”ติ ?

[๑๒] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลเรียกน้ำว่า ‘ทะเล ทะเล’ เพราะ
เหตุอะไร จึงเรียกน้ำว่า ‘ทะเล’ ?”

เถโร อาห “ยตฺตกํ มหาราช อุทกํ, ตตฺตกํ โลณํ ฯ ยตฺตกํ โลณํ, ตตฺตกํ อุทกํ ฯ
ตสฺมา ‘สมุทฺโท’ติ วุจฺจตี”ติ ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร น้ำมีเท่าใด ความเค็มก็มีเท่านั้น
ความเค็มมีเท่าใด น้ำก็มีเท่านั้น เพราะฉะนั้น เขาจึงเรียกว่า ‘ทะเล’

“กลุโลสิ ฆนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สมุทฺทปญฺโท ทฺวาทสโม ๑
 จบสมุทฺทปญฺทาทฺถที่ ๑๒

๑๓. สมุทฺทเอกรสปญฺห

๑๓. สมุทฺทเอกรสปัญหา

ปัญหาว่าด้วยทะเลมีรสเดียว

[๑๓] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน เกน การณฺน สมุทฺโท เอกรโส โลณฺรโส”ติ ?

[๑๓] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เพราะเหตุอะไร ทะเล จึงมีรสเดียวคือรสเค็มเล่า”

“จิริสณฺจิตตฺตา โข มหาราช อุทกสฺส สมุทฺโท เอกรโส โลณฺรโส”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ทะเลมีรสเดียวคือรสเค็ม เพราะฉะนั้นยังอยู่ยาวนานแล”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สมุทฺทเอกรสปญฺโท เตวสโม ๑

จบสมุทฺทเอกรสปัญหาที่ ๑๓

๑๔. สุขุมปญหา

๑๔. สุขุมปัญญา

ปัญหาวาดด้วยสิ่งทีละเอียด

[๑๔] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน สกฺกา สพฺพํ สุขุมํ ฉินฺทิตฺตฺนุ”ติ ?

[๑๔] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคลสามารถที่จะตัดสิ่งที่ละเอียดกว่าทุกสิ่งได้หรือไม่ ?”

“อาม มหาราช สกฺกา สพฺพํ สุขุมํ ฉินฺทิตฺตฺนุ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ได้ มหาบพิตร บุคคลสามารถที่จะตัดสิ่งที่ละเอียดกว่าทุกสิ่งได้”

“กึ ปน ภนฺเต สพฺพํ สุขุมน”ติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้า ก็อะไรเล่า ชื่อว่าเป็นสิ่งที่ละเอียดกว่าทุกสิ่ง”

“ธมฺโม โข มหาราช สพฺพสุขุมํ, น โข มหาราช ธมฺมา สพฺเพ สุขุมํ, ‘สุขุมน’ติ วา ‘ถฺลน’ติ วา ธมฺมานเมตมธฺวจฺนํ ฯ ยํ กิณฺจิจิ ฉินฺทิตฺตฺนุ, สพฺพํ ตํ ปญฺญา ย ฉินฺทิตฺติ, นตฺถิ ทฺตฺติ ยํ ปญฺญา ย เจทนน”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ธรรมแล ชื่อว่าเป็นสิ่งที่ละเอียดกว่าทุกสิ่ง ขอถวายพระพร ธรรมทั้งหลายก็ไม่ใช่ว่าจะละเอียดไปเสียทุกอย่าง คำว่า ‘ละเอียด’ ก็ดี ‘หยาบ’ ก็ดี นี้ เป็นชื่อของธรรมทั้งหลาย สิ่งใดสิ่งหนึ่งพึงถูกตัด บุคคลย่อมตัดสิ่งนั้นทั้งหมดได้ด้วยปัญญา การตัดด้วยปัญญาอย่างที่สอง ย่อมไม่มี”

“กลฺโลสิ ภนฺเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

สุขุมปญฺโท จุทฺทสโม ฯ

จบสุขุมปัญญาข้อที่ ๑๔

๑๕. วิญญาณนานตถปัญหา

๑๕. วิญญาณนานตถปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความต่างกันแห่งธรรมมีวิญญาณเป็นต้น

[๑๕] ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ‘วิญญาณนฺ’ติ วา ‘ปญฺญา’ติ วา ‘ภุตสฺมี ซีโว’ติ วา อิเม ธมฺมา นานตถา เจว นานาพฺยณฺชนา จ อุทาทุ เอกตถา พฺยณฺชนเมว นานนฺ’ติ ?

[๑๕] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน สิ่งที่เรียกว่า ‘วิญญาณ’ ก็ดี ว่า ‘ปัญญา’ ก็ดี ว่า ‘ชีวะในภุต’ ก็ดี ธรรมเหล่านี้ มีอรรถต่างกันและมีพยัญชนะต่างกัน หรือว่ามีอรรถเหมือนกัน ต่างกันเฉพาะพยัญชนะเท่านั้นเล่า ?”

“วิชานนลกฺขณฺ์ มหาราช วิญญาณํ, ปชานนลกฺขณา ปญฺญา, ภุตสฺมี ซีโว นุปลพฺภตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร วิญญาณมีความรู้ต่าง ๆ เป็นลักษณะ ปัญญามีความรู้โดยประการทั่วไปเป็นลักษณะ ชีวะในภุต ย่อมไม่ถูกได้”

“ยทิ ซีโว นุปลพฺภติ, อถ โภ จรฺหิ จกฺขฺนา รูปี ปสฺสตี, โสเตน สทฺทํ สุณฺนาติ, ฆาเนน คณฺธี ฆายตี, ชิวฺหาย รสํ สายตี, กาเยน โฝฏฺจพฺพํ ผุสตี, มนฺสา ธมฺมํ วิชานาตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ถ้าหากว่าชีวะย่อมไม่ถูกได้ไซ้ร้ เมื่อเป็นเช่นนั้น ใครเล่าเห็นรูปด้วยจักขุ ได้ยินเสียงด้วยหู ตมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้ธรรมด้วยใจ”

เถโร อาห “ยทิ ซีโว จกฺขฺนา รูปี ปสฺสตี... เป.... มนฺสา ธมฺมํ วิชานาติ, โส ซีโว จกฺขฺนฺวาเรสุ อุปฺปาภฺมิตฺเตสุ มหนฺเตน อากาเสน พหิมุโข สฺมุจฺจฺตรํ รูปี ปสฺสเยย, โสเตสุ อุปฺปาภฺมิตฺเตสุ, ฆาเน อุปฺปาภฺมิตฺเต ชิวฺหาย อุปฺปาภฺมิตฺตาย, กาเย อุปฺปาภฺมิตฺเต มหนฺเตน อากาเสน สฺมุจฺจฺตรํ สทฺทํ สุณฺเยย, คณฺธี ฆายเยย, รสํ สายเยย, โฝฏฺจพฺพํ ผุสเยยา”ติ ?

พระเถระถวายพระพรว่า “ถ้าหากว่าชีวะเห็นรูปด้วยจักขุ ฯลฯ รู้ธรรมด้วยใจไซ้ร้ เมื่อตาทั้ง ๒ ข้างถูกควักออกไป ชีวะนั้นก็พึงโผล่หน้าไปภายนอก ทางอากาศอันกว้างใหญ่ เห็นรูปได้ชัดเจนนัยิ่ง เมื่อหูทั้ง ๒ ถูกทะลวง เมื่อจมูกถูกคว้านออก เมื่อลิ้นถูกกระชากออก เมื่อกาย

ถูกทำลาย ก็จะมีเพลิงไหม้ไปทางอากาศที่กว้างใหญ่ ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้อง โผฏฐัพพะได้ชัดเจนยิ่งขึ้นหรือไร ?”

“น หิ ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“เตนหิ มหาราช ภูตสุมิ ชีโว นุปลพภติ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น ชีวะในภูต ย่อมไม่ถูกได้”

“กลุโลสิ ภาณเต นาคเสนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านตอบสมควรแล้ว”

วิญญานนานตูปญโท ปนุหวิโม ฯ

จบวิญญานนานตูปัญหาข้อที่ ๑๕

๑๖. อรูปบรมวัตถุานทุกกรปญหา

๑๖. อรูปบรมวัตถุานทุกกรปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการกำหนดแยกแยะนามธรรมทั้งหลายเป็นสังขระทำได้ยาก

[๑๖] ราชา อาห “ภาณเต นาคเสน ทุกุกกริ นุ โข ภควตา กตनु”ติ ?

[๑๖] พระราชาตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำสิ่งที่ทำได้ยากหรือหนอแล ?”

เถโร อาห “ทุกุกกริ มหาราช ภควตา กตनु”ติ ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำสิ่งที่ทำได้ยาก”

“กึ ปน ภาณเต นาคเสน ภควตา ทุกุกกริ กตनु”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำสิ่งที่ทำได้ยากอะไรหรือ ?”

“ทุกฺกัร มหาราช ภควตา กตํ อิมสํ อรุปีนํ จิตฺตเจตสิกานํ ฌมฺมานํ เอการมฺมณฺเ
วตฺตมานานํ วตฺตถานํ อกฺขาตํ ‘อัยฺย ฝสฺโส, อัยฺย เวทนา, อัยฺย สณฺณฺญา, อัยฺย เจตนา, อิทํ
จิตฺตนุ’”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำสิ่งที่
ทำได้ยาก คือ การตรัสแยกแยะนามธรรมทั้งหลายเหล่านี้ คือ จิตและเจตสิก ที่เป็นไปใน
อารมณ์เดียวกันได้ว่า ‘นี่ เป็นผัสสะ, นี่ เป็นเวทนา, นี่ เป็นสัญญา, นี่ เป็นเจตนา, นี่ เป็นจิต’
ดังนี้เป็นต้น”

“โอปมฺมํ กโรหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ขอท่านจงช่วยอุปมาให้หน่อยเถอะ”

“ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส นาวาย มหาสมฺมุทํ อชฺโฆคาเหตุวา หตฺถปฺกุณฺ
อุทกํ คเหตุวา ชิวหาย สายิตฺวา ชาเนยฺย นุ โข มหาราช โส ปุริโส “อิทํ คงฺกาย อุทกํ,
อิทํ ยมฺมฺนาย อุทกํ, อิทํ อจิรวติยา อุทกํ, อิทํ สรภฺญา อุทกํ, อิทํ มหิยา อุทกนุ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษบางคนใช้เรือ
หยั่งลงสู่มหาสมุทร ใช้อุ้งมือวกน้ำขึ้นชิมด้วยลิ้น ขอถวายพระพร บุรุษผู้นั้นอาจรู้ได้หรือไม่ว่า
นี่เป็นน้ำในแม่น้ำคงคา นี่เป็นน้ำในแม่น้ำยมุนา นี่เป็นน้ำในแม่น้ำอจิรวดี นี่เป็นน้ำในแม่น้ำ
สรภู นี่เป็นน้ำในแม่น้ำมही ?”

“ทุกฺกัร ภาเนเต ชานิตฺนุ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “การที่บุคคลจะรู้ได้ เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก พระคุณเจ้า”

“อิโต ทุกฺกัรตฺร โข มหาราช ภควตา กตํ อิมสํ อรุปีนํ จิตฺตเจตสิกานํ ฌมฺมานํ
เอการมฺมณฺเ วตฺตมานานํ วตฺตถานํ อกฺขาตํ ‘อัยฺย ฝสฺโส, อัยฺย เวทนา, อัยฺย สณฺณฺญา, อัยฺย
เจตนา, อิทํ จิตฺตนุ’”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำสิ่งที่
ทำได้ยากกว่านั้นอีก คือการตรัสแยกแยะนามธรรมทั้งหลายเหล่านี้ คือ จิตและเจตสิก ที่เป็น
ไปในอารมณ์เดียวกันได้ว่า ‘นี่ เป็นผัสสะ, นี่ เป็นเวทนา, นี่ เป็นสัญญา, นี่ เป็นเจตนา, นี่ เป็น
จิต’ ดังนี้เป็นต้น”

“สุภูจฺจ ฆนฺเต”ติ ราชานํ อพฺภานุโมทิตํ ๕
 พระราชาทรงอนุโมทนายิ่งนัก ว่า “เยี่ยมจริง ๆ พระคุณเจ้า”

อรุปรชฺชุมวตฺตทานทุกฺกกรปญฺโท โสฬสโม ๖
 จบอรุปรชฺชุมวตฺตทานทุกฺกกรปญฺทาซอที ๑๖

อรุปรชฺชุมวตฺตทานวคฺโค สตฺตโม ๖
 จบอรุปรชฺชุมวตฺตทานวคฺคที ๗

อิมสฺสมี วคฺเค โสฬส ปญฺทา ๖
 โนวคฺคนี มีปญฺทา ๑๖ ซอ

มิลินทปญฺญาปุจฺฉาวิสฺซชฺชา

มิลินทปญฺญาปุจฺฉาวิสฺซชฺชา

ว่าด้วยการถามและตอบปัญหาของพระเจ้ามิลินท์

เถโร อาห “ชานาสี โข มหาราช สมฺปติ กา เวลา”ติ ?

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์ทรงทราบหรือไม่ ว่า บัดนี้ เป็นเวลากี่โมงแล้ว ?”

“อาม ฆนฺเต ชานามิ ‘สมฺปติ ปจฺโม ยาโม อติกฺกนฺโต, มชฺฌิมโย ยาโม ปวตฺตติ, อุกฺกา ปทีปฺยนฺติ, จตฺตาริ ปฏากานิ อาณตฺตานิ คมิสฺสนฺติ ฆนฺตฺโต ราชเทยฺยานี”ติ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โยมทราบ พระคุณเจ้า ว่า บัดนี้ ปฐมยามผ่านพ้นไปแล้ว มัชฌิมยามกำลังเป็นไป คบเพลิงกำลังส่องแสงอยู่ พวกพนักงานจักไปนำเอาผ้า ๔ ผืนที่โยมรับสั่ง ซึ่งเป็นของพระราชทานมาจากคลัง’

โยนกา เอวมาหฺสุ “กลฺโลสิ มหาราช ปญฺหิตโต เถโร”ติ ๕

พวกข้าหลวงโยนกาได้กราบทูลอย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระมหาราชเจ้า พระเถระเป็นบัณฑิต เป็นผู้สามารถ พระเจ้าข้า”

“อาม ฆนฺเต ปญฺหิตโต เถโร, เอทิสฺส อัจจิริโย ภเวยฺย มาทิสฺส จ อนฺเตวาสิ,

นจิสฺเสว ปณฺหิตโต ฐมฺมํ อาชาเนยฺยา”ติ ฯ

พระราชชาติรัสว่า “ใช่แล้ว พนาย พระเถระเป็นบัณฑิต บุคคลผู้เป็นอาจารย์ควรเป็น
อย่างพระเถระนี้ และบุคคลผู้เป็นศิษย์ก็ควรจะเป็นอย่างตัวเรา บุคคลผู้เป็นบัณฑิตจะพึงรู้ทั่ว
ถึงธรรม โดยกาลไม่นานเลยเทียว”

ตสฺส ปณฺหเวยฺยากรณฺน ตุญฺโฆ ราชฺชา เถโร นาคเสนํ สตสฺสสฺสคฺขมฺนเกน กมฺพเลน
อจฺฉาทตฺวา “ภนฺเต นาคเสน อชฺชตคฺเค เต อฏฺฐสฺสํ ภตฺตํ ปณฺณเปมิ, ยํ กิณฺจ
อนฺเตปุเร กปฺปิยํ, เตน จ ปวาเรมิ”ติ อาห ฯ

พระราชาทรงเป็นผู้ยินดีด้วยคำเฉลยปัญหาของพระเถระนั้น ทรงอาราธนาให้ท่าน
พระนาคเสนเถระนุ่งห่มผ้ากัมพลที่มีค่าถึง ๑ แสน แล้วตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน นับตั้งแต่
วันนี้เป็นต้นไป โยมจะตระเตรียมภัตตาหาร ๑๐๘ สำหรับไว้เพื่อท่าน ภายในเมืองมีสิ่งหนึ่งสิ่งใด
ที่เป็นกับปิยะอยู่ โยมขอปวารณาด้วยสิ่งนั้น” ดังนี้

“อลํ มหาราช ชีวามี”ติ ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า “อย่าเลย มหาบพิตร อาตมภาพก็พอเป็นอยู่ได้”

“ชานามิ ภนฺเต นาคเสน ชีวสิ, อปิ จ อตฺตानญฺจ รกฺข, มมญฺจ รกฺขาทิ”ติ ฯ

พระราชชาติรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน โยมก็ทราบอยู่หรือกว่า ท่านพอเป็นอยู่ได้ แต่
ว่า ขอท่านจงรักษาตนเองและจงรักษาโยมเถิด”

“กถํ อตฺตานํ รกฺขสิ, ‘นาคเสนํ มิลินฺทํ ราชานํ ปสาเทติ, น จ กิณฺจ อลฺภี’ติ
ปฺราปฺวาโท อาคจฺเจยฺยาติ, เอวํ อตฺตานํ รกฺข ฯ

“อย่างไร ชื่อว่ารักษาตนเอง ? คือ ผู้ชอบกล่าวติเตียนผู้อื่น อาจะมากล่าวอย่างนี้ว่า
‘พระนาคเสน ทำให้พระเจ้ามิลินท์เสื่อมใสได้ ก็ไม่เห็นได้อะไรเลย’ เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็ขอท่าน
จงรักษาตนเองเถิด

กถํ มมํ รกฺขสิ, ‘มิลินฺโท ราชฺชา ปสนฺโน ปสนฺนาการํ น กโรตี’ติ ปฺราปฺวาโท
อาคจฺเจยฺยาติ, เอวํ มมํ รกฺขาทิ”ติ ฯ

อย่างไร ชื่อว่ารักษาโยม ? คือ ผู้ชอบกล่าวติเตียนผู้อื่น อาจะมากล่าวอย่างนี้ว่า
‘พระเจ้ามิลินท์ทรงเสื่อมใสแล้ว ก็ไม่เห็นทรงทำอาการเสื่อมใสเลย’ เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็ขอจง
รักษาโยมเถิด”

“ตถา โหตุ มหาราชา”ติ ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ขอจงเป็นอย่างที่ทรงประสงค์เถิด”

“เสยยถาปี ภานเต สีโห มิคราชา สุวณฺณปญฺชเร ปกฺขิตฺโตปี พหิมุโขเยว โหติ, เอวเมว โข อหํ ภานเต กิญฺจาปี อการํ อชฺฌาวสามิ, พหิมุโขเยว ปน อจฺฉามิ ฯ สเจ อหํ ภานเต อการสมฺมา อนาคาริยํ ปพฺพเชยฺยํ, น จิรํ ซีเวยฺยํ, พหุ เม ปจฺจตฺติกา”ติ ฯ

พระราชชาตรีว่า “พระคุณเจ้า เปรียบเหมือนว่า ราชสีห์ เจ้าแห่งสัตว์ทั้งหลาย แม้ถูกขังไว้ในกรงทอง ก็ยังป่วยหนักไปภายนอกกรงทำเทียว ฉนฺโต พระคุณเจ้า โยมผู้อยู่ครองเรือน แม้ก็จริง แต่ถึงอย่างนั้น ก็หวังจะป่วยหนักออกไปภายนอกเรือนทำเทียว ฉนฺนํเหมือนกัน, พระคุณเจ้า ถ้าหากว่าโยมพึงออกจากเรือนบวชถึงความเป็นผู้ไม่มีเรือนไซ้ร โยมก็อาจจะมชีวิตอยู่ได้ไม่นาน โยมมีศัตรุมาก” ดังนี้

อถ โข อายสมฺมา นาคเสนฺนิ มิลินฺทสฺส รมฺโถ ปญฺหํ วิสขุเชตฺวา อุกฺกจายาสนา สงฺฆารามํ อคฺมาสิ ฯ

ครั้งนั้นแล ท่านพระนาคเสน ครั้นแก้ปัญหของพระเจ้ามิลินท์แล้ว ก็ลุกจากอาสนะกลับไปสู่สังฆาราม

อจิรปกฺกนฺเต จ อายสมฺนฺเต นาคเสนฺเน มิลินฺทสฺส รมฺโถ เอตทโหสิ “กึ มยา ปุจฺฉิตฺ, กึ ภาทฺเตน นาคเสนฺเนน วิสฺสขุชฺชิตนฺ”ติ ?

ฝ่ายพระเจ้ามิลินท์ เมื่อท่านพระนาคเสนหลีกไปได้ไม่นานนัก ก็ทรงเกิดความดำริข้อนั้นขึ้นมาว่า “เราถามไปว่ากระไร, พระคุณเจ้านาคเสน ตอบว่ากระไร” ดังนี้

อถ โข มิลินฺทสฺส รมฺโถ เอตทโหสิ “สพฺพํ มยา สุปุจฺฉิตฺ, สพฺพํ ภาทฺเตน นาคเสนฺเนน สุวิสฺสขุชฺชิตนฺ”ติ ฯ

ลำดับนั้น พระเจ้ามิลินท์ทรงมีความดำริข้อนั้นว่า “เราถามดีทุกข้อ, พระคุณเจ้านาคเสน ก็ตอบดีทุกข้อ” ดังนี้

อายสมฺโตนฺปิ นาคเสนฺนสฺส สงฺฆารามคตฺสฺส เอตทโหสิ “กึ มิลินฺเทน รมฺญา ปุจฺฉิตฺ, กึ มยา วิสฺสขุชฺชิตนฺ”ติ ฯ

แม้ฝ่ายท่านพระนาคเสน ไปถึงสังฆารามแล้ว ก็ได้มีความคิดข้อนั้นว่า “พระเจ้ามิลินท์ ตรัสถามว่ากระไร, เราถวายพระพรตอบไปว่ากระไร” ดังนี้

อถ โข อายสมโต นาคเสนสฺส เอตทโหสิ “สพฺพํ มิลินฺเทน รณฺณา สุปุจฺจิตํ, สพฺพํ มยา สุวิสุตฺตชิตนฺ”ติ ฯ

ลำดับนั้น ท่านพระนาคเสน ก็ได้เกิดความคิดเห็นขึ้นว่า “พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามดีทุกข้อ, เราก็ถวายพระพรตอบดีทุกข้อ” ดังนี้

อถ โข อายสุมา นาคเสนํ ตสฺสา รตฺติยา อจฺจเยน ปุพฺพพฺนฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจิวรมาทาย เยน มิลินฺทสฺส รณฺโณ นิเวสนํ เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺจตฺเต อาสเน นิสิตฺติ ฯ

ลำดับนั้น เมื่อราตรีนั้นล่วงไปแล้ว ในเวลาเช้า ท่านพระนาคเสนก็นุ่งห่ม ถี้อาบาตร และครองจีวร เข้าไปยังพระราชานิเวศน์ ที่พระเจ้ามิลินท์ประทับอยู่แล้ว ก็นั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้

อถ โข มิลินฺโท ราชฯ อายสมฺนตํ นาคเสนํ อภิวาเทตฺวา เอกมฺนตํ นิสิตฺติ, เอกมฺนตํ นิสินฺโน โข มิลินฺโท ราชฯ อายสมฺนตํ นาคเสนํ เอตทโวจ –

“มา โข ภทฺตสฺส เอวํ อโหสิ ‘นาคเสน มยา ปญฺหํ ปุจฺจิตฺ’ติ เตเนว โสมนสฺสเสน ตํ รตฺตาวเสสํ วิดีนาเมสฺสิติ น เต เอวํ ทฎฺฐพฺพํ ฯ ตสฺส มยฺหํ, ภนฺเต ตํ รตฺตาวเสสํ เอตทโหสิ ‘ก็ มยา ปุจฺจิตํ, ก็ ภทฺตเตน วิสุตฺตชิตนฺ’ติ, ‘สพฺพํ มยา สุปุจฺจิตํ, สพฺพํ ภทฺตเตน สุวิสุตฺตชิตนฺ’ติ ฯ

ลำดับนั้น พระเจ้ามิลินท์ก็ทรงกราบไหว้ท่านพระนาคเสน แล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร พระเจ้ามิลินท์ ครั้นประทับนั่ง ณ ที่สมควรแล้ว ก็รับสั่งความขึ้นกับท่านพระนาคเสนว่า

“พระคุณท่านผู้เจริญ อย่าได้มีความคิดอย่างนี้เลย ว่า ‘พระเจ้ามิลินท์นั้นพอทรงคิดว่า ‘เราได้ถามปัญหาเกี่ยวกับพระนาคเสน’ ดังนี้แล้ว ก็ทรงเอาแต่โสมนัสจนทำให้ล่วงเลยราตรีส่วนที่เหลือนั้น ท่านไม่ควรเห็นอย่างนี้เลย พระคุณเจ้า โยมานั้น ตลอดราตรีส่วนที่เหลือนั้น ก็ได้มีความคิดขึ้นว่า ‘เราถามไปว่าอะไร พระคุณเจ้าตอบว่าอะไร’ และว่า ‘เราถามไปดีทุกข้อ พระคุณเจ้าก็ตอบดีทุกข้อ’ ดังนี้”

เถโรปี เอวมาห – “มา โข มหาราชสฺส เอวํ อโหสิ ‘มิลินทสฺส รณฺโณ มยา ปญฺโห วิสฺสชฺชิตฺตํ’ เตเนว โสมนสฺสเนน ตํ รตฺตาวเสสํ วีตินาเมสีติ น เต เอวํ ทฏฺฐพฺพํ ๗ ตสฺส มยฺหํ มหาราช ตํ รตฺตาวเสสํ เอตทโหสิ ‘กึ มิลินฺเทน รณฺณา ปุจฺฉิตํ, กึ มยา วิสฺสชฺชิตนฺ’ติ, ‘สพฺพํ มิลินฺเทน รณฺณา สุปุจฺฉิตํ, สพฺพํ มยา สุวิสฺสชฺชิตนฺ’ติ

แม้พระเถระก็ถวายพระพรอย่างนี้ว่า “ขอมหาบพิตรก็อย่าทรงเกิดพระดำริอย่างนี้เลย ว่า ‘พระนาคเสนนั้น พอคิดว่า ‘เราแก้ปัญหของพระเจ้ามิลินท์ได้’ ดังนี้แล้ว ก็มัวแต่โสมนัสไป จนทำให้ล่วงเลยราตรีส่วนที่เหลือนั้นไป พระองค์ก็ไม่ต้องทรงเห็นอย่างนี้เลย มหาบพิตร อาตมภาพนั้น ตลอดราตรีส่วนที่เหลือนั้นได้เกิดความคิดข้อนี้ว่า ‘พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามมาว่า ภาวะไร เราถวายพระพรตอบไปว่าภาวะไร’ และว่า ‘พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามดีทุกข้อ เราก็ถวาย พระพรตอบดีทุกข้อ’ ดังนี้”

อิติห เต มหานาคา อญฺญมณฺญสฺส สุภาสิตํ สมฺนุโมทิสฺสูติ ๗

ท่านผู้ประเสริฐยิ่งใหญ่นั้น ต่างชื่นชมคำพูดดีของกันและกัน ด้วยประการฉะนี้ อย่างนี้แล

มิลินทปญฺทปุจฺฉาวิสฺชัณฺหา นิฏฺฐิตา ๖

จบมิลินทปัญญาปุจฉาวิสัชชา

เมณฑกปญฺทวารมุกกถา

จบเมณฑกปัญญาวิมุกกถา

๓. สกฺขณเปตฺตกถุช กัณฑ์ลักษณะปัญหา

๑. อฎฺฐวตฺตปทปญฺห

๑. อฎฺฐวตฺตปทปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยวัตรบท ๘ ประการ

ในตอนที ๑ นี้ มี ๒ กัณฑ์ คือ ปุพฺพโยคกัณฑ์ ทีชื่อว่าพาหิรกกถา และมิลินทปัญหา กัณฑ์ คือ ตอนที่ว่าด้วยปัญหาของพระเจ้ามิลินท์เองโดยเฉพาะนี้ ซึ่งประกอบด้วย ๗ วรรค มี มหาวรรค เป็นต้น รวมปัญหาได้ ๘๖ ปัญหา

อฎฺฐมนฺตปริวชฺชนียฎฺฐจฺานานิ

[๑] ภสฺสสปฺวาโท เวตณฺที	อติพุทฺธิ วิจกฺขโณ
มิลินฺโท ฌาณภทฺทาย	นาคเสนมฺปาคมิ ๗
วสนฺโต ตสฺส ฉายาย	ปริปุจฺฉํ ปุณฺปปุณฺ
ปภินฺนพุทฺธิ หุตฺวาน	โสปี อาสิ ติเปฏฺโโก ๗
นวงค์ อนุมชฺชนฺโต	รตฺติภาเค รโหคโต
อทุทกฺขิ เมณฺฑเก ปญฺเห	ทฺุณฺนิเวเจ สนิคฺคเห ๗
ปริยายภาสิตํ อตฺถิ	อตฺถิ สนฺธายภาสิตํ
สภาวภาสิตํ อตฺถิ	ธมฺมราชสฺส สาสเน ๗
เตสมตฺถิ อวิญฺฌาย	เมณฺฑเก ชินภาสิตเต
อนาคตมฺหิ อทุชฺชานเ	วิคฺคโห ตตฺถ เหสฺสติ ๗
หนฺท กถิ ปสาเทตฺวา	เฉชฺชาเปสฺสามิ เมณฺฑเก
ตสฺส นิทฺทิสฺสณฺตฺยนาคเต"ติ ๗	นิทฺทิสฺสณฺตฺยนาคเต"ติ ๗

สถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยงจากการปรึกษากัน ๘ แห่ง

- [๑] พระเจ้ามิลินท์ผู้มีวาทีคมคำพูดของผู้อื่น มีพระวาททำให้ใจของบัณฑิตทั้งหลายหวาดหวั่น มีพระปัญญายิ่งใหญ่ มีพระปัญญาเห็นประจักษ์แจ้ง ได้เสด็จเข้าไปหาพระนาคเสน ด้วยทรงพระประสงค์ความแตกฉานแห่งความรู้
- เมื่อประทับอยู่ใต้เงาไม้ ถ้ามปัญหาต่อพระเถระนั้นอยู่บ่อย ๆ ก็

ทรงเป็นผู้มีปัญญาแตกฉาน ทรงพระไตรปิฎก
ในช่วงเวลากลางคืน เสด็จหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ตรวจสอบคำ
สอนของพระศาสดา ซึ่งมีองค์ ๙ ไป ก็ทรงพบเมณฑกปัญหา
อันเป็นปัญหาที่ใคร ๆ เปลื้องไต่ยาก มีอรรถที่จำต้องข่มเสีย
อรรถหนึ่ง

พระราชาทรงดำริว่า ในพระศาสนาของพระธรรมราชา พระ
ดำรัสที่ตรัสไว้โดยปริยายก็มีอยู่ พระดำรัสที่เจาะจงตรัสก็มีอยู่
พระดำรัสที่ตรัสไว้โดยสภาวะก็มีอยู่
ก็ในอนาคตกาล คนเหล่านั้น เมื่อไม่เข้าใจความหมายในพระ
ดำรัสที่พระชินเจ้าตรัสไว้แล้ว ก็จักมีการจับผิดกัน ในพระดำรัส
เหล่านั้น

เอาละ พระเถระ ก็ได้ทำให้เราเลื่อมใสแล้ว เราจักขอให้ท่าน
ชี้ขาดพระดำรัสที่เป็นเมณฑกจะเสีย ในอนาคต จักได้มีผู้แสดง
ไปตามแนวทางที่พระเถระนั้นได้แสดงไว้แล้ว”

อถ โข มิลินโท ราชา ปภาทาย รตติยา อุทฺธสุเต อรุณเ สีสํ นหตฺวา
สิริสิ อณฺชลี ปคฺคเหตุวา อตีตนาคตปจฺจุปฺปนฺเน สมฺมาสมฺพุทฺเ อนฺุสฺสริตฺวา อฏฺจ
วตฺตปทานิ สมํทึยิ “อิโต เม อนาคตานิ สตฺต ทิวสํนิ อฏฺจ คุณฺเ สมํทึยิตฺวา ตโป
จริตฺพุโป ภวิสฺสติ, โสฬํ จิณฺณตโป สมํโน อจฺริยํ อาราเชตฺวา เมณฑกเ ปณฺเ
ปฺุจฺฉิสฺสามิ”ติ ฯ

ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ พอรাত্রีสว่าง อรุณขึ้น ก็ทรงสนานพระเศียร ทรงประคอง
อัญชลีเหนือพระเศียร รำลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบันแล้ว ก็
ทรงสมาทานวัตรบท ๘ อย่างว่า “ตลอด ๗ วันข้างหน้า นับแต่วันนี้ไป เราจักสมาทานคุณ ๘
ประการ ประพฤติตบะ เราเป็นผู้บำเพ็ญตบะอยู่นั้น จักอาราธนาพระอาจารย์ไต่ถามเมณฑก-
ปัญหาทั้งหลาย”

อถ โข มิลินโท ราชา ปกฺติทฺุสฺสุยฺคํ อปเนตฺวา อภรณานิ จ โอมุญฺจิตฺวา กาสาวํ
นิวาเสตฺวา มุณฺทกปฺปฏิสึสํกํ สีเส ปฏฺิมุญฺจิตฺวา มุณีภาวมฺุปนฺุตฺวา อฏฺจ คุณฺเ สมํทึยิ
“อิมี สตฺตทาหํ มยา น ราชตฺโถ อนฺุสํสิตฺพุโป, น ราชูปสณฺุหิตํ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺพุพฺ, น
โทสฺุสฺสณฺุหิตํ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺพุพฺ, น โมหุสฺสณฺุหิตํ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺพุพฺ, ทาสกมฺุมกรโปริเส

ชเนปี นีวาตวุตตินา ภวิตพุพฺพ, กายิก วาจสิกั อนุรกฺขิตพุพฺพ, ฉปี आयตनानि निरवसेสโต
 अनुरकฺขितพุพานि, เมตตภาวนाय मानसं ปกฺขิปีตพุพฺพ”ติ ฯ

ในลำดับนั้น พระเจ้ามิลินท์ทรงเปลื้องคู่พระภูษาทรงตามปกติเสีย และทรงปลดพระ
 อารมณ์เครื่องประดับทั้งหลาย ทรงนุ่งห่มผ้าย้อมน้ำฝาด ทรงสวมพระเศียรเหมือนกับคนที่มี
 ศีรษะโล้น เข้าถึงความเป็นมุนี ทรงสมทาทานคุณ ๘ อย่างว่า “ตลอด ๗ วันนี้ เราจะไม่วินิจฉัย
 อรรถคดี เราจะไม่ทำจิตที่ประกอบด้วยราคะให้เกิดขึ้น จะไม่ทำจิตที่ประกอบด้วยโทสะให้เกิด
 ขึ้น เราจะไม่ทำจิตที่ประกอบด้วยโมหะให้เกิดขึ้น เราจะเป็นผู้มีความประพฤติก่อมตน แม้ใน
 ชนผู้ที่เป็นทาส กรรมกรและคนรับใช้ เราจะคอยตามรักษาความประพฤติกายและวาจา
 เราจะคอยตามรักษาอายตนะแม่ทั้ง ๖ โดยไม่มีส่วนเหลือ เราจะใส่ใจไว้ในเมตตภาวนา”

อฏฺฐาตฺตปทปญฺโท ปจฺจโม ฯ

จบอฏฺฐาตฺตปทปญฺหาข้อที่ ๑

๒. อฏฺฐมนตปริวัชชณียฎฺฐานปญฺหา

๒. อฏฺฐมนตปริวัชชณียฎฺฐานปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยสถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยงจากการปรึกษากัน ๘ แห่ง

[๒] อิมเ อฏฺฐ คฺุณเ สมายิยิตฺวา เตเสวว อฏฺฐสุ คฺุณเสุ मानสं ปติฎฺฐเปตฺวา
 พหิ อนิกฺขमितฺวา สตฺตทาหํ วิตินาเมตฺวา อฏฺฐเม ทิวเส ปภาตาย รตฺติยา ปเคว ปาตราสํ
 กตฺวา โอกฺขิตตจกฺขุ มิตภาณิ สฺุสณฺฺจิตเณ อิริยาปเถน อวิกฺขิตฺเตน จิตฺเตน หฎฺฐเณ
 อุทคฺเคเน วิปฺปสนฺเนเน เถรํ นาคเสนํ อุปสงฺกमितฺวา เถรสฺส ปาเท สิริสา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ
 จิตฺ อิทมโวจ –

“อตุถิ เม ภนฺเต นาคเสน โกจิ อตุถโถ ตุมฺเหหิ สทฺธิ มนฺตยิตพุโพ, น ตตุถ อญฺโฆ
 โกจิ ตติโย อิจฺฉิตพุโพ, สฺุณฺเณ โอกาเส ปวิวิตฺเต อรณฺเณ อฏฺฐงฺคฺุปากเต สมณฺสารุเป ฯ
 ตตุถ โส ปญฺโห ปุจฺฉิตพุโพ ภวิสฺสติ, ตตุถ เม คฺุยฺหํ น กาทพุพฺพ น รหฺสสฺกํ, อรหามหํ
 รหฺสสฺกํ สฺุณฺตีตุํ สฺุมนฺตเน อุปคเต อุปมายปิ โส อตุถโถ อุปปริกฺขิตพุโพ, ยถา กิ วิย, ยถา
 นาม ภนฺเต นาคเสน มหาปถวี นิกฺเขปํ อรหติ นิกฺเขเป อุปคเต ฯ เอวเมว โข ภนฺเต
 นาคเสน อรหามหํ รหฺสสฺกํ สฺุณฺตีตุํ สฺุมนฺตเน อุปคเต”ติ ฯ

[๒] พระเจ้ามลินท์ ครั้นทรงสมาทานคุณ ๘ ประการเหล่านั้นแล้ว ก็ทรงตั้งพระทัยไว้ อย่างมั่นคงในคุณ ๘ ประการเหล่านั้นนั้นแหละ ไม่เสด็จออกไปข้างนอก ทรงทำเวลาให้ผ่านเลยไปครบ ๗ วันแล้ว ในวันที่ ๘ เมื่อราตรีสว่าง ทรงเสวยพระกระยาหารตอนเช้าก่อนแล้ว ก็ทรงมีพระเนตรทอดลง มีพระดำรัสพอประมาณ มีพระอิริยาบถตั้งมั่นดี มีพระทัยไม่วุ่นวาย รื่นเริง บันเทิง ผ่องใส เสด็จเข้าไปหาพระนาคเสนเถระ ทรงก้มพระเศียรลงกราบแทบเท้าของพระเถระ แล้วประทับยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้ตรัสข้อความนี้ว่า

“พระคุณเจ้านาคเสน โยมมีเรื่องจะปรึกษากับท่านอยู่บางเรื่อง ในสถานที่ที่จะปรึกษากันนั้น ไม่ต้องการให้มีใครอื่นซึ่งเป็นบุคคลที่ ๓ คือในโอกาสที่ว่างคน ได้แก่ ในป่าที่สงบเงียบ ที่ถึงพร้อมด้วยองค์ ๘ ซึ่งเหมาะสมแก่สมณะ ปัญหาที่ต้องถามนั้นจักมีในป่านั้น. ที่ในป่านั้น ท่านไม่ควรทำให้เป็นเรื่องชอนเร้น ให้เป็นความลับสำหรับโยม เมื่อถึงคราวมีเรื่องปรึกษากันด้วยดี โยมก็ควรเพื่อจะได้ฟังเรื่องลับ ควรจะต้องตรวจสอบเนื้อความมัดด้วยอุปมา เปรียบเหมือนอย่างอะไร พระคุณเจ้านาคเสน เปรียบเหมือนว่า เมื่อถึงคราวมีการวางสิ่งของลง แผ่นดินใหญ่ก็สมควรแก่การวางสิ่งของลง ฉันทใด พระคุณเจ้านาคเสน เมื่อถึงคราวมีเรื่องปรึกษากันด้วยดี โยมก็ควรที่จะได้ฟังเรื่องลับ ฉันทนั้นเหมือนกัน”

ครุณา สห ปวิวิตตปวนํ ปวิสิตวา อิทมโวจ - “ภนฺเต นาคเสน อิท ปุริเสน มนฺตยิตฺถกาเมน อฏฺฐจ จานานิ ปริวชฺชยิตพฺพานิ ภวานฺติ, น เตสฺ จานេสฺ วิญฺญู ปุริโส อตฺถํ มนฺเตติ, มนฺติโตปิ อตฺถโถ ปริปตฺติ น สมฺภวติ ฯ กตมานิ อฏฺฐจ จานานิ ? วิสมญฺจจานํ ปริวชฺชณียํ, สภยํ ปริวชฺชณียํ, อติวาทญฺจจานํ ปริวชฺชณียํ, ปฏฺิจจณฺณญฺจจานํ ปริวชฺชณียํ, เทวญฺจจานํ ปริวชฺชณียํ, ปนฺโถ ปริวชฺชณียํ, สงฺคาโม ปริวชฺชณียํ, อุทกตฺติตฺถํ ปริวชฺชณียํ ฯ อิมานิ อฏฺฐจ จานานิ ปริวชฺชณียานิ”ติ ฯ

พระราชชา ครั้นได้เสด็จเข้าปารกชฎที่เงียบสงัดพร้อมกับท่านผู้เป็นครูแล้ว ก็ได้ตรัสพระดำรัสนี้ว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ในโลกนี้ มีสถานที่ ๘ แห่ง ที่บุรุษผู้ต้องการจะปรึกษากัน ควรหลีกเลี่ยง บุรุษผู้เป็นวิญญูชน จะไม่ปรึกษาเรื่องราวในสถานที่เหล่านั้น เรื่องราวแม้ที่ปรึกษากันแล้ว ก็ย่อมจะตกหายไป ไม่ปรากฏอยู่, สถานที่ ๘ แห่ง มีอะไรบ้าง ? ได้แก่

๑. วิสมญฺจจานํ ปริวชฺชณียํ. ที่ขรุขระ เป็นสถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยง
๒. สภยํ ปริวชฺชณียํ. สถานที่ที่มีภัย ก็เป็นสถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยง
๓. อติวาทญฺจจานํ ปริวชฺชณียํ. สถานที่ที่มีลมแรงเกินไป ก็เป็นสถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยง
๔. ปฏฺิจจณฺณญฺจจานํ ปริวชฺชณียํ. สถานที่ที่ปิดบัง ก็เป็นสถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยง

๕. เทวภูจรรย์ ปรีวชชนีย. เทวสถาน เป็นสถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยง
 ๖. ปนุโถ ปรีวชชนีย. สถานที่ที่เป็นทางเดิน ก็เป็นสถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยง
 ๗. สงคามโม่ ปรีวชชนีย. สถานที่ที่มีสงคราม ก็เป็นสถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยง
 ๘. อุทกติตถ์ ปรีวชชนีย. สถานที่ที่ติดท่อน้ำ ก็เป็นสถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยง
 สถานที่ทั้ง ๘ แห่งเหล่านี้ เป็นสถานที่ที่ควรหลีกเลี่ยง”

เถโร อาห “โก โทโส วิสมภูจانه สภายะ อติวาเต ปฏิจจนเน เทวภูจانه ปนุเถ
 สงคามเ อุทกติตถเ”ติ ?

พระเถระถวายพระพรว่า “ในสถานที่ขรุขระ ในสถานที่ที่มีภัย ในสถานที่ที่มีลมแรง
 เกินไป ในสถานที่ที่ปิดบัง ในเทวสถาน ในสถานที่ที่เป็นทางเดิน ในสถานที่ที่มีสงคราม ใน
 สถานที่ที่ติดท่อน้ำ มีโทษอะไร ?”

“วิสมเ ภนุเต นาคเสน มนฺติโต อตฺโถ วิกรติ วิธมติ ปคฺขรติ น สมฺภวติ, สภาย
 มโน สนฺตสฺสติ, สนฺตสฺสิโต น สมฺมา อตฺถํ สมฺนุปฺสฺสติ, อติวาเต สทฺโท อวิภูโต โหติ,
 ปฏิจจนเน อุปฺสฺสตี ติฏฺฐนฺติ, เทวภูจانه มนฺติโต อตฺโถ ครุกํ ปรีณฺมติ, ปนุเถ มนฺติโต
 อตฺโถ ตุจฺจเ ภวติ, สงคามเ จณฺจโล ภวติ, อุทกติตถเ ปากโฏ ภวติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ในสถานที่ที่ขรุขระ เรื่องที่ปรึกษากันจะ
 กระจัดกระจายไป ล่องลอยไป ไหลไปหมด ไม่ปรากฏอยู่, ในสถานที่ที่มีภัย จิตใจ ก็จักเอาแต่
 หวาดหวั่น คนผู้มีจิตใจหวาดหวั่น ย่อมไม่พิจารณาเห็นอรรถได้โดยชอบ, ในสถานที่ที่มีลม
 แรงเกินไป ก็จะได้ยินเสียงชัด, ในสถานที่ที่ปิดบัง พวกชนจะเข้าไปยืมฟัง, เรื่องที่ปรึกษ
 กันในเทวสถาน ย่อมน้อมกายเป็นสิ่งที่ควรเคารพ, เรื่องที่ปรึกษากันในสถานที่ที่เป็นทาง
 เดิน ย่อมเป็นเรื่องสูญเปล่า, ในสถานที่ที่มีสงคราม ก็มีแต่ความอลหม่าน, ที่ท่อน้ำ เรื่องที่ปรึกษ
 กัน ย่อมแพร่พราย

ภวตีห –

“วิสมํ สภายํ อติวาโต ปฏิจจนนํ เทวนิสฺสิตํ
 ปนุโถ จ สงคามโม่ ติตถ์ อฏฺเจเต ปรีวชฺชียา”ติ ฯ

ในเรื่องนี้ มีคำกล่าวโดยสรุปไว้ว่า

“ผู้ที่จะปรึกษากัน ควรหลีกเลี่ยงสถานที่ ๘ แห่งเหล่านี้ คือ
 สถานที่ที่ขรุขระ สถานที่ที่มีภัย สถานที่ที่มีลมพัดแรงเกินไป

สถานที่ที่ปิดบัง เทวาลัย สถานที่ที่เป็นทางเดิน สถานที่ที่มี
สงคราม สถานที่ที่ติดท่อน้ำ”

อภฺจมนุตปริวัชฌนียฎฺฐานปญฺโท ทฺติโย ๑
จปอฎฺฐมณตปริวัชฌนียฎฺฐานปญฺทาศอทิ ๒

๓. อภฺจมนุตวินาสกปคฺคฺลปญฺห

๓. อฎฺฐมณตวินาสกปคฺคฺลปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยบุคคลผู้ทำเรื่องปรึกษากันให้เสียหาย ๘ จำพวก

[๓] “ภนฺเต นาคเสน อภฺจิเม ปุคฺคฺลา มนฺติยมานา มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทนฺติ ๫
กตเม อภฺจ ? ราคจริโต โทสจริโต โมหจริโต มานจริโต ลุฑฺโฆ อลฺโส เอกจินฺตี พาลฺติ ๫
อิเม อภฺจ ปุคฺคฺลา มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทนฺตี”ติ ๫

[๓] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคล ๘ จำพวกเหล่านี้ เมื่อปรึกษา
ด้วย ย่อมทำเรื่องที่ปรึกษากันให้ถึงความเสียหายไป บุคคล ๘ จำพวกเป็นไหน ? ได้แก่ (๑)
คนราคจริต (๒) คนโทสจริต (๓) คนโมหจริต (๔) คนมานจริต (๕) คนที่กำลังอยากได้ (๖)
คนเกียจคร้าน (๗) คนชอบคิดคนเดียว (๘) คนพาล บุคคล ๘ จำพวกเหล่านี้ ย่อมทำเรื่องที่
ปรึกษากันให้ถึงความเสียหายไป”

เถโร อาห “เตสํ โก โทโส”ติ ?

พระเถระถวายพระพรว่า “บุคคลเหล่านั้น มีอะไรเป็นโทษ ?”

“ราคจริโต ภนฺเต นาคเสน ราควเสน มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ, โทสจริโต
โทสวเสน มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ, โมหจริโต โมหวเสน มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ,
มานจริโต มานวเสน มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ, ลุฑฺโฆ โลภวเสน มนฺติตํ อตฺถํ
พฺยาปาเทติ, อลฺโส อลฺสตาย มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ, เอกจินฺตี เอกจินฺติตาย มนฺติตํ
อตฺถํ พฺยาปาเทติ, พาลฺติ พาลตาย มนฺติตํ อตฺถํ พฺยาปาเทติ ๫

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน คนราคจริต ย่อมทำเรื่องที่ปรึกษากันให้
ถึงความเสียหายไป เพราะอำนาจราคะ, คนโทสจริต ย่อมทำเรื่องที่ปรึกษากันให้ถึงความเสีย

หายไป เพราะอำนาจแห่งโทสะ คนโมหจริต ย่อมทำเรื่องที่ปรึกษากันให้ถึงความเสียหายไป เพราะอำนาจแห่งโมหะ คนมานจริต ย่อมทำเรื่องที่ปรึกษากันให้ถึงความเสียหายไป เพราะอำนาจแห่งมานะ คนที่กำลังอยากได้ ย่อมทำเรื่องที่ปรึกษากันให้ถึงความเสียหายไป เพราะอำนาจแห่งความอยาก คนเกียจคร้าน ย่อมทำเรื่องที่ปรึกษากันให้เสียหายไป เพราะความเกียจคร้าน คนชอบคิดคนเดียว ย่อมทำเรื่องที่ปรึกษากันให้ถึงความเสียหายไป เพราะความคิดแง่เดียว คนพาล ย่อมทำเรื่องที่ปรึกษากันให้ถึงความเสียหายไป เพราะความเป็นคนพาล

ภวตีห –

“รตุโต ทฎุโจ จ มุพุโห จ มานี ลุทุโธ ตถาลโส
เอกจินตี จ พาลโ จ เอเต อตถวินาสกา”ติ ๫

ในเรื่องนี้ คำกล่าวโดยสรุปไว้ว่า

“บุคคลผู้ทำเรื่องที่ปรึกษากันให้เสียหายไป มี ๘ จำพวกเหล่านี้
คือ (๑) คนมักกำหนด (๒) คนมักโกรธ (๓) คนมักหลง (๔) คน
มีมานะ (๕) คนโลภมาก (๖) คนเกียจคร้าน (๗) คนชอบคิด
คนเดียว (๘) คนพาล ฉะนี้แล”

อฏฐ มนุตวินาสกปุคคสปัญโท ตติโย ๖
จบอฏฐม้นตวินาสกปุคคสปัญหาข้อที่ ๓

๔. นวคฺยหมนตวิธังสกปุคคสปัญห

๔. นวคฺยหมันตวิธังสกปุคคสปัญหา

ปัญหาว่าด้วยบุคคลผู้เปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ๘ จำพวก

[๔] “ภนฺเต นาคเสน นวิเม ปุคฺคลา มนฺติตฺตํ คฺยหํ วิวรฺนติ น ชาเรนฺติ ๫ กตเม
นว ? ราคจริโต โทสจริโต โมหจริโต ภีรुโก อามิสฺครุโก อิตฺถิ โสณฺโฑ ปณฺฑโก
ทารโก”ติ ๫

[๔] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บุคคล ๘ จำพวกเหล่านี้ ย่อมเปิดเผย
เรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ปิดไว้ไม่ได้, บุคคล ๘ จำพวกเป็นไหน ? ได้แก่ (๑) คนราคจริต (๒)
คนโทสจริต (๓) คนโมหจริต (๔) คนขี้ขลาด (๕) คนหนักในอามิส (๖) หลง (๗) นักเลงสุรา

(๘) กระเทย และ (๙) เด็ก”

เถโร อาห “เตสฺส โภ โทโส”ติ ?

พระเถระถวายพระพรว่า “คนเหล่านั้นมีอะไรเป็นโทษ ?”

“ราคะจริโต ภนฺเต นาคเสน ราควเสน มนฺติตํ คฺยุหํ วิวรติ น ชาเรติ, โทสจริโต ภนฺเต โทสวเสน มนฺติตํ คฺยุหํ วิวรติ น ชาเรติ, มุพฺโพ โมหวเสน มนฺติตํ คฺยุหํ วิวรติ น ชาเรติ, ภีรฺุโก ภยวเสน มนฺติตํ คฺยุหํ วิวรติ น ชาเรติ, อามิสครุโก อามิสเหตุ มนฺติตํ คฺยุหํ วิวรติ น ชาเรติ, อิตฺถิ ปญฺณาย อิตฺตฺรตาย มนฺติตํ คฺยุหํ วิวรติ น ชาเรติ, โสณฺหฺโก สุราโลลตาย มนฺติตํ คฺยุหํ วิวรติ น ชาเรติ, ปญฺชโก อนกฺกสิกตาย มนฺติตํ คฺยุหํ วิวรติ น ชาเรติ, ทารโก จปลตาย มนฺติตํ คฺยุหํ วิวรติ น ชาเรติ ฯ

พระเจ้ามลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน คนราคะจริต ย่อมเปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ย่อมปกปิดไว้ไม่ได้ เพราะอำนาจแห่งราคะ คนโทสจริต ย่อมเปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ย่อมปกปิดไว้ไม่ได้ เพราะอำนาจแห่งโทสะ คนโมหจริต ย่อมเปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ย่อมปกปิดไว้ไม่ได้ เพราะอำนาจแห่งโมหะ คนขี้ขลาด ย่อมเปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ย่อมปกปิดไว้ไม่ได้ เพราะอำนาจแห่งความกลัว คนหนักในอามิส ย่อมเปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ย่อมปกปิดไว้ไม่ได้ เพราะเหตุแห่งอามิส หญิง ย่อมเปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ย่อมปกปิดไว้ไม่ได้ เพราะความที่มีปัญญาเพียงชั่วแล่น นักเลงสุรา ย่อมเปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ย่อมปกปิดไว้ไม่ได้ เพราะความเมาสุรา กระเทย ย่อมเปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ย่อมปกปิดไว้ไม่ได้ เพราะหาความคิดที่แน่นอนไม่ได้ เด็ก ย่อมเปิดเผยเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ย่อมปกปิดไว้ไม่ได้ เพราะเป็นผู้ช่างเจรจา

ภวตีห –

“รตฺโต ทุฏฺโฐ จ มุพฺโพ จ	ภีรฺุ อามิสครุโก
อิตฺถิ โสณฺหฺ ปญฺชโก จ	นวมุ ภวตี ทารโก ฯ
นเวเต ปุคฺคลา โลเก	อิตฺตฺรา จลิตา จลา
เอเตหิ มนฺติตํ คฺยุหํ	ชิปปิ ภวตี ปากฺกฺนฺ”ติ ฯ

ในเรื่องนี้ มีคำกล่าวโดยสรุปไว้ว่า

“บุคคลผู้ต่ำต้อยที่ห้วนไหว โลเล ในโลกนี้มี ๙ จำพวกเหล่านี้
คือ คนมักกำหนด คนมักโกรธ คนหลง คนขี้ขลาด คนหนัก

ในอามิส หญิง นักเลงสุรา กระเทย และบุคคลที่ ๙ ได้แก่ เด็ก
เรื่องที่ปริกษากันลับ ๆ กับบุคคลเหล่านี้ จะมีอันปรากฏโดยจับ
ปล้น”

นาคยุทมนุทวีรังสภบุคคลปญโท จตตโต ๖
จนวาคยุทมนุทวีรังสภบุคคลปัญหาข้อที่ ๔

๕. อฏฺฐปญญาปฏิลาภการณปญห

๕. อฏฺฐปญญาปฏิลาภการณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยเหตุที่ทำให้ได้ความรู้ ๘ ประการ

[๕] “ภนฺเต นาคเสน อฏฺฐหิ การณเหติ พุทฺธิ ปริณมตติ ปริปากํ คจฺจติ ๗ กตเมหิ
อฏฺฐหิ ? วยปริณามเนน พุทฺธิ ปริณมตติ ปริปากํ คจฺจติ, ยสปริณามเนน พุทฺธิ ปริณมตติ
ปริปากํ คจฺจติ, ปริปุจฺจาย พุทฺธิ ปริณมตติ ปริปากํ คจฺจติ, ติตฺถสํวาเสน พุทฺธิ ปริณมตติ
ปริปากํ คจฺจติ, โยนิโส มนสิการเนน พุทฺธิ ปริณมตติ ปริปากํ คจฺจติ, สากจฺจาย พุทฺธิ
ปริณมตติ ปริปากํ คจฺจติ, เสณหุเปสเวนเนน พุทฺธิ ปริณมตติ ปริปากํ คจฺจติ, ปติรูปเทสวาเสน
พุทฺธิ ปริณมตติ ปริปากํ คจฺจติ ๗

[๕] พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ความรู้ย่อมแน่นหนา ย่อมถึง
ความแก่กล้า เพราะเหตุ ๘ อย่าง เหตุ ๘ อย่างเป็นไฉน ? (๑) ความรู้ย่อมแน่นหนา ย่อมถึง
ความแก่กล้า เพราะความแน่นหนาแห่งวัย (๒) ความรู้ย่อมแน่นหนา ย่อมถึงความแก่กล้า
เพราะความแน่นหนาแห่งยศ (๓) ความรู้ย่อมแน่นหนา ย่อมถึงความแก่กล้า เพราะการซัก
ถาม (๔) ความรู้ย่อมแน่นหนา ย่อมถึงความแก่กล้า เพราะการอยู่ในสำนักที่เป็นดุจท่าข้าม
(๕) ความรู้ย่อมแน่นหนา ย่อมถึงความแก่กล้า เพราะโยนิโสมนสิการ (๖) ความรู้ย่อมแน่น
หนา ย่อมถึงความแก่กล้า เพราะการสนทนากัน (๗) ความรู้ย่อมแน่นหนา ย่อมถึงความแก่
กล้า เพราะการคบหาบุคคลน่ารักใคร่ (๘) ความรู้ย่อมแน่นหนา ย่อมถึงความแก่กล้า เพราะ
การอยู่ในประเทศที่เหมาะสม

ภาวตีห -

“วเณน ยสปุจฉาหิ	ติตถวาเสน โยนิโส
สากจฉา สเนหส์เสวา	ปติรูปวเสน จ ๗
เอตานิ อฏฺจ จานานิ	พุทฺธิวิสทการณา
เยสํ เอตานิ สมุโฆนฺติ	เตสํ พุทฺธิ ปกิซฺชตี”ติ ๗

ในเรื่องนี้ มีคำกล่าวโดยสรุปไว้ว่า

“ฐานะ ๘ เหล่านี้ เป็นเหตุแก่ล้าวกล้าแห่งความรู้ คือ (๑) เพราะวัย (๒) เพราะยศ (๓) เพราะการชกถาม (๔) เพราะการอยู่ในสำนักที่เป็นจุดทำข้าม (๕) เพราะโยนิโสมนสิการ (๖) เพราะการสนทนา (๗) เพราะการคบหาบุคคลผู้นำรักใคร่ (๘) เพราะการอยู่ในประเทศที่สมควร บุคคลเหล่าใด มีฐานะ ๘ เหล่านี้ ความรู้ของบุคคลเหล่านั้น ย่อมแตกฉาน”

อฏฺจปญฺญาปฏฺิลาภการณปญฺโท ปญฺจโม ๗

จบอฏฺฐปญฺญาปฏฺิลาภการณปญฺหาซอที ๕

๖. ปญจวิสตีอาจริยคุณปญห

๖. ปญจวิสตีอาจริยคุณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยคุณธรรมของบุคคลผู้เป็นอาจารย์ ๒๕ อย่าง

[๖] “ภนฺเต นาคเสน อัย ภูมิภาโค อฏฺจ มนฺตโทสวิวชฺชิตฺ, อหฺมจ โลกเ ปรมมฺนฺตีสหาโย, คฺยฺหมนฺรฺกฺขี จาหํ ยาวาหํ ชีวีสฺสามิ ตาว คฺยฺหมนฺรฺกฺขิสฺสามิ, อฏฺจหิ จ เมการณฺหิ พุทฺธิ ปรีณามํ คตา, ทฺลลโภ เอตฺรหิ มาทิสฺ อนฺเตวาสิ, สมฺมา ปฏฺิปนฺเน อนฺเตวาสิเก เย อาจริยานํ ปญฺจวิสตี อาจริยคฺุณา, เตหิ คฺุณฺหิ อาจริเยน สมฺมา ปฏฺิพชฺชิตพฺพํ ๗ กตเม ปญฺจวิสตี คฺุณา ?

[๖] พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ภูมิกาคนี้ เว้นจากโทษแห่งการปรึกษากันทั้ง ๘ อย่าง ที่ทั้งโยมก็เป็นสหાયร่วมปรึกษาที่ยอดเยี่ยมในโลก อนึ่ง โยมก็เป็นผู้รักษาเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ได้ โยมจักรักษาเรื่องที่ปรึกษากันลับ ๆ ไปตราบเท่าที่โยมยังมี

ชีวิตอยู่ได้ ทั้งความรู้ของโยมก็ถึงความแน่นอน เพราะเหตุ ๘ ประการแล้ว ในปัจจุบันนี้ ศิษย์
ผู้เช่นกับโยมเป็นผู้ที่หาได้ยาก อาจารย์คุณ ๒๕ ข้อ ของผู้เป็นอาจารย์เหล่านี้ ผู้เป็นอาจารย์
พึงปฏิบัติชอบในศิษย์ผู้ปฏิบัติชอบด้วยคุณเหล่านั้น คุณ ๒๕ ข้อ เป็นไฉน ?

อิธ ภนฺเต นาคเสน อัจริเยน อนฺตเวทาสิมฺหิ สตตํ สมิตํ อารกฺขา อุปฺภูจเปตพฺพา,
 อเสวนเสวนา ชานิตพฺพา,
 ปมตฺตาปฺมตฺตา ชานิตพฺพา,
 เสยยาวกาโส ชานิตพฺโพ,
 เคลณฺณํ ชานิตพฺพํ,
 โภชนสฺส ลทฺธาลทฺธํ ชานิตพฺพํ,
 วิเสโส ชานิตพฺโพ,
 ปตฺตคตํ สํวิทิตพฺพํ,
 อสฺสาสิตพฺโพ ‘มา ภายิ, อตฺถโต เต อภิกฺกมตี’ติ,
 ‘อิมินา ปุคฺคเลน ปฏิจฺรตี’ติ ปฏิจฺจาโร ชานิตพฺโพ,
 คาเม ปฏิจฺจาโร ชานิตพฺโพ,
 วิหาเร ปฏิจฺจาโร ชานิตพฺโพ,
 น เตน หาโส ทโว กาทพฺโพ,
 น เตน สห สลฺลาโป กาทพฺโพ,
 จิทฺทํ ทิสฺวา อธิวาเสตพฺพํ,
 สกฺกจฺจการินา ภวิตพฺพํ,
 อชณฺทการินา ภวิตพฺพํ,
 อรหฺสฺสการินา ภวิตพฺพํ,
 นีรวเสสการินา ภวิตพฺพํ,
 ‘ชเนมิมี สิปฺเปสฺสุ’ติ ชนกจิตฺตํ อุปฺภูจเปตพฺพํ,
 ‘กถํ อยํ น ปริหาเยยยา’ติ วัชฺฐมิจิตฺตํ อุปฺภูจเปตพฺพํ,
 ‘พลวํ อิมํ กโรมิ สิกฺขาพเลนา’ติ จิตฺตํ อุปฺภูจเปตพฺพํ,
 เมตฺตจิตฺตํ อุปฺภูจเปตพฺพํ, อาปทาสุ น วิชิตพฺพํ,
 กรณฺเีย นปฺมชฺชิตพฺพํ,
 ขลิตเต ฐมฺเมน ปคฺคเหตุพฺโพติ ฯ

อิเม โข ฆนเต ปญจวีสติ อัจริยสุส อัจริยคุณา, เตหิ คุณเหหิ มยि สมนมา
 ปฏิปชชสุ, สัสโย เม ฆนเต อุปปนโน, อตถิ เมตทกปญหา ชินภาสิตา, อนาคเต
 อทธานे तदुถ विकोहो उप्पชชिसुติ, อนาคते ज अटथाने तुल्लमा षविसुन्दि तुमहाทिसा
 पुत्थिमनुत्, तेसु मे पणहेसु जग्गु तेहि प्रववतान् निककहाया”ติ ५

พระคุณเจ้าอนาคต

๑. ผู้เป็นอาจารย์ควรเข้าไปตั้งการอารักขาศิษย์ไว้เป็นประจำสม่ำเสมอ
๒. ฟังรู้จักเวลาที่ไม่ควรเสวนาและที่ควรเสวนาด้วย
๓. ฟังรู้ว่าศิษย์ประมาทหรือไม่ประมาท
๔. ฟังรู้จักโอกาสที่ดีกว่า
๕. ฟังรู้ถึงความป่วยไข้
๖. ฟังรู้ว่าศิษย์ได้ของกินของใช้แล้วหรือยังไม่ได้
๗. ฟังรู้ความแตกต่างกันของเหล่าศิษย์
๘. ฟังแบ่งปันอาหารที่มีอยู่ในบาตร
๙. ฟังปลอดโยนศิษย์ เช่นว่า ‘เธออยากกลับไปเลย ผลที่ต้องการจะก้าวเข้ามาหาเธอเอง’ ดังนี้ เป็นต้น

๑๐. ฟังรู้จักบุคคลผู้ที่ศิษย์ติดต่อด้วยว่า ‘ศิษย์ติดต่อกับบุคคลนี้อยู่’
๑๑. ฟังรู้จักบุคคลผู้ที่ศิษย์ติดต่อด้วยในบ้าน
๑๒. ฟังรู้จักบุคคลผู้ที่ศิษย์ติดต่อด้วยในวัด
๑๓. ไม่ควรหัวเราะคิกคักกะนองกับศิษย์นั้น
๑๔. ไม่ควรพูดคุยเหมือนเพื่อนกับศิษย์
๑๕. พบเห็นความผิด(ของศิษย์)แล้ว ก็ควรอดกลั้น
๑๖. ฟังเป็นผู้มีปกติทำอย่างเคารพ
๑๗. ฟังเป็นผู้มีปกติทำอย่างไม่ขาดตอน
๑๘. ฟังเป็นผู้มีปกติทำอย่างไม่ปิดบัง
๑๙. ฟังเป็นผู้มีปกติทำอย่างไม่มีเหลือ
๒๐. ฟังเข้าไปตั้งจิตให้เกิดขึ้นว่า ‘เราจะให้ศิษย์ผู้นี้ได้รู้ในศิลปะทั้งหลาย’
๒๑. ฟังเข้าไปตั้งจิตคิดแต่ให้ศิษย์เจริญว่า ‘ศิษย์ผู้นี้จะไม่ฟังเสื่่อมได้อย่างไร’
๒๒. ฟังเข้าไปตั้งจิตคิดไว้อย่างนี้ว่า ‘เราจะทำศิษย์ผู้นี้ให้เป็นคนมีกำลัง ด้วยกำลังคือ

การศึกษา'

๒๓. ฟังเข้าไปตั้งเมตตาคิดไว้ ไม่ละทิ้งศิษย์ในคราวมีอันตราย

๒๔. ไม่ฟังประมาทในกิจที่ควรทำ

๒๕. เมื่อศิษย์พลั้งพลาด ก็ฟังประทับประคองไว้โดยธรรม ฉะนั้นแล

พระคุณเจ้า อาจารย์คุณของบุคคลผู้เป็นอาจารย์มี ๒๕ ข้อเหล่านี้แล ขอท่านจงปฏิบัติชอบในโยมด้วยคุณเหล่านั้นเถิด พระคุณเจ้า โยมมีความสงสัยเกิดขึ้นแล้ว เมณฑกปัญหาที่พระชินเจ้าทรงภาษิตไว้มีอยู่ ในอนาคตกาลจักเกิดการจับผิดกันในเมณฑกปัญหานั้น ทั้งในอนาคตกาล ภิกษุผู้มีความรู้เช่นอย่างท่าน ก็จักเป็นบุคคลที่หาได้ยาก ขอท่านจงมอบดวงตาให้โยมได้มองเห็นในเมณฑกปัญหาเหล่านั้น เพื่อจะใช้ข่มพวกปรวาทที่ทั้งหลายเถิด”

ปญฺจวิสตีอาจริยคุณปญฺโท ฌฏฺโฏ ๖

จปญฺจวิสตีอาจริยคุณปญฺทาซอที ๖

๗. ทสอุปาสกคุณปญฺท

๗. ทสอุปาสกคุณปญฺทา

ปัญหาว่าด้วยคุณธรรมของบุคคลผู้เป็นอุบาสก ๑๐ ประการ

[๗] เถโร “สาธฺม”ติ สมฺปญฺจิจฺฉิตฺวา ทส อุปาสกสฺส อุปาสกคฺุณฺเ ปรีทีเปสิ ๗ “ทส อิม มหาราช อุปาสกสฺส อุปาสกคฺุณฺเ ๗ กตเม ทส? อิท มหาราช อุปาสกโก สฺเมเน สมานสุขทุกฺโข โหติ, ฌมฺมาธิปเตยฺโย โหติ, ยถาพลํ สฺวิภาครโต โหติ, ชินสาสนปรีหานี ทิสฺวา อภิวฑฺฒินยา วายมตี ๗ สมฺมาทิฏฺฐิโก โหติ, อปคตโกตฺหุลมงฺคฺลิโก ชีวิตเหตุปิ น อญฺญํ สตุถารํ อุกฺกิสฺสตี, กายิกวาจสิกญฺจสฺส รกฺขิตํ โหติ, สมคฺุคาราโม โหติ สมคฺุครโต, อนุสฺสยโก โหติ, น จ กุหนวเสน สาสนเน จรตี, พุทฺธํ สรณํ คโต โหติ, ฌมฺมํ สรณํ คโต โหติ, สฺมํ สรณํ คโต โหติ ๗ อิม โข มหาราช ทส อุปาสกสฺส อุปาสกคฺุณฺเ, เต สพุเพ คฺุณฺเ ตยิ สฺวิชฺชนฺตี, ตํ เต ยุตฺตํ ปตฺตํ อนุจฉวิกํ ปติรูปํ ยํ ตฺวํ ชินสาสนปรีหานี ทิสฺวา อภิวฑฺฒี อิจฺฉสิ, กโรมิ เต โอกาสํ, ปุจฺฉ มํ ตฺวํ ยถาสฺสน”ติ ๗

[๗] พระเถระถวายพระพรรับว่า “ถูกต้องแล้ว” ดังนั้นแล้ว ก็ได้แสดงอุปาสกคุณของผู้เป็นอุบาสก ๑๐ ประการว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อุปาสกคุณของผู้เป็นอุบาสก ๑๐

ประการเหล่านี้, ๑๐ ประการเป็นไฉน ? ขอถวายพระพร ผู้เป็นอุบาสกในพระศาสนา

๑. ย่อมเป็นผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์กับพระสงฆ์
๒. ย่อมเป็นผู้มีธรรมเป็นใหญ่
๓. ย่อมเป็นผู้ยินดีในการแบ่งปันตามสมควรแก่กำลัง
๔. เห็นความเสื่อมแห่งพระศาสนาของพระชินเจ้าแล้ว ก็พยายามเพื่อจะช่วยให้เจริญยิ่งขึ้น
๕. ย่อมเป็นบุคคลผู้สัมมาทิฐิ ปราศจากการถือมงคตึ้นขาว ไม่อ้างผู้อื่นว่าเป็น ศาสตรา แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต
๖. มีอันได้รักษาความประพฤติทางกายและทางวาจา
๗. มีความพร้อมเพรียงเป็นที่ยินดี ยินดีในความพร้อมเพรียง
๘. เป็นคนไม่มักริษยา
๙. ไม่ประพฤติในพระศาสนาด้วยอำนาจความหลงกลวง
๑๐. เป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมว่าเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร อุปาสกคุณของบุคคลผู้เป็นอุบาสกมี ๑๐ ประการเหล่านี้แล คุณทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้นก็มีอยู่ในพระองค์ ข้อที่พระองค์ทรงพบเห็นความเสื่อมแห่งพระศาสนาของพระชินเจ้าแล้ว ก็ทรงหวังซึ่งความเจริญยิ่งขึ้น จัดเป็นข้อที่ถูกต้อง เป็นข้อที่ควรถึง เป็นข้อที่เหมาะสม เป็นข้อที่ควรของพระองค์ อาตมภาพขอถวายพระพร กระทำโอกาสแก่พระองค์ ขอพระองค์จงซักถามอาตมภาพตามสะดวกพระทัยเถิด”

ทสฺอุปาสกคุณปญฺโท สตุตฺติโม ๑
 จบทสฺอุปาสกคุณปญฺหาข้อที่ ๗
 ลกฺขณปญฺหทกฺกนฺโท นิฎฺฐิตโ ๑
 จบลักขณปญฺหทกฺกนฺท์

๔. เมณฑกปญชกตช กัณฑ์เมณฑกปญช

๔.๑ อิทธิพลวรรณคดี

๔.๑ อิทธิพลวรรณคดี หมวดว่าด้วยกำลังฤทธิ์

๑. กตาริการสผลปญช

๑. กตาริการสผลปญช (วัญฉวัญฉภวปญช)

ปญชวว่าด้วยอิทธิการที่บุคคลได้กระทำเป็นของมีผล

[๑] อถ โข มิลินโท ราชกา กตาวกาโส นิปจจ คุรุโน ปาเท สิทธิ อญชลิ กตวา เอตทโวจ “ภนเต นาคเสน อิเม ติตติยา เอวิ ภณนติ ‘ยทิ พุทฺโธ ปุชฺช สาทิยติ, น ปรินิพฺพุโต พุทฺโธ สยฺยุตฺโต โลเกน อนฺโตภวิโก โลกสฺมี โลกสาธาโรณ, ตสฺมา ตสฺส กโต อิทธิการโ อวญโณ ภวติ สพล ๕ ยทิ ปรินิพฺพุโต วิสยฺยุตฺโต โลเกน นิสฺสฎฺฐ สพฺพภเวหิ ตสฺส ปุชฺชา นุปรชชติ, ปรินิพฺพุโต น กิณฺจ สาทิยติ, อสาทิยนฺตสฺส กโต อิทธิการโ วญโณ ภวติ อพลฺลติ อุกาโต โภกฺวิโก เอโส ปญฺโห, เนโส วิสโย อปรตฺตมานสานํ, มหนฺตานิเยเวโส วิสโย, ภินฺเตตํ ทิฏฺฐิชาลํ เอกํเส จปย, ตเวโส ปญฺโห อนฺปรตฺโต, อนาคทานํ ชินฺปรตฺตานํ จกฺขุ เทหิ ปรวาทนิกคหายา”ติ ๕

[๑] ครั้งนั้นแล พระเจ้ามิลินท์ พobatanพระนาคเสนเถระถวายพระพรเปิดโอกาสแล้ว ก็ทรงหมอบลงแทบเท้าท่านผู้เป็นครู ทรงกระทำพระอัญชลีไว้เหนือพระเศียร ได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกเดียรฉิยเหล่านี้พากันกล่าวอย่างนี้ว่า ‘ถ้าพระพุทฺธเจ้า ยังทรงยินดีการบูชาไซ้ พระพุทฺธเจ้าก็ทรงยังไม่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ยังทรงประกอบอยู่กับโลก ยังทรงมีอยู่ในโลก ยังทรงสาธาณะอยู่ด้วยโลก เพราะฉะนั้น อิทธิการ (การกระทำที่ยิ่ง มีการให้ การบูชา เป็นต้น) ที่บุคคลกระทำต่อพระพุทฺธเจ้านั้น ก็ไม่เป็นหมัน มีผลได้ ถ้าหากว่า พระพุทฺธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ไม่ทรงประกอบกับโลกแล้ว ทรงสลัดออกไปจากภพ ทั้งปวงแล้ว การบูชาพระพุทฺธเจ้านั้น ก็ไม่เกิดผล พระพุทฺธเจ้าผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว จะทรงยินดีการกระทำอะไร ๆ มิได้ อิทธิการที่บุคคลกระทำต่อพระพุทฺธเจ้าผู้ไม่ทรงยินดีอยู่ ย่อมเป็นหมัน ไม่มีผล’ ดังนี้ ปัญหานี้มี ๒ เงื่อน ปัญหานี้มีไชวิสัยของบุคคลผู้มีใจยังไม่บรรลุนั้น ปัญหานี้เป็นวิสัยของท่านผู้ประเสริฐทั้งหลายเท่านั้น ขอท่านจงทำลายข่ายคือทิวสนี้ ของง ดำรงไว้แต่ฝ่ายเดียวเถิด ปัญหานี้ ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านจงให้ดวงตาแก่ภิกษุในอนาคต

ทั้งหลาย ผู้เป็นชินบุตร เพื่อใช้ข่มวาตะของฝ่ายอื่นเถิด”

เถโร อาห “ปรินิพพุโต มหาราช ภควา, น จ ภควา ปุชฺช สาทียติ, โพรธมุเลเยว ตถาคตสฺส สาทียนา ปหีนา, กิ ปน อนุปาทิสเสสาย นิพฺพานชาตฺยา ปรินิพฺพุตสฺส ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงยินดีการบูชา ความยินดี พระตถาคตก็ทรงจะได้แล้วที่โคนต้นโพธิ์นั้นแหละ จะมีประโยชน์อะไรสำหรับพระตถาคตผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ด้วยอนุปาทิสเสนินิพพานชาตุเล่า

ภาสิตมฺเปตํ มหาราช เถเรน สาริปฺตุเตน ฌมฺมเสนาปตินา –

“ปุชฺชินฺดา อสมสฺมา สทฺเวมานุเสหิ เต
น สาทียนฺติ สกฺกาโร พุทฺธานํ เอส ฌมฺมตา”ติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร ท่านพระสารีบุตรเถระผู้เป็นพระธรรมเสนาบดี ได้ภาษิตความขึ้นไว้ว่า

“พระพุทฺธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ทรงเป็นผู้ที่ไม่มีบุคคลอื่นเสมอเหมือน ผู้ที่มนุษย์พร้อมทั้งเทวดาทั้งหลายพากันบูชา ย่อมไม่ทรงยินดีสักการะ ข้อที่ว่านี้ จัดเป็นธรรมดาสำหรับพระพุทฺธเจ้าทั้งหลาย”

ราชา อาห “ภนฺเต นาคเสน ปฺตุโต วา ปิตฺุโน วณฺณํ ภาสติ, ปิตา วา ปฺตุตสฺส วณฺณํ ภาสติ, น เจตํ การณํ ปรวาทานํ นิคฺคหาย, ปสาทปฺปกาสนํ นามेतํ, อิงฺฆ เม ตฺวํ ตตฺถ การณํ สมฺมา พุรุหิ สกฺวาทสฺส ปติฏฺฐาปนาย ทิฏฺฐิจาโลวินิเวจฺจนายา”ติ ฯ

พระราชชาติรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ธรรมดาว่า บุตรก็ย่อมกล่าวสรรเสริญคุณของบิดา หรือว่า บิดาก็ย่อมกล่าวสรรเสริญคุณของบุตร คำที่ท่านกล่าวมานี้ยังใช้เป็นเหตุเพื่อข่มวาตะของฝ่ายอื่นมิได้หรอก คำนั้นชื่อว่าเป็นคำปาวประกาศด้วยความเลื่อมใส นิมนต์เถิด ขอท่านจงช่วยบอกเหตุในปัญหานั้นอย่างที่ถูกต้องแก่โยมด้วยเถิด เพื่ออันดำรงไว้ซึ่งวาตะฝ่ายตน เพื่ออันเปลื้องข่ายคือความเห็นผิด”

เถโร อาห “ปรินิพฺพุโต มหาราช ภควา, น จ ภควา ปุชฺช สาทียติ, อสาทียนฺตสฺเสว ตถาคตสฺส ทเวมนุสฺสา ชาตฺตฺรตฺนํ วตฺถุํ กิริตฺวา ตถาคตสฺส ฃาณรตฺนารมฺมเถเนน สมฺมาปฺปฏิปฺตตี เสวานฺตา ติสฺโส สมฺปตฺติโย ปฏฺิลภนฺติ ฯ

พระเถระถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับ
ขันธปรินิพพานแล้ว และพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ไม่ทรงยินดีการบูชา เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ได้ทำแก้วคือพระธาตุของพระตถาคตผู้ไม่ทรงยินดีในการบูชาให้เป็นที่ตั้งอาศัย ส้องเสพข้อ
ปฏิบัติชอบ โดยมีแก้วคือพระญาณของพระตถาคตให้เป็นอารมณ์อยู่ ก็ย่อมได้สมบัติ ๓ อย่าง

“ยถา มหาราช มหติมหาอคคิกุขนุโร ปชชลิตวา นิพพาเยยฺย, อปี นุ โข โส
มหาราช มหาอคคิกุขนุโร สาทียติ ตินกภูฏุปาทานนุ”ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า กองไฟใหญ่ลุกโพลงแล้วก็ดับไป ขอถวายพระพร
กองไฟใหญ่นั้น ย่อมยินดีเชื้อคือหญ้าและไม้หรือไร ?

“ชลมานปี โส ฆนเต มหาอคคิกุขนุโร ตินกภูฏุปาทานนุ น สาทียติ, กิ ปน
นิพพุโต อุปสนุโต อเจตโน สาทียติ ?

พระเจ้ามีลินทร์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า กองไฟใหญ่นั้น แม้ยังลุกโพลงอยู่ ก็หายินดีเชื้อคือ
หญ้าและไม้ไม่ จะกล่าวไปไยถึงกองไฟที่ดับแล้ว สงบแล้ว หาเจตนาไม่ได้แล้ว ที่จะยินดีหรือ”

“ตสมิ ปน มหาราช อคคิกุขนุโร อุปเรเต อุปสนุเต โลเก อคคิ สุมฺภโว โหตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เมื่อกองไฟนั้นดับแล้ว สงบแล้ว ไฟก็
เป็นอันสูญหายไปในโลกหรือ ?”

“น หิ ฆนเต กภูจฺ อคคิสฺส วตฺถุ โหตี อุปาทานนุ, เย เกจิ มนุสฺสา อคคิกามา, เต
อตฺตโน ฑามพลวิริเยน ปจฺจตฺตปฺริสกาเรน กภูจฺ มนุถยิตฺวา อคคิ นิพพตฺเตตฺวา เตน
อคคินา อคคิกกรณียานิ กมฺมานิ กโรนตี”ติ ฯ

พระเจ้ามีลินทร์ตรัสว่า “หามิได้พระคุณเจ้า ไม้แห้งอันเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งไฟ เป็นเชื้อไฟ
ก็มีอยู่ พวกมนุษย์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เป็นผู้มีความต้องการไฟ พวกมนุษย์เหล่านั้น ย่อมใช้
เรี่ยวแรงกำลังและความพยายามของตน สืบไม้แห้ง โดยวิธีการเฉพาะของแต่ละคน ทำไฟให้
บังเกิดได้แล้ว ก็ใช้ไฟนั้นทำการงานที่ต้องทำด้วยไฟได้

“เตนหิ มหาราช ติตฺถิยานนุ วจนนุ มิจฺฉา ภวติ ‘อสาทียนุตฺตสฺส กโต อธิกาโร วมฺโฆ
ภวติ อผโล’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น คำพูดของเดียรถีย์ที่ว่า
‘อธิการที่บุคคลทำต่อพระพุทธเจ้า ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่ ย่อมเป็นหมัน ไม่มีผล’ ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำ

พุดที่ผิด

ยถา มหาราช มหติมหาอคคิกุขุโร ปชชลิ, เอวเมว ภควา ทสสหสสุลยา
โลกธาตุยา พุทฺธสิริยา ปชชลิ ฯ

ขอถวายพระพร กองไฟใหญ่ยิ่งย่อมลุกโพลง ฉนใด แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงลุก
โพลงด้วยพระพุทฺธสิริในหมื่นโลกธาตุ ฉนนั้นเหมือนกัน

ยถา มหาราช มหติมหาอคคิกุขุโร ปชชลิตฺวา นิพฺพุโต, เอวเมว ภควา
ทสสหสสุลยา โลกธาตุยา พุทฺธสิริยา ปชชลิตฺวา อนุปาทิสเสสาย นิพฺพานธาตุยา
ปรินิพฺพุโต ฯ ยถา มหาราช นิพฺพุโต อคคิกุขุโร ติณกฏฐุปาทานํ น สาทียติ, เอวเมว
โฆ โลกहितสฺส สาทียนา ปหีนา อุปสนฺตา ฯ ยถา มหาราช มนุสฺสา นิพฺพุเต อคคิกุขุเร
อนุปาทาเน อตฺตโน ฅามพลวรีเยเน ปจฺจตฺตปฺริสกาเรเน กฏฺฐํ มนุถยิตฺวา อคฺคิ
นิพฺพุตเตตฺตฺวา เตเน อคฺคินา อคฺคิกรณีนยานิ กมฺมานิ กโรนฺติ, เอวเมว โฆ เทวมนุสฺสา
ตถาคตสฺส ปฺรินิพฺพุตสฺส อสาทียนฺตสฺเสว ฐาตุรตฺนํ วตฺถุํ กริตฺวา ตถาคตสฺส ฅาณ
รตฺนารมฺมเณน สมฺมาปฺฏิปตฺตี เสวนฺตา ติสฺโส สมฺปตฺติโย ปฏฺฐิภานฺติ, อิมินาปิ มหาราช
การเณน ตถาคตสฺส ปฺรินิพฺพุตสฺส อสาทียนฺตสฺเสว กโต อธิกาโร อวญฺโฆ ภวติ สผโล ฯ

ขอถวายพระพร กองไฟใหญ่ยิ่งย่อมลุกโพลงแล้วก็ดับไป ฉนใด พระผู้มีพระภาคเจ้า
ก็ทรงลุกโพลงด้วยพระพุทฺธสิริที่ส่องไปได้ตลอดหมื่นโลกธาตุ แล้วก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน
ด้วยอนุปาทิสเสสนิพพานธาตุ ฉนนั้นเหมือนกัน, ขอถวายพระพร กองไฟที่ดับแล้วย่อมไม่ยินดี
เชื้อคือหญ้าและไม้ ฉนใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีน้ำพระทัยเกื้อกูลแก่ชาวโลก ก็ทรงละ
ความยินดี ทรงสงบความยินดีได้ด้วยแล้ว ฉนนั้นเหมือนกัน, ขอถวายพระพร เปรียบเหมือน
ว่า เมื่อกองไฟไม่มีเชื้อ ดับไปแล้ว คนทั้งหลายก็ใช้เรี่ยวแรงกำลังและความพยายามของตนสี
ไม้ โดยวิธีการเฉพาะของแต่ละคน ทำให้ไฟให้บังเกิดได้ แล้วก็ใช้ไฟนั้นทำการงานทั้งหลาย
ที่ต้องทำด้วยไฟได้ ฉนใด เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ได้กระทำพระฐาตุรตฺนของพระตถาคต
ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ไม่ทรงยินดีอยู่เที่ยว ให้เป็นที่ตั้งอาศัย ส่องเสพข้อปฏิบัติชอบ
ก็ย่อมได้รับสมบัติ ๓ อย่าง เพราะพระญาณรตฺนของพระตถาคตเป็นอารมณ์ ฉนนั้นเหมือน
กัน, ขอถวายพระพร แม้เพราะเหตุนี้ อธิการที่บุคคลทำต่อพระผู้มีพระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธ
ปรินิพพานแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่นั้นแหละ เป็นของไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล

“อปรมปิ มหาราช อุตตรี การณ์ สุโณหิ เยน การณน ตถาคตสฺส ปรีนิพฺพตสฺส อสาทิยนตสฺเสว กโต อธิกาโร อวณฺโณ ภวติ สผลโย ฯ ยถา มหาราช มหติมหาวาโต วายิตฺวา อฺปรเมยฺย, อปี นุ โข โส มหาราช อฺปรโต วาโต สาทิยติ ปฺน นิพฺพตฺตาปนฺน”ติ ?

ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงสดับเหตุแม้อย่างอื่นที่ยังอีกหนอยเถิด ซึ่งเป็นเหตุแห่งอริการที่บุคคลทำแล้วต่อพระตถาคตผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่แล้ว ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ลมใหญ่ ๆ พัดไปแล้ว ก็ขาดหายไป ขอถวายพระพร ลมที่ขาดหายไปแล้วนั้น ย่อมยินดีการทำให้บังเกิดอีกหรือหนอแล”

“น หิ ภาเน อฺปรตสฺส วาตสฺส อาโกโก วา มนสิกาโร วา ปฺน นิพฺพตฺตาปนฺน”ติ ฯ
 “ก็ การณ์” ? “อเจตนา สา วาโยธาตุ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ลมที่ขาดหายไปแล้วนั้น ไม่มีการคำนึงถึง หรือไม่มีการใส่ใจ เพื่อจะทำให้บังเกิดอีก, ถ้ามว่า “เพราะเหตุไร ?” ตอบว่า “เพราะเหตุว่า ธาตุลมนั้น เป็นสิ่งที่หาเจตนามิได้”

“อปี นุ ตสฺส มหาราช อฺปรตสฺส วาตสฺส ‘วาโตติ สมณฺณา อปกจฺจตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ชื่อว่าลม แห่งลมที่ขาดหายไปแล้วนั้น พลอยขาดหายไปด้วยหรือไม่หนอ ?”

“น หิ ภาเน ตาลวณฺณวิฐฺปนฺนนิ วาตสฺส อฺปฺปตฺติยา ปจฺจยา, เย เกจิ มนุสฺสา อฺณฺหาภิตตฺตา ปรีพาหปรีปีพิตา, เต ตาลวณฺณฺน วา วิฐฺปนฺเน วา อตฺตโน งามพลวิริเยน ปจฺจตฺตปรีสกาเรน ตํ นิพฺพตฺเตตฺวา เตน วาเตน อฺณฺหํ นิพฺพาเปนฺติ ปรีพาหํ วุปลเมนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า พัดไปตาลและเครื่องเป่าลมซึ่งเป็นปัจจัยแก่ความเกิดขึ้นแห่งลม มีอยู่ พวกมนุษย์ที่ถูกความร้อนบีบคั้น เพราะอากาศร้อนอบอ้าว พวกมนุษย์เหล่านั้นย่อมใช้พัดไปตาลบ้าง เครื่องเป่าลมบ้าง ทำลมนั้นให้บังเกิด โดยวิธีการเฉพาะของแต่ละคน โดยเรี่ยวแรงกำลังและความพยายามของตนได้แล้ว ก็ย่อมดับอากาศร้อน ย่อมสงบความร้อนด้วยลมนั้นได้”

“เตนหิ महाराज तित्थियानं वज्जं मिज्जा णवति ‘อสาทियนุตตสฺส กโต อธิกาโร
วณฺโณ णवति อฝโล’ติ ฯ”

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น คำพูดของเดียรฉัตรที่ว่า
‘อริการที่บุคคลกระทำต่อพระพุทธเจ้าผู้ไม่ทรงยินดีอยู่ ย่อมเป็นหมัน ไม่มีผล’ ดังนี้ ก็ย่อมจะ
เป็นคำพูดที่ผิด”

“ยถา महाराज महतिमहาวาतो वायि, เอวमेव णควा तससहसฺสिया โลกชาตฺตยา
สีตลमฺชฺรสนฺตสฺซุขมเมตฺตาวาเตน อุปฺวาโย ฯ”

ขอถวายพระพร ลมใหญ่ ๆ ได้พัดไปแล้ว ฉันทใจ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงมีลมคือพระ
เมตตาที่เยือกเย็น นุ่มนวล แฝวเบา และละเอียด พัดไปในหมื่นโลกธาตุ ก็ฉันทใจเหมือนกัน

ยถา महाराज महतिमहาวातो वायิต्वा อุปฺโรโต, เอวमेव णควा सीतलमฺชฺรสนฺต-
สฺซุขมเมตฺตาวาเตน อุปฺวาโยत्वा अनुपातिसेसय निपुषानชาตฺตया परिनिपुषोโต ฯ यथा महाराज
उपฺरोतो वातो पुन निपुषत्तापनं न साทियति, एवमेव लोकहितसฺस साทियना पहिना
उपฺสนฺता ฯ यथा महाराज ते मनुस्सा อุณฺหาภितตฺता परिพาหปริปีพิता, एवमेव
तेवमनुस्सा तिविचคฺคिसฺนฺตาปपरिพาหปริปีพิता ฯ यथा तालवण्णुविष्णुपानि वाตसฺस
निपुषत्ตिया पจฺจया โหนฺติ, एवमेव तถาคตसฺस चाตฺต ज णाณरตฺตญจ पजฺจโย โหติ
तिसฺสนฺนं สมฺปत्तिनं ปฏฺฐิลากาย ฯ यथा मनुस्सा อุณฺหาภितตฺता परिพาหปริปีพิता
तालवण्णुणा वा विष्णुपाने वा वाตं निपुषत्तेตฺตวา อุणฺ्हं निपुषापेनुติ परिพาหं वुप्समेनुति,
एवमेव तेवमनुस्सा तถาคตसฺस परिनिपुषत्तसฺस असाทियนุตฺตสฺเสว चाตฺตญจ णाणरतฺตญจ
पुเชत्त्वा गुสलं निपुषत्तेตฺตวา तेन गुสलेन तिविचคฺคिसฺนฺตาปपरिพาหं निपुषापेनुति
वुप्समेनुति ฯ อิมินापि महाराज การणेन तถาคตसฺस परिनिपुषत्तसฺस असाทियนุตฺตสฺเสว กโต
अธิกาโร अवण्णो णवति สฝโล’ติ ฯ”

ขอถวายพระพรมหาบพิตร ลมใหญ่ ๆ พัดไปแล้ว ก็ขาดหายไป ฉันทใจ พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงมีลมคือพระเมตตาที่เยือกเย็น นุ่มนวล แฝวเบา และละเอียด พัดไปแล้ว ก็เสด็จ
ดับขันธปรินิพพาน ด้วยอนุปาทิสเนนนิพพานธาตุ ฉันทใจเหมือนกัน ขอถวายพระพร ลมที่ขาด
หายไปแล้ว ย่อมไม่ยินดีการทำให้บังเกิดอีก ฉันทใจ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงมีน้ำพระทัย
เกื้อกูลแก่ชาวโลก ก็ทรงละ ทรงสงบความยินดีได้แล้ว ฉันทใจเหมือนกัน ขอถวายพระพร
มนุษย์ทั้งหลายเป็นผู้ถูกความร้อนบีบคั้น เพราะอากาศร้อนอบอ้าว ฉันทใจ เทวดาและมนุษย์

ทั้งหลาย เป็นผู้ถูกความร้อนจากความเผาไหม้แห่งไฟ ๓ กองบีบคั้น ฉะนั้นเหมือนกัน พัดใบตาลและเครื่องเป่าลม ย่อมเป็นปัจจัยแก่ความเกิดขึ้นแห่งลม ฉนฺได พระธาตุและพระญาณรัตนะของพระตถาคต ย่อมเป็นปัจจัยเพื่อการได้มาซึ่งสมบัติ ๓ อย่าง ฉนฺนํเหมือนกัน มนุษย์ทั้งหลายผู้ถูกความร้อนบีบคั้น เพราะอากาศร้อนอบอ้าว ย่อมใช้พัดใบตาลบ้าง เครื่องเป่าลมบ้าง ทำให้ลมบังเกิดได้แล้ว ก็ย่อมดับอากาศร้อน ย่อมทำความร้อนให้สงบได้ ฉนฺได เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุษบาพระธาตุ และพระญาณรัตนะของพระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่เลย ทำกุศลให้บังเกิด ก็ย่อมดับ ย่อมทำความร้อนจากความเผาไหม้แห่งไฟ ๓ กองให้สงบ ด้วยกุศลนั้นได้ ฉนฺนํเหมือนกัน ขอถวายพระพร เพราะเหตุแม้นี้ อธิการที่บุคคลกระทำต่อพระตถาคตผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่นั้น แหละ ก็ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล

“อปรมปิ มหาราช อุตฺตริ การณํ สุโณหิ ปรวาทานํ นิคฺคหาย ๕ ยถา มหาราช ปุริโส เกรี อาโกภฺเวตฺวา สทฺทํ นิพฺพตฺเตยฺย, โย โส เกริสทฺโท ปุริเสน นิพฺพตฺติโต, โส สทฺโท อนฺตรธาเยยฺย, อปิ นุ โข โส มหาราช สทฺโท สาทฺยติ ปุณฺ นิพฺพตฺตาปนฺน”ติ ?

ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงสดับเหตุแม้อย่างอื่นยิ่งอีกหน่อยเถิด เพื่ออันข่มเสียซึ่งวาทะฝ่ายอื่นทั้งหลาย, ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่งตีกลองให้บังเกิดเสียงดัง เสียงกลองที่บุรุษทำให้บังเกิดแล้วนั้น จะพึงเจียบหายไป, ขอถวายพระพร เสียงที่เจียบหายไปแล้วนั้น ย่อมยินดีการทำให้บังเกิดอีกหรือหนอ ?”

“น หิ ภาเนตฺ อนฺตรหิตฺโต โส สทฺโท, นตฺถิ ตสฺส ปุณฺ อฺปฺปาทาย อาโกโค วา มนสิกาโร วา, สกึ นิพฺพตฺเต เกริสทฺเท อนฺตรหิตฺเต โส เกริสทฺโท สมฺจุฉินฺโน โหติ ๕ เกรี ปน ภาเนตฺ ปจฺจโย โหติ สทฺทสฺส นิพฺพตฺติยา, อถ ปุริโส ปจฺจเย สติ อตฺตเชน วายาเมน เกรี อาโกภฺเวตฺวา สทฺทํ นิพฺพตฺเตตี”ติ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า เสียงนั้นเจียบหายไปแล้ว เสียงที่เจียบหายไปแล้วนั้น ย่อมไม่มีการคำนึงถึง หรือการใส่ใจ เพื่อจะให้เกิดขึ้นอีก เมื่อเสียงกลองเกิดดังขึ้นมาครั้งหนึ่ง แล้วเจียบหายไป เสียงกลองนั้นก็เป็อันขาดหายไปแล้ว พระคุณเจ้า ก็แต่ว่า กลองซึ่งเป็นปัจจัยแก่ความบังเกิดแห่งเสียง ก็ยังมีอยู่ ลำดับนั้น เมื่อปัจจัยมีอยู่ บุรุษก็ใช้ความพยายามที่เกิดในตนเอง ตีกลองให้เกิดเสียงได้อีก”

“เอวเมว โข มหาราช ภควา สีสมาธิปัญญาวิมุตติวิมุตติญาณทสฺสนปริภาวิตํ
 ชาตฺรตนญจ ฌมมญจ วินยญจ อนุสิฏฺฐญจ สตถาริ จปยิตฺวา สยํ อนุปาทิสเสสาย
 นิพฺพานชาตฺยา ปรีนิพฺพุโต, น จ ปรีนิพฺพุเต ภควติ สมฺปตฺติลาภุ อฺุปจฺฉินฺโน โหติ,
 ภาวทุกฺขปฏิปิตฺตา สตฺตา ชาตฺรตนญจ ฌมมญจ วินยญจ อนุสิฏฺฐญจ ปจฺจยํ กริตฺวา
 สมฺปตฺติกาโม สมฺปตฺติโย ปฏฺฐิภนฺติ, อิมินาปิ มหาราช การณฺน ตถาคตสฺส ปรีนิพฺพุตสฺส
 อสาทิยนฺตสฺเสว กโต อธิกาโร อวณฺโณ ภวติ สผโลติ ฯ”

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระผู้มี
 พระภาคเจ้าก็ทรงตั้งพระชาตฺรตนะ คือพระธรรมและพระวินัยที่ทรงอนุศาสนไว้ ที่พระองค์ทรง
 ใช้ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทสฺสนะทำให้เกิด ให้เป็นพระศาสดา แล้วพระองค์
 เองก็เสด็จดับขันธปรินิพพานไปด้วยอนุปาทิสเสนิพพานชาตุ ก็แต่ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
 เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว การได้สมบัติ จะเป็นอันตรายไป หามิได้ สัตว์ทั้งหลาย ผู้ถูก
 ทุกข์ในภพบีบคั้น ครั้นได้ทำพระชาตฺรตนะ คือพระธรรมและพระวินัยที่ทรงอนุศาสนไว้ให้เป็น
 บัณฑิตแล้ว เป็นผู้ต้องการสมบัติ ก็ย่อมได้รับสมบัติทั้งหลาย ขอถวายพระพร แม้เพราะเหตุนี้
 อธิการที่บุคคลกระทำต่อพระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่นั้น
 แหละ ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล

“ทีฏฺฐญฺเจตํ มหาราช ภควตา อนาคตมทฺธานํ ฯ กถิตญจ ภณิตญจ อจฺฉิขิตญจ
 ‘สียา โข ปนानนฺท ตุมหากํ เอวมสฺส อตฺตสตฺถุกํ ปาวจณํ นตฺถิ โน สตฺถาติ, น โข
 ปเนตํ อานนฺท เอวํ ทีฏฺฐพฺพํ, โย โว อานนฺท มยา ฌมฺโม จ วินโย จ เทสิโต
 ปญฺจตฺโต, โส โว มมจฺเจเนน สตฺถา’ติ ฯ ปรีนิพฺพุตสฺส ตถาคตสฺส อสาทิยนฺตสฺส กโต
 อธิกาโร วณฺโณ ภวติ อผโลติ, ตํ เตสํ ติตฺถิยานํ วจณํ มิจฺฉา อภฺุตํ วิตถํ อลิกํ วิรุทฺธิ
 วิปริตํ ทุกฺขทายกํ ทุกฺขวิปากํ อปายคมนีเยนฺฺติ ฯ”

ขอถวายพระพร เหตุการณ์ในอนาคตข้อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นแล้ว พระผู้มี
 พระภาคเจ้าได้รับสั่ง ได้ตรัส ได้ทรงบอกอย่างนี้ว่า “ดูก่อนอานนท พวกเธออาจจะมีความคิด
 อย่างนี้ว่า ‘ปาวจณ (พระพุทฺธพจน) ที่เป็นสมบัติของพระศาสดาผู้เสด็จล่วงลับไปแล้ว มีอยู่
 พระศาสดาของพวกเรา ย่อมไม่มี’ ดังนี้ ดูก่อนอานนท ข้อนี้ เธอไม่พึงเห็นอย่างนี้ ดูก่อน
 อานนท ธรรมและวินัยที่เราได้แสดงไว้แล้ว ได้บัญญัติไว้แล้วใด ธรรมและวินัยนั้น จักเป็น
 ศาสดาของพวกเธอทั้งหลาย ในกาลล่วงลับไปแห่งเรา’ ดังนี้ อธิการที่บุคคลกระทำต่อพระ
 ตถาคต ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่ เป็นหมัน ย่อมเป็นของไม่มีผล คำพูด

นั้น ของพวกเดียรถีย์เหล่านั้น เป็นคำพูดที่ผิด ไม่จริง ไม่แท้ เป็นคำพูดเหลวไหล เป็นคำพูดตรงกันข้าม เป็นคำพูดวิปริต เป็นคำพูดที่ให้ทุกข์ มีวิบากเป็นทุกข์ เป็นเหตุไปสู่อบายภูมิแล้ว

“อปรมปิ มหาราช อุตตริ การณ สุโณหิ เยน การณน ตถาคตสฺส ปรีนิพฺพตสฺส อสาทิยนฺตสฺสเสว กโต อธิกาโร อวญฺโณ ภวติ สผลโ ๗ สาทิยติ นุ โข มหาราช อัยมहाปถวี ‘สพฺพพีชานิ มยि สํวิรุหนฺตุ’ติ ?

ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงสดับเหตุแม้อย่างอื่นยิ่งอีกหน้อยเกิดซึ่งเป็นเหตุแห่งอธิการที่บุคลลกระทำแล้วต่อพระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่เลย เป็นของไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล, ขอถวายพระพร แผ่นดินใหญ่นี้ ย่อมยินดีอยู่อย่างนี้ว่า ‘ขอพืชทั้งหลายทั้งปวงจงงอกขึ้นบนเรา’ ดังนี้ หรือหนอ ?”

“น หิ ภาฺนเต”ติ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้หรือก พระคุณเจ้า”

“กิสฺส ปน ดานิ มหาราช พีชานิ อสาทิยนฺติยา มหาปถวียา สํวิรุหิตฺวา ทพฺพหฺมุขฐาปติฏฺฐิตา ขนฺธสารสาขาปริวฺตติญฺณา ปฺุปผลธฺรา โหนฺตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เมื่อแผ่นดินใหญ่ไม่ยินดีอยู่ เพราะเหตุอะไร พืชทั้งหลายเหล่านั้นจึงยังคงงอกขึ้น มีรากมั่นคง มีลำต้น มีแก่นตั้งมั่น มีกิ่งก้านแผ่ไปโดยรอบ ย่อมผลิตดอกและออกผลได้แล้ว ?”

“อสาทิยนฺตีปิ ภาฺนเต มหาปถวี เตสํ พีชานํ วตฺถุ โหติ ปจฺจยํ เทติ วิรุหนาย, ดานิ พีชานิ ตํ วตฺถุํ นิสฺสาย เตน ปจฺจयेน สํวิรุหิตฺวา ทพฺพหฺมุขฐาปติฏฺฐิตา ขนฺธสารสาขาปริวฺตติญฺณา ปฺุปผลธฺรา โหนฺตี”ติ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า แผ่นดินใหญ่ แม้จะไม่ยินดีอยู่ แต่ก็เป็นที่ตั้งอาศัยแห่งพืชทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมมอบปัจจัยเพื่อให้งอกขึ้นมาได้ พืชทั้งหลายเหล่านั้น ได้อาศัยแผ่นดินใหญ่นั้นเป็นที่ตั้งอาศัยแล้ว กิ่งอกงามขึ้นมา มีรากมั่นคง มีลำต้น มีแก่นตั้งมั่น มีกิ่งก้านแผ่ไปโดยรอบ ย่อมผลิตดอกและออกผลได้ เพราะปัจจัยนั้น”

“เตนหิ महाराज द्दिद्युया सगे वाते न्नुजा โหนदि हता विरुथा, सजे ते गणनदि ‘อสาทียนตสส กโต อธิกาโร วญโณ ภาติ สฝโล’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าอย่างนั้น พวกเดียรถีย์ ก็ยอมเป็นคนฉิบหาย เป็นคนถูกกำจัดแล้ว เป็นคนบกพร่องในเพราะคำกล่าวของตนเอง ถ้าหากว่าพวกเขาเหล่านั้นจ๊กกล่าวว่า ‘อธิการที่บุคคลกระทำต่อพระพุทธเจ้า ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่ ย่อมเป็นหมัน เป็นของไม่มีผล’ ดังนี้ไซ้

“ยถา महाराज महापठी, ऐवं तदाकतो ओरुं समुसमुपुโท ฯ यथा महाराज महापठी न गिणुजि साथियदि, ऐवं तदाकतो न गिणुजि साथियदि ฯ यथा महाराज तानि पीชानि पठी निससાય สัวิรุหิตวา ทพหมูลชฎาปติภูจिता ขนุทธสาธาขาปริวิตุธิณุณา ปุप्ผผลธธา โหนदि, ऐवं เทวมनुสสา ตถาคตสส ปรีนิพพุตสส อสาทียนตสเสว ธาตุญจ ฌาณรตนญจ นิสสાય ทพหกุสลมูลปติภูจिता สมาธิกขนุทธมมสารสีลสาธาขาปริวิตุธิณุณา วิมุตติปุप्ผสามญญผลธธา โหนदि, อิมินาปิ महाराज การणेन तदाकतसस पรีนิพพุตसस อสาทียนตสเสว กโต อธิกาโร อวญโณ ภาติ สฝโล’ติ ฯ

ขอถวายพระพร พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เปรียบเหมือนแผ่นดินใหญ่ ขอถวายพระพร แผ่นดินใหญ่ ย่อมจะไม่ยินดีพืชอะไร ๆ ฉันทใด พระตถาคตก็ไม่ทรงยินดีอธิการอะไร ๆ ฉันทนั้น ขอถวายพระพร พืชทั้งหลายเหล่านั้นอาศัยแผ่นดิน แล้วก็อกขึ้นมา มีรากแก้วและรากฝอยอันตั้งมั่นคง มีลำต้น มีแก่น และมีกิ่งก้านแผ่ไปโดยรอบ ผลิดอกและออกผลได้ ฉันทใด เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ได้อาศัยพระธาตุและพระญาณรัตนะของพระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีเลย ก็ยอมเป็นผู้มีรากเหง้าคือกุศลมั่นคง มีลำต้นคือสมาธิ และแก่นคือธรรมตั้งมั่น มีกิ่งก้านแผ่คือศีลไปโดยรอบ ผลิดอกคือวิมุตติ และผลคือสามัญญผลได้ ฉันทนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร แม้เพราะเหตุนี้ อธิการที่บุคคลทำต่อพระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ไม่ทรงยินดีอยู่เลย ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล

“อปรมปิ महाराज उतुत्ती कारणि सुणेहि येन कारणेन तदाकतसस पรีनिพพุตसस อสาทียนตสเสว กโต อธิกาโร อวญโณ ภาติ สฝโล ฯ साथियन्दि नु चो महाराज ओमे ओणुजा कोणा कथुरा ओषा पसु मनुससा ओनुโตกุงจिसुमी गिमिगुलानं समुगानु’ति ?

ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงสดับเหตุแม้อย่างอื่นยิ่งอีกหน้อยเถิด ซึ่งเป็นเหตุแห่งอธิการที่บุคคลกระทำแล้วต่อพระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ไม่ทรงยินดีอยู่

เลย ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล ขอถวายพระพร พวกสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ คือ อุฐ โค ลา
แพะ ปศุสัตว์ และมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมยินดีการที่หมู่นอนเกิดมีข้างในท้องหรือหนอ ?”

“น หิ ภาเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“กิสฺส ปน เต มหาราช กิมโย เตสํ อสาทิยนฺตานํ อนฺโตกุจฺฉิสฺมี สมฺภวิตฺวา
พหุปฺตฺตฺนตฺตา เวปฺลฺลตํ ปาปฺณฺนตี”ติ ?

พระภาคเสนถวายพระพรว่า “เมื่อสัตว์เหล่านั้นไม่ยินดีอยู่ เพราะเหตุอะไร พวกนอน
เหล่านั้นก็ยังคงเกิดภายในท้อง แล้วมีลูกหลานมากมาย ถึงความไพบูรณ์ (แพร่พันธุ์) อยู่ได้
เล่า ?”

“ปาปสฺส ภาเต กมฺมสฺส พลวตฺยา อสาทิยนฺตานํเยว เตสํ สตฺตฺตานํ อนฺโตกุจฺฉิสฺมี
กิมโย สมฺภวิตฺวา พหุปฺตฺตฺนตฺตา เวปฺลฺลตํ ปาปฺณฺนตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า เพราะบาปกรรมมีกำลัง เมื่อสัตว์เหล่านั้นไม่ยินดี
อยู่ พวกนอน ก็ยังเกิดภายในท้องแล้วมีลูกหลานมากมาย ถึงความไพบูรณ์อยู่ได้”

“เอวเมว โข มหาราช ตถาคตฺสฺส ปรีนิพฺพุตฺสฺส อสาทิยนฺตฺสฺเสว ธาตุสฺส จ
ฉานฺนารมฺมณฺสฺส จ พลวตฺยา ตถาคเต กโต อธิกาโร อวญฺโฆ ภวติ สผโลติ ฯ

พระภาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ อธิการที่
บุคคลทำต่อพระตถาคตผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ไม่ทรงยินดีอยู่เลย ย่อมไม่เป็นหมัน
เป็นของมีผล เพราะว่าธาตุและญาณอารมณ์เป็นสภาพมีกำลัง

“อปรมฺปิ มหาราช อุตฺตรี การณํ สุโณหิ เยน การเณน ตถาคตฺสฺส ปรีนิพฺพุตฺสฺส
อสาทิยนฺตฺสฺเสว กโต อธิกาโร อวญฺโฆ ภวติ สผโล ฯ สาทิยนฺติ นุ โข มหาราช อิเม
มนุสฺสา อิเม อฏฺฐนฺวฺติ โรคา กาเย นิพฺพุตฺตฺนตฺตู”ติ ?

ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงสดับเหตุแม้อย่างอื่นยิ่งอีกหน่อยเถิด ซึ่งเป็นเหตุ
แห่งอธิการที่บุคคลกระทำแล้วต่อพระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่
เลย ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล, ขอถวายพระพร มนุษย์ทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมยินดีว่า ‘โรค
๙๘ อย่างเหล่านี้ จงบังเกิดขึ้นในร่างกายเถิด’ ดังนี้ หรือหนอ ?”

“น หิ ฆนเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“กิสฺส ปน เต มหาราช โรคา อสาทิยนฺตานิ กาเย นิปตฺนตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เมื่อมนุษย์เหล่านั้นไม่ยินดีอยู่ เพราะเหตุอะไร โรคทั้งหลายเหล่านั้น ก็ยังคงตกไปในร่างกายได้แล้ว ?”

“ปฺพุเพ กเตน ฆนเต ทฺวจฺจเรเตนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า โรคทั้งหลายเหล่านั้น ยังคงตกไปในร่างกายของคนที่ไม่ยินดีอยู่เหล่านั้นได้ ก็เพราะทุจริตที่เขาได้ทำไว้ในกาลก่อน”

“ยถิ มหาราช ปฺพุเพ กตํ อกุสลํ อิธ เวทนียํ โหติ, เตเนหิ มหาราช ปฺพุเพ กตมฺปิ อิธ กตมฺปิ กุสลากุสลํ กมฺมํ อวณฺณํ ภาวติ สफलตี ฯ อิมินาปิ มหาราช การณนตถาคตสฺส ปรีนิพฺพุตสฺส อสาทิยนฺตสฺสว กโต อธิกาโร อวณฺโณ ภาวติ สผโลตี ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าหากอกุศลกรรมที่เขาทำไว้ในภพก่อน ย่อมมีผลที่พึงเสวยได้ในภพนี้ไซ้ร้ ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น กุศลกรรมและอกุศลกรรมทั้งที่ได้ทำไว้ในภพก่อน ทั้งที่ได้ทำไว้ในภพนี้ ก็ย่อมไม่เป็นหมัน ย่อมเป็นของมีผล ขอถวายพระพร แม้เพราะเหตุนี้ อธิการที่บุคคลกระทำต่อพระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่เลย ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล

“สุตฺตปฺพุพฺ ฺปน ตยา มหาราช นนฺทโก นาม ยกุโข เถโร สาริปฺพุตฺโต อาสาทิ ตฺวา ปถวี ปวิฏฺฐโ”ติ ?

ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็พระองค์ทรงเคยสดับเรื่องยักษ์ชื่อนันทกะที่ทำร้ายท่านพระสารีบุตรเถระ แล้วเข้าไปสู่แผ่นดินใหญ่ (ภูภรรณีสูบ) หรือไม่ ?”

“อาม ฆนเต สฺยุยตี, โลเก ปากโฏ เอโส”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ เคยฟัง พระคุณเจ้า เรื่องนี้มีปรากฏอยู่ในโลก”

“อปี นุ โข มหาราช เถโร สาริปฺพุตฺโต สาทิยิ นนฺทกสฺส ยกุขสฺส มหาปถวิคิลินนุ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระสารีบุตรเถระย่อมยินดีการที่นันทกยักษ์ถูกแผ่นดินใหญ่กลืนกินบ้างหรือหนอ ?”

“อุพฺพตฺติยนฺเตปิ ฆนฺเต สทฺเวเก โลเก ปตฺมานะปิ จมายนํ จนฺทิมสฺสุริเย วิกิริณฺเตปิ
 สีนฺรุปรพฺพตฺราเช เถโร สาริปฺตฺโต น ปรสฺส ทฺกฺขํ สาทิเยยฺย ๕ ตํ กิสฺส เหตุ ? เยน
 เหตุนา เถโร สาริปฺตฺโต ทฺกฺขเมยฺย วา ทฺกฺสเสยฺย วา, โส เหตุ เถรสฺส สาริปฺตฺตสฺส
 สมฺมุตฺต สมฺมจฺฉินฺโน, เหตุโน สมฺมคฺฆาติตตฺตทา ฆนฺเต เถโร สาริปฺตฺโต ซีวิตฺหารเกปิ โกปํ
 น กเรยฺยา”ติ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า แม้เมื่อโลกพร้อมทั้งเทวโลกจะฉีกขาดตกไปอยู่
 แม้เมื่อดวงจันทร์และดวงอาทิตย์จะตกพื้นดินหายไป แม้เมื่อขุนเขาสินธุจะแหลกกระจายไป
 พระสารีบุตรเถระ ก็ไม่พึงยินดีทุกข์ของสัตว์อื่น ถ้ามว่า ‘ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุอะไร ?’ ตอบว่า
 ‘พระสารีบุตรเถระพึงโกรธ หรือคิดร้าย เพราะเหตุใด, เหตุนั้น พระสารีบุตรเถระถอนขึ้นได้
 แล้ว ตัดขาดแล้ว พระคุณเจ้า พระสารีบุตรเถระไม่ทำความขุ่นเคืองในบุคคลแม้จะเป็นผู้พรากร
 ชีวิต ก็เพราะว่าท่านถอนเหตุได้แล้ว”

“ยถิ มหาราช เถโร สาริปฺตฺโต นนฺทกสฺส ยกฺขสฺส ปถวิคิลนํ น สาทิยิ, กิสฺส ปน
 นนฺทโก ยกฺโข ปถวี ปวิภูโจ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าหากว่า พระสารีบุตรเถระไม่ยินดี
 การที่นั้นทกยักษ์ถูกแผ่นดินกลืนกินแล้ว ก็เพราะเหตุอะไร นั้นทกยักษ์จึงยังเข้าไปสู่แผ่นดิน
 อีกเล่า ?”

“อกุสลสฺส ฆนฺเต กมฺมสฺส พลวตายา”ติ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า เพราะว่าอกุศลกรรมเป็นสภาพมีกำลัง”

“ยถิ มหาราช อกุสลสฺส กมฺมสฺส พลวตาย นนฺทโก ยกฺโข ปถวี ปวิภูโจ,
 อสาทิยนฺตฺสสาปิ กโต อปราโธ อวญฺโหม ภวติ สผโล ๕ เตนฺหิ มหาราช อกุสลสฺสปี กมฺมสฺส
 พลวตาย อสาทิยนฺตฺสสา กโต อธิกาโร อวญฺโหม ภวติ สผโลติ ๕ อิมินาปิ มหาราช
 การณฺน ตถาคตฺสส ปรีนิพฺพตฺสส อสาทิยนฺตฺสเสว กโต อธิกาโร อวญฺโหม ภวติ
 สผโลติ ๕

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าหากว่า นั้นทกยักษ์เข้าไปสู่แผ่นดิน
 เพราะว่าการนั้นเป็นอกุศลกรรมมีกำลังไซ้ ก็เป็นความผิดที่นั้นทกยักษ์กระทำต่อพระสารี-
 บุตรเถระ ผู้แม้ไม่ยินดีอยู่ ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น อธิการ
 ที่บุคคลกระทำต่อพระสารีบุตรเถระผู้ไม่ยินดีอยู่ ก็ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล เพราะ

อกุศลกรรมเป็นสภาพมีกำลัง ขอถวายพระพร แม้เพราะเหตุนี้ อธิการที่บุคคลทำต่อพระ
ตถาคต ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ผู้แม้ไม่ทรงยินดีอยู่ ย่อมไม่เป็นหมัน เป็นของมีผล

“กติ นุ โข เต มหาราช มนุสฺสา, เย เอตฺรหิ มหาปถวี ปวิฏฺฐา, อตฺถิ เต ตตฺถ
สวณฺหุ”ติ ?

ขอถวายพระพร พวกมนุษย์ที่เข้าไปสู่แผ่นดินใหญ่ไปในพุทธกาลนี้ มีจำนวนกี่คน
พระองค์ทรงมีอันได้สดับในเรื่องนั้นบ้างหรือไม่”

“อาม ภนฺเต สฺยุยตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมก็ได้ฟังมา”

“อิงฺฆ มตุ มหาราช สาเวหิ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เชิญพระองค์จงตรัสให้ฟังเถิด”

“จิณฺจมาณวิกา ภนฺเต สฺยุปฺพุทฺโธ จ สกฺโก เทวตฺโต จ เถโร นนฺทโก จ
ยกุโข นนฺโท จ มาณวโกติ ฯ สุตเมตฺถ ภนฺเต อิเม ปญฺจ ชนา มหาปถวี ปวิฏฺฐา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ได้ฟังเรื่องนี้ว่า มีชน ๕ คนได้เข้าไปสู่แผ่นดินใหญ่
คือ (๑) นางจิณฺจมาณวิกา (๒) สฺยุปฺพุทฺธศากยะ (๓) พระเทวทัตตเถระ (๔) นันทกยักษ
และ(๕) นันทมาณพ”

“กิสฺมี เต มหาราช อปรทฺธา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร คนเหล่านั้นประพฤติดีผิดในใคร ?”

“ภควติ จ ภนฺเต สวเกสฺ จา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ประพฤติดีผิดในพระผู้มีพระภาคเจ้า และในเหล่าพระสาวกทั้ง
หลาย พระคุณเจ้า”

“อปี นุ โข มหาราช ภควา วา สวกา วา สาทิยีสฺสุ อิเมสฺ มหาปถวีปวิสนฺหุ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ดี เหล่าพระสาวก
ทั้งหลายก็ดี ทรงยินดีการที่คนเหล่านี้เข้าไปสู่แผ่นดินใหญ่ หรือไร ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“เตนหิ महाराज तदाकतसुस परिनिपुत्तसुस असाथियनत्तसुसेव गतो अथिगारो अवग्घो
भावति स्फलो”ติ ५

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น อธิการที่บุคคลกระทำต่อ
พระตถาคต ผู้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ผู้ไม่ทรงยินดีอยู่เลย ก็ยอมไม่เป็นหมัน เป็นของ
มีผล”

“สุวิญญาปิโต ฆนเต นาคเสน ปญโห คมภีโร อุตตานิโกโต, คุยหิ วิทสิตัง, คณฺหิ
ภินฺโน, คหณ อคหณ กตัง, นฏฺฐา ปรวาธา, ภคฺคา กุทิจฺฉี, นิปฺปภา ซาธา กุติตฺติยา,
ตฺวํ คณฺวีรปวรมาสซฺซา”ติ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ปัญหาที่ลึกซึ้ง ท่านก็ทำให้โยมเข้าใจดีแล้ว
ทำให้ตื่นแล้ว ท่านได้เปิดเผยสิ่งที่ถูกปกปิด ได้ทำลายเงื่อนปมแล้ว ได้ทำข้อที่รกรุงรังให้หมด
ความรกรุงรังแล้ว วาทะโต้แย้งของฝ่ายอื่น ท่านก็ได้ทำให้พินาศแล้ว ทิฏฐิที่ชั่วช้าทั้งหลายที่
เกิดแก่พวกเดียรฉัตร ท่านก็ได้หักทำลายแล้ว พวกเดียรฉัตรผู้ชั่ว ท่านก็ทำให้หมดรังศรีแล้ว ท่าน
ได้ชื่อว่าเป็นผู้่องอาจอยู่ในบรรดาเจ้าคณะผู้ประเสริฐยอดเยี่ยม”

กตาทิการสผลปญโห ปจโม ๖

จบกตาทิการสผลปัญหาข้อที่ ๑

๒. พุทธสพฺพญญภาวปญฺห

๒. พุทธสัพพัญญูภาวปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความเป็นสัพพัญญูของพระพุทธเจ้า

[๒] “ฆนเต นาคเสน พุทฺโธ สพฺพญญ”ติ ?

[๒] พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าทรงเป็นสัพพัญญู (ผู้
รู้ทุกสิ่ง) จริงหรือ ?”

“อาม महाराज भक्वा सपुपुणु, न ज भक्वातो सतत्तं समित्तं णाणत्तसुस
पजुप्पुจित्तं, आवुชชनप्पिพुत्तं भक्वातो सपुपुणुत्तणान्, आवุชชิต्वा ยथिच्चกं ซานาตี”ติ ๕

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ใช่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
เป็นพระสัพพัญญูจริง แต่ว่าพระญาณทัสสนะของพระผู้มีพระภาคเจ้า จะเป็นอันปรากฏอยู่

แล้วเป็นประจำสม่ำเสมอก็หาไม่ พระญาณทัสสนะของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นของเนื่องกับการใคร่ครวญ คือทรงใคร่ครวญ(ถึงสิ่งที่ทรงต้องการรู้)ก่อนแล้ว จึงทรงรู้ได้ตามที่ทรงต้องการ”

“เตนหิ ภนฺเต นาคเสน พุทฺโธ อสพฺพญฺญติ ฯ ยถิ ตสฺส ปริเยสนาย สพฺพญฺญตฺตญฺญานํ โหติ”ติ ฯ

พระเจ้ามลินทร์ตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้น พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าไม่ทรงพระสัพพัญญูจริงหรือ ถ้าหากว่า พระองค์จะทรงมีพระสัพพัญญุตญาณรู้ทุกสิ่งได้ ก็ต่อเมื่อมีการแสวงหาไซ้”

“วาหสฺถํ โข มหาราช วิหิํ อหฺมจฺจุพฺพจ วาหา วิหิสฺสตุตฺตมพฺพนานิ เทว จ ตุมฺพา เอกจฺจนฺราภุชเณ ปวตฺตจิตฺตสฺส เอตฺตกา วิหิ ลกฺขํ จปฺปิยมาณา ปริกฺขยํ ปรียาทานํ คจฺเจยฺยํ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ข้าพเจ้าเมื่ออุปคณัน (ที่ละเมิด) มีประมาณเท่านั้นว่างไว้ ได้แสนโกฏิเมล็ดแล้ว ก็พึงถึงการสิ้นสุดลง ถือเอาโดยรอบ ย่อมเป็นจำนวนเทียบได้กับจิตที่เป็นไปชั่วขณะติดนิ้วมือเพียงครั้งเดียว

“ตฺตฺริเม สฺตฺตฺวิธา จิตฺตา ปวตฺตฺนฺติ, เย เต มหาราช สฺราคา สฺโทสา สฺโมหา สฺกิลฺเสสา อภาวิตกฺยา อภาวิตสีลา อภาวิตจิตฺตา อภาวิตปญฺญา, เตสํ ตํ จิตฺตํ ครุํ กุํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติ ฯ กิการณา ? อภาวิตตฺตา จิตฺตสฺส ฯ ยถา มหาราช วิสนาพฺสฺส วิตตสฺส วิสาลสฺส วิตุถิณฺณสฺส สฺสิพฺพิตฺตวิสิพฺพิตสฺส สาขาชฺฎฺฆาชฺฎฺฆิตสฺส อากฺขฺมิยนฺตสฺส ครุํ โหติ อาคมนํ ทนฺธํ ฯ กิการณา ? สฺสิพฺพิตฺตวิสิพฺพิตตฺตา สาขานํ ฯ เหวเมว โข มหาราช เย เต สฺราคา สฺโทสา สฺโมหา สฺกิลฺเสสา อภาวิตกฺยา อภาวิตสีลา อภาวิตจิตฺตา อภาวิตปญฺญา, เตสํ ตํ จิตฺตํ ครุํ กุํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติ ฯ กิการณา ? สฺสิพฺพิต- วิสิพฺพิตตฺตา กิลฺเสหิ, อิทํ ปจฺมํ จิตฺตํ ฯ

ในบรรดาจิตที่เป็นไปนั้น จิต ๗ อย่างเหล่านี้ย่อมเป็นไป ขอถวายพระพรมหาบพิตร จิตของบุคคลผู้มีราคะ มีโทสะ มีโมหะ มีกิเลส ยังมีได้อบรมกาย ยังมีได้อบรมศีล ยังมีได้อบรมจิต ยังมีได้อบรมปัญญา จิตนั้นของบุคคลเหล่านั้น เป็นของหนัก ย่อมเกิดขึ้น ย่อมเป็นไปได้ ช้า ถ้ามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ ตอบว่า ‘เพราะว่ายังมีได้อบรมจิต’ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า เมื่อบุคคลตั้งลำไม้ไผ่ที่แผ่ขยายออกไปกว้างขวาง มีรากชฎูแห่งกิ่งก้านเกี่ยวพันกันอยู่ ย่อมมีอันดึงมาได้ช้า ถ้ามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ ตอบว่า ‘เพราะมีกิ่งก้านทั้งหลายประสานเกี่ยวพัน

กันอยู่ ฉันทไต ขอถวายพระพร จิตของบุคคลผู้มีราคะ มีโทสะ มีโมหะ มีกิเลส ยังมีได้อบรมกาย ยังมีได้อบรมศีล ยังมีได้อบรมจิต ยังมีได้อบรมปัญญา จิตนั้นของบุคคลเหล่านั้น เป็นของหนัก ย่อมเกิดขึ้น ย่อมเป็นไปได้ช้า ถ้ามว่า ‘เพราะเหตุอะไร ?’ ตอบว่า ‘เพราะถูกกิเลสทั้งหลาย ประสานเกี่ยวพันไว้ ฉันทนั้นเหมือนกันแล นี้เป็นจิตอย่างที ๑

“ตตริทำ ทุตติย จิตตํ วิภตตมาปชชติ - เย เต มหาราช โสตาปนนา ปิหิตาปายา ทิฏฐิปปตตทา วิญญาตสตุตฺตสสนา, เตสํ ตํ จิตตํ ตีสุ จาเนสฺสุ ลหุกํ อุปปชชติ ลหุกํ ปวตตติ ๗ อุปริภูมีสุ ครุกํ อุปปชชติ ทนฺธํ ปวตตติ ๗ กิการณา ? ตีสุ จาเนสฺสุ จิตตสฺส ปริสุทฺตตทา อุปริ กิเลสานํ อปปหีนตตทา ๗ ยถา มหาราช วสันาพสฺส ติปพพคณฺจิปริสุทฺตสฺส อุปริ สาชาชฎาชฎิตสฺส อากกฺขมฺนิยนตสฺส ยาว ติปพพํ ตาว ลหุกํ เอติ, ตโต อุปริ ทนฺธํ ๗ กิการณา ? เหฏฐา ปริสุทฺตตทา อุปริ สาชาชฎาชฎิตตตทา ๗ เอวเมว โข มหาราช เย เต โสตาปนนา ปิหิตาปายา ทิฏฐิปปตตทา วิญญาตสตุตฺตสสนา, เตสํ ตํ จิตตํ ตีสุ จาเนสฺสุ ลหุกํ อุปปชชติ ลหุกํ ปวตตติ, อุปริภูมีสุ ครุกํ อุปปชชติ ทนฺธํ ปวตตติ ๗ กิการณา ? ตีสุ จาเนสฺสุ จิตตสฺส ปริสุทฺตตทา อุปริ กิเลสานํ อปปหีนตตทา, อิหํ ทุตติย จิตตํ ๗

ในบรรดาจิต ๗ อย่างเหล่านั้น จิตอย่างที ๒ นี้ ย่อมถึงการจำแนก

ขอถวายพระพรมหาบพิตร จิตของบุคคลผู้เป็นพระโสดาบัน ผู้ปิดอบายได้แล้ว ผู้บรรลุด้วยทิฏฐิแล้ว ผู้รู้แจ้งคำสอนของพระศาสดาแล้ว นั้น ย่อมเกิดขึ้นรวดเร็ว ย่อมเป็นไปรวดเร็ว ในฐานะ ๓, ย่อมเกิดขึ้นได้ช้า เป็นไปได้ช้า ในภูมิที่เหนือขึ้นไป ถ้ามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ แก้วว่า ‘เพราะจิตเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ในฐานะ ๓ (และ) เพราะยังละกิเลสที่เหนือขึ้นไปไม่ได้’ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า เมื่อเขาตั้งลำไม้ไผ่ที่ไต่ลัดข้อปม ๓ ปล้องออกไปแล้ว ยังมีรกชฎแห่งกึ่งก้านตอนเหนือขึ้นไปเกี่ยวพันกันอยู่เทียว ลำไม้ไผ่ ๓ ปล้อง (ที่ไต่ลัดข้อปมออกไปแล้ว) เท่านั้น เคลื่อนมาได้เร็ว เหนือขึ้นไปกว่านั้นเคลื่อนมาได้ลำบาก ถ้ามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ แก้วว่า ‘เพราะไต่ลัดข้อปมตอนล่างออกไปแล้ว เหนือขึ้นไปยังมีรกชฎแห่งกึ่งก้านเกี่ยวพันกันอยู่’ ฉันทไต ขอถวายพระพร จิตของบุคคลผู้เป็นพระโสดาบัน ผู้ปิดอบายได้แล้ว ผู้บรรลุด้วยทิฏฐิแล้ว ผู้รู้แจ้งคำสอนของพระศาสดาแล้วนั้น ย่อมเกิดขึ้นรวดเร็ว ย่อมเป็นไปรวดเร็ว ในฐานะ ๓, ย่อมเกิดขึ้นได้ช้า เป็นไปช้า ในภูมิทั้งหลายที่เหนือขึ้นไป ถ้ามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ แก้วว่า ‘เพราะจิตเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ในฐานะ ๓ (และ) เพราะยังละกิเลสที่เหนือขึ้นไปไม่ได้’ ฉันทนั้นเหมือนกัน นี้เป็นจิตอย่างที ๒

“ตตริทํ ตติยํ จิตตํ วิภตฺตมาปฺชชติ - เย เต มหาราช, สกทาคามีโน, เยสํ รากโทสโมหา ตนฺนุฎตา, เตสํ ตํ จิตตํ ปญฺจสุ จาเนสุ ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ, อุปริ ภูมีสุ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติ ฯ กิการณา ? ปญฺจสุ จาเนสุ จิตฺตสฺส ปริสุทฺตตฺตา อุปริ กิเลสานํ อปฺปหีนฺตฺตา ฯ ยถา มหาราช วุสนาพสฺส ปญฺจปพฺพคณฺฉิปริสุทฺตสฺส อุปริ สาขาชฺฉาชฺฉิตฺตสฺส อากกฺขณฺณตฺตสฺส ยาว ปญฺจปพฺพํ ตาว ลหุกํ เอติ, ตโต อุปริ ญทฺธํ ฯ กิการณา ? เหมจฺจา ปริสุทฺตตฺตา อุปริ สาขาชฺฉาชฺฉิตฺตตฺตา ฯ เอวเมว โข มหาราช เย เต สกทาคามีโน, เยสํ รากโทสโมหา ตนฺนุฎตา, เตสํ ตํ จิตตํ ปญฺจสุ จาเนสุ ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ, อุปริภูมีสุ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติ ฯ กิการณา ? ปญฺจสุ จาเนสุ จิตฺตสฺส ปริสุทฺตตฺตา อุปริ กิเลสานํ อปฺปหีนฺตฺตา, อิทํ ตติยํ จิตตํ ฯ

ในบรรดาจิต ๗ ดวงเหล่านั้น จิตอย่างที ๓ นี้ ย่อมถึงการจำแนก

ขอถวายพระพร จิตของบุคคลผู้เป็นพระสกทาคามี ผู้มีราคะ โทสะ และโมหะเป็น ธรรมชาติที่เบาบางแล้วนั้น ย่อมเกิดขึ้นรวดเร็ว เป็นไปรวดเร็วในฐานะ ๕, ย่อมเกิดขึ้นได้ ชักช้า เป็นไปชักช้า ในภูมิทั้งหลายที่เหนือขึ้นไป ถ้ามว่า ‘เพราะเหตุไร?’ แก้วว่า ‘เพราะจิตเป็น ธรรมชาติที่บริสุทธิ์ในฐานะ ๕ เพราะยังละกิเลสทั้งหลายที่เหนือขึ้นไปไม่ได้’ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า เมื่อเขาตั้งลำไม้ไผ่ที่ลิดข้อปม ๕ ปล้องออกไปแล้ว ยังมีรอกชักแห่งกิ่งก้าน ตอนเหนือขึ้นไปเกี่ยวพันกันอยู่เที่ยว ลำไม้ไผ่ ๕ ปล้อง (ที่ได้ลิดข้อปมออกไปแล้ว) เท่านั้น เคลื่อนมาได้เร็วเหนือขึ้นไปกว่านั้น เคลื่อนมาได้ลำบาก ถ้ามว่า ‘เพราะเหตุไร?’ แก้วว่า ‘เพราะ ได้ลิดข้อปมตอนล่างออกไปแล้ว เหนือขึ้นไปยังมีรอกชักแห่งกิ่งก้านเกี่ยวพันกันอยู่’ ฉนใด ขอ ถวายพระพร จิตของบุคคลผู้เป็นสกทาคามี ผู้มีราคะ โทสะ และโมหะ เป็นธรรมชาติที่เบาบาง แล้ว จิตนั้นของบุคคลผู้เป็นพระสกทาคามีเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นรวดเร็ว เป็นไปรวดเร็ว ใน ฐานะ ๕, ย่อมเกิดขึ้นได้ชักช้า เป็นไปชักช้า ในภูมิทั้งหลายที่เหนือขึ้นไป ถ้ามว่า ‘เพราะเหตุไร?’ แก้วว่า ‘เพราะจิตเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ในฐานะ ๕ (และ) เพราะยังละกิเลสทั้งหลายที่เหนือ ขึ้นไปไม่ได้’ ฉนนั้นเหมือนกัน นี้เป็นจิตอย่างที ๓

“ตตริทํ จตฺตตํ จิตตํ วิภตฺตมาปฺชชติ - เย เต มหาราช อนาคามีโน, เยสํ ปญฺโจรมภาคิยานิ สณฺณชานานิ ปหีนานิ, เตสํ ตํ จิตตํ ทสฺสุ จาเนสุ ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ, อุปริภูมีสุ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติ ฯ กิการณา ? ทสฺสุ จาเนสุ จิตฺตสฺส ปริสุทฺตตฺตา อุปริ กิเลสานํ อปฺปหีนฺตฺตา ฯ ยถา มหาราช วุสนาพสฺส ทสฺสปพฺพคณฺฉิปริสุทฺตสฺส อุปริ สาขาชฺฉาชฺฉิตฺตสฺส อากกฺขณฺณตฺตสฺส ยาว ทสฺสปพฺพํ ตาว ลหุกํ เอติ, ตโต

อุปริ ฤทธิ์ ฯ ก็การณา ? เหฏฐา ปริสุทฺตตดา อุปริ สาขาทฎาฏิตตตดา ฯ เอวเมว โข
 มหาราช เย เต อนาคามีโน, เยสํ ปณฺโณจรมภาคิยานิ สณฺโณชานานิ ปหีนานิ, เตสํ ตํ
 จิตฺตํ ทสฺสุ จาเนสฺสุ ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ, อุปฺริภูมึสฺสุ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ
 ปวตฺตติ ฯ ก็การณา ? ทสฺสุ จาเนสฺสุ จิตฺตสฺส ปริสุทฺตตดา อุปริ กิเลสํ อปฺปหีนตฺตา, อิํ
 จตฺตํ จิตฺตํ ฯ

ในบรรดาจิต ๗ อย่างเหล่านั้น จิตอย่างที ๔ นี้ ย่อมถึงการจำแนก

ขอถวายพระพร จิตของบุคคลผู้เป็นอนาคามี ผู้มีโอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์อันไป
 ในส่วนเบื้องต่ำ) ๕ อย่าง อันละได้แล้วนั้น ย่อมเกิดขึ้นรวดเร็ว เป็นไปรวดเร็ว ในฐานะ ๑๐
 ย่อมเกิดขึ้นชักช้า เป็นไปชักช้า ในภูมิทั้งหลายที่เหนือขึ้นไป ถ้ามว่า 'เพราะเหตุไร' แก้วว่า
 'เพราะจิตเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ในฐานะ ๑๐ (และ) เพราะยังละกิเลสทั้งหลายที่เหนือขึ้นไป
 มิได้' ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า เมื่อเขาตั้งลำไม้ไผ่ที่ได้ลิดข้อปม ๑๐ ปล้องออกไป
 แล้ว ยังมีรากชฎาแห่งกิ่งก้านตอนเหนือขึ้นไปเกี่ยวพันกันอยู่เทียว ลำไม้ไผ่ ๑๐ ปล้อง (ที่ได้ลิด
 ข้อปมออกไปแล้ว) เท่านั้น เคลื่อนมาได้เร็ว เหนือขึ้นไปกว่านั้น เคลื่อนมาได้ลำบาก ถ้ามว่า
 'เพราะเหตุไร' แก้วว่า 'เพราะได้ลิดข้อปมตอนล่างออกไปแล้ว เหนือขึ้นไปยังมีรากชฎาแห่งกิ่ง
 ก้านเกี่ยวพันกันอยู่' ฉนฺโต ขอถวายพระพร จิตของบุคคลผู้เป็นอนาคามี ผู้มีโอรัมภาคิย
 สังโยชน์ ๕ อย่าง อันละได้แล้วนั้น ย่อมเกิดขึ้นรวดเร็ว เป็นไปรวดเร็ว ในฐานะ ๑๐ อย่าง ย่อม
 เกิดขึ้นได้ชักช้า เป็นไปชักช้า ในภูมิทั้งหลายที่เหนือขึ้นไป ถ้ามว่า 'เพราะเหตุไร' แก้วว่า 'เพราะ
 จิตเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ ในฐานะ ๑๐ (และ) เพราะยังละกิเลสทั้งหลายที่เหนือขึ้นไปมิได้' ฉนฺ
 นั้นเหมือนกัน นี้เป็นจิตอย่างที ๔

“ตตฺริทํ ปณฺจมํ จิตฺตํ วิภตฺตมาปชฺชติ - เย เต มหาราช อรหนโตะ ชีณาสวา
 โธตมลา วนฺตกิเลสา วุสิตวนฺโตะ กตกรณียา โอิหิตภารา อนุปฺปตฺตสทฺตธา ปริกฺชีณ-
 ภาวสณฺโณชานา ปตฺตปฏฺฐิสมฺภิทา สาวกภูมึสฺสุ ปริสุทฺธา, เตสํ ตํ จิตฺตํ สาวกวิสเย ลหุกํ
 อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ, ปจฺเจกพฺพุทฺธภูมึสฺสุ ครุกํ อุปฺปชฺชติ ทนฺธํ ปวตฺตติ ฯ ก็การณา ?
 ปริสุทฺตตดา สาวกวิสเย, อปริสุทฺตตดา ปจฺเจกพฺพุทฺธวิสเย ฯ ยถา มหาราช วัสฺนาพสฺส
 สพฺพพฺพคณฺจิปฺริสุทฺตสฺส อากกฺขณฺนิยตฺตสฺส ลหุกํ โหติ อากมณฺ อทนฺธํ ฯ ก็การณา ?
 สพฺพพฺพคณฺจิปฺริสุทฺตตดา อคหนตฺตา วัสฺสสฺส ฯ เอวเมว โข มหาราช เย เต อรหนโตะ
 ชีณาสวา โธตมลา วนฺตกิเลสา วุสิตวนฺโตะ กตกรณียา โอิหิตภารา อนุปฺปตฺตสทฺตธา
 ปริกฺชีณภาวสณฺโณชานา ปตฺตปฏฺฐิสมฺภิทา สาวกภูมึสฺสุ ปริสุทฺธา, เตสํ ตํ จิตฺตํ สาวกวิสเย

ลหุกั อูปฺปชฺชติ ลหุกั ปวตฺตติ, ปจฺเจกพุทฺธภูมึสุ ครุกั อูปฺปชฺชติ ทนฺธั ปวตฺตติ ฯ
 กึการณา ? ปริสุทฺทตฺตา สวากวิสเย, อปริสุทฺทตฺตา ปจฺเจกพุทฺธวิสเย, อิทํ ปณฺจมํ จิตฺตํ ฯ
 ในบรรดาจิต ๗ อย่างเหล่านั้น จิตอย่างที ๕ นี้ ย่อมถึงการจำแนก

ขอถวายพระพร จิตของบุคคลผู้เป็นอรหันตชีณาสพ ผู้ล้างมลทินได้แล้ว สාරอกกิเลส
 ได้แล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำกิจที่ควรทำแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตน
 ได้ตามลำดับแล้ว มีสังโยชน์ในภพอันสิ้นแล้ว บรรลุปฏิสัมภทาได้แล้ว บริสุทธิ์อยู่ในภูมิของ
 สวากนั้น ย่อมเกิดขึ้นรวดเร็ว เป็นไปรวดเร็ว ในวิสัยของสวาก ย่อมเกิดขึ้นได้ชักช้า เป็นไป
 ชักช้าในภูมิของพระปัจเจกพุทธเจ้า ถามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ แก้วว่า ‘เพราะจิตบริสุทธิ์ในวิสัย
 ของสวาก (และ) เพราะจิตไม่บริสุทธิ์ในวิสัยของพระปัจเจกพุทธเจ้า’ ขอถวายพระพร เปรียบ
 เหมือนว่า เมื่อเขาตั้งลำไม้ไผ่ที่ไต่ลัดข้อปมหมดทุกปล้องแล้วมา ก็จะมีอันตั้งมาได้รวดเร็ว ไม่
 ชักช้า ถามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ แก้วว่า ‘เพราะได้ลัดข้อปมหมดทุกปล้องแล้ว เพราะลำไม้ไผ่หา
 กอรกไม่ได้แล้ว’ ฉนั้นใด ขอถวายพระพร จิตของบุคคลผู้เป็นพระอรหันตชีณาสพ ผู้ล้างมลทิน
 ได้แล้ว สාරอกกิเลสได้แล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำกิจที่ควรทำแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว
 บรรลุประโยชน์ตนได้ตามลำดับแล้ว มีสังโยชน์ในภพอันสิ้นแล้ว บรรลุปฏิสัมภทาได้แล้ว
 บริสุทธิ์อยู่ในภูมิของสวากเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นรวดเร็ว เป็นไปรวดเร็ว ในวิสัยของสวาก ย่อม
 เกิดขึ้นได้ชักช้า เป็นไปชักช้า ในภูมิของพระปัจเจกพุทธเจ้า ถามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ แก้วว่า
 ‘เพราะจิตบริสุทธิ์ในวิสัยของสวาก (และ) เพราะจิตไม่บริสุทธิ์ในวิสัยของพระปัจเจกพุทธเจ้า’
 ฉนั้นนั้นเหมือนกัน นี้เป็นจิตอย่างที ๕

“ตฺตริทํ ฦจฺจํ จิตฺตํ วิภตฺตมาปฺปชฺชติ – เย เต มหาราช ปจฺเจกพุทฺธา สยมภฺกโน
 อนาคตตฺตา เอกจาริโน ขคฺควิสานกปฺปา สกวิสเย ปริสุทฺทวิมลจิตฺตา, เตสํ ตํ จิตฺตํ
 สกวิสเย ลหุกั อูปฺปชฺชติ ลหุกั ปวตฺตติ, สพฺพณฺณพุทฺธภูมึสุ ครุกั อูปฺปชฺชติ ทนฺธั
 ปวตฺตติ ฯ กึการณา ? ปริสุทฺทตฺตา สกวิสเย มหฺนตฺตฺตา สพฺพณฺณพุทฺธวิสยสฺส ฯ ยถา
 มหาราช ปุริโส สกวิสยํ ปริตฺตํ นทึ รตฺติมฺปิ ทิวาปิ ยทิจฺจกํ อจฺจมฺภิตโต โอตเรยฺย, อถ
 ปฺรโต มหาสมฺมุทํ คมภีริ วิตฺถตฺติ อคาธมปาริ ทิสฺวา ภาเยยฺย, ทนฺธาเยยฺย น วิสเหยฺย
 โอตริตฺตํ ฯ กึการณา ? ติณฺณตฺตา สกวิสยสฺส, มหฺนตฺตฺตา จ มหาสมฺมุทฺทสฺส ฯ เอวเมว โข
 มหาราช เย เต ปจฺเจกพุทฺธา สยมภฺกโน อนาคตตฺตา เอกจาริโน ขคฺควิสานกปฺปา สกวิสเย
 ปริสุทฺทวิมลจิตฺตา, เตสํ ตํ จิตฺตํ สกวิสเย ลหุกั อูปฺปชฺชติ ลหุกั ปวตฺตติ, สพฺพณฺณพุทฺธ-
 ภูมึสุ ครุกั อูปฺปชฺชติ ทนฺธั ปวตฺตติ ฯ กึการณา ? ปริสุทฺทตฺตา สกวิสเย มหฺนตฺตฺตา

สพฺพญญพุทฺธวิสัยสุส, อิทํ จญฺจํ จิตฺตํ ฯ

ในบรรดาจิต ๗ อย่างเหล่านั้น จิตอย่างที ๖ นี้ ย่อมถึงการจำแนก

ขอถวายพระพร จิตของพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นเอง ไม่มีอาจารย์ เทียวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด ผู้มีจิตบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน ในวิสัยของตนเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นรวดเร็ว เป็นไปรวดเร็วในวิสัยของตน ย่อมเกิดขึ้นชั๊กช้า เป็นไปชั๊กช้า ในภูมิของพระสัมพันธัญญพุทธเจ้าทั้งหลาย ถ้ามว่า ‘เพราะเหตุไร’ แก้วว่า ‘เพราะจิตบริสุทธิ์ในวิสัยของตน (และ) เพราะวิสัยของพระสัมพันธัญญพุทธเจ้าเป็นสภาพกว้างใหญ่ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษผู้ไม่ฉลาดกลัว แม่น้ำน้อยอันเป็นวิสัยของตน ฟุ้งหยังลงในตอนกลางคืนก็ได้ ในตอนกลางวันก็ได้ ตามที่ปรารถนา ต่อมาเขาพอเห็นมหาสมุทรที่ทั้งลึกทั้งกว้าง หยังไม่ได้ มองไม่เห็นฝั่ง ก็ฟุ้งกลัว จึงประพตชั๊กช้า ไม่กล้าจะหยังลง ถ้ามว่า ‘เพราะเหตุไร’ แก้วว่า ‘เพราะพื้นวิสัยของตนที่จะข้ามได้ และเพราะมหาสมุทรกว้างใหญ่ ฉันทิด ขอถวายพระพร จิตของพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้เป็นเอง ไม่มีอาจารย์ เทียวไปผู้เดียวเหมือนนอแรด ผู้มีจิตบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน ในวิสัยของตนเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นได้รวดเร็ว เป็นไปรวดเร็วในวิสัยของตน ย่อมเกิดขึ้นชั๊กช้า เป็นไปชั๊กช้า ในภูมิของพระสัมพันธัญญพุทธเจ้าทั้งหลาย ถ้ามว่า ‘เพราะเหตุไร’ แก้วว่า ‘เพราะจิตบริสุทธิ์ในวิสัยของตน (และ) เพราะวิสัยของพระสัมพันธัญญพุทธเจ้าเป็นสภาพกว้างใหญ่ ฉันทันั้นเหมือนกัน นี้เป็นจิตอย่างที ๖

“ตตฺริทํ สตฺตมํ จิตฺตํ วิภตฺตมาปชฺชติ - เย เต มหาราช สมฺมาสมฺพุทฺธา
 สพฺพญญโน ทสพลธฺรา จตฺตเวสฺสารชฺชวิสฺสารา อญฺจารสฺหิ พุทฺธธฺมเมหิ สมฺนนาถตา
 อนนฺตชินา อนาวรณณฺยาณา, เตสํ ตํ จิตฺตํ สพฺพตฺถ ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ ฯ
 กิการณา ? สพฺพตฺถ ปฺริสฺสุทฺตตา ฯ อปิ นุ โข มหาราช นาราจสุส สุโธตสุส วิมลสุส
 นิคฺคณฺจิสฺส สุขุมธฺารสุส อชิเมหฺสุส อวฺงกสุส อกฺกุณฺณสุส ทพฺพหจาปสมฺมารูพฺพหฺสุส โขมสุชฺชเม วา
 กปฺปาสสุชฺชเม วา กมฺพลสุชฺชเม วา พลวนิปาติตฺตสุส ทนฺธายิตตฺตํ วา ลคฺคณํ วา โหตี”ติ ?

ในบรรดาจิต ๗ อย่างเหล่านั้น จิตอย่างที ๗ นี้ ย่อมถึงการจำแนก

“ขอถวายพระพร พระจิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระสัมพันธัญญ ผู้ทรงพลญาณ ๑๐ ประการ แก้วกัลล้าด้วยพระเวสาร์ชชญาณ ๔ อย่าง ประกอบด้วยพระพุทฺธธรรม ๑๘ อย่าง ชนะมารหาทีสุดมิได้ มีพระญาณหาเครื่องขวางกั้นมิได้นั้น ย่อมเกิดขึ้นได้รวดเร็ว เป็นไปรวดเร็ว ในฐานะทั้งปวง ถ้ามว่า ‘เพราะเหตุไร’ แก้วว่า ‘เพราะทรงมีพระจิตบริสุทธิ์ ในฐานะทั้งปวง ขอถวายพระพร ก็ถูกชนฺุทีเขาขัดดีแล้ว ปราศจากสนิม ไม่มีปุ้มปม ฉะียบคม

‘ไม่คด ไม่งอ ไม่โก่ง ที่นายขมังธนูยกขึ้นสู่แสงแข็งแรง แล้วยิงเต็มกำลังไปที่ผ้าเปลือกไม้เนื้อละเอียดบ้าง ที่ผ้าฝ้ายเนื้อละเอียดบ้าง ที่ผ้ากัมพลเนื้อละเอียดบ้าง ย่อมมีอันแสนทะลุไปได้ซ้ำหรือว่า มีอันติดขัดหรือไร?’

“น หิ ภาณเต ‘กัการณา?’ ‘สุขุมตตทา วตถานัน สุธตตตตทา นาราจสฺส นินฺปาตสฺส จ พลวตตทา”ติ,

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “หา มิได้ พระคุณเจ้า ถ้ามว่า ‘เพราะเหตุไร?’ แก้วว่า ‘เพราะผ้าเป็นผ้าเนื้อละเอียด เพราะลูกธนูก็ถูกขัดเกลามาไว้ดี และเพราะการยิงไปก็มีกำลังแรง”

เอวมเว โข มหาราช เย เต สมฺมาสมฺพุทฺธา สพุพฺพญฺโญ ทสพฺพลชฺรา จตฺตเวสสเรชฺชวิสสเรทา อญฺจารสฺสึ พุทฺทมเมหิ สมฺนฺนาคตา อนนฺตชฺชินา อนาวรณณฺยาณา, เตสํ ตํ จิตฺตํ สพุพฺพตฺถ ลหุกํ อุปฺปชฺชติ ลหุกํ ปวตฺตติ ๕ ‘กัการณา?’ สพุพฺพตฺถ ปริสุทฺทตฺตา, อิหํ สตฺตมํ จิตฺตํ ๕

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระจิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระสัมพััญญู ผู้ทรงพลญาณ ๑๐ ประการ ผู้แก้ลวงล้าด้วยพระเวสสารัชชญาณ ๔ อย่าง ผู้ประกอบด้วยพระพุทธรธรรม ๑๘ อย่าง ผู้ชนะมารหาที่สุดมิได้ ผู้มีพระญาณหาเครื่องขวางกันมิได้ พระจิตนั้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นรวดเร็ว เป็นไปรวดเร็ว ในฐานะทั้งปวง ถ้ามว่า ‘เพราะเหตุไร?’ แก้วว่า ‘เพราะทรงมีพระจิตบริสุทธิ์ในฐานะทั้งปวง’ นี่เป็นจิตอย่างที ๗

“ตฺตร มหาราช ยทฺธิหํ สพุพฺพญฺญุพุทฺธานัน จิตฺตํ, ตํ ฉนฺนมฺปิ จิตฺตานัน คณนํ อติกกมิตฺวา อสงฺเขยฺยเยน คุณฺเณน ปริสุทฺทญฺจ ลหุกญฺจ ๕ ยสฺมา จ ภควโต จิตฺตํ ปริสุทฺทญฺจ ลหุกญฺจ, ตสฺมา มหาราช ภควา ยมกปาฏิหาริํ ทสฺเสติ ๕ ยมกปาฏิหาริเร มหาราช ฌาตพฺพํ พุทฺธานัน ภควนฺตานัน จิตฺตํ เอวํ ลหุปริวตฺตนฺติ, น ตตฺถ สกฺกา อุตฺตริ การณํ วตฺตุํ, เตปิ มหาราช ปาฏิหาริรา สพุพฺพญฺญุพุทฺธานัน จิตฺตํ อุปาทาย คณนมฺปิ สงฺขมฺปิ กลมฺปิ กลภาคมฺปิ น อุปนฺติ, อวชฺชนปฏฺวิพฺพชฺ มหาราช ภควโต สพุพฺพญฺญุตญฺญาณํ อวชฺเชตฺวา ยทฺธิจฺฉกํ ชานาติ ๕

ขอถวายพระพร ในบรรดาจิตเหล่านั้น จิตของพระสัมพััญญูพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์และรวดเร็ว ล่วงพ้นจำนวนนับแห่งจิตทั้ง ๖ อย่าง ด้วยพระคุณที่ใครๆ ก็ไม่อาจจะนับได้ ขอถวายพระพร เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระจิตเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์

และรวดเร็ว ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงพระยมกปาฏิหาริย์ได้ ขอถวายพระพร ผู้
อื่นฟังทราบได้ว่า พระจิตของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นไปรวดเร็วได้อย่างนี้ ก็ใน
คราวที่ทรงแสดงพระยมกปาฏิหาริย์ ในการที่ทรงแสดงพระยมกปาฏิหาริย์ได้นั้น ใคร ๆ ไม่
อาจกล่าวเหตุอื่นที่ยิ่งกว่า (เหตุที่ทรงมีพระจิตบริสุทธิ์ เป็นไปรวดเร็วยิ่งนี้) ได้ ขอถวาย
พระพร พระปาฏิหาริย์แม่เหล่านั้น เทียบจำนวนนับพระจิตของพระสัมพันธัญญพุทธเจ้าแล้ว ก็
ไม่ถึงแม่จำนวน แม่การนับ แม่สักเสี้ยวหนึ่ง แม่สักส่วนแห่งเสี้ยวหนึ่ง ขอถวายพระพร พระ
สัมพันธัญญุตญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้า เนื่องด้วยการใคร่ครวญ คือทรงใคร่ครวญก่อนแล้ว
จึงทรงรู้ได้ตามที่ต้องการ

“ยถา มหาราช ปุริโส หตฺเถ จปิตํ ยํ กิณฺจิจิ ทฺติเย หตฺเถ จเปยฺย วิวณฺเณน มุขเณ
วาจํ นิจฺฉาเรยฺย, มุขคตํ โภชนํ คิเลยฺย, อุมฺมีเลตฺวา วา นิมีเลยฺย, นิมีเลตฺวา วา
อุมฺมีเลยฺย, สมิณฺชิตํ วา พาหํ ปสาเรยฺย, ปสาร์ตํ วา พาหํ สมิณฺชเยยฺย, จิรฺตรํ เอตํ
มหาราช ลหฺตฺรํ ภควโต สพฺพญฺญตฺตญฺญาณํ, ลหฺตฺรํ อวชฺชนํ, อวชฺเชตฺวา ยทิจฺฉกํ
ชานาติ, อวชฺชนวิกฺลमतฺตเกณ น ตาวตา พุทฺธา ภควนฺโต อสพฺพญฺญโน นาม
โหนตี”ติ ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่ง ฟังวางของอย่างใดอย่างหนึ่งที่วางอยู่
บนมือข้างหนึ่งไว้บนมือข้างที่ ๒ ถ้าปากเปล่งวาจา กลืนของกินที่อยู่ในปาก ลืมตาแล้วหลับตา
บ้าง หลับตาแล้วลืมตาบ้าง เขี่ยดแขนที่คู้ยื่นออกไปบ้าง คู้แขนที่เขี่ยดอยู่เข้ามาบ้าง ขอ
ถวายพระพร การกระทำดังกล่าวมานี้ ยังนับว่าช้ากว่า พระสัมพันธัญญุตญาณของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าเร็วกว่า คือทรงใคร่ครวญได้รวดเร็วอย่างยิ่ง ทรงใคร่ครวญแล้ว ก็ทรงรู้ได้ตามที่ทรง
ต้องการ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลายจะชื่อว่าไม่ใช่พระสัมพันธัญญ เพราะเหตุสักว่ายังมี
การต้องใคร่ครวญ (ถึงอารมณ์ที่ทรงประสงค์จะรู้) เป็นข้อบกพร่องอยู่ ก็หาไม่”

“อวชฺชนมุปี ฆนฺเต นาคเสน ปรีเยสนาย กาทพฺพํ, อิงฺฆม มํ ตตฺถ การเณน
สญฺญาเปหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าก็ยังทรงทำแม้การใคร่ครวญ
ด้วยการแสวงหา เอาเถอะ ในข้อที่ว่านั้น ขอท่านจงช่วยทำให้โยมเข้าใจ ด้วยเหตุผลเถิด”

“ยถา มหาราช ปุริสสฺส อชฺฌสฺส มหทฺชนสฺส มหาโภคสฺส ปหุตชาตฺรปฺรชตสฺส ปหุตวิทฺตฺยปฺกรณสฺส ปหุตชนธมฺมสฺส สาลิวีหิยวตฺตฺนุทฺติลมฺมุคฺคมาสปุพฺพณฺณาปรณฺณสฺสปิ-
เตลนฺวเนตฺตฺธิรทฺธิมฺมคฺคฺพผาณิตา จ ขโปกฺกมฺปิจฺรโกฏฺฐภาชนคตา ภเวยฺยํ, ตสฺส จ ปุริสสฺส
ปาหฺนโก อากฺจเญยฺย ภตฺตารโห ภตฺตาริกงฺขี, ตสฺส จ เคเห ยํ รนฺธํ โภชนํ, ตํ
ปฺริณฺโณจิตํ ภเวยฺย, กุมฺภิตฺต ตณฺฑุเล นีหริตฺวา โภชนํ รนฺธเญยฺย, อปิจ โข โส มหาราช
ตาวตเกน โภชนเวกฺลฺลมตฺตเกน อธโน นาม กปฺโณ นาม ภเวยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เปรียบเสมือนว่า บุรุษผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์
มาก มีเครื่องใช้สอยมาก มีเงินและทองมากพอ มีอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจมากพอ มีทรัพย์สิ้น
และธัญญาหารมากเพียงพอ จะพึงมีข้าวสาลี ข้าวเปลือก ข้าวเหนียว ข้าวสาร งา ถั่วราชมาส
ปุพพัตถณชาติ อปรณฺณชาติ เนยใส น้ำมัน เนยข้น นมสด นมส้ม น้ำมัน น้ำตาลงบ และน้ำอ้อย
อยู่ในหม้อ ตะกร้า ยุงฉาง หรือภาชนะที่สะอาด และบุรุษนั้นมีแขกมาหา ซึ่งเป็นผู้ควรต้อนรับ
ด้วยอาหาร เป็นผู้หวังจะได้อาหาร แต่ว่าอาหารที่หุงต้มไว้แล้วในเรือนของบุรุษผู้นั้น หมดไป
แล้ว เขาจึงเอาข้าวสารจากหม้อที่เก็บไว้มาหุงเป็นอาหาร ขอถวายพระพร บุรุษผู้มีทรัพย์
มากมายผู้นั้น พึงกลายเป็นคนผู้ซึ่งว่ามีทรัพย์น้อย ยากจน เพราะเหตุสักว่าของกินบกพร่อง
ไปเท่านั้นหรือ ?”

“น ทิ ภนฺเต จกฺกวตฺตฺริณฺโณ ชฺเวปิ, ภนฺเต อกาลे โภชนเวกฺลฺลํ โหติ, กิ ปน
คหปตฺติกสฺสา”ติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า จะป่วยกล่าวไปไปถึงในเรือนของผู้เป็น
คฤหบดีเท่านั้นเล่า แม้ในพระราชมณฑลของพระเจ้าจักรพรรดิ ในสมัยมิใช่กาล ก็ยังมีเรื่อง
ให้โภชนะบกพร่องไปบ้าง”

“เอวเมว โข มหาราช ตถาคตสฺส อวชฺชชนวิกฺลมตฺตกํ สพฺพณฺณตฺตณฺณํ
อวชฺชเชตฺวา ยทิจฺฉกํ ชานาติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่น
แหละ พระสัพพัญญุตญาณของพระตถาคต เพียงมีการใคร่ครวญถึง เป็นข้อบกพร่อง คือทรง
ใคร่ครวญก่อนแล้ว จึงทรงรู้ได้ตามที่ต้องการ

“ยถา วา ปน มหาราช รุกฺโข อสฺส ผลิตฺโต โอนตฺวินิตฺโต ปิณฺฑทฺติการภริตฺโต, น เต
กิณฺณจิ ตตฺถ ปตฺติตํ ผลํ ภเวยฺย, อปิ นฺุ โข โส มหาราช รุกฺโข ตาวตเกน ปตฺติตผล-

เวกุลมตุดเคน อโผล่ นาม ภเวยูยา”ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ต้นไม้ผลิผลห้อยย้อยเป็นช่อ ๆ ตกเต็มต้น ผลบางผลที่ตกหล่นที่ต้นไม้ นั้นของท่าน ไม่เพียงมีบ้างหรือ ขอถวายพระพร ต้นไม้นั้น ฟังชื่อว่าเป็นต้นไม้ที่ไม่มีผล เพราะเหตุสักว่าบกพร่องไปด้วยผลที่ตกหล่นไปมีประมาณเท่า นั้นหรือไร ?

“น หิ ภานเต ปตนปฏิวุชานิ ตานิ รุกขผลานิ, ปติเต ยทิจจกั ลภตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หา มิได้ พระคุณเจ้า ผลไม้เหล่านั้นเนื่องอยู่กับการตกหล่น เมื่อตกหล่นแล้ว คนก็ย่อมได้ตามที่ต้องการ”

“เอวเมว โข มหาราช ตถาคตสฺส อวชฺชนปฏิวุชั สพฺพญฺตญฺญาณิ อวชฺเชตฺวา ยทิจจกั ชานาตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระสัพพัญญุตญาณของพระตถาคตเนื่องอยู่กับการใคร่ครวญ คือทรงใคร่ครวญก่อน แล้วก็ทรงรู้ได้ตามที่ต้องการ”

“ภานเต นาคเสน อวชฺเชตฺวา อวชฺเชตฺวา พุทฺโธ ยทิจจกั ชานาตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าทรงใคร่ครวญไปเสียก่อนแล้ว จึงทรงรู้ได้ตามที่ทรงต้องการหรือ ?”

“อาม มหาราช ภควา อวชฺเชตฺวา อวชฺเชตฺวา ยทิจจกั ชานาตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถูกต้องแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใคร่ครวญไป ๆ เสียก่อนแล้ว จึงทรงรู้ได้ตามที่ทรงต้องการ”

“ยถา มหาราช จกฺกวตฺตี ราชา ยทา จกฺกรตฺนํ สรติ ‘อุเปตฺตฺ เม จกฺกรตฺนนฺ’ติ, สรিতে จกฺกรตฺนํ อุเปตี, เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต อวชฺเชตฺวา อวชฺเชตฺวา ยทิจจกั ชานาตี”ติ ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ในเวลาที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงระลึกถึงจักรแก้ว เมื่อทรงระลึกว่า ขอจักรแก้วจงเข้ามาหาเรา ดังนี้แล้ว จักรแก้วก็จะเข้าไปหาพระองค์ ฉะนั้นขอถวายพระพร พระตถาคตก็ทรงใคร่ครวญไป ๆ เสียก่อนแล้ว ก็ทรงรู้ได้ตามที่ทรงต้องการ ฉะนั้นเหมือนกัน”

“ทพฺหิ ภนฺเต นาคเสน การณํ พุทฺโธ สพุพฺพญฺญ, สมปฺปฏิจฺฉาม ‘พุทฺโธ สพุพฺพญฺญ’ติฯ
 พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เป็นเหตุผลที่หนักแน่น พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าทรง
 เป็นพระสัพพัญญูจริง โยมขอยอมรับว่า ‘พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระสัพพัญญู”

พุทฺธสพุพฺพญฺญภาวปญฺโท ทฺติโย ๑
 จพบุทฺธสพุพฺพญฺญภาวปญฺหาชฺโठी ๒

๓. เทวทตฺตปพฺพชฺชปญฺห

๓. เทวทตฺตปพฺพชฺชปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยการที่ทรงโปรดให้พระเทวทตฺตได้บวช

[๓] “ภนฺเต นาคเสน เทวทตฺโต เกน ปพฺพาชิตฺ”ติ ?

[๓] พระเจ้ามิลินท์รับสั่งถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ใครบวชให้พระเทวทตฺต ?”

“จ ยิเม มหาราช ชตฺตियกุมารา ภทฺทิโย จ อนฺรุทฺโธ จ อานนฺโท จ ภคฺ จ กิมฺพิโล
 จ เทวทตฺโต จ อุปาลิกปฺโปโก สตฺตโม อภิสสมฺพุทฺเฐ สตฺถริ สกฺยกฺกุลาณนฺทชนเน ภควนฺตํ
 อนฺุปพฺพชนฺตา นิภฺขมีสุ, เต ภควา ปพฺพาเชสี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ชตฺตियกุมาร ๖ พระองค์เหล่านี้
 นี้ คือ (๑) ท่านภทฺทิยะ (๒) ท่านอนฺรุทฺธะ (๓) ท่านอานนฺท์ (๔) ท่านภคฺ (๕) ท่านกิมฺพิละ
 (๖) ท่านเทวทตฺต และคนที่ ๗ คือ ช่างกลบกรที่ชื่อว่าอุปาลี เมื่อคราวที่พระศาสดาทรงตรัสรู้ใหม่ ๆ
 ได้ออกบวชตามพระผู้มีพระภาคเจ้า ในคราวที่เสด็จไปโปรดพวกศากยตระกูลให้เกิดความ
 ยินดี พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโปรดให้ท่านเหล่านั้นได้บวช”

“นฺนุ ภนฺเต เทวทตฺเตน ปพฺพชิตฺวา สํโฆ ภินฺโน”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า พระเทวทตฺตบวชแล้วก็ทำสังฆเภทมิใช่หรือ ?”

“อาม มหาราช เทวทตฺเตน ปพฺพชิตฺวา สํโฆ ภินฺโน, น คิหิ สํฆิ ภินฺนฺติ, น
 ภิกฺขุณี, น สิภฺขมานา, น สามเณโร, น สามเณรี สํฆิ ภินฺนฺติ, ภิกฺขุ ปกตฺตโต สมาน-
 สํวาสโก สมานสีมายิ จิตฺ สํฆิ ภินฺนฺตฺติติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ใช่ พระเทวทตฺตบวชแล้วก็ทำสังฆเภท

พวกคฤหัสถ์ก็ทำสังฆเภทไม่ได้ พวกนางภิกษุณีก็ทำสังฆเภทไม่ได้ พวกนางสิกขมานาก็ทำสังฆเภทไม่ได้ พวกสามเณรก็ทำสังฆเภทไม่ได้ สามเณรก็ทำสังฆเภทไม่ได้ ภิกษุผู้ปกัดตตะมีสังวาสเสมอกัน ดำรงอยู่ในสีมาเสมอกัน ย่อมทำสังฆเภทได้”

“สังฆเภทโก ฆนเต ปุคฺคโล ก็ กมฺมํ ฆุสฺสตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้า บุคคลผู้ทำสังฆเภท ย่อมถูกต้องกรรมอะไร ?”

“กปฺปฏฺฐิติกิ มหาราช กมฺมํ ฆุสฺสตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ผู้ทำสังฆเภทย่อมถูกต้องกับปฏิญญัติกรรม (กรรมที่เป็นเหตุให้ตั้งอยู่ในนรกตลอดกัป)”

“ก็ ปน ฆนเต นาคเสน พุทฺโธ ชานาติ ‘เทวทตฺโต ปพฺพชิตฺวา สํฆิ ฆินฺทิสฺสตี, สํฆิ ฆินฺทิตฺวา กปฺปี นิรเย ปจฺจิสฺสตี’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าก็ทรงทราบอยู่ว่า ‘พระเทวทัตบวชแล้ว จักทำสังฆเภท ครั้นทำสังฆเภทแล้วจักหมกไหม้อยู่ในนรกตลอดกัป’ ดังนี้ มิใช่หรือ ?”

“อาม มหาราช ตถาคโต ชานาติ ‘เทวทตฺโต ปพฺพชิตฺวา สํฆิ ฆินฺทิสฺสตี, สํฆิ ฆินฺทิตฺวา กปฺปี นิรเย ปจฺจิสฺสตี’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ใช่ มหาบพิตร พระตถาคตทรงทราบว่า ‘พระเทวทัตบวชแล้ว จักทำสังฆเภท ครั้นทำสังฆเภทแล้วจักหมกไหม้อยู่ในนรกตลอดกัป’

“ยถิ ฆนเต นาคเสน พุทฺโธ ชานาติ ‘เทวทตฺโต ปพฺพชิตฺวา สํฆิ ฆินฺทิสฺสตี, สํฆิ ฆินฺทิตฺวา กปฺปี นิรเย ปจฺจิสฺสตี’ติ, เตนหิ ฆนเต นาคเสน ‘พุทฺโธ การุณฺโณ อนุกมฺโปโก หิตะสี สพฺพสตุตฺตานิ อหิตํ อปเนตฺวา หิตมฺปทหตีติ ยํ วจัน, ตํ มิจฺฉา ฯ ยถิ ตํ อชานิตฺวา ปพฺพชิตฺวา, เตนหิ พุทฺโธ อสพฺพพญฺญติ, อยมฺปิ อุกโต โภจฺจิกโก ปณฺโห ตวานุปรปโต, วิชญฺเหติ เอตํ มหาชฺฎฺ, ฆินฺท ปราปรวาทํ, อนาคเต อทฺธาเน ตยา สทิสฺสา พุทฺธิมนฺโต ภิกฺขุ ทูลลภา ภวิสฺสนฺติ, เอตถ ตว พลํ ปกาเสหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระพุทธเจ้าทรงทราบอยู่ว่า ‘พระเทวทัตบวชแล้ว จักทำสังฆเภท ครั้นทำสังฆเภทแล้วจักหมกไหม้อยู่ในนรกตลอดกัป’ ดังนี้ไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น พระคุณเจ้านาคเสน คำที่พูดว่า ‘พระพุทฺธเจ้าทรงเป็นผู้มีพระกรุณา ทรง

อนุเคราะห์ ทรงแสวงหาประโยชน์เกื้อกูล ขจัดสิ่งที่เป็นโทษที่เกื้อกูลมิได้ มุ่งมั่นแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวงทั้งหลาย’ ดังนี้ ก็ยอมเป็นคำพูดที่ผิด ถ้าหากไม่ทรงทราบเรื่องนั้น จึงทรงให้บวชไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น พระพุทธเจ้าก็หาทรงเป็นพระสัมพันธุญไม่ แม้ปัญหานี้ ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านจงถวญชฎาใหญ่นี้ ขอจงทำลายวาทะโต้แย้งของฝ่ายอื่น ในอนาคตกาลอันยาวนาน ภิกษุทั้งหลายผู้มีความรู้เช่นกับท่าน จักเป็นบุคคลที่หาได้ยาก ขอท่านจงประกาศกำลังของท่าน ในปัญหาข้อนี้เถิด”

“การุณโก มหาราช ภควา สพุพญญ จ, การุณเณน มหาราช ภควา สพุพญญตญญาเณน เทวทตตสฺส คตฺตี โอลิเกนุโต อทุกฺส เทวทตตํ อาปาโยกํ กมฺมํ आयุหิตฺวา อนเภาณิ กปฺปโกฏิสตสทฺสสาณิ นิรเณน นิรยํ วินิปาเตน วินิปาตํ คจฺจนตํ, ตํ ภควา สพุพญญตญญาเณน ชานิตฺวา ‘อิมสฺส อปรินฺตกตํ กมฺมํ มม สาสเน ปพุพชิตสฺส ปรินฺตกตํ ภวิสฺสตี, ปฺริมํ อุปาทาย ปรินฺตกตํ ทุกฺขํ ภวิสฺสตี, อปพุพชิตฺวาปิ อยํ โมฆปฺริโส กปฺปฏฺฐิจฺยเมว กมฺมํ आयุหิสฺสตีติ การุณเณน เทวทตตํ ปพุพาเชสี’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้มีความกรุณา และทรงเป็นพระสัมพันธุญ ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงตรวจดูคดีของพระเทวทัต ด้วยพระกรุณา ด้วยพระสัมพันธุญตญญาณ ได้ทรงเห็นแล้วว่า พระเทวทัต ขวนขวายทำแต่กรรมที่เป็นเหตุไปอบาย แล้วก็เป็นผู้ละจากนรกไปสู่นรก ละจากวินิบาต ไปสู่วินิบาต ตลอดหลายแสนโกฏิกัป พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเรื่องนั้นด้วยพระสัมพันธุญตญญาณแล้ว ก็ทรงดำริว่า ‘กรรมที่ผู้นี้ทำไว้ หากที่สุดมิได้ เมื่อได้บวชในศาสนาของเราแล้ว ก็จักมีอันทำให้สิ้นสุดได้ เพราะได้อาศัยการบวชที่มีมาก่อน เขาจักมีอันทำทุกขให้สิ้นสุดไปได้ โฆฆบุรุษผู้นี้ แม้มิได้บวช ก็จักขวนขวายทำแต่กรรมที่มีวิบากตั้งอยู่ชั่วมกับเท่านั้น’ ดังนี้แล้ว ก็ทรงโปรดให้พระเทวทัตบวชด้วยพระกรุณา”

“เตนหิ ภาณเต นาคเสน พุทฺโธ วริตฺวา เตเลน มกฺขเตติ, ปปาเต ปาเตตฺวา หตฺถํ เทติ, มาเรตฺวา ชีวิตํ ปฺริเยสตี, ยํ โส ปจฺจมํ ทุกฺขํ ทตฺวา ปจฺจจา สุขํ อุปทฺทตี’ติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าอย่างนั้น ข้อที่พระพุทธเจ้านั้น ประทานทุกขแก่เขาก่อน แล้วจึงทรงจัดแจงสุขให้ในภายหลัง จัดว่าพระพุทธเจ้าทรงโอบตีเขาเสียก่อน แล้วจึงทรงใช้น้ำมันทาให้ ทรงผลึกเขาให้ตกเหวเสียก่อน แล้วจึงทรงเหยียดพระหัตถ์ให้จับ ทรงทำเขาให้ตายเสียก่อน แล้วจึงทรงชุบชีวิตให้ณะสี”

“วเรติปิ महाराज तदाकटो सदुतानं हितवसेन, पातेतिपि सदुतानं हितवसेन, मारेतिपि सदुतानं हितवसेन, वरिदुवापि महाराज तदाकटो सदुतानं हितमेव उपहतति, पातेदुवापि सदुतानं हितमेव उपहतति, मारेदुवापि सदुतानं हितमेव उपहतति ५

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระตถาคตทรงโอบยตี ด้วยอำนาจหวังจะให้ประโยชน์แก่อกุลแก่สัตว์ทั้งหลายก็ดี ทรงผลักให้ตกไป ด้วยอำนาจหวังจะให้ประโยชน์แก่อกุลแก่สัตว์ทั้งหลายก็ดี ทรงฆ่า ด้วยอำนาจหวังจะให้ประโยชน์แก่อกุลแก่สัตว์ทั้งหลายก็ดี ขอถวายพระพร พระตถาคต แม้ทรงโอบยตี ก็ชื่อว่าทรงจัดแจงแต่งประโยชน์แก่อกุลแก่สัตว์ทั้งหลายเท่านั้น แม้ทรงผลักให้ตกไป ก็ชื่อว่าทรงจัดแจงแต่งประโยชน์แก่อกุลแก่สัตว์ทั้งหลาย แม้ทรงฆ่า ก็ชื่อว่าทรงจัดแจงแต่งประโยชน์แก่อกุลแก่สัตว์ทั้งหลาย

ยथा महाराज मातापितरो नाम वरिदुवापि पातेयिदुवापि पुदुतानं हितमेव उपहनุति, एवमेव च महाराज तदाकटो वरेतिपि सदुतानं हितवसेन, पातेतिपि सदुतानं हितवसेन, मारेतिपि सदुतानं हितवसेन, वरिदुवापि महाराज तदाकटो सदुतानं हितमेव उपहतति, पातेदुवापि सदुतानं हितमेव उपहतति, मारेदुवापि सदुतानं हितमेव उपहतति, येन येन โยकेन सदुतानं कुณ्वृत्ति โหति, तेन तेन โยकेन सपुसदुतानं हितमेव उपहतति ५ सजे महाराज तेवहतโต न पपुषาเซय्य, तिहिภูโต समाโน निरยसंवตุนिकं पหุं पाปกम्मं กตฺวา อเนกานิ กปฺปโกฏิสตสहस्रानि निरयेन निरयं विनिपातेन विनिपातं कञ्चनโต पหุं ทุกुञ्च वेथยิสฺसตี, तं ภควा चानमाโน कारुण्येन तेवहतตं पपुषาเซตี, ‘म्मसासेน पपुषचित्सस ทุกुञ्च प्रियनुदगतं गविसฺसตี’दि कारुण्येन करुणं ทุกुञ्च लहुकं อกาสิ ५

ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ธรรมดาว่ามารดาบิดา โอบยตีก็ดี ผลักให้ตกไปก็ดี ก็ชื่อว่าจัดแจงแต่งประโยชน์แก่อกุลแก่บุตรทั้งหลาย ฉะนั้น ขอถวายพระพร พระตถาคต แม้โอบยตี ก็ด้วยอำนาจหวังประโยชน์แก่อกุลแก่สัตว์ทั้งหลาย แม้ผลักให้ตกไป ก็ด้วยอำนาจหวังประโยชน์แก่อกุลแก่สัตว์ทั้งหลาย แม้ทรงฆ่า ก็ด้วยอำนาจหวังประโยชน์แก่อกุลแก่สัตว์ทั้งหลาย ขอถวายพระพร พระตถาคต แม้ว่าทรงโอบยตี ก็ชื่อว่าทรงจัดแจงแต่งประโยชน์แก่อกุลแก่สัตว์ทั้งหลาย แม้ทรงผลักให้ตกไป ก็ชื่อว่าทรงจัดแจงแต่งประโยชน์แก่อกุลแก่สัตว์ทั้งหลาย แม้ทรงฆ่า ก็ชื่อว่าทรงจัดแจงแต่งประโยชน์แก่อกุลแก่สัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน ความเจริญแห่งคุณธรรม จะมีแก่สัตว์ทั้งหลายได้ โดยวิธีการใด ๆ พระองค์ก็ทรงจัดแจงแต่งประโยชน์แก่อกุลแก่สัตว์ทั้งปวงทั้งหลาย โดยวิธีการนั้น ๆ นั้นแหละ ขอถวายพระพร ถ้าหากพระเทวทัตไม่ได้บวช ยังคงเป็นคฤหัสถ์อยู่ ก็จะทำแต่กรรมชั่วมากมาย ที่อำนาจผลให้

เกิดในนรกและก็จะละนรกไปสู่นรก ละจากวินิบาตไปสู่วินิบาต เสวยทุกข์เป็นอันมาก ตลอดหลายแสนโกฏิกัป พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงทราบความจริงข้อนั้นอยู่ จึงทรงโปรดให้พระเทวทัตบวชด้วยพระกรุณา ได้ทรงทำทุกข์หนักให้เบาบางลง ด้วยพระกรุณาว่า ‘เมื่อพระเทวทัตได้บวชในศาสนาของเราแล้ว ก็จักมีอันทำทุกข์ให้สิ้นสุดไปได้’ ดังนี้

“ยถา วา มหาราช ฌนยสสิริฉาติพเลน พลวา ปุริโส อตฺตโน ฉาตี วา มิตฺตํ วา รณฺญา ครุกํ ทณฺท์ ธาเรนฺตํ อตฺตโน พหุวิสุตฺตภาเวเน สมตฺตตาย ครุกํ ทณฺท์ ลหุกํ อกาสิ, เอวเมว โข มหาราช ภควา พหุณี กปฺปโกฏิสตฺสหสฺसानิ ทุกฺขํ เวทยมาณํ เทวทตฺตํ ปพฺพาเชตฺวา สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติพลสมตฺตภาเวเน ครุกํ ทุกฺขํ ลหุกํ อกาสิ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า บุรุษผู้มีกำลัง ด้วยกำลังทรัพย์ ยศ ความสง่างามและญาติ รู้ว่า ญาติหรือมิตรของตนถูกพระราชารับสั่งให้ต้องรับโทษทัณฑ์หนักแล้ว ก็ใช้ความสามารถจากความที่ตนมีความคุ้นเคยมาก กระทำโทษทัณฑ์หนักให้เบาบางลงฉันใด ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคก็ทรงโปรดพระเทวทัตผู้ต้องเสวยทุกข์มากมายหลายแสนโกฏิกัปให้ได้บวช ทรงใช้พระปรีชาสามารถคือกำลังศีล กำลังสมาธิ กำลังปัญญา และกำลังวิมุตติ กระทำทุกข์หนักให้เบาบางลงไป ฉะนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช กุสโล ภิสกฺโก สลฺลกตฺโต ครุกํ โรคํ พลโวสธพเลน ลหุกํ กโรติ, เอวเมว โข มหาราช พหุณี กปฺปโกฏิสตฺสหสฺसानิ ทุกฺขํ เวทยมาณํ เทวทตฺตํ ภควา โรคณฺณตฺตาย ปพฺพาเชตฺวา การุณฺณพโล ปตฺตทฺธมฺโมสธพเลน ครุกํ ทุกฺขํ ลหุกํ อกาสิ ฯ อปิ นุ โข โส มหาราช ภควา พหุเวทนียํ เทวทตฺตํ อปฺปเวทนียํ กโรนฺโต กิณฺจิ อปฺปญฺญํ อापฺชเชยฺยา”ติ ?

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า หมอรักษาบาดแผลผู้ฉลาด ย่อมใช้กำลังคือยาที่มีกำลัง ทำโรคนั้นให้เบาบางไป ฉนั้นใด ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงมีพระกำลังคือพระกรุณา ก็ทรงโปรดให้พระเทวทัตผู้จะเสวยทุกข์ตลอดหลายแสนโกฏิกัปได้บวช เพราะความที่ทรงมีพระปัญญารู้จักโรค ทรงใช้กำลังยาคือพระธรรมที่แข็งแกร่ง กระทำทุกข์หนักให้เบาบางไป ฉะนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเมื่อทรงทำพระเทวทัตผู้ต้องเสวยทุกข์มากให้เสวยทุกข์แต่น้อยอยู่ จะทรงถึงความผิดอะไร ๆ บ้างหรือหนอแล

“น กิณฺฉิ ภนฺเต อปฺปญฺญํ อปฺชเชยฺย อนฺตมฺโส คทฺทฺหนมตฺตมฺปิ”ติ ฯ
 พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “จะไม่ทรงถึงความผิดอะไร ๆ หรือก พระคุณเจ้า โดยที่สุดแม้
 เพียงเท่าหยาด(น้ำนม)โคที่รีดได้เป็นหยาดแรก”

“อิมฺปิ โข มหาราช การณํ อุตฺตโต สมฺปฏฺิจฺฉ, เยน การณฺน ภควา เทวทตฺตํ
 ปพฺพาเชลฺลิตฺติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงยอมรับเหตุแม้นี้ที่
 พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโปรดให้พระเทวทัตบวชว่าเป็นเหตุผลที่ใช้ได้เกิด

“อปรมฺปิ มหาราช อุตฺตริ การณํ สุณฺหิ, เยน การณฺน ภควา เทวทตฺตํ
 ปพฺพาเชลฺลิตฺติ ฯ ยถา มหาราช โจริ อากุจฺจโร คเหตุวา รมฺโณ ทสฺเสยฺยํ ‘อัย โข เทว โจโร
 อากุจฺจโร, อิมฺสฺส ยํ อิจฺฉสิ, ตํ ทณฺทํ ปณฺหี’ติ ฯ ตเมเน ราชา เอวํ วเทยฺย ‘เตนฺหิ ภณฺ
 อิมํ โจริ พหฺนคฺริ นีหริตฺวา อาฆาตเน สีสํ ฉินฺททา’ติ, ‘เอวํ เทวา’ติ โข เต รมฺโณ
 ปฏฺิสฺสุตฺวา ตํ พหฺนคฺริ นีหริตฺวา อาฆาตนํ นเยยฺยํ ฯ ตเมเน ปสฺเสยฺย โภจิทฺเว ปุริโส
 รมฺโณ สนฺติกา ลทฺทวโร ลทฺชยสฺชนโภโค อาเทยฺยวจโน พลวิจฺฉิตฺตการี, โส ตสฺส การุณฺณํ
 กตฺวา เต ปุริเส เอวํ วเทยฺย ‘อลํ โภ กิ ตุมฺหากํ อิมฺสฺส สีสจฺเจทเนน, เตนฺหิ โภ อิมฺสฺส
 หตฺถํ วา ปาทํ วา ฉินฺทิตฺวา ชีวิทํ รกฺขถ, อหเมตสฺส การณา รมฺโณ สนฺติเก
 ปฏฺิวจฺฉนํ กริสฺสามี’ติ ฯ เต ตสฺส พลวโต วจเนน ตสฺส โจรสฺส หตฺถํ วา ปาทํ วา
 ฉินฺทิตฺวา ชีวิทํ รกฺขเยยฺยํ ฯ อปิ นุ โข โส มหาราช ปุริโส เอวํ การี ตสฺส โจรสฺส
 กิจฺจการี อสฺสา’ติ ?

ขอถวายพระพรมหาบพิตร ขอพระองค์จงสดับเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโปรดให้
 พระเทวทัตได้บวช แม้ข้ออื่นยิ่งอีกหน้อยเกิด ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่ง
 จับโจรผู้ประพฤติชั่วช้าได้แล้ว ก็พึงแสดงแก่พระราชว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้สมมุติเทพ บุคคลผู้
 นี้เป็นโจร ผู้ประพฤติชั่วช้า พระเจ้าข้า ขอจงรับสั่งให้ลงทัณฑ์โจรผู้นี้ ตามที่ทรงปรารถนาเถิด
 พระเจ้าข้า’ พระราชาจึงรับสั่งแก่พนักงานนั้นอย่างนี้ว่า ‘ถ้าอย่างนั้น พนาย จงนำโจรผู้นี้ออก
 ไปนอกเมือง แล้วจงตัดหัวมันเสียที่ตะแลงแกง’ ดังนี้ พวกพนักงานเหล่านั้นทูลรับพระบัญชา
 ว่า ‘พระเจ้าข้า พระองค์ผู้สมมุติเทพ’ ดังนี้แล้วพาโจรผู้นั้นออกไปนอกเมือง นำไปยังตะแลง
 แกง บุรุษผู้หนึ่งซึ่งเป็นผู้ได้รับพร ได้รับยศ ทรัพย์ เครื่องใช้สอยจากสำนักของพระราชฯ เป็นผู้
 ที่พระราชฯ ทรงเชื่อถือคำพูด เป็นผู้ที่ตัดสินใจกระทำด้วยกำลังได้ พึงเห็นโจรผู้นั้นเข้า เขาเกิด

ความสงสารต่อโจรผู้หนึ่ง จึงกล่าวกับพวกบုรุษเหล่านั้นว่า ‘อย่าเลย ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ประโยชน์อะไรแก่พวกท่านด้วยการตัดหัวของโจรผู้นี้เล่า เออละ ขอพวกท่านจงเพียงแต่ตัดมือหรือเท้า รักษาชีวิตของโจรผู้นี้เอาไว้เถิด เราจักให้คำตอบ เพราะเหตุที่ให้ทำเช่นนี้ในสำนักของพระราชาเอง’ ดังนี้ พวกพนักงานเหล่านั้น เพราะคำพุดรรับรองแข็งขันของบรูษณ์นั้น จึงตัดมือหรือเท้าของโจรนั้น รักษาชีวิตไว้ ขอถวายพระพร บรูษณ์นั้นทำอย่างนี้ ชื่อว่าพึงเป็นผู้ทำกิจที่ควรทำแก่โจรนั้น หรือไม่หนอ ?”

“ชีวิตทายโก โส ฆนเต ปุริโส ตสฺส โจรสฺส, ชีวเต ทินฺเน, ก็ ตสฺส ออกตํ นาม อตุลิตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า บรูษณ์นั้นเป็นผู้ให้ชีวิตแก่โจรผู้หนึ่ง เมื่อได้ให้ชีวิตแล้ว ก็ชื่อว่าไม่ได้ทำสิ่งที่ควรทำแก่โจรนั้น มีอยู่หรืออย่างไร ?”

“ยา ปน หตฺถปาทจฺเจทเน เวทนา, โส ตาย เวทนาย กิณฺจึ อปฺปญฺญํ อาปชฺเชยฺยา”ติ ?

พระนาคนเสนาถวายพระพรว่า “ก็แต่ว่า ทุกขเวทนาในเพราะการถูกตัดมือหรือเท้าได้ บรูษณ์นั้นพึงถึงความผิดอะไร ๆ เพราะ(ทุกข)เวทนานั้นบ้างหรือไม่ ?”

“อตุตโน กเตน โส ฆนเต โจโร ทุกฺขเวทนํ เวทยติ, ชีวิตทายโก ปน ปุริโส น กิณฺจึ อปฺปญฺญํ อาปชฺเชยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โจรผู้หนึ่งเสวยทุกขเวทนา เพราะกรรมที่ตนได้กระทำไว้ ส่วนบรูษณ์ให้ชีวิตเขา ไม่พึงถึงความผิดอะไร ๆ”

“เอวเมว โข มหาราช ภควา การุณฺเณน เทวทตฺตํ ปพฺพาเชสิ ‘มม สาสเน ปพฺพชิตสฺส ทุกฺขํ ปริยนฺตกตํ ภวิสฺสตี’ติ ฯ ปริยนฺตกตญจ มหาราช เทวทตฺตสฺส ทุกฺขํ, เทวทตฺโต มหาราช มรณกาเล –

“อิเมหิ อภฺจึหิ ตมคฺคปฺคฺคํ
เทวาทิเทวํ นรทมฺมสารถิ
สมนฺตจกฺขุํ สตปฺปญฺญลกฺขณํ
ปาณฺเหสิ พุทฺธํ สรณํ อุเปมี”ติ

ปาณฺเปตํ สรณมคฺมาสิ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโปรดให้พระเทวทัตได้บวชด้วยพระกรุณาว่า ‘เมื่อเทวทัตได้บวชในศาสนาของเราแล้ว ก็จักมีอันทำทุกขให้สิ้นสุดไปได้’ ดังนี้ ขอถวายพระพร พระเทวทัตจักมีอันได้ทำทุกขให้สิ้นสุดไป เพราะในเวลาใกล้จะตาย พระเทวทัตได้ถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เป็นสรณะไปจนสิ้นลมหายใจว่า

“โยมขอถึงพระพุทธรเจ้า ผู้ทรงเป็นบุคคลผู้เลิศ ผู้ทรงเป็นเทพ
ยิ่งกว่าเทพ ผู้ทรงเป็นนายสารถิ ฝึกนรชนผู้ควรฝึก ผู้ทรงมี
สมันตจักขุ มีพระบุญลักษณะตั้ง ๑๐๐ อย่าง พระองค์นั้น
ว่าเป็นสรณะ ด้วยกระดูก ด้วยลมหายใจเหล่านี้” ดังนี้

เทวทัตโต มหาราช ฉ โภฏจาเส กเต กปะเป อติกุกนเต ปจมโภฏจาเส สัมมิ ภินุทิ,
ปมจ โภฏจาเส นิรเย ปจจิตฺวา ตโต มุจจิตฺวา อฏฺฐิสฺสโร นาม ปจเจกพุทฺโธ ภวิสฺสติ ๙
อปี นุ โข โส มหาราช ภควา เอวํ การี เทวทัตตสฺส กิจฺจการี อสฺสา”ติ ?

ขอถวายพระพร ในกัณฑ์ท่านแบ่งไว้เป็น ๖ ส่วน ที่ผ่านไปแล้ว ในส่วนแรก พระเทวทัตได้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน หมกใหม่อยู่ในนรก สิ้นกาล ๕ ส่วน พ้นจากนรกนั้นแล้ว ก็จักเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า นามว่าอฏฐิสสระ ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นผู้ทรงกระทำไว้อย่างนี้ ชื่อว่าทรงเป็นผู้ทำกิจที่ควรทำแก่พระเทวทัตหรือไม่หนอแล ?”

“สพฺพทโท ภนฺเต นาคเสน ตถาคต เทวทัตตสฺส, ยํ ตถาคต เทวทัตํ ปจเจก-
โพธิ ปาเปสฺสติ, ก็ ตถาคตเตน เทวทัตตสฺส อกตํ นาม อตฺถิ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ข้อที่พระตถาคตทรงทำพระเทวทัตให้ได้ บรรลุพระปัจเจกโพธิญาณ ชื่อว่าพระตถาคตทรงเป็นผู้ให้ทุกสิ่งทุกอย่างแก่พระเทวทัต ชื่อว่ากิจอะไร ที่พระตถาคตยังมีได้ทำแก่พระเทวทัต ยังมีอยู่อีกหรือ ?”

“ยํ ปน มหาราช เทวทัตโต สัมมิ ภินุทิตฺวา นิรเย ทุกฺขเวทนํ เวทยติ, อปี นุ โข
ภควา ตโตนิทานํ กิญฺจิ อปฺปญฺญํ อาปชฺเชยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เรื่องที่พระเทวทัตทำสงฆ์ให้แตกกันแล้วเสวยทุกขเวทนาอยู่ในนรกใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงฟังถึงความผิดอะไร ๆ อันมีเรื่องนั้นเป็นเหตุบ้างหรือไม่ ?”

“น หิ ภนุเต อตตนา กเตน ภนุเต เทวทตโต กปปี นิรเย ปจฺจติ, ทุกฺช-
ปริยนฺตการโก สตถา น กิณฺจि อปฺภณฺมิ อาปชฺชตี”ติ ฯ

พระเจ้ามลินทตรัสว่า “ไม่ทรงถึงความผิดอะไร ๆ หรือท พระคุณเจ้า พระเทวทัตหมก
ใหม่อยู่ในนรกตลอดกาล เพราะกรรมที่ตนเองได้ทำไว้ พระศาสดาผู้ทรงมีแต่จะกระทำให้พระ
เทวทัตถึงที่สุดแห่งทุกข์ ไม่ทรงถึงความผิดอะไร ๆ”

“อิมมปิ โข ตฺวํ มหาราช การณํ อตฺถโต สมฺปฏฺิฉฺฉ, เยน การณฺน ภควา
เทวทตฺตํ ปพฺพาเชสิ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงยอมรับเหตุนี้ที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโปรดให้พระเทวทัตได้บวช ว่าเป็นเหตุผลที่ใช้ได้เถิด”

“อปรมฺปิ มหาราช อุตฺตริ การณํ สุโณหิ, เยน การณฺน ภควา เทวทตฺตํ
ปพฺพาเชสิ ฯ ยถา มหาราช กุสลํ ภิสกฺโก สลฺลทตฺโต วาตปิตตเสมฺหสนฺนิปาตอตุปริณาม-
วิสมปฺริหารโอบกุกมิโกปกุกนฺตํ ปุติกุกนฺตํ ธาภิสมฺฉนฺนํ อนฺโตสลฺลํ สฺสิรคตํ ปุพฺพ-
รฺุหิรสมฺปฺภณฺณํ วณฺํ วุสเมนฺโต วณฺมุขํ กกฺชพติชิตฺนชารกฺกุเกน เกสชฺเชน อนฺุลิมฺปติ
ปริปจฺจนาย, ปริปจฺจิตฺวา มฺุทุกาวมฺุคตํ สตฺถเณ วิกฺนฺตยิตฺวา ทฺหติ สลากาย, ททฺฒ
ชารลวณฺํ เทติ, เกสชฺเชน อนฺุลิมฺปติ วณฺฺุหนาย พฺุยาชิตฺสส สฺโสตฺถิกาวมฺุขปฺุติยา,
อปิ นฺุ โข สฺโส มหาราช ภิสกฺโก สลฺลทตฺโต อหิตจิตฺโต เกสชฺเชน อนฺุลิมฺปติ, สตฺถเณ
วิกฺนฺเตติ, ทฺหติ สลากาย, ชารลวณฺํ เทตี”ติ ?

ขอถวายพระพร ขอพระองค์ทรงสดับเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโปรดให้พระเทว-
ทัตได้บวช แม้ข้ออื่นยิ่งอีกหน่อยเถิด ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า หมอรักษาบาดแผล
ผู้ฉลาด เมื่อจะรักษาบาดแผลที่เข้าถึงความเจ็บปวด เพราะลมที่กระทบ ดีและเสมหะที่ก่อตัว
อุตุที่เปลี่ยนแปลง และการบริหารที่ไม่สม่ำเสมอ ดาดื่นไปด้วยซากศพที่เน่าและมีกลิ่นเหม็น
มีปลายลูกศรเสียบติดอยู่ข้างใน ทะลุเป็นโพรง บ่มหนองและโลหิต ย่อมใช้ยาที่กล้าแข็ง ร้อน
แรง ทาปากแผลเพื่อเผาให้ร้อน พอแผลร้อนถึงความอ่อนตัวไป ก็ใช้มีดผ่า ใช้แผ่นเหล็กทา
ให้ร้อน เมื่อร้อนแล้ว ราดน้ำต่างรสเค็ม ใช้ยาทาเพื่อสมานแผล ทำคนผู้เจ็บป่วยให้ถึงความ
สวัสดิ์ได้ตามลำดับ ขอถวายพระพร หมอรักษาบาดแผลอยู่นั้น เป็นผู้หาจิตเกื้อกูลมิได้หรือไร
จึงได้ใช้ยาทา ใช้มีดผ่าตัด ใช้แผ่นเหล็กเผาไฟทาให้ร้อน ราดน้ำต่างรสเค็ม ?”

“น หิ ภานเต หิตจิตโต โสตติกาโม ตานิ กิริยานิ กโรตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า หมอรักษาบาดแผลเป็นผู้มีจิตเกื้อกูล ประสงค์ความสวัสดิ์ จึงได้ทำกิจที่ควรทำเหล่านั้น”

“ยา ปนสฺส เกสชฺชกิริยากรณณ อูปฺปนฺนา ทุกฺขเวทนา, ตโตนิทานํ โส ภิสฺสโก สลฺลกตฺโต กิณฺจิ อปฺปญฺญํ อาปชฺชเชยฺยา”ติ ?

พระภาคเสนถวายพระพรว่า “ก็แต่ว่า ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้น เพราะการที่หมอกระทำกิจ ที่ควรทำด้วยยาใด หมอรักษาบาดแผลผู้นั้น ฟังถึงความผิดอะไร ๆ เพราะทุกขเวทนานั้นเป็น เหตุบ้างหรือไม่ ?”

“หิตจิตโต ภานเต โสตติกาโม ภิสฺสโก สลฺลกตฺโต ตานิ กิริยานิ กโรตี, ก็ โส ตโตนิทานํ อปฺปญฺญํ อาปชฺชเชยฺย, สคฺคคามิ โส ภานเต ภิสฺสโก สลฺลกตฺโต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า หมอผ่าตัดมีจิตเกื้อกูล ประสงค์ความสวัสดิ์ จึงทำ กิจที่ควรทำเหล่านั้น หมอผ่าตัดผู้นั้น จะฟังถึงความผิด เพราะทุกขเวทนานั้นเป็นเหตุอะไรได้ พระคุณเจ้า หมอผ่าตัดผู้นั้น มีแต่จะได้ไปสวรรค์”

“เอวเมว โข มหาราช การุณฺเณน ภควา เทวทตฺตํ ปพฺพชาเชสิ ทุกฺขปริมุตฺติยา ฯ

พระภาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระผู้มี พระภาคเจ้าทรงมีพระกรุณา จึงทรงโปรดให้พระเทวทัตได้บวช เพื่อความพ้นจากทุกข์

“อปรมฺปิ มหาราช อุตฺตริ การณํ สุโณหิ, เยน การณณ ภควา เทวทตฺตํ ปพฺพชาเชสิ ฯ ยถา มหาราช ปุริโส กณฺฐเกน วิหฺโร อสฺส, อถญฺจตโร ปุริโส ตสฺส หิตกาโม โสตติกาโม ติณฺเهن กณฺฐเกน วา สตถมฺมุเชน วา สมฺนุตโต ฉินฺทิตฺวา ปคฺขรณฺเตน โลหิตฺเตน ตํ กณฺฐกํ นีหเรยฺย, อปิ นฺุ โข โส มหาราช ปุริโส อหิตกาโม ตํ กณฺฐกํ นีหเรตี”ติ ?

ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงสดับเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้พระเทวทัต ได้บวช แม้ข้ออื่นยิ่งอีกหนอยเถิด ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่ง เป็นผู้ถูก หนามตำ ลำดับนั้น บุรุษอีกคนหนึ่ง เป็นคนประสงค์ประโยชน์เกื้อกูล ประสงค์ความสวัสดิ์ ใช้ หนามแหลมคมบ้าง ปลายมีดบ้าง บังโดยรอบ มีเลือดกำลังหลั่งไหลอยู่ ก็คัดเอาหนามนั้นออกไป ได้ ขอถวายพระพร บุรุษผู้นั้นประสงค์สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลหรือไร จึงได้คัดเอา หนามนั้นออก ?”

“น หิ ภาณเต หิตกาโม โส ภาณเต ปุริโส โสตุถิกาโม ตํ กณฺฏกํ นีหริติ ฯ สเจ โส ภาณเต ตํ กณฺฏกํ น นีหเรยฺย, มรณํ วา โส เตน ปาปฺเภยฺย มรณมตฺตํ วา ทุกฺขนฺ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ห้ามิได้ พระคุณเจ้า บุรุษผู้นั้นประสงค์ประโยชน์เกื้อกูล ประสงค์ความสวัสดิ์ จึงคัดเอาหนามนั้นออก พระคุณเจ้า ถ้าหากว่าบุรุษผู้นั้นไม่คัดเอาหนามนั้นออก ไชร์ บุรุษผู้ถูกหนามตำนั้น ก็อาจถึงความตาย หรือพึงถึงทุกข์ปางตาย เพราะเหตุนั้นได้”

“เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต การุณฺเณน เทวทตฺตํ ปพฺพาเชสิ ทุกฺขปริมุตฺติยา ฯ สเจ มหาราช ภควา เทวทตฺตํ น ปพฺพาเชยฺย, กปฺปโกฏิสตฺสหสฺสมฺปิ เทวทตฺโต ภวปรมฺปราย นิริเย ปจฺเจยฺยา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระตถาคตทรงมีพระกรุณา จึงทรงโปรดให้พระเทวทัตได้บวช เพื่อความพ้นจากทุกข์ ขอถวายพระพร ถ้าหากพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงโปรดให้พระเทวทัตได้บวช ไชร์ พระเทวทัตก็จะหมกไหม้ในนรกหลายภพติดต่อกันไป แม้ตลอดแสนโกฏิกัป”

“อนุโสตคามิ ภาณเต นาคเสน เทวทตฺตํ ตถาคโต ปฏิโสตํ ปาเปสิ, วิปฺนถปฏิปฺนถ เทวทตฺตํ ปนฺถ ปฏิปาเทสิ, ปปาเต ปตฺติตฺสฺส เทวทตฺตฺสฺส ปตฺติฏฺจํ อทาสิ, วิสมคตฺตํ เทวทตฺตํ ตถาคโต สมํ อารोเปสิ, อิเม จ ภาณเต นาคเสน เหตุ อิมานิ จ การณานิ น สกฺกา อณฺเณน สนฺทฺสเสตฺถุ อณฺเณตร ตวาทีเสน พุทฺธิมตา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระตถาคตได้ทรงช่วยพระเทวทัตผู้ไหลไปตามกระแสให้ไหลไปทวนกระแส ได้ทรงช่วยพระเทวทัตผู้เดินทางผิด ให้เดินถูกทาง ทรงมอบที่พึ่งแก่พระเทวทัตผู้ตกไปในเหว พระตถาคตทรงยกพระเทวทัตผู้ตกไปในที่ขรุขระให้ขึ้นไปสู่ที่ราบเรียบ พระคุณเจ้านาคเสน ยกเว้นบรรพชิตผู้มีปัญญาเช่นกับท่านแล้ว รูปอื่น ๆ ไม่สามารถเพื่อที่จะชี้แจงเหตุผลเหล่านี้ได้เลย”

เทวทตฺตปพฺพชฺชปฺนฺโท ตติโย ฯ

จบเทวทัตตบัพพชชปัญหาค์ที่ ๓

๔. ปรวิจลนปญห

๔. ปรวิจลนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยเหตุที่ทำให้แผ่นดินไหว

[๔] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา – ‘อฏฺฐิเม ภิกฺขเว เหตุ อฏฺฐ ปจฺจยา มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวยา’ติ ฯ อเสสวจฺณํ อิทํ, นิสฺเสสวจฺณํ อิทํ, นิปฺปรียายวจฺณํ อิทํ, นตฺถณฺโณ นวโม เหตุ มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวยา ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน อณฺโณ นวโม เหตุ ภเวยฺย มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวยา, ตมฺปิ เหตุํ ภควา กเถยฺย ฯ ยสฺมา จ โช ภนฺเต นาคเสน นตฺถณฺโณ นวโม เหตุ มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวยา, ตสฺมา อนาจิกฺขิตो ภควตา, อยญฺจ นวโม เหตุํ ทิสฺสติ มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวยา, ยํ เวสฺสนฺตฺเรณ รณฺญา มหาทาเน ทียมาเน สตฺตกฺขตฺตํ มหาปถวี กมฺปิตาติ ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน อฏฺฐเจว เหตุ อฏฺฐ ปจฺจยา มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวยา, เตนหิ ‘เวสฺสนฺตฺเรณ รณฺญา มหาทาเน ทียมาเน สตฺตกฺขตฺตํ มหาปถวี กมฺปิตาติ ยํ วจฺณํ, ตํ มิจฺฉา ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน เวสฺสนฺตฺเรณ รณฺญา มหาทาเน ทียมาเน สตฺตกฺขตฺตํ มหาปถวี กมฺปิตา, เตนหิ อฏฺฐเจว เหตุ อฏฺฐ ปจฺจยา มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวยาติ ยํ, ตมฺปิ วจฺณํ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุกฺกโต โกฏฺโถ ปณฺโห สฺขุโม ทุนฺนิเวจฺโย อนฺธกรโณ เจว คมฺภีโร จ, โส ตวานุปฺปโต, เนโส อณฺเณน อิตฺตฺรปณฺเณน สกฺกา วิสฺสชฺเชตฺตุ อณฺณตฺร ตวาทิสฺเสน พุทฺธิมตา”ติ ฯ

[๔] พระเจ้ามิลินท์รับสั่งถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตข้อความนี้ไว้ว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย เหตุ ๘ อย่าง บัจฉัย ๘ อย่างเหล่านี้ ย่อมมีเพื่อทำให้ปรากฏแผ่นดินไหวครั้งใหญ่’ ดังนี้ นี่เป็นคำพูดที่หาส่วนเหลือมิได้ นี่เป็นคำพูดที่ไม่มีส่วนเหลือ นี่เป็นคำพูดโดยตรง เหตุอย่างอื่นซึ่งเป็นเหตุที่ ๘ เพื่อทำให้ปรากฏแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ไม่มีพระคุณเจ้านาคเสน ถ้าเหตุอื่นซึ่งเป็นเหตุที่ ๘ เพื่อทำให้ปรากฏแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ มีอยู่ไซ้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็จะพึงตรัสถึงเหตุแม้ที่ ๘ นั้น พระคุณเจ้านาคเสน ก็เพราะเหตุว่าเหตุอย่างอื่นซึ่งเป็นเหตุที่ ๘ เพื่อทำให้ปรากฏแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ไม่มีอยู่ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมิได้ตรัสบอกไว้ ก็แต่ว่า เหตุที่ ๘ เพื่อทำให้ปรากฏแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ก็ปรากฏอยู่ คือข้อที่ว่า พระคุณเจ้านาคเสน เมื่อพระเวสสันดร ทรงให้มหาทาน แผ่นดินใหญ่ก็เกิดไหวถึง ๗ ครั้ง พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า เหตุ ๘ อย่าง บัจฉัย ๘ อย่างเหล่านี้เท่านั้น

ยอมมีเพื่อทำให้ปรากฏแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ไซรั ถ้าอย่างนั้น คำพูดที่ว่า ‘เมื่อพระเวสสันดรให้มหาทาน แผ่นดินไหวได้ไหวถึง ๗ ครั้ง’ ดังนี้ ก็เป็นคำที่ผิด พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่าเมื่อพระเวสสันดรทรงให้มหาทาน แผ่นดินไหวได้ไหวถึง ๗ ครั้ง จริงไซรั ถ้าอย่างนี้ คำที่ตรัสไว้ว่า ‘เหตุ ๘ อย่าง ปัจจัย ๘ อย่างเหล่านี้เท่านั้น ย่อมมีเพื่อทำให้ปรากฏแผ่นดินไหวครั้งใหญ่’ ดังนี้ ก็เป็นพระดำรัสที่ผิด แม้ปัญหานี้ ก็มี ๒ เงื่อนไข สุกุม คลี่คลายได้ยาก ทั้งมีแต่จะทำให้มีดมน และลึกซึ้ง ปัญหาที่ว่านั้น ตกถึงแก่ท่านแล้ว ปัญหานี้ ยกเว้นผู้มีความรู้เช่นกับท่านแล้ว คนอื่นผู้มีปัญญาน้อยไม่สามารถที่จะแก้ได้”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา - ‘อฏฺฐิเม ภิกฺขเว เหตุ อฏฺฐ ปจฺจยา มหโต ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวายา’ติ ฯ ยํ เวสฺสนฺตเรน รณฺฎา มหาทานเ ทียมาเน สตฺตกฺขตฺตํ มหาปถวี กมฺปิตา, ตณฺจ ปน อกาลิกํ กทาจุปฺตติกํ อฏฺฐหิ เหตุหิ วิปฺมุตฺตํ, ตสฺมา อคณฺติ อฏฺฐหิ เหตุหิ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย เหตุ ๘ อย่าง ปัจจัย ๘ อย่างเหล่านี้ ย่อมมีเพื่อทำให้ ปรากฏแผ่นดินไหวครั้งใหญ่’ ดังนี้ จริง ข้อที่เมื่อพระเวสสันดรทรงให้มหาทาน แผ่นดินไหว ไหวถึง ๗ ครั้ง ดังนี้ ได้ ก็แต่ว่า ข้อนั้นมีได้มีอยู่เป็นประจำตลอดกาล เกิดขึ้นในกาลบางคราว ซึ่งพ้นไปจากเหตุ ๘ อย่าง เพราะฉะนั้น จึงไม่ทรงนับไว้รวมเข้ากับเหตุ ๘ อย่าง

“ยถา มหาราช โลกเ ตโยเยว เมฆา คณฺเยนฺติ วสฺสโก เหมนฺติโก ปาวุสโกติ ฯ ยทิ เต มุญฺจิตฺวา อณฺโณ เมโฆ ปวสฺสติ, น โส เมโฆ คณฺเยติ สมฺมเตหิ เมฆเหหิ อกาล- เมโฆตฺเวว สงฺขํ คจฺจติ ฯ เอวเมว โข มหาราช เวสฺสนฺตเรน รณฺฎา มหาทานเ ทียมาเน ยํ สตฺตกฺขตฺตํ มหาปถวี กมฺปิตา, อกาลิกํ เอตํ กทาจุปฺตติกํ อฏฺฐหิ เหตุหิ วิปฺมุตฺตํ, น ตํ คณฺเยติ อฏฺฐหิ เหตุหิ ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ในทางโลก คนทั้งหลายยอมนับฝนไว้ ๓ ประเภท เท่านั้น คือ ฝนในฤดูฝน ฝนในฤดูหนาว ฝนปาวุสกะ ถ้าหากว่ามีฝนประเภทอื่นนอกเหนือ จากฝน ๓ ประเภทนั้นตกลงมา ฝนนั้นไม่ถูกนับ รวมเข้ากับฝน ๓ ประเภทที่รับรู้กัน ย่อมถึง ความนับว่า เป็นฝนนอกฤดูนั้นเกี่ยว ฉะนั้นใด ขอถวายพระพร ข้อที่เมื่อพระเวสสันดรทรงให้ มหาทาน แผ่นดินไหวได้ไหวถึง ๗ ครั้งใด ข้อนี้มีได้มีอยู่เป็นประจำตลอดกาล เกิดขึ้นในกาล บางคราว ซึ่งพ้นไปจากเหตุ ๘ อย่าง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ทรงนับเหตุข้อนั้นรวมเข้ากับ เหตุ ๘ อย่าง ฉะนั้นนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช หิมวรุตา ปพพตา ปญจ นทิสตานิ สนฺทนต์ิ, เตสํ มหาราช ปญจนฺนํ นทิสตานํ ทเสว นทियो นทิกณฺณาย คณฺเียนฺติ ฯ เสยฺยถิทํ, คงคา ยมฺุณา อจิรวตี สรภู มหี สินธุ สุรสฺสตี เวตรวตี วิตังสา จนฺทภาคาติ, อวเสสา นทियो นทิกณฺณาย อคณฺิตา ฯ กิการณา ? น ตา นทियो ชฺุวลลิตา ฯ เอวเมว โข มหาราช เวสฺสนฺตเรน รมฺณมา มหาทาเน ทิยมาเน ยํ สตฺตทกฺขตฺตํ มหาปถวี กมฺปิตา, อกาลิกํ เอตํ กทาจุปฺปตฺติกํ อฏฺุจฺหิ เหตฺุหิ วิปฺปมฺุตฺตํ, น ตํ คณฺเียนฺติ อฏฺุจฺหิ เหตฺุหิ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า แม่น้ำ ๕๐๐ สาย ไหลมาแต่ภูเขา หิมพานต์ ขอถวายพระพร บรรดาแม่น้ำ ๕๐๐ สายเหล่านั้น เมื่อจะมีการนับจำนวนแม่น้ำกัน คนทั้งหลายย่อมนับแม่น้ำไว้เพียง ๑๐ สายเท่านั้น คือ (๑) คงคา (๒) ยมูนา (๓) อจิรวตี (๔) สรภู (๕) มหี (๖) สินธุ (๗) สุรัสวดี (๘) เวตรวตี (๙) วิตังสา (๑๐) จันทภาคา ในการนับจำนวนแม่น้ำ เขามีได้นับแม่น้ำที่เหลือด้วย ถ้ามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ ตอบว่า ‘เพราะเหตุว่า แม่น้ำเหล่านั้นมิได้มีน้ำอยู่เป็นประจำ ฉะนั้น ขอถวายพระพร ข้อที่เมื่อพระเวสสันดรทรงให้ มหาทาน แผ่นดินใหญ่ได้ไหวถึง ๗ ครั้ง ไต ข้อนี้มิได้มีอยู่เป็นประจำตลอดกาล เกิดขึ้นได้ใน กาลบางคราว จึงพ้นไปจากเหตุ ๘ อย่าง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ทรงนับเหตุข้อนั้นรวมเข้ากับเหตุ ๘ อย่าง ฉะนั้นเหมือนกัน’

“ยถา วา ปน มหาราช รมฺโง สตมฺปิ ทฺวิสตมฺปิ ติสตมฺปิ อมฺจจา โหนฺติ, เตสํ จเยว ชนา อมฺจจคณฺณาย คณฺเียนฺติ ฯ เสยฺยถิทํ, เสนาปติ ปุโรหิตอ อกฺขทสฺโส ภณฺฑาทาริกอ ฉตฺตคฺคาทอ ขคคฺคาทอ ฯ เอเตเยว อมฺจจคณฺณาย คณฺเียนฺติ ฯ กิการณา ? ยุตฺตตฺตา ราชคฺุณฺเห อวเสสา อคณฺิตา, สพฺเพ อมฺจจาเตวว สงฺขํ คจฺจนฺติ ฯ เอวเมว โข มหาราช เวสฺสนฺตเรน รมฺณมา มหาทาเน ทิยมาเน ยํ สตฺตทกฺขตฺตํ มหาปถวี กมฺปิตา, อกาลิกํ เอตํ กทาจุปฺปตฺติกํ อฏฺุจฺหิ เหตฺุหิ วิปฺปมฺุตฺตํ, น ตํ คณฺเียนฺติ อฏฺุจฺหิ เหตฺุหิ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า พระราชาจะทรงมีอำมาตย์อยู่ ๑๐๐ คนก็ตาม ๒๐๐ คนก็ตาม ๓๐๐ คนก็ตาม เมื่อจะมีการนับจำนวนอำมาตย์เหล่านั้นกัน ย่อมนับเอาชนเพียง ๖ คนเท่านั้น คือ (๑) เสนาปติ (๒) ปุโรหิต (๓) ผู้พิพากษา (๔) ขุนคลัง (๕) คนถือฉัตร (๖) คนถือพระขรรค์ ชน ๖ คนนี้เท่านั้น ที่เขานับไว้ใน การนับจำนวนอำมาตย์ ถ้ามว่า ‘เพราะเหตุไร ?’ ตอบว่า ‘เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยพระราชคุณ ไม่นับชนที่เหลือด้วย ชนที่เหลือทุกคน ย่อมถึงการนับว่าเป็นอำมาตย์เท่านั้น ฉะนั้น ขอถวายพระพร ข้อที่เมื่อพระเวสสันดรทรงให้มหาทาน แผ่นดินใหญ่ได้ไหวถึง ๗ ครั้ง ไต ข้อนี้มิได้มีอยู่เป็นประจำ เกิดได้

เป็นในกาลบางคราว ซึ่งพ้นไปจากเหตุ ๘ อย่าง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ทรงนับเหตุข้อนั้น รวมเข้ากับเหตุ ๘ อย่าง ฉะนั้นเหมือนกัน

“สุยยุติ นุ โข มหาราช เอตริหิ ชินสาสเน กตาทิการานํ ทิฏฐธมฺมสุขเวทนียกมฺมํ, กิตฺติ จ เยสํ อพฺภุคฺคตา เทวมนุสฺเสสฺสุ”ติ ?

ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์ก็ได้ทรงสดับว่ามีไช้หรือ ในพระศาสนาของพระชินเจ้า ในกาลปัจจุบันนี้ มีบุคคลผู้สร้างบุญญาธิการไว้ แล้วได้ทำกรรมที่สามารถเสวยผลเป็นสุขในอัตภาพนี้ไว้แล้ว ก็เป็นผู้มีกิตติศัพท์ฟุ้งขจรไปในหมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ?

“อาม ภนฺเต สุยยุติ เอตริหิ ชินสาสเน กตาทิการานํ ทิฏฐธมฺมสุขเวทนียกมฺมํ, กิตฺติ จ เยสํ อพฺภุคฺคตา เทวมนุสฺเสสฺสุ สตฺต ชนาติ” ๗

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ไช้ พระคุณเจ้า โยมก็ได้ฟังมาในศาสนาของพระชินเจ้า ในกาลปัจจุบันนี้ มีชน ๗ คนที่สร้างบุญญาธิการไว้ แล้วได้ทำกรรมที่สามารถเสวยผลเป็นสุขในอัตภาพนี้แล้ว ก็เป็นผู้มีกิตติศัพท์ฟุ้งขจรไปในหมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ?”

“เก จ เต มหาราช”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็พวกชนเหล่านั้น มีใครบ้าง ?”

“สุมน โจ ภนฺเต มาลาการโ อเอกสาฎโก จ พุราหุมนโณ ปุณฺโณ จ ภตโก มลลิกา จ เทวี โคपालมาตา จ เทวี สุปฺปียา จ อฺปาสิกา ปุณฺณา จ ทาสีติ อิเม สตฺต ทิฏฐธมฺม- สุขเวทนียา สตฺตา, กิตฺติ จ อิเมสํ อพฺภุคฺคตา เทวมนุสฺเสสฺสุ”ติ ๗

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้า ก็มีนายสุমনะ ช่างร้อยพวงมาลัย ๑ นายเอกสาฎก ผู้เป็นพราหมณ์ ๑ นายปุณณะ ลูกจ้าง ๑ พระนางมัลลิกาเทวี ๑ พระนางโคपालมาตาเทวี ๑ นางสุปปียาอุปาสิกา ๑ นางปุณณทาสี ๑ ชน ๗ คนดังกล่าวมานี้ เป็นสัตว์ผู้ได้เสวยสุขในอัตภาพนี้ และกิตติศัพท์ของชนพวกนี้ ก็ฟุ้งขจรไปในหมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”

“อปเรปิ สุยยนฺติ นุ โข อตีเต มานุสฺสเกเนว สรีรเทเหเน ติทสภานํ คตา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “พระองค์ได้ทรงสดับแม้เรื่องของชนเหล่านี้ผู้ไปยังภพดาวดึงส์ด้วยสรีระร่างกายที่ยังเป็นของมนุษย์นั้นแหละ ในครั้งอดีตกาล หรือไม่ ?”

“อาม ภนฺเต สุยยนฺติ”ติ ๗

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ไช้ พระคุณเจ้า โยมก็ได้ฟังมา ?”

“เก จ เต มหาราชา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็พวกชนเหล่านั้น มีใครบ้าง ?”

‘คฤติโล จ คนุชพูโพ สารีโน จ ราชา นิมิ จ ราชา มนุชธาตา จ ราชาติ อิเม จตุโร ชนา สุษยนติ, เตเนว มานุสเกน สรีรเทเหเน ติทสภานัง คตา’ติ ฯ “สุจริมปิ กตํ สุษยติ สุกฎทุกุกฎนติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โยมได้ยืมมาว่า ชน ๔ คนเหล่านี้ คือ (๑) พระเจ้าคฤทิลคนธรรพ์ (๒) พระเจ้าสารีณะ (๓) พระเจ้านิมิ (๔) พระเจ้ามันธาทู ได้เสด็จไปยังภพดาวดึงส์ด้วยพระสรีระร่างกายที่ยังเป็นของมนุษย์อยู่นั้นแหละ โยมได้ยืมมาว่า ชนเหล่านั้นทำแต่กรรมดี ไม่ทำกรรมชั่ว แม้สิ้นกาลนาน”

“สุตปุพพิ ปน ตยา มหาราชา อตีเต वा अथाने वदतमाने वा अथाने अितुननामसुस ताने तियमाने सकी वा त्विखत्तु वा तिखत्तु वा महापति गमपिता”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็แต่ว่า พระองค์เคยทรงสดับมาบ้าง หรือไม่ว่า ในกาลอดีตก็ดี ในกาลปัจจุบันก็ดี เมื่อบุคคลผู้มีชื่ออย่างนี้ให้ทานอยู่ แผ่นดินใหญ่ก็ได้ไหวแล้วครั้งหนึ่ง ๒ ครั้ง หรือ ๓ ครั้ง ?”

“น हि णते”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โยมไม่เคยได้ยืมเลย พระคุณเจ้า”

“อติ เม มหาราชา आकामो अकामो प्रियत्ति सवन् सिकावल्ल सुसुसा प्रियञ्जा आजरियुपालन्, मयापि न सुतपुपुพิ ‘अितुननामसुस ताने तियमाने सकी वा त्विखत्तु वा तिखत्तु वा महापति गमपिता’ति जपेत्वा वेसुनन्तरसुस राชवसगसुस तानवर् ५ णक्वโต ज मหารाच गसुसपसुस, णक्वโต ज सकुयमुनिโนति त्विनัน पुพुชานัน अनतरे कणनपत्ति वित्वत्ता वसुสโกฏิโย अतिकुชता, तत्तुपि मे सवन् नत्ति ‘अितुननामसुस ताने तियमाने सकी वा त्विखत्तु वा तिखत्तु वा महापति गमपिता’ติ ५ न मหารाच तावตकेन वीरियेन तावตकेन प्ररुकमेन महापति गमपति, कुणमारภริता मหารाच सपुฟโสเจयुยกิริยकुณ-मारภริता चारेत्तु न विसहनตี महापति जลति गमपति ปवेत्ति ५

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร อาตมภาพมีอาคม อคิม ปริยัติ สวณะ สิกขาพละ การได้สดับ การสอบถาม การนั่งใกล้อาจารย์ แม้ตัวอาตมภาพเอง ก็ไม่เคยได้ยืมมาอย่างนี้ว่า ‘เมื่อบุคคลผู้มีชื่ออย่างนี้ให้ทานอยู่ แผ่นดินใหญ่ก็ได้ไหวแล้ว ครั้งหนึ่ง ๒ ครั้ง

หรือ ๓ ครั้ง' ดังนี้เลย ยกเว้น เมื่อคราวที่พระเวสสันดรผู้องอาจทรงให้ท่านประเสริฐ ขอถวาย พระพร ช่วงเวลาระหว่างพระพุทเจ้า ๒ พระองค์ คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะ และพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าศักยมนี ได้ล่วงไปแล้วหลายโกฏิปี จนพันทนทางจะนับได้ แม้ในกาลระหว่างนั้น อาตมภาพก็ไม่เคยได้ยินว่า 'เมื่อบุคคลผู้มีชื่ออย่างนี้ให้ท่านอยู่ แผ่นดินใหญ่ก็ได้ไหวแล้ว ครั้งหนึ่ง ๒ ครั้ง หรือ ๓ ครั้ง' ดังนี้ ขอถวายพระพร แผ่นดินใหญ่จะได้ไหว ไป เพราะความเพียรเพียงเท่านั้น เพราะความพยายามเพียงเท่านั้น ก็หาไม่ ขอถวายพระพร แผ่นดินใหญ่เพียบหนักด้วยคุณธรรม เพียบหนักด้วยคุณธรรมที่พึงกระทำด้วยจิตที่สะอาด โดยประการทั้งปวงแล้ว ก็ไม่อาจที่จะทรงตัวอยู่ได้ ย่อมสิ้นสะเทือน ย่อมไหว ย่อมคลอนแคลน ไป

“ยถา มหาราช สกฏสูส อติภารภริตสูส นาภิโย จ เนมิโย จ ผลนุติ อุกุโ ขิชชติ, เอวเมว โข มหาราช สพุพโสเจยยกริยคุณภารภริตา มหาปถวี ชาเรตุ น วิสหนุตี จลติ กมปติ ปเวตติ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า เมื่อเกี่ยวบรรถูกของหนักเกินไป ดุม กิติ กงกิติ ย่อมฉีก้าออก เพลาก็ย่อมหักไป ฉนั้นใจ ขอถวายพระพร แผ่นดินใหญ่ที่เพียบหนัก ด้วยคุณธรรมที่พึงกระทำด้วยจิตสะอาดโดยประการทั้งปวง แล้วก็ย่อมไม่อาจทรงตัวอยู่ได้ ย่อมสิ้นสะเทือน ย่อมไหว ย่อมคลอนแคลนไป ฉนั้นนั่นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช คนน อนิลชลเวคสมญาทิตุ อูสูสนุนชลภารภริตติ อติวาเตน ผุฏิตตตตา นทติ รวติ คพคพายติ, เอวเมว โข มหาราช มหาปถวี รมโย เวสูสนุตรสูส ทานพลวิปูลอูสูสนุนภารภริตา ชาเรตุ น วิสหนุตี จลติ กมปติ ปเวตติ ฯ น หิ มหาราช รมโย เวสูสนุตรสูส จิตตุ ราควเสน ปวตตติ, น โทสวเสน ปวตตติ, น โมหวเสน ปวตตติ, น มานวเสน ปวตตติ, น ทิฏฐิวเสน ปวตตติ, น กิลสวเสน ปวตตติ, น วิตทกวเสน ปวตตติ, น อรติวเสน ปวตตติ, อถ โข ทานวเสน พหุล ปวตตติ 'กินุติ อนาคตา ยาจกา มม สนุติเก อากจเจยยุ, อากตา จ ยาจกา ยถากาม ลภิตวา อตุตมนา ภเวยยุ'ติ สตตุ สมิติ ทาน ปติ มานสิ จปิตุ โหติ ฯ รมโย มหาราช เวสูสนุตรสูส สตตุ สมิติ ทสสุ จาเนสุ มานสิ จปิตุ โหติ ทเม สเม ขนุติย สิวเร ยเม นิยมเอ อุกุโกเช อวิหีสาย สจเจ โสเจยเย ฯ รมโย มหาราช เวสูสนุตรสูส กาเมสนา ปหีนา, ภเวสนา ปฏิปสุสทฐา, พุรหุมจริเยสนายเยว อูสูสุกั อापนโน, รมโย มหาราช เวสูสนุตรสูส

อตุตตรกษา ปหีนา, สพุพสตุตตรกษาย อสุสุกุกิ อาปนโน 'กินฺติ อิมะ สตุตฺตา สมคฺคา อสุสุ
 อโรคา สขนา ที่ฆายุกา'ติ พหุลฺเวย มาณสํ ปวตฺตติ ฯ ททมาโน จ มหาราช เวสฺสนทโร
 ราชา ตํ ทานํ น ภวสมฺปตฺติเหตุ เทติ, น ธนเหตุ เทติ, น ปฏิทานเหตุ เทติ, น
 อุปลาปนเหตุ เทติ, น อายุเหตุ เทติ, น วณฺณเหตุ เทติ, น สุขเหตุ เทติ, น พลเหตุ
 เทติ, น ยสเหตุ เทติ, น ปุตฺตเหตุ เทติ, น ฐิตฺเหตุ เทติ, อถ โข สพุพญญตฺตยาณเหตุ
 สพุพญญตฺตยาณรตนสฺส การณา เอวรูปเ อตุลวิปฺลานุตฺตเร ทานวเร อทาสี, สพุพญญตฺ
 ปตฺโต จ อิมํ คาคํ อภาสิ -

“ชาลี กณฺหาชินํ ฐิตํ มทฺทเทวี ปติพฺพตํ
 จชมาโน น จินฺเตสึ โพรธียาเยว การณา'ติ ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ท้องฟ้าที่ถูกปกคลุมด้วยลมและเมฆฝน เพียบด้วย
 ก้อนเมฆที่หนาแน่น เพราะถูกลมแรงจัดตีกระหน่ำ ก็ย่อมบรรลือเสียง ย่อมเปล่งเสียงดังครืน
 ๆ สนั่น ฉะนั้น ขอถวายพระพร แผ่นดินใหญ่เพียบหนักด้วยคุณธรรมที่ไพบุลย์หนาแน่น คือ
 กำลังทานของพระเวสสันดรแล้ว ก็ย่อมไม่อาจทรงตัวอยู่ได้ ย่อมสั่นสะเทือน ย่อมไหว ย่อม
 คลอนแคลนไป ฉะนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร พระทัยของพระเวสสันดรมิได้เป็นไปด้วย
 อำนาจแห่งราคะ มิได้เป็นไปด้วยอำนาจแห่งโทสะ มิได้เป็นไปด้วยอำนาจแห่งโมหะ มิได้เป็น
 ไปด้วยอำนาจแห่งมานะ มิได้เป็นไปด้วยอำนาจแห่งทิฏฐิ มิได้เป็นไปด้วยอำนาจแห่งกิเลส
 มิได้เป็นไปด้วยอำนาจแห่งวิตก มิได้เป็นไปด้วยอำนาจแห่งความไม่ยินดีในอริกฤษณ ที่แท้แล
 ย่อมเป็นไปมากด้วยอำนาจแห่งทาน ทรงตั้งพระทัยเฉพาะจะให้ทานเป็นประจำสม่ำเสมอว่า
 ‘คนผู้จะขอ ซึ่งยังไม่มา ไฉนจะพึงมาในสำนักของเราได้หนอ ทั้งคนผู้จะขอซึ่งมาถึงแล้ว ไฉน
 จะได้ตามที่ต้องการจนพอใจเล่า’ ดังนี้ ขอถวายพระพร พระทัยของพระเวสสันดรเป็นสภาพที่
 ตั้งอยู่เป็นประจำสม่ำเสมอในฐานะ ๑๐ คือ (๑) ในความฝึก (๒) ในความสม่ำเสมอ (๓) ใน
 ความอดกลั้น (๔) ในความสำรวม (๕) ในความยับยั้งชั่งใจ (๖) ในความกำหนดแน่นอน (๗)
 ในความไม่โกรธ (๘) ในความไม่เบียดเบียน (๙) ในสัจจะ (๑๐) ในความเป็นธรรมชาติสะอาด
 ขอถวายพระพร พระเวสสันดรทรงเลิกการแสวงหากาม ทรงระงับการแสวงหาภพ ทรงถึง
 ความขวนขวายในการแสวงหาพรหมจรรย์เท่านั้น ขอถวายพระพร พระเวสสันดรทรงเลิก
 การรักษาตนเอง ทรงถึงความขวนขวายในการรักษาสัตว์ทั้งปวง พระทัยเป็นไปมากอย่างนี้ว่า
 ‘สัตว์เหล่านี้จะพึงเป็นผู้พร้อมเพรียงกัน เป็นผู้ไม่มีโรค เป็นผู้มืทรัพย์สิน มีอายุยืนได้ไฉนหนอ’
 ดังนี้เท่านั้น ขอถวายพระพร พระเวสสันดร เมื่อจะทรงให้ทาน ก็มีได้ทรงให้ทานนั้น เพราะ

ทรงเห็นแก่ภพสมบัติ มิได้ทรงให้เพราะทรงเห็นแก่ทรัพย์ มิได้ทรงให้เพราะทรงเห็นแก่การให้ตอบแทน มิได้ทรงให้เพราะทรงเห็นแก่การเข้าไปเจรจา มิได้ทรงให้เพราะทรงเห็นแก่อายุ มิได้ทรงให้เพราะทรงเห็นแก่วรรณะ มิได้ทรงให้เพราะทรงเห็นแก่ความสุข มิได้ทรงให้เพราะทรงเห็นแก่กำลัง มิได้ทรงให้เพราะทรงเห็นแก่ยศ มิได้ทรงให้เพราะทรงเห็นแก่บุตร มิได้ทรงให้เพราะทรงเห็นแก่ธิดา โดยที่แท้แล ทรงให้ทานที่ประเสริฐ ไม่มีสิ่งใดเปรียบ ไพบูลย์ ยอดเยี่ยม เห็นปานนี้ เพราะเหตุแห่งพระสัพพัญญุตญาณ เพราะเหตุแห่งรัตนะคือพระสัพพัญญุตญาณ และพระองค์ทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณแล้ว ก็ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

“เราเมื่อสละบุตรชื่อว่าซาลี ธิดาชื่อว่ากัณหาชينا ภรรยาชื่อว่าพระมัทรีเทวี เพราะเหตุแห่งโพธิญาณเท่านั้น หาได้คิดถึงอะไรอื่นไม่” ดังนี้

“เวสสหนฺตโร มหาราช ราชา อุกโกเชน โกธํ ชินาติ, อสารุํ สาธุนา ชินาติ, กทริยทาเนน ชินาติ, อลิกวาทินํ สจฺเจเนน ชินาติ, สพฺพํ อุกฺขลํ กุสเลน ชินาติ ฯ ตสฺส เอวํ ททมานสฺส ฌมฺมานุคตสฺส ฌมฺมสีสกสฺส ทานนีสฺสหนฺตพฺลววีริยวิปฺลวิปฺผาเรน เหฏฺฐา มหาวาตา สมฺภจฺจนฺติ สณฺนิกํ สณฺนิกํ สกึ สกึ อากุลาคุลา วายนฺติ โอนมนฺติ อุณฺนมนฺติ วินนฺติ, ฉินฺนปตฺตปาทปา ปปตฺนฺติ, คุมฺพํ คุมฺพํ วลาหกา คคเน สนฺธาวนฺติ, โรชฺสณฺจิตา วาตา ทารุณา โหนฺติ, คคณํ อุปฺปีพิตา วาตา วายนฺติ, สหสา ฌมฺชฌายนฺติ, มหาภิกโก สทฺโท นิจฺจรฺติ, เตสฺสุ วาเตสฺสุ กุปีเตสฺสุ อุทกํ สณฺนิกํ สณฺนิกํ จลฺลติ, อุทเก จลฺลิตे ขุพฺพนฺติ มจฺจกจฺจปา, ยมกยมกา อุมิโย ชายนฺติ, ชลจฺรา สตฺตา ตสฺนฺติ, ชลวีจิ ยุกฺนทฺโฆ วตฺตติ, วีจินาโท ปวตฺตติ, โฆรา พุพฺพพา อุจฺจหนฺติ, เณณมาลา ภวานฺติ, อุตฺตรติ มหาสมฺมทฺโท, ทิสาวิติสํ ชาวติ อุทกํ, อุทฺธํ โสตปฺภิวโสตมฺขา สนฺทนฺติ สลิลชารา, ตสฺนฺติ อสุรา ครุพฺพานาคา ยกฺขา, อุพฺพิชชนฺติ ‘กิณฺนุ โข กถํ นุ โข สาครโร วิปริวตฺตตี’ติ, คมณปถเมสนฺติ ภิตฺตจิตฺตา, ขุภิตเต ลุพิเต ชลชารे ปกมฺปติ มหาปถวี สนคา สสาครา, ปริวตฺตติ สีเนรุคิริ กุญฺญเสลลชโร วินมมาโน โหติ, วิมนา โหนฺติ อหินฺกุลพิพารโกญฺญจฺกสุกรมิกปทฺชิโน, รุทฺนฺติ ยกฺขา อปฺเปสฺกฺขา, หสนฺติ ยกฺขา มหเสกฺขา กมฺปมานาย มหาปถวียา ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระเวสสันดรชนะความโกรธ ด้วยความไม่โกรธ ชนะความไม่ดี ด้วยความดี ชนะความตระหนี่ด้วยการให้ ทรงชนะคำพูดเหลวไหลด้วยคำสัตย์ ทรงชนะอกุศลทั้งปวง ด้วยกุศล เมื่อพระเวสสันดรผู้ทรงประพฤติกัลยธรรม ผู้ทรงมีธรรมเป็นพระเศียรนั้น ทรงพระราชทานอยู่อย่างนี้ พายุใหญ่ได้แผ่นดินก็พัดไหว เพราะวิริยะ

อันมีกำลัง อันเป็นวิบากเป็นเครื่องไหลออกแห่งทานแม่ไปกว้างไกล ย่อมค่อย ๆ หมุนตัวเป็นเกลียว ๆ เคลื่อนไปที่ละหนอย พัดลงเบื้องต่ำ พัดขึ้นเบื้องบน ย่อมหมุนต้นไม้ทั้งหลายมีใบขาดล้มครืนไป ก้อนเมฆหนา ๆ เล่นไปบนท้องฟ้า ลมหอบฝุ่นพัดไปรุนแรง ลมพัดขยี้ท้องฟ้า เกิดเป็นควันฟุ้งไปทันที เปล่งเสียงดังน่ากลัว เมื่อลมเหล่านั้นกำเริบขึ้น น้ำก็ย่อมค่อยกระเพื่อมไหว เมื่อน้ำกระเพื่อมไหว พวกปลาและเต่าทั้งหลายก็พล่านไป เกิดลูกคลื่นซ้อนกันเป็นชั้น ๆ พวกสัตว์น้ำทั้งหลายพากันสะดุ้งกลัว กระแสคลื่นถาโถมติดเนื่องเป็นคู่ ๆ เสียงคลื่นคำรามไป ปล่อยฟองฟอดมีเสียงน่ากลัว เกิดเป็นฝ้าฟองน้ำขึ้น มหาสมุทรมีระดับน้ำสูงยิ่ง น้ำไหลป่าไปทางทิศใหญ่ทิศน้อย สายน้ำไหลบายหน้าไปเบื้องบน และทวนกระแส พวกอสูรครุฑ นาค ยักษ์ทั้งหลาย พากันสะดุ้งกลัว เทียวถามกันว่า ‘เกิดอะไรขึ้นหนอ ทะเลเกิดเป็นวิปริตไปได้อย่างไรหนอ’ ดังนี้ มีจิตขลาดกลัว เทียวแสวงหาหนทางจะหนีไป เมื่อสายชลเกิดกำเริบบั่นปวนขึ้นแล้ว แผ่นดินใหญ่พร้อมทั้งท้องฟ้าพร้อมทั้งทะเลก็ไหว ภูเขาสิเนรุก็หมุนตัว หินยอดเขาก็บิดงอซึ่ไปผิดทาง สัตว์ทั้งหลาย คือ ภู พังพอน แมว สุนัขจิ้งจอก สุกกร เนื้อ และนกทั้งหลาย พากันมีจิตวิปริต พวกยักษ์ที่มีศักดิ์น้อยพากันร้องไห้ พวกยักษ์ที่มีศักดิ์ใหญ่กลับพากันหัวเราะเพราะแผ่นดินใหญ่ที่กำลังไหว

“ยถา มหาราช มหติมหาปริโยเค อุทฺธนคเต อุทกสมฺปยุณฺเณ อากิณฺณตณฺหุเล
 เหมฏฺจโต อคฺคิ ชลมาโน ปจฺมํ ตาว ปริโยคํ สนฺดาเปติ, ปริโยโค สนฺตตฺโต อุทกํ
 สนฺดาเปติ, อุทกํ สนฺตตฺตํ ตณฺหุลํ สนฺดาเปติ, ตณฺหุลํ สนฺตตฺตํ อุมฺมุขฺชติ นิมฺมุขฺชติ,
 พุพฺพุพฺพชชาติ โหติ, เฝณฺมาลา อุตฺตรติ; เอวเมว โข มหาราช เวสฺสนฺตโร ราชาย ยํ โลก
 ทูจจฺหํ, ตํ จชฺชิ, ตสฺส ตํ ทูจจฺหํ จชฺนตฺสฺส ทานสฺส สภาวนิสฺสนฺเทน เหมฏฺจา มหาวาตา
 ฐาเรตุํ น วิสฺนฺตา ปริกฺกุปฺปีสุ, มหาวาเตสุ ปริกฺกุปฺปีเตสุ อุทกํ กมฺปิ, อุทเก กมฺปิเต
 มหาปถวี กมฺปิ, อิติ ตทา มหาวาตา จ อุทกญฺจ มหาปถวี จาติ อิเม ตโย เอกมฺนา วีย
 อเหสุํ มหาทานนิสฺสนฺเทน วิปฺลพฺลวีริเยน, นตฺเถทีโส มหาราช อณฺณสฺส ทานานุภาโว,
 ยถา เวสฺสนฺตฺรสฺส รมฺโยเ มหาวานานุภาโว ฯ”

ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า เมื่อยกกระทะใหญ่ที่มีข้าวสารแช่น้ำเต็มขึ้นวางบนเตาไฟ ไฟที่ลุกโพลงอยู่เบื้องล่าง ย่อมทำกระทะให้ร้อนขึ้นก่อนเป็นอันดับแรก กระทะที่ร้อน ย่อมทำน้ำให้ร้อน น้ำที่ร้อน ย่อมทำข้าวสารให้ร้อน ข้าวสารที่ร้อน ย่อมหนุนขึ้น ย่อมบ่มลง เกิดเป็นฟองขึ้นมา แผ่นฟองน้ำ ย่อมข้ามขึ้น ฉนั้นใด ขอถวายพระพร พระเวสสันดรทรงบริจาคทานที่บริจาคกันได้ยากในโลก เมื่อพระเวสสันดรนั้น ทรงบริจาคทานที่บริจาคกัน

ไต่ยากนั้นอยู่ พายุใหญ่ไต่แผ่นดินไม่อาจจะทรงตัวอยู่ได้ จึงได้เคลื่อนไหว เพราะผลที่หลังไหลจากสภาวะแห่งทาน เมื่อพายุใหญ่เกิดกำเริบขึ้น แล้วน้ำก็กระเพื่อมไหว เมื่อน้ำกระเพื่อมไหวแผ่นดินใหญ่ก็ไหว ฉะนั้นเหมือนกัน ในเวลานั้น ของ ๓ อย่างเหล่านี้ คือ (๑) พายุใหญ่ (๒) น้ำ (๓) แผ่นดินใหญ่ เป็นราวกะวามีใจเป็นหนึ่งเดียวกัน ด้วยวิริยะอันไพบูลย์ มีกำลัง ซึ่งเป็นวิบากเป็นเครื่องไหลออกมาแต่มหาทาน ตามประการดังกล่าวมานี้ ขอถวายพระพร อานุภาพแห่งทานของบุคคลอื่น เหมือนอย่างอานุภาพแห่งมหาทานของพระเวสสันดรนี้ หามีไม่

ยถา มหาราช มหิยา พหุริชา มณโย วิชฺชนฺติ ๗ เสยฺยถิทํ, อินฺทนีโล มหานีโล ไชตริสโส เวพฺฐิโย อุมฺมาปฺปโผ สิริสฺปฺปโผ มโนหโร สฺตฺริยกนฺโต จนฺทกนฺโต วชิโร ชฺชโชปนโก ผุสฺสราโค โลหิตฺตฺโก มสสารคฺคโลติ, เอเต สพฺเพ อติกฺกมฺม จกฺกวัตฺติมณฺโณ อคฺคกฺกชายติ, จกฺกวัตฺติมณฺโณ มหาราช สมฺนฺตา โยชนํ โอบาสฺสตี ๗ เอวเมว โช มหาราช ยํ กิณฺจิจิ มหิยา ทานํ วิชฺชติ อปิ อสทิสทานํ ปรมํ, ตํ สพฺพํ อติกฺกมฺม เวสฺสนฺตรสฺส รมฺโณ มหทานํ อคฺคกฺกชายติ, เวสฺสนฺตรสฺส มหาราช รมฺโณ มหทานเ ทียมาเน สตฺตกฺขตฺตํ มหาปถวี กมฺปิตา”ติ ๗

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บนแผ่นดินมีแก้วมณีอยู่มากมายหลายอย่าง คือ แก้วอินทนิล แก้วมหานิล แก้วโชติรส แก้วไพฑูรย์ แก้วอุมมาปฐผา แก้วสิริสพฐผา แก้วมโนहरา แก้วสุริยกันตะ แก้วจันทกันตะ แก้ววชิระ แก้วชัชโชปนกะ แก้วบุษราคัม แก้วทับทิม แก้วมสารคัลละ แก้วมณีของพระเจ้าจักรพรรดิ กล่าวได้ว่าเป็นเลิศ เกินล้ำแก้วมณีทั้งหมดเหล่านั้น ขอถวายพระพร แก้วมณีของพระเจ้าจักรพรรดิ ส่องสว่างไปตลอดระยะทาง ๑ โยชน์ในที่โดยรอบ ฉะนั้น ขอถวายพระพร บนแผ่นดินมีทานอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ ซึ่งแม้ว่าเป็นอสทิสทานอันยอดเยี่ยม มหาทานของพระเวสสันดร ย่อมกล่าวได้ว่าเป็นเลิศ เกินล้ำทานทั้งหมดนั้น ฉะนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร เมื่อพระเวสสันดรทรงให้ทานอยู่ แผ่นดินใหญ่ก็ไหวแล้วถึง ๗ ครั้ง”

“อจฺฉริยํ ฆนฺเต นาคเสน พุทฺธานํ, อพฺภุตํ ฆนฺเต นาคเสน พุทฺธานํ, ยํ ตถาคโตะ โโพธิสฺสโต สฺมาโน อสโม โลเกน เอวํขนฺติ เอวํจิตฺโต เอวํอริมฺมุติ เอวํอริปฺปาโย, โโพธิสฺสตฺตานํ, ฆนฺเต นาคเสน ปฺรกกฺโก ทกฺขาปิโต, ปารมี จ ชินานํ ภิชฺชโย โอบาสิตา, จริยํ จรโตปิ ตาว ตถาคตฺสส สเทวเก โลเก เสฏฺฐกาโว อนฺุทสฺสิโต ๗ สาธุ ฆนฺเต นาคเสน โถมิตํ ชินสาสนํ, โชติตา ชินปารมี, จินฺโน ติตฺติยานํ วาทคณฺจิจิ, ภินฺโน

ปราปวาทกมุโภ, ปญโห คมภีโร อุตตานิโกโต, คหณ อคหณ กตฺ, สมมา ลหฺธฺ ชินปุตตานัน
นิพฺพาหน, เอวเมตฺ คณิวรปวร ตถา สมปฺภิจฺจามา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ข้อที่พระตถาคตซึ่งยังเป็นพระโพธิสัตว์
อยู่ หาชาวโลกเสมอมิได้ ทรงมีขันตอย่างนี้ ทรงมีพระทัยคิดอย่างนี้ ทรงมีพระทัยน้อมไปอย่าง
นี้ ทรงมีพระประสงค์อย่างนี้ ไต ข้อนั้นจัดว่าเป็นข้อนำอัครจริยสำหรับบุคคลผู้เป็นพระพุทธรเจ้า
ทั้งหลาย จัดว่าเป็นข้อนำประหลาดสำหรับบุคคลผู้เป็นพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย พระคุณเจ้า
นาคเสน ท่านได้ชี้ให้เห็นความบากบั่นของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ทั้งได้ส่งพระบารมีของพระ
ชินสีห์ให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นอีก ความที่พระตถาคตผู้ทรงประพฤติแต่ข้อที่ควรประพฤติเท่านั้น
เป็นผู้ประเสริฐสุดในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ท่านก็แสดงแล้ว ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน ที่ท่าน
ได้ยกย่องพระศาสนาของพระชินเจ้า ที่ท่านได้ส่งพระบารมีของพระชินเจ้า เงื่อนปมคือวาทะ
ของพวกเดียรถีย์ถูกท่านตัดขาดเสียได้แล้ว หม้อคือวาทะของข้าศึก ถูกท่านทำลายเสียได้แล้ว
ท่านได้ทำปัญหาที่ลึกซึ้งให้ตื่นเขินได้แล้ว ท่านได้ทำข้อที่ยุ่งเหยิง ให้หมดความยุ่งเหยิงแล้ว
ท่านเป็นเครื่องขจัดปัดเป่าลัทธิต้องพวกชินบุตรทั้งหลายโดยชอบ ท่านเป็นเจ้าคณะประเสริฐ
ผู้ยอดเยี่ยม โยมขอยอมรับคำตามที่ท่านกล่าวมาด้วยประการฉะนี้”

ปตฺวิจฺจนปญฺโห จตฺตฺโต ฯ

จปตฺวิจฺจนปญฺหาข้อที่ ๔

๕. สิวราชจกฺขุทานปญฺห

๕. สิวราชจกฺขุทานปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยการพระราชทานจกฺขุของพระเจ้าสีพี

[๕] “ภนฺเต นาคเสน ตุมฺเห เอวํ ภณฺถ ‘สิวราชเณ ยาจกฺสฺส จกฺขุณี ทินฺหานิ,
อนฺธสฺส สโต ปุณฺ ทิพฺพจกฺขุณี อุปฺปนฺหานี’ติ, เอตมฺปิ วจฺนํ สกฺสฺสฺสฺ สนิคฺคหํ สโตสฺ
‘เหตฺตสมฺมุขมาเต อเหตฺตสมฺมิ อวตฺตสมฺมิ นตฺถิ ทิพฺพจกฺขุสฺส อุปฺปาโท’ติ สุตฺเต วุตฺตํ, ยทิ
ภนฺเต นาคเสน สิวราชเณ ยาจกฺสฺส จกฺขุณี ทินฺหานิ, เตนฺหิ ‘ปุณฺ ทิพฺพจกฺขุณี
อุปฺปนฺหานี’ติ ยํ วจฺนํ, ตํ มิจฺฉา; ยทิ ทิพฺพจกฺขุณี อุปฺปนฺหานิ, เตนฺหิ ‘สิวราชเณ ยาจกฺสฺส
จกฺขุณี ทินฺหานี’ติ ยํ วจฺนํ, ตมฺปิ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โภกฺโก ปญฺโห คณฺจฺโติปิ

คณฺฐจิโร เวจฺโตปิ เวจฺโตโร คหฺนโตปิ คหฺนโตโร, โส ตวานุปรฺปโต, ตตฺถ ฉนฺทมภิชเนหิ นิพฺพาหนาย ปรวาทานํ นิคฺคหยา”ติ ฯ

[๕] พระเจ้ามิลินท์รับสั่งตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันอย่างไรว่า ‘พระเจ้าสีพีได้พระราชทานจักษุแก่คนผู้มาขอ ต่อมาทิพยจักษุได้เกิดแก่พระองค์ผู้ทรงเป็นคนบอด’ ดังนี้ คำพูดแบบนี้ เป็นคำที่มีข้อบกพร่อง มีข้อที่ควรชมได้ มีข้อที่เป็นโทษ มีคำกล่าวในพระสูตรว่า ‘เมื่อได้ถอนเหตุเสียแล้ว เมื่อไม่มีเหตุ คือเมื่อไม่มีวัตถุ การเกิดขึ้นของทิพยจักษุ ก็ย่อมไม่มี’ ดังนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากพระเจ้าสีพีพระราชทานพระจักษุแก่คนผู้ทูลขอจริงไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ‘ต่อมาทิพยจักษุ ก็ได้เกิดขึ้น’ ดังนี้ คำพูดนั้น ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด ถ้าหากว่า ทิพยจักษุเกิดขึ้นได้จริง ถ้าเป็นเช่นนั้น แม้คำว่า ‘พระเจ้าสีพีพระราชทานพระจักษุแก่ผู้ทูลขอ’ ดังนี้ คำพูดนั้น ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด แม้ปัญหาข้อนี้ ก็มี ๒ เงื่อน เป็นปมยิ่งกว่าปม เป็นเงื่อนยิ่งกว่าเงื่อน เป็นของยุ่งยิ่งกว่ายุ่ง ก็ปัญหานั้นตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านจงช่วยทำให้โยมเกิดความพอใจในปัญหานั้น เพื่อขจัด เพื่อขมปรวาทะทั้งหลายเถิด”

“ทินฺหานิ มหาราช สีวिरาเชน ยาจกสฺส จกฺขุณี, ตตฺถ มา วิมตี อุปรฺปาเทหิ, ปฺน ทิพฺพานิ จ จกฺขุณี อุปรฺปนฺหานิ, ตตฺถาปิ มา วิมตี ชเนหิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระเจ้าสีพีได้พระราชทานพระจักษุแก่ผู้ทูลขอจริง ขอพระองค์อย่าได้ทรงเกิดความสงสัยในข้อนั้น และต่อมาก็ทรงเกิดทิพยจักษุจริง พระองค์อย่าได้ทรงเกิดความสงสัยแม้ในข้อนั้น”

“อปี นุ โข ฆนฺเต นาคเสน เหตุสมฺมุคฺคาเต อเหตุสมฺมึ อวตฺตฺตฺสมฺมึ ทิพฺพจกฺขุ อุปรฺปชฺชตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ก็แต่ว่า เมื่อได้ถอนเหตุเสียแล้ว เมื่อไม่มีเหตุ คือเมื่อไม่มีวัตถุ ทิพยจักษุ ก็ยังเกิดได้อีกหรือ ?”

“น หิ มหาราช”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เกิดไม่ได้เลย มหาบพิตร”

“กึ ปน ฆนฺเต เอตฺถ การณํ, เยน การณฺน เหตุสมฺมุคฺคาเต อเหตุสมฺมึ อวตฺตฺตฺสมฺมึ ทิพฺพจกฺขุ อุปรฺปชฺชตี, อิงฺฆ ตาว การณฺน มํ สญฺญาเปหิ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ก็อะไรเป็นเหตุในเรื่องนี้เล่า ซึ่งเป็นเหตุที่ทิพยจักษุ

ยังเกิดได้ เมื่อได้เพิกถอนเหตุเสียแล้ว เมื่อไม่มีเหตุ คือเมื่อไม่มีวัตถุแล้ว เอาเถอะ ขอท่านจงช่วยทำให้โยมเข้าใจด้วยเหตุผลก่อนเถิด”

“ก็ ปน มหาราช อตถิ โลเก สจจํ นาม, เยน สจจวาทีโน สจจกิริยํ กโรนฺตี”ติ ?
พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ในทางโลก ชนผู้เป็นสัจจวาทีทั้งหลาย ย่อมทำสัจจกิริยาด้วยสัจจะใจ สัจจะนั้น มีอยู่หรือไม่ ?”

“อาม ภนฺเต, อตถิ โลเก สจจํ นาม, สจฺเจน ภนฺเต นาคเสน สจจวาทีโน สจจกิริยํ กตฺวา เทวํ วสุสาเปนฺติ, อคฺคิ นินฺุพาเปนฺติ, วิสํ ปฏฺวิหนฺนฺติ, อญฺณมฺปิ วิวัธํ กตฺตพฺพํ กโรนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า ชื่อว่าสัจจะมีอยู่ในทางโลก พระคุณเจ้านาคเสน ชนทั้งหลายผู้เป็นสัจจวาทีพากันทำสัจจกิริยาแล้ว ก็ย่อมทำให้ฝนตก ทำให้ไฟดับ กำจัดยาพิษได้ ย่อมกระทำกิจที่ควรทำมีประการต่าง ๆ แม้อย่างอื่นได้ด้วยสัจจะ”

“เตนฺหิ มหาราช ยฺชชฺติ สเมติ สิวราชสฺส สจฺจพฺเลน ทิพฺพจกฺขุณี อุปฺปนฺนानीติ, สจฺจพฺเลน มหาราช อวตฺตฺสุมี ทิพฺพจกฺขุ อุปฺปชฺชติ, สจฺจเยว ตตฺถ วตฺตฺ ภาวติ ทิพฺพจกฺขุสฺส อุปฺปาทาย ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น ข้อที่พระเจ้าสีพีทรงเกิดทิพยจักขุ ด้วยกำลังแห่งสัจจะ ก็ย่อมถูกต้อง สมควร ขอถวายพระพร เมื่อไม่มีวัตถุ ทิพยจักขุก็ยังคงเกิดได้ เพราะกำลังแห่งสัจจะ สัจจะนั่นเองย่อมเป็นวัตถุเพื่อความเกิดขึ้นแห่งทิพยจักขุในทีนั้น

“ยถา มหาราช เย เกจิ สตฺตา สจฺจมนฺุคายนฺุติ ‘มหาเมโฆ ปวสุสฺสตฺ’ติ, เตสํ สห สจฺจมนฺุคิตฺเตน มหาเมโฆ ปวสุสฺสติ, อปี นฺุ โข มหาราช อตถิ อากาเส วสุสฺเหตุ สนฺุณีจโิต ‘เยน เหตุนา มหาเมโฆ ปวสุสฺตี’ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวสัจอริชฐานว่า ‘ขอฝนทำใหญ่จงโปรยปรายลงมา’ ดังนี้ ฝนทำใหญ่ก็ย่อมโปรยปรายลงมาพร้อมกับเสียงกล่าวสัจอริชฐานของสัตว์เหล่านั้น ขอถวายพระพร สัตว์เหล่านั้นมีการสั่งสมเหตุที่ทำให้ฝนตกไว้ในอากาศ ด้วยคิดว่า ‘จะเป็นเหตุให้ฝนทำใหญ่ตกลงมา’ ดังนี้ หรือไร ?”

“น หิ ภนุเต สจฺจเวยว ตตฺถ เหตุ ภวติ มหโต เมฆสฺส ปวสฺสนายา”ติ ฯ
 พระเจ้ามิลินทที่ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า สัจจะนั้นแหละเป็นเหตุที่ทำให้ฝนฟ้าใหญ่
 ตกลงมา”

“เอวเมว โข มหาราช นตฺถิ ตสฺส ปกฺติเหตุ, สจฺจํ เยเวตฺถ วตฺถุ ภวติ ทิพฺพ-
 จกฺขุสฺส อุปฺปาทยายติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระเจ้า
 สี่พีนี้ได้มีเหตุตามปกติแห่งทิพยจักขุ์นั้น ในที่นี้ สัจจะนั่นเองเป็นวัตถุ เพื่อความเกิดขึ้นแห่ง
 ทิพยจักขุ์”

“ยถา วา ปน มหาราช เย เกจิ สตุตฺตา สจฺจมนุคายนฺติ ‘ชฺลิตปฺชชฺลิตมหาคคฺคิกฺ-
 ขนฺโร ปฏฺฐินิวตฺตตฺตฺ’ติ, เตสํ สห สจฺจมนุคฺเคเตน ชฺลิตปฺชชฺลิตมหาคคฺคิกฺขนฺโร ขณฺเณ
 ปฏฺฐินิวตฺตติ ฯ อปี นุ โข มหาราช อตฺถิ ตสฺมี ชฺลิตปฺชชฺลิตเต มหาคคฺคิกฺขนฺเร เหตุ
 สนฺนิจฺจโต ‘เยน เหตุนา ชฺลิตปฺชชฺลิตมหาคคฺคิกฺขนฺโร ขณฺเณ ปฏฺฐินิวตฺตตี’ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งกล่าวสัจจอธิษฐานว่า ‘ขอ
 กองไฟใหญ่ที่กำลังลุกโพลง จมอดไปเถิด’ ดังนี้ กองไฟใหญ่ที่กำลังลุกโพลง ก็ย่อมจมอดไป
 ทันที พร้อมกับเสียงกล่าวว่าสัจจอธิษฐานของสัตว์เหล่านั้นนั้น ขอถวายพระพร สัตว์เหล่านั้นมีการ
 สั่งสมเหตุในกองไฟใหญ่ที่ลุกโพลงนั้น ด้วยคิดว่า ‘จะเป็นเหตุให้กองไฟใหญ่ที่กำลังลุกโพลง
 จมอดไปทันที’ ดังนี้หรือไร ?”

“น หิ ภนุเต สจฺจเวยว ตตฺถ วตฺถุ โหติ ตสฺส ชฺลิตปฺชชฺลิตสฺส มหาคคฺคิกฺขนฺรฺสส
 ขณฺเณ ปฏฺฐินิวตฺตนาया”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทที่ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า สัจจะนั่นเองเป็นที่ตั้งในการจมอดไปทันที
 แห่งกองไฟใหญ่ที่ลุกโพลงนั้น ในที่นั้น”

“เอวเมว โข มหาราช นตฺถิ ตสฺส ปกฺติเหตุ, สจฺจํ เยเวตฺถ วตฺถุ ภวติ ทิพฺพจกฺขุสฺส
 อุปฺปาทยายติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระเจ้า
 สี่พีนั้น มิได้ทรงมีเหตุตามปกติแห่งทิพยจักขุ์นั้น สัจจะนั่นเองเป็นที่ตั้งในเรื่องนี้ เพื่อความเกิด
 ขึ้นแห่งทิพยจักขุ์”

“ยถา วา ปน มหาราช เย เกจิ สตุตา สจฺจมนุคฺคาณติ ‘วิสฺสํ หลาหลํ อคฺทํ ภาวตุ’ติ ฯ เตสํ สห สจฺจมนุคฺเคเตน วิสฺสํ หลาหลํ ขณฺเณ อคฺทํ ภาวติ, อปี นุ โข มหาราช อตุถิ ตสฺมี หลาหลวิเส เหตุ สนฺนิจฺจโต ‘เยน เหตุนา วิสฺสํ หลาหลํ ขณฺเณ อคฺทํ ภาวตี’ติ ?

ขอถวายพระพรมหาบพิตร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวสัจจธรรมาว่า ‘ขอพิษที่ร้ายแรง จงกลายเป็นยาถอนพิษไปเสียเถิด’ ดังนี้ พิษที่ร้ายแรงก็มีอันกลายเป็นยาถอนพิษไปทันที พร้อมกับเสียงกล่าวสัจจธรรมาของสัตว์เหล่านั้นนั้น ขอถวายพระพร สัตว์เหล่านั้นได้มีอันสั่งสมเหตุในพิษที่ร้ายแรงด้วยคิดว่า ‘จะเป็นเหตุให้กลายเป็นยาถอนพิษไปทันที’ ดังนี้หรือไร ?”

“น หิ ภาณเต สจฺจํเยว ตตุถ เหตุ ภาวติ วิสสฺส หลาหลสฺส ขณฺเณ ปฏิฆาตยา”ติ ฯ พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เรามีได้พระคุณเจ้า ในที่นั้น สัจจะนั้นเองเป็นเหตุกำจัดพิษร้ายได้ทันที”

“เอวเมว โข มหาราช วินา ปกฺติเหตุํ สจฺจํ เยเวตถ วตฺถุ ภาวติ ทิพฺพจกฺขุสฺส อุปฺปาทยาติ ฯ

พระนาคนเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ เว้นเหตุตามปกติเสีย สัจจะนั้นเองเป็นวัตถุเพื่อความเกิดขึ้นแห่งทิพยจักขุ”

“จตุณฺนมปิ มหาราช อริยสจฺจานํ ปฏิเวธาย นตฺถณฺณํ วตฺถุ, สจฺจํ วตฺถุํ กตฺวา จตฺตารี อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนฺตีติ ฯ อตุถิ มหาราช จินฺวิสเย จินฺราชา, โส มหาสมฺมุทเท ก็พิตุกาโม จตุมาเส จตุมาเส สจฺจกิริยํ กตฺวา สห รเถน อนฺโตมมหาสมฺมุทเท โยชนํ ปวิสฺติ, ตสฺส รตฺธิสฺสฺส ปุโรโต ปุโรโต มหาวาริกฺขนฺโห ปฏิกฺกมฺติ, นิกฺขนฺตสฺส ปุณ โอตฺถรฺติ, อปี นุ โข มหาราช โส มหาสมฺมุทโท สเทวมนุสฺเสนปี โลเกน ปกฺติกายพฺเลน สกฺกา ปฏิกฺกมาเปตฺน”ติ ?

ขอถวายพระพรมหาบพิตร วัตถุอย่างอื่นเพื่อการรู้แจ่มแจ้งอริยสัจทั้ง ๔ อย่าง หามีไม่ บุคคลยอมทำสัจจะให้เป็นวัตถุที่ตั้งอาศัย แล้วแทงตลอดอริยสัจ ๔ ได้ ขอถวายพระพร ในแคว้นจีนะ มีพระราชาทรงพระนามว่าจีนะ พระเจ้าจีนะนั้นทรงประสงค์จะกรีฑาน้ำในมหาสมุทร ทรงทำสัจจกิริยาแล้ว ทุกๆ ๔ เดือน เสด็จเข้าไปใต้มหาสมุทรลึกหนึ่งโยชน์ พร้อมกับบรรดาทรง หวังน้ำใหญ่ในที่ข้างหน้าหัวรถนั้น ย่อมแหวกออก เมื่อเสด็จออกไปแล้ว หวังน้ำใหญ่จึงรวมตัวกันใหม่ ขอถวายพระพร มหาสมุทรนั้นสามารถทำให้แหวกออกได้ด้วยกำลัง

ของร่างกายตามปกติของชาวโลกที่มีพร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ หรือไร ?”

“อดีปริตตเกปิ ฆนุเต ตพาเก อุทกั น สกกา สเทวมนุสฺเสนปี โลเกน ปกติกาย-
พลน ปฏิกุกมาเปตุ, ก็ ปน มหาสมุทฺเท อุทกนุ”ติ ?

พระเจ้ามิลินทร์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า น้ำในสระแม่เล็ก ๆ ก็ไม่สามารถที่จะทำให้แหวก
ออกได้ด้วยกำลังของร่างกายตามปกติของชาวโลกที่มีพร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ได้ จะกล่าว
ไปไปถึงน้ำในมหาสมุทรเล่า”

“อิมินาปี มหาราช การณน สจฺจผลั ฌาตพฺพั ‘นตฺถิ ตั จานั, ยั สจฺเจน น
ปตฺตพฺพนุ’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร แม่เพราะเหตุนี้ ขอพระองค์ฟังทราบ
กำลังแห่งสัจจะเถิดว่า ‘ฐานะที่บุคคลจะฟังบรรลุด้วยสัจจะมีได้ หามิได้’

“นคเร มหาราช ปาฏฺฐลิปฺตุเต อโสโก ฐมฺมราชา สเนคมชานปทอมจฺจภฏฺฐพล-
มหามตฺเตหิ ปรีวฺโต คงคั นที นวสฺลิลสมฺบุณฺณ สมตฺติตฺถิกั สมฺภริตฺถั ปณฺจโยชนสตาตายม
โยชนปฺถุลลั สนฺทมานั ทิสฺวา อมจฺเจ เอวมาห ‘อตฺถิ โกจิ ภณฺเณ สมตฺโต, โย อิมั มหาคงคั
ปฏฺฐิสฺตึ สนฺทาเปตฺตุนุ’ติ ฯ อมจฺจา อาหุสฺสุ ‘ทุฏฺฐกัเร เทวา’ติ ฯ

ขอถวายพระพร ที่เมืองปาฏฐลิบุตร พระเจ้าอโศกธรรมราช ผู้ทรงมีหมู่อำมาตย์ ข้าราชการ-
บริวาร มหาอำมาตย์ พร้อมทั้งหมู่ชาวนิคมนชาวชนบททั้งหลายแวดล้อม ทอดพระเนตรเห็น
แม่น้ำคงคาที่เต็มเปี่ยมด้วยน้ำใหม่ ๆ ไหลเสมอท่าซึ่งยาว ๕๐๐ โยชน์ กว้าง ๑ โยชน์ อยู่ จึง
รับสั่งกับพวกอำมาตย์ทั้งหลายอย่างนี้ว่า ‘พนาย มีใครที่สามารถเพื่อจะทำมหาคงคานี้ให้ไหล
ทวนกลับบ้างไหม ?’ พวกอำมาตย์ก็กราบทูลว่า ‘เป็นเรื่องที่ทำได้ยาก พระเจ้าข้า’

“ตสฺมีเยว คงคากฺกุเล จิตา พนฺธุมฺมตี นาม คณิกา อสฺโสสิ รมฺญา กิร เอวํ วุตตึ
‘สกกา นุ โข อิมั มหาคงคั ปฏฺฐิสฺตึ สนฺทาเปตฺตุนุ’ติ, सा एवमाह ‘अहमिह नक्रे पाठ्ठलि-
पुत्ते कणिका रूपञ्चिदि अनुदिमञ्चिका, मम त्वाव राजा सज्जकिरियं प्रसस्तु’ति ฯ अथ सा
सज्जकिरियं उवाच, सह तससा सज्जकिरियाय चण्णे सा महाकङ्का कपकपायनुति पठ्ठिसत्तु
सन्ति तु मतो चนकायसस प्रसस्तो ॥”

มีหญิงโสเภณีนางหนึ่ง ชื่อว่าพันธุมติ ยืนอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคานั้นนั้นแหละ ได้สັบข่าว
ว่า ‘พระราชอาตรรัสอย่างนี้ว่า ‘มีใครสามารถพอที่จะทำมหาคงคานี้ให้ไหลทวนกลับได้บ้างไหม’

ดังนี้แล้ว จึงกล่าวกับพวกอำมาตย์อย่างนี้ว่า ‘ฉันเป็นหญิงโสเภณีอยู่ที่เมืองปาฏลีบุตร เป็น
ผู้ไร้รูปกายเลี้ยวซีพ มีอาชีพอันต่ำต้อย แต่ว่า ขอพระราชาทรงทอดพระเนตรดูสักกิริยาของ
หม่อมฉันเถิด ลำดับนั้น หญิงโสเภณีนางนั้นได้ทำสักกิริยา มหาคงคาก็ได้ไหลทวนกลับทันที
ส่งเสียงครืน ๆ พร้อมกับการทำสักกิริยาของนาง ต่อหน้าฝูงชนหมู่ใหญ่ที่กำลังจ้องมองดูอยู่

“อถ ราชา คงคาย อวภูฏภูมิเวคชนิตฺตํ หลาหลสทฺทํ สุตฺวา วิมฺหิตฺโต อจฺจนฺริยพฺภุคฺต-
ชาโต อมจฺเจ เอวมาห ‘กิสฺสายํ ภณฺเณ มหาคงคา ปฏฺวิโสถํ สนฺทตี’ติ ? ‘พฺนฺธุมตี มหาราช
คณิกา ตว วจฺนํ สุตฺวา สจฺจกิริยํ อกาสิ, ตสฺสา สจฺจกิริยาย มหาคงคา อุทฺธฺมุชา
สนฺทตี’ติ ฯ

ลำดับนั้น พระราชาพอได้ทรงสดับเสียงดังสนั่นที่กำลังของคลื่นที่ม้วนตัวกลับมาทำให้
เกิดแล้วในแม่น้ำคงคา ก็ทรงหวั่นพระทัย ทรงเกิดความอัศจรรย์ ความแปลกพระทัย จึงรับสั่ง
กับพวกอำมาตย์ว่า ‘ดูก่อนพนาย เพราะเหตุไร มหาคงคานี้จึงไหลทวนกลับแล้ว ?’ พวก
อำมาตย์กราบทูลว่า ‘ข้าแต่มหาบพิตร หญิงโสเภณีชื่อว่าพันธุมตีได้ยืนพระตำรับของพระองค์
จึงได้ทำสักกิริยา เพราะสักกิริยาของนาง มหาคงคาจึงไหลม้วนตัวย้อนกลับมา พระเจ้าข้า’

“อถ สํวึคฺคหทยฺ ราชา ตฺริตฺตฺริโต สยํ คนฺตุวา ตํ คณิกํ ปุจฺฉิ ‘สจฺจํ กิรฺ เช ตยา
สจฺจกิริยาย อยํ คงคา ปฏฺวิโสถํ สนฺททาปีตา’ติ ? ‘อาม เทวา’ติ ฯ ราชา อาห ‘กึ เต ตตฺถ
พลํ อตฺถิ โภ วา เต วจฺนํ อาทียติ อนฺุมมตฺโต, เกน ตฺวํ พเลน อิมํ มหาคงคํ ปฏฺวิโสถํ
สนฺททาเปสี’ติ ? สา อาห ‘สจฺจพเลนํ มหาราช อิมํ มหาคงคํ ปฏฺวิโสถํ สนฺททาเปสี’ติ ฯ
ราชา อาห ‘กึ เต สจฺจพลํ อตฺถิ โจรียา รุตฺติยา อสติยา จินฺนิกาย ปาปียา ภินฺนสีลาย
หิริอติกฺกนฺติกาย อนฺุชชนปฺโลกายา’ติ ฯ ‘สจฺจํ มหาราช ตาทิสิกา อหํ, ตาทิสิกายปิ เม
มหาราช สจฺจกิริยา อตฺถิ, ยายาหํ อิจฺจมานา สทเวกมฺปิ โลกํ ปริวตฺเตยยนฺ’ติ ฯ ราชา
อาห ‘กตฺมา ปนฺ สา โหติ สจฺจกิริยา, อิงฺฆม มํ สาเวหี’ติ ฯ ‘โย เม มหาราช ฐนํ เทติ
ชตฺติโย วา พฺราหฺมโณ วา เวสฺโส วา สฺสุทฺโท วา อญฺโฆ วา โภจิ, เตสํ สมกํเยว
อุปฺภูจฺหามิ, “ชตฺติโย”ติ วิเสโส นตฺถิ “สฺสุทฺโท”ติ อติมณฺณนา นตฺถิ อนฺุณยปฺปฏฺวิวิปฺปมุตฺตา
ธนฺสฺสามิกํ ปริจฺรามิ, เอสา เม เทว สจฺจกิริยา, ยายาหํ อิมํ มหาคงคํ ปฏฺวิโสถํ
สนฺททาเปสี’ติ ฯ

ลำดับนั้น พระราชาทรงสดพระหฤทัย รีบเสด็จไปหานางโสเภณีผู้นั้น ด้วยพระองค์
เอง รังสั่งถามว่า ‘นี่เธอ ทราบว่า เธอสามารถทำแม่น้ำคงคานี้ให้ไหลทวนกลับได้ด้วยสักกิริยา

จริงหรือ ?’ หญิงโสเภณีจึงกราบทูลว่า ‘จริง พระเจ้าข้า’ พระราชารับสั่งว่า ‘ในการทำหน้าที่
 คองคาให้ไหลย้อนกลับนั้น เธอมีอะไรเป็นกำลัง หรือว่าเป็นผู้ยอมรับทำตามคำของเธอ เธอ
 ใช้กำลังอะไรทำมาหาคงคานี้ให้ไหลย้อนกลับไปได้ ?’ หญิงโสเภณีนั้นก็กราบทูลว่า ‘ข้าแต่
 มหาบพิตร หม่อมฉันใช้กำลังสัจจะ ทำมาหาคงคานี้ให้ไหลย้อนกลับได้ พระเจ้าข้า’ พระราชา
 จึงตรัสว่า ‘กำลังสัจจะของเธอผู้เป็นนางโจร เป็นหญิงนักร้อง ไม่มีสติ มีหิริอันขาดแล้ว เป็น
 หญิงชั่ว มีศีลขาด ไม่มียางอาย เทียบประเล้าประโลมชนผู้มีเดบอด มีอยู่หรือ ?’ หญิงโสเภณี
 กราบทูลว่า ‘ข้าแต่มหาบพิตร หม่อมฉันเป็นคนอย่างนั้นจริง หม่อมฉันแม้ว่าเป็นคนเช่นนั้น
 ก็มีสักกิริยา พระเจ้าข้า เมื่อต้องการด้วยสิ่งใด หม่อมฉันก็ยอมเปลี่ยนแปลงโลกพร้อมทั้ง
 เทวโลกได้ พระเจ้าข้า’ พระราชาตรัสว่า ‘สักกิริยาของเธอ นั้น เป็นไฉนเล่า ? ช่วยเล่าให้เราฟัง
 หน่อย หญิงโสเภณีจึงกราบทูลว่า ‘ข้าแต่มหาบพิตร ผู้ใดจะเป็นกษัตริย์ก็ตาม เป็นพราหมณ์
 ก็ตาม เป็นแพศย์ก็ตาม เป็นศูทรก็ตาม จะเป็นผู้ใดผู้หนึ่งก็ตาม ให้ทรัพย์แก่หม่อมฉัน หม่อม
 ฉันยอมบำรุงบำเรอคนเหล่านั้นเท่าเทียมกันหมด ไม่มีบุคคลพิเศษที่ว่า ‘เป็นกษัตริย์’ ไม่มี
 บุคคลที่ควรดูหมิ่นที่ว่า ‘เป็นศูทร’ หม่อมฉันมีจิตที่ไม่ประกอบด้วยความยินดียินร้าย บำรุง
 บำเรอคนมีทรัพย์เท่าเทียมกัน ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นสมมุติเทพ ข้อที่ว่านี้ เป็นสักกิริยาของ
 หม่อมฉัน ซึ่งหม่อมฉันใช้ทำมาหาคงคานี้ให้ไหลทวนกลับ พระเจ้าข้า’

“อิติปิ มหาราช สจฺเจ จิตา น กิณฺจิ อตุถิ น วินฺทนฺติ ฯ ทินฺนานิ จ มหาราช
 สิวราเชน ยาจกสฺส จกฺขุณิ, ทิพฺพจกฺขุณิ จ อุปฺปนฺนานิ, ตณฺจ สจฺจกิริยา ย ฯ ยํ ปน สุตฺเต
 วุตฺตํ ‘มํสจกฺขุสมิ นนฺนฺเจ อเหตุสมิ อวตฺตฺถสมิ นตฺถิ ทิพฺพจกฺขุสฺส อุปฺปาโท’ติ ฯ ตํ
 ภาวนามยํ จกฺขุ สนฺธาย วุตฺตํ, เอวเมตํ มหาราช ธาเรหิ”ติ ฯ

ขอถวายพระพร บุคคลทั้งหลายตั้งอยู่ในสัจจะแล้ว จะไม่ได้รับประโยชน์อะไร ๆ หารมี
 ไม่ แม้ด้วยประการฉะนี้ ขอถวายพระพร พระเจ้าสี่พีพระราชทานพระจักขุแก่คนผู้ขอแล้ว แต่
 ทิพยจักขุก็บังเกิดได้ ข้อนั้นมีได้เพราะสักกิริยา ก็คำที่ท่านกล่าวไว้ในพระสูตรว่า ‘เมื่อมีงส-
 จักขุพินาศไป เมื่อไม่มีเหตุ ไม่มีวัตถุแล้ว ทิพยจักขุก็บังเกิดขึ้นได้ไม่’ ดังนี้ได้ คำนั้นท่าน
 กล่าวหมายเอา(ทิพย)จักขุที่บังเกิดขึ้นเพราะการภาวนา ขอพระองค์จงทรงข้อนี้ไว้อย่างนี้เถิด
 มหาบพิตร”

“สาธุ ภาเนเต นาคเสน สุนิพฺเพจฺจิตโต ปญฺโห, สุนิทฺทิกฺโข นิคฺคโห, สุมทฺทิตา
 ปรวาทา, เอวเมตํ ตถา สมปฺปฏิจฺฉามิ”ติ ฯ

พระเจ้ามลิन्ह์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน ท่านได้แก้ปัญหาคดีแล้ว ท่านแสดง
ไขข้อความได้ดีแล้ว ท่านได้ย้ายปรวาทะดีแล้ว โยมขอยอมรับปัญหานี้ ตามประการที่ท่านได้
กล่าวไว้ นั้น”

สีวิราชจกษุทธานปญโท ปญจโม ๑

จบสีวิราชจกษุทธานปัญหาคีที่ ๕

๖. คพภาวกุกนติปญห

๖. คพภาวักกันติปญหา

ปัญหาว่าด้วยการก้าวลงสู่ครรภ์

[๖] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา ‘ติณฺณํ โข ปน ภิกฺขเว สนฺนิปาตา
คพฺภสฺส อวกุกนฺติ โหติ, อิท มาตาปิตโร จ สนฺนิปิตฺตา โหนฺติ, มาตา จ อุตฺตํ โหติ,
คณฺทพฺโพ จ ปจฺจุปฺภุจฺจิตฺโต โหติ, อิมสฺส โข ภิกฺขเว ติณฺณํ สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกุกนฺติ
โหตี’ติ, อเสสวจนเมตํ, นิสฺเสสวจนเมตํ, นิปฺปรียายวจนเมตํ, อรหฺสฺสวจนเมตํ, สเทว-
มนุสฺसानํ มชฺฌเณ นิสฺสํทิตฺวา ภณฺตี, อยญฺจ ทฺวิฬฺหํ สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกุกนฺติ ทิสฺสตี,
ทุกฺกุเลน ตาปเสน ปาริกาย ตาปสฺสียา อุตฺตนิกาเล ทกฺขิณฺเนน หตฺถงฺคฺกุเจเน นาภิ ปฺรามภฺฐา,
ตสฺส เตเน นาภิปฺรามสเนเน สามกฺุมาโร นิพฺพตฺโต ๗ มาตงฺเคนาปิ อีสึนา พุราหฺมณกณฺญา
อุตฺตนิกาเล ทกฺขิณฺเนน หตฺถงฺคฺกุเจเน นาภิ ปฺรามภฺฐา, ตสฺส เตเน นาภิปฺรามสเนเน
มณฺฑพฺุโย นาม มาณวโก นิพฺพตฺโตติ ๗ ยถิ ภนฺเต นาคเสน ภควตา ภณฺตี ‘ติณฺณํ โข
ปน ภิกฺขเว สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกุกนฺติ โหตี’ติ ๗ เตเนหิ สาโม จ กุมาโร มณฺฑพฺุโย
จ มาณวโก อุกฺกปิ เต นาภิปฺรามสเนเน นิพฺพตฺตาติ ยํ วจัน, ตํ มิจฺฉา ๗ ยถิ ภนฺเต
ตถาคเตเน ภณฺตี ‘สาโม จ กุมาโร มณฺฑพฺุโย จ มาณวโก นาภิปฺรามสเนเน นิพฺพตฺตา’ติ,
เตเนหิ ‘ติณฺณํ โข ปน ภิกฺขเว สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกุกนฺติ โหตี’ติ ยํ วจัน, ตมฺปิ
มิจฺฉา ๗ อยมฺปิ อุกฺกโต โกฏฺโถ ปญฺโห สุกมภีโร สุนฺนิปฺุเณ วิสโย พุทฺธิมนฺตานํ, โส
ตวานุปฺปโต, จินฺท วิมตีปถํ, ชาเรหิ ฌาณวรปฺปชฺุชฺชน’ติ ๗

[๖] พระเจ้ามิลินทร์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาสิต ความข้อนี้ไว้ว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย การก้าวลงสู่ครรภ์ย่อมมีได้ เพราะการประชุมกันแห่งเหตุ ๓ อย่าง คือ (๑) มารดาและบิดาในโลกนี้เป็นผู้ร่วมกัน (๒) มารดามีระดู (๓) มีสัตว์ปรากฏ ภิกษุทั้งหลาย การก้าวลงสู่ครรภ์ เพราะการประชุมกันแห่งเหตุ ๓ อย่างเหล่านี้’ ดังนี้ คำที่ตรัสไว้ นี้ เป็นคำที่หาส่วนเหลือมิได้ คำที่ตรัสไว้ นี้ ไม่มีส่วนเหลือ คำที่ตรัสไว้ นี้ เป็นคำพูดโดยตรง นี้ เป็นคำของท่านผู้เป็นพระอรหันต์ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งตรัสคำนี้ ท่ามกลางมนุษย์ พร้อมทั้งเทวดาทั้งหลาย แต่ว่า การก้าวลงสู่ครรภ์ เพราะการประชุมกันแห่งเหตุ ๒ อย่าง (เว้นการร่วมกันแห่งมารดากับบิดา) ก็มีอยู่ คือข้อที่ทุกุลดาบสใช้นิ้วหัวแม่มือข้างขวาลูบไล่ สะดือของนางปาริชาติดาบสหญิงผู้กำลังมีระดู ก็เพราะการที่ทุกุลดาบสนั้น ใช้นิ้วมือลูบไล่สะดือ นั้น สามกุมารจึงบังเกิด แม้มาดังคฤษีก็ใช้นิ้วหัวแม่มือข้างขวาลูบไล่สะดือของนางกัญญา พรหมณีในคราวมีระดู เพราะการที่มาดังคฤษีนั้นลูบไล่สะดือนั้น มัณฑพยอมมาณพ จึงบังเกิด. พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ‘การก้าวลงสู่ครรภ์ย่อมมี เพราะ การประชุมกันแห่งเหตุ ๓ ประการ’ ดังนี้ จริงไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ‘สามกุมาร มัณฑพยอมมาณพ คนทั้ง ๒ เหล่า นั้น บังเกิดได้ เพราะการลูบไล่สะดือ’ ดังนี้ ก็เป็นพูดที่ผิด พระคุณเจ้า ถ้าหากว่า พระตถาคตตรัสว่า ‘สามกุมาร มัณฑพยอมมาณพ เกิดได้เพราะการลูบไล่สะดือ’ ดังนี้ จริงไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ‘การก้าวลงสู่ครรภ์ย่อมมีได้ เพราะการประชุมแห่งเหตุ ๓ อย่าง’ ดังนี้ ก็เป็นคำพูดที่ผิด ปัญหานี้มี ๒ เงื่อน แสนจะลึกซึ้ง แสนจะละเอียด ปัญหานี้เป็นวิสัย ของท่านผู้รู้เท่านั้น ตกถึงแก่ท่านตามลำดับแล้ว ขอท่านจงทำลายช่องทางความคลางแคลงใจ ทรงไว้ซึ่งความสว่างไสวแห่งญาณอันประเสริฐเถิด”

“ภาสิตมเปตัง มหาราช ภควตา ‘ติณณ โข ปน ภิกขเว สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ โหติ, อิท มาตาปิตโร จ สนฺนิปติตา โหนฺติ, มาตา จ อุตฺตฺนํ โหติ, คนฺธพฺโพ จ ปจฺจุปฺภวจิโต โหติ, เอวํ ติณณํ สนฺนิปาตา คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ โหตี’ติ ฯ ภณิตตฺตฺตฺจ ‘สาโม จ กุมารโ มนฺทพฺโย จ มาณวโก นาภิปรามสเนน นิพฺพตฺตา’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส ความข้อนี้ไว้ว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย การก้าวลงสู่ครรภ์ ย่อมมีได้ เพราะประชุมแห่งเหตุ ๓ อย่าง คือ (๑) มารดาและบิดาในโลกนี้เป็นผู้ร่วมกัน (๒) มารดามีระดู (๓) มีสัตว์ปรากฏ, การก้าว ลงสู่ครรภ์ย่อมมีได้ เพราะประชุมแห่งเหตุ ๓ อย่าง อย่างนี้แล’ ดังนี้จริง และตรัสไว้ว่า ‘สาม กุมาร และมัณฑพยอมมาณพ บังเกิดเพราะการลูบไล่สะดือ’ ดังนี้ก็จริง”

“เตนหิ ฆนฺเต นาคเสน เยน การณน ปญฺโห สุวินิจฺฉิต โหติ, เตน การณน มํ สมฺมาเปหิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้น พระคุณเจ้านาคเสน ปัญญาเป็นอันถูกวินิจฉัยดีแล้ว ด้วยเหตุใด ขอนิมนต์ท่านช่วยทำให้โยมเข้าใจด้วยเหตุผลนั้นเถิด”

“สุตฺตปฺพุพฺพิ ปน ตยา มหาราช สํกฺกฺจโจ จ กุมารโ อธิสิสังฺโก จ ตาปโส เถโร จ กุมารกสฺสโป ‘อิมินา นาม เต นิพฺพตฺตา’ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็พระองค์เคยทรงสดับมาบ้างหรือไม่ ว่า บุคคล ๓ ท่านเหล่านี้ คือ สังกัจจกุมาร อธิสิสังคดาบส และพระกุมารกัสสปเถระ บุคคลเหล่านี้ บังเกิด เพราะเหตุนี้”

“อาม ฆนฺเต สุยฺยติ, อพฺภุคฺคตา เตสํ ชาติ, เทว มิคฺเชนฺดูโย ตาว อุตฺตนิกาเล ทฺวินฺหนํ ตาปสํ ปสฺสาวภูจํ อากนฺตฺวา สสมฺภวํ ปสฺสาวํ ปิวีสฺ, เตน ปสฺสาวสมฺภเวน สํกฺกฺจโจ จ กุมารโ อธิสิสังฺโก จ ตาปโส นิพฺพตฺตา ฯ เถรสฺส อุทายิสฺส ภิกฺขุณฺฺปสฺสยํ อุปคตสฺส รตฺตจิตฺเตน ภิกฺขุณฺฺยา องฺคชาตํ อุปนิชฺฌายนฺตสฺส สมฺภวํ กาสาเว มุจฺฉิ ฯ อถ โข อายสฺมา อุทายิ ตํ ภิกฺขุณฺฺนิ เอตทฺโวจ ‘คจฺฉ ภคินิ, อุทกํ อหฺร อนฺตรวาสกํ โหวิสฺสามิ’ติ ฯ ‘อหฺร’ยฺย อหฺเมว โหวิสฺสามิ’ติ ฯ ตโต सा ภิกฺขุณฺฺนิ อุตฺตนิสมเย ตํ สมฺภวํ เอกเทสํ มุเชน อคฺคฺเหสิ, เอกเทสํ องฺคชาเต ปกฺขิปี, เตน เถโร กุมารกสฺสโป นิพฺพตฺโตติ เอตํ ชโน อหฺา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไซ้ พระคุณเจ้า โยมได้ฟังมา การเกิดของบุคคลเหล่านั้น เป็นสิ่งน่าอัศจรรย์ คือ แม่เนื้อ ๒ ตัว ในคราวมีระดู ได้มายังสถานที่ถ่ายปัสสาวะของดาบส ๒ รูป ได้ดื่มกินน้ำปัสสาวะปนน้ำอสุจิของดาบสแล้ว สังกัจจกุมารและอธิสิสังคดาบส จึงได้บังเกิด เพราะน้ำอสุจิในปัสสาวะนั้น เมื่อพระอุทายีเถระได้เข้าไปยังสำนักของภิกษุณีทั้งหลาย มีจิตกำหนดขณะฟังจึงอวัยวะเพศของภิกษุณีรูปหนึ่งอยู่ ก็ปล่อยน้ำอสุจิออกมาเปลี่ยนผ้ากาสาพัสตร์ ครั้งนั้นแล ท่านพระอุทายีได้กล่าวกับนางภิกษุณีรูปนั้นว่า ‘น้องหญิง ช่วยไปนำน้ำมาให้ที่ เราจะซักผ้าสบง ภิกษุณีก็กล่าวว่า ‘พระคุณเจ้า ฟังนำมา ดิฉันจะซักให้เอง’ ต่อจากนั้น นางภิกษุณีรูปนั้นซึ่งในสมัยนั้นกำลังมีระดู ก็ใช้ปากคาบเอาน้ำอสุจินั้นไว้ส่วนหนึ่ง ใส่เข้าไปในอวัยวะเพศส่วนหนึ่ง เพราะการกระทำนั้น พระกุมารกัสสปเถระ จึงได้บังเกิดขึ้น คนพูดถึงเรื่องนี้กัน ด้วยประการฉะนี้”

“อปี นุ โข ตูว มหาราช สทฺทหสิ ตํ วจนนุ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระองค์ทรงเชื่อค่านั้นบ้างหรือไม่หนอ ?”

“อาม ภนฺเต พลวํ ตตฺถ มยํ การณํ อุปลภาม, เยน มยํ การณฺน สทฺทหาม ‘อิมินา การณฺน นิพฺพตฺตา’”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมเชื่อ เพราะเหตุว่า ‘พวกชนเหล่านี้เกิดเพราะเหตุนี้’ โยมได้เหตุที่มีกำลังในเรื่องนั้น”

“กึ ปเนตฺถ มหาราช การณนุ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็ในเรื่องนี้ มีเหตุผลอะไรหรือ ?”

“สุปริกมฺมกเต ภนฺเต กลเล พืชํ นิปฺติตฺวา ขิปปํ สํวิรุหตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้า พืชที่หว่านลงไปบนดินตรงที่เขาคะเตรียมไว้อย่างดีแล้ว ย่อมงอกงามได้เร็ว มีใช่หรือ ?”

“อาม มหาราชา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ใช่ ขอถวายพระพรมหาบพิตร”

“เอวเมว โข ภนฺเต สทา ภิกฺขุณี อุตฺตฺนี สมานา สณฺจิตฺเต กลเล รุหิเร ปจฺจินฺนเวเค จิตฺยา ธาตุยา ตํ สมภวํ คเหตุวา ตสฺมี กลเล ปกฺขิปปิ, เตน ตสฺสา คพฺโภ สณฺจาสิ, เอวํ ตตฺถ การณํ ปจฺเจม เตสํ นิพฺพตฺติยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้า ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ภิกษุณีรูปนั้นเป็นหญิงมีระดู เมื่อเลือดในรังไข่ซึ่งยังตั้งอยู่พร้อมเพิงขาดไป เมื่อธาตุ (ระดู) ยังตั้งอยู่ ถือเอาหน้าอสุจิใส่เข้าไปที่รังไข่นั้น เพราะฉะนั้น กรรมของภิกษุณีนั้น จึงตั้งขึ้น พวกโยมอาศัยเหตุแห่งการเกิดขึ้นของบุคคลเหล่านั้น ในเรื่องนั้น อย่างนี้”

“เอวเมตํ มหาราช ตถา สมปฺปฏิจฺฉามิ, โยนิปปเวเสน คพฺโภ สมภวตีติ ฯ สมปฺปฏิจฺฉสิ ปน ตูว มหาราช เถรสฺส กุมารกสฺสปฺสฺส คพฺภาวกฺกมฺนนุ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร อาตมภาพก็ขอรับรองความข้อนี้เหมือนอย่างนั้นอย่างนี้ว่า เพราะมีการใส่น้ำอสุจิเข้าไปทางอวัยวะเพศหญิง กรรมจึงเกิดมีขึ้นมหาบพิตร พระองค์ทรงยอมรับว่า พระกุมารกัสสเถระมีการหยั่งลงสู่ครรภ์ตามประการ

ดังกล่าวมานี้ หรือ ?”

“อาม ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมยอมรับ”

“สาธุ มหาราช ปจฺจาตโตสิ มม วิสยํ, เอกวิเชนปี คพฺภาวกฺกนฺตี กถยนฺโต มมานุพลํ ภวิสฺสสิ, อถ ยา ปน ตา เทว มิคเชนุโย ปสฺสาวํ ปิวิตฺวา คพฺภํ ปฏฺลิภีสุ, ตาสํ ตฺวํ สทฺทหฺสิ คพฺภสฺสาวกฺกมฺนฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ดีแล้ว มหาบพิตร ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์จงทรงกลับมายังวิสัย (แนวทางการความคิด) ของอาตมา พระองค์เมื่อตรัสยอมรับการก้าวลงสู่ครรภ์ แม้โดยวิธีการหนึ่ง ก็จักเป็นอันคล้อยตามกำลังของอาตมาภาพ เมื่อเป็นเช่นนั้น ข้อที่ว่า แม่เนื้อ ๒ ตัว นั้นตีมน้ำปัสสาวะแล้วได้การตั้งครรภ์ พระองค์ก็ทรงเชื่อแล้วสิว่า มีการก้าวลงสู่ครรภ์แห่งแม่เนื้อทั้ง ๒ ตัวนั้นจริง ?”

“อาม ภนฺเต ยํ กิณฺจิ ภูตฺตํ ปีตํ ขายิตํ เลหิตํ, สพฺพํ ตํ กลลํ โอสฺรติ, จานคตํ วุฑฺฒิมาปชฺชติ ฯ ยถา ภนฺเต นาคเสน ยา กาจิ สฺริตา นาม, สพฺพา ตา มหาสมฺมุทํ โอสฺรนฺติ, จานคตา วุฑฺฒิมาปชฺชนฺติ ฯ เอวเมว โข ภนฺเต นาคเสน ยํ กิณฺจิ ภูตฺตํ ปีตํ ขายิตํ เลหิตํ, สพฺพํ ตํ กลลํ โอสฺรติ, จานคตํ วุฑฺฒิมาปชฺชติ, เตนาหํ การเณน สทฺทหฺมามิ มฺขคเตนปี คพฺภสฺส อวกฺกนฺติ โหตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่แล้ว พระคุณเจ้า โยมเชื่อ สิ่งที่ยากแล้ว ตีมน้ำแล้ว เคี้ยวแล้ว ลืมแล้ว อย่างใดอย่างหนึ่ง สิ่งนั้นทั้งหมดยอมหยั่งลงสู่รังไข่ได้ ถึงสถานที่แล้ว ย่อมถึงความเจริญ พระคุณเจ้านาคเสน เปรียบเหมือนว่า ขึ้นชื่อว่าแม่เนื้อทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง แม่เนื้อทั้งหมดเหล่านั้น ย่อมไหลลงไปสู่มหาสมุทร ถึงสถานที่แล้ว ย่อมถึงความเจริญ ฉนฺโต พระคุณเจ้านาคเสน สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ได้กินแล้ว ตีมน้ำแล้ว เคี้ยวกินแล้ว ลืมแล้ว สิ่งนั้นทั้งหมด ย่อมหยั่งลงสู่รังไข่ได้ ถึงสถานที่แล้ว ย่อมถึงความเจริญ ฉนฺตํนฺนํนฺนํนฺนํนฺนํนฺนํ เพราะเหตุผลข้อนั้น โยมจึงเชื่อว่าการหยั่งลงสู่ครรภ์ ย่อมมีได้ แม้ด้วยปัสสาวะปนน้ำอสุจิที่เข้าไปทางปาก”

“สาธุ มหาราช, คาพุหตรี อุปกโตสิ มม วิสัย, มุขปาเนนปี ทวยสนุนิปาโต ภวติ ๫ สงกิจจสฺส จ มหาราช กุมารสฺส อีสึสิงคสฺส จ ตาปสสฺส เถรสฺส จ กุมารกสฺสปสฺส คพฺภาวฏกมณฺ์ สมปฏฺิจจสี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “สาธุ มหาวพิตร พระองค์ทรงเข้าถึงวิสัยของอาตมา อย่างหนักแน่น แม้มีการประชุมกันแห่งเหตุ ๒ อย่าง แม้โดยการใช้ปากดื่ม ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงยอมรับการก้าวลงสู่ครรภ์ของสังกิจจกุมาร อีสึสิงคตาปส และพระกุมาร- กัสสปะเถระ”

“อาม ภนฺเต สนฺนิปาโต โอสรตี”ติ ๫

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า การประชุมกัน ก็มีการหยั่งลงสู่ครรภ์ได้”

“สาโมปี มหาราช กุมารโ มณฺุทพฺโยปี มาณวโก ตีสฺสุ สนฺนิปาเตสฺสุ อนฺโตคธา, เอกรสาเยว ปฺริเมน, ตตฺถ การณฺ์ วฏฺขามิ ๫ ทุกฺกุโล จ มหาราช ตาปโส ปาริกา จ ตาปสี อุภปิ เต อรณฺญวาสา อหฺสฺสุ ปวีเวกาธิมุตฺตา อุตฺตมตฺถคเวสกา, ตปเตเชน ยาว พุทฺทมโลกํ สนฺตาเปสฺสุ ๫ เตสฺส ตทา สกฺโก เทวานมฺินฺโท สายํ ปาตํ อุปฺภูจฺฉนฺ อากจฺฉติ ๫ โส เตสฺส ครุกตเมตฺตตฺตาย อุปฺชาเรนฺโต อทฺทส อนาคตมทฺธาเน ทฺวิณฺนมฺปิ เตสฺส จกฺขุณฺ์ อนฺตรธานฺ์, ทิสฺวา เต เอวมาห ‘เอกํ เม โภณฺโต วจฺนํ กโรถ, สาธุ เอกํ ปุตฺตํ ชเนยฺยถ, โส ตุมฺหากํ อุปฺภูจฺฉโก ภวิสฺสติ อาลมฺพโน จา’ติ ๫ ‘อลํ โกลิย, มา เอวํ ภณฺี’ติ ๫ เต ตสฺส ตํ วจฺนํ น สมปฏฺิจฺฉีสฺสุ ๫ อนุกมฺปโก อตฺถกาโม สกฺโก เทวานมฺินฺโท ทฺติยมฺปิ... เป.... ตติยมฺปิ เต เอวมาห ‘เอกํ เม โภณฺโต วจฺนํ กโรถ, สาธุ เอกํ ปุตฺตํ ชเนยฺยถ, โส ตุมฺหากํ อุปฺภูจฺฉโก ภวิสฺสติ อาลมฺพโน จา’ติ ๫ ตติยมฺปิ เต อาหฺสฺสุ ‘อลํ โกลิย มา ตฺวํ โข อมฺเห อนตฺเถ นิโยเชหิ กทายํ กาโย น ภิชฺชิสฺสติ, ภิชฺชตฺถ อยํ กาโย เกพฺนธมฺโม, ภิชฺชนฺติยาปี ธรณฺิยา ปตฺนฺเตปี เสลสิขเร ผลนฺเตปี อากาเส ปตฺนฺเตปี จนฺทิมฺสุริเย เนว มยํ โลกธมฺเมหิ มิสฺสยิสฺสาม, มา ตฺวํ อมฺหากํ สมฺมุขภาวํ อุปคจฺฉ, อุปคตสฺส เต เอโส วิสฺสาโส, อนตฺถจโร ตฺวํ มณฺเฑ’ติ ๫

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร แม้สามกุมาร แม้มีตนพยอมมาณพ ก็นับเนื่องในเหตุ ๓ อย่างประชุมกัน มีอาการเดียวกันกับบุคคลก่อน ๆ นั้นแหละ อาตมภาพจึงกล่าวถึงเหตุในการเกิด (แห่งบุคคลเหล่านั้น) ขอถวายพระพร มีเรื่องราว มีบุคคล ๒ คนนั้น คือ ทุกฺกุตาปส และนางปาริกาดาบสหญิง ได้อาศัยอยู่ในป่า มีจิตน้อมไปในวิเวก เป็นผู้แสวงหา

ประโยชน์สูงสุด มีเดชบะ ทำโลกให้ร้อนไปตลอดถึงพรหมโลกได้ ในกาลนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพได้เสด็จมาสู่ที่บำรุงของบุคคลทั้ง ๒ เหล่านั้น ทั้งตอนเย็น ทั้งตอนเช้า เพราะมีความเมตตาหนักแน่นต่อบุคคลเหล่านั้น ท้าวสักกะนั้นจึงทรงตรวจสอบ ก็ทรงพบว่า ในอนาคตจักมีทั้ง ๒ ข้างของคนเหล่านั้น จักมีตบอด ครั้นทรงพบแล้วก็ตรัสกับคนทั้ง ๒ เหล่ากันว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอท่านทั้งสอง จงทำตามคำของโยมสักอย่างหนึ่งเถิด คือว่า จะเป็นการดี ถ้าท่านพึงให้กำเนิดบุตรสักคนหนึ่ง เขาจักเป็นผู้ทำนุบำรุงและเอาใจใส่พวกท่าน คนเหล่านั้นทูลตอบว่า อ่าเลย ท่านท้าวโกสีย์ พระองค์อย่าได้ตรัสอย่างนี้เลย คนเหล่านั้นไม่ยอมรับคำขอร้องนั้นของท้าวสักกะนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพผู้ทรงมีพระทัยอนุเคราะห์ใคร่ประโยชน์ ได้ตรัสกับบุคคลเหล่านั้น แม้เป็นครั้งที่ ๒ แม้เป็นครั้งที่ ๓ ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอท่านทั้งสองจงทำตามคำของโยมสักอย่างหนึ่งเถิด คือว่า จะเป็นการดีถ้าท่านพึงให้กำเนิดบุตรสักคนหนึ่ง เขาจักเป็นผู้ทำนุบำรุงและเอาใจใส่พวกท่าน คนเหล่านั้นก็ทูลตอบแม้เป็นครั้งที่ ๓ ว่า อ่าเลยท่านท้าวโกสีย์ พระองค์อย่าได้ตรัสชักชวนพวกอาตมาในเรื่องไรประโยชน์เลย ในกาลไหน ๆ ภายนี้จักยังไม่แตกทำลาย ขอให้กายที่มีความแตกทำลายเป็นธรรมดา จงแตกทำลายไปเถอะ แม้เมื่อธรณีจะล่มสลายไป แม้เมื่อภูเขาหินจะไศลลงไป แม้เมื่ออากาศจะพลิกกลับไป แม้เมื่อดวงจันทร์ดวงอาทิตย์จะตกไป พวกอาตมาภาพก็จักไม่ขอคลุกคลีอยู่ด้วยโลกธรรมทั้งหลาย ขอพระองค์จงอย่าเสด็จเข้าใกล้สู่ความเป็นผู้อยู่ตรงหน้าของพวกอาตมา ความสนทนากับพระองค์ผู้ใกล้ชิดนี้ ดูเหมือนว่ามีแต่จะประพาศสิ่งที่ไร้ประโยชน์”

ตโต สกุโก เทวานมินุโท เตสํ มนํ อลภมาโน ครุกโต ปณฺชลิโก ปุณฺ ยาจิ ‘ยทิเม วจันํ น อุตฺสหถ กาทุํ, ยทา ตาปสี อุตฺถิ โหติ ปุปฺผวตี, ตทา ตวุ ภาเนต ทกฺขิณฺเนน หตฺถงฺคฺกุญฺเจน นาภี ปฺรามเสยฺยาสี, เตน สา คพฺภํ ลจฺจติ, สนฺนิปาโตเยเวส คพฺภาวุกฺกนฺตฺติยา’ติ ฯ ‘สกุโกมหํ โกสียํ ตํ วจันํ กาทุํ, น ตาวตเกน อมฺหากํ ตโป ภิชฺชติ, โหตุ’ติ สมฺปฺภิจฺฉีสุ ฯ ตาย จ ปน เวลาย เทวภาวเน อตฺถิ เทวปฺตฺโต อุตฺสนฺนกุสฺสมฺโโล ชีณายุกฺโก อายุกฺขยปฺตฺโต ยทิจฺจกํ สมตฺโต โอกฺกมิตฺตุ อปิ จกฺกวตฺตฺติกุลฺเปปี ฯ อถ สกุโก เทวานมินุโท ตํ เทวปฺตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เอวมาห ‘เอหิ โข มาริส, สฺพภาโต เต ทิวโส, อตฺถลิตฺทฺธิ อุปคตา, ยมมํ เต อุปฺภูจฺจานมาคมี, รมณฺีเย เต โอกกาเส วาโส ภวิสฺสติ, ปตฺติรฺูเป กุเล ปภฺวิสฺสนฺธิ ภวิสฺสติ, สฺนฺนฺนเรหิ มาตาปิตฺตฺติ วฑฺฒตพฺโพ, เอหิ เม วจันํ กโรหี’ติ ยาจิ ฯ ทฺติยมฺปิ...เป.... ตติยมฺปิ ยาจิ สิริสิ ปณฺชลิโกโต ฯ

ในลำดับนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพ เมื่อทรงชักจูงใจของคนเหล่านั้นไม่ได้ ก็ทรงทำความเคารพ ประคองอัญชลี ขอร้องอีกครั้งว่า “ถ้าหากท่านทั้ง ๒ ไม่ชวนชวายเป็นตามคำของโยม เวลาใด ท่านดาบสหญิงเกิดมีระดู ท่านผู้เจริญ ในเวลานั้น ท่านจงใช้นิ้วหัวแม่มือข้างขวาลูบไล่สะเก็ดเกิด ดาบสหญิงนั้นจักตั้งครรภ์ เพราะการกระทำนั้น นี่เป็นการประชุมกันเพื่อการก้าวลงสู่ครรภ์เหมือนกัน” ดังนี้ ท่านเหล่านั้นรับปากว่า “ท่านท้าวโกสิย โยมอาจทำตามคำของท่านได้ เพราะด้วยการกระทำเพียงเท่านี้ ตบะของพวกอาตมาจะไม่แตกเสียหาย” ดังนี้ ก็แลในเวลานั้น ที่ภพเทวดา มีเทพบุตรองค์หนึ่งผู้มีกุศลมูลหนาแน่น สิ้นอายุ ถึงอายุขัยแล้ว สามารถที่จะก้าวลง แม้ในตระกูลพระเจ้าจักรพรรดิได้ตามที่ปรารถนา ลำดับนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพเสด็จเข้าไปหาเทพบุตรองค์นั้นแล้วรับสั่งอย่างนี้ว่า “มาเถิด ท่านผู้เจริญ วันนี้เป็นวันฤกษ์ดีของท่าน ท่านจะบรรลุความสำเร็จประโยชน์ เรามาสู่ที่บำรุงของท่านใด การอยู่ในโอกาสที่นารี نرمย์จักมีแก่ท่าน ท่านจักมีการปฏิสนธิในตระกูลที่สมควร ท่านจะพึงเจริญเติบโตด้วยมารดาและบิดาผู้ดีงาม มาเถิด ขอท่านจงทำตามคำของเรา” ดังนี้ ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพได้ทรงประคองอัญชลีเหนือพระเศียร ตรัสขอร้องถึง ๒ - ๓ ครั้ง

ตโต โส เทวปุตโต เอวมาห ‘กตมं ตं มาริส กุลं, ยं ตวํ อภิกุขณं กิตตยลสิ ปุณฺณปุณฺณ’ติ ฯ ‘ทุกฺกุโล จ ตาปโส ปาริกา จ ตาปสี’ติ ฯ โส ตสฺส วจันํ สุตฺวา ตุกฺกุโจ สมฺปฏฺฐิจฺฉิ ‘สาธุ มาริส, โย ตว จนฺโท, โส โหตุ, อากงฺขมาโน อหํ มาริส ปตฺถิตฺเต กุเล อุปฺปชฺเชยฺย, กิมหิ กุเล อุปฺปชฺชามิ อณฺฺชเช วา ชลาพฺเช วา สํเสทเช วา โอบปาติเก วา’ติ ? ‘ชลาพฺชชาย มาริส โยนิยา อุปฺปชฺชชาติ’ติ ฯ อถ สกฺโก เทวานมฺินฺโท อุปฺปตฺติติวสํ วิคเณตฺวา ทุกฺกุลสฺส ตาปสฺส อาโรเจสิ ‘อสุกฺสมิ นาม ทิวเส ตาปสี อุตฺตึ ภาวิสฺสตี ปุปฺผวตี, ตทา ตวํ ภาเนเต ทกฺขิเณน หตฺถงฺคฺกุเจเน นาภี ปรามเสยฺยาสี’ติ ฯ ตสฺมี มหาราช ทิวเส ตาปสี จ อุตฺตึ ปุปฺผวตี อโหสิ, เทวปุตโต จ ตตฺถูปโค ปจฺจุปฺภูจฺจโต อโหสิ, ตาปโส จ ทกฺขิเณน หตฺถงฺคฺกุเจเน ตาปสิยา นาภี ปรามสิ, อิติ เต ตโย สนฺนิปาตา อหสิ, นาภิปรามสเนน ตาปสิยา ราโค อุทฺปาทิ, โส ปนฺสสา ราโค นาภิปรามสนํ ปฏฺิจจ มา ตวํ สนฺนิปาตํ อชฺฌาจารเมว มณฺณิ, อุทฺสนมฺปิ สนฺนิปาโต, อุลฺลปนฺมฺปิ สนฺนิปาโต, อุปฺนิชฺฌายนฺมฺปิ สนฺนิปาโต, ปุพฺพภาคภาวโต รากสฺส อุปฺปาทาย อามสเนน สนฺนิปาโต ชายติ, สนฺนิปาตา โอกฺกมณฺ โหตี’ติ ฯ

ต่อจากนั้น เทพบุตรองค์นั้นได้กราบทูลอย่างนี้ว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ทรงยกย่องตระกูลไหนเนื่อง ๆ พระเจ้าข้า’ ท้าวสักกะตรัสตอบว่า ‘ทุกฺกุลดาบส และนางปาริกา

ดาบสหญิง' เทพบุตรองค์นั้นพอได้สดับคำของท่านท้าวสักกะนั้น ก็ยินดี รับคำ กล่าวว่า 'ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ความพอพระทัยของพระองค์ดีจริง พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ก็หวังจะเกิดในตระกูลที่ตนปรารถนา คิดอยู่ว่า เราจะเกิดในตระกูลไหน ในตระกูลที่เป็นอันทชะ หรือว่าเป็นชลาพุชะ หรือว่าเป็นสังเสทชะ หรือว่าเป็นโอปปาติกะ ดังนี้. ท่านท้าวสักกะตรัสว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ขอท่านจงเกิดในชลาพุชะกำเนิดเถิด ครั้งนั้น ท่านท้าวสักกะจอมเทพทรงคำนวณวันที่เทพบุตรจะไปเกิดไว้แล้ว ทรงแจ้งข่าวแก่ทุกกุลดาบสว่า ดาบสหญิงจะมีระดูในวันโน้น ท่านผู้เจริญ ถึงตอนนั้น ขอท่านจงใช้หัวแม่มือข้างขวาลูบไล้ที่สะดือเถิด ดังนี้ ขอถวายพระพร เมื่อวันนั้นมาถึง ดาบสหญิงก็ได้เป็นผู้มีระดู เทพบุตรก็ได้เข้าไปปรากฏตัวในที่นั้น และท่านดาบสก็ได้ใช้หัวแม่มือข้างขวาลูบไล้ที่สะดือของดาบสหญิง ด้วยประการฉะนี้ จึงได้มีเหตุ ๓ อย่างเหล่านั้นมาประชุมกัน นางดาบสหญิงได้เกิดราคะ เพราะการลูบไล้สะดือ ก็ราคะนั้นของดาบสหญิงนั้น ย่อมเกิดเพราะอาศัยการลูบไล้สะดือ ขอพระองค์อย่าทรงสำคัญการร่วมกันนั้นว่าเป็นอัชฌาจารย์เลย แม้แต่การหัวเราะ ก็จัดว่าเป็นการร่วมกันได้ แม้การพูดกัน ก็จัดว่าเป็นการร่วมกันได้ แม้การเพ่งจ้องกัน ก็จัดว่าเป็นการร่วมกันได้ ย่อมเกิดการร่วมกัน เพราะการเกิดขึ้นแห่งราคะที่จับต้อง เพราะมีส่วนเบื้องต้น และเพราะมีการร่วมกัน ก็ย่อมมีการก้าวลงสู่ครรภ์แล

“อนชฎาจาเรปี มหาราช ปรามสเนน คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ฯ ยถา มหาราช อคฺคิ ชลมาโน อปฺรามสโนปี อุคฺคตสฺส สีสํ พฺยปฺหนฺติ, เอวเมว โข มหาราช อนชฎาจาเรปี ปรามสเนน คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ฯ

ขอถวายพระพร การก้าวลงสู่ครรภ์ย่อมมีได้ เพราะการลูบคลำ แม้ไม่ถึงขั้นเป็นอัชฌาจารย์ ขอถวายพระพรมหาบพิตร ไฟที่ลุกโพลง ไม่แตะถึงตัว ย่อมขจัดความเย็นแห่งสิ่งที่เข้าไปใกล้ได้ ฉะนั้น การก้าวลงสู่ครรภ์ย่อมมีได้เพราะการลูบไล้ แม้ที่ไม่ถึงขั้นเป็นอัชฌาจารย์ ฉะนั้น

“จตุณฺ्हํ มหาราช วเสน สตุตฺตานํ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ กมฺมวเสน โยนิวเสน กุลวเสน อายาจนวเสน, อปีจ สพฺเพเปเต สตุตฺตา กมฺมสมฺภวา กมฺมสมฺภฺจฺจนา ฯ

ขอถวายพระพร การก้าวลงสู่ครรภ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีได้ด้วยอำนาจแห่งเหตุ ๔ อย่าง คือ (๑) ด้วยอำนาจแห่งกรรม (๒) ด้วยอำนาจแห่งอาการที่เกิด (๓) ด้วยอำนาจแห่งตระกูล (๔) ด้วยอำนาจแห่งการร้องขอ แม้สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้ จะเป็นผู้มีกรรมเป็นแดนเกิด มีกรรมเป็นเหตุให้ตั้งขึ้นก็ตาม

“กถํ มหาราช กมฺมวเสน สุตตานิ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ? อุตฺสนฺนกุสฺลมฺมูลา มหาราช สุตตา ยทิจจกํ อฺปฺปชฺชนฺติ ขตฺติยมหาสาลกฺุเล วา พฺราหฺมณฺมหาสาลกฺุเล วา คหฺปติ-
มหาสาลกฺุเล วา เทเวสุ วา อณฺุชชาย วา โยนียา ชลาพฺุชชาย วา โยนียา สํเสทชาย วา
โยนียา โอบปาติกาย วา โยนียา ๕ ยถา มหาราช ปฺริโส อหฺุโธ มหฺุทโน มหาโกโค
ปฺหฺุตฺชาตฺรฺุปรชโต ปฺหฺุตฺวิตฺตฺุปรโกเณ ปฺหฺุตฺรณฺธโย ปฺหฺุตฺตฺาติปฺกฺุโข ทาสี วา ทาสี วา
เขตฺตํ วา วตฺถุํ วา คามํ วา นิคมํ วา ชนปทํ วา ยํ กิจฺจํ มนฺสา อภิปฺตฺุติตํ, ยทิจจกํ
ทฺุวิคฺคณฺติคฺคณฺมฺปิ ฐนํ ทตฺวา กิณฺนาติ, เอวเมว โข มหาราช อุตฺสนฺนกุสฺลมฺมูลา สุตตา
ยทิจจกํ อฺปฺปชฺชนฺติ ขตฺติยมหาสาลกฺุเล วา พฺราหฺมณฺมหาสาลกฺุเล วา คหฺปติมหาสาลกฺุเล
วา เทเวสุ วา อณฺุชชาย วา โยนียา ชลาพฺุชชาย วา โยนียา สํเสทชาย วา โยนียา
โอบปาติกาย วา โยนียา ๕ เอวํ กมฺมวเสน สุตตานิ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ๕

ขอถวายพระพรมหาบพิตร การก้าวลงสู่ครรภ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีด้วยอำนาจ
แห่งกรรม เป็นอย่างไร ? มหาบพิตร สัตว์ผู้มีกุศลมูลหนาแน่น ย่อมเกิดได้ตามที่ปรารถนา คือ
ในตระกูลกษัตริย์มหาศาลก็ได้ ในตระกูลพราหมณ์มหาศาลก็ได้ ในตระกูลคฤหบดีมหาศาล
ก็ได้ ในหมู่เทวดาทั้งหลายก็ได้ ในอันทซกกำเนิดก็ได้ ในชลาพุชกำเนิดก็ได้ ในสังเสทกำเนิด
ก็ได้ ในโอปปาติกกำเนิดก็ได้ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มี
โภคะมาก มีทองและเงินเพียงพอ มีอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจเพียงพอ มีเงิน มีข้าวเปลือกเพียงพอ
มีบุคคลฝ่ายที่เป็นญาติเพียงพอ ย่อมจ่ายเงินเป็น ๒ เท้า ๓ เท้า ซื้อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็
นทาสหญิงก็ได้ ทาสชายก็ได้ ที่นาก็ได้ ที่สวนก็ได้ หมู่บ้านก็ได้ ตำบลก็ได้ อำเภอก็ได้ ตามที่
ปรารถนา ตามที่ต้องการ ฉะนั้น ขอถวายพระพร สัตว์ทั้งหลายผู้มีกุศลหนาแน่น ย่อมเกิดได้
ตามที่ต้องการ คือ ในตระกูลกษัตริย์มหาศาลก็ได้ ในตระกูลพราหมณ์มหาศาลก็ได้ ใน
ตระกูลคฤหบดีมหาศาลก็ได้ ในหมู่เทวดาทั้งหลายก็ได้ ในอันทซกกำเนิดก็ได้ ในชลาพุช
กำเนิดก็ได้ ในสังเสทกำเนิดก็ได้ ในโอปปาติกกำเนิดก็ได้ ฉะนั้นเหมือนกัน การก้าวลงสู่
ครรภ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีได้ด้วยอำนาจแห่งกรรม ตามประการดังกล่าวมานี้

“กถํ โยนิวเสน สุตตานิ คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ? กุกฺกุฏานํ มหาราช วาเตน
คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ๕ พลาگانํ เมฆสทฺุเทน คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ๕ สพฺุเพปิ เทวา
อคพฺุภเสยฺยกา สุตตาเยว, เตสํ นานาวณฺเณน คพฺภาวกฺกนฺติ โหติ ๕ ยถา มหาราช
มนฺุสฺสา นานาวณฺเณน มหียา จรฺนฺติ, เกจิ ปฺุโรโต ปฺุฏิจฺจาเทนฺติ, เกจิ ปฺุจฺจโต
ปฺุฏิจฺจาเทนฺติ, เกจิ นคฺคา โหณฺติ, เกจิ ภณฺุฑฺุ โหณฺติ, เสตปฺุฏฺุชฺรา, เกจิ โมพิพฺุชฺรา

โหนดิ, เกจิ ภณฺฑุ กาสาวสนา โหนดิ, เกจิ กาสาวสนา โมพิพพสา โหนดิ, เกจิ
ชฎิโน วากจिरฺรธา โหนดิ, เกจิ จมฺมวสนา โหนดิ, เกจิ รสมิโย นินาเสนฺติ, สพฺเพเปเต
มนุสฺสา นานาวณฺเณน มหิยา จรฺนติ, เอวเมว โข มหาราช สตฺตาเยว เต สพฺเพ, เตสฺ
นानาวณฺเณน คพฺภาวกุณฺโฑ โหติ ฯ เอรุ โยนิวเสน สตฺตานํ คพฺภาวกุณฺโฑ โหติ ฯ

การก้าวลงสู่ครรภ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีได้ด้วยอำนาจแห่งอาการที่เกิด อย่างไร ?
พวกไก่อ่า พวกมีลมพัด ก็มีการก้าวลงสู่ครรภ์ พวกนกยาง พวกมีเสียงฟ้าร้อง ก็มีการก้าวลงสู่
ครรภ์ พวกเทวดาแม้ทุกคน มิได้เป็นสัตว์ผู้เกิดในครรภ์เลยเทียว สัตว์เหล่านั้นมีการก้าวลงสู่
ครรภ์ โดยอาการต่าง ๆ กัน ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า ผู้คนทั้งหลายย่อม
เทียวไปบนแผ่นดิน โดยอาการต่าง ๆ กัน บางพวกปิดแค่ข้างหน้า บางพวกปิดแค่ข้างหลัง
บางพวกก็เป็นคนเปลือย บางพวกหัวโล้น ทรงผ้าขาว บางพวกเกล้ามวยผม บางพวกหัวโล้น
นุ่งห่มผ้ากาสาอะ บางพวกเกล้ามวยผมนุ่งห่มผ้ากาสาอะ บางพวกมีชฎา ทรงจิวรเปลือกไม้
บางพวกนุ่งหนังสัตว์ บางพวกนุ่งบังเหียน ผู้คนเหล่านั้นแม้ทั้งหมดย่อมเทียวไปบนแผ่นดิน
โดยอาการต่าง ๆ กัน ฉะนั้น ขอถวายพระพรมหาบพิตร สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้น ก็ฉน
นั้นเหมือนกัน สัตว์เหล่านั้นย่อมมีการก้าวลงสู่ครรภ์โดยอาการต่าง ๆ กัน การก้าวลงสู่ครรภ์
แห่งสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีได้ด้วยอำนาจแห่งอาการที่เกิด ตามประการดังกล่าวมานี้

“กถํ กุลวเสน สตฺตานํ คพฺภาวกุณฺโฑ โหติ ? กุลํ นาม มหาราช จตฺตาริ กุลานิ
อณฺทชฺชํ ชลาพุชฺชํ สํเสทชฺชํ โอบปาติกํ ฯ ยถิ ตตฺถ คณฺฐพฺโพ ยโต กุโตจิ อากนฺตฺวา อณฺทเช
กุเล อุปฺปชฺชติ, โส ตตฺถ อณฺทไซ โหติ...เป.... ชลาพุเช กุเล...เป.... สํเสทเช กุเล...เป
.... โอบปาติเก กุเล อุปฺปชฺชติ, โส ตตฺถ โอบปาติโก โหติ ฯ เตสฺ เตสฺ กุเลสฺสุ ตาทิสายเว
สตฺตา สมฺภวานฺติ ฯ ยถา มหาราช หิมวติ เนรฺูปพฺพตํ เย เกจิ มิคฺคกฺขิโน อุเปเนติ,
สพฺเพ เต สกฺวณฺณํ วิชฺหิตฺวา สุวณฺณวณฺณา โหนดิ, เอวเมว โข มหาราช โย โภจิ
คณฺฐพฺโพ ยโต กุโตจิ อากนฺตฺวา อณฺทชฺชํ โยนิ อุปคฺนตฺวา สภาวณฺณํ วิชฺหิตฺวา อณฺทไซ
โหติ...เป.... ชลาพุชฺชํ...เป.... สํเสทชฺชํ...เป.... โอบปาติกํ โยนิ อุปคฺนตฺวา สภาวณฺณํ
วิชฺหิตฺวา โอบปาติโก โหติ, เอรุ กุลวเสน สตฺตานํ คพฺภาวกุณฺโฑ โหติ ฯ

การก้าวลงสู่ครรภ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีได้ด้วยอำนาจแห่งตระกูล เป็นอย่างไร ?
ขอถวายพระพรมหาบพิตร ชื่อว่าตระกูล ได้แก่ตระกูล ๔ คือ (๑) อณฺทชชะ (๒) ชลาพุชะ (๓)
สังเสทชะ (๔) โอบปาติกะ ในตระกูลทั้ง ๔ เหล่านี้ ถ้าหากว่า สัตว์มาจากภพใดภพหนึ่ง เกิด
ในตระกูลที่เป็นอณฺทชชะ ในภพนั้น สัตว์ผู้นั้นก็ได้ชื่อว่าเป็นอณฺทชชะ (สัตว์ผู้เกิดในไข่ ฯลฯ เกิด

ในตระกูลที่เป็นชลาพุชะ ฯลฯ เกิดในตระกูลที่เป็นสังเสทชะ ฯลฯ มาเกิดในตระกูลที่เป็นโอปปาติกะ ในภพนั้น สัตว์ผู้นั้นก็ชื่อว่าเป็นโอปปาติกะ (สัตว์ผู้ผูกเกิดจับพลัน) สัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นเช่นเดียวกันทั้งหมดในตระกูลทั้งหลายนั้น ๆ นั้นแหละ ย่อมเกิดขึ้น ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า หมูเนื้อและนกพวกใดพวกหนึ่ง เข้าถึงภูเขาสิเนรุในป่าหิมพานต์ หมูเนื้อและนกเหล่านั้นทั้งปวงย่อมเป็นผู้ละผิวพรรณของตน แล้วกลายเป็นผู้มีผิวพรรณผุดผ่องดุจทองคำ ฉนไค ขอถวายพระพร สัตว์ผู้จะเกิดคนใดคนหนึ่ง ละจากภพหนึ่งภพใด เข้าถึงอันตชก้านิเด แล้ว ย่อมเป็นผู้ละรูปร่างที่มีอยู่ตามสภาพเสียแล้วเป็นอันตชก้านิเด ฯลฯ เข้าถึงชลาพุชะก้านิเด ฯลฯ เข้าถึงสังเสทชก้านิเด ฯลฯ เข้าถึงโอปปาติกก้านิเด สัตว์นั้นย่อมเป็นผู้ละรูปร่างที่มีอยู่ของตนเสียแล้ว เป็นโอปปาติกสัตว์ ฉนนั้น การก้าวลงสู่ครรภ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีได้ด้วยอำนาจแห่งตระกูล ด้วยประการฉะนี้

“กถิ อายาจนวเสน สุตตานิ คพุกาวกุกนติ โหติ ? อิธ มหาราช กุลิ โหติ อปุตตกั พหุสาปเตยยิ สทฐิ ปสนนั สีลวนตัง กุลยาณธมมัม ตปนิสสิตัง, เทวปุตโต จ อุตสนนกุลสมมูลโ จวนธมโม โหติ ฯ อถ สกโก เทวานมินุโท ตสฺส กุลสฺส อนุกมฺปาย ตัง เทวปุตตัง อายาจติ ‘ปณิเชหิ มาริส อสุกสฺส กุลสฺส มหเสธิยา กุจฉิน’ติ ฯ โส ตสฺส อายาจนเหตุ ตัง กุลิ ปณิเชติ ฯ ยถา มหาราช มนุสฺสา ปุณฺณกามา สมณั มโนภาวนียิ อายาจิตฺวา เคหิ อุปเนตฺติ, อยิ อุปคนตฺวา สพฺพสฺส กุลสฺส สุขาวโห ภาวิสสตีติ ฯ เอวเมว โข มหาราช สกโก เทวานมินุโท ตัง เทวปุตตัง อายาจิตฺวา ตัง กุลิ อุปเนติ ฯ เอว อายาจนวเสน สุตตานิ คพุกาวกุกนติ โหติ ฯ

การก้าวลงสู่ครรภ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีได้ด้วยอำนาจการขอร้อง เป็นอย่างไร ? ขอถวายพระพร ในโลกนี้ ตระกูลที่ยังไม่มีบุตร มีทรัพย์สมบัติมาก มีศรัทธา เลื่อมใส มีศีล มีกัลยาณธรรม อาศัยตบะ ก็มีอยู่ อนึ่ง เทพบุตรผู้มีกุศลมูลหนาแน่น ผู้จะต้องเคลื่อนเป็นธรรมดา ก็มีอยู่. ครั้งนั้น ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพ ทรงประสงค์อันุเคราะห์ตระกูลนั้น จึงทรงร้องขอเทพบุตรนั้นว่า ‘ท่านผู้นิรทุกข์ ขอท่านจงตั้งความปรารถนาที่องของนายหญิงแห่งตระกูลโน้นเถิด ดั่งนี้ เพราะการขอร้องของท้าวสักกะเป็นเหตุ เทพบุตรตนนั้น จึงตั้งความปรารถนาตระกูลนั้น ขอถวายพระพรมหาบพิตร เปรียบเหมือนว่า คนทั้งหลายผู้ต้องการบุญกราบอาราธนานิมนต์สมณะที่ตนมีใจยกย่องนำไปยังเรือนด้วยคิดว่า สมณะผู้นี้เข้าไปแล้ว ก็จักเป็นผู้นำแต่ความสุขมาให้แก่ตระกูลทั้งปวง ฉนไค ขอถวายพระพร ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพ ก็ทรงขอร้องเทพบุตรนั้นให้เข้าไปสู่ตระกูลนั้น ฉนนั้นเหมือนกัน การก้าวลงสู่ครรภ์แห่ง

สัตว์ทั้งหลายย่อมมีด้วยอำนาจแห่งการขอร้อง ด้วยประการฉะนี้

“สาโม มหาราช กุมาโร สกุเกน เทวานมินุเทน อายาจิต ปารีกาย ตาปสียา กุจณี โอกุณโต ๕ สาโม มหาราช กุมาโร กตปุณโย, มาตาปิตโร สีสวนโต กลยาณธมฺมา, อายาโก สกุโก, ตินฺณ เจโตปณฺธิยา สาโม กุมาโร นิพฺพตฺโต ๕ อิธ มหาราช นยฺกุสโล ปุริโส สุกฺกุเจ อนุปเขตเต พีชํ โรเปยฺย, อปี นุ ตสฺส พีชสฺส อนฺตรายํ วิวชฺเชนฺตสฺส วุฑฺฒียา โกจิ อนฺตราโย ภเวยฺยา”ติ ?

ขอถวายพระพรมหาบพิตร สามกุมาร ซึ่งถูกท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพทรงขอร้อง ก็ได้ก้าวลงสู่ครรภ์ของนางปารีดาบสหญิง ขอถวายพระพร สามกุมาร เป็นผู้ที่ได้ทำบุญไว้แล้ว มารดาและบิดาเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม ท้าวสักกะซึ่งเป็นผู้ขอร้อง เพราะการตั้งจิตปรารถนาแห่งบุคคล ๓ คน สามกุมารจึงบังเกิดได้ ขอถวายพระพรมหาบพิตร บัณฑิตผู้ฉลาดในนัยในโลกนี้ จะพึงปลุกพืชในไร่นาที่ปรับไว้ดี ก็เมื่อบุรุษนั้นขจัดสิ่งที่เป็นอันตรายต่อพืชแล้ว อันตรายอะไรๆ จะพึงมี เพื่อจะขัดขวางความเจริญงอกงาม บ้างหรือหนอ ?”

“น หิ ภนฺเต นิรุพฺฆาตํ พีชํ ขิปปํ สํวิรุเหยฺยา”ติ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ห้ามได้ พระคุณเจ้า พืชปราศจากอันตรายขัดขวาง ก็พึงเจริญงอกงามได้อย่างรวดเร็ว”

“เอวเมว โข มหาราช สาโม กุมาโร มุตฺโต อุปฺปนฺนฺตฺราเยหิ ตินฺณ เจโตปณฺธิยา นิพฺพตฺโต ๕

พระภาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละแล สามกุมารพ้นจากอันตรายทั้งหลายที่เกิดขึ้น จึงบังเกิดได้ เพราะความตั้งจิตปรารถนาแห่งบุคคลทั้ง ๓

“อปี นุ โข มหาราช สุตฺตฺพุพฺพิ ตยา อีสึนํ มโนปโทเสน อิทุโช ฝีโต มหาชนปโท สขโน สมฺจุจฺฉินฺโน”ติ ?

ขอถวายพระพร พระองค์เคยทรงสดับบ้างหรือไม่ว่า มีชนบทใหญ่พร้อมทั้งฝูงชน มั่งคั่ง แฝ่ไพศาล ต้องสาบสูญไปเพราะจิตประทุษร้ายของพวกฤๅษี ?”

“อาม ภนฺเต สฺยฺยติ ๗ มหิยา ทณฺฑการณฺณํ มชฺฌมารณฺณํ กาลิงฺการณฺณํ มาตงฺการณฺณํ, สพฺพิ ตํ อรณฺณํ อรณฺณภูตํ, สพฺเพเปเต ชนปทา อีสินฺ มโนปโทเสน ขยํ คตา”ติ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมเคยได้ยินมาว่า สถานที่ทั้งหมดนั้นเป็นป่า กลายเป็นป่าไปหมดทั่วแผ่นดิน คือ ป่าทันทกะ ป่ามัจฉะ ป่ากาลิงคะ ป่ามาตังคะ ชนบททั้งหลายแม้ทั้งหมดเหล่านี้ ถึงความสิ้นไป เพราะจิตประทุษร้ายของพวกฤๅษี”

“ยถิ มหาราช เตสํ มโนปโทเสน สฺสมิทุชา ชนปทา อฺจฺฉิชนฺติ, อปิ นุ โข เตสํ มโนปสาเทน กิณฺจิ นิพฺพตฺเตยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าหากชนบททั้งหลายที่มั่งคั่งอย่างดี ย่อมสาปสูญไป เพราะจิตประทุษร้ายของพวกฤๅษีเหล่านั้นได้ไซ้ร้ สิ่งอะไร ๆ จะพึงบังเกิดขึ้น เพราะจิตเลื่อมใสของพวกฤๅษีเหล่านั้นได้ มิใช่หรือ ?”

“อาม ภนฺเต”ติ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “น่าจะมีได้ พระคุณเจ้า”

“เตนหิ มหาราช สาโม กุมารโ อติณฺณํ พลวณฺตานํ เจโตปสาเทน นิพฺพตฺโต อีสินิมฺมิตโต เทวนิมฺมิตโต ปุณฺณนิมฺมิตฺโตติ ๗ เอวเมตํ มหาราช ชาเรหิ ๗

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น สามกุมารก็บังเกิดเพราะจิตเลื่อมใส ของบุคคลผู้มีพละนภาพ ๓ คน ได้เหมือนกัน ถือได้ว่าเป็นผู้ที่ฤๅษีเนรมิต เทพเนรมิต บุณฺนเนรมิต ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงรับรองข้อที่ว่านี้ อย่างนี้เถิด

“ตโยเม มหาราช เทวปฺตฺตา สกฺกเณ เทวานมฺินฺเทน อายาจิตา กุลํ อฺปฺปนา ๗ กตเม ตโย ? สาโม กุมารโ มหปนาโท กุสฺราชา, ตโยเปเต โพรสิตฺตา”ติ ๗

ขอถวายพระพร เทพบุตรทั้ง ๓ ตนเหล่านี้ เป็นผู้ที่ทำวสัฏกะผู้เป็นจอมเทพขอร้องแล้วพากันบังเกิดในตระกูล สามตนมีใครบ้าง ได้แก่ สามกุมาร พระเจ้ามหปนาทะ พระเจ้ากุสะทั้ง ๓ ตนเหล่านั้น ล้วนเป็นพระโพธิสัตว์”

“สุนิทฺทิกฺกุจา ภนฺเต นาคเสน คพฺภาวกฺกนฺติ, สุกฺกิตํ การณฺ, อนฺธกาโร อาโลโก กโต, ชกฺวา วิชฺฐิตา, นิจฺจุทฺธา ปรวาทา, เอวเมตํ ตธา สมฺปฏฺิจฺฉามิ”ติ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านได้ชี้แจงเรื่องการก้าวลงสู่ครรภ์ได้

ดีแล้ว ท่านได้กล่าวถึงเหตุผลดีแล้ว ท่านได้ทำความมืดให้เป็นความสว่างแล้ว ได้ถางรกชัฏแล้ว ถอนกิ่งวาทะของบุคคลอื่นทั้งหลายได้แล้ว โยมขอยอมรับคำตามที่ท่านกล่าวมาแล้วอย่างนี้”

คพุกาวุกกนุติปญโท ฌฎุโจ ๑
จบคพุกาวุกกนุติปญทาค้อที่ ๒

๗. สหุทธมนตรธานปญห

๗. สัทธัมมันตรธานปญหา

ปัญหาว่าด้วยความหายสาปสูญไปแห่งพระสังฆธรรม

[๗] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา ‘ปญฺเจว ทานิ อานนฺท วสฺสสตานิ สหุทธมโม จสฺสตี’ติ ๗ ปฺน จ ปรีนินฺพพานสมเย สุภทฺเทน ปรีพพาชเคน ปญฺหํ ปุญฺเจน ภควตา ภณิตํ ‘อิมะ จ สุภทฺท ภิกขุ สมฺมา วิหเรยฺยํ, อสุญฺโย โลโก อรหฺนฺเตหิ อสฺสา’ติ, อเสสวจนเมตํ, นิสฺเสสวจนเมตํ, นิปฺปรียายวจนเมตํ ๗ ยทิ ภนฺเต นาคเสน ตถาคเตน ภณิตํ ‘ปญฺเจว ทานิ อานนฺท วสฺสสตานิ สหุทธมโม จสฺสตี’ติ, เตนหิ ‘อสุญฺโย โลโก อรหฺนฺเตหิ อสฺสา’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ๗ ยทิ ตถาคเตน ภณิตํ ‘อสุญฺโย โลโก อรหฺนฺเตหิ อสฺสา’ติ, เตนหิ ‘ปญฺเจว ทานิ อานนฺท วสฺสสตานิ สหุทธมโม จสฺสตี’ติ ตมปิ วจนํ มิจฺฉา ๗ อยมปิ อุกฺโกโต โภกฺกโก ปญฺโห คหฺนโตปิ คหฺนโตโร พลวโตปิ พลวโตโร คณฺจโตปิ คณฺจโตโร, โส ตวานุปฺปโต, ตตฺถ เต ฌาณพลวิปฺวารํ ทสฺเสหิ มกโร วีย สาครพฺกนฺตรคโต’ติ ๗

[๗] พระเจ้ามิลินท์ ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตพระดำรัสไว้ว่า ‘อานนท บัดนี้ พระสังฆธรรมจักดำรงอยู่ได้ ๕๐๐ ปีเท่านั้น’ ดังนี้ และในสมัยเป็นที่ปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้อันสุภัททปริพพาชกทูลถามปัญหา ก็ได้ตรัสไว้อีกว่า ‘สุภัทททะ ภิกษุเหล่านี้พึงเป็นผู้อยู่โดยชอบไซ้ไร โลกก็จะเป็นอันไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย’ ดังนี้ พระดำรัสที่ตรัสไว้นี้ เป็นพระดำรัสหาส่วนเหลือมิได้ พระดำรัสที่ตรัสไว้นี้ ไม่มีส่วนเหลือ พระดำรัสที่ตรัสไว้นี้เป็นพระดำรัสโดยตรง พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่าพระตถาคตตรัสว่า อานนท บัดนี้ พระสังฆธรรมจักดำรงอยู่ได้ ๕๐๐ ปีเท่านั้น ดังนี้ จริงไซ้ไร ถ้าอย่าง

นั้น พระดำรัสที่ว่า โลกก็จะเป็นอันไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย ดังนี้ ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด ถ้าหากว่าพระตถาคตตรัสว่า โลกก็จะเป็นอันไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย ดังนี้ จริงไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น พระดำรัสที่ว่า อานนท์ บัดนี้ พระสังฆกรรมจักดำรงอยู่ได้ ๕๐๐ ปีเท่านั้น ดังนี้ นั้น ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด ปัญหาแม่ข้อนี้มี ๒ เงื่อน เป็นของรชชฎียิ่งกว่ารชชฎ มีกำลังยิ่งกว่า มีกำลัง เป็นปมยิ่งกว่าปม ปัญหานี้แตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านจงแสดงพลังแผ่ไปแห่งปัญญาของท่านในปัญหานี้ จดุมังกรผู้อยู่ในมหาสาครแสดงพลังแผ่ไปในมหาสาครนั้น ฉะนั้นเกิด”

“ภาสิตมุเปตํ มหาราช ภควตา ‘ปญฺเจว ทานิ อานนฺท วสฺสสฺตานิ สทฺธมฺโม จสฺสตี’ติ ฯ ปรินิพฺพานสมเย จ สุภทฺทสฺส ปรีพฺพชกสฺส ภณฺตี ‘อิมํ จ สุภทฺท ภิกฺขุ สมมา วิหเรยฺยํ, อสุญฺโฆ โลโก อรหฺนฺเตหิ อสฺสา’ติ ฯ ตณฺจ ปน มหาราช ภควโต วจฺนํ นานตถญฺเจว โหติ นานาพฺยณฺชนญฺจ, อยํ สาสนปรีจฺเจโท, อยํ ปฏฺธิปตฺติ ปรีทึปนาติ ทูรํ วิวชฺชิตา เต อุโป อญฺณมญฺญํ ฯ ยถา มหาราช นภํ ปถวิโต ทูรํ วิวชฺชิตํ, นีรยํ สคฺคโต ทูรํ วิวชฺชิตํ, กุสลํ อกุสลโต ทูรํ วิวชฺชิตํ, สุขํ ทุกฺขโต ทูรํ วิวชฺชิตํ ฯ เอวเมว โข มหาราช เต อุโป อญฺณมญฺญํ ทูรํ วิวชฺชิตา ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส พระดำรัสนี้ไว้ว่า อานนท์ บัดนี้ พระสังฆกรรมจักดำรงอยู่ได้ ๕๐๐ ปี ดังนี้ จริง และในสมัยใกล้ เสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็ได้ตรัสแก่สุภททปริพพชกว่า สุภททะ ภิกษุเหล่านั้นพึงเป็นอยู่ โดยชอบไซ้ร้ โลกก็จะเป็นอันไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย ดังนี้ ก็จริง ขอถวายพระพร ก็แต่ ว่า พระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสนั้นเป็นพระดำรัสที่มีอรรถต่างกันด้วย มีพยัญชนะต่าง กัน ด้วยคำหนึ่งเป็นคำกำหนด (อายุ) พระศาสนา อีกคำหนึ่งเป็นคำแสดง (ยกย่อง) การปฏิบัติ แล ก็พระดำรัสทั้ง ๒ นั้น แยกห่างกันและกัน ขอถวายพระพร คำทั้ง ๒ เหล่านั้น แยกห่างกัน และกัน เปรียบเหมือนท้องฟ้าแยกห่างจากดิน นรกแยกห่างจากสวรรค์ กุศลแยกห่างจาก อกุศล สุขแยกห่างจากทุกข์ ฉนฺได มหาบพิตร พระดำรัสทั้ง ๒ เหล่านั้น แยกห่างกันและกัน ฉนฺนนั้นเหมือนกันแล

“อปิจ มหาราช มา เต ปุจฺฉา โมฆา อสฺส, รสโต เต สํสนฺทิตฺวา กถยิสฺสามิ ‘ปญฺเจว ทานิ อานนฺท วสฺสสฺตานิ สทฺธมฺโม จสฺสตี’ติ ยํ ภควา อาห, ตํ ขยํ ปรีทึปนฺโต เสสกํ ปรีจฺฉินฺทึ, วสฺสสทฺทสฺส อานนฺท สทฺธมฺโม ติฏฺฐเจยฺย, สเจ ภิกฺขุณฺโณ น ปพฺพชเยยฺยํ ฯ ปญฺเจว ทานิ อานนฺท วสฺสสฺตานิ สทฺธมฺโม จสฺสตีติ ฯ อปิ ญฺ โข มหาราช ภควา

เอวี่ วทนุโต สทฺธมฺมสฺส อนฺตรธานํ วา วเทติ อภิสมยํ วา ปฏิกุโกสตี”ติ ?

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง รับสั่งถามของพระองค์ ก็ขอจงอย่าเสียไปเปล่าเลย อาตมภาพจักถวายพระพรวิสัยชานาแก่พระองค์ เทียบเคียงกันโดยรส พระดำรัสที่ตรัสว่า อานนท บัดนี้ พระสังฆกรรมจักดำรงอยู่ได้ ๕๐๐ ปีเท่านั้น ดังนี้ เป็นพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความสิ้นไป (แห่งอายุพระศาสนา) ก็ทรงกำหนดถึงส่วนที่เหลืออยู่อย่างนี้ว่า อานนท ถ้าหากหญิงทั้งหลายไม่บวชเป็นภิกษุณี พระสังฆกรรมจักดำรงอยู่ได้ถึง ๑,๐๐๐ ปี อานนท บัดนี้ พระสังฆกรรมจักดำรงอยู่ได้ ๕๐๐ ปีเท่านั้น ดังนี้ ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสอย่างนี้ ซึ่งว่ายอมตรัสถึงการหายสาปสูญไปแห่งพระสังฆกรรม หรือตรัส ปฏิเสธการตรัสรู้ธรรม กระนั้นหรือ ?”

“น หิ ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้หรือก พระคุณเจ้า”

“นญฺจํ มหาราช ปริกิตฺตยฺนุโต เสสํ ปรีทีปยฺนุโต ปรีจฺฉินฺทิตฺติ ฯ ยถา มหาราช ปุริโส นญฺจายิกโก สพฺพเสสํ กเหตุวา ชนฺสฺส ปรีทีเปยฺย ‘เอตฺตํ เม ภณฺทํ นญฺจํ, อิทํ เสสภฺตํ ติ ฯ เอวเมว โข มหาราช ภควา นญฺจํ ปรีทีปยฺนุโต เสสํ เทวมนุสฺसानํ กเถสิ ‘ปญฺเจว ทานิ อานนฺท วสฺสสตานิ สทฺธมฺโม จสฺสตี’ติ ฯ ยํ ปน มหาราช ภควตา ภณฺตี ‘ปญฺเจว ทานิ อานนฺท วสฺสสตานิ สทฺธมฺโม จสฺสตี’ติ, สาสนปรีจฺฉเนโท เอโส ฯ

พระนาคนเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงประกาศอายุที่เสื่อมหายไปแล้ว แสดงอายุส่วนที่เหลืออยู่ จึงทรงกำหนดแล้ว ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษผู้ทำของหายคนหนึ่ง ถือเอาของที่เหลืออยู่ทั้งหมดไปแสดงแก่คนอื่นว่า ภัณฑะสิ่งของของโยมประมาณเท่านี้หายไป นี่คือส่วนที่เหลืออยู่ ดังนี้ ฉันทิด ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงอายุพระศาสนาที่เสื่อมหายไปแล้ว ก็ตรัสอายุพระศาสนาส่วนที่ยังเหลืออยู่แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายว่า อานนท บัดนี้ พระสังฆกรรมจักดำรงอยู่ได้ ๕๐๐ ปีเท่านั้น ดังนี้ ฉันทันนั้นเหมือนกัน พระดำรัสนั้น เป็นการกำหนด (อายุ) ของพระศาสนามหาบพิตร ก็พระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อานนท บัดนี้ พระสังฆกรรมจักดำรงอยู่ได้ ๕๐๐ ปีเท่านั้น

“ยี่ ปน ปรินิพพานสมเย สุภททสฺส ปริพพาชกสฺส สมณเ ปริกิตฺตยโนโต อาห
 ‘อิมเ จ สุภทท ภิกขุ สมมา วิหเรยฺยํ, อสุณฺโณ โลกเ อรหนเตหิ อสฺสาติ, ปฏิปตฺติ-
 ปริทีปนา เอสา, ตฺวํ ปน ตํ ปริจฺเจทยจฺจ ปริทีปนญจ เอกเรสํ กโรสิ ฯ ยถิ ปน เต ฉนฺโท
 เอกเรสํ กตฺวา กถยิสฺสามิ, สาธุกํ สุโณหิ มนสิกาโรหิ อวิกฺขิตฺตมานโส ฯ”

ส่วนพระดำรัสที่ตรัสยกย่องสมณะทั้งหลายแก่สุภาททปริพพาชกในสมัยใกล้เสด็จดับ
 ขันธ์ปรินิพพานที่ว่า สุภาททะ ภิกษุเหล่านี้ พึ่งเป็นอยู่โดยชอบไซ้ โลกก็จะไม่พึ่งวางจากพระ
 อรหันต์ทั้งหลาย ดังนี้ พระดำรัสนั้น เป็นคำแสดง (ยกย่อง) การปฏิบัติขอพระองค์จงทรง
 กระทำคำกำหนดอายุพระศาสนาและคำแสดง (ยกย่อง) การปฏิบัติให้มีรสเป็นอันเดียวกันเกิด
 ก็ถ้าว่า พระองค์ทรงมีความพอพระทัย อาตมภาพก็จักขอถวายพระพร ทำให้มีรสเป็นอัน
 เดียวกัน ขอพระองค์เป็นผู้มีพระหทัยไม่ฟุ้งซ่าน ตั้งพระทัยสดับด้วยดี มนสิการด้วยดีเกิด

“อิธ มหาราช ตปาโก ภเวยฺย นวสลิลสมฺปนฺโน สมนุชฺชุตฺตริยมาโน ปริจฺฉินฺโน
 ปริวฏฺฐมกโต, อปริยาทิณฺเณเยว ตสฺมี ตปาเก อุกฺกุปฺริ มหาเมโฆ อปฺราปรํ อนุปฺปพฺนฺโธ
 อภิวสฺเสยฺย, อปี นุ โข มหาราช ตสฺมี ตปาเก อุกกํ ปริกฺขยฺมํ ปริยาทานํ คจฺเจยฺยา”ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า สระแห่งหนึ่งในโลกนี้ที่เต็มเปี่ยมด้วยน้ำใหม่ ๆ สูง
 เสมอขอบปาก เป็นสระที่เขาขุดตัดเป็นสระกลม เมื่อสระนั้นยังไม่ทันได้เหือดแห้งเลย ก็มีฝน
 ฟ้าใหญ่ตกหนักเหนือสระติดต่อกันสืบเนื่องกันไป ขอถวายพระพร น้ำในสระนั้นพึงถึงความสิ้นไป
 พึ่งถึงความเหือดแห้งไปหรือไรหนอ ?”

“น หิ ภาเนเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ห้ามได้ พระคุณเจ้า”

“เกน การณน มหาราช”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพราะเหตุไรหรือ มหาบพิตร ?”

“เมฆสฺส ภาเนเต อนุปฺปพฺนฺธตฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เพราะมีฝนตกลงมาติดต่อกัน พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช ชินสาสนวรสฺสทุสมตปาโก อาจารสีลคฺคฺควตฺตปฏิปตฺติวิมล-
 นวสลิลสมฺปนฺโน อุตฺตริยมาโน ภวคฺคฺคภิกฺกิตฺวา จิตฺโต ฯ ยถิ ตตฺถ พุทฺธปฺตฺตา อาจารสีล-
 คฺคฺควตฺตปฏิปตฺติเมฆวสฺสํ อปฺราปรํ อนุปฺปพฺนฺธาเปยฺยํ อภิวสฺสาเปยฺยํ ฯ เอวมิทํ ชินสาสน-

วรสทุมมตพาโก จิริ ที่ชมมทุชาน์ ตัญญุเจยย, อรหนุเตหิ โลโก อสฺสญโณ ภเวยย, อิมมตฺถํ ภควตา สนฺชาย ภาสิตํ 'อิมเ จ สุกทฺท ภิภฺชฺช สฺมมา วิหเรยฺย, อสฺสญโณ โลโก อรหนุเตหิ อสฺสา'ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ สระใหญ่ คือพระสัทธรรมอันเป็นพระศาสนาประเสริฐของพระชินวรพุทธเจ้า ก็เต็มเปี่ยมด้วยน้ำใหม่ที่สะอาดปราศจากมลทินคืออาจารย์คุณ ศीलคุณ และข้อวัตรปฏิบัติ ดำรงอยู่ สูงส่ง ครอบงำ ภาวคคพรหม ถ้าหากว่าภิกษุผู้เป็นพุทธบุตรทั้งหลาย พึงทำฝนห่าใหญ่ คืออาจารย์คุณ ศीलคุณ ข้อวัตรปฏิบัติให้ตกลงมาติดต่อกัน บนสระใหญ่คือพระสัทธรรมนั้นไซ้ การทำอย่างนี้จะเป็นเหตุให้สระใหญ่ คือพระสัทธรรมอันเป็นศาสนาประเสริฐของพระชินเจ้าดำรงอยู่ได้ตลอดกาล ยาวนาน และโลกก็จะเป็นอันไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาอรรถาธิบายดังกล่าวมานี้ จึงตรัสไว้ว่า สุภัททะ ก็ภิกษุเหล่านี้พึงเป็นอยู่ได้โดยชอบไซ้ โลกก็เป็นอันไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย

“อิธ ปน มหาราช มหติมหาคคิกฺขนุเช ชลมานเ อปฺราปรํ สุกฺขติณฺณกฺกุจ-
โคมยานิ อฺปสฺสฺหเรยฺย, อปิ นุ โข โส มหาราช อคฺคิกฺขนุโช นิพฺพาเยยฺยา”ติ ?

ขอถวายพระพร ก็เมื่อกองไฟใหญ่กำลังลุกโพลงอยู่บนแผ่นดินนี้ บุคคลก็ยังเอาหญ้าแห้ง ไม้แห้ง ก้อนโคลมัยใส่เข้าไปติดต่อกันไป. ขอถวายพระพร กองไฟใหญ่นั้นพึงมอดดับไปหรือหนอ ?”

“น หิ ภาณเต ภฺยโย ภฺยโย โส อคฺคิกฺขนุโช ชเลยฺย, ภฺยโย ภฺยโย ปภาเสยฺยา”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า กองไฟนั้นมีแต่จะลุกโพลงยิ่ง ๆ ขึ้นไป มีแต่จะส่องสว่างยิ่ง ๆ ขึ้นไป”

“เอวเมว โข มหาราช ทสฺสทสฺสิยา โลกธาตฺฐยา ชินฺสาสนนฺวรมฺปิ อาจารสิลฺลคฺคณฺวตฺต-
ปฏิปตฺติยา ชลติ ปภาสติ ฯ ยทิ ปน มหาราช ตทฺตตฺตริ พุทฺธปฺตฺตา ปญฺจหิ ปชานินฺจฺเคหิ
สมนฺนาคตา สตตมปฺปมตฺตา ปทฺเหยฺย, ติสฺสุ สิฏฺทสาสุ ฉนฺทชาตา สิฏฺทเขยฺย, จาริตฺตมฺจ สิลฺล
สมตฺตํ ปฺริปฺุเรยฺย, เอวมิทํ ชินฺสาสนนฺวริ ภฺยโย ภฺยโย จิริ ที่ชมมทุชาน์ ตัญญุเจยย, อสฺสญโณ
โลโก อรหนุเตหิ อสฺสา'ติ อิมมตฺถํ ภควตา สนฺชาย ภาสิตํ 'อิมเ จ สุกทฺท ภิภฺชฺช สฺมมา
วิหเรยฺย, อสฺสญโณ โลโก อรหนุเตหิ อสฺสา'ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ แม้พระ

ศาสนาประเสริฐของพระชินเจ้าก็ลูกโพล่งส่องสว่างด้วยอาจารย์คุณ ศीलคุณ และข้อปฏิบัติ ไปใน
หมื่นโลกธาตุ ขอถวายพระพร ถ้าหากว่า ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้เป็นพุทธบุตรพึงเป็นผู้ประกอบ
พร้อมด้วยองค์แห่งภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการ ไม่ประมาท บากบั่นเป็นนิตย์ พึงเกิดฉันทะ
ศึกษาในไตรสิกขา พึงทำจาริตศีลให้เต็มบริบูรณ์อยู่เสมอ ให้ยิ่งกว่านั้นไซ้ ข้อนี้ก็เป็นเหตุ
ให้พระศาสนาอันประเสริฐของพระชินเจ้า พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกาลนานยิ่ง ๆ ขึ้นไป และโลกก็
จะเป็นอันไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย, พระผู้มีพระภาคทรงหมายเอาอรรถาธิบายดังกล่าว
มานี้ จึงตรัสไว้ว่า สุภัททะ ภิกษุเหล่านี้ พึงเป็นอยู่โดยชอบไซ้ โลกก็ไม่พึงเป็นอันว่างจากพระ
อรหันต์ทั้งหลาย ดังนี้

“อิธ ปน มหาราช สนิทฺธสมสมุชฺชิตสปรภาสวิมลาทาสี สณฺหสุขุมเครูกุณฺเณน
อปฺราปรี มชฺเชยฺยุ, อปี นุ โข มหาราช ตสฺมี อาทาเส มลกททฺมรโชชุลล์ ชาเยยฺยา”ติ ?

ขอถวายพระพร บุคคลทั้งหลายในโลกนี้ พึงใช้ผงดินสอพองที่ละเอียดอ่อน ขัดกระจก
ที่ได้ขัดไว้เกลี้ยงเกลาใสแวววาว ปราศจากมลทินแล้วไปเรื่อย ๆ ขอถวายพระพร เปลือกตม ขี้
ฝุ่น ขี้โคล ที่เปื้อนมลทิน ยังเกิดขึ้นที่กระจกนั้นได้หรือไม่ ?”

“น หิ ภาเนเต อญฺเฑทตฺถ วิมลตรฺเวย ภาเวยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามลินทร์ตรัสว่า “เกิดไม่ได้หรอก พระคุณเจ้า โดยแท้จริงแล้ว กระจกนั้น ก็มีแต่
ปราศจากมลทินยิ่ง ๆ ขึ้นไปเท่านั้น”

“เอวเมว โข มหาราช ชินสาสนนฺวรี ปกตินิกฺขมลล์ พุยปกตฺกิลสมมฺรโชชุลล์, ยทิ ตํ
พุทฺธปฺตฺตา อาจารสีลคฺคณฺวตฺตปฏฺิพฺตฺติสสฺสเลขรฺตฺตคฺคณฺเณน ชินสาสนนฺวรี สลฺลกฺขเยยฺยุ, เอวมิทํ
ชินสาสนนฺวรี จิริ ทิมมทฺธานํ ติฏฺเฐยฺเยย, อสฺสุญฺโผ จ โลโก อรหฺนเตหิ อสฺสาติ อิมมตฺถํ
ภควฺตา สนฺธาย ภาสิตํ ‘อิเม จ สุภทฺท ภิกฺขุ สมฺมา วิหเรยฺยุ, อสฺสุญฺโผ โลโก อรหฺนเตหิ
อสฺสา’ติ ฯ ปฏฺิพฺตฺติมฺูลกํ มหาราช สตฺถุสสาสนํ ปฏฺิพฺตฺติการณํ ปฏฺิพฺตฺติยา อนนฺตรหิตาย
ติฏฺเฐจฺติ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระ
ศาสนาประเสริฐของพระชินเจ้า ปราศจากมลทินตามปกติ ปราศจากขี้ฝุ่น ขี้โคล อันเปื้อนมลทิน
คือกิเลส ถ้าหากว่า ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้เป็นพุทธบุตร พึงใช้คุณเครื่องขัดเกลากิเลสเครื่องกำจัด
กิเลส คืออาจารย์คุณ ศीलคุณ ข้อวัตรปฏิบัติ พึงกำหนดศาสนาประเสริฐของพระชินเจ้านั้น ข้อนี้
จะเป็นเหตุให้พระศาสนาประเสริฐของพระชินเจ้า พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกาลอันยาวนาน และ

โลก ก็จะไม่พียงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาอรรถาธิบายดังกล่าวมานี้ จึงตรัสว่า สุภัททะ ภิกษุเหล่านี้พียงเป็นอยู่โดยชอบไซ้ร้ โลกก็จะไม่พียงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย ดังนี้ ขอถวายพระพร พระศาสนาของพระศาสดามีการปฏิบัติเป็นรากเหง้า มีการปฏิบัติเป็นเหตุ เมื่อการปฏิบัติยังไม่หายไป ก็ย่อมดำรงอยู่ได้”

“ภนฺเต นาคเสน ‘สทฺธมฺมนฺตรชานนฺ’ติ ยํ วเทสิ, กตมํ ตํ สทฺธมฺมนฺตรชานนฺ’ติ ?
พระเจ้ามีลทินทร์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านกล่าวว่า ‘การหายสาปสูญไปแห่งสังฆธรรม’ ดังนี้ ใด การหายสาปสูญไปแห่งสังฆธรรมนั้น เป็นไฉน?”

“ตีณิมาณี มหาราช สาสนฺนฺตรชานานี ๗ กตมานิ ตีณิ ? อธิคมฺนฺตรชานํ ปฏิปตฺตณฺตรชานํ ลิงฺคนฺตรชานํ, อธิคม มหาราช อนฺตรหิตเต สุปฺปฏิปนฺนสฺสาปิ ฌมฺมาภิสฺมโย น โหติ, ปฏิปตฺติยา อนฺตรหิตาย ลิกฺขาบทปญฺญตฺติ อนฺตรชายติ, ลิงฺคํเยว ติฏฺฐติ, ลิงฺเค อนฺตรหิตเต ปเวณฺุญฺเจโท โหติ, อิมานิ โข มหาราช ตีณิ อนฺตรชานานี’ติ ๗

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร การหายสาปสูญไปของพระศาสนามี ๓ ประการเหล่านี้ ๓ ประการ เป็นไฉน ? ได้แก่ อธิคมอันตรธาน (ความเลือนหายแห่งมรรคผลนิพพาน) ปฏิบัติอันตรธาน (ความเลือนหายแห่งการปฏิบัติ) ลิงคอันตรธาน (ความเลือนหายแห่งเครื่องหมายแสดงเพศของภิกษุ) ขอถวายพระพร เมื่ออธิคมอันตรธาน ภิกษุแม้ว่าเป็นผู้ปฏิบัติดี ก็ไม่มีการตรัสรู้ธรรม เมื่อปฏิบัติอันตรธาน ลิกขาบทบัญญัติ ก็ย่อมอันตรธาน เหลือแต่ลึงคะเท่านั้นคงอยู่ เมื่อลึงคอันตรธาน ประเพณี (ความสืบต่อแห่งเพศบรรพชิต) ก็ขาดสายไป ขอถวายพระพรมหาบพิตร อันตรธานแห่งพระสังฆธรรมมี ๓ ประการเหล่านี้แล”

“สุวิญญาปิโต ภนฺเต นาคเสน ปญฺโท, คมฺภีโร อุตฺตานิโกโต, คณฺจิ ภินฺโน, นญฺจาปรวาทา ภคฺคา นิปฺปภา กตา, ตฺวํ คณฺวีรวรสภมาสซชชาติ ๗

พระเจ้ามีลทินทร์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านทำให้โยมเข้าใจปัญหาได้ดีแล้ว ปัญหาที่ลึกลับซึ่ง ท่านก็ได้ทำให้ตื่นแล้ว ท่านทำลายปมแล้ว ท่านหักงาตะของบุคคลอื่นให้พินาศได้แล้ว ทำให้หมดรังศมีแล้ว ท่านได้ถึงความเป็นผู้่องอาจในหมู่คณะอันประเสริฐแล้ว”

สทฺธมฺมนฺตรชานปญฺโท สตฺตโม ๖

จบสังฆมณฺตรชานปัญหาข้อที่ ๗

๘. อกุลลจเจทนปญห

๘. อกุลลจเจทนปญหา

ปัญหาว่าด้วยการตัดอกุศลกรรม (แห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า)

[๘] “ภนฺเต นาคเสน ตถาคโตะ สพุํ อกุลลํ ฆาเปตฺวา สพุพฺพญตํ ปตฺโต อุกาหุ สวเสเส อกุลเล สพุพฺพญตํ ปตฺโต”ติ ?

[๘] พระเจ้ามิลินท์ ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระตถาคตเฝ้าอกุศลได้ทั้งหมด ทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ หรือว่ายังทรงมีอกุศลหลงเหลืออยู่ ทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้ว ?”

“สพุํ มหาราช อกุลลํ ฆาเปตฺวา ภควา สพุพฺพญตํ ปตฺโต, นตฺถิ ภควโตะ เสเสกํ อกุลลน”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเฝ้าอกุศลได้ทั้งหมดแล้ว ทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงมีอกุศลหลงเหลืออยู่เลย”

“กึ ปน ภนฺเต ทุกฺขา เวทนา ตถาคตฺตสฺส กายเ อุปฺปนฺนปฺพพา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ก็พระตถาคตเคยทรงเกิดทุกขเวทนาที่พระวรกายหรือไม่ ?”

“อาม มหาราช ราชคเห ภควโตะ ปาโท สกฺขลิกาย ชฺโต, โลหิตปฺกฺขนฺทิกาวาโธ อุปฺปนฺโน, กายเ อภิสนฺเน ชีวเกน วิเรโก การิโตะ, วาตาพาเช อุปฺปนฺเน อุปฺฏฺจาเกน เถเรน อฺณฺโหทกํ ปริยฺภูจน”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เคย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเคยเกิดทุกขเวทนาที่พระวรกาย คือที่กรุงราชคฤห์ พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าถูกสะเก็ดหินบาดแล้ว, ทรงเกิดพระโลหิตปักขันทีกาพาธ, หมอชีวกได้ทำการคัดพระโลหิตในพระวรกาย ที่ใคร ๆ ทำให้ฉีกขาดมิได้, เมื่อเกิดพระอาพาธโรคลม พระเถระผู้เป็นพระอุปัฏฐาก ก็ได้เที่ยวหาน้ำร้อนมาถวาย”

“ยฺหิ ภนฺเต นาคเสน ตถาคโตะ สพุํ อกุลลํ ฆาเปตฺวา สพุพฺพญตํ ปตฺโต, เตนฺหิ ภควโตะ ปาโท สกฺขลิกาย ชฺโต, โลหิตปฺกฺขนฺทิกา จ อาพาโธ อุปฺปนฺนติ ยํ วจนฺ, ตํ

มิจฉา ฯ ยถิ ตถาคตสฺส ปาโท สกฺขลิกาย ขโต, โลหิตปฏฺชนฺทิกา จ อาพาโธ อุปฺปนฺโน, เตนฺหิ ตถาคโต สพฺพํ อุกฺสํ ฌาเปตฺวา สพฺพณฺณุตํ ปตฺโตติ ตมฺปิ วจฺนํ มิจฉา ฯ นตฺถิ ภาเนเต วิหา กมฺเมเน เวทยิตํ, สพฺพํ ตํ เวทยิตํ กมฺมมฺมุลกํ, ตํ กมฺเมเนเว เวทยติ, อยมฺปิ อุทโต โภกฺวิโก ปญฺโห ตวานุปฺตโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโ”ติ ฯ

พระเจ้ามลินทร์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่าพระตถาคต เผออกุศลได้ทั้งหมดแล้ว จึงทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณจริงไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น คำพูดที่ว่า พระบาทข้างหนึ่งของพระผู้มีพระภาคเจ้าถูกสะเก็ดหินบาด, ทรงเกิดพระโลหิตปักขันทิกาพาร ดั่งนี้ คำนั้น ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด ถ้าหากว่า พระบาทของตถาคตถูกสะเก็ดหินบาด, ทรงเกิดพระโลหิตปักขันทิกาพาร จริงแล้วไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น คำพูดที่ว่า พระตถาคตทรงเผออกุศลได้ทั้งหมดแล้ว จึงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ดั่งนี้ คำแม่นั้น ก็ย่อมเป็นคำพูดที่ผิด พระคุณเจ้า เว้นกรรมเสียเท่านั้น เวหนาก็หาไม่ได้ไม่ เวหนาท้ทั้งหมดนั้นล้วนมีกรรมเป็นมูล ผลนั้น ย่อมเสวยเพราะกรรมเท่านั้น แม้ปัญหานี้ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านจงคลี่คลายปัญหานี้เถิด”

“น หิ มหาราช สพฺพํ ตํ เวทยิตํ กมฺมมฺมุลกํ ฯ อฏฺฐหิ มหาราช การณฺเหหิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ, เยหิ การณฺเหหิ ปุณฺณ สตฺตา เวทนา เวทยนฺติ ฯ กตเมหิ อฏฺฐหิ ?

วาทสมฺภูจฺานานิปี โข มหาราช อิเธกจฺานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ,

ปีตตสมฺภูจฺานานิปี โข มหาราช...เป....

เสมุหสมฺภูจฺานานิปี โข มหาราช...เป....

สนฺนิปาติกานิปี โข มหาราช...เป....

อุตุปริณามชานิปี โข มหาราช...เป....

วิสมปรีหารชานิปี โข มหาราช...เป....

โอปกุกมิกานิปี โข มหาราช...เป....

กมฺมวิปากชานิปี โข มหาราช อิเธกจฺานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ อิเมหิ โข มหาราช อฏฺฐหิ การณฺเหหิ ปุณฺณ สตฺตา เวทนา เวทยนฺติ ฯ ตตฺถ เย เต ปุคฺคลา ‘สตุเต กมฺมํ วิพารตี’ติ วเทยฺยํ, เต อิเม ปุคฺคลา สตฺตการณฺ ปฏฺวิพาหนฺติ ฯ เตสํ ตํ วจฺนํ มิจฉา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เวหนาท้ปวง ล้วนมีกรรมเป็นมูล ก็หาไม่ ขอถวายพระพร เวหนาท้ทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๘ อย่าง ซึ่งเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายมากมายได้เสวยเวทนา เพราะเหตุ ๘ อย่างอะไรบ้าง ?

ขอถวายพระพร

๑. เวทนาบางอย่าง ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นเวทนาที่มีลมเป็นสมุฏฐานบ้าง
๒. เวทนาบางอย่าง ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นเวทนาที่มีดีเป็นสมุฏฐานบ้าง
๓. เวทนาบางอย่าง ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นเวทนาที่มีเสมหะเป็นสมุฏฐานบ้าง
๔. เวทนาบางอย่าง ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นเวทนาที่เกิดจากสันนิบาต (เหตุประจวบพร้อมกัน) บ้าง
๕. เวทนาบางอย่าง ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นเวทนาที่เกิดจากความเปลี่ยนแปลงแห่งอตุบ้าง
๖. เวทนาบางอย่าง ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นเวทนาที่เกิดจากการบริหารไม่สม่าเสมอบ้าง
๗. เวทนาบางอย่าง ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นเวทนาที่เกิดจากความพยายามบ้าง
๘. เวทนาบางอย่าง ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ เป็นเวทนาที่เกิดโดยเป็นวิบากของกรรมบ้าง

ขอถวายพระพรมหาบพิตร สัตว์ทั้งหลายมากมาย ย่อมเสวยเวทนาเพราะเหตุ ๘ อย่าง เหล่านี้ ในบรรดาเหตุ ๘ อย่างเหล่านั้น บุคคลเหล่าใดกล่าวแต่ว่า กรรมย่อมเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ดังนี้ บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่าปฏิเสชเหตุ ๗ อย่าง คำพูดของบุคคลเหล่านั้น นั้น เป็นคำพูดที่ผิด”

“ภนฺเต นาคเสน ยถจ วาติกํ ยถจ ปิตฺติกํ ยถจ เสมฺหิกํ ยถจ สนฺนิปาติกํ ยถจ อตุตฺตปริณามชํ ยถจ วิสมฺบริหารชํ ยถจ โอปกุกมิกํ, สพฺเพเต กมฺมสมฺภูจฺจานาเยว, กมฺเมเนเวเต สพฺเพ สมฺภวนฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทร์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เวทนาที่เกิดจากลมก็ดี เวทนาที่เกิดจากดีก็ดี เวทนาที่เกิดจากเสมหะก็ดี เวทนาที่เกิดจากสันนิบาตก็ดี เวทนาที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงแห่งอตุบ่อดี เวทนาที่เกิดการบริหารร่างกายไม่สม่าเสมอก็ดี เวทนาที่เกิดจากความพยายามก็ดี เวทนาเหล่านั้นทั้งหมด ก็ล้วนตั้งขึ้นเพราะกรรมทั้งนั้นนั่นแหละ เวทนาเหล่านั้นทั้งหมด ล้วนเกิดได้เพราะกรรมอย่างเดียว”

“ยถิ มหาราช เตปิ สพุเพ กมฺมสมฺภูจฺานาว อาพาธา ภเวยฺยํ, น เตสํ โภจฺญจาสโต
 ลกฺขณานิ ภเวยฺยํ ๗ วาโต โข มหาราช กุปฺปมาโน ทสฺวิเรน กุปฺปติ สีเตน อุณฺฺเห
 ชิมฺจฺาย วิปาสา ย อติภฺุเตน จาเนน ปฺชาเนน อาชาวเนน อุปฺกฺกเมน กมฺมวิปาเกน ๗

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าหากว่าความเจ็บไข้ได้
 ป่วย (ทุกขเวทนา) ทั้งหลายทั้งปวงแม่เหล่านั้น ล้วนมีกรรมเป็นสมุฏฐานอย่างเดียวไซ้ ความ
 เจ็บไข้ได้ป่วยเหล่านั้นก็ไม่น่าจะมีลักษณะเป็นส่วน ๆ ขอถวายพระพร ลมเมื่อจะกำเริบ ย่อม
 กำเริบเพราะเหตุ ๑๐ อย่าง คือ

๑. สีเตน, เพราะความหนาวเย็น
๒. อุณฺฺเห, เพราะความร้อน
๓. ชิมฺจฺาย, เพราะความหิว
๔. วิปาสา ย, เพราะความกระหาย
๕. อติภฺุเตน, เพราะบริโภคอาหารมากเกินไป
๖. จาเนน, เพราะการยืน (ที่นานเกินไป)
๗. ปฺชาเนน, เพราะความเพียร (ที่มากเกินไป)
๘. อาชาวเนน, เพราะการวิ่งเร็วเกินไป
๙. อุปฺกฺกเมน, เพราะความพยายาม (ของตนหรือของผู้อื่น)
๑๐. กมฺมวิปาเกน, เพราะผลกรรม

ตตฺร เย เต นววิธา, น เต อตีเต น อนาคเต วตฺตมานเก ภเว อุปฺปชฺฺนฺติ,
 ตสฺมา น วตฺตพฺพา ‘กมฺมสมฺภวา สพุพา เวทนา’ติ ๗

ในบรรดาเหตุ ๑๐ อย่างเหล่านั้น เหตุ ๙ อย่าง ไม่ใช่เหตุอดีต ไม่ใช่เหตุอนาคต ย่อม
 เกิดขึ้นในภพปัจจุบัน เพราะฉะนั้น ก็ไม่ควรกล่าวว่า เวทนาทั้งหลายทั้งปวงมีกรรมเป็นแดน
 เกิด

ปีตํ มหาราช กุปฺปมานํ ติวิเรน กุปฺปติ สีเตน อุณฺฺเห วิสมฺโภชเนน ๗

ขอถวายพระพร ดีเมื่อจะกำเริบ ย่อมกำเริบเพราะเหตุ ๓ อย่าง คือ

๑. สีเตน, เพราะความหนาวเย็น
๒. อุณฺฺเห, เพราะความร้อน
๓. วิสมฺโภชเนน, เพราะการกินของแสลง

เสมห์ มหาราช กุปฺปมานํ ทิวเรน กุปฺปติ สีเตน อุณฺเฬน อนฺนปาเนน ฯ
 ขอถวายพระพร เสมห์ เมื่อจะกำเริบ ย่อมกำเริบเพราะเหตุ ๓ อย่าง คือ

๑. สีเตน, เพราะความหนาวเย็น
๒. อุณฺเฬน, เพราะความร้อน
๓. อนฺนปาเนน, เพราะข้าวและน้ำ

โย จ มหาราช วาโต ยญจ ปิตตํ ยญจ เสมห์, เตหิ เตหิ โภเปหิ กุปฺปิตฺวา
 มิสฺสี หุตฺวา สกํ สกํ เวทนํ อากทฺตฺมิ ฯ อุตฺตฺปริณามชา มหาราช เวทนา อุตฺตฺปริณามเณ
 อุปฺปชฺชติ ฯ วิสมปฺริหารชา เวทนา วิสมปฺริหารเณ อุปฺปชฺชติ ฯ โอปกฺกมิกกา มหาราช
 เวทนา อตฺถิ กิริยา, อตฺถิ กมฺมวิปากกา, กมฺมวิปากชา เวทนา ปุพฺเพ กเตน กมฺเมณ
 อุปฺปชฺชติ ฯ อิติ โข มหาราช อปฺปํ กมฺมวิปากชํ, พหุตรํ อวเสสํ ฯ ตตฺถ พาลา ‘สพฺพํ
 กมฺมวิปากชํเยวา’ติ อติชวานฺติ ฯ ตํ กมฺมํ น สกฺกา วินา พุทฺธยาเณน ววตฺถานํ กาคฺตุํ ฯ

ขอถวายพระพร ลมกัฏฐิ ดีกัฏฐิ เสมหะกัฏฐิ กำเริบเพราะเหตุกำเริบเหล่านั้น ๆ แล้ว ก็เป็น
 ของเจือปนกัน ชักเอาเวทนาที่เป็นของตน ๆ มา. ขอถวายพระพร เวทนาที่เกิดจากความ
 เปลี่ยนแปลงแห่งอตุตฺต ย่อมเกิดขึ้นเพราะความเปลี่ยนแปลงแห่งอตุตฺต เวทนาที่เกิดจากการบริหาร
 ไม่สม่ำเสมอ ก็ย่อมเกิดจากการบริหารไม่สม่ำเสมอ ขอถวายพระพร เวทนาที่เกิดจากความ
 พยายาม ย่อมมีได้เพราะการกระทำ วิบากของกรรมมีอยู่ เวทนาที่เกิดโดยเป็นวิบากของกรรม
 ย่อมเกิดขึ้นเพราะกรรมที่ทำไว้ในกาลก่อน ขอถวายพระพร เวทนาที่เกิดโดยเป็นวิบากของ
 กรรม จักว่ามีเพียงเล็กน้อย ด้วยประการฉะนี้แล เวทนาที่เหลือมีมากกว่า ในความข้อที่ว่านั้น
 พวกคนพาลทั้งหลายย่อมคิดเลยเถิดไปว่า เวทนาทุกอย่างล้วนเกิดโดยเป็นวิบากของกรรม
 ดังนี้ ยกเว้นพระพุทฺธญาณแล้ว ใคร ๆ ก็ไม่สามารถที่จะกำหนดกรรมนั้นได้เลย

“ยํ ปน มหาราช ภควโต ปาโท สกฺขลิกาย ชโต, ตํ เวทยิตฺตํ เนว วาตสมฺภูจฺจานํ,
 น ปิตตสมฺภูจฺจานํ, น เสมฺหสมฺภูจฺจานํ, น สนฺนิปาติกํ, น อุตฺตฺปริณามชํ, น วิสมปฺริหารชํ, น
 กมฺมวิปากชํ, โอปกฺกมิกกํเยว ฯ เทวทตฺโต หิ มหาราช พฺหุณี ชาติสตฺตสฺสฺสฺสานิ ตถาคเต
 อาฆาตํ พนฺธิ, โส เตน อาฆาเตน มหตี ครุํ สิลฺลํ คเหตุวา ‘มตฺถเก ปาเตสฺสสามิ’ติ มุญฺจิ,
 อถญฺเณ เทว เสลา อาคนฺตฺวา ตํ สิลฺลํ ตถาคตํ อสมฺปตฺตํเยว สมฺปฏฺฐิจฺฉิสฺสุ, ตาสํ ปฺหารเณ
 ปปฺฏิกกา ภิชฺชิตฺวา ภควโต ปาเท ปตฺติตฺวา รุหิรํ อุปฺปาเทสิ, กมฺมวิปากโต วา มหาราช
 ภควโต เอสา เวทนา นิพฺพตฺตา กิริยโต วา, ตตฺตฺตํ นตฺถญฺญา เวทนา ฯ

ขอถวายพระพร ข้อที่พระบาทข้างหนึ่งของพระผู้มีพระภาคเจ้าถูกสะเก็ดหินบาดได้ ข้อนั้นหาใช่เวทนาที่มีลมเป็นสมุฏฐานไม่ หาใช่เวทนาที่มีดีเป็นสมุฏฐานไม่ หาใช่เวทนาที่มีเสมหะเป็นสมุฏฐานไม่ หาใช่เวทนาที่เกิดจากสันนิบาตไม่ หาใช่เวทนาที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงแห่งอตุไม่ หาใช่เวทนาที่เกิดจากการบริหารไม่สม่ำเสมอไม่ หาใช่เวทนาที่เกิดโดยเป็นผลกรรมไม่ แต่ว่าเป็นเวทนาที่เกิดจากความพยายามนั่นเอง ขอถวายพระพร พระเทวทัตผูกอาฆาตในพระตถาคตตลอดหลายแสนชาติ จัดหินก้อนใหญ่หนักขึ้นมา ด้วยหมายใจว่า เราจักกลิ้งให้ตกไปโดนหัว ดังนี้ แล้วปล่อยให้กลิ้งลงมา ลำดับนั้น ก็มีหินอื่น ๒ ก้อน (โผล่ขึ้น) มารับเอาหินใหญ่ที่มาจากจนถึงพระตถาคตก้อนนั้นเอาไว้ได้ เพราะก้อนหินเหล่านั้นมากกระทบกระทั่งกัน ก็เกิดสะเก็ดหินปรือออก กระเด็นไปกระทบพระบาทของพระผู้มีพระภาค ทำพระโลหิตให้ห้อขึ้น ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เวทนาของพระผู้มีพระภาคนี้ จะจัดว่าเป็นเวทนาที่บังเกิดโดยเป็นผลกรรมก็ได้ เป็นเวทนาที่บังเกิดจากการกระทำก็ได้ ไม่มีเวทนาอื่นนอกเหนือไปจากเวทนา ๒ อย่างนั้น

“ยถา มหาราช เขตตตุฏฐตาย วา พีชํ น สมภวติ พีชตุฏฐตาย วา ๫ เอวเมว โข มหาราช กมฺมวิปากโต วา ภควโต เอสา เวทนา นิพฺพตฺตา กิริยโต วา, ตตฺทุธิ นตฺถญฺญา เวทนา ๫

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า เพราะสถานที่เพาะปลูกไม่ดี หรือเพราะความเป็นเมล็ดพืชที่ไม่ดี เมล็ดพืชจึงงอกดีไม่ได้ ฉะนั้น, ขอถวายพระพร เวทนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า นี้ เป็นเวทนาที่บังเกิดโดยเป็นผลกรรมก็ได้ เป็นเวทนาที่บังเกิดจากการกระทำก็ได้ ไม่มีเวทนาอื่นที่นอกเหนือไปจากเวทนา ๒ อย่างนั้น ฉะนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช โภจฺจตุฏฐตาย วา โภชนํ วิสมํ ปริณมฺติ อาหารตุฏฐตาย วา, เอวเมว โข มหาราช กมฺมวิปากโต วา ภควโต เอสา เวทนา นิพฺพตฺตา กิริยโต วา, ตตฺทุธิ นตฺถญฺญา เวทนา ๫

ขอถวายพระพร ก็อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า เพราะมีที่เก็บไม่ดี หรือเพราะเป็นอาหารที่ไม่ดี ของกินจึงเปลี่ยนไปเป็นของแสดง ไป ฉะนั้น ขอถวายพระพร เวทนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า นี้ เป็นเวทนาที่บังเกิดโดยเป็นผลกรรมก็ได้ เป็นเวทนาที่บังเกิดจากการกระทำก็ได้ ไม่มีเวทนาอื่นที่นอกเหนือไปจากเวทนา ๒ อย่างนั้น ฉะนั้นเหมือนกัน

อปิจ มหาราช นตฺถิ ภควโต กมฺมวิปากชา เวทนา, นตฺถิ วิสมปฺริหารชา เวทนา, อวเสเสหิ สมฺภูจฺจาเนหิ ภควโต เวทนา อุปฺปชฺชติ, ตาย จ ปน เวทนาย น สกฺกา ภควนฺตํ ซีวิตา โวโรเปตฺตํ ฯ

ขอถวายพระพร อีกนัยหนึ่ง สำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้า หาทรงมีเวทนาที่เกิดโดยเป็นวิบากของกรรมไม่ หาทรงมีเวทนาที่เกิดจากการบริหารร่างกายไม่สม่าเสมอไม่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเกิดเวทนาจากสมุฏฐานที่เหลือ แต่ว่า เวทนานั้น ไม่อาจจะปลงพระชนม์ชีพของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้

“นิปตฺนตฺติ มหาราช อิมสฺมี จาตุมฺหาภูตฺติเก กาเย อิกฺขฺยานิกฺขฺยา สุภาสฺสภเวทนา ฯ อิท มหาราช อากาเส ชิตฺโต เลหฺนํ มหาปถวียา นิปตฺติ, อปี นุ โข โส มหาราช เลหฺนํ ปุพฺเพ กเตน มหาปถวียา นิปตฺติ”ติ ?

ขอถวายพระพรมหาบพิตร เวทนาที่ดีและไม่ดี ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ย่อมตกอยู่ในกายอันประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ นี้ ขอถวายพระพร ก้อนดินที่เขาขว้างไปในอากาศ ย่อมตกลงบนแผ่นดินใหญ่นี้ ขอถวายพระพร ก้อนดินนั้นตกลงบนแผ่นดินใหญ่ได้ เพราะกรรมที่แผ่นดินใหญ่ได้ทำไว้หรือไร ?

“น หิ ภนฺเต นตฺถิ โส ภนฺเต เหตุ มหาปถวียา, เยน เหตุนา มหาปถวี กุสลากุสลวิปากํ ปฏิสฺสเวทยฺย, ปจฺจุปปนฺเนน ภนฺเต อกมฺมเกน เหตุนา โส เลหฺนํ มหาปถวียํ นิปตฺติ ฯ

พระเจ้ามิลินทร์ตรัสว่า “เรามีได้ พระคุณเจ้า เหตุที่ทำให้แผ่นดินใหญ่ พึงเสวยวิบากของกุศลและอกุศล ย่อมไม่มี พระคุณเจ้า ก้อนดินนั้นตกลงบนแผ่นดินใหญ่ เพราะเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า มิใช่กรรม”

ยถา มหาราช มหาปถวี, เอวํ ตถาคโต ทฏฺฐพฺโพ ฯ ยถา เลหฺนํ ปุพฺเพ ออกเตน มหาปถวียํ นิปตฺติ, เอวเมว โข มหาราช ตถาคตสฺส ปุพฺเพ ออกเตน सा सखलिका पाते निपतिता ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พึงเห็นว่า พระตถาคตทรงเปรียบได้ด้วยแผ่นดินใหญ่เถิด ก้อนดินตกลงบนแผ่นดินใหญ่ได้เพราะเหตุที่ไม่ใช่กรรมที่แผ่นดินใหญ่ทำไว้ในกาลก่อน ฉันทใด สะเก็ดหินนั้นก็ตกลงที่พระบาทของพระตถาคต เพราะเหตุที่ไม่ใช่กรรมที่พระตถาคตทรงทำไว้ในกาลก่อน ฉันทนั้นเหมือนกัน

“อิธ ปน มหาราช มนุสฺสา มหาปถวี ภินฺทนฺติ จ ขณฺนฺติ จ, อปี นุ โข มหาราช เต มนุสฺสา ปุพฺเพ กเตน มหาปถวี ภินฺทนฺติ จ ขณฺนฺติ จา”ติ ?

ขอถวายพระพร ก็พวกมนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมตัดและขุดแผ่นดินใหญ่ ขอถวายพระพร แผ่นดินใหญ่ถูกพวกมนุษย์เหล่านั้นตัดและขุด เพราะแผ่นดินใหญ่ได้ทำกรรมไว้หรือหนอ ?”

“น หิ ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช ยา सा सुखलिका भद्रोत् पाते निपतिता, न सा सुखलिका पुपुषे गतेन भद्रोत् पाते निपतिता ฯ योपि मหารाज भद्रोत् लोहितपुष्पिकापात्रो उपपन्नो, सोपि आपात्रो न पुपुषे गतेन उपपन्नो, सन्निपातिगेहो उपपन्नो, ये गेहि मหารाज भद्रोत् पात्रिका आपात्रा उपपन्ना, न ते गममाग्निपुपुषुता, छन्नि ऐतेस्सं समुज्जानानि अणुत्तरतो निपुषुता ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ สะเก็ดหินที่ตกไปที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ก็หาได้ตกไปที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้ทำกรรมไว้ในกาลก่อนไม่ ขอถวายพระพร แม้พระปักขันทิกาพาทที่เกิดขึ้นกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็หาได้เกิดขึ้นเพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำกรรมไว้ในกาลก่อนไม่ เกิดขึ้นเพราะเหตุประจวบพร้อมกันเท่านั้น ขอถวายพระพร พระอาพาธทางพระวรกายอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เกิดกับพระผู้มีพระภาคเจ้า พระอาพาธเหล่านั้น หามิได้เกิดเพราะกรรมไม่ บังเกิดเพราะสมุฏฐาน ๖ อย่างเหล่านั้น อย่างใดอย่างหนึ่ง

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา เทวาทิตฺเทวเณ สยฺยุตฺตนิกายวรลณฺณเก โมพฺพิยสึวเก เวยยากรเณ -

“ปิตฺตสมุจฺจานานิปี โข สึวก อิธกจฺจานิ เวทียิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ สามมฺปิ โข เอตํ สึวก เวทิตพฺพํ, ยถา ปิตฺตสมุจฺจานานิปี อิธกจฺจานิ เวทียิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ โลกสฺสปี โข เอตํ สึวก สจฺจสมฺมตํ, ยถา ปิตฺตสมุจฺจานานิปี อิธกจฺจานิ เวทียิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ ตตฺตร สึวก ये ते สมณพฺุราหฺมณา เอวํวาทิโน เอวํทิกฺกุจिโน “ยํ กิณฺญาयํ ปริสฺปฺคุคฺโล ปฏฺิสิเวเทติ สฺสุขํ วา ทฺุขํ วา อทฺุขมฺสุขํ วา, สพฺพํ ตํ ปุพฺเพ กตฺเต”ติ ฯ ยณฺจ สามํ

ฌาตํ, ตณฺจ อติชวานฺตฺติ, ยณฺจ โลกํ สจฺจสมฺมตํ, ตณฺจ อติชวานฺตฺติ ฯ ตสฺมา เตสํ สมณพฺรหฺมณานํ มิจฺฉาติ วทามิ ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเป็นเทพยิ่งกว่าเหล่าเทพทั้งหลาย ได้ทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ในสังยุตตนิกาย วรลัญจกะ ในโมฬยสัฎกเวียकरण์ว่า

“สัฎก เวทนาบางอย่างที่มีดีเป็นสมุฏฐาน ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ ข้อที่ว่าเวทนาบางอย่างที่มีดีเป็นสมุฏฐาน ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้นั้น แม้เราเองก็รับรู้ว่าจริงตามอย่างที่มีมันเป็น ข้อที่ว่าเวทนาบางอย่างที่มีดีเป็นสมุฏฐาน ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้นั้น แม้ชาวโลกก็มีการรับรู้กันว่าจริงตามอย่างที่มีมันเป็น สัฎก ในเรื่องนี้ สมณะและพราหมณ์พวกที่มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุรุษบุคคลเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ทุกข์ไม่สุขก็ตาม เวทนาทั้งหมดนั้นมีกรรมที่ทำไว้ในกาลก่อนเป็นเหตุ ดังนี้ใด สมณะและพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า ย่อมคิดเลยเถิดสิ่งที่เราเองก็รับรู้ว่า ย่อมคิดเลยเถิดสิ่งที่ชาวโลกก็รับรู้กันอยู่ว่าเป็นจริง. เพราะฉะนั้น เราขอกล่าวว่า วาทะและทิฏฐิของพวกเขาสมณะและพราหมณ์เหล่านั้นเป็นวาทะและทิฏฐิที่ผิด”

“เสมหสมุฏฐานานปิ โข สัฎก อิธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ วาต-สมุฏฐานานปิ โข สัฎก...เป.... สหฺนินฺปาติกานปิ โข สัฎก...เป.... อุตฺตฺปริณามชานปิ โข สัฎก...เป.... วิสมปฺริหารชานปิ โข สัฎก...เป.... โอปกุกมิกานปิ โข สัฎก...เป.... กมฺมวิปากชานปิ โข สัฎก อิธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ สามมฺปิ โข เอตํ สัฎก เวทิตพฺพํ, ยถา กมฺมวิปากชานปิ อิธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ โลกสฺสปิ โข เอตํ สัฎก สจฺจสมฺมตํ, ยถา กมฺมวิปากชานปิ อิธกจฺจานิ เวทยิตานิ อุปฺปชฺชนฺติ ฯ ตตฺร สัฎก เย เต สมณพฺรหฺมณา เอวํวาทิโน เอวํทิฏฺฐิโน “ยํ กิณฺจายํ ปฺริสฺสํคฺคโล ปฏฺฐิสฺสเวเทติ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมฺสุขํ วา, สพฺพํ ตํ ปุพฺพเพ กตเหตุ”ติ ฯ ยณฺจ สามํ ฌาตํ, ตณฺจ อติชวานฺตฺติ, ยณฺจ โลกํ สจฺจสมฺมตํ, ตณฺจ อติชวานฺตฺติ ฯ ตสฺมา เตสํ สมณพฺรหฺมณานํ มิจฺฉาติ วทามิ”ติ ฯ

สัฎก เวทนาบางอย่างแม้ที่มีเสมหะเป็นสมุฏฐาน ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ สัฎก เวทนาบางอย่างแม้ที่มีลมเป็นสมุฏฐาน ฯลฯ สัฎก แม้ที่มีสมุฏฐานรวมกัน ฯลฯ สัฎก แม้ที่เกิดจากความเปลี่ยนแปลงแห่งอตุ ฯลฯ สัฎก แม้ที่เกิดจากการบริหารไม่สม่าเสมอ ฯลฯ แม้ที่เกิดจากความพยายาม ฯลฯ สัฎก เวทนาบางอย่าง แม้ที่เกิดโดยเป็นวิบากของกรรม ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้ สัฎก พึงทราบข้อที่เวทนาบางอย่างที่เกิดโดยเป็นวิบากของกรรม ย่อมเกิดขึ้นในโลกนี้

นั่น แม้ชาวโลกก็รับรู้่ว่าจริงตามอย่างที่มีมันเป็น. สีวกะ ในเรื่องนั้น สมณะและพราหมณ์พวกที่มีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุรุษบุคคลเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง จะเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ไม่ทุกข์ไม่สุขก็ตาม เวทนาทั้งหมดนั้น มีกรรมที่ทำไว้ในกาลก่อนเป็นเหตุ ดังนี้ได้สมณะและพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าย่อมคิดเลยเถิดสิ่งที่เราเองรับรู้ ชื่อว่าย่อมคิดเลยเถิดสิ่งที่ชาวโลกรับรู้กันอยู่ว่าเป็นจริง เพราะฉะนั้น เราขอกล่าวว่า วาตะและทิฏฐิของพวกสมณะและพราหมณ์เหล่านั้นเป็นวาตะและทิฏฐิที่ผิด

“อิติปิ มหาราช น สพุพา เวทนา กมฺมวิปากชา, สพุพฺ มหาราช อกุสลฺ ฌาเปตฺวา ภควา สพุพญญตฺ ปตฺโตติ เหวเมตฺ ฐาเรหิ”ติ ฯ

ขอถวายพระพร แม้เพราะเหตุนี้ เวทนาทุกอย่าง หาล้วนเกิดโดยเป็นวิบากของกรรม แต่อย่างเดียวไม่ ขอถวายพระพร ขอพระองค์จงทรงยอมรับความข้อนี้อย่างนี้เถิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเผือกกุศลได้ทั้งหมด ทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ”

“สาธุ ฆนฺเต นาคเสน เหวเมตฺ ตถา สมปฏิจฺจามิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับความข้อนี้ตามที่ท่านได้กล่าวมานี้”

อกุสลฺจฺเจทนปญฺโท อฏฺฐโม ฯ
จปอกุสลฺจฺเจทนปญฺหาชฺโठी ๘

๙. อุตฺตริกรณียปญฺห

๙. อุตฺตริกรณียปญฺหา

ปญฺหาว่าด้วยกิจที่ต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปอีก

[๙] “ฆนฺเต นาคเสน ตุมฺहे ภณฺถ ‘ยํ กิณฺจิ กรณียํ ตถาคตฺสฺส, สพุพฺ ตํ โพรธิยาเยว มฺมุเล ปรีนฺนิจฺจิตํ, นตฺถิ ตถาคตฺสฺส อุตฺตริ กรณียํ, กตฺสฺส วา ปตฺติจโย’ติ, อิทญฺจ เตมาสํ ปฏฺฐิสลฺลีโน ทิสฺสตี ฯ ยถิ ฆนฺเต นาคเสน ยํ กิณฺจิ กรณียํ ตถาคตฺสฺส, สพุพฺ ตํ โพรธิยาเยว มฺมุเล ปรีนฺนิจฺจิตํ, นตฺถิ ตถาคตฺสฺส อุตฺตริ กรณียํ, กตฺสฺส วา ปตฺติจโย, เตนหิ ‘เตมาสํ ปฏฺฐิสลฺลีโน’ติ ยํ วจฺนํ, ตํ มิจฺฉา ฯ ยถิ เตมาสํ ปฏฺฐิสลฺลีโน, เตนหิ ‘ยํ กิณฺจิ กรณียํ, ตถาคตฺสฺส, สพุพฺ ตํ โพรธิยาเยว มฺมุเล ปรีนฺนิจฺจิตนฺ’ติ ตมฺปิ วจฺนํ มิจฺฉา ฯ นตฺถิ กตกรณียสฺส

ปฏิสลุลาณํ, สกรณียสเสว ปฏิสลุลาณํ ยถา นาม พุยาริตสเสว เกสชฺเชน กรณียํ โหติ, อพุยาริตสสฺส กิ เกสชฺเชน ๗ ฉาตสเสว โภชเนน กรณียํ โหติ, อฉาตสสฺส กิ โภชเนน ๗ เอวเมว โข ภนฺเต นาคเสน นตฺถิ กตกรณียสฺส ปฏิสลุลาณํ, สกรณียสเสว ปฏิสลุลาณํ ๗ อยมฺปิ อุภโต โภกฺวิโก ปญฺโห ตวานุบุปฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพุโ”ติ ๗

[๙] พระเจ้ามิลินท์ ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านทั้งหลายกล่าวกันว่า กิจที่ต้องทำอย่างใดอย่างหนึ่งแห่งพระตถาคต พระตถาคตทรงทำกิจทั้งหมดนั้น จบสิ้นแล้ว ณ โคนต้นโพธิ์ พระตถาคตไม่ทรงมีกิจที่ต้องทำต่อไปอีก และไม่ทรงมีการรวบรวมกิจที่ทรงทำแล้ว ดังนี้ ก็แต่ว่าเรื่องที่พระตถาคตทรงมีการอยู่หลีกเร้นตลอด ๓ เดือนนี้ ก็ปรากฏอยู่ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่ากิจที่ต้องทำอย่างใดอย่างหนึ่งแห่งพระตถาคต พระตถาคตทรงทำกิจทั้งหมดนั้นจบสิ้นแล้ว ณ โคนต้นโพธิ์ พระตถาคตไม่ทรงมีกิจที่ต้องทำต่อไปอีก และไม่ทรงมีการรวบรวมกิจที่ทรงทำแล้ว จริงแล้วไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น คำว่า ทรงมีการหลีกเร้นอยู่ตลอด ๓ เดือน ดังนี้ ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด ถ้าหากว่า พระตถาคตทรงมีการอยู่หลีกเร้นตลอด ๓ เดือนจริงแล้วไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น คำพูดที่ว่า กิจที่ต้องทำอย่างใดอย่างหนึ่งแห่งพระตถาคต พระตถาคตทรงทำกิจนั้นทั้งหมดจบสิ้นแล้ว ณ ที่โคนต้นโพธิ์ ดังนี้ ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด คนที่ได้ทำกิจที่ต้องทำจบสิ้นแล้ว ย่อมไม่มีการอยู่หลีกเร้น คนที่ยังมีกิจที่ต้องทำเท่านั้น จึงจะมีการอยู่หลีกเร้น เปรียบเหมือนว่า คนที่เจ็บป่วยเท่านั้น จึงมีกิจที่ต้องทำด้วยยา สำหรับคนที่ยังไม่เจ็บป่วย ประโยชน์อะไรด้วยยาเล่า คนหิวอยู่เท่านั้น จึงมีกิจที่ต้องทำด้วยอาหาร สำหรับคนที่ยังไม่หิว ประโยชน์อะไรด้วยอาหารเล่า ฉนฺใด พระคุณเจ้านาคเสน คนที่ได้ทำกิจที่ต้องทำจบสิ้นแล้ว ย่อมไม่มีการอยู่หลีกเร้น คนที่ยังมีกิจที่ต้องทำเท่านั้น จึงจะมีการอยู่หลีกเร้น ฉนฺนั้นเหมือนกัน ปัญหาแม้นี้ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านตามลำดับแล้ว ขอท่านพึงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“ยํ กิญฺจิ มหาราช กรณียํ ตถาคตสฺส, สพุพฺ ํ ตํ โพรชียาเยว มฺมุเล ปรีณิฏฺฐิจิตฺ, นตฺถิ ตถาคตสฺส อุตฺตริ กรณียํ, กตสฺส วา ปตฺติจโย, ภควา จ เตมาสํ ปฏิสลุลีโน, ปฏิสลุลาณํ โข มหาราช พหุคฺคณํ, สพุเพปิ ตถาคตา ปฏิสลุลียิตฺวา สพุพฺณญฺตํ ปตฺตา, ตํ เต สุกต-คฺคณมฺนุสฺสรนฺดา ปฏิสลุลาณํ เสวนฺติ ๗ ยถา มหาราช ปุริโส รมฺโงเย สฺนฺติกา ลทฺทวโร ปฏิลทฺทโกโค ตํ สุกตคฺคณมฺนุสฺสรนฺโต อปรารฺปริ รมฺโงเย อุปฺภูจัน เอตฺติ ๗ เอวเมว โข มหาราช สพุเพปิ ตถาคตา ปฏิสลุลียิตฺวา สพุพฺณญฺตํ ปตฺตา, ตํ เต สุกตคฺคณมฺนุสฺสรนฺดา ปฏิสลุลาณํ เสวนฺติ ๗

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร กิจที่ต้องทำอย่างใดอย่างหนึ่งแห่งพระตถาคต พระตถาคตทรงทำกิจทั้งหมดนั้นจนสิ้นแล้วที่โคนต้นโพธิ์ พระตถาคตไม่ทรงมีกิจที่ต้องทำต่อไปอีก และไม่ทรงมีการรวบรวมกิจที่ทรงทำไว้แล้ว จริง และพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงมีการอยู่หลีกเร้นตลอด ๓ เดือน จริง ขอถวายพระพร การอยู่หลีกเร้นเป็นของมีคุณมาก แล พระตถาคตแม้ทุกพระองค์ทรงอยู่หลีกเร้นแล้วจึงทรงบรรลुพระสัมพััญญุตญาณ พระตถาคตทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อทรงหวนระลึกถึงคุณแห่งการหลีกเร้นที่พระองค์ทรงทำไว้ดีแล้วนั้น จึงยังทรงสอ่งเสพการหลีกเร้นอยู่ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่งได้รับพร ได้รับโภคทรัพย์จากสำนักของพระราชาราชแล้ว เมื่อหวนระลึกถึงคุณแห่งพระราชาราชที่ทรงทำไว้ดีแล้วนั้น ก็ยอมมาสู่สถานที่บารุงแห่งพระราชาราชอยู่เรื่อย ๆ ฉนใด ขอถวายพระพร พระตถาคตแม้ทุกพระองค์ ทรงอยู่หลีกเร้นแล้ว จึงทรงบรรลุพระสัมพััญญุตญาณ พระตถาคตเหล่านั้น เมื่อทรงหวนระลึกถึงคุณแห่งการอยู่หลีกเร้นที่ทรงทำไว้ดีแล้วนั้น จึงทรงสอ่งเสพการอยู่หลีกเร้น ฉนนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช ปุริโส อาตุโร ทุกุขิตโต พาทุหคิลาน โภสกุภมฺปเสวิตวา โสตถิมนุปฺตโต ตํ สุกตคุณมฺนุสฺสรนฺโต อปรารปํ โภสกุภมฺปเสวติ ฯ เอเวเมว โข มหาราช สพุเพปิ ตถาคตา ปฏิสลฺลียิตฺวา สพุพณฺณตํ ปตฺตา, ตํ เต สุกตคุณมฺนุสฺสรนฺตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่งเป็นคนขี้โรค เป็นทุกข์ เป็นไขหนัก พอได้หาหมอแล้ว ก็ถึงความสวัสดิ์ได้ เมื่อหวนระลึกถึงคุณของหมอที่หมอทำไว้ดีแล้วนั้น ก็ยอมหาหมอยู่เรื่อย ๆ ฉนใด ขอถวายพระพร พระตถาคตแม้ทุกพระองค์ ทรงอยู่หลีกเร้นแล้ว จึงทรงบรรลุพระสัมพััญญุตญาณ พระตถาคตเหล่านั้น เมื่อทรงหวนระลึกถึงคุณแห่งการอยู่หลีกเร้นที่ทรงทำไว้ดีแล้วนั้น จึงยังทรงสอ่งเสพการอยู่หลีกเร้น ฉนนั้นเหมือนกัน

“อฏฺฐวีสตี โข ปนิเม มหาราช ปฏิสลฺลานคฺคณา, เย คฺคเณ สมฺนุสฺสรนฺตา ตถาคตา ปฏิสลฺลานํ เสวนฺติ ฯ กตเม อฏฺฐวีสตี ? อิท มหาราช ปฏิสลฺลานํ ปฏิสลฺลียมานํ อตฺตทานํ รกฺขตี, आयุํ วฑฺฒเตตี, พลํ เทตี, วชฺชํ ปิทหตี, อยสมฺปนเตตี, ยสมฺปนเตตี, อรตี วิโนเทตี, รติมฺปนเตตี, ภยมฺปนเตตี, เวสารชฺชํ กโรตี, โภสชฺชมฺปนเตตี, วีริยมภิกฺขเนตี, รากมฺปนเตตี, โทสมฺปนเตตี, โหมมฺปนเตตี, มานํ นิหนตี, วิตกุกํ ภณฺชตี, จิตฺตํ เอกคฺคํ กโรตี, มานสํ สเนหยตี, หาสํ ชเนตี, ครุกํ กโรตี, ลากมฺปนฺปาทยตี, นมฺสฺสียํ กโรตี, ปีตี ปาเบตี,

ปาโมชชั กโรติ, สงฆารานั สภาวั ทสฺสยติ, ภวปฺปฏิสนฺธิ อุกฺขมาฏฺเฐติ, สพฺพสามณฺณิ เทติ ฯ

ขอถวายพระพร คุณแห่งการอยู่หลีกเร้นมี ๒๘ ข้อเหล่านี้ ซึ่งเป็นคุณที่พระตถาคตทรงระลึกถึงอยู่ ก็ยังทรงสั่งเสพการอยู่หลีกเร้น คุณแห่งการอยู่หลีกเร้นมี ๒๘ ข้ออะไรบ้าง ?

๑. ขอถวายพระพร การอยู่หลีกเร้นในพระศาสนานี้ ย่อมรักษาตนผู้อยู่หลีกเร้น
๒. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำการเจริญอายุ
๓. การอยู่หลีกเร้น ย่อมมอบกำลังให้
๔. การอยู่หลีกเร้น ย่อมปิดกั้นโทษได้
๕. การอยู่หลีกเร้น ย่อมขจัดความเป็นคนไม่มียศ
๖. การอยู่หลีกเร้น ย่อมนำเข้าไปสู่ความเป็นคนมียศ
๗. การอยู่หลีกเร้น ย่อมบรรเทาความไม่ยินดี
๘. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำความยินดีให้คงอยู่
๙. การอยู่หลีกเร้น ย่อมขจัดความกลัวได้
๑๐. การอยู่หลีกเร้น ย่อมสร้างความกล้าหาญ
๑๑. การอยู่หลีกเร้น ย่อมขจัดความเกียจคร้านได้
๑๒. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำให้เกิดความเพียร
๑๓. การอยู่หลีกเร้น ย่อมขจัดราคะได้
๑๔. การอยู่หลีกเร้น ย่อมขจัดโทสะได้
๑๕. การอยู่หลีกเร้น ย่อมขจัดโมหะได้
๑๖. การอยู่หลีกเร้น ย่อมถอนมานะได้
๑๗. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำลายวิตกได้
๑๘. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำจิตให้มีอารมณ์เดียวได้ (สมาธิ)
๑๙. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำให้ผูกจิตไว้ได้
๒๐. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำให้เกิดความบรรเทิง
๒๑. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำให้เป็นคนน่าเคารพ
๒๒. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำให้เกิดลาภ
๒๓. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำให้เป็นที่นอบน้อม
๒๔. การอยู่หลีกเร้น ย่อมทำให้บรรลุถึงปีติ

- ๒๕. การอยู่หกลีกรั้น ย่อมสร้างความปราโมทย์
- ๒๖. การอยู่หกลีกรั้น ย่อมทำให้เห็นสภาวะแห่งสังขารทั้งหลาย
- ๒๗. การอยู่หกลีกรั้น ย่อมทำให้เพิกถอนปฏิสนธิในภพได้
- ๒๘. การอยู่หกลีกรั้น ย่อมมอบสามัญญผลทั้งปวงให้

อิเม โข มหาราช อฏฐวีสติ ปฏิสลุลานคฺคณา, เย คุณฺเณ สมฺนุสฺสรนฺตทา ตถาคตา ปฏิสลุลานํ เสวนฺติ ฯ

ขอถวายพระพร คุณแห่งการอยู่หกลีกรั้นมี ๒๘ ข้อเหล่านี้แล เป็นคุณที่พระตถาคตทรงหวนระลึกถึงอยู่ ก็ยังทรงสั่งเสพการอยู่หกลีกรั้นอยู่

“อปิจ โข มหาราช ตถาคตา สนฺตํ สุขํ สฺมาปตฺติริตฺตี อนฺนุกฺวิตุกามา ปฏิสลุลานํ เสวนฺติ ปริโยสิตตฺตงฺกปฺปา ฯ จตฺตฺติ โข มหาราช การณฺหิ ตถาคตา ปฏิสลุลานํ เสวนฺติ ฯ กตเมหิ จตฺตฺติ ? วิหารผาสฺตตายปิ มหาราช ตถาคตา ปฏิสลุลานํ เสวนฺติ, อนวชฺชคุณฺพหุลตายปิ ตถาคตา ปฏิสลุลานํ เสวนฺติ, อเสสอรียวฺถีโตปิ ตถาคตา ปฏิสลุลานํ เสวนฺติ, สพฺพพุทฺธานํ ฤตโถมิตวณฺณตฺปสฺตถโตปิ ตถาคตา ปฏิสลุลานํ เสวนฺติ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่งแล พระตถาคตทั้งหลายผู้ทรงมีพระดำริเสร็จแล้ว ทรงเป็นผู้ประสงค์จะเสวยความยินดีในสมบัติซึ่งสงบเป็นสุข จึงทรงสั่งเสพการอยู่หกลีกรั้น ขอถวายพระพร พระตถาคตทรงสั่งเสพการอยู่หกลีกรั้นด้วยเหตุ ๔ อย่างแล เหตุ ๔ อย่างมีอะไรบ้าง ?

๑. วิหารผาสฺตตายปิ มหาราช ตถาคตา ปฏิสลุลานํ เสวนฺติ, ขอถวายพระพร พระตถาคตทั้งหลาย ทรงสั่งเสพการอยู่หกลีกรั้น เพื่อความอยู่ผาสุกบ้าง

๒. อนวชฺชคุณฺพหุลตายปิ ตถาคตา ปฏิสลุลานํ เสวนฺติ, พระตถาคตทั้งหลาย ทรงสั่งเสพการอยู่หกลีกรั้น เพราะความไม่มีโทษและมากด้วยคุณบ้าง

๓. อเสสอรียวฺถีโตปิ ตถาคตา ปฏิสลุลานํ เสวนฺติ, พระตถาคตทั้งหลาย ทรงสั่งเสพการอยู่หกลีกรั้น เพราะเป็นทางดำเนินแห่งพระอริยเจ้าทั้งหลายทุกท่านไม่มีเหลือบ้าง

๔. สพฺพพุทฺธานํ ฤตโถมิตวณฺณตฺปสฺตถโตปิ ตถาคตา ปฏิสลุลานํ เสวนฺติ, พระตถาคตทั้งหลาย ทรงสั่งเสพการอยู่หกลีกรั้น เพราะเป็นของประเสริฐที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ตรัสยกย่องชมเชยแซ่ซ้องสรรเสริญบ้าง

อิเมหิ โข มหาราช จตุหิ การณหิ ตถาคตา ปฏิสลุลานํ เสวนุตติ ๗
 ขอถวายพระพร พระตถาคตทั้งหลาย ทรงสั่งเสพการอยู่หลีกเร้น ด้วยเหตุ ๔ อย่าง
 เหล่านี้แล

อิติ โข มหาราช ตถาคตา ปฏิสลุลานํ เสวนุตติ น สกรณียตาย, น กตสฺส วา
 ปติจยาย, อถ โข คุณวิเสสทสฺสาวิตาย ตถาคตา ปฏิสลุลานํ เสวนุตติ”ติ ๗

ขอถวายพระพร พระตถาคตทั้งหลาย ทรงสั่งเสพการอยู่หลีกเร้น เพราะยังทรงเป็น
 ผู้มีกิจที่ต้องทำ ก็หาไม่ และเพราะทรงประสงค์จะรวบรวมกิจที่ทำแล้ว ก็หาไม่ โดยที่แท้แล
 พระตถาคตทั้งหลาย ทรงสั่งเสพการอยู่หลีกเร้น เพราะทรงเล็งเห็นคุณวิเศษ ด้วยประการ
 ฉะนี้แล”

“สาธู ฆนฺเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมฺปฏฺิจฺจามิ”ติ ๗

พระเจ้ามิลินทร์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับข้อนี้ อย่างนี้ ตาม
 ประการที่ท่านกล่าวมานี้”

อุตฺตวิกรณียปญฺโท นวโม ๑

จบอุตฺตวิกรณียปัญหาค์ข้อที่ ๙

๑๐. อิทธิพลทสสนปญฺห

๑๐. อิทธิพลทสสนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการแสดงกำลังแห่งอิทธิบาท

[๑๐] “ฆนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา ‘ตถาคตสฺส โข อานนฺท จตฺตารโ
 อิทธิปาทา ภาวิตา พหุสฺสีกตา ยานิกตา วตฺถุกตา อนุภฺจिता ปริจิตา สฺสุมารทฺธา, โส
 อากฺขมาโน อานนฺท ตถาคโต กปฺปํ วา ติฏฺฐเจยฺย กปฺปาวเสสํ วา’ติ ๗ ปฺน จ ภณฺติ
 ‘อิโต ติณฺณํ มาसानํ อจฺเจยน ตถาคโต ปรินิพฺพายิสฺสตี’ติ ๗ ยถิ ฆนฺเต นาคเสน
 ภควตา ภณฺติ ‘ตถาคตสฺส โข อานนฺท จตฺตารโ อิทธิปาทา ภาวิตา...เป.... กปฺปาวเสสํ
 วา’ติ, เตนฺหิ เตมาสปริจฺเจโท มิจฺจนา ๗ ยถิ ฆนฺเต ตถาคเตน ภณฺติ ‘อิโต ติณฺณํ
 มาसानํ อจฺเจยน ตถาคโต ปรินิพฺพายิสฺสตี’ติ, เตนฺหิ “ตถาคตสฺส โข อานนฺท จตฺตารโ
 อิทธิปาทา ภาวิตา...เป.... กปฺปาวเสสํ วา’ติ ตมฺปิ วจัน มิจฺจนา ๗ นตฺถิ ตถาคตานํ

อภูจนาเน คชชิตี ๕ อโหมจวจนา พุทฐา ภควนโตะ ตถวจนา อเทวชฎวจนา ๕ อยมปิ อุกโตะ
โกฏฐิโก ปณโห คมภีโร สุนิปุณฺเณ ทุนฺนิชฎาปิโย ตวานุปปโต, ภินฺเทศํ ทิฏฐิจาโล, เอกเส
จปย, ภินฺท พรวาทนุ”ติ ๕

[๑๐] พระเจ้ามีลินท์ ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิต
ความข้อนี้ไว้ว่า ‘อานนทฺ อธิธิบาท ๔ ตถาคตได้เจริญแล้ว ได้ทำให้มากแล้ว ได้ทำให้เป็นดุจ
ยานแล้ว ได้ทำให้เป็นที่ตั้งอาศัยแล้ว ตั้งมั่นแล้ว สัมสมแล้ว พรารภติแล้ว อานนทฺ ตถาคตนั้น
เมื่อหวังอยู่ ก็จะมีพึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัป หรือตลอดส่วนที่เหลือแห่งกัป’ ดังนี้ และตรัสไว้อีกคำ
หนึ่งว่า ‘ล่วงไป ๓ เดือนนับแต่นี้ ตถาคตจักปรินิพพาน’ ดังนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า อานนทฺ อธิธิบาท ๔ ตถาคตได้เจริญแล้ว ฯลฯ หรือตลอดส่วนที่
เหลือแห่งกัป ดังนี้ ถ้าเช่นนั้น การกำหนด ๓ เดือน ก็ต้องเป็นคำที่ผิด. ท่านผู้เจริญ ถ้าพระ
ตถาคตตรัสพระดำรัสว่า ‘โดยอันล่วงไปอีก ๓ เดือนจากเดือนนี้ พระตถาคตจักปรินิพพาน’
ดังนี้ไซ้, ถ้าเช่นนั้น คำมั่นนั้นว่า ‘อธิธิบาท ๔ ตถาคตได้เจริญแล้ว ได้ทำให้มากแล้ว ได้ทำให้
เป็นดุจยานแล้ว ได้ทำให้เป็นที่ตั้งอาศัยแล้ว ตั้งมั่นแล้ว สัมสมแล้ว พรารภติแล้ว อานนทฺ
ตถาคตนั้น เมื่อหวังอยู่ ก็จะมีพึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัป หรือตลอดส่วนที่เหลือแห่งกัป’ ดังนี้ ก็
ต้องเป็นคำพูดที่ผิด. พระตถาคตทั้งหลาย ไม่ทรงมีอันตรัสไว้ในฐานะที่ไม่เป็นจริง พระผู้มีพระ
ภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ทรงมีวาจาเหลวเปล้า ทรงมีพระวาจาแท้จริง ไม่ทรงมีพระวาจาเป็น
๒ อย่าง ปัญหาแม้นี้มี ๒ เงื่อน ลึกซึ้ง ละเอียดย่อนหนัก เข้าใจได้ยาก ตกถึงแก่ท่านโดยลำดับ
แล้ว ขอท่านจงทำลายช้ายคือทิวฐินั้นเสีย จงตั้งไว้ในส่วนเดียว จงทำลายปรวาทะเสีย”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา ‘ตถาคตสฺส โข อานนฺท จตฺตารโ อธิธิบาทา
ภาวิตา...เป.... กปฺปาวเสสํ วา’ติ, เตมาสปริจฺเจโท จ ภณฺโตะ, โส จ ปน กปฺโป อายุ-
กปฺโป วุจฺจติ ๕ น มหาราช ภควา อตฺตโน พลํ กิตฺตยมาโน เอวมาน, อธิธิพลํ ปน
มหาราช ภควา ปริกิตฺตยมาโน เอวมาน ‘ตถาคตสฺส โข อานนฺท จตฺตารโ อธิธิบาทา
ภาวิตา...เป.... กปฺปาวเสสํ วา’ติ ๕

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อ
นี้ไว้ว่า ‘อานนทฺ อธิธิบาท ๔ พระตถาคตได้เจริญแล้ว ฯลฯ หรือตลอดส่วนที่เหลือแห่งกัป’
ดังนี้จริง และตรัสกำหนดกาลไว้ ๓ เดือนจริง ก็แต่ว่า กัปที่ตรัสถึงนั้นคืออายุกัป มหาบพิตร
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสอย่างนี้ หากไซ้ว่าจะทรงยกย่องพระกำลังของพระองค์เองไม่ แต่
เมื่อจะทรงยกย่องกำลังแห่งอธิธิบาท จึงได้ตรัสอย่างนี้ว่า ‘อานนทฺ อธิธิบาท ๔ ตถาคตได้

เจริญแล้ว ฯลฯ หรือตลอดส่วนที่เหลือแห่งกัป' ดังนี้

“ยถา มหาราช รมโณ อสุสาชานีโย ภเวยฺย สีฆคติ อนิลชโว, ตสฺส ราชา
 ชวพลํ ปริกิตฺตยนฺโต สเนคมชานปทภฏพลพฺรหฺมณคหปติกอมจฺจนมชฺเฒ เอวํ วเทยฺย
 ‘อากฺขมาโน เม โภ อัย หยวโร สาคฺรชลปฺรียนุตํ มหี อนุวิจฺริตฺวา ขณฺน
 อิทาคจฺเจยฺยา’ติ, น จ ตํ ชวคตํ ตสฺสํ ปฺริสายํ ทสฺเสยฺย, วิชฺชติ จ โส ชโว ตสฺส,
 สมตฺโต จ โส ขณฺน สาคฺรชลปฺรียนุตํ มหี อนุวิจฺริตฺ ๕ เหวเมว โข มหาราช ภควา
 อตฺตโน อิทฺธิพลํ ปริกิตฺตยมาโน เหวมาห, ตมฺปิ เตวิชฺชานํ จพฺภิณฺณานํ อรหฺนฺตानํ
 วิมลขีณาสวานํ เทวมนุสฺसानญจ มชฺเฒ นิสฺสิทฺตฺวา ภณฺตี ‘ตถาคตสฺส โข อานนฺท จตฺตารโ
 อิทฺธิปาทา ภาวิตา พหุสฺสิกตา ยานิกตา วตฺถุกตา อนุภฺจิตา ปฺริจิตา สฺสุมารทฺธา, โส
 อากฺขมาโน อานนฺท ตถาคโต กปฺปํ วา ติฏฺฐเจยฺย กปฺปาวเสสํ วา’ติ ๕ วิชฺชติ จ ตํ
 มหาราช อิทฺธิพลํ ภควโต, สมตฺโต จ ภควา อิทฺธิพลเณ กปฺปํ วา จาตุํ กปฺปาวเสสํ วา,
 น จ ภควา ตํ อิทฺธิพลํ ตสฺสํ ปฺริสายํ ทสฺเสติ, อนตฺถิโก มหาราช ภควา สพฺพภเวหิ
 ครหิตา จ ตถาคตสฺส สพฺพภวา ๕ ภาสิตมเปตํ มหาราช ภควตา ‘เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว
 อปฺปมตฺตโกปิ คฺคูโถ ทฺถคฺคฺนโร โหติ ๕ เหวเมว โข อหํ ภิกฺขเว อปฺปมตฺตกมฺปิ ภวํ น
 วณฺเณมํ อนตฺมโส อจฺจราสงฺฆาตมตฺตมฺปิ’ติ อปิ นฺุ โข มหาราช ภควา สพฺพภวาคติโยนิโย
 คฺคูตสมํ ทิสฺวา อิทฺธิพลํ นิสฺสาย ภเวสุ ฉนฺทราคํ กเรยฺยา’ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า พระราชาทรงมีม้าอาชาไนยที่วิ่งเร็ว ฝีเท้าจัด พระ
 ราชา เมื่อจะทรงยกย่องกำลังฝีเท้าของม้าอาชาไนยนั้น จึงรับสั่งในท่ามกลางชุมชน พวก
 ข้าราชการ พราหมณ์ คฤหบดี อำมาตย์ พร้อมทั้งพวกฆราวาส ชาวชนบททั้งหลายอย่างนี้ว่า
 ท่านผู้เจริญ ม้าประเสริฐของเราตัวนี้ ถ้ามันต้องการ มันก็ยอมท่องเที่ยวไปยังแผ่นดินใหญ่
 จนถึงขอบทะเล แล้วกลับมาถึงที่นี่ได้โดยฉับพลัน ดังนี้ พระองค์มิได้ทรงทำฝีเท้าเร็วให้ปรากฏ
 ในบริษัทนั้น ก็ม้าอาชาไนยนั้นมีฝีเท้าเร็วจริง และม้าตัวนั้นก็มีความสามารถที่จะเที่ยวไปใน
 แผ่นดินจนถึงขอบทะเล แล้วกลับมาได้โดยพลันจริง อุปมาฉันใด ขอถวายพระพร อุปมาฉัน
 นั้นเหมือนกันแล พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงยกย่องกำลังแห่งอิทธิบาทของพระองค์ จึงได้
 ตรัสอย่างนี้ ประทับตรัสค้ำนั้นท่ามกลางพระอรหันต์ซึ่งฉฬภพผู้ปราศจากมลทิน ผู้ได้วิชา ๓
 ได้อภิญญา ๖ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายว่า อานนท อิทธิบาท ๔ ตถาคตได้เจริญแล้ว
 ได้ทำให้มากแล้ว ได้ทำให้เป็นดูจยานแล้ว ได้ทำให้เป็นที่ตั้งอาศัยแล้ว สังสมดีแล้ว ประรภ
 ติแล้ว อานนท ตถาคตนั้น เมื่อหวังอยู่ ก็พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัป หรือตลอดส่วนที่เหลือแห่งกัป

ดังนี้ ขอถวายพระพร กำลังแห่งอิทธิบาทนั้น ของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็มีอยู่ และพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงสามารถที่จะดำรงอยู่ตลอดกับ หรือตลอดส่วนที่เหลือแห่งกับด้วยกำลังแห่งอิทธิบาทได้ แต่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงทำกำลังแห่งอิทธิบาทนั้นให้ปรากฏในบริษัทนั้น ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้หาความต้องการด้วยภพทั้งปวงมิได้ ทั้งภพทั้งปวงก็เป็นสิ่งที่พระตถาคตทรงติเตียน ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสความข้อนีไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย คุณแม่เพียงเล็กน้อย ก็เป็นของที่มีกลิ่นเหม็น แม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย ภพแม่เพียงนิดหน่อย โดยที่สุด แม่เพียงชั่วตีดนิ้วมือครั้งเดียว เราก็ไม่ขอสรรเสริญฉันนั้น” ดังนี้ ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเล็งเห็นภพ คติ กำเนิดทั้งปวง เสมอด้วยคุณแล้ว จะอาศัยกำลังแห่งอิทธิบาท ทำฉันทราคะให้เกิดในภพทั้งหลายกระนั้นหรือ ?”

“น หิ ฆนเต”ติ ฯ

พระเจ้ามีลินทร์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“เตนหิ มหาราช ภาควา อิทธิพลํ ปริกิตตยมาโน เอวรูปุํ พุทฺธสีหนาทมภินที”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์ยกย่องกำลังแห่งอิทธิบาท จึงทรงบรรลือพุทฺธสีหนาทที่เป็นอย่างนี้”

“สาธุ ฆนเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมุปฺปฏิจฺฉามิ”ติ ฯ

พระเจ้ามีลินทร์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำนั้นอย่างนี้ ตามที่ท่านได้กล่าวมาแล้วนี้”

อิทธิพลทสฺสนปญฺโท ทสโม ฯ

จปอิทธิพลทสฺสนปญฺหาข้อที่ ๑๐

อิทธิพลวคฺโค ปจฺโม ฯ

จปอิทธิพลวรรคที่ ๑

อิมสฺมิ วคฺเค ทสฺ ปญฺหา ฯ

โนววรรคนี้มีปญฺหา ๑๐ ข้อ

๔.๒ อภยชวคค

๔.๒ อภยชวรรค ว่าด้วยสิ่งที่ไม่แตกแยกกัน

๑. ชุททานุชุททกปณฺห

๑. ชุททานุชุททกปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสิกขาบทเล็กๆ น้อย ๆ

[๑] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา ‘อภิณฺณายาหํ ภิกฺขเว ฌมฺมํ เทเสมิ โน อนภิณฺณายา’ติ ฯ ปุณฺ จ วินยปณฺณตฺติยา เอวํ ภณฺติตํ ‘อากงฺขมาโน อานนฺท สํโฆ มมจฺเจยน ชุททานุชุททกานิ สิกฺขาปทานิ สมฺมฺหฺนตฺตุ’ติ ฯ กิณฺนุ โข ภนฺเต นาคเสน ชุททานุชุททกานิ สิกฺขาปทานิ ทุปรปณฺณตฺตานิ อุทาทุ อวตฺตสฺสมี อชานิตฺวา ปณฺณตฺตานิ, ยํ ภควา อตฺตโน อจฺเจยน ชุททานุชุททกานิ สิกฺขาปทานิ สมฺมฺหฺนาเปติ ? ยถิ ภนฺเต นาคเสน ภควตา ภณฺติตํ ‘อภิณฺณายาหํ ภิกฺขเว ฌมฺมํ เทเสมิ โน อนภิณฺณายา’ติ, เตนฺหิ ‘อากงฺขมาโน อานนฺท สํโฆ มมจฺเจยน ชุททานุชุททกานิ สิกฺขาปทานิ สมฺมฺหฺนตฺตุ’ติ ยํ วจฺนํ, ตํ มิจฺจนา ฯ ยถิ ตถาคเตน วินยปณฺณตฺติยา เอวํ ภณฺติตํ ‘อากงฺขมาโน อานนฺท สํโฆ มมจฺเจยน ชุททานุชุททกานิ สิกฺขาปทานิ สมฺมฺหฺนตฺตุ’ติ เตนฺหิ ‘อภิณฺณายาหํ ภิกฺขเว ฌมฺมํ เทเสมิ โน อนภิณฺณายา’ติ ตมฺปิ วจฺนํ มิจฺจนา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏฺโกลิ ปณฺโห สฺขุโม นิปุณฺณ คมฺภีโร สฺขุคฺคโร ทุณฺนชิชฺฌาปโย, โส ตวานุปรปฺตฺโต, ตตฺถ เต ฌาณพลวิปฺฟารํ ทสฺเสหิ’ติ ฯ

[๑] พระเจ้ามิลินท์ ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาสิต ความขอนี้ไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรารู้แล้วจึงแสดงธรรม ไม่ใช่ยังไม่รู้ก็แสดงธรรม” ดังนี้ และยัง ตรัสไว้ในพระวินัยบัญญัติ อย่างนี้อีกว่า “อานนท เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว สงฆ์เมื่อต้องการ ก็จง เพิกถอนสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ทั้งหมดเถิด” ดังนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ข้อมที่รับสั่งให้สงฆ์เพิก ถอนสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ทั้งหมดได้ในคราวที่พระองค์ทรงล่วงลับไปแล้วนั้น เป็นเพราะ สิกขาบทเล็กน้อยทั้งหลายเป็นสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ไม่ดีหรือไม่ดี หรือว่า เป็นเพราะเมื่อ ยัง ไม่มีเรื่องเกิดขึ้น พระองค์ทรงบัญญัติไว้ เพราะไม่ทรงรู้เล่า ? พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรารู้แล้วจึงแสดงธรรม ไม่ใช่ยังไม่รู้ ก็แสดง ธรรม” ดังนี้ จริงไฉร ถ้าอย่างนั้น คำที่ตรัสไว้ว่า อานนท เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว สงฆ์เมื่อ ต้องการ ก็จงเพิกถอนสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ทั้งหมดเถิด ดังนี้ ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด ถ้าหาก

พระตถาคตตรัสไว้ในพระวินัยบัญญัติอย่างนี้ว่า อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว สงฆ์เมื่อต้องการ ก็จงเพิกถอนสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ทั้งหลายเถิด ดังนี้ จริ่งไชร์ ถ้าอย่างนั้น คำที่ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เรารู้แล้วจึงแสดงธรรม ไม่ใช่ไม่รู้ ก็แสดงธรรม ดังนี้ ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด ปัญหานี้มี ๒ เงื่อนไข สุกุมละเอียดอ่อน ลึกซึ้งแสนลึกซึ้ง บุคคลเข้าใจได้ยาก ปัญหานั้นตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านจงแสดงกำลังญาณที่แผ่ไพศาลของท่านในปัญหานั้นเถิด”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา ‘อภิณฺเฑยาหํ ภิกฺขเว ฐมฺมํ เทเสมิ โนนภิณฺเฑยา’ติ, วินยปญฺจตฺติยาปิ เอวํ ภณฺตี ‘อากฺขมาโน อานนฺท สํโฆ มมจฺเจยน ชุทฺทานุชฺชุตฺถกาณี สิกฺขาปทาณี สมฺมุนฺตฺติ, ตํ ปน มหาราช ตถาคโต ภิกฺขู วมํสฺมาโน อาห ‘อุกฺกเลสฺสนฺติ นุ โข มม สวากา มยา วิสฺสชฺชาปิยมานา มมจฺเจยน ชุทฺทานุชฺชุตฺถกาณี สิกฺขาปทาณี อุทาทุ อาทียิสฺสนฺตี’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาสิตความข้อนี้นี้ไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เรารู้แล้วจึงแสดงธรรม ไม่ใช่ยังไม่รู้ ก็แสดงธรรม ดังนี้ จริ่ง ไตรัสไว้แม้ในพระวินัยบัญญัติอย่างนี้ว่า อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว สงฆ์เมื่อต้องการ ก็จงเพิกถอนสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ทั้งหลายเถิด ดังนี้ จริ่ง ขอถวายพระพร พระตถาคต เมื่อจะทรงทดสอบภิกษุทั้งหลายว่า สวากของเราเมื่อเราอนุญาต พอเราล่วงลับไปแล้ว จักพากันเลิกล้มสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ทั้งหลาย หรือว่าจะยังคงเอื้อเฟื้อกันอยู่หนอ ดังนี้ จึงได้ตรัสคำในพระวินัยบัญญัตินั้นไว้

“ยถา มหาราช จกฺกวตฺตี ราชชา ปุตุเต เอวํ วเทยฺย ‘อโย โข ตาตา มหาชนปโท สพฺพทิสาสฺส สาครปริยนฺโต, ทุกฺกโร ตาตา ตาวตเกน พเลน ฐาเรตุํ, เอถ ตุมฺเห ตาตา มมจฺเจยน ปจฺจนฺเต ปจฺจนฺเต เทเส ปชฺชเถ’ติ ฯ อปิ นุ โข เต มหาราช กุมารา ปิตฺตุจฺเจยน หตฺถกเต ชนปเท สพฺเพ เต ปจฺจนฺเต ปจฺจนฺเต เทเส มุญฺเจยฺย’ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงรับสั่งกับพระโอรสทั้งหลายอย่างนี้ว่า พ่อคุณทั้งหลาย แว่นแคว้นใหญ่หลวงนี้ไปสิ้นสุดที่มหาสมุทรตลอดทิศทั้งหลายทั้งปวง การที่พวกเจ้าอาศัยกำลังเพียงเท่านั้น รักษาแว่นแคว้นใหญ่นี้เอาไว้ เป็นข้อที่ทำได้ยาก เมื่อพ่อล่วงลับไปแล้ว พวกเจ้าจงสละหัวเมืองชายแดนเสียบ้างเถิด ดังนี้ มหาบพิตร เมื่อพระราชชนกสวรรคตแล้ว พวกราชกุมารเหล่านั้น ก็ยอมสละหัวเมืองชายแดนทั้งปวงที่อยู่ในเงื้อมมือตน (การปกครองของตน) ตามพระดำรัสของพระราชชนกหรือไร”

“น หิ ภนุเต ราชานโน, ภนุเต ลุฑฐตรา กุมารารุชชโลเภณ ตทุตตรี ทิคุณติคุณฺชนปทํ ปริคุณฺเหยฺยุํ, กิ ปน เต หตฺถคตํ ชนปทํ มุญฺเจยฺยุณฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า พวกพระราชกุมารทั้งหลาย มีแต่จะยึดเอาหัวเมืองชนบทให้มากยิ่งขึ้นไปกว่านั้นเป็นทวิคุณ เพราะความโลภต่อราชสมบัติ ไฉนจะยอมสละหัวเมืองชนบทที่อยู่ในเงื้อมมือได้แล้ว”

“เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต ภิกฺขุ วิมฺสมานโน เอวมาห ‘อากฺขมาโน อานนฺทสํโฆ มมจฺเจยฺเยน ชุฑฺธานุชฺชุกกานิ สิกฺขาปทานิ สมฺมหนฺตฺตุ’ติ ฯ ทุกฺขปริมุตฺติยา มหาราช พุฑฺธปฺตฺตา ฐมฺมโลเภณ อญฺญมฺปิ อุตฺตริ ทิยฺยพฺพสิกฺขาปทสฺสํ โคเปยฺยุํ, กิ ปน ปกฺติ-ปญฺจตฺตํ สิกฺขาปทํ มุญฺเจยฺยุณฺ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระตถาคตทรงประสงค์จะทดสอบภิกษุทั้งหลาย จึงรับสั่งอย่างนี้ว่า อานนท เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว สงฆ์เมื่อต้องการ ก็จงเพิกถอนสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ทั้งหลายเถิด ดังนี้ ขอถวายพระพร พระพุทธบุตรทั้งหลายมีแต่จะอบรมสิกขาบทอื่น ๆ ยิ่งขึ้นไปอีกเป็นทวิคุณ เพราะมีความต้องการด้วยธรรมเพื่อความพ้นจากทุกข์ จะสละทิ้งสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว ตามปกติได้อย่างไร”

“ภนุเต นาคเสน ยํ ภควา อาห ‘ชุฑฺธานุชฺชุกกานิ สิกฺขาปทานิ’ติ, เอตฺถายํ ชโน สมฺมุพฺุโห วิมฺติชาโต อธิโกโต สํสยปฺกฺขนฺุโท ฯ กตฺมานิ ตานิ ชุฑฺธกานิ สิกฺขาปทานิ, กตฺมานิ อนฺุชฺชุกกานิ สิกฺขาปทานิ’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า สิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ไฉนในคำนี้ คนเขายังสับสน เกิดความข้องใจ สงสัยกันอยู่ว่า สิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ เป็นไฉน ?”

“ทุกฺกฏฺฐิ มหาราช ชุฑฺธกํ สิกฺขาปทํ, ทุกฺภาสิตํ อนฺุชฺชุกกํ สิกฺขาปทํ, อิมานิ เทว ชุฑฺธานุชฺชุกกานิ สิกฺขาปทานิ, ปุพฺพเกหิปี มหาราช มหาเถเรหิ เอตฺถ วิมฺติ อฺุปฺปาทิตา, เตหิปี เอกชฺฉณํ น กโต ฐมฺมสณฺุจฺติปริยาเย ภควตา เอโส ปญฺุโห อฺุปฺทิกฺกุโรติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร สิกขาบทที่เป็นทูกกฏ ชื่อว่าเป็นสิกขาบทเล็ก สิกขาบทที่เป็นทูปภาษิต ชื่อว่าสิกขาบทน้อย, เหล่านี้ ชื่อว่าสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ๒, มหาบพิตร พระเถระแต่ครั้งก่อนก็เกิดความสงสัยในสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ ๒ อย่าง

เหล่านี้ นี่เป็นปัญหาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเล็งเห็นแล้ว แต่พระเถระเหล่านั้นก็ไม่ได้รวบรวมไว้ในคราวทำสังคายนา”

“จิริณิกขิตตัม ภนฺเต นาคเสน ชินฺรหสฺสํ อชฺชเชตฺรหิ โลเก วิวฏฺฐิ ปากฏฺฐิ กตฺน”ติ ฯ
พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ข้อลี้ลับของพระชินสีห์ที่เก็บงำไว้นาน ได้ถูกท่านทำให้เปิดเผย ให้ปรากฏแล้วในโลก เดียวนี้ ในวันนี้”

ขุทฺทธานุขุทฺทกปญฺโท ปจฺโม ฯ
จบขุทธานุขุทฺทกปัญหาค์อที่ ๑

๒. อพยากกรณียปญห

๒. อพยากกรณียปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสิ่งที่ไม่ควรพยากรณ์

[๒] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา ‘นตฺถานนฺท ตถาคตฺสฺส ฐมฺเมสุ อจฺริยมุญฺหิ’ติ, ปุณฺ จ เถเรน มาลुकฺยปฺตฺเตน ปญฺหิ ปุญฺโจ น พฺยาภาสิ ฯ เอโส โข ภนฺเต นาคเสน ปญฺโห ทฺวยนฺโต เอกนฺตนิสฺสิโต ภวิสฺสติ อชานเนน วา คฺยุหฺกรเณน วา ฯ ยถิ ภนฺเต นาคเสน ภควตา ภณฺติ ‘นตฺถานนฺท ตถาคตฺสฺส ฐมฺเมสุ อจฺริยมุญฺหิ’ติ, เตนหิ เถรสฺส มาลुकฺยปฺตฺตฺสฺส อชานนฺเตน น พฺยากตํ ฯ ยถิ ชานนฺเตน น พฺยากตํ, เตนหิ อตฺถิ ตถาคตฺสฺส ฐมฺเมสุ อจฺริยมุญฺหิ ฯ อยมฺปิ อุกฺโต โภกฺกโก ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยานิพฺพาหิตพฺโพ”ติ ฯ

[๒] พระเจ้ามิลินท์ ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘อานนท กัมมโอแห่งอาจารย์ในธรรมทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่ตถาคต’ ดังนี้ และอีกครั้งหนึ่ง พระองค์พอพระมาลากยบุตรเถระทูลถามปัญหา ก็ไม่ตรัสพยากรณ์ พระคุณเจ้านาคเสน ปัญหานี้ จะต้องเป็นปัญหาที่อาศัยเหตุอย่างหนึ่งในเหตุ ๒ อย่าง คือไม่ตรัสพยากรณ์ เพราะไม่ทรงรู้ หรือไม่ก็เพราะจะทรงทำให้เป็นความลับ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า อานนท กัมมโอแห่งอาจารย์ในธรรมทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่ตถาคต ดังนี้ จริงไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น ก็เป็นอันว่า เพราะไม่ทรงรู้ จึงไม่ตรัสพยากรณ์แก่ท่านมาลากยบุตรเถระ ถ้าหากว่าทรงรู้ ก็ยังไม่ตรัสพยากรณ์แก่ท่านพระมาลากยบุตรเถระ จริงไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น ก็

เป็นอันว่า พระตถาคตยังทรงมีกำมือแห่งอาจารย์ในธรรมทั้งหลายอยู่ ปัญหานี้ มี ๒ เงื่อนตักถึงแก่ท่านตามลำดับแล้ว ท่านพึงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา ‘นตฺถานนฺท ตถาคตฺสฺส ธมฺเมสฺสุ อัจฉริยมุญฺหิ’ติ, อပ္พายกโต จ เถเรน มาลुकฺยปฺตฺเตน ปุจฺฉินฺโต ปญฺโห, ตณฺจ ปน น อชานนฺเตน น คฺยุทฺทเรณน ๕ จตฺตาริมาณี มหาราช ปญฺหพฺยากรณานิ ๕ กตฺมานิ จตฺตาริ ? เอกํสพฺยากรณํ โย ปญฺโห วิภชฺชพฺยากรณํ โย ปญฺโห ปฏิปฺจุจฺฉาพฺยากรณํ โย ปญฺโห จปฺนํ โย ปญฺโห ติ ๕

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้นี้ไว้ว่า อานนท กำมือแห่งอาจารย์ในธรรมทั้งหลาย ย่อมไม่มีแก่ตถาคต ดังนี้จริง แต่ว่าข้อที่ไม่ตรัสพยากรณ์ปัญหาที่มาลुकฺยปฺตฺเตนเถระทูลถามนั้น ไม่ใช่เพราะไม่รู้ ไม่ใช่เพราะจะทรงทำให้เป็นความลับ ขอถวายพระพร ปัญหาพยากรณ์มี ๕ อย่างเหล่านี้ ปัญหาพยากรณ์ ๕ อย่าง มีอะไรบ้าง ?

๑. ปัญหาบางอย่าง เป็นเอกังสพฺยากรณียปัญหา (ปัญหาที่พึงพยากรณ์โดยส่วนเดียว)
๒. ปัญหาบางอย่าง เป็นวิภชฺชพฺยากรณียปัญหา (ปัญหาที่พึงแยกแยะพยากรณ์)
๓. ปัญหาบางอย่าง เป็นปฏิปฺจุจฺฉาพฺยากรณียปัญหา (ปัญหาที่พึงย้อนถามเสียก่อนแล้วจึงพยากรณ์)
๔. ปัญหาบางอย่าง เป็นฐปณียปัญหา (ปัญหาที่พึงพักไว้ คือพึงนิ่งเฉยเสีย) ดังนี้

“กตโม จ มหาราช เอกํสพฺยากรณํ โย ปญฺโห ?

‘ฐปํ อนิจฺจนฺ’ติ เอกํสพฺยากรณํ โย ปญฺโห, ‘เวทนา อนิจฺจา’ติ...เป.... ‘สณฺญา อนิจฺจา’ติ...เป.... ‘สงฺขารอ อนิจฺจา’ติ...เป.... ‘วิญฺญาณํ อนิจฺจนฺ’ติ เอกํสพฺยากรณํ โย ปญฺโห, อยํ เอกํสพฺยากรณํ โย ปญฺโห ๕

ขอถวายพระพร ก็เอกังสพฺยากรณียปัญหา เป็นไฉน ?

ปัญหาว่า ฐปํไม่เที่ยงหรือ เป็นปัญหาที่พึงพยากรณ์โดยส่วนเดียว ปัญหาว่า เวทนาไม่เที่ยงหรือ ฯลฯ ปัญหาว่า สันฺญาไม่เที่ยงหรือ ฯลฯ ปัญหาว่า สงฺขารไม่เที่ยงหรือ ฯลฯ ปัญหาว่า วิญฺญาณไม่เที่ยงหรือ เป็นปัญหาที่พึงพยากรณ์โดยส่วนเดียว นี้ชื่อว่าเอกังสพฺยากรณียปัญหา

“กตโม วิภชชพยากรณ์โย ปญโห ?

‘อนิจจํ ปน รูปนฺติ วิภชชพยากรณ์โย ปญโห, ‘อนิจจา ปน เวทนา’ติ...เป....
‘อนิจจา ปน สมฺมา’ติ...เป.... ‘อนิจจา ปน สงฺขารา’ติ...เป.... ‘อนิจจํ ปน วิญญาณนฺติ
วิภชชพยากรณ์โย ปญโห, อญฺ วิภชชพยากรณ์โย ปญโห ฯ

วิภชชพยากรณ์ยปัญหาคือเป็นไหน ?

ปัญหาคือ สิ่งที่ไม่เที่ยงคือรูปหรือ เป็นปัญหาที่พึ่งแยกแยะพยากรณ์ ปัญหาคือ สิ่งที่ไม่
เที่ยงคือเวทนาหรือ ฯลฯ ปัญหาคือ สิ่งที่ไม่เที่ยงคือสัญญาหรือ ฯลฯ ปัญหาคือ สิ่งที่ไม่เที่ยงคือ
สังขารหรือ ฯลฯ ปัญหาคือ สิ่งที่ไม่เที่ยงคือวิญญาณหรือ ? เป็นต้น (เป็นปัญหาที่พึ่งแยกแยะ
พยากรณ์) นี้ชื่อว่าวิภชชพยากรณ์ยปัญหา

“กตโม ปฏิปจฺจพยากรณ์โย ปญโห ?

‘กิณฺุ โข จกฺขฺนา สพฺพํ วิชานา’ตีติ อญฺ ปฏิปจฺจพยากรณ์โย ปญโห ฯ

ปฏิปจฺจพยากรณ์ยปัญหาคือเป็นไหน ?

ปัญหาคือ บุคคลรู้สิ่งทั้งปวงด้วยจักขุหรือ เป็นต้น เป็นปัญหาที่พึ่งย้อนถามเสียก่อน
แล้วจึงพยากรณ์ นี้ชื่อว่าปฏิปจฺจพยากรณ์ยปัญหา

“กตโม จปณฺิโย ปญโห ?

‘สฺสฺสโต โลโก’ติ จปณฺิโย ปญโห, ‘อนฺตฺวา โลโก’ติ ฯ ‘อนฺตฺวา โลโก’ติ ฯ ‘อนฺตฺวา จ อนฺตฺวา จ โลโก’ติ ฯ ‘เนวอนฺตฺวา นานอนฺตฺวา โลโก’ติ ฯ
‘ตํ ชีวํ ตํ สรีรณฺิ’ติ ฯ ‘อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรณฺิ’ติ ฯ ‘โหติ ตถาคโต ปรี มรณฺา’ติ ฯ ‘น
โหติ ตถาคโต ปรี มรณฺา’ติ ฯ ‘โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรี มรณฺา’ติ ฯ ‘เนว โหติ
น น โหติ ตถาคโต ปรี มรณฺา’ติ จปณฺิโย ปญโห, อญฺ จปณฺิโย ปญโห ฯ

จปณฺิยปัญหาคือเป็นไหน ?

ปัญหาคือ โลกยังยืนหรือ เป็นปัญหาที่พึ่งพักไว้ ปัญหาคือ โลกไม่ยังยืนหรือ หรือว่า
ว่า โลกมีที่สุดหรือ หรือว่า โลกไม่มีที่สุดหรือ ว่า โลกมีที่สุดก็มี ไม่มีที่สุดก็มีหรือ ว่า โลกมี
ที่สุดก็ไม่ใช่ ไม่มีที่สุดก็ไม่ใช่หรือ ว่า ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้นหรือ ว่า ชีวะก็อย่างหนึ่ง สรีระ
ก็อย่างหนึ่งหรือ ว่า หลังจากตาย สัตว์จะมีอีกหรือ ว่า หลังจากตายสัตว์จะไม่มีอีกหรือ ว่า
หลังจากตายสัตว์จะมีอีกก็ใช่ ไม่มีอีกก็ใช่หรือ ว่า หลังจากตาย สัตว์จะมีอีกก็ไม่ใช่ ไม่มีอีก
ก็ไม่ใช่หรือ ดังนั้นเป็นต้น เป็นปัญหาที่พึ่งพักไว้ นี้ชื่อว่าจปณฺิยปัญหา

“ภควา มหาราช เถรสฺส มาลुकฺยปุตฺตสฺส ตํ จปนียํ ปญฺหํ น พฺยาภาสิ ๗ โส ปน ปญฺโห กิการณํ จปนีโย ? น ตสฺส ทีปนาย เหตุ วา การณํ วา อตฺถิ, ตสฺมา โส ปญฺโห จปนีโย ๗ นตฺถิ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ อการณมเหตุกํ คิรมุทึรณนฺ”ติ ๗

ขอถวายพระพร ปัญหาของท่านมาลुकยบุตรเถระนั้นเป็นรูปนัยปัญหา พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ตรัสพยากรณ์, ก็เพราะเหตุไรเล่า ปัญหานั้นเป็นปัญหาที่พึงพักไว้ ตอบว่า ก็เพราะเหตุหรือการณที่จะตรัสเฉลยปัญหานั้นไม่มี เพราะฉะนั้น ปัญหานั้นจึงเป็นปัญหาที่พึงพักไว้ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ทรงมีการเปล่งพระวาจาอย่างปราศจากเหตุ ปราศจากการณ์แล”

“สาธุ ภาเนเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมฺปฏฺฐิจฺจามี”ติ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำนี้เป็นอย่างนี้ ตามที่ท่านกล่าวมานี้”

อพฺยาการณิยปญฺโห ทฺติโย ๑

จยธฺพยาการณิยปญฺหาธฺออํ ๒

๓. มัจจุภายนาภายนปญฺห

๓. มัจจุภายนาภายนปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยความกลัวและไม่กลัวต่อความตาย

[๓] “ภาเนเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา ‘สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺทสฺส, สพฺเพ ภายนฺติ มัจฺจโน’ติ, ปุณ ภาณิตํ ‘อรหา สพฺพภยมตฺติกฺกนฺโต’ติ ๗ กิณฺนุ โข ภาเนเต นาคเสน อรหา ทณฺทภยา ตสฺติ, นฺริเย วา เนรยิกา สตฺตา ชลิตา กุถิตา ตตฺตา สนฺตตฺตา ตมฺหา ชลิตคฺคิชาลกา มหानฺริยา จวมาณา มัจฺจโน ภายนฺติ ๗ ยถิ ภาเนเต นาคเสน ภควตา ภาณิตํ ‘สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺทสฺส, สพฺเพ ภายนฺติ มัจฺจโน’ติ, เตเนหิ ‘อรหา สพฺพภยมตฺติกฺกนฺโต’ติ ยํ วจัน, ตํ มิจฺฉา ๗ ยถิ ภควตา ภาณิตํ ‘อรหา สพฺพภยมตฺติกฺกนฺโต’ติ, เตเนหิ ‘สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺทสฺส, สพฺเพ ภายนฺติ มัจฺจโน’ติ ตมฺปิ วจัน มิจฺฉา ๗ อยํ อุกฺโต โกฏฺโถ ปญฺโห ตวานุปรตฺโต, โส ตยา นฺิพฺพาหิตพฺโพ”ติ ๗

[๓] พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิต

ความข้อนี้นี้ว่า ‘สัตว์ทั้งปวงย่อมหวาดหวั่นแต่อาชญา สัตว์ทั้งปวงย่อมกลัวแต่ความตาย’
 ดังนี้ ยังตรัสต่อไปอีกว่า ‘พระอรหันต์เป็นผู้ล่วงความกลัวต่อทุกสิ่งทุกอย่างได้แล้ว’ ดังนี้
 พระคุณเจ้านาคเสน ผู้เป็นพระอรหันต์ยังคงหวาดหวั่นทันทภัยหรือหนอ อีกอย่างหนึ่ง สัตว์
 นรกในนรกผู้ถูกไฟนรกแผดเผาลุกโพล่ง หมกไหม้อยู่ กำลังเคลื่อนจากมหานรกที่เปลวไฟลุก
 โพล่งอยู่นั้น ยังกลัวต่อความตายอยู่อีกหรือหนอ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากพระผู้มีพระภาค
 เจ้าตรัสว่า ‘สัตว์ทั้งปวงย่อมหวาดหวั่นแต่อาชญา สัตว์ทั้งปวงย่อมกลัวแต่ความตาย’ ดังนี้ จริง
 ไชร์ ถ้าอย่างนั้น คำว่า ‘พระอรหันต์เป็นผู้ล่วงความกลัวต่อทุกสิ่งทุกอย่างได้แล้ว’ ดังนี้ ก็ต้อง
 เป็นคำพูดที่ผิด ถ้าหากว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ‘พระอรหันต์เป็นผู้ล่วงความกลัวต่อทุก
 สิ่งทุกอย่างได้แล้ว’ ดังนี้ จริง ไชร์ ถ้าอย่างนั้น คำว่า ‘สัตว์ทั้งปวงย่อมหวาดหวั่นแต่อาชญา
 สัตว์ทั้งปวงย่อมกลัวแต่ความตาย’ ดังนี้ ก็ต้องเป็นคำพูดที่ผิด ปัญหานี้มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่
 ท่านตามลำดับแล้ว ขอท่านพึงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“เนติ มหาราช วจัน ภควตา อรหุเต อุปาทาย ภณิตี ‘สพฺเพ ตสฺนฺติ ทณฺทสฺส,
 สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน’ติ ฯ จปิโต อรหา ตสฺมี วตฺตุสฺมี, สมฺหโต ภยเหตุ อรหโต ฯ ये
 เต มหาราช सदुता สกิลेसा, येसमज्ज ओमिदुता ओददानुทิจ्जि, ये ज सुखतुखेषु ओन्नता-
 वन्ता, ते उपาทाय भक्वता भणिति ‘सपुपे तसनुति तनुत्सुस, सपुपे भायनुति मज्जुโน’ति
 ५ ओरहतो महाराज सपुपคति ओपจ्जिनुना, โยनि วิทुत्तिता, ปฏิสนฺติ ओปหता, भकृता
 दासुका, समुहता सपुपवालया, समुจ्जिनुना सपुपसुขारा, हत्तु गुसलकुसल्ल, विहता ओविชुचा,
 ओपिच्छ विणुणाณ गत्तु, तत्तुणा सपुपกिलेसा, ओदिवदुता โลกธम्ममा, तसुमा ओरहा न तसति
 सपुपभायेहि ५

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร คำว่า ‘สัตว์ทั้งปวงย่อม
 หวาดหวั่นแต่อาชญา สัตว์ทั้งปวงย่อมกลัวแต่ความตาย’ ดังนี้ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ตรัส
 หมายถึงพระอรหันต์ด้วย ในเรื่องนั้น ต้องยกเว้นพระอรหันต์ เพราะพระอรหันต์ถอนเหตุแห่ง
 ความกลัวได้แล้ว ขอถวายพระพร บรรดาสัตว์ผู้มีกิเลสทั้งหลาย สัตว์เหล่าใด มีอัตตานุทิจฺจ
 ประมาณยิํ และสัตว์เหล่าใดเป็นผู้พัวพันและแพบลงในสุขและทุกข์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
 หมายถึงสัตว์เหล่านั้น ตรัสว่า ‘สัตว์ทั้งปวงย่อมหวาดหวั่นแต่อาชญา สัตว์ทั้งปวงย่อมกลัวแต่
 ความตาย’ ดังนี้ ขอถวายพระพร พระอรหันต์ตัดคติทั้งปวงได้แล้ว กำจัดกำเนิดได้แล้ว เพิก
 ปฏิสนธิได้แล้ว หักเชื้อครองเรือนได้แล้ว ถอนอาลัยในภพทั้งปวงได้แล้ว ทำลายสังขารทั้งปวงได้
 แล้ว ละกุศลและอกุศลได้แล้ว พรากอวิชาได้แล้ว ทำวิญญาณให้ไม่มีพิษได้แล้ว เผากิเลสทั้ง

ปวงได้แล้ว ก้าวล่วงโลกธรรมทั้งหลายได้แล้ว เพราะฉะนั้น พระอรหันต์ จึงไม่หวาดหวั่นภัย
ทั้งปวง

“อิธ มหาราช รมณโฆ จตุตารโ มหามตฺตา ภเวยฺยํ อนฺรุทฺธา ลทฺธยสา วิสุสาสิกา
จปีตา มหติ อีสฺสริเย จาเน ฯ อถ ราชา กิสมิณฺจิทเว กรณฺเีย สมฺบุปฺนเน ยาวตา
สกวชิเต สพุพฺพนสฺส อาณาเปยฺย ‘สพุเพว เม พลี กโรนฺตุ, สาเชถ ตุมฺเห จตุตารโ
มหามตฺตา ตํ กรณฺเียนฺ’ติ ฯ อปี นุ โข มหาราช เตสํ จตฺตุนฺนํ มหามตฺตานํ พลิกฺยา
สนฺดาโส อุปฺปชฺเชยฺยา”ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า พระราชาในโลกนี้ ทรงมีมหาอำมาตย์อยู่ ๔ คน ซึ่ง
เป็นองครักษ์ ได้รับพระราชทานยศ เป็นผู้สนิทสนมกับพระราชา พระราชาทรงตั้งไว้ใน
ตำแหน่งที่ยิ่งใหญ่ ต่อมา เมื่อมีกรณียกิจบางอย่างเกิดขึ้น พระราชาก็ทรงออกพระราชโองการ
ตรัสสั่งทุกคนเท่าที่มีในแคว้นแคว้นของพระองค์ว่า ทุกคนนั้นแหละจงทำพิธีกรรมแก่เรา ท่าน
มหาอำมาตย์ทั้ง ๔ ขอท่านจงจัดการทำกรณียกิจนั้นให้สำเร็จเถิด ดังนี้ ขอถวายพระพร
มหาอำมาตย์ทั้ง ๔ ท่านเหล่านั้น พึงเกิดความหวาดหวั่นภัยคือพิธีกรรมนั้นหรือไม่ ?

“น หิ ภาณฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่เกิดหรอก พระคุณเจ้า”

“เกน การณฺน มหาราช”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรถามว่า “เพราะเหตุไรหรือ มหาบพิตร ?”

“จปีตา เต ภาณฺเต รมณฺยา อุตฺตมฏฺฐจาเน, นตฺถิ เตสํ พลี, สมตฺติกฺกนฺตฺพลีโน เต
อวเสเส อุปาทาย รมณฺยา อาณาปีตํ ‘สพุเพว เม พลี กโรนฺตุ’ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า พวกอำมาตย์เหล่านั้น พระราชาทรงแต่งตั้งไว้ใน
ตำแหน่งที่สูงส่ง พิธีกรรมย่อมไม่มีแก่พวกอำมาตย์เหล่านั้น พวกเขาเป็นผู้ล่วงพ้นการทำพิธี
กรรม พระราชดำรัสรับสั่งหมายเอาพวกชนที่เหลือเหล่านั้นว่า ทุกคนที่เดียว จงทำพิธีกรรม
แก่เรา”

“เอวเมว โข มหาราช เนตํ วจฺนํ ภควตา อรหฺนฺเต อุปาทาย ภณฺติ, จปีโต อรหา
ตสฺมี วตฺตสฺมี, สมฺมุโตะ ภยเหตุ อรหฺโตะ, เย เต มหาราช สตฺตา สกิลฺลสา, เยสฺมจ
อริมตฺตา อตฺตานุทฺติจฺจ, เย จ สุขทุทฺทฺเชสฺส อุนฺนตาวนตา, เต อุปาทาย ภควตา ภณฺติ

‘สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺทสฺส, สพฺเพ ภาณฺติ มจฺจุโน’ติ ฯ ตสฺมา อรหํ น ตสฺติ
 สพฺพภายี’ติ ฯ

พระภาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระ
 ดำรัสนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ตรัสหมายเอาพระอรหันต์ด้วย ในเรื่องนั้น ต้องยกเว้นพระ
 อรหันต์ เพราะพระอรหันต์ถอนเหตุแห่งความกลัวได้แล้ว ขอถวายพระพร บรรดาสัตว์ผู้มี
 กิเลสทั้งหลาย สัตว์เหล่าใดมีอัตตานุทิฎฐิประมาณยิ่ง และสัตว์เหล่าใดเป็นผู้พัวพันและแพลง
 ในสุขและทุกข์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาสัตว์เหล่านั้น ตรัสว่า ‘สัตว์ทั้งปวงย่อม
 หวาดหวั่นแต่อาชญา สัตว์ทั้งปวง ย่อมกลัวแต่ความตาย’ ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระอรหันต์จึงไม่
 หวาดหวั่นภัยทั้งปวง”

“เนตํ ภาณฺเต นาคเสน วจฺนี สวสเสสฺ, นีรวเสสวจฺนเมตํ ‘สพฺเพ’ติ ฯ ตตฺถ เม อุตฺตริ
 การณํ พุรุหิ ตํ วจฺนี ปตฺติฏฺฐาเปตฺนุ’ติ ฯ

พระเจ้ามีลินทร์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระดำรัสที่ตรัสไว้นี้ ไม่ใช่พระดำรัสที่ยัง
 ไม่มีส่วนเหลือ พระดำรัสว่า สัตว์ทั้งปวงนี้ เป็นพระดำรัสที่หาส่วนเหลือมิได้ ขอท่านจงบอก
 เหตุใดในพระดำรัสที่ตรัสไว้ นั้นแกโยมให้ยิ่งอีกหน่อยเถิด ขอจงอธิบายพระดำรัสที่ตรัสไว้ นั้น ให้
 หนักแน่นเถิด

“อิธ มหาราช คามเม คามสฺสามิโก อาณํปกํ อาณํเปยฺย ‘เอหิ โภ อาณํปก,
 ยาวตา คามเอ คามิกา, เต สพฺเพ สึขมิ มม สนฺติเก สนฺนิปาเตหิ’ติ ฯ โส ‘สาธุ สามิ’ติ
 สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา คามมชฺฉเม จตฺวา ดิกฺขตฺตํ สทฺทมณฺุสฺสาเวยฺย ‘ยาวตา คามเอ คามิกา, เต
 สพฺเพ สึขมิ สึขมิ สามิโน สนฺติเก สนฺนิปตฺนตฺตู’ติ ฯ ตโต เต คามิกา อาณํปกสฺส วจฺเนน
 ตฺริตฺตฺริตา สนฺนิปตฺติตฺวา คามสฺสามิกสฺส อาโรเจนฺติ ‘สนฺนิปตฺติตา สามิ สพฺเพ คามิกา, ยํ
 เต กรณียํ, ตํ กโรหิ’ติ ฯ อิติ โส มหาราช คามสฺสามิโก กุฎฺฐิปรึเส สนฺนิปาเตนฺโต สพฺเพ
 คามิเก อาณํเปติ, เต จ อาณตฺตนา น สพฺเพ สนฺนิปตฺนตฺติ, กุฎฺฐิปรึสาเยว สนฺนิปตฺนตฺติ,
 ‘เอตฺตกาเยว เม คามิกา’ติ คามสฺสามิโก จ ตถา สมฺปฏฺิจฺฉิตฺติ, อญฺเฆ พหุตรํ อนาคตา
 อิตฺติปรึสา ทาสิทาสา ภตฺกา กมฺมกรํ คามิกา คิลานา โคมหีสา อเชพฺภา สุวานา, เย
 อนาคตา, สพฺเพ เต อคณฺิตา, กุฎฺฐิปรึสาเยว อุปาทาย อาณํปิตฺตตฺตา ‘สพฺเพ สนฺนิปตฺนตฺตู’ติ
 ฯ เอวเมว โข มหาราช เนตํ วจฺนี ภควตา อรหฺนฺเต อุปาทาย ภณฺตี, จปิโต อรหํ ตสฺมิ
 วตฺตสฺมิ, สมฺมฺหโต ภัยเหตุ อรฺหโต, เย เต มหาราช สตฺตนา สกิลเสสา, เยสญฺจ อหิมตฺตนา
 อตฺตานุทิฎฺฐิ, เย จ สุขทุกฺเขสุ อุณฺนตฺวานตา, เต อุปาทาย ภควตา ภณฺตี ‘สพฺเพ

ตสนฺติ ทณฺทสฺส, สพุเพ ภาณฺติ มจฺจุโน’ติ ฯ ตสฺมา อรหา น ตสฺติ สพุภเยหิ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร นายบ้านเป็นใหญ่ในหมู่บ้าน ฟังสั่งบ่าว ผู้ประกาศคำสั่งว่า นายผู้ประกาศคำสั่ง เธอจงไปบอกลูกบ้านทุกคนเท่าที่มีอยู่ในหมู่บ้าน ให้ รีบไปประชุมกันที่สำนักงานของฉันโดยเร็วเถิด บ่าวผู้ประกาศคำสั่งรับคำสั่งว่า ครับ นายท่าน ดั่งนี้แล้ว ก็ไปยืนอยู่กลางหมู่บ้าน เปล่งเสียงให้ได้ยินถึง ๓ ครั้งว่า ลูกบ้านทุกคนเท่าที่มีอยู่ใน หมู่บ้าน ขอจงไปประชุมกันที่สำนักงานของนายท่านโดยเร็วเถิด ต่อจากนั้นไป พอเวลลูก บ้านเหล่านั้นรีบไปประชุมกันที่สำนักงานของนายบ้านตามคำของบ่าวผู้ประกาศคำสั่งแล้วก็ แจ้งแก่นายบ้านว่า นายท่าน ลูกบ้านทุกคนประชุมกันแล้ว ขอท่านจงทำกิจที่ควรทำเถิด ดั่งนี้ ขอถวายพระพร ก็เป็นอันว่า นายบ้านผู้นั้นได้สั่งลูกบ้านที่เป็นชายในเรือนทุกคนให้มาประชุม ก็ลูกบ้านทั้งหลายเหล่านั้น พอถูกสั่งแล้ว ก็มาประชุมทุกคนไม่ เฉพาะพวกผู้ชายในเรือน เท่านั้นที่มาประชุม และนายบ้าน ก็ยอมรับตามนั้นว่า ลูกบ้านของเรา ก็มีเพียงเท่านั้น หญิง ชาย ทาสหญิง ทาสชาย ลูกจ้าง กรรมกร คนเจ็บซึ่งเป็นลูกบ้านคนอื่น ๆ ตลอดจนโค กระบือ แพะ สุนัข ที่มีได้มาประชุม นั้น มีจำนวนมากกว่า นายบ้านมิได้นับเอา คนที่ไม่ได้มาทุกคน เหล่านั้นด้วย เพราะเหตุที่สั่งว่า ทุกคนจงมาประชุม นั้น หมายถึงเฉพาะพวกผู้ชายในเรือน เท่านั้น ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระดำรัสนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ ทรงหมายเอาพระอรหันต์ด้วย ในเรื่องนั้นต้องยกเว้นพระอรหันต์ เพราะพระอรหันต์ถอนเหตุ แห่งความกลัวได้แล้ว ขอถวายพระพร บรรดาสัตว์ผู้มีกิเลสทั้งหลาย สัตว์เหล่าใดมีอัตตานุ ทัศนวิประมาณยัง และสัตว์เหล่าใดเป็นผู้ฟูขึ้นและแพบลงในสุขและทุกข์ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายเอาสัตว์เหล่านั้น ตรัสว่า ‘สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ย่อมหวาดหวั่นแต่อาชญา สัตว์ทั้ง ปวงย่อมกลัวแต่ความตาย’ ดั่งนี้ เพราะฉะนั้น พระอรหันต์จึงไม่หวาดหวั่นต่อภัยทั้งปวง

“อตฺถิ มหาราช สวเสสฺส วจฺนํ สวเสโส อตุโถ, อตฺถิ สวเสสฺส วจฺนํ นีรวเสโส อตุโถ, อตฺถิ นีรวเสสฺส วจฺนํ สวเสโส อตุโถ, อตฺถิ นีรวเสสฺส วจฺนํ นีรวเสโส อตุโถ ฯ เตน เตน อตุโถ สมปฏฺฐิจฺฉิตพุโพ ฯ

ขอถวายพระพร คำพูดส่วนเหลือ อรรถมีส่วนเหลือก็มีอยู่ คำพูดมีส่วนเหลือ แต่อรรถ หาส่วนเหลือมิได้ ก็มีอยู่ คำพูดหาส่วนเหลือมิได้ แต่อรรถมีส่วนเหลือก็มีอยู่ คำพูดหาส่วน เหลือมิได้ อรรถก็หาส่วนเหลือมิได้ ก็มีอยู่ บัณฑิตพึงรับรองอรรถได้เพราะเหตุนี้ ๆ

“ปญฺจวิเชหิ มหาราช การณฺเห อตุโถ สมปฏฺฐิจฺฉิตพุโพ อาหจฺจปเทน รเสน อาจฺริย- วเสน อธิปฺปายา การณฺตุตฺตริยตาย ฯ เอตฺถ หิ อาหจฺจปทฺตฺติ สุตฺตํ อธิปฺเปตํ ฯ รโสติ

สุตตานุโลม ๙ อาจารย์วโสติ อาจารย์วาโท ๙ อธิปฺปาโยติ อตฺตโน มติ ๙ การณฺตุตฺตริยตาติ
อิเมหิ จตฺตฺติ สเมนฺตํ การณํ ๙ อิเมหิ โข มหาราช ปณฺจฺหิ การณฺเหหิ อตฺเถ
สมฺปฏฺฐิจฺฉิตฺตฺตฺตฺต ๙ เอเวเมโส ปณฺโห สุวฺนิจฺฉิตฺโต โหตี”ติ ๙

ขอถวายพระพร บัณฑิตพึงรับรองอรรถได้โดยเหตุ ๕ อย่าง คือ

๑. โดยอาหัจจบท
๒. โดยรส
๓. โดยอาจารย์วังสะ
๔. โดยอธิบาย
๕. โดยการณฺตุตฺตริยตา

ในบรรดาเหตุ ๕ อย่างนั้น พระสูตรท่านประสงค์ว่าเป็นอาหัจจบท

คำพูดอนุโลมตามพระสูตร ชื่อวารส
วาตะของอาจารย์ ชื่อว่าอาจารย์วังสะ
มติของตน ชื่อว่าอธิบาย

เหตุที่ใช้อ้างเหมาะสมด้วยเหตุ ๔ อย่างเหล่านี้ ชื่อว่าการณฺตุตฺตริยตา

ขอถวายพระพรมหาบพิตร บัณฑิตพึงรับรองอรรถได้ด้วยเหตุ ๕ อย่างเหล่านี้แล
ปัญหานี้ ชื่อว่าเป็นอันได้รับการวินิจฉัยดีแล้ว ด้วยประการฉะนี้”

“โหตุ ฆนฺเต นาคเสน ตถา ตํ สมฺปฏฺฐิจฺฉามิ ๙ จปิโต โหตุ อรหา ตสฺมี วตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
ตสนฺตฺต อวเสสา สตฺตฺตา, นิริเย ปน เทรยิกา สตฺตฺตา ทุกฺขา ติปฺพา กฏฺฐกา เวทนา
เวทยมาณา ชลิตฺต
รฺรณฺณการฺรณฺณกฺกทิตฺต
ติพฺพทูกฺขาภิภูตา อตฺตาณา อสรณฺนา อสรณฺณฺภูตา อนปฺปโสกาตฺตรา อนตฺติมปฺจฉิมคตฺติกา
เอกนฺต
อฺกนฺต
สฺสิพิพิตฺต
จวมาณา มจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
กายนฺต

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน โยมก็ยอมรับคำนั้นตามที่ท่านกล่าวมานั้น
ข้อที่สัตว์ทั้งหลายที่เหลือ จึงสะดุ้งกลัวในเรื่องนั้น ต้องยกเว้นพระอรหันต์ ก็แต่ว่า พวกสัตว์
นรกทั้งหลายผู้แสวงทุกข์เวทนาใกล้แข็งเผ็ดร้อนอยู่ในนรก มีอวัยวะใหญ่หน้อยทั้งปวงถูกไฟ
เผาถูกโพล่ง มีหน้าชุ่มด้วยน้ำตา ร้องให้ คร่ำครวญ บ่นเพ้ออยู่อย่างน่าสงสาร มีทุกข์แรงกล้า
เหมือนทนถูกครอบงำ ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่พึ่ง เป็นผู้ที่สิ่งอื่นไม่อาจเป็นที่พึ่งให้ได้ มีความ

เศร้าโคกอาตุรมิไชน้อย มีคติตำทรามเป็นที่สุด บ่ายหน้าไปหาความเศร้าโคกโดยส่วนเดียว ถูกไฟแผดเผาร้อนนกล้าโหดร้าย เปล่งเสียงดังฟังแล้วทำให้เกิดความสยดสยองน่ากลัว มีเปลวไฟ ๖ อย่างติดประสานเป็นพวงอยู่ เปล่งเปลวไฟร้อนนกล้าแผ่ไปตลอดที่ ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ เมื่อเคลื่อนจากมหานครร้อนทารุณ ก็ยังกลัวความตายอีกหรือ ?”

“อาม มหาราช”ติ ๗

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ใช่ มหาบพิตร”

“นุ ฆนเต นาคเสน นิรโย เอกนุตทุกุขเวหนโย, กิสฺส ปน เต เนรยิกา สตุตา เอกนุตทุกุขเวหนียา นิรยา จวมานา มจฺจุโน ภายนฺติ, กิสฺส นิรเย รมนฺตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน นรกรเป็นคติที่ต้องเสวยแต่ทุกข์โดยส่วนเดียวเท่านั้น มิใช่หรือ เพราะเหตุอะไร พวกสัตว์นรกเหล่านั้น เมื่อจะเคลื่อนจากนรก ซึ่งเป็นคติที่ต้องเสวยแต่ทุกข์โดยส่วนเดียว จึงยังกลัวตายแล้ว ยังรีบนรรมย์ในนรกอยู่เพราะเหตุอะไร ?”

“น เต มหาราช เนรยิกา สตุตา นิรเย รมนฺตี, มุญฺจิตุกามา ว เต นิรยา ๗ มรณฺสฺเสว โส มหาราช อานุภาโว, เยน เตสํ สนฺดาโส อฺปฺปชฺชตี”ติ ๗

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พวกสัตว์นรกเหล่านั้น หารีบนรรมย์ในนรกไม่ พวกสัตว์นรกเหล่านั้นมีแต่ความต้องการจะพ้นจากนรก ขอถวายพระพร ความตายมีอานุภาพ เป็นเหตุให้สัตว์นรกเหล่านั้นเกิดความสะดุ้งกลัว”

“เอตํ โข ฆนเต นาคเสน น สทฺทหามิ, ยํ มุจฺจิตุกามา น จุตฺติยา สนฺดาโส อฺปฺปชฺชตีติ, หาสนียํ ฆนเต นาคเสน ตํ จานํ, ยํ เต ปตฺถิตํ ลภานฺติ, การณฺน มํ สญฺญาเปหิ”ติ ๗

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ข้อที่ว่าสัตว์นรกผู้ต้องการจะพ้นจากนรก ยังเกิดความสะดุ้งกลัวต่อการเคลื่อนนี้ โยมไม่เชื่อหรือ พระคุณเจ้านาคเสน ข้อที่สัตว์นรกได้ ตามความปรารถนานั้น เป็นฐานะที่น่าขัน ขอท่านจงช่วยทำให้โยมเข้าใจด้วยเหตุผลเถิด”

“มรณฺนฺติ โข มหาราช เอตํ อทฺทฺจสฺสจฺจานํ ตาสนียภูจฺจานํ, เอตฺถายํ ชโน ตสฺส จ อฺพฺพิชฺชตี จ ๗ โย จ มหาราช กณฺหสฺปฺปสฺส ภายติ, โส มรณฺสฺส ภายนฺโต กณฺหสฺปฺปสฺส ภายติ ๗ โย จ หตฺถิสฺส ภายติ...เป.... สีหสฺส...เป.... พยคฺขสฺส...เป.... ทิปฺปสฺส...เป.... อจฺจนฺสฺส...เป.... ตฺรจฺจนฺสฺส...เป.... มหีสฺส...เป.... ควยสฺส...เป.... อคฺคิสฺส...เป....

อุทกสฺส...เป... ชาณฺกสฺส...เป... กณฺฏกสฺส ภายติ ๕ โย จ สตุติยา ภายติ, โส มรณสฺส ภายนฺโต สตุติยา ภายติ ๕ มรณสฺเสว โส มหาราช สรสสภาวเตโช, ตสฺส สรสสภาวเตเชน สกิลเสา สตุตา มรณสฺส ตสนฺติ ภายนฺติ, มุจฺจิตฺตุมปิ มหาราช เนรยิกา สตุตา มรณสฺส ตสนฺติ ภายนฺติ ๕

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ขึ้นชื่อว่าความตายนั้น เป็นฐานะที่หน้า สะดุ้งกลัวสำหรับสัตว์ทั้งหลายผู้ยังไม่เห็นสัจจะ คนเรานี้ ย่อมหวาดหวั่นพรันพรึงในความตาย นี้ ขอถวายพระพร ก็ผู้ใดกลัวงูเห่า ผู้นั้นกลัวตาย จึงกลัวงูเห่า ผู้ใดกลัวช้าง ... กลัวราชสีห์ ... กลัวเสือโคร่ง ... กลัวเสือเหลือง ... กลัวหมี ... กลัวหมาป่า ... กลัวกระบือ ... กลัวโคลาน ... กลัวไฟ ... กลัวน้ำ ... กลัวตอ ... กลัวหนาม ... และผู้ใดกลัวหอกหลาว ผู้นั้นกลัวตาย จึงกลัว หอกหลาว ขอถวายพระพร ข้อนี้เป็นเดชานุกาพอันเป็นสภาวะพร้อมทั้งรสของความตาย นั้นแหละ เพราะเดชานุกาพอันเป็นสภาวะพร้อมทั้งรสของความตายนั้น สัตว์ผู้มีกิเลสทั้งหลายจึงสะดุ้งกลัวแต่ความตาย ขอถวายพระพร สัตว์นรกทั้งหลาย แม้ประสงค์จะพ้น (จากทุกข์) ย่อมสะดุ้งกลัวแต่ความตาย

“อิธ มหาราช ปุริสสฺส กาเย เมโท คณฺจึ อุปฺปชฺเชยฺย ๕ โส เตน โรเคน ทุกฺขิโต อุปฺททวา ปริมุจฺจิตฺตุมปิ ภิสกฺกํ สลฺลทตฺตํ อามนฺตาเปยฺย ๕ ตสฺส วจฺนํ โส ภิสกฺโก สลฺลทตฺโต สมฺปฏฺิจฺจิตฺวา ตสฺส โรคสฺส อุทฺตรณาย อุปฺกรณํ อุปฺฏฺจาเปยฺย, สตุถกํ ติชิณฺ กเรยฺย, ยมกสลากา อคฺคิมฺหิ ปกฺขิเปยฺย, ขารลวณฺ นิสทาย ปิสายเปยฺย, อปี นุ โข มหาราช ตสฺส อาตุรสฺส ติชิณฺสตุถกฺจฺเจทเนน ยมกสลากาทเนน ขารโลณฺปปเวสเนน ตาโส อุปฺปชฺเชยฺยา”ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษบางคนในโลกนี้มีต่อมไขมันในร่างกายวม เป็นต่อมฝีขึ้น เขาเป็นทุกข์เพราะโรคนี้ มีความประสงค์จะพ้นจากอันตราย จึงไปเชิญหมอ ผ่าตัดมา หมอผ่าตัดรับคำเชิญของเขาแล้ว ก็จัดเตรียมอุปกรณ์สำหรับการถอนโรคนี้ ลับมีด ผ่าตัดให้คม เอาคีมลนไฟไว้ บดยาชะล้างแผลไว้ ขอถวายพระพร คนไข้กำลังย่ำแย่อยู่นั้น ฟังเกิดความสะดุ้งกลัว (ต่อทุกขเวทนา) เพราะการผ่าตัดด้วยมีดคม เพราะการทำแผลให้ใหม่ ด้วยคีม เพราะการใส่ยาชะล้างแผลขึ้นบ้างหรือไม่หนอ ?”

“อาม ภานฺเต”ติ ๕

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า”

“อิติ มหาราช ตสฺส อาตุรฺสฺส โรคา มุจฺจิตฺตํ กามสฺสาปิ เวทนาภยา สนฺดาโส
อุปฺปชฺชติ ฯ เอวเมว โข มหาราช นิริยา มุจฺจิตฺตํ กามมฺปิ เนรยิกานํ สุตฺตานิ มรณภยา
สนฺดาโส อุปฺปชฺชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เป็นอันว่า คนไข้ผู้กำลังย่ำแย่อยู่นั้น
แม้ว่าต้องการจะพ้นไปจากโรค ก็ยังเกิดความสะดุ้งกลัวภัยจากเวทนา ขอถวายพระพร ข้อนี้มี
อุปมาฉันใด พวกสัตว์นรกทั้งหลาย แม้ที่ต้องการจะพ้นไปจากนรก ก็ยังเกิดความสะดุ้งกลัว
มรณภัย ฉะนั้นเหมือนกัน”

“อิธ มหาราช ปุริโส อิสฺสราปราชิกโก พทฺโธ สงฺขลิกพฺนฺธเนน คพฺเภ ปกฺขิตฺโต
ปริมุจฺจิตฺตํ อสฺส, ตเมเนฺ โส อิสฺสโร โมเจตฺตํ ปกฺโกสาเปยฺย ฯ อปิ นุ โข มหาราช
ตสฺส อิสฺสราปราชิกสฺส ปุริสสฺส ‘กตฺโทโส อหนฺ’ติ ชานนฺตสฺส อิสฺสรทสฺสเนน สนฺดาโส
อุปฺปชฺชเยยฺยา”ติ ?

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า บุรุษบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีความผิด
ในท่านผู้เป็นใหญ่ พอถูกล่ามด้วยโซ่ตรวน ถูกขังไว้ในห้องขังแล้ว ก็พึงเป็นผู้ต้องการจะพ้นไป
ท่านผู้เป็นใหญ่นั้น ก็ต้องการจะปล่อย จึงให้เรียกเขามา ขอถวายพระพร บุรุษผู้มีความผิดใน
ท่านผู้เป็นใหญ่ ผู้รู้ถือว่า เราได้ทำความผิดไว้ ดังนี้ นั้นก็จะเกิดความสะดุ้งกลัวต่อภัยคือท่านผู้
เป็นใหญ่หรือไม่ ?”

“อาม ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า”

“อิติ มหาราช ตสฺส อิสฺสราปราชิกสฺส ปุริสสฺส ปริมุจฺจิตฺตํ กามสฺสาปิ อิสฺสรภยา
สนฺดาโส อุปฺปชฺชติ ฯ เอวเมว โข มหาราช นิริยา มุจฺจิตฺตํ กามมฺปิ เนรยิกานํ สุตฺตานิ
มรณภยา สนฺดาโส อุปฺปชฺชติ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เป็นอันว่า บุรุษผู้มีความผิดในท่านผู้
เป็นใหญ่นั้น แม้ที่ต้องการจะพ้นไป ก็ยังเกิดความสะดุ้งกลัวภัยจากท่านผู้เป็นใหญ่ ขอถวาย
พระพร ข้อนี้มีอุปมาฉันใด พวกสัตว์นรกทั้งหลาย แม้ที่ต้องการจะพ้นไปจากนรก ก็ยังเกิด
ความสะดุ้งกลัวมรณภัย ฉะนั้นเหมือนกัน”

“อปรมฺปิ ภนฺเต อุตฺตริ การณํ พุรุหิ, เยนาหํ การเณน โอบกฺเปยฺยนฺ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ขอท่านจงช่วยบอกเหตุผลที่ยิ่งขึ้นไปแม้อย่างอื่น

ซึ่งเป็นเหตุผลที่ทำให้โยมปลงใจเชื่อได้เกิด”

“อิธ มหาราช ปุริโส ทฏฺฐวิเสน อาสีวิเสน ทฏฺฐโจ ภเวยฺย, โส เตน วิสิวิกาเรน ปเตยฺย อุปฺปเตยฺย วฏฺฐเวยฺย ปวฏฺฐเวยฺย, อถณฺตโร ปุริโส พลวณฺเตน มนฺตปเทน ตํ ทฏฺฐวิสํ อาสีวิสํ อาเนตฺวา ตํ ทฏฺฐวิสํ ปจฺจาจมาเปยฺย, อปี นุ โข มหาราช ตสฺส วิสคตสฺส ปุริสสฺส ตสฺมี ทฏฺฐวิเส สปะเป โสตุถิเหตุ อุปคจฺจนฺเต สนฺตาโส อุปฺปชฺชชฺชเยฯ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร บุรุษบางคนในโลกนี้ถูกงูพิษกัดเอา เพราะพิษที่แพร่กระจายไปนั้น เขาจึงล้มลุกเกลือกอยู่ไปมา ลำดับนั้น บุรุษอีกคนหนึ่ง ด้วย บทมนต์ที่มีพลัง ชักนางงูพิษตัวนั้นมา บังคับให้ดูดพิษที่รอยกัดนั้นกลับคืนไป ขอถวายพระพร บุรุษผู้มีพิษงูซึ่มซาบอยู่นั้น เมื่องูพิษที่กัดนั้นเลื้อยเข้ามาใกล้ เพราะเหตุจะสร้างความสวัสดิ์ให้ จะพึงเกิดความสะดุ้งกลัวขึ้นมาบ้างหรือไม่หนอ ?”

“อาม ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า”

อิติ มหาราช ตถารูเป อหิมหิ โสตุถิเหตุปิ อุปคจฺจนฺเต ตสฺส สนฺตาโส อุปฺปชฺชชฺชติ ฯ เอวเมว โข มหาราช นิริยา มุจฺจิตฺตูกามาปิ เนรยิกานํ สตุตฺตานํ มรณภยา สนฺตาโส อุปฺปชฺชชฺชติ ฯ อนิฏฺฐํ มหาราช สพฺพสตุตฺตานํ มรณํ, ตสฺมา เนรยิกา สตุตฺตา นิริยา ปริมุจฺจิตฺตูกามาปิ มจฺจโน ภาณนฺตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เป็นอันว่า เมื่องูเห็นปานนั้นเลื้อยเข้ามาใกล้ เพราะเหตุจะสร้างความสวัสดิ์ให้ บุรุษผู้นั้นยังเกิดความสะดุ้งกลัวได้ ข้อนี้อุปมาฉันใด พวกสัตว์นรกทั้งหลาย แม้ว่าการจะพ้นไปจากนรก ก็ยังเกิดความสะดุ้งกลัวต่อมรณภัย ฉะนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร ความตายไม่เป็นที่น่าปรารถนาสำหรับสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง เพราะฉะนั้น พวกสัตว์นรก แม้ว่าการจะพ้นไปจากนรก ก็ยังกลัวตาย”

“สาธู ภนฺเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมฺปฏฺฐิจฺฉามิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำพูดนี้เป็นอย่างนี้ ตามที่ท่านกล่าวมาแล้วดังนี้”

มจฺจุภยาณภายนปฺปญฺโท ตติโย ฯ

จบัมฺจฺจุภยาณภายนปฺปญฺหาชฺชอที ๓

๔. มัจจุปาสมุตติปัญหา

๔. มัจจุปาสมุตติปัญหา

ปัญหาว่าด้วยความหลุดพ้นจากบ่วงแห่งความตาย

[๔] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมเปตํ ภควตา -

“น อนฺตลิกฺเข น สมฺพุทธมชฺเฌ

น ปพฺพตานิ วิวรํ ปวิสฺส

น วิชชตี โส ชคตฺตฺตฺปเทโส

ยตฺถภูจฺจิตฺ มุจฺเจยฺย มัจจุปาสา”ติ ฯ

[๔] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความ
ข้อนี้ไว้ว่า

“บุคคลหนีเข้าไปในอากาศ ก็ไม่พ้นจากบ่วงแห่งความตาย หนี
เข้าไปยังกลางมหาสมุทร ก็ไม่พ้นจากบ่วงแห่งความตาย หนี
เข้าไปยังชอกเขา ก็ไม่พ้นจากบ่วงแห่งความตาย เขาดำรงอยู่
ในภูมิประเทศใดแล้ว จะพึงพ้นจากบ่วงแห่งความตายได้ ภูมิ-
ประเทศนั้น หามีไม่” ดังนี้แล้ว

“ปุณ ภควตา ปริตฺตฺตา จ อุทฺทิกฺกฺจา ฯ เสยฺยถิทํ, รตนฺสฺสุดตํ เมตฺตฺสฺสุดตํ ขนฺธปริตฺตํ
โมรปริตฺตํ ฐชคฺคปริตฺตํ อาภฺวานาภฺยิปริตฺตํ อํกุสิมฺมาลปริตฺตํ ฯ ยถิ ภนฺเต นาคเสน
อากาศคโตปิ สมฺพุทธมชฺเฌคโตปิ ปาสาทกฺกุสิเลณคฺหาปพฺการทริฟิลคิริวิวรปพฺพตฺนฺตรคโตปิ
น มุจฺจติ มัจจุปาสา, เตนหิ ปริตฺตกมฺมํ มิจฺฉา ฯ ยถิ ปริตฺตกรเณน มัจจุปาสา ปริมุตฺติ
ภาวติ, เตนหิ ‘น อนฺตลิกฺเข...เป.... มัจจุปาสา’ติ ตมฺปิ วจฺนํ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต
โกภฺภิโก ปญฺโห คณฺฐิตฺตฺปิ คณฺฐิตโร ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ’ติ ฯ

ก็ยังทรงแสดงพระปริตรทั้งหลายไว้อีก คือ รัตนสูตร เมตตาสสูตร ขันธปริตร โมรปริตร
ฐชคคปริตร อาภวานาภยิปริตร อังคูลิมาลปริตร พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า บุคคลแม้ไปใน
อากาศแล้ว แม้ไปกลางมหาสมุทรแล้ว แม้ไปในปราสาท กุฎีที่เร้นลับ ถ้า เจื้อมเขา โปรง ชอก
เขา ที่ระหว่างภูเขาแล้ว ก็ยังพ้นจากบ่วงแห่งความตายมิได้ไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น การเจริญพระ
ปริตร ก็เป็นทางทำที่ไม่ถูกต้อง ถ้าหากว่าจะมีอันพ้นจากบ่วงแห่งความตาย ด้วยการเจริญ
พระปริตรได้จริง ถ้าอย่างนั้น พระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า บุคคลหนีเข้าไปในอากาศ ก็ไม่พ้นจากบ่วง

แห่งความตาย ฯลฯ เขาดำรงอยู่ในภูมิประเทศใดแล้ว จะพึงพ้นจากบ่วงแห่งความตายได้ ภูมิประเทศนั้น หามีไม่ ดังนี้ ก็เป็นคำพูดที่ผิด ปัญหานี้มี ๒ เงื่อน เป็นปมเสียยิ่งกว่าปม ตกถึงแก่ท่านโดยลำดับแล้ว ขอท่านพึงคลี่คลายปัญหานี้เถิด”

“ภาสิตมเปตัง มหาราช ภควตา ‘น อนุตถิกเข...เป.... มจจุปาสา’ติ, ปริตตะ จ ภควตา อุทฺธิภูจฺจา, ตณฺจ ปน สาวเสสายุกฺสฺส วยสมฺปนฺนสฺส อเปตกมฺมารณสฺส, นตฺถิ มหาราช, ชีณายุกฺสฺส จิตฺติยา กิริยา วา อุปกุกโก วา ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถามถึงความข้อนี้ว่า บุคคลหนีเข้าไปในอากาศ ฯลฯ พ้นจากบ่วงแห่งความตายได้ ภูมิประเทศนั้น หามีไม่ ดังนี้ไว้จริง และพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสพระปริตทั้งหลายไว้จริง แต่ว่า ข้อนั้นตรัสไว้สำหรับบุคคลผู้ยังมีอายุเหลืออยู่ ยังมีวัยสมบูรณ์ ปราศจากกัมมวารณเท่า่นั้น สำหรับคนสิ้นอายุแล้ว กิจที่ต้องทำ หรือความพยายามเพื่อความดำรงอยู่ (แห่งชีวิต) หามีไม่

“ยถา มหาราช มตฺสฺส รุกฺขสฺส สุกฺขสฺส โกพาปสฺส นิสนฺเนหสฺส อุปฺรทฺธชีวิตสฺส คตายุสฺสขารสฺส กุมฺภสฺสทฺสเสนปี อุทฺเท อากิรฺนฺเต อลฺลตฺตํ วา ปลฺลวิตฺทริตฺถาโว วา น ภเวยฺย ฯ เอวเมว โข มหาราช เกสฺซชฺชปริตฺตกมฺเมน นตฺถิ ชีณายุกฺสฺส จิตฺติยา กิริยา วา อุปกุกโก วา, ยานิ ตานิ มหาราช มหิยา โอสฺธานิ เกสฺซชฺชานิ, ตานิปี ชีณายุกฺสฺส อภิจฺจกรานิ ภวนฺติ ฯ สาวเสสายุกํ มหาราช วยสมฺปนฺนํ อเปตกมฺมารณํ ปริตฺตํ รุกฺขติ โคเปติ, ตสฺสตฺถาย ภควตา ปริตฺตา อุทฺธิภูจฺจา ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ต้นไม้ที่ตายแล้ว แห้งผุแล้ว ไม่มียางแล้ว ชีวิตดับแล้ว ปราศจากอายุสังขารแล้ว เมื่อบุคคลเอาน้ำมารดถึงพื้นหม้อ ก็หากลับสดเขียวหรือผลิใบแตกหน่อขึ้นมาได้อีกไม่ ฉะนั้นใด ขอถวายพระพร สำหรับคนที่สิ้นอายุแล้ว กิจที่ควรทำ หรือความพยายามเพื่อดำรง (ชีวิต) ด้วยยา หรือพระปริตร หามีไม่ ฉะนั้นนั้น ขอถวายพระพร โอสถที่เป็นยาบนแผ่นดินเหล่านั้นเหล่านี้ไม่มีอยู่ สำหรับคนที่สิ้นอายุแล้ว กิจที่ควรทำด้วยโอสถที่เป็นยาแม้เหล่านั้น ย่อมไม่มี ขอถวายพระพร พระปริตรจะรักษาคุ้มครองก็เฉพาะผู้ที่ยังมีอายุเหลืออยู่ ยังมีวัยสมบูรณ์ ปราศจากกัมมวารณ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระปริตรไว้ ก็เพื่อประโยชน์แก่คนพวกนั้น

“ยถา มหาราช กสฺสโก ปริปกฺเก ธญฺเณ มเต สสฺสนาเพ อุกทปฺปเวสนํ วาเรยฺย, ยํ ปน สสฺสํ ตรฺกนํ เมฆสนฺนิภํ วยสมฺปนฺนํ, ตํ อุกทวฑฺฒินิยา วฑฺฒติ ฯ เอวเมว โข มหาราช ขีณายุกสฺส เกสชฺชปริตฺตกิริยา จปิตา ปฏิกฺขิตฺตา, เย ปน เต มนุสฺสา สวาเสสายุกา วยสมฺปนฺนา, เตสํ อตฺถาย ปริตฺตเกสชฺชานิ ภณิตานิ, เต ปริตฺตเกสชฺเชหิ วฑฺฒนฺตี”ติ ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า เมื่อข้าวแก่หอมแล้ว ต้นข้าวก็ตายไป ชานาพืง กั้นน้ำไม่ให้ไหลเข้าไป ส่วนข้าวกล้าที่ยังอ่อนอยู่ อาศัยเมฆฝน มีวิยสมบรูณ์ ย่อมงอกงาม เติบโตได้ด้วยการเพิ่มน้ำให้ ฉนใด สำหรับผู้ที่สิ้นอายุแล้ว ก็เป็นอันต้องยกเว้น ต้องบอกปิด การใช้ยา หรือการเจริญพระปริตร ส่วนว่า คนเหล่าใดที่ยังมีอายุเหลืออยู่ ยังมีวิยสมบรูณ์อยู่ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระปริตรและยาไว้ ก็เพื่อประโยชน์แก่คนเหล่านั้น คนเหล่านั้น ย่อมเจริญ (ชีวิต) ได้ด้วยการเจริญพระปริตรและการใช้ยา ฉนนั้นเหมือนกัน”

“ยถิ ภาฺนเต นาคเสน ขีณายุกิ มรติ, สวาเสสายุกิ ชีวิติ, เตเนหิ ปริตฺต- เกสชฺชานิ นิริตฺตกาณิ โหนตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า ผู้มีอายุสิ้นแล้ว จะต้องตาย ผู้มีอายุเหลืออยู่ จึงจะเป็นอยู่ได้ไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น พระปริตรและยา ก็เป็นของไร้ประโยชน์”

“ทิฏฺฐปฺพุโป ปน ตยา มหาราช โกจิ โรโค เกสชฺเชหิ ปฏินิวัตฺตีโต”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระองค์เคยทรงทอด พระเนตรเห็นคนที่มีโรคบางโรค พอใช้ยา ก็หายจากโรคได้บ้างหรือไม่”

“อาม ภาฺนเต อเนกสตานิ ทิฏฺฐานี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมเคยเห็นมาแล้วหลายร้อยคน”

“เตเนหิ มหาราช ‘ปริตฺตเกสชฺชกิริยา นิริตฺตกา’ติ ยํ วจฺนํ, ตํ มิจฺฉา ภาวตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ถ้าอย่างนั้น ข้อที่พระองค์ตรัสว่า การทำพระปริตรและ ยาเป็นของไร้ประโยชน์ ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำตรัสที่ผิดนะซี”

“ทิสฺสนฺติ ภาฺนเต นาคเสน เวชฺชานํ อุกฺกมา เกสชฺชปานานฺนุเลปา, เตเน เตสํ อุกฺกเมน โรโค ปฏินิวัตฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระเจ้านาคเสน การการดื่มและการชะโลมยา ก็ปรากฏว่าเป็น ความพยายามของหมอทั้งหลาย เพราะความพยายามนั้นของหมอเหล่านั้นโรคจึงหายได้”

“ปริตตทานมปิ महाराज पवतुदीयमानानं सप्तो सुयति, शिवहा सुखति, हय्य पयवारुणति, गण्डो आतुरति ५ तेन तेसं पवतुतेन सप्तपे पयारयो रूपसमन्ति, सप्तपा अतियो अपक्वणुति ५

พระนาเคนธวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร บุคคลทั้งหลายเมื่อกำลังสวดพระปริตร ได้ยินเสียงอยู่ ลิ่นก็แห้งไป หัวใจเพ็ชย์ คอระบม ความเจ็บไข้ได้ป่วยทั้งปวงของบุคคลเหล่านั้นก็สงบไป เพราะการสวดพระปริตรนั้น เสนียดจัญไรทั้งปวง ก็ปราศจากไปสิ้น”

“ทิฏฐปุพโพ ปน ตया महाराज गोचि ओहिना त्णुओ मनुत्पतेन विसं पातीयमानो विसं जिक्खसुसन्तो उकुम्मโร आजमयमान”ติ ?

ขอถวายพระพร ก็พระองค์เคยทรงทอดพระเนตรเห็นบ้างหรือไม่ว่า บางคนที่ถูกงูกัด พอใช้บทมนต์ ก็สามารถทำพิษให้ตกไป ทำพิษให้ซึมออกมาได้ สำรอกพิษออกมาได้ ทั้งทางเบื้องบนและทางเบื้องล่าง

“आम गण्ठे अशुचेत्त्रहिपि तं लोके वदतुती”ติ ५

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โยมเคยเห็น พระคุณเจ้า ทุกวันนี้ในโลก ก็ยังใช้วิธีนั้นรักษาแม่ในบัดนี้”

“เตนहि महाराज ‘प्रित्तमेससुखकिरिया निरुत्तगा’ति यं वण्णं, तं मिञ्जा ण्वति ५ कत्प्रित्तदण्णहि महाराज प्रिसं शंसितुगामो ओहि न शंसति, विवुं मुखं पिहतति, जोरान् ओखित्तलकुप्पपि न सम्ण्वति, ते लकुप्प मुण्णित्तวา पेम्मं गโण्हति, कुปิโตपि हत्तिणाโค समาคनुत्वा उप्रमति, पञ्चलित्तमहाอคคิกุขन्โหโรปี उपคनुत्वा निपुणायति, विसं हलाहलमुपि खायित् ओकत् सम्पञ्चति, आहारत्तं वा फरति, वग्गा हนุत्तुगामा उपคनुत्वा तासग्गुत्ता सम्पञ्चन्ति, ओกण्हित्ति पाโส न संवत्ति ५

พระนาเคนธวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น ที่พระองค์ตรัสว่า การทำพระปริตรและยาเป็นของไร้ประโยชน์ ดังนี้ ก็เป็นคำตรัสที่ผิด ขอถวายพระพร รุ่งต้องการจะกัด ก็ไม่อาจจะกัดบุรุษผู้เจริญพระปริตรได้ ย่อมอัปภาไม่ขึ้น พวกโจรก็ไม่อาจเงื้อมไม้ค้อนขึ้น (ทำร้าย) ได้ พวกโจรเหล่านั้นจะพากันทิ้งไม้ค้อนเสีย แล้วทำความรักให้เกิดขึ้นแทน แม้ช้างตัวประเสริฐที่ดุร้าย พอมาถึงตัวเข้าเท่านั้น ก็เชื่องไป แม้กองไฟใหญ่กำลังลุกโผลงอยู่ ลามมาถึงตัวเท่านั้น ก็ปลันดับไป แม้ย้าพิษแรงกล้าที่กลืนกินเข้าไป ก็หายไปเหมือนเจอยาแก้พิษ หรือกลับเป็นอาหารแผ่จานไป นายขมังธนูผู้ประสงค์จะฆ่า พอถึงตัวเข้าเท่านั้น ก็ยอมตนเป็น

ทาสไป แม่เดินเหยียบบ่วง มันก็หาค้างตัวเอาไม่

“สุตปุพฺพํ ปน ตยา มหาราช โมรสฺส กตปริตฺตสฺส สตุตฺวสฺสสตานิ ลุทฺทโก
นาสกุขิ ปาสํ อุปเนตฺตุ, อกตปริตฺตสฺส ตํ เยว ทิวสํ ปาสํ อุปเนสี”ติ ?

ขอถวายพระพร พระองค์เคยสดับมาบ้างหรือไม่ว่า นกยูงเจริญญะพระปริตร นายพราน
ไม่อาจใช้บ่วงดักได้ตลอด ๗๐๐ ปี ในวันที่ไม่ได้เจริญญะพระปริตรวันเดียวเท่านั้น นายพรานจึง
ใช้บ่วงดักเอาไว้

“อาม ภนฺเต สุขฺยติ, อพฺภุคฺคโต โส สทฺโท สเทวเก โลเก”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โยมเคยได้ฟัง พระคุณเจ้า กิตติศัพท์เรื่องนั้น แพร่ขจรขยายไป
ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก”

“เตนหิ มหาราช ‘ปริตฺตภเสชฺชกิริยา นิรุตฺถกา’ติ ยํ วจัน, ตํ มิจฺจนา ภวติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าเช่นนั้น คำที่พระองค์ตรัส
ว่า การทำพระปริตรและยา เป็นของไร้ประโยชน์ ก็เป็นคำที่ผิดนะซิ

“สุตปุพฺพํ ปน ตยา มหาราช ‘ทานโว ภริยํ ปริรทฺขณฺโต สมฺมุคฺเค ปกฺขิปีตฺวา
คิลิตฺวา กุจฺฉินา ปริหฺรติ, อเถโก วิชฺชาธโร ตสฺส ทานวสฺส มุขเณ ปวิสิตฺวา ตาย สทฺธิ
อภิรมติ, ยทา โส ทานโว อญฺญาสิ, อถ สมฺมุคฺคํ วมิตฺวา วิวริ, สห สมฺมุคฺเค วิวฏฺเฐ
วิชฺชาธโร ยถากามํ ปกฺกามิ”ติ ?

ขอถวายพระพร พระองค์ทรงสดับมาบ้างหรือไม่ว่า มีทานพคนหนึ่ง ซึ่งเมื่อจะรักษา
ภริยาไว้ให้ดี ก็ใส่ลงไปในหีบแล้วกลืนกินเสีย ไข่ทองป้องกันไว้ ต่อมา มีวิทยากรคนหนึ่งเข้าไป
หาทางปากของทานพนั้น แล้วได้อภิรมย์สมสู่กับภริยาของทานพนั้น เวลาที่ทานพนั้นรู้แล้ว
ก็ส้ารอกหีบออกมาเปิดดู ทนที่หีบถูกเปิดออก วิทยากรก็หลบหนีไปได้ตามต้องการ”

“อาม ภนฺเต สุขฺยติ, อพฺภุคฺคโต โสปี สทฺโท สเทวเก โลเก”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ โยมเคยฟัง พระคุณเจ้า แม้กิตติศัพท์เรื่องนั้นพุ่งไปในโลก
 พร้อมทั้งเทวโลก

“นनु โส มหาราช วิชฺชาธโร ปริตฺตพเลน คหณา มุตฺโต”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร วิทยากรนั้น ไข่กำลังของพระปริตรมิใช่
หรือ จึงพ้นจากการจับตัวได้ ?”

“อาม ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า”

“เตนหิ มหาราช อตฺถิ ปริตฺตพลํ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น กำลังของพระปริตรก็มีอยู่”

“สุตฺตปฺพุพฺพิ ปน ตยา มหาราช ‘อปโรปิ วิชฺชาชโร พาราณสีรณฺโณ อนฺเตปฺปุเร
มเหสียา สทุธิ สมฺปทฺฐุโจ คหณฺปฺตฺโต สมานิ ขณฺน อทฺสสนฺ คโต มนฺตฺพลฺนา”ติ ฯ

ขอถวายพระพร พระองค์เคยทรงสดับมาบ้างหรือไม่ว่า มีวิทยาชรรีกคนหนึ่งได้สมสู่
กับพระมเหสีของพระราชินีเมืองพาราณสีภายในเมือง พอถูกจับได้ ก็ใช้กำลังมนต์หายตัวไป
เสียทันที”

“อาม ภนฺเต สฺยุยฺตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า โยมเคยได้ฟังมา”

“นฺนุ โส มหาราช วิชฺชาชโร ปริตฺตฺพลฺน คหณฺนา มฺตฺโต”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร วิทยาชรรคนั้น ใช้กำลังพระปริตรมีใช่
หรือ จึงพ้นจากการจับตัวได้ ?”

“อาม ภนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ใช่ พระคุณเจ้า”

“เตนหิ มหาราช อตฺถิ ปริตฺตฺพลฺน”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น กำลังของพระปริตรก็มีอยู่”

“ภนฺเต นาคเสน ‘กิ สฺพฺเพยฺเว ปริตฺตํ รกฺขตี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระปริตรรักษาได้ทุกคนเลยหรือ ?”

“เอกจฺเจ มหาราช รกฺขตี, เอกจฺเจ น รกฺขตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ย่อมรักษาได้เป็นบางคน บางคนก็ไม่
อาจรักษาได้”

“เตนहि ฆนุเต นาคเสน ปริตฺตํ น สพุตฺติกฺกนฺ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าอย่างนั้น พระปริตรก็ไม่ชื่อว่าเป็นของ น่าต้องการสำหรับทุกคน”

“อปี ฆุ โฆ มหาราช โภชนํ สพุเพสํ ชีวิตํ รกฺขตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร อาหารย่อมรักษาชีวิตของคนได้ทุกคน เลยหรือหนอ ?”

“เอกัจเจ ฆนุเต รกฺขตี, เอกัจเจ น รกฺขตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า ย่อมรักษาได้เป็นบางคน บางคนก็ไม่อาจรักษาได้”

“กึการณา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพราะเหตุไรหรือ ?”

“ยโต ฆนุเต เอกัจเจ ตึเยว โภชนํ อติภุตฺติตฺวา วิสุจิกาย มรณตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้า เพราะเหตุว่า บางคนพอกินอาหารนั้นนั้นนั้นแหละ มากเกินไปแล้ว ก็ตาย เพราะโรคลงท้อง”

“เตนहि มหาราช โภชนํ น สพุเพสํ ชีวิตํ รกฺขตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ถ้าอย่างนั้น อาหารก็ไม่ชื่อว่ารักษาชีวิตของคน”

“ทฺวีหิ ฆนุเต นาคเสน การณฺเหติ โภชนํ ชีวิตํ หรตี อติภุตฺเตน วา อสุมา-
ทฺพุพลตาย วา, आयุทฺทํ ฆนุเต นาคเสน โภชนํ ทฺรุปรจาเรน ชีวิตํ หรตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน อาหารย่อมคร่าชีวิตได้เพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ (๑) เพราะบริโภคมามากเกินไป (๒) เพราะไฟธาตุช่วยย่อยอ่อนกำลังไป พระคุณเจ้านาคเสน อาหารเป็นของให้อายุ แต่เพราะมีวิธีการไม่ดี ก็ย่อมคร่าเอาชีวิตได้”

“เอวเมว โฆ มหาราช ปริตฺตํ เอกัจเจ รกฺขตี, เอกัจเจ น รกฺขตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั้นนั้นแหละ พระปริตรคุ้มครองรักษาได้ก็แต่บางคน ไม่อาจคุ้มครองรักษาบางคนได้

“ตีหิ มหาราช การณหิ ปริตุตฺติ น รกฺขติ กมฺมารณน กิเลสวารณน อสทฺทหนตาย ฯ สตุตฺตานุรกฺขณฺ มหาราช ปริตุตฺติ อตุตฺตนา กเตน อารกฺขํ ชหติ, ยถา มหาราช มาตา ปุตุตฺติ กุจฺฉิตฺติ โปเสติ, หิตেন อุปจาเรน ชเนติ, ชนยิตฺวา อสุจิมล- สิงฺฆาณิกมปเนตฺวา อุตฺตมวรสฺสคณฺธิ อุปลิมฺปติ, โส อปเรน สมเยน ปเรสฺส ปุตุเต อุกฺโกสนฺเต วา ปหรนฺเต วา ปหารํ เทติ ฯ เต ตสฺส กุชฺฉิตฺวา ปริสาย อากฺขุตฺติตฺวา ตํ คเหตุวา สามิโน อุปเนนฺติ, ยถิ ปน ตสฺสา ปุตุโต อปรทฺโฆ โหติ เวลาตีวตฺโต ฯ อถ นํ สามิโน มนุสฺสา อากฺขุตฺตยมาณา ทณฺทมฺมุคฺครชาณฺมุฏฺฐิจฺหิ ตาเพนฺติ โปถเนติ, อปี นุ โข มหาราช ตสฺส มาตา ลภติ อากฺขุตฺตณฺปริกกฺขุตฺตณฺ คากํ สามิโน อุปนยณฺ กาทฺนุ”ติ ?

ขอถวายพระพร พระปริตรไม่อาจคุ้มครองรักษาได้เพราะเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. เพราะกัมมารณ (คือมีกรรมเป็นเครื่องขวางกั้น)
๒. เพราะกิเลสวารณ (คือมีกิเลสเป็นเครื่องขวางกั้น)
๓. เพราะความไม่เชื่อถือ

ขอถวายพระพร พระปริตรที่ตามรักษาสัตว์ได้ ย่อมเลิกละการรักษา ก็เพราะเหตุ (อย่างใดอย่างหนึ่งในเหตุ ๓ อย่าง) ที่ตนได้ทำเอาไว้ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า มารดา ย่อมเลี้ยงดูบุตรตั้งแต่มายังอยู่ในท้อง ให้คลอดออกมาด้วยวิธีการที่เกื้อกูล ให้คลอดออกมาแล้ว ก็ชำระสิ่งไม่สะอาดแปดเปื้อนและน้ำมูก แล้วลูบไล้ของหอมที่ดี ๆ ประเสริฐยอดเยี่ยมให้ ในสมัยต่อมา บุตรคนนั้นเมื่อไปดำว่ หรือทำร้าย หรือประหารบุตรของคนอื่น คนเหล่านั้น ก็โกรธต่อบุตรนั้น ช่วยกันจุดไฟในบริษัท จับตัวเขาไว้ นำเข้าไปหาผู้เป็นนาย ก็ถ้าหากว่าบุตร ของหญิงคนนั้น เป็นผู้มีความผิตจริง เป็นผู้ประพฤติล่วงขอบเขต ที่นั้น ผู้คนทั้งหลาย ผู้จุดคร่าตัวเขามา (แสดง) แก่เจ้านาย ก็ย่อมใช้ท่อนไม้ ไม้ฉ้อน เข่า กำปั้น ทำร้ายทุบตี ขอถวายพระพรมหาบพิตร มารดาของเขาจะต้องได้รับการจุดคร่า การจับตัว การนำเข้าไปหา ผู้เป็นนายด้วยหรือไม่ ?”

“น หิ ภาฺนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่หฺรอก พระคุณเจ้า”

“เกน การณน มหาราช”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพราะเหตุไรหรือ ? มหาบพิตร”

“อตุตโน ฆนเต อปราธนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เพราะเป็นความผิดของตน (ไม่ใช่ของมารดา) พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช สตุตทาน์ อารกฺขิ ปริตตํ อตุตโน อปราธเน วณฺณิ กโรตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระปริตรที่ปกป้องคุ้มครองรักษาสัตว์ทั้งหลาย ย่อมทำความเป็นหมั่น (ไม่คุ้มครองรักษา) ก็เพราะเป็นความผิดของตนเอง”

“สาธุ ฆนเต นาคเสน สุวิจิฉิตโต ปญฺโห, คหณํ อคหณํ กตํ, อนุทธกาโร อาโลโก กโต, วินิเวจิตํ ทิฏฺฐิชาลํ, ตฺวํ คณฺวารปวรมาสซุชา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน ท่านวิจิฉัยปัญหาไว้ดีแล้ว เงื่อนปมเป็นอันท่านทำให้คลี่คลายได้แล้ว ทำให้มืดให้สว่างได้แล้ว เปลื้องข้ายคือทิฏฐิได้แล้ว ท่านเป็นผู้ถึงความยอดเยี่ยมในคณะผู้ประเสริฐทั้งหลายแล”

มจฺจุปาสํมุตติปญฺโห จตฺตโก ฯ

จวมจฺจุปาสํมุตติปัญฺหาธิ ๔

๕. พุทธลาภนุตรายปญฺห

๕. พุทธลาภันตรายปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยอันตรายแห่งลาภของพระพุทเจ้า

[๕] “ฆนเต นาคเสน ตุมเห ภณฺถ ‘ลาภี ตถาคโต จีวรปิณฑุทปาตเสนาสนคิลานปฺปจฺจยภสซชฺชปริกฺขารานนฺ’ติ ฯ ปฺน จ ตถาคโต ปญฺจสาลํ พุราหุมนคามํ ปิณฑุทายปวิสิตฺวา กิณฺจิทฺเว อลภิตฺวา ยถาโชนฺเตน ปตฺเตน นิกฺขนฺโตติ ฯ ยถิ ฆนเต นาคเสน ตถาคโต ลาภี จีวรปิณฑุทปาตเสนาสนคิลานปฺปจฺจยภสซชฺชปริกฺขารานนฺ, เตนหิ ปญฺจสาลํ พุราหุมนคามํ ปิณฑุทาย ปวิสิตฺวา กิณฺจิทฺเว อลภิตฺวา ยถาโชนฺเตน ปตฺเตน นิกฺขนฺโตติ ยํ วจฺนํ, ตํ มิจฺฉา ฯ ยถิ ปญฺจสาลํ พุราหุมนคามํ ปิณฑุทาย ปวิสิตฺวา กิณฺจิทฺเว อลภิตฺวา ยถาโชนฺเตน ปตฺเตน นิกฺขนฺโต, เตนหิ ลาภี ตถาคโต จีวรปิณฑุทปาตเสนาสนคิลานปฺปจฺจยภสซชฺชปริกฺขารานนฺติ ตมฺปิ วจฺนํ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุกฺโกโต โกฏฺโถ ปญฺโห สุมฺหฺนฺโต ทฺวนฺนิพฺเพโจ ตวานุปฺปโต, โส ตยา นิพฺพาหิตฺพุโ”ติ ฯ

[๕] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันว่า ‘พระตถาคตทรงเป็นผู้ได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจฉัยเภสัชชบริหาร (เครื่องบริขารคือยาอันเป็นปัจจัยสำหรับคนไข้)’ ดังนี้ แต่กล่าวไว้อีกว่า ‘พระตถาคตเสด็จเข้าไปยังหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่า ปัญจสาละ เพื่อบิณฑบาต แล้วไม่ทรงได้อะไร ๆ เลย เสด็จออกมาพร้อมกับบาตรเหมือนอย่างที่ตั้งไว้’ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระตถาคตทรงเป็นผู้มีปกติได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจฉัยเภสัชชบริหารจริงแล้วไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ‘พระตถาคตเสด็จเข้าไปยังหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่าปัญจสาละเพื่อบิณฑบาต แล้วไม่ทรงได้อะไร ๆ เลย เสด็จออกมาพร้อมกับบาตรเหมือนอย่างที่ตั้งไว้’ ดังนี้ ก็เป็นคำพูดที่ผิด ถ้าหากว่า ตถาคตเสด็จเข้าไปยังหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่าปัญจสาละเพื่อบิณฑบาต แล้วไม่ทรงได้อะไร ๆ เลย เสด็จออกมาพร้อมกับบาตรเหมือนอย่างที่ตั้งไว้จริง ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ‘พระตถาคตทรงเป็นผู้มีปกติได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจฉัยเภสัชชบริหาร’ ดังนี้ ก็เป็นคำพูดที่ผิด ปัญหาแม้นี้ ก็มี ๒ เจือน เป็นปัญหาใหญ่นัก เปลื้องได้ยาก ตกถึงแก่ท่านโดยลำดับแล้ว ขอท่านจงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“ลาภี มหาราช ตถาคต จิวรบิณฑบาตเสนาสนคิลานปัจฉัยเภสัชชบริหาราน, ปัญจสาลญจ พุราหมณคามิ ปินุทาย ปวิสิตวา กิญจิทเว อลภิตวา ยถาโรเตน ปตุเตน นิกขนโต, ตณจ ปน มารสฺส ปาปิมโต การณา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระตถาคตทรงเป็นผู้มีปกติได้จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจฉัยเภสัชชบริหารจริง ข้อที่เสด็จเข้าไปยังหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่าปัญจสาละ เพื่อบิณฑบาต แล้วไม่ทรงได้อะไร ๆ เลย เสด็จออกมาพร้อมกับบาตรเปล่าเหมือนอย่างที่ตั้งไว้ นั้น เพราะเหตุแห่งมารผู้มีบาป”

“เตนหิ ฆนฺเต นาคเสน ภควโต คณนปถิ วิติวตฺตกปฺเป อภิสงฺขตํ กุสลํ กิณฺติ นิฏฺฐิตํ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าอย่างนั้น กุศลที่ทรงเคยสั่งสมมาตลอดหลายภพที่ล่วงพ้นจะนับได้ของพระผู้มีพระภาคเจ้า จะชื่อว่าสำเร็จแล้วได้อย่างไร”

“อรุณฺณฺญจิตฺเตน มาเรณ ปาปิมตา ตสฺส กุสลสฺส พลเวคํ กิณฺติ ปิหิตํ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “กุศลนั้น ถูกมารผู้มีบาปผู้เกิดได้ไม่นาน ปิดกั้นเสีย ซึ่งแรงแห่งกำลัง (ของกุศลนั้น) ไปเสีย

“เตนहि ฆนุเต นาคเสน ตสฺมึ วตฺถุสฺมึ ทฺวีสุ จาเนสุ อุปาวิท อากจฺจติ, กุสลโตปิ อกุสลํ พลวตฺรํ โหติ, พุทฺธพลโตปิ มารพฺลํ พลวตฺรํ โหตีติ, เตนहि รุกฺขสฺส มฺูลโตปิ อคฺคํ ภารตฺรํ โหติ, คุณฺสมฺปริกิณฺณโตปิ ปาปิยํ พลวตฺรํ โหตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าอย่างนั้น ในเรื่องนั้น ย่อมถึงข้อดีเทียบได้ใน ๒ ฐานะ คือ

๑. อกุศลมีกำลังยิ่งกว่ากุศล

๒. กำลังของมารเป็นกำลังที่ยิ่งกว่าพระกำลังของพระพุทธเจ้า

ถ้าอย่างนั้น ปลายต้นไม้ย่อมหนักกว่าโคนต้นไม้ คนชั่วย่อมมีกำลังยิ่งกว่าคนที่เพียบพร้อมด้วยคุณธรรม”

“น มหาราช ตาวตเกณ กุสลโตปิ อกุสลํ พลวตฺรํ นาม โหติ, น พุทฺธพลโตปิ มารพฺลํ พลวตฺรํ นาม โหติ ฯ อปิเจตฺถ การณํ อิจฺฉิตพุพฺ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อกุศลจะได้ชื่อว่ามีกำลังยิ่งกว่ากุศล เพราะเหตุเพียงเท่านั้นหามิได้ กำลังของมารจะชื่อว่าเป็นกำลังยิ่งกว่าพระกำลังของพระพุทธเจ้า เพราะเหตุเพียงเท่านั้น ก็หาไม่ ก็แต่ว่า ในเรื่องนี้ ควรต้องการเหตุผล

“ยถา มหาราช บุริโส รมฺโฆ จกฺกวตฺติสฺส มจฺจุ วา มจฺจุปิณฺฑิกิ วา อณฺณํ วา อุบายนํ อภิหเรยฺย, ตเมณํ รมฺโฆ ทฺวารปาโล เอวํ วเทยฺย ‘อกาโล โภ อยํ รมฺโฆ ทสฺสนาย, เตนहि โภ ตว อุบายนํ คเหตุวา สีมฺสีมฺ ปฏฺินิวตฺต, ปฺเร ตว ราชา ทณฺฑํ ฐาเรสฺสตี’ติ ฯ ตโต โส บุริโส ทณฺฑทฺภยา ตสิโต อุพฺพิคฺโค ตํ อุบายนํ อาทาย สีมฺสีมฺ ปฏฺินิวตฺเตยฺย, อปิ นุ โข โส มหาราช ราชา จกฺกวตฺตี ตาวตเกณ อุบายนวิกฺลมตฺตเกณ ทฺวารปาโล ตุ พุพฺลตโร นาม โหติ, อณฺณํ วา ปน กิณฺจิ อุบายนํ น ลภฺยยา”ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า บุรุษคนหนึ่ง จะน้อมนำเอาน้ำผึ้งบ้าง น้ำตาลบบ้าง ของก้าน้อยอย่างอื่นบ้าง ทูลเกล้าถวายแด่พระเจ้าจักรพรรดิ คนเฝ้าประตูวังของพระราชากล่าวกับบุรุษคนนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ เวลานี้ไม่ใช่เวลาที่จะเข้าเฝ้าพระราชาน เพราะฉะนั้น ท่านก็จงถือเอาของก้าน้อยของคุณกลับไปเสียโดยเร็วเถิด ก่อนที่พระราชานจะรับสั่งให้ลงทัณฑ์คุณ ต่อจากนั้นไป บุรุษผู้นั้นซึ่งสะดุ้งหวาดหวั่นทันทักษัย ก็คว้าเอาของก้านั้นกลับไปโดยเร็ว ขอถวายพระพร พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้น ชื่อว่าทรงเป็นผู้มีพระกำลังทราชมิ่งกว่าคนเฝ้าประตู เพราะเหตุที่เพียงแต่เขาทำให้ทรงเสียของก้านั้นไปเท่านั้น หรือหนอ หรือเพราะเหตุที่

เขาทำให้ไม่ทรงได้รับของกำนัลอะไร ๆ สักอย่างหนึ่งเท่านั้น หรือหนอ ?”

“น หิ ภานเต อิสสาปกโต โส, ภานเต ทวารปาโล อุบายนํ นิวาเรสิ, อญเณน ปน ทวารเรน สตสหสสุคณมปิ รณโณ อุบายนํ อุเปตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เรามีได้หรรอก พระคุณเจ้า คนเฝ้าประตูผู้นั้นเป็นผู้มีปกติริษยา จึงขัดขวางของกำนัลเสีย ก็บุรุษคนนั้น ย่อมเข้าไปทางประตูอื่น ทูลเกล้าถวายของกำนัลแม่ สักแสนเท่าแก่พระราชชาติได้แล”

“เอวเมว โข มหาราช อิสสาปกโต มาโร ปาปิมา ปญจสาลเก พุราหุณคหปติเก อนุวาวิสิ, อญณานิ ปน อนะกานิ เทวตาสตสหสุทานิ อมตํ ทิพพํ โอชํ คเหตุวา อุคตทานิ ‘ภควโต กายเ โอชํ โอทหิสฺสามา’ติ ภควนตํ นมสฺสมานานิ ปญชลิกานิ จิตานี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ มารผู้มีบาปเป็นผู้มีปกติริษยา จึงดลใจพวกพราหมณ์คฤหบดี ชาวบ้านปัญจสาละเสีย ก็แต่ว่า เทวดาหลายแสนตนเหล่านี้ ย่อมถือเอาทิพย์โอชะอันอมตะเข้าไป ด้วยคิดว่า ‘เราจักไปรยปราย โอชะไปบนพระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า’ ดังนี้ จึงยื่นประนมมือนมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่”

“โหตุ ภานเต นาคเสน สุลภา ภควโต จตุตทาโร ปจฺจยา โลเก อุตฺตมปุริสสุส, ยาจิตฺวา ภควา เทวมนุสฺเสหิ จตุตทาโร ปจฺจเย ปริภุชฺชติ, อปิจ โข ปน มารสฺส โย อธิปฺปาโย, โส ตาวตเกน สิฑฺโธ, ยํ โส ภควโต โภชนสฺส อนฺตรายมกาสี ฯ เอตฺถ เม ภานเต กงฺขา น จิชฺชติ, วิมตฺติชาโตหํ ตตฺถ สํสยปฺกฺขนฺโท ฯ น เม ตตฺถ มานสํ ปกฺขนฺทติ, ยํ ตถาคตฺสฺส อรฺหโต สมฺมาสมฺพุทฺทสฺส สเทวเก โลเก อคฺคปฺคฺคฺลวรสฺส กุสฺลวฺวรฺปฺญสมฺภวสฺส อสมสมสฺส อนฺปมสฺส อปฺปฏฺฐิสฺมสฺส ฉวกํ ลามกํ ปริตฺตํ ปาปํ อนริยํ วิปฺนฺนํ มาโร ลาภนฺตรายมกาสี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ปัจจัย ๔ เป็นของหาได้ง่ายสำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งทรงเป็นบุรุษผู้สูงสุดในโลก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้ที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทูลอ้อนวอนแล้ว ย่อมเสวยปัจจัย ๔ ก็แต่ว่า มารมีความประสงค์อันใดอยู่ ความประสงค์นั้นก็สำเร็จได้ คือ มารนั้นได้ทำอันตรายแก่โภชนาหารของพระผู้มีพระภาคเจ้าเพียงเท่านั้น พระคุณเจ้า โยมยังตัดความสงสัยในเรื่องนี้มิได้ โยมยังเกิดความลังเล ยังคอยแต่จะ

สงสัยในเรื่องนั้นอยู่ ใจของโยมไม่ยอมแล่นดิ่งลงไปในข้อที่ว่า พระตถาคตทรงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นยอดบุคคลผู้ประเสริฐ ในโลกพร้อมทั้งเทวดา ผู้เกิดแต่บุญกุศล ประเสริฐ ผู้เสมอด้วยบุคคลผู้หาใครเสมอมิได้ ผู้อันใคร ๆ ไม่อาจเปรียบเทียบได้ ผู้อันใคร ๆ ไม่อาจเปรียบเสมอได้ แล้วก็ยังถูกมารทำเรื่องที่น่าเกลียด ลามกต่ำทราม ชั่วช้า ไม่ประเสริฐวิบัติ คืออันตรายแห่งลาภได้”

“จตุตถาโร โข มหาราช อนุตตรายา อภิภูจนุตรายो อุททิสฺส กตนุตรายो อุปกฺขณฺนุตรายो ปริโภคณฺนุตรายोติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร อันตรายมี ๔ อย่าง คือ

๑. อภิภูจันตราย
๒. อุททิสสกัตันตราย
๓. อุปกขณฺนุตตราย
๔. ปริโภคันตราย

ตตถ กตโม อภิภูจนุตรายो ? อโนทิสฺส อทสฺสเนน อนภิสงฺขตํ โกจิ อนุตรายํ กโรติ ‘กั’ ปรสฺส ทินฺเนนา’ติ, อยํ อภิภูจนุตรายो นาม ฯ

ในบรรดาอันตราย ๔ อย่างนั้น อภิภูจันตราย เป็นไฉน ? บุคคลบางคนยอมทำอันตราย โภชนะที่เขาจัดแจงไว้ โดยไม่เจาะจงบุคคล ยังไม่เห็นตัวผู้รับ โดยกล่าวว่า ประโยชน์อะไร ด้วยการเที่ยวให้แก่คนอื่น ดังนี้เป็นต้น นี้ชื่อว่าอภิภูจันตราย

“กตโม อุททิสฺส กตนุตรายो ? อิเชกจจํ ปุคฺคํ อุปทิสฺสวา อุททิสฺส โภชนํ ปฏิยตฺตํ โหติ, ตํ โกจิ อนุตรายํ กโรติ, อยํ อุททิสฺส กตนุตรายो นาม ฯ

อุททิสสกัตันตราย เป็นไฉน ? โภชนะที่เขาจัดแจง อุทิศเจาะจงบุคคล (ผู้รับ) บางคนในโลกนี้ มีอยู่ บุคคลบางคนยอมทำอันตรายแก่โภชนะนั้น นี้ชื่อว่าอุททิสสกัตันตราย

“กตโม อุปกฺขณฺนุตรายो ? อิธ ยํ กิณฺจิ อุปกฺขณฺํ โหติ อปฺปฏิคฺคหิตํ, ตตถ โกจิ อนุตรายํ กโรติ, อยํ อุปกฺขณฺนุตรายो นาม ฯ

อุปกขณฺนุตตราย เป็นไฉน ? โภชนะที่เขาตระเตรียมไว้อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งผู้รับยังมีได้รับมีอยู่ในโลกนี้ บุคคลบางคนทำอันตรายในโภชนะนั้น นี้ชื่อว่าอุปกขณฺนุตตราย

“กตโม ปริโภคนุตราโย ? อิศ ยัม กิณฺจิจิ ปริโภคัง, ตตฺถ โกจิ อนฺตรายํ กโรติ, อยัม ปริโภคนุตราโย นาม ฯ

ปริโภคันตราย เป็นไหน ? การบริโภคอย่างใดอย่างหนึ่ง ในโลกนี้มีอยู่ บุคคลบางคน ทำอันตรายในการบริโภคนั้น นี้ชื่อว่าปริโภคันตราย

อิเม โข มหาราช จตฺตารโ อนฺตรายา ฯ

ขอถวายพระพรมหาบพิตร อันตรายมี ๔ อย่างเหล่านี้แล

“ยัม ปน มาโร ปาปิมา ปญฺจสาลเก พุราหฺมณคหฺปติเก อนฺวาวิสฺสิ, ตัม เนว ภควโต ปริโภคัง น อุกฺขมฺมํ น อุกฺทิสฺสกตํ, อนาคตํ อสมฺปตฺตํ อทฺสฺสเนน อนฺตรายํ กตํ, ตัม ปน เนกสฺส ภควโตเยว, อถ โข เย เต เตเน สมเยน นิกฺขนฺตา อพฺภาคตา, สพฺเพปิ เต ตัม ทิวสํ โภชนํ น ลภีสุ, นาหํ ตัม มหาราช ปสฺสามิ สเทวเก โลเก สมารเก สพุรหฺมเก สสฺสมณพฺราหฺมณียา ปชาย สเทวมนุสฺสาย, โย ตสฺส ภควโต อุกฺทิสฺส กตํ อุกฺขมฺมํ ปริโภคัง อนฺตรายํ กรายย ฯ สเจ โกจิ อิสฺสาย อุกฺทิสฺส กตํ อุกฺขมฺมํ ปริโภคัง อนฺตรายํ กรายย, ผลายย ตสฺส มุทฺธา สตธา วา สหสฺสธา วา ฯ

ก็ข้อที่มารผู้มีบาปดลใจพวกพราหมณ์คฤหบดี ชาวบ้านปัญจสาละใด ข้อนั้นจะเป็นอัน มารได้ทำอันตรายการบริโภคของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็หาไม่ จะได้เป็นอันทำอันตรายโภชนะที่เขาตระเตรียมไว้แล้ว ก็หาไม่ จะได้เป็นอันทำอันตรายโภชนะที่เขาทำอุทิศเจาะจง (บุคคลผู้รับ) ก็หาไม่ เพราะยังไม่เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ยังไม่เสด็จมา ผู้เสด็จมายังไม่ถึง ก็การกระทำของมารข้อนั้น หาได้มีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้นไม่ แต่ว่าในสมัยนั้น พวกนิครนถ์ทั้งหลายแม้ทั้งปวง ผู้มาถึงแล้ว ก็ไม่ได้โภชนะในวันนั้นทั้งนั้น ขอถวายพระพร อาตมภาพมองไม่เห็นใครในโลกพร้อมทั้งเทวดา พร้อมทั้งมาร พร้อมทั้งพรหม ในหมู่ประชา พร้อมทั้งสมณะและพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ที่อาจทำอันตรายโภชนะที่เขาทำอุทิศเจาะจงพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น โภชนะที่เขาตระเตรียมไว้สำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และการบริโภคของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นได้เลย ถ้าหากมีใครบางคนจะพึงทำอันตรายโภชนะที่เขาทำเจาะจงพระองค์ โภชนะที่เขาตระเตรียมไว้สำหรับพระองค์ การบริโภคของพระองค์ ด้วยความริษยาไชรั ติริษะของผู้นั้นจะพึงแตกออกเป็น ๑๐๐ เสียง หรือ ๑,๐๐๐ เสียง

“จตุตทาโรเม มหาราช ตถาคตสฺส เกนจิ อนาวรณีนฺยา คุณา ๫ กตเม จตุตทาโร ?
 ลาโภ มหาราช ภควโต อุทฺทิสฺส กโต อุปฺกขโณ, น สกฺกา เกนจิ อนฺตรายํ กาทฺ; สรีรานุคฺตา มหาราช ภควโต พฺยามปฺปภา, น สกฺกา เกนจิ อนฺตรายํ กาทฺ; สพฺพพญฺญตํ
 มหาราช ภควโต ฅาณฺรตฺนํ, น สกฺกา เกนจิ อนฺตรายํ กาทฺ; ซีวิตํ มหาราช ภควโต, น
 สกฺกา เกนจิ อนฺตรายํ กาทฺ ๫

ขอถวายพระพร คุณ (ฐานะ) ของพระตถาคต ใคร ๆ ก็ไม่อาจขวางกันได้ มี ๔ อย่าง
 เหล่านี้ คุณ ๔ อย่างอะไรบ้าง ? คุณ ๔ อย่าง คือ

๑. มหาบพิตร ลาภ (ปัจจัย ๔) ที่เขาจัดไว้ ที่เขาตระเตรียมไว้ เจาะจงถวายพระผู้มี
 พระภาคเจ้า ใคร ๆ ก็ไม่อาจทำอันตรายได้

๒. มหาบพิตร พระรัศมีที่แผ่ไปประมาณ ๑ วา ทัวพระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ใคร ๆ ก็ไม่อาจทำอันตรายได้

๓. มหาบพิตร พระญาณรัตนะที่รู้ทุกสิ่งทุกอย่างของพระผู้มีพระภาคเจ้า ใคร ๆ ก็ไม่
 อาจทำอันตรายได้

๔. มหาบพิตร พระชนมชีพของพระผู้มีพระภาคเจ้า ใคร ๆ ก็ไม่อาจทำอันตรายได้

อิเม โข มหาราช จตุตทาโร ตถาคตสฺส เกนจิ อนาวรณีนฺยา คุณา, สพฺพเพเปเต
 มหาราช คุณา เอกฺรสา อโรคา อุกฺปฺปา อปรูปกฺกมา อมุสฺสานิ กิริยานิ ๫ อทสฺสเนน
 มหาราช มาโร ปาปิมา นิลียิตฺวา ปญฺจสาลเก พุราหฺมณคหฺปติเก อนฺวาวิสิ ๫

มหาบพิตร คุณ ๔ อย่างเหล่านี้แล ของพระตถาคต ใคร ๆ ก็ไม่อาจจะขวางกันได้
 มหาบพิตร คุณ ๔ อย่างเหล่านั้นแม้ทั้งหมด มีรสเป็นอันเดียวกัน ไม่มีโรค ไม่กำเริบ ผู้อื่น
 โจมตีมิได้ เป็นกิริยาที่ใคร ๆ สัมผัสไม่ได้ ขอถวายพระพร มารผู้มีบาปแอบแฝงตัวไม่ให้ใคร
 เห็น จึงเข้าดลใจพวกพราหมณ์คฤหบดีชาวบ้านปัญจสาละได้

“ยถา มหาราช รมฺโย ปจฺจนฺเต เทเส วิสเม อทสฺสเนน นิลียิตฺวา โจรา ปนฺถํ
 ทูเสนฺติ ๫ ยทิ ปน ราชฯ เต โจเร ปสฺเสยฺย, อปี นฺ โข เต โจรา โสตฺถิ ลภฺยฺยฺนฺ”ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ที่ประเทศชายแดนของพระราชา พวกโจรต้อง
 แอบแฝงอยู่ตามที่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ไม่ให้ใครเห็นตัว จึงปล้นคนเดินทางอยู่ได้ ถ้าหากพระราชา
 ทรงรู้เห็นว่า มีโจรพวกนั้นอยู่ พวกโจรเหล่านั้น จะพึงได้รับความสวัสดิอยู่หรือหนอ ?”

“น หิ ฆนเต ผรสุนา ผลาเปยฺย สตธา วา สหสฺสธา วา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า พระองค์จะรับสั่งให้ (จับตัวมา) ใช้ขวานตัดผ้าเป็น ๑๐๐ เส้น หรือ ๑,๐๐๐ เส้น เสียเป็นแน่”

“เอวเมว โข มหาราช อทสฺสเนน มาโร ปาปิมา นิลียิตฺวา ปญฺจสาลเก พุราหุมนคหปติเก อนุวาวิสึ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ มารผู้มีบาปต้องแอบซ่อนตัวไม่ให้ใครเห็น จึงเข้าสิงใจพวกพราหมณ์คฤหบดีชาวบ้านปัญจสาละได้

“ยถา วา ปน มหาราช อิตฺถิ สปติกา อทสฺสเนน นิลียิตฺวา ปรปฺริสฺสํ เสวติ, เอวเมว โข มหาราช อทสฺสเนน มาโร ปาปิมา นิลียิตฺวา ปญฺจสาลเก พุราหุมนคหปติเก อนุวาวิสึ ฯ ยถิ มหาราช อิตฺถิ สามิกสฺส สมมุขา ปรปฺริสฺสํ เสวติ, อปิ นุ โข สา อิตฺถิ โสตฺถิ ลภยฺยา”ติ ?

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า หญิงมีสามีต้องแอบซ่อนตัวไม่ให้ใครเห็น จึงคบหาชายอื่นได้ ฉะนั้น ขอถวายพระพร มารผู้มีบาปก็ต้องแอบซ่อนตัวไม่ให้ใครเห็น จึงเข้าสิงใจพวกพราหมณ์คฤหบดีชาวบ้านปัญจสาละได้ ฉะนั้นเหมือนกัน มหาบพิตร ถ้าหากว่าหญิงนั้นคบหาชายอื่นต่อหน้าผู้เป็นสามีไซ้ หญิงนั้นจะพึงได้รับความสวัสดิอยู่หรือ ?”

“น หิ ฆนเต หนะยฺยาปิ ตํ, ฆนเต สามิกโก วะเรยฺยาปิ พนฺธะยฺยาปิ ทาสิตฺตํ วา อุปนะยฺยา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า ผู้เป็นสามีจะพึงเขียนตีหญิงนั้นบ้าง พึงฆ่านางเสียบ้าง พึงขังบ้าง หรือว่าปลดให้เป็นนางทาสีบ้าง”

“เอวเมว โข มหาราช อทสฺสเนน มาโร ปาปิมา นิลียิตฺวา ปญฺจสาลเก พุราหุมนคหปติเก อนุวาวิสึ ฯ ยถิ มหาราช มาโร ปาปิมา ภควโต อุกฺกุทิสฺส กตํ อุกฺกขภูํ ปริโภคํ อนุตฺตราชํ กระยฺย, ผลเอยฺย ตสฺส มุฑฺธา สตธา วา สหสฺสธา วา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ มารผู้มีบาปต้องแอบซ่อนตัวไม่ให้ใครเห็น จึงเข้าสิงใจพวกพราหมณ์คฤหบดีชาวบ้านปัญจสาละได้ ขอถวายพระพร ถ้าหากว่า มารผู้มีบาปพึงทำอันตรายของที่เขาทำเจาะจงพระผู้มีพระภาคเจ้า ของที่เขาตระเตรียมไว้สำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้า การบริโภคของพระผู้มีพระภาคเจ้า ไชรั ศีรษะของมารนั้นก็จะแตกออกเป็น ๑๐๐ เส้น หรือ ๑,๐๐๐ เส้น เป็นแน่”

“เอวเมตํ ภนฺเต นาคเสน จีริกาย กตํ มาเรณ ปาปิเมตา, นิลียิตฺวา มาโร ปาปิมา
ปญฺจสาลเก พุราหุมนคหฺปติเก อนฺวาวิสึ ๗ สเจ โส ภนฺเต มาโร ปาปิมา ภควโต อุทฺทิสฺส
กตํ อุปกฺขมฺภึ ปริโภคํ อนฺตรายํ กรเยย, มุทฺธา วาสส ผลเยย สตธา วา สหสฺสธา วา,
กาโย วาสส ภูสฺมมฺภุจึ วีย วิกิเรยฺย,

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน มารผู้มีบาปได้ทำโจรกรรมข้อนี้แล้วอย่าง
นี้ คือ มารผู้มีบาปแอบซ่อนตัวเข้าสิงใจพราหมณ์คฤหบดีชาวบ้านปัญจสาละ ถ้าหากว่ามารผู้
มีบาปนั้น กระทำอันตรายต่อของที่เขาทำอุทิศเจาะจงพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่เขาเตรียมไว้
สำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้า การบริโภคของพระผู้มีพระภาคเจ้าไซ้รั ศีรษะของมารก็จะฟุ้งแตก
เป็น ๑๐๐ เสียง หรือ ๑,๐๐๐ เสียง หรือร่างกายของมารนั้นฟุ้งกระจัดกระจายไปเหมือนกอง
แกลบ ฉะนั้น

“สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมฺปฏฺิจฺฉามิ”ติ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมยอมรับคำตามที่ท่านกล่าวมา
แล้วนี้”

พุทธสาณุตตราชปญฺโท ปญฺจโม ๗
จบพุทธสาณุตตราชปญฺหาข้อที่ ๕

๖. อปฺยุณฺปญฺห

๖. อปฺยุณฺญปฺญฺหา

ปัญหาว่าด้วยเรื่องที่ไม่ใช่บุญ (บาป)

[๖] “ภนฺเต นาคเสน ตุมฺเห ภณฺถ ‘โย อชานฺนโต ปาณาติปาตํ กโรติ, โส
พลวตฺรํ อปฺยุณฺณํ ปสวตี’ติ ๗ ปุณฺ จ ภควตา วินยฺปญฺญตฺติยา ภณฺติ ‘อนาปตฺติ
อชานฺนตฺสสา’ติ ๗ ยทิ ภนฺเต นาคเสน อชานฺนิตฺวา ปาณาติปาตํ กโรนฺโต พลวตฺรํ อปฺยุณฺณํ
ปสวตี, เตนฺหิ ‘อนาปตฺติ อชานฺนตฺสสา’ติ ยํ วจฺนํ, ตํ มิจฺฉา ๗ ยทิ ‘อนาปตฺติ
อชานฺนตฺสส, เตนฺหิ ‘อชานฺนิตฺวา ปาณาติปาตํ กโรนฺโต พลวตฺรํ อปฺยุณฺณํ ปสวตี’ติ ตมฺปิ
วจฺนํ มิจฺฉา ๗ อยมฺปิ อุกฺมาโต โภกฺวิโก ปญฺโท ทฺรุตฺตโร ทฺรุตฺติกฺกโม ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา
นิพฺพาหิตฺพฺโพ”ติ ๗

[๖] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันว่า ผู้ใดไม่รู้อยู่ ทำปาณาติบาต ผู้นั้นย่อมได้รับบาปที่มีกำลังแรงกว่า ดังนี้ ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้ากลับตรัสไว้ในพระวินัยบัญญัติเป็นอีกอย่างหนึ่งว่า เมื่อภิกษุไม่รู้อยู่ ก็ไม่ต้องอาบัติ ดังนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่าคำว่า บุคคลไม่รู้แล้วทำปาณาติบาต ย่อมได้รับบาปที่มีกำลังแรงกว่า ดังนี้ ถูกต้องจริงแล้วไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ตรัสไว้ว่า เมื่อภิกษุไม่รู้อยู่ ก็ไม่ต้องอาบัติ ดังนี้ จริงแล้วไซ้ร้, คำนั้น ก็ผิด, ถ้าว่า คำที่ตรัสไว้ว่า “เมื่อภิกษุไม่รู้อยู่ ก็ไม่ต้องอาบัติ ดังนี้ จริงแล้วไซ้ร้, ถ้าอย่างนั้น คำที่ตรัสไว้ว่า บุคคลไม่รู้แล้วทำปาณาติบาต ย่อมได้รับบาปที่มีกำลังแรงยิ่งกว่า ดังนี้ ก็เป็นคำที่ผิด ปัญหานี้มี ๒ เงื่อน เปลื้องได้ยาก ก้าวล่วงได้ยาก ตกถึงแก่ท่านโดยลำดับแล้ว ขอท่านพึงคลี่คลายปัญหานี้เถิด”

“ภาสิตมเปตํ มหาราช ภควตา โย อชานนุโต ปาณาติปาตํ กโรติ, โส พลวตฺรํ อปฺปญฺญํ ปสวตี”ติ ฯ ปุณ จ วินยปญฺจตติยา ภควตา ภณิตํ ‘อนาปตฺติ อชานนุตฺตสสา’ติ ฯ ตตฺถ อตฺถนตฺรํ อตฺถิ ฯ กตมํ อตฺถนตฺรํ ? อตฺถิ มหาราช อापตฺติ สญฺญาวิโมกฺขา, อตฺถิ อापตฺติ โนสญฺญาวิโมกฺขา ฯ ยายํ มหาราช อापตฺติ สญฺญาวิโมกฺขา, ตํ อापตฺตี อารพฺภ ภควตา ภณิตํ ‘อนาปตฺติ อชานนุตฺตสสา’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ผู้ใดไม่รู้อยู่ ทำปาณาติบาต ผู้นั้นย่อมได้รับบาปที่มีกำลังแรงกว่า ดังนี้จริง และพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ยังตรัสไว้อีกในพระวินัยบัญญัติว่า เมื่อภิกษุไม่รู้อยู่ ก็ไม่ต้องอาบัติ ดังนี้ก็จริง ความหมายอย่างอื่นในคำที่ตรัสไว้ นั้นยังมีอยู่อีก ความหมายอย่างอื่นอะไร ? ขอถวายพระพรมหาบพิตร อาบัติประเภทสังญญาวิโมกข์ (พ้นจากอาบัติได้ ถ้าไม่มีสังญญา) ก็มีอยู่ อาบัติประเภทโนสังญญาวิโมกข์ (แม้ไม่มีสังญญา ก็ไม่พ้นจากอาบัติ) ก็มีอยู่ ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภถึงอาบัติประเภทสังญญาวิโมกข์ ตรัสว่า เมื่อภิกษุไม่รู้อยู่ ก็ไม่ต้องอาบัติ”

“สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมปฺปฏิจฺจามิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมยอมรับคำพูดตามที่ท่านกล่าวมาแล้วนี้”

อปฺปญฺจปญฺโท ฉฏฺโฐ ๑

จบอปฺปญฺจปญฺหาช่อที่ ๒

๗. ภิกขุสงฆ์ปริหรรณปญหา

๗. ภิกขุสงฆ์ปริหรรณปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการบริหารภิกษุสงฆ์

[๗] “ภนุเต นาคเสน ภาสิตมเปตํ ภควตา ‘ตถาคตสฺส โข อานนฺท น เหวํ โหติ “อหํ ภิกขุสงฺฆํ ปริหริสฺสามิ”ติ วา “มมฺหุเทสิโก ภิกขุสงฺฆ”ติ วา’ติ ๕ ปฺน จ เมตฺเตยฺยสฺส ภควโต สภาวคฺคณํ ปริทีปยมาเนน ภควตา เหวํ ภณิตํ “โส อนนฺกสทฺสสฺส ภิกขุสงฺฆํ ปริหริสฺสติ, เสยฺยถาปิ อหํ เอตฺรหิ อนนฺกสทํ ภิกขุสงฺฆํ ปริหรามิ”ติ ๕ ยถิ ภนุเต นาคเสน ภควตา ภณิตํ ‘ตถาคตสฺส โข อานนฺท น เหวํ โหติ “อหํ ภิกขุสงฺฆํ ปริหริสฺสามิ”ติ วา, “มมฺหุเทสิโก ภิกขุสงฺฆ”ติ วา’ติ, เตนหิ อนนฺกสทํ ภิกขุสงฺฆํ ปริหรามิ’ติ ยํ วจฺนํ, ตํ มิจฺฉา ๕ ยถิ ตถาคตฺน ภณิตํ ‘โส อนนฺกสทฺสสฺส ภิกขุสงฺฆํ ปริหริสฺสติ, เสยฺยถาปิ อหํ เอตฺรหิ อนนฺกสทํ ภิกขุสงฺฆํ ปริหรามิ’ติ, เตนหิ ตถาคตสฺส โข อานนฺท น เหวํ โหติ ‘อหํ ภิกขุสงฺฆํ ปริหริสฺสามิ’ติ วา, ‘มมฺหุเทสิโก ภิกขุสงฺฆ’ติ วาติ ตมฺปิ วจฺนํ มิจฺฉา, อยฺมปิ อุกฺกโต โกฏฺโถ ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาทิตฺตฺวา’ติ ๕

[๗] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสความข้อนีไว้ว่า ‘อานนทฺ ตถาคตไม่มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราจักบริหารภิกษุสงฆ์’ หรืออย่างนี้ว่า ‘ภิกษุสงฆ์จักเป็นผู้ที่มีเราเป็นผู้ชี้แนะ’ ดังนี้ แต่เมื่อจะแสดงพระคุณตามสภาวะของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าเมตไตรย กลับตรัสอย่างนี้ว่า ‘พระผู้มีพระภาคเจ้าเมตไตรยนั้น จักบริหารภิกษุสงฆ์จำนวนหลายพันรูป เหมือนอย่างกับเราบริหารภิกษุสงฆ์จำนวนหลายร้อยรูปอยู่ในปัจจุบันนี้’ ดังนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ‘อานนทฺ ตถาคตไม่มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราจักบริหารภิกษุสงฆ์ หรืออย่างนี้ว่า ‘ภิกษุสงฆ์จักมีเราเป็นผู้ชี้แนะ’ ดังนี้ จจริงไฉรฺ ถ้าอย่างนั้น คำที่ตรัสว่า ‘เราจักบริหารภิกษุสงฆ์จำนวนหลายร้อย’ ดังนี้ ก็เป็นคำที่ผิด ถ้าหากพระตถาคตตรัสไว้ว่า ‘พระผู้มีพระภาคเจ้าเมตไตรยนั้น จักบริหารภิกษุสงฆ์จำนวนหลายพันรูป เหมือนอย่างกับเราบริหารภิกษุสงฆ์จำนวนหลายร้อยรูปอยู่ในปัจจุบันนี้’ ดังนี้ จจริงไฉรฺ ถ้าอย่างนั้น คำที่ตรัสไว้ว่า ‘อานนทฺ ตถาคตไม่มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราจักบริหารภิกษุสงฆ์’ หรืออย่างนี้ว่า ‘ภิกษุสงฆ์จักเป็นผู้ที่มีเราเป็นผู้ชี้แนะ’ ดังนี้ ก็เป็นคำที่ผิด ปัญหาแม่นี้ ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านโดยลำดับแล้ว ขอท่านพึงช่วยคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“ภาสิตมเปตัง महाराज भक्तवा ‘तदाकतसुस चो आननुत् न आवो होति “अहं गिगुसुसुं परिहसुसामी”ति वा “ममुत्तेलिको गिगुसुसुं”ति वा’ति च पुन ज मेतदेयसुसापि भक्तवात् सभावकुणं प्रीतिप्रयमानेन भक्तवा भणितं ‘सो अनेकसहस्रं गिगुसुसुं परिहसुसुति, सेय्येतापि अहं ऐतरहि अनेकसुं गिगुसुसुं परिहसुसुं’ति च ऐतसुमिणज महाराज पणुहे ऐगो अत्तुगे सावसेसो, ऐगो अत्तुगे निरवसेसो च न महाराज तदाकतो प्रिसाय अनुकामीगो, प्रिसा पुन तदाकतसुस अनुकामीगा च समुत्ति महाराज ऐसा ‘अनु’ति ‘ममा’ति, न प्रमतुगे ऐसो, विक्तं महाराज तदाकतसुस पेम्, विक्तो सिनेहो, ‘मयनु’तिपि तदाकतसुस कण्ठे नत्ति उपाहाय पुन अवसुसो होति च

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ภาสิตความข้อนีไฉนว่า ‘อาานนทฺ์ ตถาคตฺ์ไม่มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราจักบริหารภิกษุสงฆ์’ หรือ อย่างนี้ว่า ‘ภิกษุสงฆ์จักเป็นผู้ที่มีเราเป็นผู้ชี้แนะ’ ดังนี้ จจริง และเมื่อจะแสดงพระคุณที่มีอยู่ของ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมตไตรย ก็ตรัสไว้อีกว่า ‘พระผู้มีพระภาคเจ้าเมตไตรยนั้น จักบริหารภิกษุ สงฆ์จำนวนหลายพันรูป เหมือนอย่างที่เราบริหารภิกษุสงฆ์จำนวนหลายร้อยรูปอยู่ในปัจจุบัน นี้’ ดังนี้ จจริง ขอถวายพระพร ในปัญหาข้อนี้ อรรถหนึ่งเป็นอรรถที่มีส่วนเหลือ อีกอรรถหนึ่ง ไม่มีส่วนเหลือ ขอถวายพระพร พระตถาคต มิได้ทรงเป็นผู้คอยติดตามบริษัท แต่ว่า บริษัท คอยติดตามพระตถาคต มหาบพิตร ที่กล่าวว่า เรา ว่า ของเรา นี้เป็นเพียงสมมติ หาใช่ปรมาตฺ์ ไม่ ขอถวายพระพร พระตถาคตทรงปราศจากความรัก ปราศจากความเสนาหา พระตถาคตไม่ ทรงมีการถือเอาว่า ของเรา แต่ว่า ทรงเป็นผู้ที่สัตว์ทั้งหลายได้พึ่งพึ่งอาศัย

“यथा महाराज पठ्वी गुणगुजानं सत्तदानं पतिगुजा होति उपसुसुं, पठ्वीगुजा जेत ते सत्तदा, न ज महापठ्विया ‘मयहेते’ति अपेक्षा होति, ऐवमेव चो महाराज तदाकतो सपुसत्तदानं पतिगुजा होति उपसुसुं, तदाकत्तगुजा जेत ते सत्तदा, न ज तदाकतसुस ‘मयहेते’ति अपेक्षा होति च यथा वा पुन महाराज, महतिमहामेओ अगिवसुसनुतो तिठरुगुचपसुมนुसुसानं गुत्तुत्ति तेति सुनुत्ति अनुपालेति च गुग्गुत्तुत्तिविโน जेत ते सत्तदा सपुपे, न ज महामेखसुस ‘मयहेते’ति अपेक्षा होति च ऐवमेव चो महाराज तदाकतो सपुसत्तदानं गुसुलरुमे चनेति अनुपालेति, सत्तुत्तुत्तिविโน जेत ते सत्तदा सपुपे, न ज तदाकतसुस ‘मयहेते’ति अपेक्षा होति च तं गिसुस हेतु? अत्तदानुत्तिगुजिया पहिनत्तदा”ति च

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า แผ่นดิน เป็นที่พึ่งเป็นที่พำนักของสัตว์ทั้งหลาย ผู้ดำรงอยู่บนแผ่นดิน สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นล้วนแต่อยู่บนแผ่นดิน แต่แผ่นดินใหญ่ ก็หาได้

ใส่ใจว่า สัตว์เหล่านี้ของเรา ดังนี้ไม่ ฉันทิด ขอถวายพระพร พระตถาคตทรงเป็นที่พึ่งที่พำนักของสัตว์ทั้งหลาย และสัตว์ทั้งหลายก็พึ่งพระตถาคต แต่พระตถาคตหาทรงสนพระทัยว่า สัตว์เหล่านี้ของเรา ดังนี้ไม่ ฉันทันั้น ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า เมฆฝนฟ้าใหญ่เมื่อตกลงมา ก็ย่อมมอบความเจริญงอกงามให้แก่ต้นหญ้า ต้นไม้ ปศุสัตว์ และมนุษย์ทั้งหลาย คอยตามรักษาให้เป็นไปสืบต่อ ก็สัตว์เหล่านี้ล้วนเป็นอยู่ได้ด้วยฝน แต่ว่า เมฆฝนฟ้าใหญ่ก็หาได้สนใจว่า ‘สัตว์เหล่านี้ของเรา’ ดังนี้ไม่ ฉันทิด ขอถวายพระพร พระตถาคตก็ทรงทำกุศลธรรมให้เกิดแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย คอยตามรักษา ก็สัตว์ทั้งหลายล้วนเป็นอยู่ได้ด้วยพระศาสดา แต่พระตถาคตหาทรงสนพระทัยว่า ‘สัตว์เหล่านี้ของเรา’ ดังนี้ไม่ ฉันทันั้นเหมือนกัน ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ? เพราะทรงละอดีตานุกิจไว้ได้แล้ว”

“สาธุ ฆนเต นาคเสน สุนิพฺเพชิตโต ปญฺโห พหุวิเชหิ การณฺเหิ คมภีโร อุตฺตานิ-
กโต, คณฺจิ ภินฺโน, คหฺนํ อคหฺนํ กตฺตํ, อนุชกาโร อาโลโก กโต, ภคฺคา ปรวาธา,
ชินฺปฺตฺตานํ จกฺขุ อฺปฺปาทิตนฺ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทร์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน ท่านเปลื้องปัญหาด้วยดี ด้วยเหตุผลหลายอย่าง ท่านได้ทำปัญหาที่ลึกซึ้งให้ตื่นได้ ทำลายเงื่อนปมได้ ทำข้อที่ยุ่งเหยิงให้ไม่มีความยุ่งเหยิงได้ ทำที่มีดให้สว่างได้ ทำลายปรปวาทะได้ ดวงตาท่านทำให้เกิดแก่ภิกษุผู้เป็นบุตรของพระชินสีห์แล้ว”

ภิกฺขุสงฺฆมฺปิริทรมฺปญฺโห สัตฺตโม ๑
จบภิกฺขุสงฺฆมฺปิริทรมฺปญฺหาข้อที่ ๗

๘. อเภชชปริสปลงฺห

๘. อเภชชปริสปลงฺหา

ปัญหาว่าด้วยพระผู้มีพระภาคมีบริษัทไม่แตกแยกกัน

[๘] “ฆนเต นาคเสน ตุมฺเห ภณฺถ ‘ตถาคโต อเภชชปริส’ติ, ปฺน จ ภณฺถ
‘เทวทตฺเตน เอกปฺปหารํ ปณฺจ ภิกฺขุสฺตานิ ภินฺนานิ’ติ ฯ ยถิ ฆนเต นาคเสน ตถาคโต
อเภชชปริส, เตนฺหิ เทวทตฺเตน เอกปฺปหารํ ปณฺจ ภิกฺขุสฺตานิ ภินฺนานิ ติ ยํ วจฺนํ,
ตํ มิจฺฉา ฯ ยถิ เทวทตฺเตน เอกปฺปหารํ ปณฺจ ภิกฺขุสฺตานิ ภินฺนานิ, เตนฺหิ ‘ตถาคโต

อภิชัทธิปริโส'ติ ตมปิ วจนํ มิจฺจนา ฯ อยมฺปิ อุกฺกโต โภกฺกโก ปญฺโห ตวานุปรุปรุโต, คมฺภีโร
 ทุณฺนิเวจฺโย, คณฺจฺโตปิ คณฺจฺติโร, เอตฺถายํ ชโน อวโฏ โนวฺโต โอวฺโต ปิหิตฺโต ปรีโยนทฺโร,
 เอตฺถ ตว ฌาณพลํ ทสฺเสหิ ปรวาเทสุ"ติ ฯ

[๘] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันว่า ‘พระตถาคตทรงเป็นผู้มีบริษัทไม่แตกแยกกัน’, แต่ยังคงกล่าวอีกว่า ‘พระเทวทัตทำลายภิกษุให้แตกกันในคราวเดียว ๕๐๐ รูป’ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระตถาคตทรงเป็นผู้มีบริษัทไม่แตกแยกกันจริงไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า พระเทวทัตทำลายภิกษุให้แตกกันในคราวเดียว ๕๐๐ รูป ดังนี้ ก็เป็นคำที่ผิด ถ้าหากพระเทวทัตทำลายภิกษุให้แตกกันในคราวเดียว ๕๐๐ รูป จริงแล้วไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า พระตถาคตเป็นผู้มีบริษัทไม่แตกแยกกัน ดังนี้ ก็ต้องเป็นคำที่ผิด ปัญหานี้ มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านโดยลำดับแล้ว เป็นปัญหาที่ลึกซึ้ง เปลื้องไต่ยาก เป็นปมยิ่งกว่าปม ผู้คนยังยุ่งเหยิงสับสนพลวันปิดติดขัดในปัญหานี้กันอยู่ ในปัญหานี้ ขอท่านพึงแสดงกำลังปัญญาของท่านในวาทะของฝ่ายอื่นทั้งหลายเถิด”

“อภิชัทธิปริโส มหาราช ตถาคโต เทวทัตเตน จ เอกปรุปรุหารํ ปญฺจ ภิกฺขุสฺตทานิ
 ภินฺหานิ, ตถจ ปน เกทกสฺส พลน, เกทเก วิชฺชมานนฺ นตฺถิ มหาราช อภิชฺชํ นาม ฯ
 เกทเก สติ มาตาปิ ปฺุตฺเตน ภิชฺชติ, ปฺุตฺโตปิ มาตรา ภิชฺชติ, ปิตาปิ ปฺุตฺเตน ภิชฺชติ,
 ปฺุตฺโตปิ ปิตรา ภิชฺชติ, ภาตาปิ ภคินิยา ภิชฺชติ, ภคินีปิ ภาตรา ภิชฺชติ, สหาโยปิ
 สหาเยน ภิชฺชติ, นาวาปิ นานาทารุสงฺฆมฺภิตา อุมิเวคสมฺปหารน ภิชฺชติ, รุกฺโขปิ มรฺกปรุ-
 สมฺปนฺนผลฺโล อนิลพลเวคาภิตฺโต ภิชฺชติ, สุวณฺณมฺปิ ชาติมนตํ โลहेน ภิชฺชติ ฯ อปิ จ
 มหาราช เนโส อธิปรุปาโย วิญญฺณํ, เนสา พุทฺธานํ อธิมุตฺติ, เนโส ปญฺหิตานํ จฺนฺโท
 ‘ตถาคโต เกชฺชปริโส'ติ ฯ อปิ เจตฺถ การณํ อตฺถิ เยน การณนฺ ตถาคโต วุจฺจติ ‘อภิชฺช-
 ปริโส'ติ ฯ กตมํ เอตฺถ การณํ ? ตถาคตสฺส, มหาราช, กเตน อทาเนน วา อปรุปิยวจนน
 วา อนตฺถจฺริยาย วา อสฺมานตฺตตาย วา ยโต กฺุโตจฺจิ จฺริยํ จรฺนตฺตสฺสปี ปริสา ภินฺนาติ น
 สุตฺตปรุพฺพํ, เตน การณนฺ ตถาคโต วุจฺจติ ‘อภิชฺชปริโส'ติ ฯ ตยาเปตํ มหาราช ฌาตพฺพํ
 ‘อตฺถิ ภิกฺขุจฺจิ นวฺงเค พุทฺธวจนฺ สุตฺตาคตํ, อิมินา นาม การณนฺ โพรชิตฺตสฺส กเตน
 ตถาคตสฺส ปริสา ภินฺนา'ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระตถาคตทรงเป็นผู้มีบริษัทไม่แตกแยกกันจริง และพระเทวทัตก็ทำลายภิกษุให้แตกกันในคราวเดียว ๕๐๐ รูป จริง แต่ว่า ความแตกแยกกันนั้น ย่อมมิได้ด้วยกำลังความสามารถของผู้ทำลายให้แตกกัน ขอ

ถวายพระพร คือว่า เมื่อมีผู้มาทำลายให้แตกกัน ก็ไม่มีความกลมเกลียวกันก็ได้ เมื่อมีผู้มาทำลายให้แตกกัน แม้มารดา ก็แตกกับบุตรได้ แม้มบุตรก็แตกกับมารดาได้ แม้มบิดาก็แตกกับบุตรได้ แม้มบุตรก็แตกกับบิดาได้ แม้มพี่น้องชายก็ต้องแตกกับพี่น้องหญิงได้ แม้มพี่น้องหญิงก็ต้องแตกกับพี่น้องชายได้ แม้มเพื่อนก็แตกกับเพื่อนได้ แม้มเรื่องประกอบติดกันด้วยชิ้นไม้ต่าง ๆ ก็ยังแตกออกจากกันได้ เพราะถูกคลื่นซัด แม้มต้นไม้ที่ออกผลสะพรั่งมีรสหวาน พอถูกสายฟ้าฟาด ก็ฉีกแตกไป แม้มทอง แม้มเงิน มีทองแดงเข้าแทรกปะปน ก็แตกแยกห่างกันไป ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง ข้อที่ว่า พระตถาคตทรงเป็นผู้มีบริษัทแตกกันนี้ วิญญูชนทั้งหลายหาเห็นชอบด้วยไม่ พระพุทธะทั้งหลายหาทรงยอมรับด้วยไม่ บัณฑิตทั้งหลายหาพอใจไม่ ก็ในความข้อนี้ เหตุที่ทำให้บัณฑิตทั้งหลายกล่าวถึงพระตถาคตว่า พระตถาคตเป็นผู้มีบริษัทไม่แตกแยกกัน ดังนี้ มีอยู่ เหตุในความข้อที่ว่านี้ คืออะไร ? ขอถวายพระพร คำพูดที่ว่า บริษัทของพระตถาคตแตกแยกกัน เพราะพระตถาคตทรงกระทำการลำเอียงก็ดี เพราะทรงมีวาจา น่าเกลียดก็ดี เพราะทรงมีความประพฤติเสียหายก็ดี เพราะทรงเป็นผู้มีตนไม่เสมอต้นเสมอปลายก็ดี ทรงประพฤติอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี ดังนี้ ใคร ๆ ก็ไม่เคยได้ยิน เพราะเหตุดังกล่าวนั้น บัณฑิตจึงกล่าวถึงพระตถาคตว่า ทรงเป็นผู้มีบริษัทไม่แตกแยกกัน ดังนี้ ขอถวายพระพร ขอพระองค์ทรงทราบแม้มความข้อนี้ คือว่า เรื่องอะไร ๆ ที่มาแล้วในพระสูตร ในพระพุทธรพจน์มีองค์ ๙ ที่เกี่ยวกับว่า บริษัทของพระตถาคต แม้มยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ย่อมแตกแยกกัน เพราะการที่ทรงก่อเหตุการณ์เช่นนั้นไว้ ดังนี้ มีอยู่หรือ ?”

“นตฺถิ ภนฺเต โน เจตฺ โลกํ ทิสฺสตี โนปิ สุขฺยตี ฯ สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตฺตถา สมฺปฏฺิจฺฉามิ”ติ ฯ

พระเจ้ามลินทตรัสว่า “ไม่มีหรอก พระคุณเจ้า เรื่องที่ว่านี้ไม่ปรากฏในโลก แม้มโยมเองก็ไม่เคยได้ยิน ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมยอมรับคำพูดตามที่ท่านกล่าวมานี้”

อเภชฺชปรีสปัญฺโท อฏฺฐโม ฯ

จบอเภชฺชปรีสปัญฺหาข้อที่ ๘

อเภชฺชวคฺโค ทฺติโย ฯ

จบอเภชฺชวคฺคที่ ๒

อิมฺสูมึ วคฺเค อฏฺฐํ ปญฺหา ฯ

ไฉวคฺคนี้มีปัญฺหา ๘ ข้อ

๔.๓ ปณามิตวคค

๔.๓ ปณามิตววรรค ว่าด้วยการเหตุที่ถูกขับไล่

๑. เสฏฐธมมปญหา

๑. เสฏฐธัมมปัญหา

ปัญหาว่าด้วยธรรมเป็นสิ่งประเสริฐสุด

[๑] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา ‘ธมฺโม หิ วาเสฏฺฐจฺ เสฏฺฐโจ ชเนตสฺมี ทิฏฺฐเจ เจว ธมฺเม อภิสมฺปฺราเย จา’ติ ฯ ปฺน จ ‘อุปาสโก คิหิ โสตาปนฺโน ปิหิตาปาโย ทิฏฺฐิปปตฺโต วิญญาตสฺสโน ภิกฺขุํ วา สามเณรํ วา ปุถุชฺชนํ อภิวาเทติ ปจฺจุฏฺฐเจตี’ติ ฯ ยทิ ภนฺเต นาคเสน ภควตา ภณฺติ ‘ธมฺโม หิ วาเสฏฺฐจฺ, เสฏฺฐโจ ชเนตสฺมี ทิฏฺฐเจ เจว ธมฺเม อภิสมฺปฺราเย จา’ติ, เตเนหิ ‘อุปาสโก คิหิ โสตาปนฺโน ปิหิตาปาโย ทิฏฺฐิปปตฺโต วิญญาตสฺสโน ภิกฺขุํ วา สามเณรํ วา ปุถุชฺชนํ อภิวาเทติ ปจฺจุฏฺฐเจตี’ติ ยํ วจนฺ, ตํ มิจฺฉา ฯ ยทิ ‘อุปาสโก คิหิ โสตาปนฺโน ปิหิตาปาโย ทิฏฺฐิปปตฺโต วิญญาตสฺสโน ภิกฺขุํ วา สามเณรํ วา ปุถุชฺชนํ อภิวาเทติ ปจฺจุฏฺฐเจตี’, เตเนหิ ‘ธมฺโม หิ วาเสฏฺฐจฺ, เสฏฺฐโจ ชเนตสฺมี ทิฏฺฐเจ เจว ธมฺเม อภิสมฺปฺราเย จาติ ตมฺปิ วจนฺ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุกฺโต โภกฺโก ปญฺโห ตวานุสฺสฺสฺส, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ’ติ ฯ

[๑] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘ท่านวาเสฏฐะ พระธรรมเป็นสิ่งประเสริฐสุดในหมู่ชนนี้ ทั้งในชาตินี้ ทั้งในชาติหน้า’ ดังนี้ และตรัสไว้อีกว่า ‘อุบาสกคฤหัสถ์ แม้เป็นพระโสดาบัน ผู้ปิดอบายได้แล้ว ถึงซึ่งทิฏฐิแล้ว รู้แจ้งพระศาสนาแล้ว ก็ยังต้องกราบไหว้ ลูกรับภิกษุหรือสามเณรผู้เป็นปุถุชน’ ดังนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ท่านวาเสฏฐะ พระธรรมเป็นสิ่งประเสริฐสุดในหมู่ชนนี้ ทั้งในชาตินี้ ทั้งในชาติหน้า ดังนี้ จริ่งไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า อุบาสกคฤหัสถ์ แม้เป็นพระโสดาบันผู้ปิดอบายได้แล้ว ถึงซึ่งทิฏฐิแล้ว รู้แจ้งพระศาสนาแล้ว ก็ยังต้องกราบไหว้ ลูกรับภิกษุหรือสามเณรผู้เป็นปุถุชน ดังนี้ ก็ต้องผิด ถ้าหากตรัสว่า อุบาสกคฤหัสถ์แม้เป็นพระโสดาบันผู้ปิดอบายได้แล้ว ถึงซึ่งทิฏฐิแล้ว รู้แจ้งพระศาสนาแล้ว ก็ยังต้องกราบไหว้ ลูกรับภิกษุหรือสามเณรผู้เป็นปุถุชน ดังนี้ จริ่ง ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ท่านวาเสฏฐะ พระธรรมเป็นสิ่งประเสริฐที่สุดในหมู่ชนนี้ ทั้งในชาตินี้ ทั้งในชาติหน้า ดังนี้ ก็ต้องผิด ปัญหานี้ มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านพึงคลี่คลายปัญหานี้เถิด”

“ภาสิตมเปตํ มหาราช ภควตา ‘ธมฺโม หิ วาเสฏฺฐ, เสฏฺฐโจ ชเนตสฺมี ทิฏฺฐเจ เจว ธมฺเม อภิสมฺปฺราเย จา’ติ, ‘อุปาสโก จ คิหิ โสตาปนฺโน ปิหิตาปาโย ทิฏฺฐิปปตฺโต วิญญาตสสาโน ภิกฺขุ วา สามเณรํ วา ปุณฺณชนํ อภิวาเทติ ปจฺจุฏฺฐเจติ’ ๕ ตตฺถ ปน การณํ อตฺถิ ๕ กตมํ ตํ การณํ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ภาสิตความข้อนี้นี้ว่า ท่านวาเสฏฐะ พระธรรมเป็นสิ่งประเสริฐสุดในหมู่ชนนี้ ทั้งในชาตินี้ ทั้งใน ชาติหน้า ดังนี้ จริง ตรัสไว้ดีกว่า อุบาสกคฤหัสถ์ ผู้เป็นพระโสตาบันผู้ปิดบាយได้แล้ว ถึงซึ่ง ทิฏฐิแล้ว รู้แจ้งพระศาสนาแล้ว ก็ยังต้องกราบไหว้ลู่กรับภิกษุหรือสามเณรผู้เป็นปุณฺณชน ดังนี้ จริง ก็แต่ว่า ในเรื่องนั้น มีเหตุผลอยู่ เหตุผลนั้นคืออะไร ?

“วีสติ โข ปนิเม มหาราช สมณสฺส สมณกรณา ธมฺมา เทว จ ลิงฺคานิ, เยหิ สมโณ อภิวาทนปจฺจุฏฺฐจฺานสมฺมานนปฺขุนารโห โหติ ๕ กตเม วีสติ สมณสฺส สมณกรณา ธมฺมา เทว จ ลิงฺคานิ ? เสฏฺฐโจ ธมฺมาราโม, อคฺโค นียโม, จาโร วิหาโร สยโม สวโร ขนฺติ โสรจฺจํ เอกตฺตจริยา เอกตฺตาทิริติ ปฏิสลฺลานํ หิริโอดตฺตปฺปํ วีริยํ อปฺปมาโท สุกกา- วทานํ อุทฺเทโส ปริปฺจฺจา สีลาทอิภิริติ นิราลยตา ลิกฺขยาปทปาริปุริตา, กาสาวธารณํ, ภณฺฑุภาโว ๕

ขอถวายพระพรมหาบพิตร ธรรมอันเป็นเครื่องสร้างความเป็นสมณะแห่งผู้เป็นสมณะ ๒๐ อย่างเหล่านี้ และเพศ ๒ อย่าง ย่อมเป็นเหตุให้สมณะเป็นผู้ควรแก่การกราบไหว้ การลูกรับ นับถือ บูชา ธรรมอันเป็นเครื่องสร้างความเป็นสมณะแห่งผู้เป็นสมณะ ๒๐ อย่าง และเพศ ๒ อย่าง มีอะไรบ้าง ? ได้แก่

- | | |
|---------------------|------------------------------------|
| ๑. เสฏฐโจ ธมฺมาราโม | มีความยินดีในธรรมอันประเสริฐที่สุด |
| ๒. อคฺโค นียโม | มีความนิยมอันเลิศ |
| ๓. จาโร | มีความประพฤติดี |
| ๔. วิหาโร | มีวิหารธรรม |
| ๕. สยโม | มีความสำรวม |
| ๖. สวโร | มีธรรมเครื่องป้องกัน |
| ๗. ขนฺติ | มีความอดกลั้น |
| ๘. โสรจฺจํ | มีความสงบเสงี่ยม |
| ๙. เอกตฺตจริยา | ประพฤติในอารมณ์ที่มีความเป็นหนึ่ง |

‘ออคปริสั โส อุกโต, นานั ตัง จานั อุกโต’ติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนุโน ภิกขุ
ปุกุชชนั อภิวาเทตु ปจจุฏฐาตุ ๫

อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบันควรจะกราบไหว้ ลูกรับภิกษุผู้เป็นปุถุชน ด้วยคิดว่า ‘ท่านผู้นั้น เข้าถึงความเป็นยอดบริษัท เราไม่ใช่ผู้เข้าถึงฐานะนั้น’ ดังนี้

‘ลภติ โส ปาติโมกขทุเทสั โสตุ, นานั ตัง ลภามิ โสตุ’ติ อรหติ อุปาสโก
โสตาปนุโน ภิกขุ ปุกุชชนั อภิวาเทตु ปจจุฏฐาตุ ๫

อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบันควรจะกราบไหว้ ลูกรับภิกษุผู้เป็นปุถุชน ด้วยคิดว่า ‘ท่านผู้นั้น ได้ฟังพระปาติโมกขอุทเทส เราไม่ได้ฟังพระปาติโมกขอุทเทสนั้น’ ดังนี้

‘โส อณฺเฎ ปพฺพาเซติ อุปสมฺปาเทติ ชินสาสนัน วฑฺฒติ, อหเมตํ น ลภามิ
กาตุนุ’ติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนุโน ภิกขุ ปุกุชชนั อภิวาเทตु ปจจุฏฐาตุ ๫

อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบันควรจะกราบไหว้ ลูกรับภิกษุผู้เป็นปุถุชน ด้วยคิดว่า ‘ท่านผู้นั้น ให้บุคคลอื่นบรรพชาอุปสมบทก็ได้ ทำพระศาสนาของพระชินเจ้าให้เจริญก็ได้ เราไม่ได้เพื่อจะทำกิจนั้น’ ดังนี้

‘อุปฺปมาเณสุ โส สิग्ขาปเทสุ สมตฺตการี, นานั เตสุ วตฺตามี’ติ อรหติ อุปาสโก
โสตาปนุโน ภิกขุ ปุกุชชนั อภิวาเทตु ปจจุฏฐาตุ ๫

อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบันควรจะกราบไหว้ ลูกรับภิกษุผู้เป็นปุถุชน ด้วยคิดว่า ‘ท่านผู้นั้น เป็นผู้มียกตีทำให้เพียบพร้อมในสิกขาบททั้งหลาย อันหาประมาณมิได้ เราไม่ได้ประพฤตินิสิกขาบทเหล่านั้น’ ดังนี้

‘อุคโต โส สมณฺลิคฺคํ, พุทฺธาธิปฺปาเย จิตฺ, เตนาหํ ลิงฺเคน ทูรมปคโต’ติ อรหติ
อุปาสโก โสตาปนุโน ภิกขุ ปุกุชชนั อภิวาเทตु ปจจุฏฐาตุ ๫

อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบันควรจะกราบไหว้ ลูกรับภิกษุผู้เป็นปุถุชน ด้วยคิดว่า ‘ท่านผู้นั้น เข้าถึงเพศสมณะ ดำรงอยู่ในฐานะที่พระพุทธรเจ้าทรงประสงค์ เราห่างไกลจากเพศนั้น’ ดังนี้

‘ปรุพฺพหจฺจโลโม โส อนณฺชิตอมณฺหิโต อนฺลิตตสีลคฺนฺโธ, อหํ ปน มณฺทน-
วิภูสฺนาภีโร’ติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนุโน ภิกขุ ปุกุชชนั อภิวาเทตु ปจจุฏฐาตุ ๫

อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบันควรจะกราบไหว้ ลูกรับภิกษุผู้เป็นปุถุชน ด้วยคิดว่า ‘ท่านผู้นั้น

นั้น ไม่ปล่อยชนรักแร้วารุงรัง ไม่หยอดตา ไม่ประดับประดา เป็นผู้ผู้ปลื้มด้วยกลิ่นศีล ส่วนเรา
ยังยินดีในการประดับ การตกแต่ง' ดังนี้

อปิจ มหาราช 'เย เต วีสติ สมณกรณา ฐมา เทว จ ลิงคานิ, สพุเพเปเต
ฐมา ภิกขุสฺส สัวิชฺชนติ, โสเยว เต ฐมาเธาเรติ, อญฺเฌปิ ตตฺถ ลิกฺขาเปติ, โส เม
อาคโม ลิกฺขาปนญฺจ นตฺถี'ติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกขุ ปฺุกฺชชฺน อภิวาเทตุ
ปจฺจุจฺจาตุ ๗

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบันควรจะกราบไหว้ ลูกรับภิกษุ
ผู้เป็นปุถุชน ด้วยคิดว่า 'ธรรมอันเป็นเครื่องสร้างความเป็นสมณะ ๒๐ อย่าง และเพศ ๒ อย่าง
เหล่านี้ ธรรมเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ย่อมมีแก่ภิกษุ ก็พระภิกษุนั้นนั้นแหละ ทรงธรรมเหล่านั้นไว้
ได้ ทั้งยังให้บุคคลเหล่านี้ได้ศึกษาในธรรมเหล่านั้น ก็แต่ว่า พระปริยัติและการให้การศึกษา
ของเรานั้น ก็ไม่มี' ดังนี้

ยถา มหาราช ราชกุมารโ ปุโรหิตสฺส สนฺติเก วิชฺช อธิยติ, ขตฺติยธมฺม ลิกฺขติ, โส
อปเรณ สมเยน อภิสิตฺโต อาจริยํ อภิวาเทติ ปจฺจุจฺเจติ 'ลิกฺขาปโก เม อยนฺติ,
เอวเมว โข มหาราช 'ภิกขุ ลิกฺขาปโก วสฺสโร'ติ อรหติ อุปาสโก โสตาปนฺโน ภิกขุ
ปฺุกฺชชฺน อภิวาเทตุ ปจฺจุจฺจาตุ ๗

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า พระราชกุมารทรงเรียนวิชา ทรงศึกษาขัตติยธรรม
ในสำนักของปุโรหิต ในสมัยต่อมา พระราชกุมารนั้นแม้ทรงได้รับการอภิเษกแล้ว ก็ยังทรง
กราบไหว้ ลูกรับอาจารย์ ด้วยคิดว่า 'ท่านผู้นี้เป็นผู้ให้การศึกษาแก่เรา' ดังนี้ ฉะนั้น ขอถวาย
พระพร อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบัน ก็ควรจะกราบไหว้ ลูกรับภิกษุผู้เป็นปุถุชน ด้วยคิดว่า 'พระ
ภิกษุเป็นผู้ให้คนทั้งหลายได้ศึกษา ทรงวงศ์ (ของพระศาสดา) ไว้' ดังนี้ ฉะนั้นเหมือนกันแล

อปิจ มหาราช อิมินาเปตํ ปริยาเยน ชานาหิ ภิกขุภุมิยา มหนตฺตํ อสมวิปุลภาวํ ๗
ยทิ มหาราช อุปาสโก โสตาปนฺโน อรหตฺตํ สจฺฉิกโรติ, เทวว ตสฺส คติโย
ภวนฺติ อนญฺญา ตสมิเยว ทิวเส ปรีนิพฺพาเยยฺย วา, ภิกขุภาวํ วา อุปคฺจเจยฺย ๗ อจลา
หิ सा महराज पपुषुषा, महती अज्जुकुत्ता, यतिं भिक्खुमी'ति ๗

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง ขอพระองค์ทรงทราบเถิดว่า 'ภูมิภิกษุมีความยิ่งใหญ่ มี
ความไพบุลย์ ที่หาภูมิฆราวาสเสมอเหมือนมิได้ โดยปริยายนี้ ขอถวายพระพร คือข้อที่ว่า ถ้า
หากอุบาสกผู้เป็นพระโสดาบัน กระทำพระอรหัตผลให้แจ้งได้ อุบาสกผู้เป็นพระโสดาบันนั้น

จะมีคติอยู่ ๒ อย่างเท่านั้น ไม่มีอย่างอื่น คือ จะพึงปรินิพพานในวันนั้นนั่นแหละ หรือต้องเข้า
ถึงความ เป็นภิกษุ มหาบพิตร ก็การบวชเป็นฐานะที่ไม่หวั่นไหว ภูมิภิกษุนี้ จึงจัดเป็นภูมิที่ยิ่ง
ใหญ่ สูงส่งยิ่งนัก”

“ถาณคโต ฆนเต นาคเสน ปญโห สุนิพเพจโต พลวตา อติพุทฺธินา ตยา, นยิม
ปญหิ สมตฺโถ อญโธ เอว วิเนเวเจตุ อญตฺตฺร ตวาทีเสน พุทฺธิมตา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ปัญหาที่ต้องใช้กำลังญาณ ตัวท่านผู้มี
กำลัง มีความรู้ยิ่ง ได้คลี่คลายแล้ว เว้นผู้มีความรู้เช่นท่านแล้ว ผู้อื่นไม่อาจเพื่อจะเปลื้องปัญหา
อย่างนี้ได้”

เสฏฺฐจฺมมฺปญฺโห ปจฺโม ฯ

จบเสฏฐจรรวมปัญหาข้อที่ ๑

๒. สัพพสตุตทิตตฺตฺรณปญฺห

๒. สัพพสตุตทิตตฺตฺรณปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยการที่พระตถาคตทรงแผ่ประโยชน์เกื้อกูลไปแก่สรรพสัตว์

[๒] “ฆนเต นาคเสน ตุมฺเห ภณฺถ ‘ตถาคโต สัพพสตุตฺตานิ อหิตมฺปนฺตฺวา หิต-
มุปฺพหตี’ติ ฯ ปุณ จ ภณฺถ ‘อคฺคิกฺขนฺธฺรูปเม ฐมฺมปริยาเย ภณฺธมาเน สฏฺฐิมตฺตฺตานํ ภิกฺขุณฺ
อฺอุหํ โลหิตํ มุขโต อคฺคตฺนฺติ’ ฯ อคฺคิกฺขนฺธฺรูปมํ ฆนเต ฐมฺมปริยาเย เทเสนฺเตน ตถาคเตน
สฏฺฐิมตฺตฺตานํ ภิกฺขุณฺ หิตมฺปนฺตฺวา อหิตมุปฺพหตี’ ฯ ยถิ ฆนเต นาคเสน ตถาคโต สัพพ-
สตุตฺตานิ อหิตมฺปนฺตฺวา หิตมุปฺพหตี, เตเนหิ อคฺคิกฺขนฺธฺรูปเม ฐมฺมปริยาเย ภณฺธมาเน
สฏฺฐิมตฺตฺตานํ ภิกฺขุณฺ อฺอุหํ โลหิตํ มุขโต อคฺคตฺนฺติ ยํ วจัน, ตํ มิจฺฉา ฯ ยถิ อคฺคิก-
ขนฺธฺรูปเม ฐมฺมปริยาเย ภณฺธมาเน สฏฺฐิมตฺตฺตานํ ภิกฺขุณฺ อฺอุหํ โลหิตํ มุขโต อคฺคตฺ, เตเนหิ
ตถาคโต สัพพสตุตฺตานิ อหิตมฺปนฺตฺวา หิตมุปฺพหตีติ ตมฺปิ วจัน มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุกฺโกโต
โกฏฺฐิโก ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตฺพุโป’ติ ฯ

[๒] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันว่า ‘พระตถาคต
ทรงจัดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ทรงจัดแจงแต่ประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์’ และ(ท่าน
พระอานนท์) ยังกล่าวไว้อีกว่า ‘เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสธรรมปริยาย อันมีอุปมาด้วยกอง

ไฟอยู่ โลหิตร้อน ๆ ก็พุ่งออกจากปากของภิกษุประมาณ ๖๐ รูป' ดังนี้ พระคุณเจ้า พระตถาคต เมื่อทรงแสดงธรรมปริยายอันมีอุปมาด้วยกองไฟ ก็เป็นอันว่า 'พระตถาคตทรงขจัดสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ทรงจัดแจงสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ภิกษุประมาณ ๖๐ รูป พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระตถาคตทรงขจัดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ทรงจัดแจงสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์แล้วไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า 'เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมปริยายมีอุปมาด้วยกองไฟอยู่ โลหิตร้อน ๆ ก็พุ่งออกจากปากของภิกษุประมาณ ๖๐ รูป' ดังนี้ ก็เป็นคำที่ผิด ถ้าหากว่า 'เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสธรรมปริยายอันมีอุปมาด้วยกองไฟอยู่ โลหิตร้อน ๆ ก็ทะลักออกมาจากปากของภิกษุประมาณ ๖๐ รูป' จริงไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า 'พระตถาคตทรงขจัดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ทรงจัดแจงสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์' ดังนี้ ก็เป็นคำที่ผิด ปัญหานี้มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านโดยลำดับแล้ว ขอท่านพึงช่วยคลี่คลายปัญหานั้นเถิด"

"ตถาคต มหาราช สพฺพสตุตตานํ อหิตมฺปนตฺวา หิตมฺปทหติ, อคฺคิกฺขนฺรฺูปเม ฌมฺมปริยาเย ภณฺณมาเน สญฺจิมตฺตานํ ภิกฺขุณฺํ อุณฺหํ โลหิตํ มฺขโต อุกฺคตํ, ตณฺจ ปน น ตถาคตสฺส กเตน, เตสฺสเยว อตฺตโน กเตนา"ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระตถาคตทรงขจัดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ทรงจัดแจงสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายจริง เมื่อตรัสธรรมปริยายอันมีอุปมาด้วยกองไฟอยู่ โลหิตร้อน ๆ ก็พุ่งออกจากปากของภิกษุประมาณ ๖๐ รูป จริง ก็แต่ว่า ข้อที่โลหิตร้อน ๆ พุ่งออกจากปากของภิกษุประมาณ ๖๐ รูปนั้น มิได้มีเพราะการกระทำของพระตถาคต แต่มีเพราะการกระทำของภิกษุเหล่านั้นนั่นเอง"

"ยถิ ภาณฺเต นาคเสน ตถาคต อคฺคิกฺขนฺรฺูปมํ ฌมฺมปริยาเย น ภาเสยฺย, อปิ นุ เตสฺส อุนฺหํ โลหิตํ มฺขโต อุกฺคจฺเจยฺยชาติ,

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า "พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระตถาคตไม่ตรัสธรรมปริยายอันมีอุปมาด้วยกองไฟไซ้ร้ ภิกษุเหล่านั้นจะมีโลหิตร้อน ๆ พุ่งออกจากปากหรือหนอ?"

"น หิ มหาราช มิฉฺฉาปปฏิปนฺนानํ เตสฺส ภควโต ฌมฺมปริยาเย สุตฺวา ปริพาโห กายे อุปฺปชฺชติ, เตน เตสฺส ปริพาเหณ อุนฺหํ โลหิตํ มฺขโต อุกฺคตณฺ"ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า "หามิได้หรือก มหาบพิตร ภิกษุเหล่านั้นปฏิบัติมิชอบ พอฟังธรรมปริยายของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเกิดความร้อนรุ่มขึ้นในกาย เพราะความร้อนรุ่มนั้น

ภิกษุเหล่านั้น จึงเกิดโลหิตรอัน ๆ พุ่งออกจากปาก”

“เตนหิ ฆนฺเต นาคเสน ตถาคตฺสเสว กเตน เตสํ อุนฺหํ โลหิตํ มุขโต อุกคตํ, ตถาคโตเยว ตตฺถ อธิกาโร เตสํ นาสนาย, ยถา นาม ฆนฺเต นาคเสน อหิ วมฺมิกํ ปวิเสยฺย, อถญฺจตโร ปสุกาโม ปุริโส วมฺมิกํ ฆนฺทิตฺวา ปสุํ หเรยฺย, ตสฺส ปสฺุรเณน วมฺมิกสฺส สฺสิริํ ปิทเหยย, อถ ตตฺถเวย โส อสฺสาสํ อลภมาโน มเรยฺย, นนฺุ โส ฆนฺเต อหิ ตสฺส ปุริสสฺส กเตน มรณปฺปตฺโต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้นนะ พระคุณเจ้านาคเสน ภิกษุเหล่านั้นเกิดมีโลหิต ร้อน ๆ พุ่งออกจากปาก เพราะการกระทำของพระตถาคต ในเรื่องนั้น พระตถาคตนั้นแหละที่ เป็นผู้ทรงจัดแจงให้ภิกษุเหล่านั้นพินาศ พระคุณเจ้านาคเสน เปรียบเหมือนว่า งูตัวหนึ่ง เลื้อย เข้าไปในจอมปลวก ต่อมา มีบุรุษผู้หนึ่งต้องการผงคลีดิน จึงทำลายจอมปลวก แล้วโกยเอา ผงคลีดินไป เพราะการที่บุรุษผู้หนึ่งโกยเอาผงคลีดินไป ก็ไปปิดโพงของจอมปลวก เมื่อเป็น เช่นนั้น งูตัวนั้น เมื่อหายใจไม่ได้ ก็ตายในที่นั้นนั้นแหละ พระคุณเจ้า งูตัวนั้นถึงแก่ความตาย เพราะการกระทำของบุรุษคนนั้น มิใช่หรือ ?”

“อาม มหาราช”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ใช่ มหาบพิตร”

“เอวเมว โข ฆนฺเต นาคเสน ตถาคโตเยว ตตฺถ อธิกาโร เตสํ นาสนายา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั้นแหละ ในเรื่องนั้น พระตถาคตนั้นแหละ ทรงเป็นผู้จัดแจงให้ภิกษุเหล่านั้นพินาศ”

“ตถาคโต มหาราช ฐมฺมํ เทสยมาโน อุนฺยปฺปฏิขฺมํ น กโรติ, อุนฺยปฺปฏิขฺม- วิปฺปมฺตฺโต ฐมฺมํ เทเสติ, เอวํ ฐมฺเม เทสียมาเน เย ตตฺถ สมฺมาปฺปฏิปนฺนา, เต พุชฺฌนฺติ ฯ เย ปน มิจฺจาปฺปฏิปนฺนา, เต ปตฺนฺติ ฯ ยถา มหาราช ปุริสสฺส อมฺพํ วา ชมฺพํ วา มรฺกํ วา จาลยมาณสฺส ยานิ ตตฺถ ผลานิ สารานิ ทพฺพพฺพชฺชานานิ, ตานิ ตตฺถเวย อจฺจุตานิ ติฏฺฐนฺติ, ยานิ ตตฺถ ผลานิ ปฺตฺติวณฺณมฺมูลานิ ทพฺพพฺพชฺชานานิ, ตานิ ปตฺนฺติ ฯ เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต ฐมฺมํ เทสยมาโน อุนฺยปฺปฏิขฺมํ น กโรติ, อุนฺยปฺปฏิขฺมวิปฺปมฺตฺโต ฐมฺมํ เทเสติ, เอวํ ฐมฺเม เทสียมาเน เย ตตฺถ สมฺมาปฺปฏิปนฺนา, เต พุชฺฌนฺติ ฯ เย ปน มิจฺจาปฺปฏิปนฺนา, เต ปตฺนฺติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระตถาคตเมื่อทรงแสดงธรรม ย่อมไม่ทรงกระทำความยินดี ยินร้าย ทรงเป็นผู้พ้นจากความยินดียินร้ายแสดงธรรม เมื่อทรงแสดงธรรมไปโดยอาการอย่างนี้ ในบรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ปฏิบัติชอบ ภิกษุเหล่านั้น ย่อมตรัสรู้ ส่วนว่า ภิกษุเหล่าใด เป็นผู้ปฏิบัติมิชอบ ภิกษุเหล่านั้นย่อมพลาดตกไป ขอถวายพระพร เมื่อบุรุษคนหนึ่ง เขยأتันมะม่วงก็ดี ต้นหว้าก็ดี ต้นมะขางก็ดี ในบรรดาผลไม้เหล่านั้น ผลเหล่าใด มันคง มีขี้แข็งแรง ผลไม้เหล่านั้น ก็ยังคงติดอยู่ที่ต้นนั้นนั่นแหละ ไม่ตกหล่น ในบรรดาผลไม้เหล่านั้น ผลเหล่าใด มีโคนก้านเนา มีขี้อ่อนแอ ผลไม้เหล่านั้น ย่อมตกหล่น ฉนใด ขอถวายพระพร พระตถาคตเมื่อทรงแสดงธรรม ย่อมไม่ทรงกระทำความยินดียินร้าย ทรงเป็นผู้พ้นจากความยินดียินร้ายแสดงธรรม เมื่อทรงแสดงธรรมอยู่โดยอาการอย่างนี้ ในบรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่าใด เป็นผู้ปฏิบัติชอบ ภิกษุเหล่านั้น ย่อมตรัสรู้ ส่วนภิกษุเหล่าใด เป็นผู้ปฏิบัติมิชอบ ภิกษุเหล่านั้น ย่อมพลาดตกไป ฉนนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช กสฺสโก ฐณฺณ โธเปตุกาโม เขตฺตํ กสฺติ, ตสฺส กสนฺตสฺส อเนกสทสฺสทานิ ตินฺทานิ มรฺนฺติ ฯ เอวเมว โข มหาราช ตถาคโธ ปรีปกฺกมานเส สตุเต โโพเรนฺโต อนฺนยปฺปฏฺิขฺวิปฺมุจฺโต ฐมฺมํ เทเสติ, เอวํ ฐมฺเม เทสิยมาเน เย ตตฺถ สมฺมาปฏฺิปนฺนา, เต พุชฺฌนฺติ ฯ เย ปน มิจฺฉาปฏฺิปนฺนา, เต ตินฺทานิ วิย มรฺนฺติ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า ชาวนา ต้องการปลูกข้าว จึงไถนา เมื่อชาวนาผู้นั้น กำลังไถนาอยู่ ต้นหญ้าหลายแสนต้น ก็ตายไป ฉนใด ขอถวายพระพร พระตถาคตเมื่อจะทรงโปรดสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีใจสูงงอม (มีอินทรีย์แก่กล้า) ให้ได้ตรัสรู้ ก็ทรงเป็นผู้พ้นจากความยินดียินร้าย แสดงธรรม เมื่อทรงแสดงธรรมโดยอาการอย่างนี้ ในบรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ปฏิบัติชอบ ภิกษุเหล่านั้นย่อมตรัสรู้ ส่วนว่า ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ปฏิบัติผิด ภิกษุเหล่านั้น ก็ย่อมตายไปเหมือนหญ้า ฉนนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช มนุสฺสา รสเหตุ ยนฺเตน อฺจฺฉํ ปิพฺพนฺติ, เตสํ อฺจฺฉํ ปิพฺพมานานํ เย ตตฺถ ยนฺตมุขตฺตา กิโมโย, เต ปิพฺพนฺติ ฯ เอวเมว โข มหาราช ตถาคโธ ปรีปกฺกมานเส สตุเต โโพเรนฺโต ฐมฺมยนฺตมภิพฺพติ, เย ตตฺถ มิจฺฉาปฏฺิปนฺนา, เต กิมี วิย มรฺนฺติ”ติ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า มนุษย์ทั้งหลายย่อมใช้แป้นยนต์คันอ้อย เพราะเหตุแห่งรส เมื่อมนุษย์เหล่านั้นกำลังคันอ้อยไป ก็ไปบีบเอาหมู่นอนที่ไต่อยู่บน

หน้าแป้นยนต์ ฉันท ไช้ ขอถวายพระพร พระตถาคตเมื่อจะทรงโปรดสัตว์ทั้งหลายผู้มีใจสูงงอม (มีอินทรีย์แก่กล้า) ให้ได้ตรัสรู้ ก็ทรงใช้แป้นยนต์ คือ ธรรมเทศนาบีบคั้นเอา ฉะนั้น ในบรรดา ภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่าใด เป็นผู้ปฏิบัติผิด ภิกษุเหล่านั้น ก็ยอมตายไปเหมือนหมูหอน ฉะนั้นเหมือนกันแล”

“นุ ฆนเต นาคเสน เต ภิกษุ ตาย ฆมมเทศนาย ปติตา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ภิกษุเหล่านั้นพลาดตกไป เพราะธรรมเทศนา นั้น มีไช้หรือ ?”

“อปี นุ โข มหาราช ตจจโก รุกขํ ตจจนุโต อชุกํ ปริสุทฺธํ กโรตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ช่างถาก เมื่อจะถากไม้ ย่อมทำไม้ให้ตรง ทำให้เกลี้ยงเกลาได้ (ทั้งนั้น) หรือ ?”

“น หิ ฆนเต วชชนียํ อปนเตวา ตจจโก รุกขํ อชุกํ ปริสุทฺธํ กโรตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เรามีได้ พระคุณเจ้า ช่างถากจะคัดเอาส่วนที่ควรเว้นออกไป แล้วจึงจะทำไม้ให้ตรง ทำให้เกลี้ยงเกลาได้”

“เอวเมว โข มหาราช ตถาคต ปริสํ รุกขนุโต น สกุโกติ อโพชนียะ สตุเต โโพเชตุํ มิจฉาปฏิปนุเน ปน สตุเต อปนเตวา โโพชนียะ สตุเต โโพเชติ, อตตกเตน ปน เต มหาราช มิจฉาปฏิปนุนา ปตนฺติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระตถาคตเมื่อจะทรงรักษาบริษัท ไม่ทรงอาจทำสัตว์ผู้ไม่สามารถตรัสรู้ให้ตรัสรู้ได้ แต่ว่าจะทรงนำสัตว์ผู้ปฏิบัติผิดทั้งหมดออกไป โปรดแต่สัตว์ผู้สามารถจะตรัสรู้ได้เท่านั้น ให้ได้ตรัสรู้ ขอถวายพระพร ภิกษุผู้ปฏิบัติผิดเหล่านั้น ย่อมพลาดตกไปเพราะการกระทำของตน

“ยถา มหาราช กทลี เวพฺุ อสฺสตรึ อตฺตเชน ฆณฺณติ, เอวเมว โข มหาราช เย เต มิจฉาปฏิปนุนา, เต อตตกเตน ฆณฺณนฺติ ปตนฺติ ฯ

ขอถวายพระพร ต้นกล้วย ไม้ไผ่ แม่ม้าอัสดร ย่อมถูกฆ่า เพราะลูกที่เกิดในตนเอง ฉันท ขอถวายพระพร ภิกษุผู้ปฏิบัติผิดเหล่านั้นเหล่าใด ภิกษุเหล่านั้น ย่อมถูกฆ่า คือยอมพลาดตกไป เพราะการกระทำของตน ฉันทเหมือนกัน

“ยถา มหาราช โจรา อตตกเตน จกขุปปาฏฐัน สุตลาโรปนัง สีสจฺเจทนํ ปาปุณฺณติ, เอวเมว โข มหาราช เย เต มิจฺฉาปฏิปนฺนา, เต อตตกเตน หณฺณนฺติ ปตฺนติ ฯ เยสํ มหาราช สภฺมิสมตฺตานํ ภิกฺขุณฺ อุนฺหํ โลหิตํ มุขโต อุกฺคตํ, เตสํ ตํ เนว ภควโต กเตน, น ปเรสํ กเตน, อถ โข อตฺตโนเยว กเตน ฯ”

ขอถวายพระพร พวกโจรถูกควักลูกตา ถูกเสียบด้วยหลาว ถูกตัดศีรษะเพราะการกระทำของตน ฉันทใจ ขอถวายพระพร ภิกษุเหล่าใดปฏิบัติผิด ภิกษุเหล่านั้น ก็ถูกฆ่าคือพลาดตกไป เพราะการกระทำของตน ฉันทนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร ภิกษุประมาณ ๖๐ รูปเหล่านั้น เกิดมีโลหิตร้อน ๆ ฟุ้งออกจากปาก ข้อที่ภิกษุเหล่านั้นมีโลหิตร้อน ๆ ฟุ้งออกจากปากนั้น หาเป็นเพราะการกระทำของพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ หาเป็นเพราะการกระทำของคนเหล่านั้นไม่ ที่แท้ เป็นเพราะการกระทำของตนเองนั่นแหละ

“ยถา มหาราช ปุริโส สพฺพชนสฺส อมตํ ทเทยฺย, เต ตํ อมตํ อสิตฺวา อโรคา ทิฆายุกา สพฺพิตโต ปริมุจฺเจยฺย, อถณฺตโร ปุริโส ทุรูปจาเรน ตํ อสิตฺวา มรณํ ปาปุณฺเอยฺย, อปี นุ โข โส มหาราช อมตทายโก ปุริโส ตโตนิทานํ กิณฺจิ อปุณฺณํ อาปชฺเชยฺยา”ติ ?

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนบุรุษคนหนึ่งให้ยาอมตะแก่ชนทุกคน คนเหล่านั้นกินยาอมตะแล้ว ก็เป็นผู้ไม่มีโรค มีอายุยืน พ้นจากเสนียดจัญไรทั้งปวง ต่อมา มีบุรุษคนใดคนหนึ่งดื่มยาอมตะนั้น โดยผิดวิธีการ แล้วถึงแก่ความตาย ขอถวายพระพร บุรุษผู้ให้ยาอมตะนั้น พึงได้บาปอะไร ๆ เพราะเหตุที่ได้ให้ยาอมตะแก่คนนั้น บ้างหรือไม่หนอ ?”

“น หิ ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต ทสฺสทสฺสิยา โลกธาดุยา เทวมนุสฺसानํ อมตํ ฆมฺมทานํ เทติ, เย เต สตฺตา ภาพฺวา, เต ฆมฺมามเตน พุชฺฌนฺติ ฯ เย ปน เต สตฺตา อภาพฺวา, เต ฆมฺมามเตน หณฺณนฺติ ปตฺนติ ฯ โภชนํ มหาราช สพฺพสตฺตานํ ชีวิทํ รกฺขติ, ตเมกจฺเจ ภูณฺชิตฺวา วิสุทฺติกาย มรณฺติ, อปี นุ โข โส มหาราช โภชนทายโก ปุริโส ตโตนิทานํ กิณฺจิ อปุณฺณํ อาปชฺเชยฺยา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระตถาคตก็ทรงมอบธรรมทานเป็นยาอมตะแก่พวกเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายใน همینโลกธาตุ

สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดเป็นภพพัสตร์ (สัตว์ผู้สมควรจะตรัสรู้) สัตว์เหล่านั้นก็ย่อมตรัสรู้ธรรมได้ ส่วนสัตว์เหล่าใดเป็นผู้อภัพ สัตว์เหล่านั้นก็ย่อมถูกรวมเทศนาฆ่าตาย คือ พลาดตกไปจากอภิมรรณนั้น ขอถวายพระพร อาหารย่อมรักษาชีวิตของสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงไว้ สัตว์บางจำพวกบริโภคอาหารนั้น แล้วก็ตายเพราะโรคลงท้อง ขอถวายพระพร บุรุษผู้ให้อาหารนั้น ฟังได้บาปอะไรๆ เพราะเหตุที่ได้ให้อาหารนั้นบ้างหรือหนอ ?”

“น หิ ภาเนเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ห้ามได้ พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต ทสสหสฺสูสียา โลกชาตฺตุยา เทวมนุสฺसानิ อมตัมมทานิ เทติ, เย เต สตุตฺตา ภพฺพวา, เต ฐมฺมามเตน พุชฺฌนฺติ ฯ เย ปน เต สตุตฺตา อภพฺพวา, เต ฐมฺมามเตน หญฺญนฺติ ปตฺนฺติ”ติ ฯ

พระภาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระตถาคตก็ทรงมอบธรรมทานที่เป็นอมตะแก่เหล่าเทวดาและมนุษย์ในหมื่นโลกธาตุ สัตว์เหล่าใดเป็นภพพัสตร์ สัตว์เหล่านั้นก็ย่อมตรัสรู้ เพราะอาหารอมตะคือพระธรรมเทศนา ส่วนสัตว์เหล่าใดเป็นผู้อภัพ สัตว์เหล่านั้นก็ถูกอาหารอมตะคือพระธรรมเทศนานั้น ทำให้ตาย คือ พลาดตกไป (จากอาหารอมตะคือพระธรรมเทศนานั้น)”

“สาธู ภาเนเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมฺปฏิจฺจามี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีแล้ว พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำพูดตามที่ท่านกล่าวมาแล้วอย่างนี้”

สัพพสตุตฺตทิตฺตพฺรณฺปนฺนุโท ทฺตฺติโย ฯ

จบสัพพสตุตฺตทิตฺตพฺรณฺปนฺนุทาษฺโถที่ ๒

๓. วัตถุกุญหนีทสนปญห

๓. วัตถุกุญหนีทสนปญหา

ปัญหาว่าด้วยการชี้แจงถึงวัตถุของลับ

[๓] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ตถาคเตน –

“กาเยน สํวโร สาธุ สาธุ วาจา ย สํวโร
มนสา สํวโร สาธุ สาธุ สพุพตฺถ สํวโร’ติ ฯ

[๓] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระตถาคตทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า
“ความสำเร็จทางกาย เป็นเหตุทำประโยชน์ให้สำเร็จ ความสำเร็จ
ทางวาจา เป็นเหตุทำประโยชน์ให้สำเร็จ ความสำเร็จ
ทางใจ เป็นเหตุทำประโยชน์ให้สำเร็จ ความสำเร็จในทวารทั้ง
ปวง เป็นเหตุทำประโยชน์ให้สำเร็จ”

“ปุณ จ ตถาคโต จตฺตุนฺหิ ปริสาณํ มชฺฌเณ นิสํหิตฺวา ปุโรโต เทวมนุสฺसानํ เสลฺลฺส
พฺรหฺมณฺสฺส โกโลหิตํ วัตถุกุญ्हํ ทสฺเสสฺสิ ฯ ยถิ ภนฺเต นาคเสน ภควตา ภณฺติ ‘กาเยน
สํวโร สาธุ’ติ, เตนหิ เสลฺลฺส พฺรหฺมณฺสฺส โกโลหิตํ วัตถุกุญ्हํ ทสฺเสสฺสิติ ยํ วจนฺ, ตํ
มิจฺฉา ฯ ยถิ เสลฺลฺส พฺรหฺมณฺสฺส โกโลหิตํ วัตถุกุญ्हํ ทสฺเสสฺสิ, เตนหิ ‘กาเยน
สํวโร สาธุ’ติ ตมฺปิ วจนฺ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุกฺโต โกฏฺโฏโก ปณฺโห ตวานุปรฺตโต, โส ตยา
นิพฺพาหิตพฺโพ’ติ ฯ

และยังมีคำกล่าวไว้อีกว่า ‘พระตถาคตประทับนั่งท่ามกลางบริษัท ๔ ทรงแสดงพระ
วัตถุกุญหะ (องคชาต) อันซ่อนอยู่ในฝักแก่เสลพราหมณ์ ในที่เบื้องหน้าของเทวดาและมนุษย์
ทั้งหลาย’ ดังนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ‘ความสำเร็จทางกาย
เป็นเหตุทำประโยชน์ให้สำเร็จ’ ดังนี้ จริงไชรั ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ‘ทรงแสดงวัตถุกุญหะอันซ่อน
อยู่ในฝักแก่เสลพราหมณ์’ ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำพูดที่ผิด ถ้าหากว่า ทรงแสดงพระวัตถุกุญหะอัน
ซ่อนอยู่ในฝักแก่เสลพราหมณ์ จริงไชรั ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ‘ความสำเร็จทางกาย เป็นเหตุทำ
ประโยชน์ให้สำเร็จ’ ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำที่ผิด ปัญหาข้อนี้ มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านโดยลำดับ
แล้ว ขอท่านพึงคลี่คลายปัญหานี้เถิด”

“ภาสิตมเปตํ มหาราช ภควตา ‘กาเยน สํวโร สาฐุ’ติ, เสลสฺส จ พุราหฺมณฺสฺส โกโสหิตํ วตฺถคฺคฺยหํ ทสฺสิตํ ๗ ยสฺส โข มหาราช ตถาคเต กงฺขา อุปฺปนฺนา, ตสฺส โพรชนตฺถาย ภควา อิทฺธิยา ตปฺปฏิภาคํ กายํ ทสฺเสติ, โสเยว ตํ ปาฏิหาริยํ ปสฺสตี”ติ ๗

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ภาษิตความข้อนี้นี้ว่า ‘ความสํารวมทางกาย เป็นเหตุทำประโยชน์ให้สำเร็จ’ ดังนี้ จจริง และทรง แสดงวตฺถคฺคฺยหะอันซ่อนอยู่ในฝักแก่เสลพราหฺมณฺ์ จจริง ขอถวายพระพร ผู้ใดเกิดความสงสัยใน องค์พระตถาคต พระผู้มีพระภาคเจ้าก็จะทรงใช้พระฤทธิ์แสดงพระกาย (อื่น) มีส่วนเหมือนกับ พระวรกาย (จริง) นั้นแก่ผู้นั้น เพื่อให้เขาได้รู้ (ได้หายสงสัย) เขาเท่านั้น ย่อมเห็นปาฏิหาริย นั้นได้”

“โก ปเนตํ ภาเนเต นาคเสน สทฺทหิสฺสตี, ยํ ปริสคโต เอโกเยว ตํ คฺคฺยหํ ปสฺสตี, อวเสสา ตตฺถเวว วสนฺตนา น ปสฺสนฺตีติ ๗ อิงฺฆ เม ตฺวํ ตตฺถ การณํ อุปทิส, การณน มํ สญฺญาเปหิ”ติ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ข้อที่ท่านกล่าวว่า ‘เขาผู้อยู่ท่ามกลาง บริษัทคนเดียวยุคนั้น ได้เห็นพระคฺคฺยหะนั้น คนที่เหลือซึ่งก็อยู่ ณ สถานที่นั้นเหมือนกันกลับ ‘ไม่เห็น’ ดังนี้ ใครเล่าจักเชื่อถือได้ ในเรื่องนั้น ขอนิมนต์ท่านช่วยชี้แจงถึงเหตุผลแก่โยมเถิด ของจงทำให้โยมเข้าใจด้วยเหตุผลเถิด”

“ทิวฺจฺจปฺพุโป ปน ตยา มหาราช โภจิ พฺยาชิตโต ปุริโส ปริกิณฺโณ ฌาติมิตฺเตหิ”ติ ๗

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระองค์เองเคยทรงทอดพระเนตรเห็น คนเจ็บป่วยบางคนที่มีฌาติมิตรทั้งหลายห้อมล้อมหรือไม่ ?”

“อาม ภาเนเต”ติ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โยมเคยเห็น พระคุณเจ้า”

“อปิ นุ โข สา มหาราช ปริสา ปสฺสเตตํ เวทนํ, ยาย โส ปุริโส เวทนาย เวทยตี”ติ ๗

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร บุรุษผู้นั้นได้เสวยเวทนาใด บริษัทนั้น ได้เห็นเวทนานั้นด้วยบ้างหรือไม่ ?”

“น หิ ฆนเต, อตตนาเยว โส ฆนเต ปุริโส เวทยตี”ติ ฯ
 พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่เห็นหรือก พระคุณเจ้า บุรุษผู้นั้นยอมเสวย (ทุกขเวทนา)
 เฉพาะตนคนเดียวเท่านั้น”

“เอวเมว โข มหาราช ยสฺเสว ตถาคเต กงฺขา อุปฺปนฺนา, ตสฺเสว ตถาคโต
 โพรชนตุถาย อิหุธิยา ตปฺปฏิกฺภาคํ กายํ ทสฺเสติ, โสเยว ตํ ปาฎิหาริยํ ปสฺสตี ฯ”

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ ผู้ใดเกิด
 ความสงสัยในองค์พระตถาคต พระตถาคตก็จะทรงใช้พระฤทธิ์แสดงพระกาย (อื่น) อันมีส่วน
 เหมือนกับพระวรกาย (จริง) นั้น แก่ผู้นั้นเท่านั้น เพื่อให้เขาได้รู้ (ได้หายสงสัย) เขาเท่านั้น
 ย่อมเห็นปาฏิหาริย์นั้นได้ ?”

“ยถา วา ปน มหาราช กณฺจิทเว ปุริสํ ภูโต อาวิเสยฺย, อปิ นุ โข สฺมา มหาราช
 ปริสา ปสฺสตี ตํ ภูตาคมนนฺ”ติ ?

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า ภูตเข้าสิงบุรุษใดๆ ขอถวายพระพร
 บริษัทนั้น ได้เห็นการมาของภูตตนนั้นด้วยบ้างหรือไม่หนอ ?”

“น หิ ฆนเต โสเยว อาตุโร ตสฺส ภูตสฺส อากมนฺ ปสฺสตี”ติ ฯ
 พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามีได้ พระคุณเจ้า บุรุษคนนั้นเท่านั้นผู้กระสับกระส่าย ย่อม
 เห็นการมาของภูตตนนั้น”

“เอวเมว โข มหาราช ยสฺเสว ตถาคเต กงฺขา อุปฺปนฺนา, ตสฺเสว ตถาคโต
 โพรชนตุถาย อิหุธิยา ตปฺปฏิกฺภาคํ กายํ ทสฺเสติ, โสเยว ตํ ปาฎิหาริยํ ปสฺสตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ เฉพาะผู้
 ใดที่เกิดความสงสัยในพระตถาคต พระตถาคตก็จะทรงใช้พระฤทธิ์แสดงพระกาย (อื่น) อันมี
 ส่วนเหมือนกับพระวรกาย (จริง) นั้น แก่ผู้นั้นเท่านั้น เพื่อให้เขาได้รู้ (ได้หายสงสัย) เขาเท่านั้น
 ย่อมเห็นปาฏิหาริย์นั้นได้”

“ทุกกฺริ ฆนเต นาคเสน ภควตา กตํ, ยํ เอกสฺสปี อทสฺสนิยํ, ตํ ทสฺเสนฺเตนา”ติ ฯ
 พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ข้อที่ทรงแสดงสิ่งที่ใคร ๆ แม้สักคนหนึ่งไม่
 อาจเห็นได้ จัดว่าเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าได้กระทำการที่ทำได้ยาก”

“น มหาราช ภควา คุษั ทสเสสิ, อิทธิยา ปน ฉายั ทสเสสิ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระผู้มีพระภาคเจ้ามีได้ทรงแสดงพระคุษะ (ของจริง) หรือก แต่ว่า ทรงใช้พระฤทธิ์แสดงเพียงพระฉายา”

“ฉายายปิ ฆนเต ทิฏฐจาย ทิฏฐัจเวย โหติ คุษั, ยั ทิสฺวา นิฏฐัจ คโต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้า เมื่อเขาได้เห็นพระฉายาแล้ว ก็นับว่าเป็นอันได้เห็นพระคุษะจริงนั้นแหละ เพราะพอเห็นแล้วก็ปลงใจได้ (สิ้นสงสัย)”

“ทุกฺกรณฺจาปิ มหาราช ตถาคโต กโรติ โภชนเยเย สตุเต โโพเชตุํ ฯ ยถิ มหาราช ตถาคโต กิริยั หาเปยฺย, โภชนเยยา สตุตา น พุชฺฌเยยฺยํ ฯ ยสฺมา จ โข มหาราช โยคณฺณ ตถาคโต โภชนเยเย สตุเต โโพเชตุํ, ตสฺมา ตถาคโต เยน เยน โยเคน โภชนเยยา พุชฺฌนฺติ, เตน เตน โยเคน โภชนเยเย โโพเชติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร พระตถาคตทรงกระทำสิ่งที่ทำได้ยากอย่างหนึ่ง คือ การที่ทรงโปรดสัตว์ผู้อาจโปรดให้รู้ได้ ให้ได้รู้ ขอถวายพระพร ถ้าหากว่าพระตถาคตทรงเลิกละการกระทำ (การโปรดสัตว์ให้รู้) สัตว์ทั้งหลายผู้อาจโปรดให้รู้ได้ ก็ไม่อาจจะรู้ได้ ขอถวายพระพร ก็เพราะเหตุที่พระตถาคตทรงเป็นผู้รู้จักวิธีการ ที่จะโปรดสัตว์ผู้อาจโปรดให้รู้ได้ ให้ได้รู้ สัตว์ทั้งหลายผู้อาจโปรดให้รู้ได้ ย่อมรู้ได้ด้วยวิธีการใด ๆ ก็ทรงใช้วิธีการนั้น ๆ โปรดสัตว์ผู้อาจโปรดให้รู้ได้ ให้ได้รู้

“ยถา มหาราช ภิสฺสโก สลฺลกฺตโต เยน เยน ฆสฺซฺเชน อาตุโร อโรโค โหติ, เตน เตน ฆสฺซฺเชน อาตุโร อุปฺสงฺกมฺติ, วมนีเย วเมติ, วิเรจนีเย วิเรเจติ, อนฺนฺเลปนีเย อนฺนฺลิเมเปติ, อนฺนฺวาสนีเย อนฺนฺวาเสติ ฯ เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต เยน เยน โยเคน โภชนเยยา สตุตา พุชฺฌนฺติ, เตน เตน โยเคน โโพเชติ ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า คนเจ็บป่วยจะเป็นผู้ไม่มีโรคได้ด้วยยานานใด ๆ ศัลยแพทย์ก็ใช้ยานานนั้น ๆ รักษาคนเจ็บป่วย ทำให้อาเจียนออกมา ทำให้ถ่ายออกมา ใช้ทาส่วนที่ต้องทา ใช้อบส่วนที่ต้องอบ ฉนฺได ขอถวายพระพร สัตว์ทั้งหลายผู้อาจโปรดให้รู้ได้ ย่อมรู้ได้ด้วยวิธีการใด ๆ พระตถาคตก็ทรงใช้วิธีการนั้นโปรดให้รู้ ฉนฺนํนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช อิตฺถิ มฺพฺพหฺคพฺภา ภิสฺสฺกสฺส อทฺสฺสนีเย คุษั ทสฺเสติ, เอวเมว โข มหาราช ตถาคโต โภชนเยเย สตุเต โโพเชตุํ อทฺสฺสนีเย คุษั อิทธิยา ฉายั ทสฺเสสิ ฯ นตฺถิ มหาราช อทฺสฺสนีโย นาม โອกาโส ปุคฺคัลลํ อุปาทาย ฯ ยถิ มหาราช

โกจิ ภควโต ทหย์ ทิสฺวา พุชฺฌเมยฺย, ตสฺสปี ภควา โยเคน ทหย์ ทสฺเสยฺย, โยคณฺณมหาราช ตถาคต เทสนากุสโล ๕

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า หญิงมีครรภ์หลง (ผิดปกติ) ย่อมแสดงของลับที่ไม่ควรแสดงแก่หมอ ฉันทใจ ขอถวายพระพร พระตถาคตก็ทรงใช้ฤทธิ์ให้เขาเห็นพระคุษะอันเป็นของไม่ควรแสดง ซึ่งเป็นเพียงพระฉายา เพื่อที่จะโปรดสัตว์ผู้อาจโปรดให้รู้ได้ ให้ได้รู้ ฉันทใจนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร มุ่งถึงบุคคลแล้ว โอกาสที่ชื่อว่าไม่ควรแสดง ย่อมไม่มี ขอถวายพระพร หากว่า บางคนต้องการเห็นพระหทัย (หัวใจ) ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเสียก่อน จึงจะรู้ได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็จะทรงแสดงพระหทัยด้วยวิธีการ แม้แก่บุคคลนั้น มหาบพิตร พระตถาคตทรงเป็นผู้รู้จักวิธีการ ทรงเป็นผู้ฉลาดในพระเทศนา

“นनु มหาราช ตถาคต เถรสฺส นนุทสฺส อธิมุตฺตี ชานิตฺวา ตํ เทวาวนํ เนตฺวา เทวกณฺณาย โทสฺเสสิ ‘อิมินายํ กุลปฺตฺโต พุชฺฌิสฺสตี’ติ, เตเน จ โส กุลปฺตฺโต พุชฺฌิ ๕ อิติ โข มหาราช ตถาคต อเนกปริยาเยเน สฺสณิมิตฺตํ ทิเพนฺโต ครหนฺโต ชิคฺคฺจนฺโต ตสฺส โพรชนเหตุ กกุฏปาทีนโย อจฺจราย โทสฺเสสิ ๕ เอวมฺปิ ตถาคต โยคณฺณ เทสนากุสโล ๕

ขอถวายพระพร พระตถาคตทรงทราบว่าจะพระนั้นทเถระจะหลุดพ้น จึงทรงนำท่านไปสู่เทวโลก ให้เห็นพวกนางเทพกัญญาทั้งหลาย ด้วยทรงดำริว่า ‘ด้วยวิธีนี้ กุลบุตรผู้นี้จักรู้ได้’ ดังนี้ มีใช่หรือ ? และกุลบุตรผู้นั้นก็ได้รู้แล้วด้วยวิธีนั้น ขอถวายพระพร พระตถาคตผู้ทรงดำหนดิเตียนของสวยงามโดยปริยายเป็นอันมาก ทรงรังเกียจอยู่อย่างนี้ ก็ยังโปรดให้เห็นพวกนางฟ้าผู้มีเท้าแดงอ่อนเช่นกับเท้านกพิราบ เพราะเหตุที่จะโปรดให้ท่านได้ตรัสรู้ พระตถาคตทรงเป็นผู้รู้จักวิธีการ ฉลาดในพระเทศนา แม้อย่างนี้

“ปุณ จปรํ มหาราช ตถาคต เถรสฺส จุพฺปนถกฺกสฺส ภาตฺรา นิกฺกขุตฺตสฺส ทฺกขิตฺตสฺส ทุมมนสฺส อุปคณฺตฺวา สฺขุมํ โจพชนฺทํ อทาสิ ‘อิมินายํ กุลปฺตฺโต พุชฺฌิสฺสตี’ติ, โส จ กุลปฺตฺโต เตเน การณฺเน ชินสาสนฺเน วสีภาวํ ปาปุณฺนิ ๕ เอวมฺปิ มหาราช ตถาคต โยคณฺณ เทสนากุสโล ๕

ขอถวายพระพร ยังมีอีกเรื่องหนึ่ง เมื่อพระจุพป็นถกเถระ ถูกพระพี่ชายขับไล่ ก็เป็นทุกข์ เสียใจอยู่ พระตถาคตก็เสด็จเข้าไปหาแล้ว ทรงมอบผ้าเนื้อละเอียดผืนหนึ่งให้ไป ด้วยทรงดำริว่า ‘กุลบุตรผู้นี้ จักบรรลุได้ด้วยวิธีนี้’ ดังนี้ และกุลบุตรผู้นั้น ได้บรรลุสุสีภวะในศาสนาของพระชินสีห์ ด้วยวิธีการนั้น ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระตถาคตทรงรู้จักวิธีการ ฉลาดในพระเทศนา แม้อย่างนี้

“ปุณ จปร มหาราช ตถาคต พุราหุณสุส โมฆราชสุส ยาว ตติย ปญห ปุญโจ
น พุยาภาสิ ‘เอวมิมสุส กุลปุตตสุส มาโน อุปสมิสฺสติ, มานุปสฺมา อภิสฺมโย ภวิสฺสตี’ติ,
เตน จ ตสุส กุลปุตตสุส มาโน อุปสมิ, มานุปสฺมา โส พุราหุณโณ จสุ อภิญญาสุ วสีภาว
ปาปุณิ ฯ เอวมปิ มหาราช ตถาคต โยคณฺณ เทสนากุสโล”ติ ฯ

ขอถวายพระพร ยังมีอีกเรื่องหนึ่ง พระตถาคต เมื่อทรงถูกพระโมฆราชพราหมณ์ถาม
ปัญหาที่ ๓ ก็ไม่ทรงเฉลย ด้วยทรงดำริว่า ‘มานะของกุลบุตรผู้นี้ จักสงบได้ โดยวิธีการอย่างนี้’
พราหมณ์ผู้สงบมานะได้แล้ว จักบรรลุได้ ดังนี้ มานะของกุลบุตรนั้น ก็ได้สงบแล้ว ด้วยวิธีการ
นั้น พราหมณ์ผู้สงบมานะได้แล้วนั้น ได้บรรลุสู่ภาวะในอภิญญา ๖ ขอถวายพระพร พระ
ตถาคตทรงเป็นผู้รู้จักวิธีการ ฉลาดในพระเทศนา แม้อย่างนี้”

“สาธุ ฆนฺเต นาคเสน สุนิพฺเพจฺจโต ปญฺโห พหุวิเชหิ การณฺเห คหฺน อคหฺน กตฺ,
อนฺธกาโร อาโลโก กโต, คณฺจิ ภินฺโน, ภคฺคา ปรวาทา, ชินฺปุตฺตานํ จกฺขุํ ตยา อุปฺปาทิตํ,
นิปฺปฏิภานา ติตฺถิยา, ตวํ คณฺวีรปวฺรมาสฺซชา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “สาธุ พระคุณเจ้านาคเสน ท่านได้คลี่คลายปัญหาด้วยเหตุผล
หลายอย่างดีแล้ว ถวายรุกขัญแล้ว ทำที่มีดีให้เป็นที่สว่างได้แล้ว ทำลายเงื่อมปมได้แล้ว หักล้าง
วาทะของบุคคลอื่นได้แล้ว ได้มอบดวงตาให้แก่พระชินบุตรทั้งหลายแล้ว ทำพวกเดียรฉัตรทั้ง
หลายให้หมดปฏิภาณแล้ว ท่านเป็นผู้องอาจอย่างยิ่งในหมู่คณะผู้ประเสริฐ”

วตฺถุคฺคฺยทฺนิตฺสฺสนฺปญฺโห ตติโย ๑

จบวัตตฺถุคฺคฺยทฺนิตฺสฺสนฺปญฺหาชฺชตี ๓

๔. ฆรฺสวาจาภาวปญฺห

๔. ฆรฺสวาจาภาวปญฺหา

ปญฺหาว่าด้วยความเป็นผู้มีฆรฺสวาจา

[๔] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ เถเรน สาริปฺตฺเตน ฌมฺมเสนาปตินา ‘ปริสฺสุทฺท-
 วจีสมาจาร์ อวฺโส ตถาคโต, นตฺถิ ตถาคตฺสฺส วจีทฺวจฺริตํ, ยํ ตถาคโต รกฺขเยยฺย ‘มา เม
 อิทํ ปโร อญฺญาสี’ติ ฯ ปฺน จ ตถาคโต เถรสฺส สฺทินฺนฺสฺส กลนฺทปฺตฺตฺสฺส อปฺราเช
 ปาราชิกํ ปญฺญเปฺนฺโต ฆรฺสสาหิ วาจาหิ โฆมฺปฺริสฺวาเทน สมฺทาจริ, เตน จ โส เถโร
 โฆมฺปฺริสฺวาเทน มงฺกฺจิตฺตวเสน รุณฺหิตฺตฺตา วิปฺปฏิสาร์ นาสกฺขิ อริยมคฺคํ ปฏฺวิวิชฺฌิตฺตํ ฯ ยถิ
 ภนฺเต นาคเสน ปริสฺสุทฺทวจีสมาจาร์ ตถาคโต, นตฺถิ ตถาคตฺสฺส วจีทฺวจฺริตํ, เตนหิ
 ตถาคเตน เถรสฺส สฺทินฺนฺสฺส กลนฺทปฺตฺตฺสฺส อปฺราเช โฆมฺปฺริสฺวาเทน สมฺทาจินฺณฺนฺติ ยํ
 วจนฺ, ตํ มิจฺฉา ฯ ยถิ ภควตา เถรสฺส สฺทินฺนฺสฺส กลนฺทปฺตฺตฺสฺส อปฺราเช โฆมฺปฺริสฺวาเทน
 สมฺทาจินฺณฺ, เตนหิ ปริสฺสุทฺทวจีสมาจาร์ ตถาคโต, นตฺถิ ตถาคตฺสฺส วจีทฺวจฺริตฺนฺติ ตมฺปิ
 วจนฺ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุกฺโต โภกฺกิโก ปญฺโห ตวานุปฺตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตฺโพ’ติ ฯ

[๔] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระได้
 ภาษิตความข้อนีไว้ว่า ‘ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระตถาคตทรงมีวจีสมจาร (ความประพฤติทาง
 วาจา) บริสุทธิ์ ไม่ทรงมีวจีทุจริตที่พระองค์ตรัสรักษาไว้โดยตั้งพระทัยว่า ‘คนอื่น ๆ อย่านำวจี
 ทุจริตของเรานี้’ ยังมีกล่าวไว้อีกว่า พระตถาคตผู้จะทรงบัญญัติสิกขาบทข้อปาราชิก ในเพราะ
 ความผิดพลาดของพระสุทินนกลันทบุตรเถระ ทรงมีฆรฺสวาจา เปล่งคำว่า โฆมฺบุรุษ ด้วยคำว่า
 โฆมฺบุรุษนั้น เป็นเหตุให้เถระนั้นร้องไห้ เตื่อตร้อน ด้วยอำนาจแห่งความละอายจิต ไม่อาจแหง
 ตลอดพระอริยมรรคได้ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระตถาคตทรงเป็นผู้มีวจีสมจาร
 บริสุทธิ์ วจีทุจริตไม่มีแก่พระตถาคต จริงไซ้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ‘พระตถาคตทรงเปล่งพระ
 วาจาว่า โฆมฺบุรุษ ในเพราะความผิดพลาดของพระสุทินนกลันทบุตรเถระ’ ดังนี้ ก็เป็นคำพูดที่
 ผิด ถ้าหากว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งวาจาด้วยคำว่า โฆมฺบุรุษ ในเพราะความผิดพลาด
 ของพระสุทินนกลันทบุตรเถระ จริงไซ้ ถ้าอย่างนั้น คำว่า ‘พระตถาคตทรงเป็นผู้มีวจีสมจาร
 บริสุทธิ์ วจีทุจริตย่อมไม่มีแก่พระตถาคต’ ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำพูดที่ผิด แม้ปัญหาข้อนี้ ก็มี ๒
 เงื่อน ตกถึงแก่ท่านโดยลำดับแล้ว ขอท่านจงคลี่คลายปัญหานี้เถิด”

“ภาสิตมเปตํ มหาราช เถเรน สาริปุตฺเตน ชมฺมเสนาปตินา ‘ปริสฺสุทฺทวจีสมัจจาโร อวฺสุโส ตถาคโธ, นตฺถิ ตถาคตฺตสฺส วจีทฺทจฺริตํ, ยํ ตถาคโธ รกฺขเยยฺย ‘มา เม อิทํ ปโร อญฺญาสี’ติ ฯ आयสฺมโต จ สฺสูทฺทินฺนสฺส กลนฺทปุตฺตตฺตสฺส อปฺราเช ปาราชิกํ ปญฺญเปเนเตน ภควตา โมชฺมปฺริสฺวาเทน สมฺมาจิณฺณํ, ตณฺจ ปน อทฺถุจฺจิตฺเตน อสฺสารมฺเณน ยาถาวลฺกฺขเณน ฯ กิณฺจ ตตฺถ ยาถาวลฺกฺขณํ, ยสฺส มหาราช ปุคฺคสฺส อิมสฺมี อตฺตภาเว จตฺตสฺสจฺจาภิสฺมโย น โหติ, ตสฺส ปฺริสฺตตฺตณํ โมชฺม อญฺณํ กิริมานํ อญฺเณน สมฺภวติ, เตน วุจฺจติ ‘โมชฺมปฺริสฺ’ติ ฯ อิติ มหาราช ภควตา आयสฺมโต สฺสูทฺทินฺนสฺส กลนฺทปุตฺตตฺตสฺส สภาววจเเนน สมฺมาจิณฺณํ, โน อฏฺฐวาเทนา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ท่านพระธรรมเสนาบดีสาริปุตฺรเถระได้ภาษิตความข้อนีไว้ว่า ‘ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระตถาคตมีวจีสมัจจารปริสฺสุทฺธิ์ ไม่ทรงมีวจีทฺทจฺริต ที่พระตถาคตทรงรักษาไว้ โดยตั้งพระทัยว่า ‘คนอื่น อย่าได้รู้วจีทฺทจฺริตของเรานี้’ ดังนี้ จจริง และมีคำกล่าวว่า ‘พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงบัญญัติสิกขาบทข้อปาราชิกในเพราะความผิดพลาดของท่านพระสุทฺทินนกลันทบุตฺร ได้ทรงเปล่งด้วยวาจาว่า โมชฺมบุรุษ’ จจริง แต่ว่าข้อนั้นทรงเปล่งด้วยพระจิตที่ไม่ประทุษร้าย ด้วยหาความแข่งดีมิได้ ด้วยลักษณะตามที่เป็นจริง ก็ลักษณะตามที่เป็นจริงในเรื่องนั้น คืออะไรเล่า ? ขอถวายพระพร บุคคลใดหาการตรัสรู้สัจจะ ๔ ในอตฺตภาพนี้มีได้ ความเป็นบุรุษของบุคคลนั้น ก็เป็นโมชฺม คือ เกิดเป็นอีกอย่างหนึ่ง จากอีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุนั้น จึงเรียกเขาว่า โมชฺมบุรุษ ขอถวายพระพร ก็เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งพระวาจาที่เป็นจริง ต่อท่านสุทฺทินนกลันทบุตฺร ไม่ใช่วาจาที่ไม่เป็นจริง ด้วยประการฉะนี้”

“สภาวมฺปิ ภนฺเต นาคเสน โย อุกฺโกสนฺโต ภณฺติ, ตสฺส มยํ กหาปณฺ ทณฺทํ ฐาเรม, อปฺราโชเยว โส วตฺถุํ นิสฺสาย วิสฺสุ วัหารํ อจฺรฺนโต อุกฺโกสตี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินทตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ผู้ใดกล่าวดำว่าเขา แม้เป็นเรื่องจริง โยมจะสั่งให้เขาปรับสินไหม ให้ลงทัณฑ์ต่อผู้นั้น ข้อที่ตัวเขานั้น อาศัยเรื่องจริง เปล่งโวหารดำแต่ละคำ ก็จัดว่าเป็นคนผิดนั้นแหละ”

“อตุถิ ปน มหาราช, สุตปุพฺพึ ตยา ขลิตฺตสฺส อภิวาทนํ วา ปจฺจุจฺจนํ วา สกฺกาโร วา อุบายนาหุปฺปทานํ วา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร มีบ้างไหม เรื่องที่พระองค์เคยสดับมาว่า คนมีความพลั้งพลาด ก็ควรได้รับการกราบไหว้ หรือการลูกรับ หรือการสักการบูชา หรือการมอบรางวัล ?”

“น หิ ฆนฺเต ยโต กุโตจิ ยตฺถ กตฺถจิ ขลิตฺ, โส ปริภาสนารโห โหติ ตชฺชนารโห, อุตฺตมฺภุมปิสฺส จินฺทนฺติ หนฺนติปิ พนฺธนฺติปิ ฆาเตนฺติปิ ฆาเปนฺติปิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่มี พระคุณเจ้า คนพลั้งพลาดในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เพราะเหตุใดเหตุหนึ่ง ย่อมเป็นผู้ควรจะถูกตำว่า ควรกำหราบ อาจต้องตัดศีรษะเขาบ้าง เบียดเบียนบ้าง จองจำบ้าง ฆ่าบ้าง เผาให้ตายบ้าง”

“เตนฺหิ มหาราช ภควตา กิริยาเยว กตา, โน อกิริยา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทำกิจที่ควรทำ ไม่ใช่ทรงทำกิจที่ไม่ควรทำ”

“กิริยมฺปิ ฆนฺเต นาคเสน กุรฺมานเนน ปติรฺูปเนน กาทพฺพึ อนุจฺฉวิเกน, สวเนนฺปิ ฆนฺเต นาคเสน ตถาคตฺตสฺส สเทวโก โลโก โอตฺตปฺปติ หิริยติ ภิชฺชโย ทสฺสเนน ตตฺตตฺตริ อฺุปสงฺกมเนน ปยฺริฎฺฐาสนนา”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระตถาคตทรงทำแม้สิ่งที่ควรทำ ก็น่าจะทรงทำโดยเหมาะ โดยควร, พระคุณเจ้านาคเสน ชาวโลกพร้อมทั้งเทวดา ย่อมเกรงกลัว ย่อมละอายต่อพระตถาคต แม้โดยเพียงแต่ได้ยิน (พระนาม) เท่านั้น พอได้เห็น ก็ยิ่งกลัว ได้เข้าเฝ้าได้นั่งใกล้ ก็ยิ่งกลัวขึ้นไปกว่านั้น”

“อปิ หนุ โข มหาราช ติจฺฉนฺโก อภิสฺสนฺเนน กายเ ย กุปีเต โทเส สินฺเหนียนนิ เภสชฺชานิ เทติ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร คนเราเมื่อในร่างกายเกิดมีโทษ (โรค) กำเริบขึ้น หมอจะให้แต่ยาที่น่ากินทั้งนั้นหรือ ?”

“น หิ ฆนฺเต ตินฺหานิ เลขฺนียานิ เภสชฺชานิ เทติ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หามิได้ พระคุณเจ้า หมอจะให้ยาล้วนแต่ที่ขมขึ้น”

“เอวเมว โข มหาราช ตถาคต สัพพกิเลสพฺยาริฏฐุปสมาย อนุสิฏฺฐี เทติ, ฝรฺสาปิ มหาราช ตถาคตสฺส วาจา สตุเต สิเนหยติ, มุกฺเก กโรติ ฯ ยถา มหาราช อุณฺหมิ อุทกํ ยํ กิณฺจ สิเนหนียํ สิเนหยติ, มุกฺกํ กโรติ, เอวเมว โข มหาราช ฝรฺสาปิ ตถาคตสฺส วาจา อตุถวตี โหติ กรุณาสหคตา ฯ ยถา มหาราช ปีตุจฺฉนํ ปุตุตฺตานํ อตุถวณฺตํ โหติ กรุณาสหคตํ, เอวเมว โข มหาราช ฝรฺสาปิ ตถาคตสฺส วาจา อตุถวตี โหติ กรุณาสหคตา ฯ ฝรฺสาปิ มหาราช ตถาคตสฺส วาจา สตุตฺตานํ กิเลสปรุพฺพานา โหติ ฯ ยถา มหาราช ทุกฺคนฺธมฺปิ โคมุตุตํ ปีตํ วิรสมฺปิ อคทํ ขายิตํ สตุตฺตานํ พฺยาริ หนติ, เอวเมว โข มหาราช ฝรฺสาปิ ตถาคตสฺส วาจา อตุถวตี กรุณาสหคตา ฯ ยถา มหาราช มหนฺโตปิ ตูลปุณฺโซ ปรสฺส กาเย นิปตฺติวา รุชํ น กโรติ, เอวเมว โข มหาราช ฝรฺสาปิ ตถาคตสฺส วาจา น กสฺสจฺจิ ทุกฺขํ อุปฺปาเทตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระตถาคตก็ทรงมอบคำอนุศาสน์ เพื่อสงวนความเจ็บป่วยคือกิเลสทั้งปวง ขอถวายพระพร พระวาจาของพระตถาคต แม้ว่าหยาบ ก็เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายรักใคร่ได้ ทำให้เป็นคนอ่อนโยนได้ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า น้ำร้อน ย่อมอาจทำบางสิ่งบางอย่างที่อาจหลอมเหลวได้ ให้หลอมได้ ทำให้อ่อนตัวได้ ฉันทิ ขอถวายพระพร พระวาจาของพระตถาคต แม้ว่าหยาบ ก็ย่อมเป็นวาจาที่มีประโยชน์ ประกอบด้วยพระมหากรุณา ฉันทิ เหมือนกัน ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า คำพูดของบิดา ย่อมเป็นคำพูดที่มีประโยชน์ต่อบุตรทั้งหลาย ประกอบด้วยความกรุณา ฉันทิ ขอถวายพระพร พระวาจาของพระตถาคต แม้ว่าหยาบ ก็ย่อมเป็นวาจาที่มีประโยชน์ ประกอบด้วยพระมหากรุณา ขอถวายพระพร พระวาจาของพระตถาคต แม้ว่าหยาบ ก็ย่อมเป็นพระวาจาที่เป็นเหตุละกิเลสของสัตว์ทั้งหลาย ฉันทิ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า น้ำปัสสาวะโค แม้มีกลิ่นเหม็น ที่สัตว์ได้ดื่มแล้ว ยา แม้หารสชาติมิได้ ที่สัตว์ได้กินแล้ว ย่อมกำจัดความเจ็บป่วยของสัตว์ทั้งหลายได้ ฉันทิ ขอถวายพระพร วาจาของพระตถาคต แม้ว่าหยาบ ก็เป็นพระวาจาที่มีประโยชน์ ประกอบด้วยพระมหากรุณา ฉันทิ เหมือนกัน ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า นุ่น แม้ว่าเป็นกองใหญ่ ตกถูกร่างกายใคร ก็ไม่สร้างความเจ็บปวด ฉันทิ ขอถวายพระพร พระวาจาของพระตถาคต แม้ว่าหยาบ ก็ไม่ทำความทุกข์ให้เกิดแก่ใคร ๆ ฉันทิ เหมือนกัน”

“สุวิณีจฉโต ภนฺเต นาคเสน ปญฺโท พหุหิ การณฺเห, สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตํ
ตถา สมฺปฏฺิจฉามิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ท่านได้วินิจฉัยปัญหาดีแล้ว ด้วยเหตุผล
เป็นอันมาก ดีละ พระคุณเจ้านาคเสน โยมยอมรับคำพูดตามที่ท่านกล่าวมานี้”

พฺรุษฺวาจาภาวปญฺโท จตฺตฺโต ๑

จบพฺรุษฺวาจาภาวปญฺหาข้อที่ ๔

๕. รุกขขอเจตนาภาวปญฺห

๕. รุกขขอเจตนาภาวปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยความไม่มีจิตใจของตนไม่

[๕] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ตถาคเตน –
‘อเจตน์ พฺราหฺมณฺ อสฺสฺสนฺนํ
ชาโน อชานนฺตมิมํ ปลาสํ
อารทฺธวีริโย ฐวํ อปฺปมตฺโต
สฺขเสยฺยํ ปุจฺฉสิ กิสฺส เหตุ’ติ ฯ

[๕] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระตถาคตทรงภาษิตความขอนี้ไว้ว่า
‘พราหมณ์ ท่านก็รู้ว่า ไปไม้ไม่มีจิตใจ ไม่ได้ยินเสียง และไม่มี
ความรู้สึก เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่ล้ม เพียรพยายามถามอยู่
เป็นนิตย์ถึงการนอนเป็นสุขแล้ว?’

ปฺน จ ภณฺตี –

‘อิติ ผนฺทนรูกฺโขปี ดาวเท อชฺฌภาสถ
มยฺหมปิ วจนฺ อตฺถิ ภารทฺวาช สฺโณหิ เม’ติ ฯ

และยังตรัสไว้อีกว่า

‘ในทันใดนั้น รุกขเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่ต้นสระศรีอ ก็ได้กล่าว
อย่างนี้ว่า ‘ถึงข้าพเจ้าก็มีคำที่จะพูด ภารทวาชะ โปรดฟังคำ
ของข้าพเจ้า’

“ยทิ ฆนเต นาคเสน รุกฺโข อเจตโน, เตนหิ ฆนฺทเนน รุกฺเขน ฆารทฺวาเชน สห สลฺลปิตนฺติ ยํ วจัน, ตํ มิจฺฉา ฯ ยทิ ฆนฺทเนน รุกฺเขน ฆารทฺวาเชน สทฺธิ สลฺลปิตํ, เตนหิ รุกฺโข อเจตโนติ ตมปิ วจัน มิจฺฉา ฯ อยมปิ อุกฺโต โภกฺกโก ปญฺโห ทวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ”ติ ฯ

พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่าต้นไม้เป็นสิ่งที่ไม่มีจิตใจ จริงไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้นคำที่ว่า ‘ต้นสะคร้อได้พุดจากกับพราหมณ์ฆารทวาชะ’ ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำพุดที่ไม่ถูกต้อง ถ้าหากว่า ต้นสะคร้อได้พุดจากกับพราหมณ์ฆารทวาชะ จริงไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ‘ต้นไม้เป็นสิ่งที่ไม่มีจิตใจ’ ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำพุดที่ผิด แม้ปัญหานี้ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านโดยลำดับแล้ว ขอท่านฟังคลี่คลายปัญหานี้เถิด”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ฆควตา ‘รุกฺโข อเจตโน’ติ, ฆนฺทเนน จ รุกฺเขน ฆารทฺวาเชน สทฺธิ สลฺลปิตํ, ตมฺจ ปน วจัน โลกสมณฺญาย ฆณฺติ ฯ นตฺถิ มหาราช อเจตนสฺส รุกฺขสฺส สลฺลาโป นาม, อปิจ มหาราช ตสฺมี รุกฺเข อธิวตฺถาย เทวตาเยตํ อธิวจัน รุกฺโขติ, รุกฺโข สลฺลปตีติ เจสา โลกปณฺณตฺติ, ยถา มหาราช สกฺกํ ฆณฺณสฺส ปริปุริตํ ฆณฺณสกฺกนฺติ ชโน โวหฺรติ, น จ ตํ ฆณฺณมยํ สกฺกํ, รุกฺขมยํ สกฺกํ, ตสฺมี สกฺกฺเว ฆณฺณสฺส ปน อากิริตตฺตา ฆณฺณสกฺกนฺติ ชโน โวหฺรติ, เอวเมว โข มหาราช น รุกฺโข สลฺลปติ, รุกฺโข อเจตโน, ยา ปน ตสฺมี รุกฺเข อธิวตฺถา เทวตา, ตสฺสาเยว ตํ อธิวจัน รุกฺโขติ, รุกฺโข สลฺลปตีติ เจสา โลกปณฺณตฺติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ภาษิตข้อความนี้ว่า ‘ต้นไม้เป็นสิ่งที่ไม่มีจิตใจ’ ดังนี้ จริง แต่ที่ตรัสว่า ต้นสะคร้อได้พุดจากกับ พราหมณ์ฆารทวาชะนั้น เป็นอันตรัสไปตามโวหารโลก ขอถวายพระพร ชื่นเชื่อว่าต้นไม้ซึ่งหา จิตใจมิได้ ย่อมหาการพุดจามีได้ คำว่า ‘ต้นไม้เป็นชื่อเรียกเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ที่ต้นไม้’ ก็คำ ว่า ‘ต้นไม้พุดจา’ นี้ เป็นบัญญัติทางโลก ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ชนทั้งหลาย ย่อม เรียกเกวียนที่เต็มด้วยข้าวว่า ‘เกวียนข้าว’ ความจริง เกวียนที่ทำด้วยข้านั้น หามีไม่ มีแต่ เกวียนที่ทำด้วยไม้ แต่เพราะในเกวียนนั้น มีข้าวอยู่เกลื่อนกล่น ชนทั้งหลายจึงเรียกว่าเกวียน ข้าว ฉนใด ขอถวายพระพร ต้นไม้พุดจาไม่ได้หรือ ต้นไม้ไม่มีจิตใจ แต่ว่า ที่ต้นไม้มีเทวดา ตนใดสิงสถิตอยู่ ก็ย่อมมีชื่อเรียกเทวดาตนนั้นว่า ‘ต้นไม้’ ฉนนั้นเหมือนกัน ก็คำพุดว่า ‘ต้นไม้ พุดจา’ นี้ เป็นบัญญัติของชาวโลก

“ยถา วา ปน มหาราช ทธี มนุญชมาโน ตกุกั มนุญชเมตี โวหริติ, น ตั ตกุกั, ยั โส มนุญชเมตี, ทธีเยว โส มนุญชโต ตกุกั มนุญชเมตี โวหริติ, เอวเมว โข มหาราช น รุกุโข สลลปติ, รุกุโข อเจตโน ๗ ยา ปน ตสฺมี รุกุเช อธิวตฺถา เทวตา, ตสฺสาเยว ตั อธิวจัน รุกุโขติ, รุกุโข สลลปตีติ เจสา โลกปญฺณตฺติ ๗

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า คนผู้กำลังกวนนมสัมมอยู่ ย่อมกล่าวว่า เรากำลังกวนเปรียง ก็สิ่งที่เขา กำลังกวนอยู่ไม่ใช่เปรียง เป็นนมสัมมนั้นแหละ เขากำลังกวนอยู่ ก็กล่าวว่า เรากำลังกวนเปรียง ฉันไต ขอถวายพระพร ต้นไม้พุดจาไม่ได้หрок ต้นไม้ไม่มีจิตใจ แต่ที่ ต้นไม้ นั้น มีเทวดาตนใดสิงสถิตอยู่ ก็ย่อมมีชื่อเรียกเทวดาตนนั้นว่า ต้นไม้ ฉันนั้นเหมือนกัน ก็คำว่า ต้นไม้พุดจา นี้ เป็นบัญญัติของชาวโลก

“ยถา วา ปน มหาราช อสนุตฺ สาสฺเชตฺตุกาโม สนุตฺ สาสฺเชมีติ โวหริติ, อสิทฺธึ สิทฺธุนติ โวหริติ, เอวเมสา โลกสมญญา, เอวเมว โข มหาราช น รุกุโข สลลปติ, รุกุโข อเจตโน ๗ ยา ปน ตสฺมี รุกุเช อธิวตฺถา เทวตา, ตสฺสาเยว ตั อธิวจัน รุกุโขติ, รุกุโข สลลปตีติ เจสา โลกปญฺณตฺติ, ยาย มหาราช โลกสมญญา ยชโน โวหริติ, ตถาคโตปิ ตาเยว โลกสมญญา สตฺตานัน ฐมฺมึ เทเสตี”ติ ๗

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า เวลาที่คนผู้ต้องการทำสิ่งที่ยังไม่มีให้สำเร็จ ย่อมกล่าวว่า เรากำลังทำสิ่งที่มีอยู่ให้สำเร็จ ย่อมกล่าวถึงสิ่งที่ยังไม่สำเร็จ ว่าสำเร็จ จัดว่าเป็นโวหารของชาวโลก ฉันไต ขอถวายพระพร ต้นไม้พุดจาไม่ได้หрок ต้นไม้ไม่มีจิตใจ แต่ที่ต้นไม้ นั้น มีเทวดาตนใดสิงสถิตอยู่ ก็ย่อมมีชื่อเรียกว่าเทวดาตนนั้นว่า ต้นไม้ ฉันนั้นเหมือนกัน ก็คำว่า ‘ต้นไม้พุดจา’ นี้ เป็นบัญญัติของชาวโลก ขอถวายพระพร ชนทั้งหลาย กล่าวขานกันด้วยโวหารของชาวโลก ไต พระตถาคตก็ทรงแสดงธรรมแก่สัตว์ทั้งหลาย ด้วยโวหารของชาวโลกนั้นนั่นแหละ

“สาธุ ภานเต นาคเสน เอวเมตฺ ตถา สมฺปฏฺิจฺฉามี”ติ ๗

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำพูดตามที่ท่านกล่าวมานี้”

รุกุชขอเจตนาภาวปญฺโท ปญฺจโม ๗

จนรุกุชขอเจตนาภาวปญฺทาข้อที่ ๕

๖. ปิณฑปาตมหปผลปญหา

๖. ปิณฑปาตมหปผลปัญหา

ปัญหาว่าด้วยปิณฑปาตที่มีผลมาก

[๖] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมเปตํ ชมฺมสงฺคีติการเกหิ เถเรหิ –

“จฺนุทสฺส ภตฺตํ ภูฏชิตฺวา กมฺมารสฺสาติ เม สุตํ
อาพาธํ สมฺมุสฺสี ธีโร ปพาพฺพหํ มारณฺนฺติกนฺฺติ ฯ

[๖] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระเถระผู้ทำสังคายนาพระธรรม ได้กล่าวคำนี้ว่า

“โยมได้ฟังมาว่า ‘พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงมีพระปรีชา เสวย
พระกระยาหารของนายจุนทกัมมารบุตรแล้ว ทรงพระประชวร
อย่างแสนสาหัสจวนเจียนจะปรินิพพาน’ ดังนี้

“ปุณ จ ภควตา ภณฺตี ‘เทวเม อานนฺท ปิณฑฺปาตา สมฺสมผลา สมฺวิปากา อติวีย
อญฺเฆหิ ปิณฑฺปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหฺานิสฺสตรา จ ฯ กตเม เทว ? ยญฺจ ปิณฑฺปาตํ
ปริภุฏชิตฺวา ตถาคโต อนฺุตตฺรํ สมฺมาสมฺโพธิ อภิสมฺพุชฺฌิ, ยญฺจ ปิณฑฺปาตํ ปริภุฏชิตฺวา
ตถาคโต อนฺุปาทิสฺสาย นิพฺพานธาตฺยา ปรีนิพฺพายติ ฯ อิเม เทว ปิณฑฺปาตา สมฺสมผลา
สมฺวิปากา, อติวีย อญฺเฆหิ ปิณฑฺปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหฺานิสฺสตรา จา’ติ ฯ ยทิ
ภนฺเต นาคเสน ภควโต จฺนุทสฺส ภตฺตํ ภูฏตาวิสฺส ขโร อาพาโธ อุปฺปนฺโน, ปพาพฺพหา จ
เวทนา ปวตฺตา มारณฺนฺติกา, เตนฺหิ ‘เทวเม อานนฺท ปิณฑฺปาตา สมฺสมผลา สมฺวิปากา
อติวีย อญฺเฆหิ ปิณฑฺปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหฺานิสฺสตรา จา’ติ ยํ วจฺนํ, ตํ มิจฺจนา ฯ ยทิ
เทวเม ปิณฑฺปาตา สมฺสมผลา สมฺวิปากา อติวีย อญฺเฆหิ ปิณฑฺปาเตหิ มหปฺผลตรา จ
มหฺานิสฺสตรา จ, เตนฺหิ ภควโต จฺนุทสฺส ภตฺตํ ภูฏตาวิสฺส ขโร อาพาโธ อุปฺปนฺโน,
ปพาพฺพหา จ เวทนา ปวตฺตา มारณฺนฺติกาทิ ตมฺปิ วจฺนํ มิจฺจนา ฯ

และพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้อีกว่า ‘อานนท ปิณฑปาต ๒ คราว มีผลเสมอกัน มี
วิบากเสมอกัน ฯลฯ มีผลมากกว่า มีอานิสงส์มากกว่า ยิ่งกว่าปิณฑปาตอื่นๆ ปิณฑปาต ๒
คราว อะไรบ้าง ได้แก่ ปิณฑปาตที่พระตถาคตบริโภคแล้ว ก็ได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิ
ญาณคราวหนึ่ง ปิณฑปาตที่พระตถาคตบริโภคแล้ว ก็ได้ปรินิพพานด้วยอนุปาทิสฺสานิพพาน
ธาตุ คราวหนึ่ง ปิณฑปาต ๒ คราวนี้ มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผลมากกว่า มีอานิสงส์

มากกว่า บิณฑบาตอื่น ๆ นัก' ดังนี้ พระคุณเจ้าภาคเสน ถ้าหากว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสวยพระกระยาหารของนายจุนทะแล้ว พระอาการที่แรงกล้าก็เกิดขึ้น และพระเวทนาสาหัสจวนเจียนจะปรินิพพาน ก็เป็นไป จริงแล้วไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ตรัสว่า 'อาหนนท์ บิณฑบาต ๒ คราวนี้ มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผลมากกว่าและมีอานิสงส์มากกว่าบิณฑบาตอื่น ๆ นัก' ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำที่ผิด ถ้าหากว่า บิณฑบาต ๒ คราวนี้ มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผลมากกว่า มีอานิสงส์มากกว่าบิณฑบาตอื่น ๆ นัก จริงแล้วไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า 'เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสวยพระกระยาหารของนายจุนทะแล้ว พระอาพาธที่แรงกล้าก็เกิดขึ้น และพระเวทนาสาหัสจวนเจียนจะปรินิพพานก็เป็นไป' ดังนี้ ย่อมไม่ถูกต้อง

กิณฺุ โข ภนฺเต นาคเสน โส ปิณฑปาโต วิสคตตาย มหปฺพล, โรคุปฺปาทกตาย มหปฺพล, อายุวินาสกตาย มหปฺพล, ภควโต ซีวิตทรณตาย มหปฺพล? ตตฺถ เม การณํ พุรุหิ ปรวาทนํ นิคฺคหาย, เอตถายํ ชโน สมมุพฺุโห โลกาวเสน อติพฺุ ขายิตน โสหิต-
ปฺกขนฺทิกกา อุปฺนนาติ ๙ อยมฺปิ อุภโต โภฏิกโก ปญฺโห ตวานุปฺตโต, โส ตยานิพฺพาหิตพฺุโ"ติ ๙

พระคุณเจ้าภาคเสน บิณฑบาตนั้น เมื่อถึงความเป็นยาพิษไป จะมีผลมากได้หรือหนอ เมื่อทำให้เกิดโรค จะมีผลมากได้หรือหนอ เมื่อทำอายุให้พินาศ จะมีผลมากได้หรือหนอ เมื่อคร่ำพระชนม์ชีพของพระผู้มีพระภาคเจ้า จะมีผลมากได้หรือหนอ เพื่อเป็นการข่มปรวาทะของท่านจงกล่าวเหตุผลในความข้อนั้น แก่โยมเถิด ในเรื่องนี้ ยังมีคนหลงเข้าใจว่า โรคถ่ายเป็นเลือดเกิดขึ้น เพราะพระกระยาหารที่เสวยมากเกินไป ด้วยอำนาจแห่งความอยาก ปัญหาแม้นี้ก็มิ ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านจงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด"

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ฐมฺสงฺคีติการเกหิ เถเรหิ -

“จุนฺทสฺส ภตฺตํ ภูฏชิตฺวา กมฺมารสฺสาติ เม สุตํ
อาพาธํ สมฺมุสฺสี ธีโร ปพาพฺุหํ มารณฺนฺตฺกนฺ"ติ ๙

พระภาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระเถระผู้ทำการสังคายนาพระธรรม ได้กล่าวข้อความนี้ไว้ว่า

“โยมได้ฟังมาว่า ‘พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงมีพระปรีชา เสวยภัตตาหารของนายจุนทกัมมารบุตรแล้ว ทรงพระประจวรอย่างแสนสาหัสจวนเจียนจะปรินิพพาน’ ดังนี้ จริง

“ภควตา จ ภณิตํ ‘เทเวเม อานนท ปิณฑปาตา สมสมผลา สมวิปากา อติวิย
 อญเณหิ ปิณฑปาเตหิ มหปผลตรา จ มหानิสฺสตรา จ ๗ กตเม เทว ? ยญจ ปิณฑปาตํ
 ปริภุชชิตวา ตถาคโต อนุตฺตรํ สมมาสมโพธิ อภิสมฺพุชฺฌิ, ยญจ ปิณฑปาตํ ปริภุชชิตวา
 ตถาคโต อนุปาทิสเสสาย นิพฺพานธาตฺยา ปรินิพฺพายติ, อิมे เทว ปิณฑปาตา สมสมผลา
 สมวิปากา, อติวิย อญเณหิ ปิณฑปาเตหิ มหปผลตรา จ มหानิสฺสตรา จา’ติ ๗

และพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ‘อานนท บิณฑบาต ๒ คราวนี้ มีผลเสมอกัน มีวิบาก
 เสมอกัน มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่าบิณฑบาตอื่น ๆ ยิ่งนัก บิณฑบาต ๒ คราว
 อะไรบ้าง ได้แก่ บิณฑบาตที่พระตถาคตบริโภคแล้ว ได้ตรัสรู้อเนกธรรมสมาสัมโพธิญาณคราว
 หนึ่ง บิณฑบาตที่พระตถาคตบริโภคแล้ว ก็ได้ปรินิพพาน ด้วยอนุปาทิสเสนินิพพานธาตุ
 บิณฑบาต ๒ คราวนี้ มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่า
 บิณฑบาตอื่น ๆ ยิ่งนัก’ ดังนี้ จริง

“โส ปน ปิณฑปาโต พหุคุโณ อเนกานิสฺโส ๗ เทวตา มหาราช หฎฺฐา ปสนฺน-
 มานสา ‘อัย ภควโต ปจฺฉิมิ ปิณฑปาโต’ติ ทิพฺพํ โอชํ สฺฐกรมทฺทเว อากิริสฺสุ ๗ ตญฺจ ปน
 สมมาปากํ ลหุปากํ มนุญญํ พหุรํ ชฎฺฐรคฺคิตฺเตชฺชสฺส หิตํ ๗ น มหาราช ตโตนิทานํ
 ภควโต โกจิ อนุปฺปนฺโน โรโค อุปฺปนฺโน, อปิจ มหาราช ภควโต ปกตฺติพฺพุพฺเปล สรีเร ชีเณ
 อายุสงฺขารे อุปฺปนฺโน โรโค ภิชฺชโย อภิวชฺชติ ๗

ก็บิณฑบาตนั้น มีคุณมาก มีอานิสงส์มากมาย ขอถวายพระพร เทวดาทั้งหลาย
 ผู้บันเทิง มีใจเลื่อมใสอยู่ คิดว่า ‘บิณฑบาตครั้งนี้ เป็นครั้งสุดท้ายสำหรับพระผู้มีพระภาคเจ้า’
 ดังนี้ จึงโปรยปรายโอชะอันเป็นทิพย์ลงบนสุวรรณมัททวะสุกอย่างดี ย่อยง่าย น่าชื่นใจ มีรสมาก
 เกือกุลแก่ไฟธาตุย่อยอาหาร ขอถวายพระพร เพราะเหตุที่นั่นนั่นแหละ โรคอะไร ๆ ที่ยังไม่เกิด
 ก็เป็นอันเกิดแก่พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ ขอถวายพระพร เมื่อพระสรีระตามปกติของพระผู้มี
 พระภาคเจ้า มีอันทรามกำลังไป มีอันสิ้นอายุสังขารไป โรคที่เกิดอยู่แล้ว ก็ยิ่งกำเริบขึ้น

“ยถา มหาราช ปกตฺติยา ชลมาโน อคฺคิ อญฺญสมฺมึ อุปาทาเน ทินฺนุเน ภิชฺชโย
 ปชฺชลติ, เอวเมว โข มหาราช ภควโต ปกตฺติพฺพุพฺเปล สรีเร ชีเณ อายุสงฺขารे อุปฺปนฺโน
 โรโค ภิชฺชโย อภิวชฺชติ ๗

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ไฟที่กำลังลุกโพลงอยู่ตามปกติ เมื่อป้อนเชื้ออื่น
 เข้าไป ก็ยิ่งลุกโพลงขึ้น ฉนฺได ขอถวายพระพร เมื่อพระสรีระตามปกติของพระผู้มีพระภาคเจ้า

มีอันทรามกำลังไป มีอันสิ้นอายุสังขารไป โรคที่เกิดอยู่แล้ว ก็ยิ่งกำเริบขึ้น ฉะนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช โสโต ปกติยา สนุทธมาโน อภิภูฏเจ มหาเมฆะ ภิโยโย มโหโฆ อุกทวาหโก โหติ, เอวเมว โข มหาราช ภควโต ปกติทุพพล เสรีเร ชีเณ อายุสงฺขาระ อุปฺปนฺโน โรโค ภิโยโย อภิวฑฺฒิ ฯ”

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า กระแสน้ำที่ไหลไปตามปกติ เมื่อมีฝน ฟ้าใหญ่ตกลงมา ก็กลายเป็นห้วงน้ำใหญ่ ไหลเชี่ยวกรากไป ฉนใด ขอถวายพระพร เมื่อพระ สรีระตามปกติของพระผู้มีพระภาคเจ้า มีอันทรามกำลังไป มีอันสิ้นอายุสังขารไป โรคที่เกิดอยู่ แล้ว ก็ยิ่งกำเริบขึ้น ฉะนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช ปกติยา อภิสนฺนชาตุ กุจฺฉิ อณฺณสมฺมึ อชฺโฆหริเต ภิโยโย อายุเมยฺย, เอวเมว โข มหาราช ภควโต ปกติทุพพล เสรีเร ชีเณ อายุสงฺขาระ อุปฺปนฺโน โรโค ภิโยโย อภิวฑฺฒิ, นตฺถิ มหาราช ตสมฺมึ ปิณฺฑปาเต โทโส, น จ ตสฺส สกฺกา โทสฺ อารोเปตฺตฺน”ติ ฯ”

ขอถวายพระพร ก็อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า ท้องมีวโยธาตุกำเริบอยู่ตามปกติ เมื่อบริโภคอาหารอื่น ที่ดิบซ้ำเข้าไป ยิ่งอืดหนักขึ้น ฉนใด ขอถวายพระพร เมื่อพระสรีระตาม ปกติของพระผู้มีพระภาคเจ้า มีอันทรามกำลังไป มีอันสิ้นอายุสังขารไป โรคที่เกิดอยู่แล้ว ก็ยิ่ง กำเริบขึ้น ฉะนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร หากมีความผิดอะไร ๆ ในภินทบาตนั้นไม่ และ ใคร ๆ ก็ไม่อาจจะยกความผิดให้แก่ภินทบาตนั้นได้”

“ภนฺเต นาคเสน เกน การณฺเน เต เทว ปิณฺฑปาตา สมสมฺผลา สมวิปากา อติวีย อญฺเณหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหฺปฺผลตรา จ มหฺนิสฺสตรา จา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน เพราะเหตุไร ? ภินทบาต ๒ คราวนั้น จึง มีผลเสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผลมากกว่าและมีอานิสงส์มากกว่าภินทบาตอย่างอื่นยิ่งนัก”

“ธมฺมานุชฺชนสมฺปาตฺติวเสน มหาราช เต เทว ปิณฺฑปาตา สมสมฺผลา สมวิปากา อติวีย อญฺเณหิ ปิณฺฑปาเตหิ มหฺปฺผลตรา จ มหฺนิสฺสตรา จา”ติ ฯ”

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ภินทบาต ๒ คราวนั้น มีผล เสมอกัน มีวิบากเสมอกัน มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่าภินทบาตอย่างอื่นยิ่งนัก ก็ ด้วยอำนาจแห่งการเข้าสมาบัติที่มีการตามพิจารณาธรรม”

“ภนฺเต นาคเสน กตเมสํ ฐมฺมานํ อโนมฺชฺชนสมฺปาตฺติวเสน เต เทว ปิณฑฺวปาตา สมสมฺผลา สมวิปากา อติวีย อญฺเณหิ ปิณฑฺวปาเตหิ มหฺปผลตรา จ มหฺานิสฺสตรา จา”ติ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน บิณฑฺวปาต ๒ คราวนั้น มีผลเสมอกัน มีวิปากเสมอกัน มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่าบิณฑฺวปาตอย่างอื่นยิ่งนัก ด้วยอำนาจแห่งการเข้าสมาบัติที่มีการตามพิจารณาธรรมเหล่าไหนบ้าง”

“นฺวณฺโณ มหาราช อญฺุพฺพุวิหารสมฺปาตฺตินํ อญฺุโลมปฺปฎฺฐิโณสมฺปาตฺตฺชนฺวเสน เต เทว ปิณฑฺวปาตา สมสมฺผลา สมวิปากา อติวีย อญฺเณหิ ปิณฑฺวปาเตหิ มหฺปผลตรา จ มหฺานิสฺสตรา จา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร บิณฑฺวปาต ๒ คราวนั้น มีผลเสมอกัน มีวิปากเสมอกัน มีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่าบิณฑฺวปาตอย่างอื่นยิ่งนัก ด้วยอำนาจแห่งการเข้าอนุปปุพวิหารสมาบัติ ๙ อย่าง ทั้งโดยอนุโลมและโดยปฎิโณม”

“ภนฺเต นาคเสน ทฺวิสฺสุเยว ทิวเสสฺสุ อธิมตฺตํ ตถาคโต นฺวณฺุพฺพุวิหารสมฺปาตฺตฺติโย อญฺุโลมปฺปฎฺฐิโณมฺ สฺมาปตฺตฺชี”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระตถาคตทรงเข้าอนุปปุพวิหารสมาบัติ ๙ อย่าง เป็นอนุโลม และปฎิโณมในเวลาเพียง ๒ วันเต็ม เท่านั้นหรือ?”

“อาม มหาราช”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ใช่ มหาบพิตร”

“อจฺฉริยํ ภนฺเต นาคเสน อพฺุฏฺฐํ ภนฺเต นาคเสน ฯ ยํ อิมสฺมี พุทฺธกฺเขตฺเต อสทิสฺสปรมทานํ, ตมฺปิ อิมฺเหหิ ทฺวิหิ ปิณฑฺวปาเตหิ อคณฺติ ฯ อจฺฉริยํ ภนฺเต นาคเสน, อพฺุฏฺฐํ ภนฺเต นาคเสน ฯ ยาว มหฺนฺดา นฺวณฺุพฺพุวิหารสมฺปาตฺตฺติโย, ยตฺร หิ นาม นฺวณฺุพฺพุวิหารสมฺปาตฺตฺติวเสน ทานํ มหฺปผลตรํ โหติ มหฺานิสฺสตรญฺจ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน นำอัครรรยเสียจริง นำแปลกใจเสียจริงที่อสทิสถาน ที่ยอดเขียมในพุทฺธเขตนี้ ก็ยังนับเทียบกับบิณฑฺวปาต ๒ คราวนี้ไม่ได้ นำอัครรรยเสียจริง นำแปลกใจเสียจริงนะ พระคุณเจ้านาคเสน ตราบเท่าที่อนุปปุพวิหารสมาบัติ ๙ อย่าง เป็นของยิ่งใหญ่ ทานย่อมเป็นของมีผลมากกว่า และมีอานิสงส์มากกว่า ก็ด้วยอำนาจแห่งอนุปปุพวิหารสมาบัติ ๙ อย่างนั้น

สาธุ ภาณเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมปฏิจนามี”ติ ฯ
 ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำตามที่ท่านกล่าวมาดังนี้”
 ปิณฑปาตมทผลปญโท ฉฏโฐ ๑
 จปิณฑปาตมทผลปัญหารชอที่ ๒

๗. พุทธปุชนปญห

๗. พุทธปุชนปัญหา

ปัญหาว่าด้วยการบูชาพระพุทธเจ้า

[๗] “ภาณเต นาคเสน ภาสิตมเปตํ ตถาคเตน ‘อพฺยวภูฏา ตุมฺเห อานนฺท โทถ ตถาคตสฺส สรีรปุชชายา’ติ ฯ ปุณ จ ภณิตํ –

“ปุชเชถ นํ ปุชฌนียสฺส ธาตุํ;
 เอวํ กรา สคฺคมิโต คมิสฺสเถา’ติ ฯ

[๗] พระเจ้ามีลันทร์สว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระตถาคตทรงภาษิตความข้อนีไว้ว่า ‘อานนท ขอพวกเธออย่ากังวลเพื่อบูชาสรีระของตถาคตเลย’ ดังนี้ แต่ตรัสไว้อีกแห่งหนึ่งว่า

“ขอเชิญท่านทั้งหลายบูชาพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธร-
 เจ้าผู้ควรบูชา นั้น ว่ากันว่า ด้วยการบูชาพระบรมสารีริกธาตุ
 อย่างนี้ ท่านทั้งหลายจะจากอภัพนี้แล้ว จักไปสู่สุวรรณวรรค”
 ดังนี้

“ยถิ ภาณเต นาคเสน ตถาคเตน ภณิตํ ‘อพฺยวภูฏา ตุมฺเห อานนฺท โทถ ตถาคตสฺส สรีรปุชชายา’ติ, เตนหิ ‘ปุชเชถ นํ ปุชฌนียสฺส ธาตุํ, เอวํ กรา สคฺคมิโต คมิสฺสเถา’ติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ฯ ยถิ ตถาคเตน ภณิตํ ‘ปุชเชถ นํ ปุชฌนียสฺส ธาตุํ, เอวํ กรา สคฺคมิโต คมิสฺสเถา’ติ, เตนหิ ‘อพฺยวภูฏา ตุมฺเห อานนฺท โทถ ตถาคตสฺส สรีรปุชชายา’ติ ตมปิ วจนํ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โภกฺกโก ปญฺโท ตวานุปฺปโต, โส ตยานิ พุพฺพาหิตพุโ’ติ ฯ

พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานนท พวกเธออย่ากังวล เพื่อบูชาสรีระของพระตถาคตเลย ดังนี้ จริงไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้นคำที่ว่า ขอเชิญท่านทั้งหลายบูชา

พระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าผู้ควรบูชานั้นเกิด เพราะพวกท่านทำอย่างนี้ ละจาก
อัฐภาพนี้แล้วจักไปสู่สวรรค์ ดังนี้ ก็ไม่ถูกต้อง ถ้าหาก พระตถาคตตรัสว่า ขอท่านทั้งหลาย จง
บูชาพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าผู้ควรบูชานั้นเกิด เพราะว่าพวกท่านทำอย่างนี้ ละ
จากอัฐภาพนี้แล้ว จักไปสู่สวรรค์ ดังนี้ จริง ถ้าอย่างนั้น คำว่า อานนทฺ์ ขอพวกเธออย่ากังวล
เพื่อบูชาสรีระของตถาคตเลย ดังนี้ ก็ไม่ถูกต้อง ปัญหาแม้ข้อนี้ ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านแล้ว
ขอท่านจงคลี่คลายปัญหานี้เกิด”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา ‘อพฺยวภูฏา ตุมฺเห อานนฺท โหถ ตถาคตสฺส
สรีรปุชชายา’ติ, ปุณ จ ภณิตํ ‘ปุเชถ นํ ปุชฺชนียสฺส ธาตุํ, เอวํ กรา สคฺคมิโต คมิสฺสธา’ติ,
ตณฺจ ปน น สพฺเพสํ ชินฺปุตฺตานํ ยเว อารพฺภ ภณิตํ ‘อพฺยวภูฏา ตุมฺเห อานนฺท โหถ
ตถาคตสฺส สรีรปุชชายา’ติ ฯ อกมฺมํ เหนฺตํ มหาราช ชินฺปุตฺตานํ ยทิทํ ปุชฺชา, สมฺมสนฺ
สงฺขารานํ, โยนิโส มนสิกาโร, สติปฺญฺจานานุปฺสฺสนา, อารมฺมณฺสาคฺคาโห, กิเลสฺยทุทฺธํ,
สทฺตถมฺนุญฺชนา, เอตํ ชินฺปุตฺตานํ กรณียํ, อวเสสานํ เทวมฺนุสฺसानํ ปุชฺชา กรณียา ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
ภาวิตความข้อนี้ว่า อานนทฺ์ พวกเธออย่ากังวลเพื่อบูชาพระบรมสารีริกธาตุของตถาคตเลย
ดังนี้ จริง และตรัสไว้อีกแห่งหนึ่งว่า ขอเชิญท่านทั้งหลายจงบูชาพระบรมสารีริกธาตุของ
พระพุทธเจ้าผู้ควรบูชานั้นเกิด เพราะว่า พวกท่านทั้งหลายผู้กระทำอยู่อย่างนี้ ละจากอัฐภาพ
นี้แล้ว จักไปสู่สวรรค์ ดังนี้ จริง คำว่า อานนทฺ์ พวกเธออย่ากังวลเพื่อบูชาสรีระของตถาคตเลย
ดังนี้ นั้น ตรัสปรารภพระภิกษุที่เป็นบุตรเท่านั้น ไม่ใช่คนทุกจำพวก ขอถวายพระพร การบูชา
อย่างนี้นั้น ไม่ใช่การงานของพระภิกษุผู้เป็นชินบุตร การพิจารณาสังขาร โยนิโสมนสิการ การ
ตามพิจารณาในสติปญฺฐาน การถือเอาแต่แก่นอารมณ์ การรบกับกิเลส การบำเพ็ญประโยชน์
ของตน ข้อนี้ต่างหากเป็นกิจที่ภิกษุผู้เป็นชินบุตรทั้งหลายพึงทำ การบูชาเป็นกิจที่พวกมนุษย์
และเทวดาที่เหลือพึงทำ

“ยถา มหาราช มหิยา ราชปุตฺตานํ หตฺถือสฺสรณฺนุถฺรเลขมฺุททาสิกฺขาขคฺคมนฺตฺสฺติ-
สมฺมุติยฺทุทฺช-
กรณียา, เอวเมว โช มหาราช อกมฺมํ เหนฺตํ ชินฺปุตฺตานํ ยทิทํ ปุชฺชา, สมฺมสนฺ สงฺขารานํ,
โยนิโส มนสิกาโร, สติปฺญฺจานานุปฺสฺสนา, อารมฺมณฺสาคฺคาโห, กิเลสฺยทุทฺธํ, สทฺตถ-
มฺนุญฺชนา, เอตํ ชินฺปุตฺตานํ กรณียํ, อวเสสานํ เทวมฺนุสฺसानํ ปุชฺชา กรณียา ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า การศึกษาเรื่องช้าง ม้า รถ ฆนู ดาบ เลข การคำนวณ และพระขรรค์ เวทมนต์ กฎหมาย การรบ การจัดแจงทัพ เป็นกิจที่พระโอรสของพระราชาก็กระทำ การไถนา การค้าขาย การเลี้ยงโค เป็นกิจที่พวกแพศย์และศูทรมากมายที่เหลือทั้งหลายพึงกระทำ ฉะนั้น ขอถวายพระพร การบูชานี้ ไม่ใช่การงานของภิกษุผู้เป็นชินบุตรทั้งหลาย การพิจารณาสังขาร โยนิโสมนสิการ การตามพิจารณาในสติปัญญา การถือเอาแต่แก่นอารมณ์ การรบกับกิเลส การบำเพ็ญประโยชน์ของตน ข้อนี้อย่างหาก เป็นกิจที่ภิกษุผู้เป็นชินบุตรทั้งหลายพึงทำ ส่วนการบูชาเป็นกิจที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายที่เหลือพึงทำ ฉะนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช พุราหมณมาณวกานัน อีรุเวท ยชฺฐเวท สามเวท อถพุพณเวท ลกฺขณ อิติหาส ปุราณ นิชฺฌนฺฑู เกฏฺฐกั อกฺขรปฺปเกท ปท เวยยากรณ ภาสมคคั อปฺปาต สฺปิเน นิมิตต ฉพฺงคั จนฺทคคาห สฺสูริยคคาห สุกฺกรหาจฺริต อุกฺคคหฺยทฺธึ เทวทฺนทฺทิสฺสร อ็อกกนฺติ อุกกาปาต ภูมิกมม ทิสาทาห ภูมมฺนตลิกข โชติส โลกายติกั สาจกั มิคจกั อนฺตรจกั มิสฺสกุปฺปาท สุกฺกนฺรุตฺริต สิกฺขา กรณียา, อวเสสาน ปุณฺณเวสฺส สุกฺทาน กสิ วณฺชชา โครกฺขา กรณียา, เอวเมว โข มหาราช อกมมฺ เหนฺต ชินฺปุตฺตาน ยทิตฺ ปุชา, สมมสนฺ สงฺขาราน, โยนิโส มนสิกาโร, สติปฺญจานานุปฺสสนา, อารมฺมณสฺสารคคาโ, กิเลสยฺทฺธึ, สทตฺถมนุญฺจนา, เอต ชินฺปุตฺตาน กรณีย, อวเสสาน เทวมฺนุสฺसान ปุชา กรณียา, ตสฺมา มหาราช ตถาคโต ‘มา อิเม อกมฺเม ยฺญชฺนฺตุ, กมฺเม อิเม ยฺญชฺนฺตุ’ติ อาห ‘อพฺยวาวฺฐา ตุมฺเห อานนฺท โทถ ตถาคตฺสส สฺวีรฺปุชฺยา’ติ ฯ ยเทตฺ มหาราช ตถาคโต น ภณฺเวย, ปตฺตจิวรมฺปิ อตฺตโน ปฺริยาทาเปตฺวา ภิกฺขุ พุทฺธฺชฺเยว กเรยฺยนฺ’ติ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า พวกคัมภีร์พระเวททั้งหลาย คือ อีรุเวท ยชฺฐเวท สามเวท อถพุพณเวท คัมภีร์ลักขณะ คัมภีร์อิตีหาสะ คัมภีร์ปุราณะ คัมภีร์นิชฺฌนฺฑู คัมภีร์เกฏฺฐะ คัมภีร์อักขรปฺปเกทะ คัมภีร์ปทะ คัมภีร์พยากรณ คัมภีร์ภาสมคคะ คัมภีร์อุบาทว์ คัมภีร์สฺปิเน คัมภีร์นิमित คัมภีร์ฉพฺงคะ คัมภีร์จันทคคาหะ คัมภีร์สฺสูริยคคาหะ คัมภีร์สุกฺกรหาจฺริต คัมภีร์อุคฺคคหฺยทฺธะ คัมภีร์เทวทฺนทฺทิสฺสระ คัมภีร์โอกกนฺติ คัมภีร์อุกกาปาต คัมภีร์ภูมิกมม คัมภีร์ทิสาทาหะ คัมภีร์ภูมมฺนตลิกขะ คัมภีร์โชติส คัมภีร์โลกายติกะ คัมภีร์สัจจกะ คัมภีร์มิจจกะ คัมภีร์อันตรจกะ คัมภีร์มิสฺสกุปฺปาทะ คัมภีร์สุกฺกนฺรุตฺริตะ เป็นของพวกพราหมณ์มานพทั้งหลายพึงทำการศึกษา การไถนา การค้าขาย การเลี้ยงโค เป็นกิจที่

พวกแพศย์และศูทรมากมายที่เหลื่อฟังทำฉันใด ขอถวายพระพร การบูชานี้ ไม่ใช่การงานของ
ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นชินบุตร การพิจารณาสังขาร โยนิโสมนสิการ การตามพิจารณาในสติ-
ปัฏฐาน การถือเอาแต่แก่นอารมณ์ การรบกับกิเลส การบำเพ็ญประโยชน์ของตน ข้อนี้ต่าง
หาก เป็นกิจที่ภิกษุผู้เป็นชินบุตรทั้งหลายพึงทำ ส่วนการบูชาเป็นกิจที่เทวดาและมนุษย์ทั้ง
หลายที่เหลื่อฟังทำ ฉะนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร เพราะฉะนั้น พระตถาคตจึงตรัสว่า
พวกเธอจงอย่าประกอบในการงานที่ไม่สมควรเหล่านี้ จงประกอบแต่ในการงานที่สมควรเหล่า
นี้เท่านั้นเถิด และว่า อานนท์ ขอพวกเธออย่ากังวลเพื่อบูชาสรีระของตถาคตเลย ดังนี้ ขอ
ถวายพระพร พระตถาคตจะไม่ตรัสว่า แม้บาตรและจีวรของตน ภิกษุทั้งหลาย ก็พึงสละ
กระทำการบูชาพระพุทธเจ้าเถิด ดังนี้ เลยเถียว

“สาธุ ภาณเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมปฏิบัติจามี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำพูดตามที่ท่าน
กล่าวมานี้”

พุทธปุษนปญโท สุตโตโม ฯ

จบพุทธปุษนปัญหาค์ที่ ๗

๘. ปาทกกลากหตปญห

๘. ปาทกกลากหตปัญหา

ปัญหาว่าด้วยสะเก็ดหินที่กระเด็นไปกระทบพระบาท

[๘] “ภาณเต นาคเสน ตุมฺเห ภณฺถ ‘ภควโต คจฺจนฺตสฺส อยํ อเจตนา มหาปถวี
นิหฺนํ อุณฺนมติ, อุณฺนตํ โอนมตี’ติ, ปุณ จ ภณฺถ ‘ภควโต ปาทโก สกฺลิกาย ขโต’ติ ฯ
ยา สา สกฺลิกา ภควโต ปาทเ ปติตา, กิสฺส ปน สา สกฺลิกา ภควโต ปาทา น
นิวตฺตา ฯ ยถิ ภาณเต นาคเสน ภควโต คจฺจนฺตสฺส อยํ อเจตนา มหาปถวี นิหฺนํ
อุณฺนมติ, อุณฺนตํ โอนมติ, เตนหิ ‘ภควโต ปาทโก สกฺลิกาย ขโต’ติ ยํ วจฺนํ, ตํ มิจฺฉา ฯ
ยถิ ภควโต ปาทโก สกฺลิกาย ขโต, เตนหิ ‘ภควโต คจฺจนฺตสฺส อยํ อเจตนา มหาปถวี
นิหฺนํ อุณฺนมติ อุณฺนตํ โอนมตี’ติ ตมฺปิ วจฺนํ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุภโต โกฏฺโฏโก ปญฺโห
ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ’ติ ฯ

[๘] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พวกท่านกล่าวกันว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จดำเนินไป แผ่นดินใหญ่อันหาจิตใจมิได้นี้ ก็ปรับที่ลุ่มต่ำให้สูงขึ้น ปรับที่โคกสูงทำให้ต่ำลง ดังนี้ และยังกล่าวอีกว่า “สะกิดหินกระเด็นมากระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า” ดังนี้ เพราะเหตุไร พอสะกิดหินกระเด็นตกมาที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคแล้ว สะกิดหินนั้นจึงไม่หันกลับไป พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จดำเนินไป แผ่นดินใหญ่ ซึ่งไม่มีจิตใจ ก็ปรับที่ลุ่มต่ำให้สูงขึ้น ปรับที่โคกสูงให้ต่ำลง จริงไซ้, ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า สะกิดหินกระเด็นมากระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ ก็ไม่ถูกต้อง ถ้าหากว่า สะกิดหินกระเด็นมากระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า จริงไซ้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จดำเนินไป แผ่นดินใหญ่ซึ่งหาจิตใจมิได้ ก็ปรับที่ลุ่มต่ำให้สูงขึ้น ปรับที่โคกสูงทำให้ต่ำลง ดังนี้ ก็ไม่ถูกต้อง แม้ปัญหาข้อนี้ ก็มี ๒ เงื่อนไขถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านพึงช่วยคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“สจฺจํ มหาราช อตุเถตํ ภควโต คจฺจนฺตสฺส อโย อเจตนา มหาปถวี นินฺนํ อุณฺนมติ อุณฺนตํ โอนมติ, ภควโต จ ปาโท สกฺลิกาย ชโต, น จ ปน สฺสา สกฺลิกา อตุตโน ฐมฺมตฺตาย ปติตา, เทวทตฺตสฺส อุปกฺกเมน ปติตา ฯ เทวทโต มหาราช พหฺนุ นิชาติสตสฺสหาสนานิ ภควติ อาฆาตํ พนฺธิ, โส เตน อาฆาเตน ‘มหนฺตํ ภูฏาการปฺปมาณํ ปาสาณํ ภควโต อุปฺริ ปาเตสฺสามิ’ติ มุญฺจิ ฯ อถ เทว เสลา ปถวิโต อฏฺฐจฺหิตฺวา ตํ ปาสาณํ สมฺปฏฺิจฺฉิสฺสุ, อถ เหนฺสํ สมฺปหาเรน ปาสาณโต ปปฏฺิกกา ภิชฺชิตฺวา เยน วา เตน วา ปตนฺตี ภควโต ปาเท ปติตา”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ข้อที่ว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จดำเนินไป แผ่นดินใหญ่ซึ่งหาจิตใจมิได้นี้ ก็ปรับที่ลุ่มต่ำทำให้สูงขึ้น ปรับที่โคกสูงทำให้ต่ำลง และที่ว่า สะกิดหินกระเด็นมากระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ นี้เป็นความจริง มีอยู่ ก็แต่ว่า สะกิดหินมิได้กระเด็นไปตามธรรมดาของตน กระเด็นตกไปเพราะความพยายามของพระเทวทัตต่างหาก ขอถวายพระพร พระเทวทัตผูกอาฆาตในพระผู้มีพระภาคเจ้าหลายแสนชาติ ด้วยความอาฆาตนั้น พระเทวทัตนั้น คิดว่า เราจักกัดก้อนหินใหญ่ขนาดเท่าเรือหยอด ให้กลิ้งไปทับพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ แล้วก็ปล่อยก้อนหินใหญ่นั้นไป ลำดับนั้น ก็มีหิน ๒ ก้อน โผล่ขึ้นมาจากดินสะกิดกันก้อนหินใหญ่นั้นไว้ เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะการกระทบกระแทกกันแห่งก้อนหินเหล่านั้น ก็เกิดสะกิดหินปริแตกจากก้อนหินกระเด็นตกไปข้างนั้นข้างนี้ กระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า

“ยถา จ ภนฺเต นาคเสน เทว เสลา ปาสาณํ สมฺปฏฺิจฺฉิสฺสุ, ตเถว ปปฏฺิกายิ สมฺปฏฺิจฺฉิตพฺพา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน ก้อนหินเล็กสองก้อน น่าจะสะกັดกันสะกັดหินเอาไว้ได้ เหมือนอย่างที่จะกັดกันก้อนหินใหญ่ไว้ได้”

“สมฺปฏฺิจฺฉิตมฺปิ มหาราช อิเชกจฺจํ ปคฺขมฺรติ ปสวติ น จานมฺุปกจฺฉติ, ยถา มหาราช อุทกํ ปาณินา คหิตํ องฺคุลนฺตริกาทิ ปคฺขมฺรติ ปสวติ น จานมฺุปกจฺฉติ, ขีรี ตกฺกํ มธฺุสฺสปี เตสํ มจฺจรสํ มํสรสํ ปาณินา คหิตํ องฺคุลนฺตริกาทิ ปคฺขมฺรติ ปสวติ น จานมฺุปกจฺฉติ, เอวเมว โข มหาราช สมฺปฏฺิจฺฉนตฺถํ อุปกตานํ ทฺุวิหนํ เสลานํ สมฺุปหารเณ ปาสาณโถ ปปฏฺิกายิ ภิชฺชิตฺวา เยน วา เตน วา ปตฺนฺตี ภควโถ ปาเท ปติตา ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร สะกັดกันแล้วด้วย (แต่) ในบรรดาสะกັดหินเหล่านี้ มีสะกັดหินบางชิ้นลึกลงไปได้ ไม่หยุดอยู่กับที่ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า น้ำที่เขาใช้ฝ่ามือชักขึ้นมา ย่อมรั่วไหลออกไปทางร่องนิ้วมือ ไม่ช้งอยู่กับที่ นมสด เปรียงน้ำผึ้ง เนยใส น้ำมัน ชุปปลา ชุปเนื้อ ที่เขาใช้ฝ่ามือชักขึ้นมา ย่อมรั่วไหลออกทางร่องนิ้วมือได้ ไม่ช้งอยู่กับที่ฉันใด, ขอถวายพระพร เมื่อหิน ๒ ก้อน โผล่ขึ้นมาเพื่อสะกັดกัน ก็ยังมีสะกັดหินปรึแตกจากก้อนหิน เพราะการกระทบกัน กระเด็นตกไปรอบด้าน กระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉะนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช สณฺุหสฺุขมฺุณฺุรชฺสมํ ปุพฺุพินํ มฺุฏฺุจินา คหิตํ องฺคุลนฺตริกาทิ ปคฺขมฺรติ ปสวติ น จานมฺุปกจฺฉติ, เอวเมว โข มหาราช สมฺปฏฺิจฺฉนตฺถํ อุปกตานํ ทฺุวิหนํ เสลานํ สมฺุปหารเณ ปาสาณโถ ปปฏฺิกายิ ภิชฺชิตฺวา เยน วา เตน วา ปตฺนฺตี ภควโถ ปาเท ปติตา ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า เม็ดทรายที่เสมอด้วยฝุ่นละอองที่เล็กละเอียด ที่เขาถือไว้ด้วยกำมือ ย่อมรั่วไหลออกทางร่องนิ้วมือ ไม่ช้งอยู่กับที่ฉันใด, ขอถวายพระพร เมื่อหิน ๒ ก้อน โผล่ขึ้นมาเพื่อสะกັดกัน ก็ยังมีสะกັดหินปรึแตกจากก้อนหิน เพราะการกระทบกัน กระเด็นตกไปรอบด้าน กระทบที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉะนั้นเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช กพโพ มุเชน คหิโต อิเชกจจสฺส มุขโต มุจฺจิตฺวา ปคฺขมฺรติ ปสวติ น จานมุปกจฺจติ, เอวเมว โข มหาราช สมฺปฏฺิฉนฺตํ อุกคตํ ทฺวินฺนํ เสลาณํ สมฺปหารเณ ปาสาณโต ปปฏฺิกา ภิชฺชิตฺวา เยน วา เตน วา ปตฺนุตี ภควโต ปาทะ ปติตา”ติ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า คำข้าวที่ใช้ปากอมไว้ ย่อมมีบางส่วน หลุดตกออกจากปาก ไม่ตั้งอยู่กับที่ฉันใด, ขอถวายพระพร เมื่อหิน ๒ ก้อนไพล่ขึ้นมาเพื่อ สกัดกัน ก็ยังมีสะเก็ดหินปริแตกจากก้อนหิน เพราะการกระทบกัน กระเด็นตกไปรอบด้าน กระแทกที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉะนั้นเหมือนกัน

“โหตุ, ภนฺเต นาคเสน เสเลหิ ปาสาณ สมฺปฏฺิฉนฺโต, อถ ปปฏฺิกายปิ อปจฺติ กาทพฺพา ยถะว มหาลปถฺวิยา”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เอาละ พระคุณเจ้านาคเสน ก็เป็นอันว่า หินเล็ก ๒ ก้อน สกัด หินใหญ่ไว้ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น แม้สะเก็ดหิน ก็น่าจะทำควมยำเกรงพระผู้มีพระภาคเจ้า เหมือนอย่างแผ่นดินใหญ่บ้าง”

“ทฺวาทสิเม มหาราช อปจฺตี น กโรนฺติ ฯ กตเม ทฺวาทส ? รตฺโต รากฺวเสน อปจฺตี น กโรติ, ทฺภูจฺโจ ทิสฺวเสน, มุพฺโพ โมหฺวเสน, อุณฺนโต มานวเสน, นิคฺคฺโคณ อวิเสสตาย, อติถฺทฺโร อนิสฺสรณตาย, หิโน หินฺสภาวตาย, วจนฺกโร อนิสฺสรตาย, ปาโป กทรียตาย, ทฺกฺขาปีโต ปฏฺิทฺกฺขาปนตาย, ลฺกฺโข โลภากิภฺฏตตาย, อายฺยฺหิโต อตฺถสาธนตาย อปจฺตี น กโรติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร คน ๑๒ จำพวกเหล่านี้ ย่อมไม่รู้จักรัก ทำควมยำเกรง ๑๒ จำพวกอะไรบ้าง ได้แก่

๑. รตฺโต คนกำหนัด ย่อมไม่รู้จักรักทำควมยำเกรงด้วยอำนาจแห่งราคะ
๒. ทฺภูจฺโจ คนโกรธ ย่อมไม่รู้จักรักทำควมยำเกรงด้วยอำนาจแห่งโทสะ
๓. มุพฺโพ คนหลง ย่อมไม่รู้จักรักทำควมยำเกรงด้วยอำนาจแห่งโมหะ
๔. อุณฺนโต คนจองหอง ย่อมไม่รู้จักรักทำควมยำเกรงด้วยอำนาจแห่งมานะ
๕. นิคฺคฺโคณ คนเนรคุณ ย่อมไม่รู้จักรักทำควมยำเกรงเพราะหาควมแตกต่าง มิได้
๖. อติถฺทฺโร คนแข่งกระด้าง ย่อมไม่รู้จักรักทำควมยำเกรงเพราะหาควมรู้จักรักหัก

ห้ามใจมิได้

๗. ทีโน คนเลว ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะมีสภาวะแห่งคนเลว
 ๘. วจนกโร คนคอยทำตามคำสั่ง ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะหาความเป็นอิสระมิได้
 ๙. ปาโป คนชั่วช้า ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะมีความตระหนี่
 ๑๐. ทุกขาปีโต คนเปี่ยมด้วยความทุกข์ ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะมัวแต่คิดบ้ำบัดทุกข์
 ๑๑. ลุทุโธ คนโงก ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะความที่ถูกความอยากครอบงำ
 ๑๒. อายุหิโต คนง่วนอยู่กับการงาน ย่อมไม่รู้จักทำความยำเกรงเพราะมุ่งแต่จะให้สำเร็จสิ่งที่ต้องการ

อิเม โข มหาราช ทวาทส อปจิติ น กโรนติ ฯ सा ज पन पप्रुगिा पासान-
 สมปหารेन गिखुचित्वा अनिमित्तगततिसा येन वा तेन वा पतमाना गक्वतो पाते
 पतिता च

ขอถวายพระพร คน ๑๒ จำพวกเหล่านี้ ไม่รู้จักทำความยำเกรง ก็แต่ว่า สะเก็ดหิน ปริ
 แดกเพราะการกระทบกัน แห่งก้อนหิน มิได้ทำหมายทิศไว้ กระเด็นไปรอบด้าน กระทบที่
 พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า

“ยถา वा पन मरारख सनहसुखमणुरो अनिलपलसमाहो अनिमित्तगततिसो येन
 वा तेन वा अगिरति, ऐवमेव षो मरारख सा पप्रुगिा पासानसमपहारेन गिखुचित्वा
 अनिमित्तगततिसा येन वा तेन वा पतमाना गक्वतो पाते पतिता च यति पन मरारख
 सा पप्रुगिा पासानतो विसु न गवेयु, तमपि ते सेला पासानपप्रुगिा उपपतित्वा
 कण्ठेयु च ऐसा पन मरारख, पप्रुगिा न गुमगुजा न आकासगुजा, पासानसमपहार-
 वेकेन गिखुचित्वा अनिमित्तगततिसा येन वा तेन वा पतमाना गक्वतो पाते पतिता च

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ชีฝุ่นละอองอย่างละเอียด ถูกกำลังลมพัด มิได้ทำ
 หมายทิศไว้ กระจัดกระจายไปรอบด้าน ฉันทใด, ขอถวายพระพร สะเก็ดหินนั้นปริแตก เพราะ
 แรงกระทบกันแห่งศิลา มิได้ทำหมายทิศไว้ กระเด็นไปรอบด้าน กระทบที่พระบาทของพระผู้มี
 พระภาคเจ้า ฉันทันนั้นเหมือนกัน ขอถวายพระพร ก็ถ้า สะเก็ดหินนั้น ไม่พึงปริแยกจากก้อนหิน

หिन ๒ ก้อนนั้น ผุดขึ้นมารับก้อนหินแม้นั้น ขอถวายพระพร สะเก็ดหินนั้น ไม่ติดอยู่บนพื้นดิน ไม่ติดอยู่ในอากาศ ประแตกเพราะแรงกระแทกแห่งก้อนหิน มิได้ทำหมายทิศไว้ กระเด็นตกไปรอบด้าน กระแทกที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า

“ยถา วา ปน มหาราช วาตมณฑลิกาย อุกุชิตุตฺตํ ปุราณปณฺณํ อนิมิตฺตกตฺทิสํ เยน วา เตน วา ปตฺติ, เอวเมว โข มหาราช เอลา ปปฏิกา ปาสาณสมฺปหารเวเคน อนิมิตฺตกตฺทิสา เยน วา เตน วา ปตฺมานา ภควโต ปาเท ปตฺติตา ฯ อปิจ มหาราช อกตฺตณฺณสุส กทริยสุส เทวทตฺตสุส ทุกฺขานุกวนาย ปปฏิกา ภควโต ปาเท ปตฺติตา”ติ ฯ

ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ไปไม้เก่า ๆ ถูกลมหัวด้วนพัดขึ้น มิได้ทำหมายทิศไว้ ตกไปรอบด้าน ฉนใด, ขอถวายพระพร สะเก็ดหินนั้น มิได้ทำหมายทิศไว้ เพราะแรงกระแทกแห่งก้อนหิน กระเด็นตกไปรอบด้าน กระแทกที่พระบาทของพระผู้มีพระภาค ฉนนั้น เหมือนกัน ขอถวายพระพร อนึ่ง สะเก็ดหิน กระแทกที่พระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อให้พระเทวทัตผู้ชั่วช้า เป็นคนอกตัญญู ได้เสวยทุกข์”

“สาธุ ภนฺเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมฺปฺปฺพิจฺฉามิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำ ตามที่ท่านกล่าวมานี้”

ปาทกสิกาหตปญฺโท อฏฺฐจโม ฯ
จปปาทกสิกาหตปญฺหาข้อที่ ๘

๘. อคคัคคสมณปญฺห

๘. อคคัคคสมณปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยสมณะผู้ยอดเยี่ยม

[๘] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา ‘อาสวานํ ขยา สมฺโณ โหตี’ติ ฯ

[๘] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภษิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘ชื่อว่าป็นสมณะ เพราะความสิ้นอาสวะทั้งหลาย’ ดังนี้

ปุน จ ภณิตํ -

“จตุพฺภิกิ ฌมฺเมหิ สมงฺคิภูตํ
 ตํ เว นรํ สมณํ อาหุ โลเก’ติ ฯ

และตรัสอีกว่า

“นรชนนั้นแลผู้พร้อมด้วยธรรมทั้ง ๔ ประการ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นสมณะในโลก” ดังนี้

ตตฺริเม จตฺตาโร ฌมา ขนฺติ อปฺปาหารตา รติวิปฺพานํ อากิณฺจณฺณํ ฯ
 ในคำที่ตรัสไว้ นั้น ธรรม ๔ อย่างเหล่านี้ ได้แก่

๑. ขนฺติ. ความอดทน
๒. อปฺปาหารตา. ความเป็นผู้มีอาหารน้อย
๓. รติวิปฺพานํ. การละความยินดี
๔. อากิณฺจณฺณํ. ความไม่มีสิ่งยุ่งเกี่ยว

สพฺพานิ ปเนตานิ อปริกฺขีณาสวสฺส สกิลเสสฺเสว โหนฺติ ฯ ยถิ, ภาเนเต นาคเสน
 อาสวานํ ขยา สมโณ โหติ, เตนหิ ‘จตุพฺภิกิ ฌมฺเมหิ สมงฺคิภูตํ, ตํ เว นรํ สมณํ อาหุ
 โลเก’ติ ยํ วจนฺ, ตํ มิจฺฉา ฯ ยถิ จตุพฺภิกิ ฌมฺเมหิ สมงฺคิภูโต สมโณ โหติ, เตนหิ
 ‘อาสวานํ ขยา สมโณ โหตี’ติ ตมฺปิ วจนฺ มิจฺฉา, อยมฺปิ อุกฺโต โภกฺกโก ปณฺโห ตวานุ-
 ปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ”ติ ฯ

ก็สิ่งทั้งหมดนี้ ย่อมมีแก่ผู้ที่ยังไม่สิ้นอาสวะ ยังมีกิเลสอยู่นั้นเทียว พระคุณเจ้านาคเสน
 ถ้าหากว่า บุคคลเป็นสมณะเพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย จริงไซ้ร้ ถ้าอย่างนั้น คำที่ตรัสไว้ว่า นร
 นั้นแลผู้พร้อมด้วยธรรม ๔ ประการ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นสมณะในโลก ดังนี้ ก็ย่อม
 เป็นคำที่ผิด ถ้าหากเป็นผู้พร้อมด้วยธรรม ๔ ประการ ชื่อว่า เป็นสมณะจริงไซ้ร้ ถ้าอย่าง
 นั้น คำที่ตรัสว่า ชื่อว่าเป็นสมณะ ก็เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำที่ผิด ปัญหา
 ข้อนี ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านพึงช่วยคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา ‘อาสวานํ ขยา สมโณ โหตี’ติ ฯ ปุน จ ภณิตํ
 ‘จตุพฺภิกิ ฌมฺเมหิ สมงฺคิภูตํ, ตํ เว นรํ สมณํ อาหุ โลเก’ติ ฯ ตทิจิ มหาราช วจนฺ เตสํ
 เตสํ ปุคฺคลานํ คุณวเสน ภณิตํ ‘จตุพฺภิกิ ฌมฺเมหิ สมงฺคิภูตํ, ตํ เว นรํ สมณํ อาหุ โลเก’ติ,
 อิทิ ปน นีรวเสสวจนํ ‘อาสวานํ ขยา สมโณ โหตี’ติ ฯ

พระภาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ภาษิตความข้อนีไว้ว่า ชื่อว่าเป็นสมณะ ก็เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลายดังนี้ จริ่ง และตรัสไว้อีกว่า ณะนั้นแลผู้ร้งพร้อมด้วยธรรม ๔ ประการ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นสมณะในโลก ดังนี้ จริ่ง ขอถวายพระพร คำนี้ที่ว่า ณะนั้นแลผู้ร้งพร้อมด้วยธรรม ๔ ประการ บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวว่า เป็นสมณะในโลก ดังนี้ นั้น ตรัสไว้เกี่ยวกับเป็นคุณธรรมสำหรับบุคคลเหล่านั้น ส่วน คำว่า ชื่อว่า เป็นสมณะ ก็เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย ดังนี้ นี้ เป็นคำพูดที่หาส่วนเหลือมิได้

“อปิจ, มหาราช, เย เกจิ กิเลสฺอุปสมาย ปฏิปนฺนา, เต สพฺเพ อุปาทายูปาทาย สมโณ ชีณาสโว อคฺคมกฺขายติ ฯ ยถา มหาราช ยานิ กานิจิ ชลชถลชปฺปฺผานิ, วสฺสิกั เตสฺ อคฺคมกฺขายติ, อวเสสฺยานิ ยานิ กานิจิ วิวิชานิ ปุปฺผชาติานิ, สพฺพานิ ตานิ ปุปฺผานิ เยว, อุปาทายูปาทาย ปน วสฺสิกัเยว ปุปฺผั ชนฺสฺส ปตฺถิตฺตํ ปิหฺยิตฺตํ ฯ เอวเมว โข มหาราช เย เกจิ กิเลสฺอุปสมาย ปฏิปนฺนา, เต สพฺเพ อุปาทายูปาทาย สมโณ ชีณาสโว อคฺคมกฺขายติ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง บรรดาบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อสงบ กิเลส (คือเป็นสมณะ) พระชีณาสพผู้สงบกิเลสได้แล้วนั้น เทียบ เทียบ ๑ กับบุคคลเหล่านั้น ทั้งหมดแล้ว ก็จัดว่าเป็นยอดสมณะ ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนว่า ดอกไม้ทั้งที่เกิดในน้ำ ทั้งที่เกิดบนบก เหล่าใดเหล่าหนึ่ง บรรดาดอกไม้เหล่านั้น ดอกมะลิ กล่าวได้ว่าเป็นยอดดอกไม้ ก็ดอกไม้ชนิดต่าง ๆ เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เหลือ ดอกมะลินั้น เทียบ เทียบ ๑ กับดอกไม้ทั้งหมด เหล่านั้นแล้ว ก็จัดว่าเป็นดอกไม้ที่คนปรารถนา ที่คนชื่นใจ ฉันทิด, ขอถวายพระพร บุคคลผู้ ปฏิบัติเพื่อสงบกิเลสเหล่าใดเหล่าหนึ่ง พระชีณาสพผู้สงบกิเลสได้แล้วนั้น เทียบ เทียบ ๑ กับ บุคคลเหล่านั้นแล้ว ก็จัดว่าเป็นยอดสมณะ ฉันทิดเหมือนกัน

“ยถา วา ปน มหาราช สพฺพธมฺมณานํ สาลิ อคฺคมกฺขายติ, ยา กาจิ อวเสสฺยา วิวิชา ธมฺมชาติโย, ตา สพฺพา อุปาทายูปาทาย โภชนานิ สรรียาปนาย, สาลิเยว เตสฺ อคฺคมกฺขายติ ฯ เอวเมว โข มหาราช เย เกจิ กิเลสฺอุปสมาย ปฏิปนฺนา, เต สพฺเพ อุปาทายูปาทาย สมโณ ชีณาสโว อคฺคมกฺขายติ”ติ ฯ

ขอถวายพระพร อีกอย่างหนึ่ง เปรียบเหมือนว่า ข้าวสาลี กล่าวได้ว่าเป็นยอดข้าวแห่ง ประเภทข้าวทั้งหลาย ข้าวชนิดต่าง ๆ เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เหลือ ข้าวสาลินั้น เทียบ เทียบ กับข้าวทั้งหมดเหล่านั้น ด้วยความเป็นโภชนะเยียวยาสรีระแล้ว ก็กล่าวได้ว่าเป็นยอดโภชนะ

แห่งบรรดาข้าวเหล่านั้น ฉันใด, ขอถวายพระพร บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อสงบกิเลสเหล่าใดเหล่าหนึ่ง พระชรีณาสพผู้สงบกิเลสได้แล้วนั้นเทียบ เทียบ ๆ กับบุคคลเหล่านั้นทั้งหมดแล้ว ก็จัดว่าเป็นยอดสมณะ ฉะนั้นเหมือนกัน”

“สาธุ ภาณุเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมปฏิบัติจามี”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริงพระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำ ตามที่ท่านกล่าวมานี้”

อคตคตฺสมณฺปนฺนโท นวโม ฯ

จยัคคตฺสมณฺปนฺนทาขัทธิ ๙

๑๐. วณณภณนปญฺห

๑๐. วัฒนภณนปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยการกล่าวคำสรรเสริญ

[๑๐] “ภาณุเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา ‘มมฺ วา ภิกฺขเว ปเร วณฺณํ ภาเสยฺยํ, ฐมฺมสฺส วา สัมมสฺส วา วณฺณํ ภาเสยฺยํ, ตตฺร ตุมฺहेหิ น อานนฺโท, น โสมนสฺสํ, น เจตโส อุปฺปลาวิตตตํ กรณียนฺ’ติ ปฺน จ ตถาคโต เสลสฺส พุราหมณสฺส ยถาภุจฺเจ วณฺเณ ภณฺณมาเน อานนฺทิตो สุมฺโน อุปฺปลาวิตो ภิชฺโย อุตฺตริ สกคฺคณํ ปกิตฺเตสิ –

“ราชาหฺมสมฺมิ เสลาติ ฐมฺมราชา อนุตฺโตร

ฐมฺเมเน จกุกํ วตฺเตมิ จกุกํ อปฺปฏิวตฺติยนฺ’ติ ฯ

[๑๐] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย ถึงคนพวกอื่นจะฟังกล่าวยกย่องเรา กล่าวยกย่องพระธรรม หรือกล่าวยกย่องพระสงฆ์ก็ตาม พวกเราไม่ควรทำความรื่นเริงดีใจ หรือความปลาบปลื้มใจในคำที่เขากล่าวสรรเสริญนั้น’ ดังนี้ และเมื่อเสลพราหมณ์กล่าวสรรเสริญธรรมตามความเป็นจริงอยู่ พระตถาคตก็ทรงเป็นผู้ผลิตเพลิน ดีพระทัย ปลาบปลื้มพระทัย ประภาศคุณของพระองค์เอง ให้ดียิ่งขึ้นไป อีกว่า

“เสลพราหมณ์ เราเป็นพระราชาอยู่แล้ว คือ เป็นพระธรรม

ราชาผู้ยอดเยี่ยม ยังธรรมจักรที่ไม่มีใคร ๆ หมุนไปได้ ให้หมุน
ไปได้”

“ยทิ ภนฺเต นาคเสน ภควตา ภณิตํ ‘มมํ วา ภิกฺขเว ปเร วณฺณํ ภาเสยฺยํ,
ธมฺมสฺส วา สํขสฺส วา วณฺณํ ภาเสยฺยํ, ตตฺร ตุมฺहेหิ น อานนฺโท, น โสมนสฺสํ, น
เจตโส อุปฺปิลาวิตตตํ กรณียนฺ’ติ, เตนฺหิ เสลสฺส พุราหฺมณสฺส ยถาภุจฺเจ วณฺเณ
ภณฺณมาเน อานนฺทิตอ สุมฺโน อุปฺปิลาวิตอ ภียโย อุตฺตริ สกคฺคณํ ปกิตฺเตสฺสิติ ยํ วจฺนํ, ตํ
มิจฺจนา ฯ ยทิ เสลสฺส พุราหฺมณสฺส ยถาภุจฺเจ วณฺเณ ภณฺณมาเน อานนฺทิตอ สุมฺโน
อุปฺปิลาวิตอ ภียโย อุตฺตริ สกคฺคณํ ปกิตฺเตสฺส, เตนฺหิ ‘มมํ วา ภิกฺขเว ปเร วณฺณํ
ภาเสยฺยํ, ธมฺมสฺส วา สํขสฺส วา วณฺณํ ภาเสยฺยํ, ตตฺร ตุมฺहेหิ น อานนฺโท, น
โสมนสฺสํ, น เจตโส อุปฺปิลาวิตตตํ กรณียนฺ’ติ ตมฺปิ วจฺนํ มิจฺจนา ฯ อยมฺปิ อุกฺกโต โกฏฺโถ
ปณฺโห ทวานุปรปฺตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตพฺโพ’ติ ฯ

พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย คนอื่น ๆ ฟัง
กล่าวสรรเสริญเราบ้าง ฟังกล่าวสรรเสริญพระธรรมบ้าง ฟังกล่าวสรรเสริญพระสงฆ์บ้าง พวกเขา
เธอไม่ควรทำความรื่นเรงดีใจ หรือความปลาบปลื้มใจ ในคำที่เขากล่าวสรรเสริญนั้น ดังนี้ จจริง
ไซร์ ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า เมื่อเสลพราหมณ์กล่าวสรรเสริญตามความเป็นจริงอยู่ พระตถาคตก็
ทรงเป็นผู้เปลิดเพลิน ดีพระทัย ปลาบปลื้มพระทัย ประกาศคุณของพระองค์เอง ให้ยิ่งขึ้นไป
ดังนี้ ก็ไม่ถูกต้อง, ถ้าหากว่า เมื่อเสลพราหมณ์กล่าวสรรเสริญตามความเป็นจริงอยู่ พระ
ตถาคตก็ทรงเป็นผู้เปลิดเพลิน ดีพระทัย ปลาบปลื้มพระทัย ประกาศคุณของพระองค์เอง ให้
ยิ่งขึ้นไป จจริงไซร์, ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ภิกษุทั้งหลาย คนอื่น ๆ ฟังกล่าวสรรเสริญเราบ้าง ฟัง
กล่าวสรรเสริญพระธรรมบ้าง ฟังกล่าวสรรเสริญพระสงฆ์บ้าง พวกเขาไม่ควรทำความรื่นเรง
ดีใจ หรือความปลาบปลื้มใจ ในคำกล่าวสรรเสริญนั้น ดังนี้ ก็ยอมเป็นคำที่ผิด, ปัญหาแม่นี้มี ๒
เงื่อนไข ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านฟังช่วยคลี่คลายปัญหานี้”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา ‘มมํ วา ภิกฺขเว ปเร วณฺณํ ภาเสยฺยํ, ธมฺมสฺส วา
สํขสฺส วา วณฺณํ ภาเสยฺยํ, ตตฺร ตุมฺहेหิ น อานนฺโท, น โสมนสฺสํ, น เจตโส
อุปฺปิลาวิตตตํ กรณียนฺ’ติ ฯ เสลสฺส จ พุราหฺมณสฺส ยถาภุจฺเจ วณฺเณ ภณฺณมาเน ภียโย
อุตฺตริ สกคฺคณํ ปกิตฺติตํ –

“ราชาหฺมสมฺมิ เสลาติ

ธมฺมราชา อนฺุตฺโตโร

ธมฺเมน จกุกํ วตฺเตมิ

จกุกํ อปฺปฏฺิวตฺตฺติยนฺ’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ภาษิตความข้อนีไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย คนอื่น ๆ ฟังกล่าวสรรเสริญเราบ้าง ฯลฯ พวกเราไม่ควร ทำความปลาบปลื้มใจ ในคำที่เขากล่าวสรรเสริญนั้น ดังนี้ จริ่ง และเมื่อเสลพราหมณ์กล่าว สรรเสริญตามความเป็นจริงอยู่ พระตถาคต ทรงเป็นผู้เปลิดเพลิน ฯลฯ ปรารภคุณของตนให้ ยิ่งขึ้นไปว่า

“ท่านเสลพราหมณ์ เราเป็นพระราชาอยู่แล้ว คือ เป็นพระธรรม ราชธา ผู้ยอดเยี่ยม ยังพระธรรมจักรที่ไม่มีใคร ๆ หมุนไปได้ ให้หมุนไปได้”

“ปัจฉิม มหาราช ภควตา ฌมมสุส สภาวสรสลกฤษณิ สภาวํ อวิตถิ ภูตํ ตจจํ ตถตถิ ปริทีปยมาเนน ภณิตํ ‘มมํ วา ภิกขเว ปเร วณฺณํ ภาเสยฺยํ, ฌมมสุส วา สัมมสุส วา วณฺณํ ภาเสยฺยํ, ตตฺตร ตุมฺเหหิ น อานนฺโท, น โสมนสฺสํ, น เจตโส อูปฺปิลาวิตตตํ กรณีย’นฺติ ฯ ยํ ปน ภควตา เสลสุส พฺราหฺมณฺสฺส ยถาภุจฺเจ วณฺเณ ภณฺณมาเน ภิชฺโย อุตฺตริ สกคฺคณํ ปกิตฺติตํ ‘ราชาหฺมสมฺมิ เสลาติ, ฌมฺมราชา อฺนุตฺตโร’ติ ตํ น ลภฺเหตฺ, น ยสฺเหตฺ, น อตฺตเหตฺ, น ปกฺขเหตฺ, น อฺนเวตฺวาสิกฺมยตฺยา, อถ โข อฺนุกฺมปาย การุณฺเณน หิตวเสน เหวํ อิมฺสฺส ฌมฺมาภิสฺมโย ภวิสฺสติ ติณฺณณฺจ มาณวกฺสตาณฺนติ, เหวํ ภิชฺโย อุตฺตริ สกคฺคณํ ภณิตํ ‘ราชาหฺมสมฺมิ เสลาติ ฌมฺมราชา อฺนุตฺตโร’ติ ฯ

ขอถวายพระพร ครั้งแรก พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงสภาวะที่มีลักษณะ พร้อมทั้งรสตามความเป็นจริง ที่ไม่คลาดเคลื่อน ที่เป็นจริง ที่แท้ ที่มีความเป็นของแท้แห่งพระ ธรรม จึงตรัสไว้ก่อนว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกคนอื่น ๆ ฟังกล่าวสรรเสริญเราบ้าง ฟังกล่าว สรรเสริญพระธรรมบ้าง ฟังกล่าวสรรเสริญพระสงฆ์บ้าง พวกเราไม่ควรทำความรื่นเริง ดีใจ หรือความปลาบปลื้มใจ ในคำกล่าวสรรเสริญนั้น ดังนี้ ส่วนข้อที่ว่า เมื่อเสลพราหมณ์กล่าว สรรเสริญตามความเป็นจริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงประกาศพระคุณของพระองค์เองให้ ยิ่งขึ้นไปว่า ท่านเสลพราหมณ์ เราเป็นพระราชาอยู่แล้ว คือ เป็นพระธรรมราชา ผู้ยอดเยี่ยม ดังนี้เป็นต้น ไต ข้อนี้ทรงประกาศไว้ หาใช่เพราะเหตุแห่งลาภไม่ หาใช่เพราะเหตุแห่งยศไม่ หาใช่เพราะเหตุแห่งตนไม่ หาใช่เหตุแห่งพวกพ้องไม่ หาใช่เพราะความอยากได้ศิษย์ไม่ แต่ ว่า ทรงประกาศเพื่อจะอนุเคราะห์ประโยชน์เกื้อกูล ด้วยพระมหากรุณา คำว่า พราหมณ์ผู้นี้และ มาณพอีก ๓๐๐ คน จักมีการบรรลुरुธรรมได้ โดยประการอย่างนี้ ดังนี้ แล้วจึงตรัสถึงพระคุณ ของพระองค์เอง ให้ยิ่งขึ้นไป อย่างนี้ว่า เสลพราหมณ์ เราเป็นพระราชาอยู่แล้ว คือ เป็นธรรม

ราชาผู้ยอดเยี่ยม ดังนี้เป็นต้น

“สาธุ ฆนเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมปฏิจฉามิ”ติ ฯ
 พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับตามคำที่ท่านกล่าวมา
 นี้”

วณฺณภณนปญฺโท ทสโม ฯ
 จบวณฺณภณนปญฺทาซอที ๑๐

๑๑. อหีสานิคคหปญฺห

๑๑. อหิงสานิคคหปญฺหา

ปัญหาว่าด้วยความไม่เบียดเบียนและการข่มผู้ที่ควรข่ม

[๑๑] “ฆนเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา ‘อหีสาย จร โลก, ปิโย โหหิสสิ มมีวา’ติ ฯ ปฺน จ ภณิตํ ‘นิกฺคณฺเห นิกฺคหารหํ, ปคฺคณฺเห ปคฺคหารห’นฺติ ฯ นิกฺคโห นาม, ฆนเต นาคเสน หตฺถจฺเฉโท ปาทจฺเฉโท วโธ พนฺธนํ การณา มารณํ สนฺตติวิโกปนํ, น เอตํ วจฺนํ ภควโต ยุตฺตํ, น จ ภควา อรหติ เอตํ วจฺนํ วตฺตํ ฯ ยทิ, ฆนเต นาคเสน ภควตา ภณิตํ ‘อหีสยํ ปรี โลก, ปิโย โหหิสสิ มามโก’ติ, เตนหิ “นิกฺคณฺเห นิกฺคหารหํ, ปคฺคณฺเห ปคฺคหารห’นฺติ ยํ วจฺนํ, ตํ มิจฺฉา ฯ ยทิ ตถาถเตน ภณิตํ “นิกฺคณฺเห นิกฺคหารหํ, ปคฺคณฺเห ปคฺคหารห’นฺติ, เตนหิ “อหีสยํ ปรี โลก, ปิโย โหหิสสิ มามโก”ติ ตมฺปิ วจฺนํ มิจฺฉา ฯ อยมฺปิ อุกฺกโต โกฏฺโถ ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพทาหิตพฺโพ”ติ ฯ

[๑๑] พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความ ข้อนีไว้ว่า ‘ท่านจงประพฤติแต่ความไม่เบียดเบียนในโลก จักเป็นที่รักของชาวโลก เหมือน อย่างโยม’ และยังตรัสไว้อีกว่า ‘พึงข่มคนที่ควรข่ม พึงยกย่องคนที่ควรยกย่อง’ พระคุณเจ้า นาคเสน ขึ้นชื่อว่า การข่ม ได้แก่ การตัดมือ การตัดเท้า การฆ่า การจองจำ การให้ทำงานหนัก การทรมานจนตาย การทำลายเครื่องสืบทอดชีวิต คำว่า ข่มนี้ ไม่สมควรแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า และพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ควรจะตรัสคำนี้ พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่า จงประพฤติแต่ความไม่เบียดเบียนผู้อื่นในโลก ท่านจักเป็นที่รัก เหมือนเราเที่ยว

ดังนี้ จริ่งไซร์, ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า ฟังชมคนที่ควรชม ฟังยกย่องคนที่ควรยกย่อง ดังนี้ ก็ย่อมเป็นคำที่ผิด; ถ้าหากว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ฟังชมคนที่ควรชม ฟังยกย่องคนที่ควรยกย่อง ดังนี้ จริ่งไซร์, ถ้าอย่างนั้น คำที่ว่า จงประพุดิแต่ความไม่เบียดเบียนในโลก ท่านจงเป็นที่รักเหมือนเราเทียว ก็ย่อมเป็นคำที่ผิด, ปัญญาแม่ข้อนี้ ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านฟังคลี่คลายปัญหานี้เถิด”

“ภาสิตมเปตัม มหาราช ภควตา ‘อหีสาย จร โลเก, ปิโย โหหิสิ มัมมิวา’ติ, ภณิตถจ ‘นิกคณฺเห นิกคหารหํ, ปคฺคณฺเห ปคฺคหารหฺนฺ’ติ ฯ ‘อหีสาย จร โลเก, ปิโย โหหิสิ มัมมิวา’ติ สพฺเพสํ มหาราช ตถาคตานิ อนฺมตํ เอตํ, เอสา อฺนุสิฏฺฐจฺิ, เอสา ฐมฺมเทสนา, ฐมฺโม หิ มหาราช อหีสาลกฺขโณ, สภาววจนํ เอตํ ฯ ยํ ปน มหาราช ตถาคโต อาห ‘นิกคณฺเห นิกคหารหํ, ปคฺคณฺเห ปคฺคหารหฺนฺ’ติ, ภาสา เอสา อฺพุชฺฐํ มหาราช จิตฺตํ นิกคเหตุพฺพํ, ลีนํ จิตฺตํ ปคฺคเหตุพฺพํ ฯ อกฺกุสลํ จิตฺตํ นิกคเหตุพฺพํ, กุสลํ จิตฺตํ ปคฺคเหตุพฺพํ ฯ อโยนิโส มนสิกาโร นิกคเหตุพฺโพ, โยนิโส มนสิกาโร ปคฺคเหตุพฺโพ ฯ มิจฺฉาปฏิปนฺโน นิกคเหตุพฺโพ, สมฺมาปฏิปนฺโน ปคฺคเหตุพฺโพ ฯ อนริโย นิกคเหตุพฺโพ อริโย ปคฺคเหตุพฺโพ ฯ โจโร นิกคเหตุพฺโพ, อโจโร ปคฺคเหตุพฺโพ’ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า จงประพุดิแต่ความไม่เบียดเบียนในโลก ท่านจักเป็นที่รักเหมือนเรา เทียว ดังนี้ จริ่ง และตรัสไว้ว่า ฟังชมคนที่ควรชม ฟังยกย่องคนที่ควรยกย่อง ดังนี้ จริ่ง ขอถวาย พระพร คำว่า จงประพุดิแต่ความไม่เบียดเบียนในโลก ท่านจักเป็นที่รัก เหมือนเราเทียว ดังนี้ นี้ เป็นคำที่พระตถาคตทุกพระองค์ทรงเห็นชอบ นี้เป็นคำที่ทรงอนุศาสน์ นี้เป็นธรรม เทศนาของพระตถาคตทุกพระองค์ ขอถวายพระพร เป็นความจริงว่า พระธรรมมีความไม่ เบียดเบียนเป็นลักษณะ คำนี้ จึงเป็นคำที่ตรัสไว้ตามสภาวะ ขอถวายพระพร ส่วนคำที่พระ ตถาคตตรัสไว้ว่า ฟังชมคนที่ควรชม ฟังยกย่องคนที่ควรยกย่อง ดังนี้ นี้เป็นเพียงภาษา ขอ ถวายพระพร จิตที่ฟัง ฟังชมเสีย จิตที่หุดหู่ ฟังยกขึ้น อกุศลจิต ฟังชมเสีย กุศลจิตฟังยกขึ้น อ โยนิโสมนสิการ ฟังชมเสีย โยนิโสมนสิการ ฟังยกขึ้น ผู้ปฏิบัติผิด ฟังชมเสีย ผู้ปฏิบัติชอบ ฟัง ยกย่อง ผู้ไม่ใช่อริยะฟังชมเสีย ผู้เป็นอริยะ ฟังยกย่อง ผู้เป็นโจรฟังชมเสีย ผู้ไม่ใช่โจรฟัง ยกย่อง” ดังนี้

“โหตุ ฆนฺเต นาคเสน อิทานิ ตฺวํ ปจฺจจากโตสิ มม วิสยํ, ยมฺหํ ปฺจฺฉามิ, โส เม อตุโถ อฺปคโต ฯ โจโร ปน ฆนฺเต นาคเสน นิกคณฺหนฺเตน กถํ นิกคเหตุพฺโพ’ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เออาละ พระคุณเจ้านาคเสน ตัวท่านได้กลับมายังวิสัยของโยมแล้ว โยมถามเพื่อประโยชน์ใด โยมก็ได้บรรลุถึงประโยชน์นั้นแล้ว พระคุณเจ้านาคเสน ผู้ที่จะข่มโจร จะพึงข่มอย่างไร ?

“โจโร มหาราช นิคฺคณฺหนฺเตน เอวํ นิคฺคเหตพฺโพ, ปริภาสนนฺโโย ปริภาสิตพฺโพ, ทณฺทณนฺโโย ทณฺทตพฺโพ, ปพฺพพานนฺโโย ปพฺพพาเชตพฺโพ, พนฺธนฺนฺโโย พนฺธิตพฺโพ, ฆาตนฺนฺโโย ฆาตตพฺโพ”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร ผู้ที่จะข่มโจร พึงข่มอย่างไร ถ้าควรด่า ก็ต้องด่า ถ้าควรลงทัณฑ์ ก็ควรลงทัณฑ์ ถ้าควรขับไล่ ก็ต้องขับไล่ ถ้าควรจองจำ ก็ต้องจองจำ ถ้าควรฆ่า ก็ต้องฆ่า”

“ยํ ปน ฆนฺเต นาคเสน โจรานํ ฆาตนํ, ตํ ตถาคตานํ อนุมตฺนุ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระตถาคตทั้งหลายทรงเห็นชอบการฆ่าพวกโจรหรือ”

“น หิ มหาราช”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “หามีได้ มหาบพิตร”

“กิสฺส ปน โจรโ อนุสาสนนฺโโย อนุมโต ตถาคตานนุ”ติ ?

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “โจร ก็เป็นผู้ที่พระตถาคตทรงเห็นชอบว่า เป็นผู้สมควรอนุศาสน์ (พร้าสอน) หรือ ?”

“โย โส มหาราช ฆาตียติ, น โส ตถาคตานํ อนุมตฺติยา ฆาตียติ, สยฺกเตน โส ฆาตียติ, อปิจ ฆมฺมานุสิฏฺฐิจฺฉิยา อนุสาสียติ, สกฺกา ปน มหาราช ตยา ปุริสํ อการกํ อนปรารุชํ วิถียํ จรฺนุตํ คเหตุวา ฆาตยิตฺตฺนุ”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร โจรที่ถูกฆ่า หาได้ถูกฆ่า เพราะพระตถาคตทรงเห็นชอบไม่ โจรผู้ นั้น ถูกฆ่า เพราะกรรมที่ตนเองได้ทำไว้ ก็แต่ว่า พระตถาคตจะทรงอนุศาสน์ (พวกโจร) ด้วยคำอนุศาสน์ คือ ธรรมเทศนา ขอถวายพระพร พระองค์ทรงอาจจับเอาบุรุษผู้ไม่ได้ทำผิด ผู้หาโทษมิได้ ซึ่งกำลังเดินอยู่ที่ถนนไปฆ่าได้หรือไม่ ?”

“น สกฺกา ฆนฺเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่อาจทำได้หรือ พระคุณเจ้า”

“เกน การณน มหาราชา”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “เพราะเหตุไรหรือ ? มหาบพิตร”

“อการกตตฺตา ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “เพราะเขาไม่ใช่คนทำผิด พระคุณเจ้า”

“เอวเมว โข มหาราช น โจโร ตถาคตานิ อนุมติยา หญญติ, สยักเตน โส หญญติ, ก็ ปเนตถ อนุสาสโก กิจฺจิจิ โทสํ อาปชฺชตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละแล โจรหาได้ถูกฆ่า เพราะพระตถาคตทรงเห็นชอบไม่ เขาถูกฆ่าเพราะความผิดที่ตนเองได้ทำไว้ ก็ แต่ว่า ในเรื่องนี้ ผู้ที่อนุศาสน์โจร จะได้รับโทษอะไรบ้างหรือ ?”

“น หิ ภาณเต”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ไม่ได้รับหรอก พระคุณเจ้า”

“เตนหิ มหาราช ตถาคตานิ อนุสิญฺจิจิ สมฺมานุสิญฺจิจิ โหตี”ติ ฯ

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น คำที่พระตถาคตอนุศาสน์ (พวกโจร) ก็ย่อมจัดว่าเป็นคำอนุศาสน์โดยชอบ”

“สาธุ ภาณเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมฺปญฺจิจฺฉามิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำตามที่ท่านกล่าวมา อย่างนี้ นี้”

อทีสังนิคฺคทปญฺโท เอกาทสโม ฯ

จบอหิงสังนิคคทปัญหาค์อที ๑๑

๑๒. ภิกขุปณามิตปญห

๑๒. ภิกขุปณามิตปัญหา

ปัญหาว่าด้วยเหตุที่พระพุทธเจ้าขับไล่ภิกษุ

[๑๒] “ภนฺเต นาคเสน ภาสิตมฺเปตํ ภควตา ‘อกุโธโร วิคตฺติโลหฺมสฺมี’ติ, ปฺน จ ตถาคโต เถเร สาริปฺตฺตโมคฺคฺลฺลฺลาเน สปฺริเส ปณฺาเมสิ, กิณฺุ โข ภนฺเต นาคเสน ตถาคโต กุปีโต ปฺริสํ ปณฺาเมสิ, อุทาหุ ตฺถุจฺ ปณฺาเมสิ, เอตํ ตาว ชานาหิ อิมํ นามาติ ? ยถิ ภนฺเต นาคเสน กุปีโต ปฺริสํ ปณฺาเมสิ, เตนหิ ตถาคตฺสฺส โโกโร อปฺปฏิวตฺติโต, ยถิ ตฺถุจฺ ปณฺาเมสิ, เตนหิ อวตฺตฺสฺมี อชานนฺฺเตน ปณฺามิตา ฯ อยมฺปิ อุทโต โภกฺวิโก ปญฺโห ตวานุปฺปตฺโต, โส ตยา นิพฺพาหิตฺโพ”ติ ฯ

[๑๒] พระเจ้ามีลินท์ตรัสถามว่า “พระคุณเจ้านาคเสน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า ‘เราเป็นผู้ไม่โกรธ ปราศจากกิเลส ดุจตะปุตตั้งใจ แต่ว่า อีกครั้งหนึ่ง พระตถาคตทรงขับไล่ท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานเถระพร้อมทั้งบริษัท, พระคุณเจ้านาคเสน พระตถาคตทรงกริ้วหรือ จึงทรงขับไล่บริษัท หรือว่า ทรงดีพระทัยอยู่ ก็ขับไล่แล้ว ข้อนี้ ท่านต้องรู้ก่อนเถียว พระคุณเจ้านาคเสน ถ้าหากว่า พระตถาคตทรงกริ้ว จึงขับไล่บริษัทไซ้, ถ้าอย่างนั้น พระตถาคตก็ทรงเลิกละความโกรธมิได้ ถ้าหากว่า ทรงดีพระทัยอยู่ ก็ยังทรงขับไล่ไซ้ ก็เป็นอันว่า ไม่ทรงรู้อยู่ จึงทรงขับไล่ในเรื่องที่ไม่สมควร ปัญหาแม่นี้ ก็มี ๒ เงื่อน ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านพึงช่วยคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

“ภาสิตมฺเปตํ มหาราช ภควตา ‘อกุโธโร วิคตฺติโลหฺมสฺมี’ติ, ปณฺามิตา จ เถรา สาริปฺตฺตโมคฺคฺลฺลฺลาเน สปฺริสา, ตญฺจ ปน น โภเปน, อิท มหาราช โภจิวทว ปุริโส มหาปถวียา มฺลฺล วา ชาณฺุเก วา ปาสาณฺ วา กจฺลฺล วา วิสเม วา ภูมิกฺภาเค ขลิตฺวา ปตฺติ, อปี นฺุ โข มหาราช มหาปถวี กุปีตา ตํ ปาเตตี”ติ ?

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพรมหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงภาษิตความข้อนี้ไว้ว่า เราเป็นผู้ไม่โกรธ ปราศจากกิเลสดุจตะปุตตั้งใจ ดังนี้ จริง และทรงขับไล่ท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานะเถระ พร้อมทั้งบริษัทจริง แต่ว่า ข้อที่ทรงขับไล่บริษัทนั้น หาได้ทรงทำไปเพราะความชุนเคืองไม่ ขอถวายพระพร บุรุษบางคนในโลกนี้ พลาดล้มลงไปบนแผ่นดินใหญ่ ตรงที่มีแต่รากไม้ก็ดี ตรงที่มีแต่ดอกก็ดี ตรงที่มีแต่หินก็ดี ตรงที่มีแต่โคลนตมก็ดี ตรงพื้นดินที่ขรุขระก็ดี ขอถวายพระพร แผ่นดินใหญ่ชุนเคือง ทำบุรุษคนนั้นให้

ล้มลงไปหรือหนอ ?”

“น หิ ภาณเต นตฺถิ มหาปถวียา โกโป วา ปสาโท วา, อนฺนยปฺปฏิขฺวิปฺปมุตฺตํ มหาปถวี, สยเมว โส อลฺโส ขลิตฺวา ปติโตติ ฯ”

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หากมิได้ พระคุณเจ้า แผ่นดินใหญ่หาความขุ่นเคืองหรือความชื้นชมไม่ แผ่นดินใหญ่ปลอดพ้นจากความดีใจ เสียใจ บุรุษผู้นั้นชุ่มซำเองเทียว จึงพลาดล้มลงไป”

“เอวเมว โข มหาราช, นตฺถิ ตถาคตาณฺโณ โกโป วา ปสาโท วา, อนฺนยปฺปฏิขฺวิปฺปมุตฺตํ ตถาคตา อรหฺนโต สมนฺนสฺสพฺพุชา, อถ โข สยํ กเตเนว เต อตฺตโน อปฺราเชน ปณามิตา ฯ”

พระภาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระตถาคตทั้งหลาย ก็ไม่ทรงมีความขุ่นเคือง หรือความชื้นชม พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายทรงเป็นผู้ปลอดพ้นแล้ว จากความดีใจ เสียใจ เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุเหล่านั้น ก็เป็นอันถูกขับไล่ เพราะความผิดที่ตนได้ทำไว้เอง

“อิธ ปน มหาราช มหาสมฺมุตฺโต น มเตน กุณฺเปน สํวสฺติ, ยํ โหติ มหาสมฺมุตฺเต มตฺถํ กุณฺเป, ตํ ขิปปเมว นิจฺจุภฺตติ ถลํ อุสฺสาเรติ ฯ อปิ นฺุ โข มหาราช มหาสมฺมุตฺโต กุปิโต ตํ กุณฺเป นิจฺจุภฺตติ”ติ ?

ขอถวายพระพร มหาสมุทรรในโลกรนี้ ย่อมไม่อยู่ร่วมกับซากสัตว์ตาย มหาสมุทรรจะซัดซากสัตว์ตายที่มีอยู่ในมหาสมุทรรให้ลอยขึ้นฝั่งไป ขอถวายพระพร มหาสมุทรรขุ่นเคืองซัดซากศพนั้นหรือ ?”

“น หิ ภาณเต นตฺถิ มหาสมฺมุตฺตสฺส โกโป วา ปสาโท วา, อนฺนยปฺปฏิขฺวิปฺปมุตฺโต มหาสมฺมุตฺโต”ติ ฯ”

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “หากมิได้ พระคุณเจ้า มหาสมุทรรหาความขุ่นเคือง หรือความชื้นชมไม่ มหาสมุทรรปลอดพ้นจากความดีใจ ความเสียใจ”

“เอวเมว โข มหาราช, นตฺถิ ตถาคตาณฺโณ โกโป วา ปสาโท วา, อนฺนยปฺปฏิขฺวิปฺปมุตฺตํ ตถาคตา อรหฺนโต สมนฺนสฺสพฺพุชา, อถ โข สยํ กเตเนว เต อตฺตโน อปฺราเชน ปณามิตา ฯ”

พระนาคเสนถวายพระพรว่า “ขอถวายพระพร ก็เหมือนกันอย่างนั้นนั่นแหละ พระตถาคตทั้งหลายก็ไม่ทรงมีความขุ่นเคือง หรือความชื่นชม พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงเป็นผู้ปลอดพ้นแล้วจากความดีใจ ความเสียใจ เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุเหล่านั้น ก็เป็นอันถูกขับไล่เพราะความผิดที่ตนได้ทำไว้เอง”

“ยถา มหาราช ปถวียา ขลิโต ปตียติ, เอวํ ชินสาสนนเวเร ขลิโต ปณามียติ ฯ ยถา มหาราช สมุทเท มตํ กุณเป นิจญฺภียติ, เอวํ ชินสาสนนเวเร ขลิโต ปณามียติ ฯ ยํ ปน เต มหาราช ตถาคโต ปณามेสิ, เตสํ อตถกาโม หิตกาโม สุขกาโม วิสุทฺธิกาโม ‘เอวํ อิเมชาติชราพฺยาธิมรณเหหิ ปริมฺจุจิสฺสนตี’ติ ปณามेสิ”ติ ฯ

ขอถวายพระพร บุรุษผู้พลาดพลั้งบนแผ่นดิน ย่อมล้มลงไปฉันทิ, ภิกษุผู้ผิดพลาดในพระศาสนาอันประเสริฐของพระชินเจ้า ย่อมถูกขับไล่ ฉันทิ, ขอถวายพระพร ชากสัตว์ตายในมหาสมุทร ย่อมถูกซัดไป ฉันทิ, ภิกษุผู้ผิดพลาดในศาสนาอันประเสริฐของพระชินเจ้า ย่อมถูกขับไล่ ฉันทิ, ขอถวายพระพร บรรดาภิกษุเหล่านั้น พระตถาคตทรงขับไล่ภิกษุผู้ที่รักตน ต้องการประโยชน์ ประารถนาความสุข ใคร่ความบริสุทธิ์ ทรงดำริว่า ภิกษุเหล่านี้ จักพ้นจากชาติ ชรา พยาธิ และมรณะได้ ก็โดยประการอย่างนี้ ดังนี้ แล้ว จึงขับไล่”

“สาธุ ภาณุเต นาคเสน เอวเมตํ ตถา สมปฺปฏิจฺจามิ”ติ ฯ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า “ดีจริง พระคุณเจ้านาคเสน โยมขอยอมรับคำตามที่ท่านกล่าวมา ฉะนี้”

ภิกษุปณามิตปญฺโท ทฺวาทสโม ๑

จบภิกษุปณามิตปญฺทาข้อที่ ๑๒

ปณามิตวคฺโค ตติโย ๑

จบปณามิตวรรคที่ ๓

อิมสฺมิ วคฺเค ทฺวาทส ปญฺทา ๑

โนววรรคนี้มีปญฺทา ๑๒ ข้อ



บันทึกท้ายเล่ม

A series of horizontal dotted lines for writing notes.

